COŞKUN KUMRU

TÜRKİSTAN LEJYONU

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA
ALMAN SAFLARINDA
SAVAŞAN TÜRKLER

Kronik

Kronik

TÜRKİSTAN LEJYONU
İkinci Dünya Savaşı'nda Alman Saflarında Savaşan Türkler

—

COŞKUN KUMRU

KRONİK KİTAP: 533
İkinci Dünya Savaşı Dizisi: 22

YAYIN YÖNETMENİ
Adem Koçal

EDİTÖR
Ali Kaan Cerit

KAPAK TASARIMI
Kutan Ural

MİZANPAJ
Kronik Kitap

1. Baskı, Temmuz 2024, İstanbul

ISBN
978-625-6774-92-6

KRONİK KİTAP
Şakayıklı Sk. N°8, Levent
İstanbul - 34330 - Türkiye
Telefon: (0212) 243 13 23
Faks: (0212) 243 13 28
kronik@kronikkitap.com

Kültür Bakanlığı Yayıncılık Sertifika No: 49639

www.kronikkitap.com
kronikkitap

BASKI VE CİLT
Optimum Basım
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1
34295 K. Çekmece / İstanbul
Telefon: (0212) 463 71 25
Matbaa Sertifika No: 41707

YAYIN HAKLARI
Bu kitabın Türkiye'deki tüm yayın hakları Kronik Yayıncılık A.Ş.'ye aittir. Tanıtım amacıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

COŞKUN KUMRU

TÜRKİSTAN LEJYONU

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA ALMAN SAFLARINDA SAVAŞAN TÜRKLER

Kronik

COŞKUN KUMRU

1990 Eskişehir doğumludur. Antalya Gazi Anadolu Lisesininden 2008 yılında mezun olduktan sonra Akdeniz Üniversitesi Tarih Bölümünde lisans eğitimine başlamış ve 2012 yılında birincilik derecesiyle mezun olmuştur. Aynı zamanda 2010-2012 yılları arasında Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesinde Pedagojik Formasyon eğitimi almıştır. 2016 yılında Pamukkale Üniversitesinde Yüksek Lisans eğitimini tamamlamış ve yine aynı üniversitede 2021 yılında Doktora tezini başarıyla savunarak Dr. unvanı almıştır. Türkistan ve bu coğrafyaya yönelik Alman politikaları üzerine çalışmaktadır. Bu kapsamda bir süre Almanya'da bulunarak çeşitli merkezlerde ilmî araştırmalar yapmıştır. Çalışmalarına Pamukkale Üniversitesi Tarih Bölümünde devam etmektedir.

Bu çalışmayı rahmetli Babannem
Remziye Kumru'nun azîz hatırasına ithaf ediyorum...

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR DİZİNİ 9
ÖNSÖZ 11
GİRİŞ 13

BİRİNCİ BÖLÜM
II. DÜNYA SAVAŞI VE SAVAŞ ESİRLERİ

1.1. Polonya'nın İşgali ve Savaş Fitilinin Ateşlenmesi 23
1.2. Yeni Bir Haçlı Seferi: Barbarossa Harekâtı 25
1.3. Savaş Esirleri ve Türk Halkları 41
1.3.1. Nazi Irk Teorisinde Türk Halkları 50
1.3.2. Savaş Esiri Kamplarında Durum 60
1.3.3. Almanların Savaş Esirlerine Yönelik Tutumu 71
1.3.4. Savaş Esiri Komisyonları 80
1.3.5. Türkiye'nin Türkistanlı Savaş Esirlerine Yönelik Tutumu 86
1.4. Ostarbeiter (Doğu İşçileri) 92

İKİNCİ BÖLÜM
KIZIL ORDU'DAN ALMAN SAFLARINA TÜRKİSTANLILAR

2.1. Savaş Esirlerinden İlk Birliklerin Kurulması 103
2.2. Wehrmacht'ta Müslümanlar: Doğu Lejyonları'nın Tesisi 108
2.2.1. Türkistan Lejyonu'nun Kurulması 117
2.2.2. Lejyonlarda Örgütlenme 122
2.2.3. Savaş Cephelerinde Türkistanlılar 124
2.2.4. Lejyonların Üniforma, Arma, Madalya ve Ekipmanları 135
2.2.5. Türkistanlıların Matbuat Faaliyetleri 145
2.2.6. Lejyonerlere Yönelik Eğitim Programları 150
2.2.7. Almanların Gözünden Türkistanlılar 159
2.3. Waffen SS'de Türkistanlılar 169
2.3.1. SS'in Irk İdeolojisi 169
2.3.2. Waffen SS'e Bağlı Türkistan Birlikleri 174

2.3.3. SS'in Türkistan Politikası 185
2.3.4. SS'in Matbuat Faaliyetleri 192
2.4. II. Dünya Savaşı'nda Türkistan 194
2.4.1. Türkmenistan 198
2.4.2. Özbekistan 202
2.4.3. Kazakistan 205
2.4.4. Kırgızistan 211
2.5. Sovyetler Birliği'nin Türk Halklarına Yönelik Politikası 214
2.6. Milli Türkistan Birlik Komitesi (MTBK) 228
2.6.1. Veli Kayyum Han 228
2.6.2. MTBK'nın Kuruluşu ve Faaliyetleri 230
2.6.3. MTBK'nın Alman Hükümeti'yle İlişkileri 240
2.6.4. MTBK ve Rusya Halkları Kurtuluş Komitesi (KONR) 244
2.7. Alman Propagandası Hedefinde Türkistan 249
2.7.1. Alman Savaş Propagandası 249
2.7.2. Propaganda Aracı Olarak İslâm 274
2.7.3. Birliklerde İslâm ve Politika 278
2.7.4. İmam Mektepleri 287
2.7.5. Türkistan'daki Yanıltma Teşebbüsleri 296
2.8. II. Dünya Savaşı ve Türkiye 302
2.8.1. Türkiye'nin Savaş Politikası 302
2.8.2. Hilal ve Svastika: Türkiye'deki Alman Propagandası 314
2.8.3. Panturancılık Faaliyetleri 318

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
II. DÜNYA SAVAŞI'NIN SONU

3.1. Almanya'nın Yenilgisine Giden Süreç 345
3.2. MTBK ve Türkistan Lejyonu 347
3.3. Veli Kayyum Han ve Nürnberg Yargılamaları 354
3.4. Almanya'nın Doğu Politikası'nın Analizi 361

SONUÇ 369
KAYNAKÇA 379
EKLER 405

KISALTMALAR DİZİNİ

BA-MA	Bundesarchiv-Militärarchiv (Alman Federal Askeri Arşivi)
BArch	Bundesarchiv (Alman Federal Arşivi)
Bkz	Bakınız
c.	Cilt
CDAB	Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
DNB	Deutschen Nachrichtenbüros (Alman Haber Bürosu)
ed.	Editör
FHO	Die Abteilung Fremde Heere Ost (Yabancı Ordular Doğu Departmanı)
GESTAPO	Geheime Staatspolizei (Gizli Devlet Polisi)
IfZ	Institut für Zeitgeschichte (Çağdaş Tarih Enstitüsü)
KONR	Komitet Osvobojdeniya Narodov Rasiyi (Rusya Halkları Kurtuluş Komitesi)
MfDT	Mitteilungen für die Truppe (Birlik için Haberler)
MTBK	Milli Türkistan Birlik Komitesi
NARA	National Archives and Records Administration (Ulusal Arşivler ve Kayıtlar İdaresi)
NKVD	Narodnıy Komissariyat Vnutrennnih Del (İçişleri Halk Komiserliği)
NSDAP	Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi)
OKH	Oberkommando des Heeres (Kara Kuvvetleri Komutanlığı)
OKW	Oberkommando der Wehrmacht (Wehrmacht Yüksek Komutanlığı)
PA-AA	Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi)

RM	Reichsmark (İmparatorluk Markı)
RSHA	Reichssicherheitshauptamt (Reich Güvenlik Merkez Dairesi)
s.	Sayfa
SD	Sicherheitsdienst (Güvenlik Servisi)
SHAEF	Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force (Müttefik Seferi Kuvvetleri Yüksek Karargâhı)
SMERSH	Smert Shpionam (Casuslara Ölüm)
SS	Schutzstaffel (Koruma Timi)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
WASt	Wehrmachtsauskunftsstelle (Wehrmacht Bilgi Merkezi)
WPr	Abteilung für Wehrmachtpropaganda (Wehrmacht Propaganda Dairesi)
yay. haz.	Yayına Hazırlayan
yy.	Yüzyıl
ZAVO	Zentrale für Angehörige der Völker des Ostens (Doğu Milletleri Merkezi)

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Hitler Almanyası'nın Türkistan Politikası, başta Alman arşiv kaynakları olmak üzere pek çok bilgi ve döküman ışığında ele alınmıştır. Çalışmam doğrudan veya dolaylı olarak pek çok kurum ve kişinin katkılarının izlerini taşımaktadır. Dolayısıyla bu kurum ve kişilerin en azından bir kısmına isimlerini zikrederek şükranlarımı sunmak benim için zevkli bir görev olacaktır. Öncelikle değerli hocam Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL'a, kıymetli hocam Prof. Dr. Abdullah TEMİZKAN'a ve Lisans öğrenimimden bugüne dek öğrencisi olmaktan büyük mutluluk duyduğum hocam Prof. Dr. Haldun EROĞLU'na yürekten teşekkür etmek isterim. Araştırmalarım sırasında bilgi ve yardımlarını benden esirgemeyen Mannheim Üniversitesi'nden David NOACK'a ve Münih Ludwig Maximilian Üniversitesi'nden Franziska TORMA'ya en derin şükranlarımı sunarım. Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan Dr. Martin SCHÄFER'e görüş ve önerilerini benimle paylaştığı için ayrıca müteşekkirim. Alman Federal Arşivi, Freiburg Alman Askeri Arşivi ve Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi çalışanlarına ve pek çok kurumun kıymetli personeline göstermiş oldukları yardım ve katkılar nedeniyle şükranlarımı sunarım. Heidelberg Üniversitesi, Würzburg Julius Maximilians Üniversitesi, Stuttgart Şehir Kütüphanesi ve Berlin Şehir Kütüphanesi başta olmak üzere araştırma materyallerimi temin imkânı bulduğum pek çok kurum ve kuruluşa olan minnettarlığımı da ayrıca ifade etmek isterim. Diğer taraftan Almanya'nın irili ufaklı pek çok şehir kütüphanesi ve kitapçıları bu çalışmanın teşkil edilmesine katkı sunmuşlardır. Bu süreçte Almanya dışında pek çok Avrupa ülkesinin

kütüphanelerini de ziyaret etme ve inceleme fırsatı buldum. Böylece önemli derecede malumata ulaşmak mümkün oldu. Çoğunu burada zikretme imkânı bulamasam da Almanya'da ve diğer ülkelerde tanıma fırsatı bulduğum, benden yardımını esirgemeyen herkesten en içten minnettarlığımı kabul etmelerini rica ederim.

Son olarak eğitim hayatımın her aşamasında maddi manevi desteklerini benden esirgemeyen Babannem Remziye Kumru, Babam Sebattin Kumru, Annem Hatice Kumru ve Abim Cüneyt Kumru'ya şükran duygularımı ifade etmek isterim. Almanya'daki arşiv araştırmalarım esnasında gerek maddi gerekse manevi anlamda üstün bir gayretle bu çalışmanın nihayete ermesinde büyük pay sahibi olan ve belgelerin değerlendirilme aşamalarında katkılarını benden esirgemeyen Abim Cüneyt Kumru'ya hassaten minnettarlığımı sunmak istiyorum.

GİRİŞ

Türklerin beşiği olarak kabul edilen Türkistan, sahip olduğu stratejik konum ve zengin potansiyeli sebebiyle tarih boyunca önemli bir merkez olarak dikkat çekmiştir. Özellikle İslâm âlemi açısından kültür ve maneviyat noktasında paha biçilemez bir konuma haiz olan Türkistan, Sovyet yönetimince de stratejik bir coğrafya olarak değerlendirilmiştir. Her şeyden önce Türkistan, Asya ile Avrupa arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Bu coğrafyanın Avrupa, Orta Doğu ve merkezi Asya ile bağlantıları oldukça elverişlidir. Bu durum Sovyetler Birliği'ne birçok açıdan avantaj sağlamıştır.

Türkistan coğrafyası çok ciddi yer altı kaynaklarına ev sahipliği yapmaktadır. Sovyet endüstrisinin ihtiyacı olan hammaddelerin karşılanması noktasında çok önemli bir konumdadır. Türkistan; zengin altın, gümüş, uranyum ve platin kaynaklarına sahip olduğu kadar başta pamuk üretimi olmak üzere tarımsal açıdan da Sovyet yönetimi için vazgeçilmez bir potansiyele haizdi. Türkistan'ın sahip olduğu ekonomik potansiyel, Sovyetler Birliği'nin dünya konjonktüründe güçlü bir konum edinmesini sağlamıştır.

Türkistan, Sovyetler Birliği için aynı zamanda bir askeri üs işlevi de görmüştür. Bu sayede rejim, yürüteceği askeri operasyonlarda büyük bir avantaj elde edebilmiştir. Coğrafî konumu ve jeopolitiği sebebiyle aynı zamanda silah deposu olarak da kullanılan Türkistan, Sovyet yönetiminin gerekli gördüğü zaman savaş için ihtiyaç duyduğu araç ve gereçleri temin ettiği bir coğrafya olmuştur.[1]

1 Sovyetler'in uyguladığı ilk iki beş yıllık planın temel hedefi, Batı'dan Alman, Doğu'dan da olası bir Japon saldırısına karşı onların erişemeyeceği bir yer olan Urallar

Türkistan, sahip olduğu insan potansiyeli açısından da Sovyet rejiminin dikkate aldığı bir bölge idi. 22 Haziran 1941'de Alman-Rus Savaşı başladığında Türkistan Türkleri Sovyet cephelerinde en ileri safta görev almaktaydı. Sovyetler'in ifadesiyle Büyük Vatan Savaşı, Türkistanlıların da bu savaşta görev almaları sonucunu doğurmuştu. Görülüyor ki Sovyet Hükümeti, Türkistan'ın nüfus potansiyelini pek çok alanda olduğu gibi askeri anlamda da değerlendirme yoluna gitmişti.

Türkistan'ın bir diğer önemi ise Komünist rejimin Doğu'daki nüfuz merkezi olarak oynadığı roldür. Komünist ideolojinin Doğu'da yayılması ve güç kazanması Sovyetler'in önem verdiği bir hususstu. Hatta rejim bu konuya ilişkin pek çok tez oluşturmuş ve ciddi çalışmalar da yürütmüştü.

Özellikle XIX. yüzyılda egemen güçlerin çıkar çatışmalarının odağı haline gelen Türkistan, Almanya'nın siyasi birliğini sağladıktan sonraki hedefleri arasında yer almıştır. *"Drang nach Osten" (Doğuya Doğru Genişleme)* sloganı çerçevesinde Türkistan'a yönelik siyasi ve ekonomik temelli pek çok faaliyette bulunan Alman İmparatorluğu, Türkistan'daki demografik yapı ve Müslüman varlığından yararlanmaya çalışmıştır. Özellikle ticari müesseseler vasıtasıyla Türkistan'a nüfuz etmek isteyen Almanya, İngiltere ve Rusya ile ciddi bir çıkar çatışması yaşamıştır. Alman İmparatorluğu'nun öncelikli amacı Türkistan'a önemli miktarda sanayi ürünü ihraç etmek ve Türkistan'dan sanayisi için ihtiyaç duyduğu pamuk ve diğer ürünleri ithal etmekti. Bununla beraber I. Dünya Savaşı'ndan yenilgi ile ayrılan Almanya, Türkistan'a yönelik girişimlerinden istediği sonuçları alamamıştır.

Türkistan, iki dünya savaşı arasındaki yıllarda Berlin'in kendisini yalnızlık içinde bulduğu dönemde Almanya'nın jeopolitik ilgi konusu olmuş, 1920'lerde Sovyet-Alman ilişkilerinin yoğunluğu

---

ve daha ötesinde ağır ve hafif sanayi merkezi kurmaktı. Bu program ağır sonuçlara rağmen tamamlandı ve 1935'te ciddi anlamda fayda sağlamaya başladı. Stalin'in ileri görüşlülüğünün eseri olan bu proje sayesinde Ruslar, II. Dünya Savaşı'nda Almanlara karşı ayakta durmayı başardı. Bkz. Sir Olaf Caroe, *Sovyet İmparatorluğu: Sömürülen Milletler*, c. 2, İstanbul (t.y), s. 279-280.

Türkistan'a da yansımıştır. Almanların Türkistan'a olan ilgisi Nazi Almanyası döneminde de devam etmiş, Türkistan'a yönelik pek çok materyal, bilgi ve belge bu amaçla bir araya getirilmiştir. Özellikle Sovyetler Birliği'ne bağlı bölgelerde ayrılıkçıları destekleyerek Komünizmi yıkma düşüncesi, Nazi Almanyası'nın anti-Sovyet tutumunun bir sonucu olarak kendini göstermiştir. Bu amaçla Türk halkları konusunda uzman personel Dışişleri Bakanlığı ve Doğu Bakanlığı bünyesinde istihdam edilerek Sovyetlere yönelik politikaların şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Diğer taraftan Nazilerin ırkçı ideolojisi, Türkistan halklarını *"Untermensch" (aşağı insan)* kategorisinde değerlendirerek ciddi bir paradoksu da ortaya koymuştur.

Almanlar 22 Haziran 1941'de Sovyetler Birliği'ni işgal etmeye başladıklarında, sayıları savaş boyunca 5,7 milyona kadar çıkacak olan muazzam bir Sovyet esir akınıyla karşı karşıya kaldı. Paradoksal olarak Sovyet tutsakları, Türkistan Lejyonu gibi çoğunluğu Müslüman olmak üzere yerli emek ve savaş birimleri için en büyük asker toplama kaynağı haline geldi. Bu durum aynı zamanda Rus Kızıl Ordu'da 2 milyona yakın Türkistanlı ve Müslüman askerin yer aldığı gerçeğinden hareketle Türkistan'ın insan potansiyelinin önemini göstermesi bakımından da dikkat çekiciydi. Alman Hükümeti için Türk göçmenler ve Türkistan'ın bağımsızlık hayalleri, yakın düşmanları olan Sovyetler Birliği'ni zayıflatmanın bir yolu olarak görüldü. Sovyetler Birliği'ne karşı yürütülen savaş, binlerce Türkistanlı'ya düşmanlarına karşı mücadeleye bu kez güçlü müttefiklerin yanında geri dönme fırsatı verdi. Almanya'da mülteci durumundaki Türkistanlı aydınlar, Alman makamlarıyla iş birliği içerisinde yurttaşlarının esir kamplarından kurtarılarak örgütlenmesi için mücadele verdiler. Bu doğrultuda Veli Kayyum Han'ın başkanlığını yaptığı *Milli Türkistan Birlik Komitesi (MTBK)* sürgündeki Türkistan Hükümeti olarak işlev gördü.

Alman Hükümeti sadece askeri olarak değil propaganda açısından da Türkistan coğrafyasının potansiyelinden yararlanmaya çalışmıştır. Diğer taraftan Almanlar savaş boyunca Pantürkizm ve Panislamizm gibi cereyanları kullanarak kesin bir zafer elde etmeyi

amaçlamışlardır. Bu çabalar sadece anti-Sovyet propagandasının bir aracı olarak kalmamış, aynı zamanda Türkiye'yi Mihver bloğunda savaşa çekmek maksatlı girişimleri de beraberinde getirmiştir.

Hitler Almanyası'nın Türkistan Politikasını ele aldığımız bu çalışma pek çok açıdan önem arzetmektedir. Şimdiye kadar ilim dünyasında Nazi Almanyası'nın Sovyetler Birliği'ne yönelik politikasını konu alan çok sayıda çalışma yapılmıştır. Fakat Almanya'nın Sovyet Orta Asyası'na veya bir diğer deyişle Türkistan'a yönelik politikasına ilişkin bir çalışma bulunmamaktadır.

Alman ordusu bünyesinde farklı milletlerden teşkil edilen Doğu Lejyonları hakkında birtakım yayınlar bulunmaktadır. Bunlar arasında en önde geleni Joachim Hoffmann'ın *"Die Ostlegionen, 1941-1943: Turkotataren, Kaukasier und Wolgafinnen im Deutschen Heer"* isimli çalışmasıdır. Wehrmacht bünyesinde kurulan en büyük Türk askeri oluşumu olan 162. Türk Piyade Tümeni konusunda ise tespit edebildiğimiz kadarıyla iki çalışma yapılmıştır. Bunlardan ilki Hans H. Götting'in *"Die 2./N 236: Beiträge zur Geschichte der Funkkompanie der 162. Infanterie-Division (Turk) 1943-1945"* isimli çalışmasıdır. Bir diğer çalışma ise Paolo A. Dossena'nın *"Hitler's Turkestani Soldiers: A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division"* adını taşıyan eseridir.

Türkçe literatüre baktığımızda Türkistan Lejyonu'na dair dikkat çeken iki çalışma göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki Halil Burak Sakal'ın Yüksek Lisans tezinden üretmiş olduğu 2013 yılında yayınlanan *"Başka Bir Dünya Savaşı: İkinci Dünya Savaşı Sırasında Almanya Tarafında Savaşan Türkistanlılar, 1941-1945"* başlıklı çalışmasıdır. Sakal, Amerikalıların elinde bulunan belgelere ve diğer ikincil kaynaklara başvurarak eserini kaleme almıştır. Bir diğer eser ise Latif Çelik'in *"II. Dünya Savaşında Almanya Saflarında Savaşan Türkistan Lejyon Ordusu"* isimli 2015 tarihli Doktora çalışmasıdır. Her iki eser de Türkistan Lejyonu ve bu kapsamda II. Dünya Savaşı'ndaki faaliyetlerine odaklanmaktadır.

Çalışmamız Almanya'nın Türkistan'a yönelik ilgisini çeşitli açılardan ele almakta ve çok sayıda yeni bilgi ve belgeyi gün ışığına

çıkarmaktadır. Çalışmamızın en önemli özelliği Alman arşiv belgelerini temel almış olmasıdır. Tezimizde kullanılan belgelerin büyük çoğunluğu daha önce yayımlanmamış arşiv belgeleridir. Bu arşivler arasında en önemlileri üç temel arşiv olan *Alman Federal Arşivi (BArch, Bundesarchiv), Alman Federal Askeri Arşivi (BA-MA, Bundesarchiv-Militärarchiv)* ve *Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi (PA-AA, Politisches Archiv des Auswärtigen Amts)*'dir. Bunlar dışında *Çağdaş Tarih Enstitüsü Arşivi (IfZ, Archiv des Instituts für Zeitgeschichte)* zengin bir bilgi kaynağı sunmaktadır. Tezimizin Türkiye ile ilgili bölümünde *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (CDAB)* belgelerinden de istifade edilmiştir. Diğer taraftan *Ulusal Arşivler ve Kayıtlar İdaresi (NARA, National Archives and Records Administration)* arşivinden Veli Kayyum Han başta olmak üzere bazı önemli isimlerin sorgulama tutanaklarına ulaşmak mümkün olmuştur.

Bir başka ifadeyle söyleyecek olursak çalışmamız çok sayıda politik rapor, gazete ve resim arşivi, muhtıra, asker mektupları, propaganda bildirileri, sorgu tutanakları, dilekçe ve sayısız askeri emri ihtiva eden zengin bir arşiv kaynağına dayanmaktadır. Bu kaynaklara ek olarak ön cephenin her iki tarafında yayınlanmış olan anılara, günlüklere ve röportajlara dayanılarak gelişmelerin neden ve sonuçları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bunu yaparken II. Dünya Savaşı'nın Sovyet deneyimi ve bu deneyimin Sovyet tarihinin uzun dönemindeki yeri hakkında süregelen bilimsel tartışmaya da katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Çalışmamızda Almanca ve İngilizce kaynakların yanında birtakım Rusça, İtalyanca ve Lehçe kaynaklar da kullanılmıştır. II. Dünya Savaşı esnasında Türkistan ve Sovyetler Birliği'nin Türk halklarına yönelik politikası bahislerinde Rus arşivlerinin geniş ölçüde kullanıldığı araştırmalar referans alınmış, mümkün olduğunda konunun Sovyetler Birliği tarafına da temas edilmeye çalışılmıştır. Bu yayınlar arasında en dikkat çekeni üç kitap ve iki cilt olarak yayınlanan ve editörlüğünü A. N. Artizov'un yaptığı *"General Vlasov: Istoriya Predatelstva"* isimli eserdir. Söz konusu çalışma, General Vlasov ve Rus Kurtuluş Ordusu'nun II. Dünya Savaşı'ndaki rolü hakkında

belgeler içerdiği gibi Türkistan Milli Hareketi'ne dair de çok sayıda değerli kaydı ihtiva etmektedir. Diğer taraftan çalışmamızda ilk defa yayınlanacak olan çok sayıda belge ve bazı kıymetli fotoğraflara Ekler bölümünde yer verilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanması esnasında incelenen önemli bir kaynak da II. Dünya Savaşı'ndan sonra yayınlanan ve kısaca *ADAP (Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945)* olarak da bilinen Alman Dış Politikasına İlişkin Belge koleksiyonudur. Bir diğer önemli kaynak *Nürnberg Duruşma Belgeleri* ve ABD Hükümeti'nin Nürnberg davaları için hazırlık dosyalarıdır. Yayınlanan Nürnberg Belgelerinin Amerika Birleşik Devletleri baskısı üç cilt setinden oluşmaktadır. İlk set, 42 ciltten müteşekkil olan Uluslararası Askeri Mahkeme Önünde Büyük Savaş Suçlularının Yargılanmasına ilişkin (Trial of the Major War Criminals Before the International Military Tribunal) dosyalardır (Nuremberg, 1947-1949). Dosyalar ana davanın yargılamalarının ve delil olarak sunulan belgelerin çoğunun tam bir açıklamasıdır. İkinci set 10 ciltten oluşan Nazi Komplosu ve Saldırı (Nazi Conspiracy and Aggression) isimli koleksiyondur (Nürnberg, 1947-1949). Bu koleksiyon Batılı Müttefik savcılar tarafından kullanılan belgelerin çoğunun ve bazı savunma belgelerinin çevirilerini içermektedir. Üçüncü set ise 15 ciltlik 10 sayılı Kontrol Konseyi Yasası kapsamında Nürnberg Askeri Mahkemeleri Önündeki Savaş Suçlularının Duruşmaları (Trials of War Criminals Before the Nuremberg Military Tribunals) koleksiyonudur (Washington, 1951-1953). Bu koleksiyon, I. G. Farben, Krupp ve yabancı büro davaları da dâhil olmak üzere ön planda olmayan Nazilerin Nürnberg'de yapılan müteakip yargılamalarının ve belgelerinin kısmî bir kaydıdır.

Önemli diğer bir kaynak, *Sovyet Sosyal Sistemi Üzerine Harvard Projesi (The Harvard Project on the Soviet Social System)* olup bu proje 1951 ile 1952 arasında Sovyetler Birliği'nden 1500 göçmenle yapılan görüşmelerin bir derlemesidir. Dijital koleksiyon esas olarak Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında Sovyetler Birliği'nden mültecilerle yapılan 705 görüşmenin özet dökümlerinden oluşmaktadır. Proje,

sosyolog Alex Inkeles ve sosyal psikolog Raymond Bauer tarafından geliştirilmiştir. Bu projeyle 1917 ve 1940'ların ortalarına ilişkin Sovyet toplumunun incelenmesi noktasında siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel pek çok hususa ilişkin büyük miktarda malumatın paylaşılması amaçlanmıştır. Birleşik Devletler Hava Kuvvetleri ve Dışişleri Bakanlığı bu projeyi finanse ve koordine etmiştir. O dönemde ABD Hükümeti'nin siyasi iklimi nedeniyle proje, öncelikle Stalinist baskı hakkında sorular sormuştur. Dahası bu görüşmelerin denekleri Batı ülkelerinde kalmakla ilgilendiğinden, bu ilgi onların yanıtlarını etkilemiş olabilir. Harvard projesi bu gibi hususlardan etkilenmesine rağmen Sovyetler Birliği'nde yaşamış birçok farklı milletten insanların yayılımına dair değerli bilgiler sağlamaktadır. Projenin uygulanabilirliğini test etmek için 1949'da Münih'te Merle Fainsod ve Paul Friedrich tarafından ön görüşmeler yapılmıştır. 1950'den 1953'e kadar Batı Almanya, Avusturya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde ikamet eden birkaç yüz Sovyet mülteciyle temasa geçilmiştir. Sovyet çalışmaları alanında tanınmış uzmanlar tarafından yaklaşık 330 aday seçilmiş ve derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

Çalışmamızda Harvard Projesi dışında Sovyet savaş esirlerine dair Amerikan, Rus ve Alman Hükümetleri'nin finansörü olduğu çok sayıda proje sonuçlarından yararlanılmıştır. Savaş esirlerine yönelik bazı ortak projelerin yanı sıra hukuk, tarih, diplomasi alanlarında çok sayıda belgeyi ihtiva eden Yale Üniversitesi'nin *Avalon Projesi*'nden de istifade edilmiştir. Diğer taraftan II. Dünya Savaşı'nda yer almış Kızıl Ordu gazilerinin tanıklıklarını toplayan bir Rus hükümet kuruluşu olan *Iremember.ru*'dan da bu noktada söz etmek yerinde olacaktır. Site, Kızıl Ordu gazilerinin ifadelerini İngilizce ve Rusça olarak barındırmaktadır. *Vospominaniia veteranov Velikoi Otechestvennoi Voiny (Büyük Vatanseverlik Savaşı Gazilerinin Hatıraları)* isimli Web sitesinin amacı Sovyet askerlerinin röportajlarını sunmaktır. Çalışmanın Harvard Projesi ile aynı şekilde, muhatapların askerlik hizmetine yönelik zihniyetini analiz etmek için fayda sağladığı açıktır.

Son olarak bazı hususların altını çizmekte fayda görüyorum. Bugüne kadar Nazi Almanyası'na ilişkin yayımlanmış olan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bununla birlikte II. Dünya Savaşı süresince yaşanan acılar ve savaş sonrası tesis edilen yeni dünya düzeni şüphesiz ki Nazi Almanyası'na yönelik değerlendirmelere bir ön yargı oluşturmaktadır. Her şeyden önce galiplerin tarihyazımını gözden geçirme sorunu ve Doğulu iş birlikçilerine savaşta *"silah arkadaşları" (waffenbrüder)* şeklinde geliştirilen tarihyazımsal bir yaklaşım şüphesiz ki müstakil olarak ele alınması gereken farklı konulardır. Burada amacımız sistematik bir II. Dünya Savaşı tarihi vermek olmadığı gibi Nazi Almanyası'nın tarihini aydınlatmak da değildir. Konumuza ait kavram ve olayların daha rahat anlaşılabilmesi için döneme ilişkin pek çok ayrıntıya yer verilmeye çalışılmış ve konu bütünlüğünün bozulmamasına gayret gösterilmiştir. Bununla birlikte konumuzun temelini "Türkistan coğrafyası" teşkil ettiğinden, diğer Türk ve Türk olmayan halkların süreçleri konuya temas ettiği doğrultuda kısmî açıdan ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI VE SAVAŞ ESİRLERİ

1.1. Polonya'nın İşgali ve Savaş Fitilinin Ateşlenmesi

1939'un başında Avrupa'da büyük bir savaşın önlenebileceğine dair umut hâlâ vardı. Ancak Hitler'in amansız saldırganlığı, sonunda İngiliz ve Fransız Hükümetlerini tavır almaya itti. Alman birlikleri Mart ayında Çekoslovakya'nın Prag şehrini işgal ettikten sonra Batı demokrasileri, baskı altında kalan bir sonraki ülke olan Polonya'yı desteklemeye kendilerini adadılar. Hitler; Polonyalılar, İngilizler ve Fransızlarla aynı anda savaşmanın bir kumar olacağını biliyordu. Diğer taraftan Nazi-Sovyet Paktı, 1 Eylül 1939'da Polonya'nın Almanya tarafından işgalinin yolunu açmıştı.

Hitler, Fransa ve İngiltere savaşmaya hazır olmadan önce ordularının Polonya'yı yenebileceğine dair kumarı oynamaya karar verdi. Bu doğrultuda Alman birlikleri 1 Eylül 1939'da Polonya sınırı geçti. İşgal, Küchler komutasındaki 3. Ordu ve Kluge'nin başında bulunduğu 4. Ordu'dan oluşan Feldmareşal von Bock'un Ordular Grubunca icra edildi. 3. Ordu, Doğu Prusya'da bulunduğu kanat bölgesinden güney istikametinde taarruza geçerken, 4. Ordu da Polonyalıların sağ kanadını kuşatmak amacıyla 3. Ordu ile birleşmek için Doğu istikametinde Polonya koridoru boyunca ilerledi.[1]

İngiltere ve Fransa, Polonya'ya olan yükümlülüklerini yerine getirerek iki gün sonra Almanya'ya savaş ilan ettiler. Hem Naziler hem de Sovyetler tarafından işgal edilen Polonya'da işlenen zulümler, daha geniş çaplı dehşetlerin sadece bir habercisi olmuştu. Polonya savaşın faturasını öderken, İngilizler ve Fransızlar *"Sahte Savaş"*ın

1 Basil Liddell Hart, *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*, çev. Kerim Bağrıaçık, İstanbul 2016, s. 40.

ufak tefek rahatsızlıklarına katlandılar. Sivil hayat, birtakım kesintilere uğramış olsa da ne Batı Cephesi'nde bir savaş yaşandı, ne de Londra veya Paris'e bombalı saldırılar yapıldı.

Polonyalılar ile tüm dünya *Blitzkrieg (Yıldırım Muharebesi)*'in ne olduğunu Polonya'da görme şansını buldu. Alman ordularının muazzam gücü karşısında Polonya'nın Hava Kuvvetleri iki gün içerisinde ortadan kaldırıldı. 500 Polonya uçağı henüz üslerinden havalanamadan etkisiz duruma getirildi. Tesisler yıkıldı ve pek çok personel hayatını kaybetti. Polonya ordusu bir hafta içerisinde çözüldü. Otuz beş tümeni'nin çoğu dağıldı ve Varşova çevresinde kapanan kıskaçların içinde kaldı.[2]

9 Nisan 1940'ta Alman Silahlı Kuvvetleri karadan ve denizden Danimarka ve Norveç'i işgal etti. Fakat Norveç'te tam kontolü sağlaması için daha erkendi. Polonya'nın yenilgisinden yedi ay sonra, Alman orduları Batı'da saldırıya geçti. Mayıs 1940'ta Almanya, savaşta tarafsız olan Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'u işgal etti. Diğer bir önemli gelişme Fransa'nın Dunkirk kıyılarında 300.000'den fazla müttefik askerin tahliyesi oldu. İngilizlerin tahliye çabaları sırasında Alman Ordusu sürekli olarak Müttefik birlikleri tarafından savunulan Dunkirk'e girmeye çalıştı. Alman Hava Kuvvetleri (Luftwaffe) bombalama eylemlerine girişse de Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin (RAF) uçakları bir miktar koruma sağlayabildi. Tahliye 4 Haziran'a kadar devam etti ve yaklaşık üçte ikisi İngiliz olan 300.000'den fazla Müttefik birliği neredeyse tüm ekipmanlarını geride bırakarak güvenli bir şekilde İngiltere'ye getirildi. İngiltere'deki birçok insan Dunkirk'i büyük bir zafer olarak selamlayarak bunu bir mucize olarak nitelendirdi.

Almanlar, Ardenler üzerinden Fransa'ya 1.800 tanklı 7 zırhlı tümen gönderdi. Birlikler güçlü Fransız direnişine karşı önemli bir doğal engel olan Meuse Nehri'ni geçtiler. Çok sayıda Alman tankı nehri geçtikten sonra bazı Fransız birlikleri paniğe kapıldı ve Fransız savunma mevzileri çöktü. Alman hava saldırıları, özellikle

2 William Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, Cilt II, çev. Rasih Güran, İstanbul 1970, s. 968-969.

de bombardıman uçakları Fransız birliklerinin güvenini yok etmede kilit rol oynadı. Sonuçta Mareşal Petain başkanlığındaki Fransız Hükümeti 22 Haziran 1940'ta Almanya ile mütareke imzaladı. Mütareke anlaşması ile Almanya, Fransa'daki bağımsız hükümeti kabul etti. Böylece İngiltere'yi yalnız bırakıp ona bir barış seçeneği tanımayı amaçlayan Almanya, Fransa'nın kuzey yarısı ile Atlantik kıyılarını işgali altında bulundurdu. Geri kalan bölgelerde ise Vichy merkezli bir Fransız Hükümeti bulunacaktı. Fransa'yı ağır bir mağlubiyetle dize getiren Hitler, yönünü İngiltere'ye çevirdi. İngiltere'ye çıkarma yapmayı göze alamayan Almanlar hava bombardımanı ile İngiltere'yi barışa zorlamayı amaçladılar. İngiltere muharebesi 31 Ekim 1940'a kadar sürdü ve iki taraf da ağır kayıplar verdi.[3]

Batı'daki ezici zafer yalnızca Hitler'in savaş politikasına karşı muhalefeti zayıflatmakla kalmadı, aynı zamanda rejim ve nüfus arasında yüksek derecede bir görüş birliği sağladı. Hitler'in siyasi ve askeri sorunlarda sınırsız yetkisi böylece kuvvetlendi. Bunu izleyen zaferci atmosferde Batı Avrupa'da yeni bir politik düzenin kurulması için çalışmalar başlatıldı ve daha büyük bir kıta Avrupası için planlar özetlendi. Bu planlarda Sovyetler Birliği'nin başlangıçta tamamlayıcı bir rol oynaması öngörülüyordu.

1.2. Yeni Bir Haçlı Seferi: Barbarossa Harekâtı

Almanya'nın siyasi ve askeri liderliğinin Sovyetler Birliği'ni istila etme arzusu, 1940'ın ikinci yarısında bu yönde somut karar almak için birleşen bir dizi güdüye dayanıyordu. Hitler'in hem Sovyet Devleti'ne hem de halkına karşı uzun süredir devam eden ırksal ve ideolojik önyargıları, Bolşevizmin Avrupa'nın düşmanı olduğu[4] ve

3 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, İstanbul 2020, s. 281-282.

4 Bolşevizmin Avrupa'nın özgürlüğüne ve birliğine yönelik bir tehdit olduğu Nazi matbuatında sıklıkla yinelenen bir konudur. Bkz. *Signal*, 1 Ağustos 1941. (Signal, 1940-1945 yılları arasında Alman savaş propagandasına hizmet eden bir dergidir. Bu dergi Reich dışında, işgal altındaki Avrupa'da ve hatta ötesinde rejimin propagandasının ana aracıydı. OKW kontrolü altındaki WPr hizmetlerinin yurtdışındaki propagandadan sorumlu IV. Bölümü tarafından çıkarılmaktaydı.)

ortadan kaldırılması gerektiği, Slavların Alman efendileri için köle olarak çalışmaya mahkûm olan değersiz insanlardan oldukları sonucuna varıyordu. NSDAP üyelerinin önemli bir kısmı tarafından da bu görüşler paylaşıldı. Bununla birlikte İngiliz direnişinin sürmesi de Hitler'e kendisini Sovyetler Birliği'ni işgale zorladığı temasını kullanmasına sebebiyet verdi.[5]

Rus karşıtlığı, Bolşevizm karşıtlığı ve anti-semitizm Naziler tarafından yaygın olarak doğal veya mantıksal bir üçlü olarak kabul ediliyordu. II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden önce Hitler, Rusya'ya ilişkin politikaya etki edecek dört temel tutum ortaya koydu. Bunlar, Alman Nasyonal Sosyalizminin en temel dört dogması olan *"Lebensraum (hayat sahası), Drang nach Osten (Doğu'ya yöneliş), ırkçılık ve anti-semitizm"* idi.

Nasyonal Sosyalizm esas itibariyle bir askeri işgal programıydı.[6] Bununla birlikte Sovyetler Birliği'ne yapılan saldırının nedenleri hiçbir şekilde yalnızca askeri-stratejik nitelikte ya da bazı tarihçilerin önleyici savaş tezini yeniden işleyerek kanıtlamak istediği gibi Alman-Sovyet karşıtlığının kaçınılmaz sonucu değildi. Aksine bu saldırının nedenleri geniş bir yelpaze arz etmekteydi. Hitler'in kararında hem siyasi hem de yapısal gerekçelerin önemli olduğu açıktı. Diğer bir ifadeyle Naziler için Sovyetler Birliği'nin işgali, salt ideolojik bir dürtü değildi. Kuşkusuz var olan ırksal-ideolojik güdülere ek olarak işgal kararında büyük rol oynayan askeri ve ekonomik mülahazalar, uzun ve kısa vadeli beklentiler vardı. Alman İmparatorluğu'nun yaşam alanını doğuya doğru genişletmeyi amaçlayan ırkçı, ekonomik ve stratejik düşünceler de bu noktada önemliydi.

Almanya büyük ölçüde spekülasyon olarak kullanılan Sovyetler Birliği'nin Reich'a karşı Batı'ya döneceği endişesini vurguluyordu.

Ayrıca bkz. BA-MA, MSG 123/31. Mitteilungen für Deutsche Soldaten, 10 Kasım 1944. *"Bolşevikler dünyanın Bolşevikleşmesi için güç üssü olarak Avrupa'yı, insanlarını ve malzemelerini Rus bölgelerinin kalkınması için köle tedarikçisi olarak talep etmektedirler."*

5 R. H. S. Stolfi, *Hitler's Panzers East: World War II Reinterpreted*, Norman 1992, s. 9.

6 David Wedgwood Benn, "On comparing Nazism and Stalinism", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs)*, 82/1, 2006, s. 194.

Bu durum Bolşevik Asyalı orduların uygar Avrupa'yı ezeceğine dair her zaman var olan korkuyla beslenmişti. Radikal evrensel anti-semitizm ve yaşam alanı düşüncesi iç içe geçerek Nasyonal Sosyalist ideolojinin çift çekirdiğini oluşturuyordu. Hitler'in Sovyetler'e saldırısının arkasındaki itici güç buydu. Tüm bu değerlendirmeleri maddeler halinde özetleyecek olursak Almanların Sovyetler Birliği'ne saldırısının temel nedenleri şunlardı:

1. Rusya'nın batı bölümünde sömürge yönetimi kurması beklenen Alman yerleşimciler için yaşam alanının genişletilmesi (Lebensraum).
2. Hitler'in bir Yahudi yönetim biçimi olarak tanımladığı Sovyetler Birliği'nin ve Bolşevizmin yıkılması.
3. Hitler devlet kurma yeteneğini inkâr ettiği Slavların biyolojik olarak aşağı olduğuna ikna olmuştu. Bu yüzden burada Alman yönetimi tesis edilmeliydi.
4. Almanya'nın ekonomik olarak kendi kendine yeterliliğini Sovyetler'in zengin hammadde ve gıda rezervlerinin çıkarılmasıyla güvence altına almak gerekiyordu. Böylece Almanya bir dünya gücü haline gelecek ve I. Dünya Savaşı'ndaki gibi bir abluka korkusunun üstesinden gelebilecek bir konuma ulaşacaktı.

Savaşın coğrafi bir fenomen olduğunu belirten bir Amerikan analizinin, Alman-Sovyet teoremi kadar doğru olduğu bir savaş neredeyse görülmemiştir. Bunun birden fazla nedeni vardı. Coğrafi olarak tek başına Sovyetler Birliği müthiş bir düşmandı. Toplam 22,4 milyon km² alanıyla 1941'de dünyanın en büyük bitişik eyalet alanına sahipti ve o sırada Sovyetler Birliği'nin gururla ifade ettiği gibi bu büyüklük dünyanın altıda birine tekabül ediyordu. Kültürel açıdan güçlü bir şekilde bölünmüş bu devasa imparatorluk kısmen seyrek nüfusluydu. Bolşevik yöneticilerin zorladığı ekonomik ve sosyal modernleşmeye rağmen birçok bölge geri kalmıştı. Bununla birlikte Sovyetler Birliği'nin kullanabileceği insan ve malzeme

kaynakları neredeyse sonsuz görünüyordu.[7] Hitler böylesi bir coğrafyadan bir *"Cennet Bahçesi"* yaratmak istiyordu.[8]

22 Ağustos 1939'da Berghof'ta yapmış olduğu bir toplantıda Hitler, Sovyetlere saldırı planını vurguladı. Bu konferansta askeri liderler Barbarossa Harekâtı için plan yapmaya başladılar. Hitler, Kasım 1939'da personeline Batı Avrupa'yı işgal ettikten sonra ilk fırsatta Sovyetler Birliği'ne karşı harekete geçeceğini söyledi. 1940 baharında amaçlarına yönelik daha gizli planlamalar yaptı. Bu doğrultuda Fransa'nın düşüşünden sonra Bolşevizm ile hesaplaşmada özgür olacaktı. Alman führeri, planını 31 Temmuz 1940'ta Berchtesgaden'daki önemli isimlere sundu. Hitler'in Barbarossa Harekâtı planları Molotov ile yaptığı müzakerelere paralel bir yolda gelişti. Daha sonra Hitler, harekâtın 1941 baharında başlatılacağına karar verdi ve sürpriz olasılığını artırmak için tasarlanmış ayrıntılı bir aldatma kampanyası emretti. İngiltere'nin işgalini planlamayı ise Sovyetler Birliği'nin işgali için bir aldatmaca olarak görmeye başladı.

Hitler'in ordu liderliğine Sovyetler Birliği'ne karşı bir saldırı için teorik hazırlıklar yapma talimatını takiben General Halder, 18. Ordu Kurmay Başkanı General Erich Marcks'ı kapsamlı bir operasyonel çalışma yürütmesi için yönlendirdi. 5 Ağustos 1940 tarihli Doğu Harekâtı raporunda Marcks, kampanyanın amacının tamamen düşman silahlı kuvvetlerini yenmek ve Rusya'yı ortadan kaldırmak olduğunu ifade etti. Öngörülebilir gelecekte Almanya'yı düşman bombardıman uçaklarına karşı korumak için Rusya; yukarı Dvina, Volga ve aşağı Don nehirleri hattına kadar işgal edilmeliydi. Nihai hedef (Endziel), daha sonra çalışmada *Arkhangelsk-Gorki-Rostov* çizgisi olarak belirtilmiştir. Bu çizgi, *AA Hattı (Arkhangelsk-Astrakhan)* olarak bilinen ve Alman ilerlemesi için belirlenen asgari limitti.[9] Barbarossa

7 Christian Hartmann, *Wehrmacht im Ostkrieg: Front und Militärisches Hinterland 1941/42*, Münih 2009, s. 425.

8 Doküman No: 221-L, *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, 14 November 1945-1 October 1946*, c. XXXVIII, Nuremberg 1949, s. 88.

9 Alex J. Kay, *Exploitation, Resettlement, Mass Murder: Political and Economic Planning for German Occupation Policy in the Soviet Union, 1940-1941*, New York & Oxford 2006, s. 31.

Harekâtının askeri hedefi olan AA Hattı'nın çok ötesinde olan Türkistan coğrafyası ise Hitler'in görüşüne göre daha sonraya bırakılabilecek acil olmayan bir meseleydi.[10] Bu çizgiye ulaşmanın koşulu, politik ve ekonomik amaçlar doğrultusunda Rusya'nın manevî merkez noktası olan başkent Moskova'nın işgalini gerektiriyordu. Bu durum doğal olarak Rus İmparatorluğu'nun çökmesiyle sonuçlanacaktı. Marcks, askerî harekâtın amaçlarına ulaşılabilmesi için dokuz ilâ on yedi hafta gerekeceğine inanıyordu.

"Fritz" kod adlı 21 numaralı direktifin ilk taslağı 12 Aralık 1940'ta hazırdı. Hitler planı revize ederek XII. yüzyılda yaşamış ve Doğu'ya bir Haçlı seferi yapmış olan Kutsal Roma Cermen imparatoru I. Friedrich onuruna *"Barbarossa Harekâtı"* olarak yeniden adlandırdı.[11] Fakat Mussolini'nin Balkanlardaki başarısızlığı Hitler'in operasyon planında gecikmeye neden oldu.[12]

17 Aralık 1940 yılında Hitler, Barbarossa ile ilgili düşüncelerini Wehrmacht komuta kadrosuna dile getirdi. Hitler, ABD'nin 1942'den itibaren müdahale edebileceğinden, tüm kıta Avrupası sorunlarının çözülmesi gereken yıl olarak 1941'i işaret etmekteydi.[13] Hitler Rusya'yı yok edecek ve bu sadece birkaç hafta alacaktı.[14]

---

10 Gerald Reitlinger, *The House Built on Sand: The Conflicts of German Policy in Russia, 1939-1945*, Londra 1960, s. 135.

11 David C. Gompert, Hans Binnendijk, Bonny Lin, "Hitler's Decision to Invade the USSR, 1941", *Blinders, Blunders, and Wars: What America and China Can Learn*, Santa Monica 2014, s. 84-85.

12 17 Eylül 1941'de yapmış olduğu bir masa konuşmasında Hitler şöyle diyecekti: *"Geçen yıl Bolşevizme saldırmaya karar vermek için büyük bir manevi güce ihtiyacım vardı. 1941'de Stalin'in saldırıya geçebileceğini öngörmem gerekiyordu. Bu nedenle gecikmeden, engellenmemek için başlamak gerekiyordu ve bu Haziran'dan önce mümkün değildi." Hitler's Table Talks, 1941-1944: His Private Conversations*, ed. Hugh R. Trevor-Roper, New York 2000, s. 31.

13 Doküman No: 45, *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtsführungsstab) 1940-1945*, c. I, ed. Percy Ernst Schramm, Frankfurt am Main 1965, s. 996.

14 General Guderian anılarında Moskova ateşesi General Köstring'in, Hitler'e Rusya'nın askeri gücü hakkında raporlar gönderdiğinden bahsetmektedir. Hitler, Sovyet endüstrisinin üretim kapasitesi ya da Rus politik sisteminin kararlılığı hakkındaki pek çok rapor gibi bu raporlara da pek az önem verdi. Kendisine yakın bulunan askerlere hiçbir temele dayanmayan iyimserliğini bulaştıran Hitler, OKW

Alman Führeri başlangıçta tüm operasyonu 1940 sonbaharında halletmeyi umuyordu. Ona göre Sovyet akbabasına atılan taş, Amerikan kartalını da düşürecekti. Hitler şöyle diyordu:

"Rusya, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Uzak Doğu kılıcıdır ve Japonya'yı işaret eder. Rusya'nın ortadan kaldırılması, Japonya'yı Pasifik'teki genişleme programını yürütme özgürlüğüne kavuşturacaktır. Bu da ABD'yi hareketsiz kılacaktır. Umutsuz İngilizler, Fransızları taklit etmek için acele edecektir. Rusya'da ele geçirilen muazzam kaynaklar; önce ilerlemeyi hızlandırmayı ve ardından Amerikalılarla savaş için ihtiyaç duyulacak devasa donanmayı yaratmayı mümkün kılacaktır."[15]

Hitler'in 9 Ocak 1941 tarihli beyanatı ise şu şekildeydi:

"Yine de Rus şu anda bile küçümsenmemeli. Bu nedenle Alman saldırısı en büyük güçle gerçekleştirilmelidir... Bunun için en acımasız atılımlar gereklidir. Operasyonun amacı, Rus Ordusu'nun imhası, en önemli sanayi bölgelerinin ortadan kaldırılması ve özellikle Yekaterinburg bölgesinde kalan sanayi bölgelerinin imha edilmesi olmalıdır; ayrıca Bakü bölgesi de ele geçirilmelidir. Rusya'nın parçalanması Almanya için büyük bir rahatlama anlamına gelecektir..."[16]

Rusya'ya yönelik saldırı yaklaşırken, Hitler'in temel Doğu politikası (Ostpolitik) kendine özgü terimlerle sunuldu. 1 Haziran 1941 tarihli işgal görevi için belirlenen Alman personeline gönderilen bir belge, en sert ve en acımasız önlemleri tavsiye etmekteydi:

"Ruslardan uzak durun; onlar Alman değil, Slavlar. Ruslarla içki partisi yapmayın. Sizin gözetiminizdeki birliklerden kadın ve kızlarla hiçbir şekilde ilgilenmeyin. Onların seviyesine gelirseniz Rusların karşısındaki konumunuzu kaybedersiniz. Yüzyılların tecrübesine göre Rus, Alman'ı daha yüksek bir varlık olarak görüyor. Bu itibarın Almanlar

---

ve OKH'nin kış bastırmadan zaferin kazanılmasından emin olmasını sağlamıştı. Heinz Guderian, *Bir Askerin Anıları*, çev. İhsan Gürkan, İstanbul 2017, s. 189.

15 Gerhard L. Weinberg, *Germany, Hitler, and World War II: Essays in Modern German And World History*, Cambridge 1995, s. 160.

16 *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtsführungsstab) 1940-1945*, s. 258.

için korunduğundan emin olun... Hem göçmenler hem de yeni Sovyet entelijansiyasına karşı dikkatli olun... Kendinizi Komünist kaçakçılıktan uzak tutun... Biz Rusları Nasyonal Sosyalizme dönüştürmek değil, onları kendi araçlarımız yapmak istiyoruz"[17]

Almanya'nın doğu sınırındaki savaş 22 Haziran 1941 tarihinde sabah 03.15'te cephe boyunca ana noktalarda güçlü topçu bombardımanları ile başladı. Bombardımanı kısa süre sonra panzer ve motorlu tümenlerin ilerleyişi izledi.[18] Almanlar, Fransa'nın düşüşünden bir yıl, Napolyon'un Rusya'yı işgalinin başarısızlığa uğramasından 129 yıl sonra Rusya'ya saldırmışlardı. Alman Silahlı Kuvvetleri 600.000 motorlu araç, 7.184 top ve 3 milyondan fazla askerden müteşekkil 146 tümenle Sovyetler Birliği topraklarını işgale başladılar. Alman taarruz cephesi kuzey, merkez ve güney olmak üzere üç kesime ayrılmıştı. Kuzey Ordular Grubu Feldmareşal Ritter von Leeb, Merkez Ordular Grubu Feldmareşal Fedor von Bock, Güney Ordular Grubu Feldmareşal von Rundstedt komutası altında bulunuyordu. Kuzey Ordular Grubunun hedefi Baltık bölgesindeki Sovyet kuvvetlerini imha ederek Leningrad'ı almaktı. Merkez Ordular Grubu'nun savaş alanı Romintin ormanlarından Brest-Litovsk'a kadar uzanıyordu ve 400 km boyundaydı. Bu grubun hedefi ise Brest-Vilna-Smolensk üçgeninde toplanan ve çok sayıda tank ve motorize tugaya sahip olan Kızıl Ordu birliklerini imha ederek Smolensk'e varmaktı. Cephenin Pripet bataklıkları ile Karpatlar arasındaki güney kesiminde ise Güney Ordular Grubu bulunuyordu. Bu grubun hedefi Galiçya ile Batı Ukrayna arasında yer alan ve Mareşal Buduyeni komutası altındaki Kızıl Ordu birliklerini Dinyeper önünde tutarak imha etmek, buradaki geçişi güvence altına aldıktan sonra da Kiev'i ele geçirmekti.[19]

17 Doküman No: 089-USSR, *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, 14 November 1945-1 October 1946*, c. XXXIX, Nuremberg 1949, s. 370-371.

18 David Stahel, *Operation Barbarossa and Germany's Defeat in the East*, Cambridge 2009, s. 153.

19 Paul Carell, *Barbarossa Harekâtı 1941-1945. Alman Sovyet Savaşı*, c. I, çev. Hüsnü Erentok, İstanbul 1973, s. 7-18.

Sovyet lideri Stalin 1939'dan başlayarak silah üretimine ciddi bir yatırım yapmıştı. 1 Ocak 1939 ile 22 Haziran 1941 arasında ordu, 111 piyade tümeni ve çok sayıda tank tümeni oluşturdu ve insan gücünü toplam 198 piyade tümeni, altmış bir tank tümeni ve on üç süvari tümeni ile üç milyon asker artırdı. Bu önemli büyüme yeni ekipmanların piyasaya sürülmesiyle aynı zamana denk geldi. Kızıl Ordu, 1939'da ve sonrasında çılgın bir hızda genişlemeyi sürdürdü. Fakat 1939'un ortalarında eksiklikler kriz boyutlarına ulaştı. Subay tedariki ve eğitimi korkunç bir durumdaydı. Buna ilaveten personel arasındaki disiplin de kötüleşti.[20] Barbarossa Harekâtı başladığında ise Sovyet Ordusu'nun Kara Kuvvetleri 303 piyade, süvari, tank ve motorize tümene sahipti. Batı sınırındaki beş askeri bölgede ise 170 tümen ve iki tugay vardı. Kızıl Ordu birliklerinin hizmetinde 67.335 top ve havan topu, Yüksek Komutanlık Yedek Kuvveti'nin ise 74 topçu alayı bulunuyordu.[21] 1941'in sonunda ise Kızıl Ordu, savaşın başlangıcındaki mevcut tümenlerin yaklaşık yarısına eşit bir güçte yeniden inşa edilmişti.[22]

Doğu seferinin ilk aşaması Alman ordu yönetiminin inanılmaz uyumu sonucunda sınır savaşlarındaki büyük zaferler, merkezde ve kuzeyde hızlı toprak kazanımı ile kendini gösterdi. Feldmareşal Erich von Manstein'ın ifade ettiği üzere, Alman askerî sevk ve idare makamının ve kıtaların üstün faaliyetleri sayesinde Sovyet askerî kudretini mağlubiyetin kenarına getirecek kadar fevkalade başarılar elde edilmişti.[23] Alman ordularının muazzam ilerleyişi en ısrarcı şüphecileri bile aynı noktada toplamayı başardı. General Halder bu sebepten 3 Temmuz 1941 tarihinde günlüğüne Rusya'ya karşı savaşın on dört günde kazanıldığını yazdı. Halder'in bu yorumları hayret verici görülse de 25 Haziran 1941'de İngiltere Başbakanı

20 Roger R. Reese, *The Soviet Military Experience: A History of the Soviet Army, 1917-1991*, Londra & New York 2000, s. 93.

21 *Sovyet Ordusu, Sovyet Savaş Tarihi, Askerlik Bilimi-Doktrini-Sanatı-Stratejisi*, ed. S. S. Lototski, çev. Nahit Tören, İstanbul 1978, s. 125-126.

22 Steven J. Zaloga, *The Red Army of the Great Patriotic War 1941-45*, Oxford 1984, s. 5.

23 Erich von Manstein, *Kaybedilen Zaferler*, İstanbul 1962, s. 166.

Winston Churchill'in Avam kamarasındaki gizli oturumda yapmış olduğu değerlendirme ile yan yana konulunca anlam taşımaktadır: *"Birkaç ay içinde, hatta daha kısa sürede, dünyanın gördüğü en korkunç istilaya maruz kalabiliriz."*[24] Alman askeriyesi ve başarıları Mareşal Georgiy Jukov başta olmak üzere pek çok Rus komutanın da itiraf etmek zorunda kaldığı bir gerçekti. Mareşal Jukov, anılarında Alman askeriyesi hakkında şöyle diyordu:

"Alman askerlerinin savaşma nitelikleri, özel eğitimleri ve askeri bilgileri, özellikle zırhlı birliklerde ve hava kuvvetlerinde yüksek düzeydeydi. Alman askeri, muharebede yapacağı işi iyi biliyordu ve cephede sağlam, kendine güveni olan, disiplinli bir askerdi. Kısacası Sovyet askeri, yenilmesi kolay olmayan, tecrübeli ve güçlü bir düşmanla karşı karşıya gelmişti."[25]

22 Haziran 1941'de Barbarossa Harekâtı başladığında Wehrmacht'ın ardından Baltık ve Ukraynalı birliklerin de desteklediği o zamana kadar hayal edilemeyecek boyutlarda toplu bir katliam gerçekleştiren *Sicherheitspolizei (Güvenlik Polisi)*, *Einsatzgruppen*[26] ve *SD-Sicherheitsdienst (Güvenlik Servisi)* birimleri faaliyet göstermişlerdi.[27] Bu faaliyetler esnasında yerel halkın yanında pek çok istenmeyen unsur da ortadan kaldırılmıştı.

Hitler'in işgal altındaki Sovyet topraklarının yönetimini mümkün olan en kısa sürede ordunun eline bırakmak yerine siyasi

24 Walter Warlimont, *Inside Hitler's Headquarters 1939-1945*, Novato/California 1991, s. 179-180.

25 Georgiy K. Jukov, *Kitle Savaşının Ustası Mareşal Jukov*, çev. İhsan Gürkan, İstanbul 2002, s. 228.

26 Einsatzgruppen (Görev Grupları): Alman hatlarının hemen arkasında partizanlarla mücadele, siyasi ve ırksal olarak istenmeyen grupları ortadan kaldırmak için SS Şefi Himmler tarafından oluşturulan mobilize infaz birlikleri. A, B, C ve D olarak adlandırılan dört Einsatzgruppen timi bulunmaktaydı. Detaylı bilgi için bkz. Gordon Williamson, *German Security and Police Soldier 1939-45*, Londra 2002, s. 25-31.

27 1943 baharında Wehrmacht Sovyet topraklarından çekilmeye başladığında, Einsatzgruppen 1,25 milyon insanı öldürmüştü. Hans-Walter Schmuhl, "Vergessene Opfer Die Wehrmacht und die Massenmorde an psychisch Kranken, geistig Behinderten und Zigeunern", *Wehrmacht und Vernichtungspolitik: Militär im Nationalsozialistischen System*, ed. Karl Heinrich Pohl, Göttingen 1999, s. 124.

görevlilere devretme arzusu duyduğu kuvvetle muhtemeldir. Nazi liderliği ırkî, ideolojik planların ve radikal ekonomik sömürü politikasının uygulanmasını askerî harekâtın bitimine kadar ertelemenin mantıklı olmayacağı inancını taşıyordu. Bu nedenle de politikalarını askeri faaliyetlerin yanında ilk günden itibaren uygulamaya koymanın doğru olacağını düşünmüşlerdi. Nitekim bu husus, Hitler'in aynı anda silahlı mücadeleyi sürdürmek için işgal altındaki Doğu topraklarında siyasi yönetimi mümkün olan en kısa sürede kurmak istediğini kaydeden OKW Harekât Ekibi'nin savaş günlüğüne 6 Mart 1941 tarihli girişiyle de doğrulanmıştır.[28]

İşgal edilen Sovyet topraklarının yarısı Wehrmacht'ın kontrolü altındaydı ve diğer yarısında resmi olarak ikincil konumda da olsa Reich Komiserlikleri hâlâ mevcuttu. Her şeyden önce Wehrmacht rakipleriyle karşılaştırıldığında, aslında savaş sahasındaki en güçlü organizasyondu. Personel ve malzeme açısından açık farkla en güçlü taburlara sahipti. Bununla birlikte siyasi liderlik, Wehrmacht'ı devasa bir rakip örgütler ağına o kadar akıllıca entegre etmişti ki, en azından işgal politikası alanında hareket alanı ciddi şekilde sınırlandırılmıştı. Bu nedenle Alman Silahlı Kuvvetleri, işgal altındaki Sovyet toprakları için tüm yetkilerin bir arada toplandığı güçlü bir merkezi otoriteye sahip olamamıştı.

Wehrmacht için işgal siyasetindeki insiyatifleri diğer üç rakiple paylaşma zorunluluğu ciddi bir engel teşkil ediyordu. Hermann Göring'in dört yıllık plan otoritesi, Heinrich Himmler'in SS teşkilatı ve polis aygıtı, Rosenberg'in Doğu Bakanlığı önemli rakip güçlerdi. Bir Genelkurmay subayı, bu çeşit organizasyonların görevlerini birkaç anahtar kelimeyle özetlemişti: *Wehrmacht düşmanı devirmek; SS Şefi Himmler düşmana karşı siyasi-polis savaşı yürütmek; Göring ekonomik meselelerle ilgili faaliyetler ve Rosenberg politik yeniden yapılanma.*[29] Nazi devletinde görmeye alıştığımız, yetkileri bölme ve sınırlandırma girişimleri ciddi sorunlar doğurmaktaydı.

28 *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtsführungsstab) 1940-1945*, s. 345-346.

29 C. Hartmann, *Wehrmacht im Ostkrieg: Front und Militärisches Hinterland 1941/42*, s. 427.

İlgili kurumlar arasındaki çekişmeler, sonucun artık yönetilemeyen, deneme bazında bile düzeltilemeyen ancak ek sorumlulukların yaratılmasıyla artırılan bir kaos olduğu gerçeğini ortaya koyuyordu. Bu husus Hitler'in karakteristik "*örtülü hedefler işgal politikası*" modeline de karşılık geliyordu.

Hitler için ön planda politik, ideolojik, askeri ve ekonomik hedefler söz konusuydu. Kuzeyde, Sovyetler'in Baltık Denizi girişini sürgülemek ve aynı zamanda Finlandiya ile bağlantı kurmak ve Bolşevizm'in kuluçka yerini tahrip etmek için Leningrad'ın zapt edilmesini arzu ediyordu. Güneyde ise Ukrayna'nın zengin hububat tarlaları Hitler'in arzularını cezbediyordu. Diğer taraftan Hitler, Kafkasya'ya ilerlemekle tarafsız Türkiye üzerinde bir baskı yaratılacağını ve bunun sonucunda Türkiye'nin kendi isteğiyle Almanya'nın yanında savaşa katılacağını umuyordu.[30] Hitler'in işgal planı kapsamında Kafkasya, toprakların sömürülmesi için (bilhassa petrol yatakları) vazgeçilmez bir yere sahipti. Diğer taraftan Rusya'nın işgalinin ekonomik başarısı, endüstriyel tesisleri ve hammadde kaynaklarını ele geçirmeye, taşımacılık sorununu çözmeye ve hem endüstri hem de tarımda yerli iş birliğini sağlamaya bağlı olacaktı. Özetle Rusya'nın işgali çok büyük ekonomik meseleleri de beraberinde getiriyordu.[31] Ekonomik faktörler askeri çevrelerde yapılan önermelerde zaten mevcuttu. Bu anlamda ekonomik argümanlar, Sovyetler Birliği'nin istilası ve işgali için geliştirilmekte olan planlarda anahtar rolü üstlenmişti.

26 Ağustos 1941'de Reich Dışişleri Bakanı, doğuda Alman zaferini kutlayan bir genelge yayınladı ve gerçekçi olmaktan uzak bir söylemde bulunarak Almanya'nın artık gıda ve hammadde konusunda zorluklarla karşılaşmayacağını ilan etti. Askeri ve sivil ekonomik kurumlardaki mevcut görevlere ek olarak OKW, işgal altındaki topraklardaki hammaddelerin kontrolünü ele geçirmek için geniş kapsamlı önlemler almaya zorlandı. Ekonomik plandan sorumlu

30 Hans-Adolf Jacobsen, *1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı*, çev. İbrahim Ulus, Ankara 1989, s. 891-892.

31 Norman Rich, *Hitler's War Aims: Ideology, the Nazi State, and the Course of Expansion*, New York & Londra 1992, s. 215.

Göring, Walter Witting'i *"İşgal Altındaki Doğu Topraklarında Hammaddelerin Kaydı ve Kullanımı Genel Müfettişi"* olarak atadı. Witting'in Flick şirketiyle bir danışman anlaşması vardı ve 22 Ağustos 1941'de Genel müdürü Richard Bruh'a birliklerin yönetebileceği kadar doğuya gitmek istediğini, sonunda da uçakla Vladivostok ve Türkistan'a varmayı arzu ettiğini yazmıştı.[32]

Alman-Rus savaşı, Nazilerin propagandasına göre temelde bir Haçlı Seferi ile Bolşevizm'e karşı Batı medeniyetinin güvenliğini sağlamaya yönelik büyük bir mücadeleydi. Naziler Barbarossa Harekâtından bir gün sonra resmi yayın organı olan *Völkischer Beobachter* gazetesinde Bolşevizm tehlikesine karşı tüm medeniyeti koruma görevlerinin altını çiziyorlardı.[33] 1934'ten beri Almanya'da yayınlanan tek Rusça gazete olan ve NSDAP Dışişleri Bürosu tarafından finanse edilen *Novoe Slovo (Yeni Söz)* gazetesi Sovyetler Birliği'ne yönelik Alman saldırısının hemen ardından Hitler'in önderliğinde *"Bolşevizme karşı Haçlı Seferi"*ni ve şeytana karşı bir savaşın başlangıcını ilan etti. Alman saldırısı, *"Rusya'yı uluslararası ateist güçten kurtaracak yetenekli bir cerrahın operasyonu"*na benzetildi.[34]

Julius Streicher, anti-semitik Nazi gazetesi *Der Stürmer*'e yazmış olduğu başyazıda şu ifadelere yer veriyordu:

"Doğu'da Bolşevist orduya karşı savaşın sonu Alman zaferidir ve bu nedenle Yahudi olmayan insanlığın, Yahudi dünyası muhriplerinin en tehlikeli enstrümanı üzerindeki zaferidir. Bununla birlikte dünyanın talihsizliğinin nedeni, ancak Yahudilik bütünüyle yok edildiğinde (vernichtet) sonsuza kadar ortadan kalkacaktır."[35]

Nazi propaganda makinesi faaliyetlerine hız kesmeden devam ediyordu. SS'in resmî gazetesi olan *Das Schwarze Korps*'un 28

32 Rolf-Dieter Müller, "The Failure of The Economic Blitzkrieg Strategy", *Germany and The Second World War*, c. IV-The Attack on the Soviet Union, ed. Horst Boog, Jürgen Förster, Joachim Hoffmann, Ernst Klink, Rolf-Dieter Müller, Gerd R. Ueberschär, Oxford 1998, s. 1098-1099.

33 *Völkischer Beobachter*, 23 Haziran 1941.

34 Oleg Beyda, Igor Petrov, "The Soviet Union", *Joining Hitler's Crusade: European Nations and the Invasion of the Soviet Union, 1941*, ed. David Stahel, Cambridge 2018, s. 381-382.

35 Julius Streicher, "Bolschewismus und Synogoge," *Der Stürmer*, no.36, 1941.

Ağustos 1941 sayısında Doğu cephesinde Alman birliklerinin üstün bir düşmana karşı yıldırım hızındaki yıkıcı darbeleri alkışlanıyor, tüm gücüyle düşmanın yok edilmesi için çalışan Alman askerleri onore ediliyordu.[36] 10 Ekim 1941'de Nasyonal Sosyalistlerin resmî yayın organı olan *Völkischer Beobachter* gazetesinde Sovyetler Birliği'ne karşı Alman zaferi ilan ediliyordu. Gazete başlığına bakılırsa Bolşevizm'in askeri sonu gelmişti.[37]

Polonya'ya karşı savaş başlangıçta ulusal tazminat savaşı olup batıda Versay Antlaşması'nın revizyonundan biri olarak görülürken, Rusya'ya karşı yapılan savaş önceki yüzyılda ABD ve Rusya'nın deneyimlediklerine benzer bir bölgesel genişleme sürecini aktarma girişimiydi. Bu deneyimi aktarmak aynı zamanda 200 milyondan fazla insanın boyunduruk altına alınması anlamına geliyordu.[38]

Nazi Almanyası'nın Silahlanma Bakanı olan Albert Speer'in belirttiği üzere Doğu'daki savaşın başlangıcında Slavların insanlık dışı olduğu teorisine tutsak olan Hitler, onlara karşı savaşı çocuk oyunu olarak adlandırdı. Ancak savaş uzun sürdükçe, Ruslar onun saygısını kazanıyordu.[39] 1943 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliği'nin ne kadar dayanabileceği hususunda Hitler'in kat'i bir düşüncesi yoktu. Fakat bu dev bir kere devrildi mi, bunun büyük bir tarihi hadise olacağını ifade eden Hitler, bu çöküşün malzeme kıtlığından ziyade insan yokluğu ile başlayacağını düşünmekteydi.[40]

Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırısı sırasında rejime karşı yaygın bir rahatsızlık ve hoşnutsuzluk olduğu, ülkenin Alman birlikleri tarafından işgal edilen bölgelerindeki sivil nüfusun tutumu ile doğrulandı. Elbette yakın zamanda ilhak edilen Baltık Devletleri'nde, Polonya ve Romanya topraklarındaki nüfusun ezici çoğunluğunun yeni hükümetlerine karşı şiddetli bir düşmanlık hissetmeye devam etmesi şaşırtıcı değildi. Bazı bölgelerde Alman

36 *Das Schwarze Korps*, 28 Ağustos 1941.

37 *Völkischer Beobachter*, 10 Ekim 1941.

38 H. W. Koch, "Hitler's Programme and the Genesis of Operation Barbarossa", *The Historical Journal*, 26/4, 1983, s. 920.

39 Albert Speer, *Inside the Third Reich*, New York 1970, s. 306.

40 Joseph Goebbels, *Savaş Notları*, İstanbul 1968, s. 131.

birlikleri genel olarak memnuniyetle karşılandı ve pek çok bölge sakini onlara kendiliğinden yardım teklif etti. Eski Sovyet bölgelerinde kuşkusuz daha çekingen bir ruh hali vardı. Kırsal bölge sakinleri ile daha çok Sovyet yanlısı kentsel nüfus arasında ciddi farklılıklar göze çarpmaktaydı.

Savaş sırasında Gönüllü Birlikler Generali'nin emir subaylığını yapan Herwarth von Bittenfeld bu durumu şöyle özetliyordu:

"Doğu seferinin başlangıcında Alman birlikleri, Sovyet nüfusunun çoğunluğu tarafından kurtarıcılar olarak selamlandı. Sovyet vatandaşları hiçbir şekilde Almanlardan korkmuyordu. Yerliler köylerinde ve kasabalarında kaldılar ve Alman işgalcilerinden kaçma girişiminde bulunmadılar. Sovyet yönetiminin, nüfusu Almanların tehdit ettiği bölgelerden tahliye etme çabaları dikkate alınmadı ve çoğunlukla başarısızlıkla sonuçlandı. Sovyet Hükümeti'nin hasadı ve mevcut stokları imha etme emrine itaatsizlik edildi. Köylüler, sığırlarının sürülmesini önlemek için ellerinden geleni yaptılar. Stalin'in işgal altındaki toprakları, kavrulmuş toprak olarak Almanlara bırakma emri, yalnızca diktatöre yönelik nefreti yoğunlaştırmaya yarayan bir çaresizlik eylemi olarak görülüyordu."[41]

Kızıl Ordu birliklerinin ve sivillerin büyük bir kısmının Alman işgalciler karşısındaki davranışlarında da görüldüğü gibi Sovyetler Birliği'nin iç koşullarındaki bu istikrarsızlık, halkın Sovyet yönetimi deneyiminin de bir anlamda açıklamasını veriyordu. Rus tarafına bakıldığında, Sovyetler Birliği'nin 200 milyona yakın yurttaşının büyük çoğunluğunun, devletin emirlerine uymak için fanatik bir vatanseverlik sergilediği belirtildi. Bu görüşe göre Moskova'da rejime yaygın bağlılık ifade edilmiş ve halkın birçoğu derhal askerlik hizmeti için gönüllü olmuştu.[42]

41 Joachim Hoffmann, "The Conduct of The War Through Soviet Eyes", *Germany and The Second World War*, c. IV-The Attack on the Soviet Union, ed. Horst Boog, Jürgen Förster, Joachim Hoffmann, Ernst Klink, Rolf-Dieter Müller, Gerd R. Ueberschär, Oxford 1998, s. 850.

42 Mikhail M. Gorinov, "Muscovites Moods, 22 June 1941 to May 1942", *The People's War: Responses to World War II in the Soviet Union*, ed. Robert Thurston, Bernd Bonwetsch, Urbana & Chicago 2000, s. 131.

Sonuç itibariyle kesin olan nokta Sovyetler'in işgale verdikleri sert tepki idi. Almanca yer adlarının Ruslaştırılması, Alman neşriyat ve kurumlarına yönelik şiddetli tedbirler derhal yürürlüğe sokuldu. Kültürel yıkıma ek olarak Sovyet devleti, Alman asıllı vatandaşları ekonomik anlamda baskı altına aldı. Diğer taraftan büyük çaplı bir etnik yer değiştirme politikası yürürlüğe konuldu.[43]

Stalin'in savaşla ilgili beklentileri, çevresindeki pek çok insan gibi 1918-1921'deki vahşi çatışmalardan ve Rus İç Savaşı'nın yaratmış olduğu atmosferden derinden etkilendi. Bu savaş, Amerikalı tarihçi John Dower'a göre merhametsiz bir savaştı ve 1941'den itibaren totaliter savaşın serbest bırakılması, kısmen bu orijinal çatışmanın yeniden canlandırılmasıydı. Sınırsız güç kullanımı yalnızca Alman vahşetine verilen bir tepki değil, aynı zamanda Sovyet savaş repertuarının da bir parçasıydı. Bir diğer ifadeyle Alman işgali, Rusların bu davranış kalıbını yaratmaktan ziyade onu etkinleştirmişti.[44]

Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'a göre Hitler'in Sovyetler Birliği halklarına yönelik sadakatsiz saldırısı, Stalin'in *"Büyük Vatanseverlik Savaşı"* ilan edişini beraberinde getirdi.[45] Sovyet savaşının insanlık dışı biçimleri, işgal uygulamasının bir anlamda yansımasını ifade ediyordu. Sovyetler Birliği tarafında faşist canavarın yok edilmesi ve Almanların öldürülmesi gerektiği şeklindeki sloganlar birbirini izlemeye başladı.[46] İşgalin faturası Sovyetler Birliği yönetimi açısından oldukça ağır görünüyordu.

Kasım 1941'in sonunda geri çekilmekte olan Sovyetler, tüm kömür üretiminin % 63'ünü, pik demirin % 68'ini, çeliğin % 58'ini, alüminyumun % 60'ını, demiryolu hatlarının % 41'ini, şekerin % 84'ünü, tahılın % 38'ini, domuzların % 60'ını içeren geniş toprakları

43 V. Krieger, "Patriots or Traitors? The Soviet Government and the German Russians After the Attack on the USSR by National Socialist Germany", s. 140-143.

44 Mark Edele, "Learning from the Enemy?: Entangling Histories of the German-Soviet War, 1941-1945", *Totalitarian Dictatorship: New Histories*, ed. Daniela Baratieri, Mark Edele, Giuseppe Finaldi, New York & Londra 2014, s. 193-194.

45 *"Büyük Vatanseverlik Savaşı"* terimi ilk kez Pravda gazetesinin 23-24 Haziran 1941'de yayımlanan sayılarında kullanıldı.

46 Gerd Koenen, *Der Russland-Komplex: Die Deutschen und Der Osten, 1900-1945*, Münih 2005, s. 451.

kaybetti. Diğer büyük merkezler; özellikle Leningrad, etkin bir şekilde izole edildi. Bu durum Sovyetler Birliği için şaşırtıcı bir darbe oldu. Sadece temel malzeme kıtlığı değil, aynı zamanda vazgeçilmez parçalar olan özel çelik, ekipman, yedek parça tedariki de aniden kesildi. Nikopol'un mangan yatakları da bir başka ciddi kayıptı. İşletmeleri ve işçileri doğuya doğru aktarmak ve bazı tesisleri ortadan kaldırmak için büyük çabalar sarf edildi. Bununla birlikte maden yataklarının hareket ettirilemeyeceği gerçeğinin yanı sıra Alman ilerlemesinin muazzam hızı, çoğu durumda tahliyeyi imkânsız hale getirdi.[47]

Sovyetler Birliği ve Almanya'nın seferberlik yetenekleri, genel nüfus büyüklüğü açısından pratik olarak eşdeğerdi. Almanya'nın seferberlik kapasitesi, yabancı işçilerin, savaş esirlerinin, işgal altındaki ve müttefik ülkelerden gelen kaynakların kullanılmasıyla artış gösterdi.[48] Diğer taraftan Sovyetler Birliği, 1940 yılında hizmetinin süresini iki yıldan üç yıla çıkaran yeni bir askerlik hizmeti yasası teşkil etmişti. Ordu, kadınları çatışma dışı birliklere gönüllü olmaya teşvik etti. 22 Haziran 1941 akşamı saat beşte, hükümet görevlilerinin elde ettiği bilgilere göre karşı devrim unsurlarının aktif olarak ortadan kaldırılması çoktan başlamıştı. Yılın ilk yarısında Molotof Bölge Mahkemesi ayda ortalama 83,1 davaya bakarken, yılın ikinci yarısında 239,6 davayı görmekteydi. Haziran'dan Aralık 1941'e kadar Kirov Bölge Mahkemesi, 716 kişiden 346'sının ve devlete karşı suçlardan tutulanların yaklaşık % 48,3'ünün infazına karar verdi. 1941'in son çeyreğinde Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Mahkemeleri devlete karşı suç işlemekle itham edilenlerin % 41,5'ini idama mahkûm etti.[49]

Yakın zamanda ilhak edilen bölgelerden geri çekilme sırasında, NKVD[50] çalışanları, tutuklu bulunan 1.136 Viktor Krieger

47 Alec Nove, *An Economic History of the USSR, 1917-1991*, Londra 1992, s. 275.

48 Boris Vadimovich Sokolov, "The Cost of War: Human Losses for the USSR and Germany, 1939-1945", *The Journal of Slavic Military Studies*, 9/1, 1996, s. 164-165.

49 Oleg Budnitskii, "The Great Patriotic War and Soviet Society: Defeatism, 1941-42", *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 15/4, 2014, s. 791.

50 İçişleri Halk Komiserliği. Alman Gestapo teşkilatının Sovyet versiyonu olarak düşünülebilir.

hapishane mahkûmunu ve birkaç askeri personeli idam etti. Tahliye yürüyüşünde, Glubokoe kasabasındaki hapishane müdürünün bir ormanda 600 mahkûmun vurulmasını emretmesi gibi acımasız infazlar kayda geçti. Naziler, bu toplu cinayetin ortaya çıkmasının ardından propaganda kazançları elde etti. Konuyla ilgili olarak Rus Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan ilk açıklamada bunlar iftira niteliğinde bir suçlama olarak değerlendirildi. Sovyet medyası başlangıçta Wehrmacht personelinin kriminalize edilmesini hedefliyordu. Bu tür raporların güvenilirliği konusunda en ufak bir şüphe ifade eden kişi, gizli polis tarafından derhal tutuklanıyordu.[51]

1.3. Savaş Esirleri ve Türk Halkları

Gelişmiş ve motorize birliklerin yanı sıra üstün hava kuvvetlerine de sahip olan Almanların hava bombardımanı ile Kızılordu cephesinin gerisine indirme yapması ön cephelerde yer alan Sovyet askerlerinin merkezle irtibatının kesilmesine neden oldu. Bunun sonucunda yüzbinlerce Kızıl Ordu askeri Almanlara teslim olmak zorunda kaldı. II. Dünya Savaşı'nda hiçbir Müttefik ordusu, savaş esirleri arasında bu kadar büyük bir sığınmacı payına sahip değildi. Savaş esiri olan Sovyet askerlerinin teslim olma koşullarına ilişkin pek çok araştırma farklı sonuçlara ulaştı. Araştırmaların bir bölümü Sovyet savaş öncesi yaşamı hakkındaki teorilerine bağlı olarak ya cepheden firarı görmezden geldi ya da Sovyet savaş esirlerinin büyük çoğunluğunun Stalin için savaşmak istemedikleri için pes ettikleri sonucuna ulaştı.

Kızıl Ordu'dan kaçan insanlar için en önemli husus yaşla ilgiliydi. Askerlerin profiline bakıldığında, yaş küçüldükçe şikâyetlerin o derece büyük olduğu rahatlıkla görülebilir. Azımsanamayacak bir nüfus potansiyeline sahip olan Türkistanlılar bu nedenle büyük olasılıkla kaçma eğilimindeydiler. Genellikle Rus subayları tarafından aşırı derecede zavallı askerler olarak görülen Türkistan Türkleri diğer pek çok

51 Viktor Krieger, "Patriots or Traitors? The Soviet Government and the German Russians After the Attack on the USSR by National Socialist Germany", *Russian-German Special Relations in the Twentieth Century: A Closed Chapter?*, ed. Karl Schlögel, Oxford & New York 2006, s. 135-136.

topluluktan daha kötü şartlarda bulunuyorlardı.[52] Dolayısıyla cephe hattından ayrılma meselesi bize Stalin rejiminin popülaritesinin eksikliği konusunda çok şey anlatırken, nüfusun çoğunluğunun tam anlamıyla iş birliği ve direnişe hazır olmadığını da kanıtlıyordu. Sovyet tutsakları ile iltica edenlere ilişkin tartışmanın tarafları, cepheden ayrılmanın önemini aşırı vurguluyordu. Bunun yerine hem işgal edilmiş hem de işgal edilmemiş Sovyet nüfusunun ruh halleri üzerine yapılan daha yakın tarihli araştırmalar, çoğunluğun hem Hitler hem de Stalin rejimine karşı kendi çıkarlarının farkında olduklarını gösteriyordu. Bu çalışmanın bulguları da böyle bir yorumu destekler niteliktedir.

Sovyet toplumunda iki aşırı grup vardı: 1941'de çetin bir savaşın içinde olanlar ve gönüllü olarak teslim olanlar. Bu arada çoğunluk bu iki uç arasında bir yerde yaşıyordu. Birçoğu, eski bir Sovyet vatandaşının savaştan sonra özetlediği gibi Almanların ve Sovyetler'in kötü şeyler yaptığının farkında olduklarını ve kendi başlarına olmayı tercih ettiklerini hissetmişlerdi.[53] 1941 Savaşı'nda kitlesel tutsaklığı açıklayan, açık ve evrensel savaş gerçekleri idi. Kötü eğitimli, yetersiz yönetilen ve deneyimsiz askeri birlikler, daha iyi yönetilen ve organize birliklerle karşı karşıya kaldığında ağır kayıplar vererek tutsak oluyorlardı.

Savaşın ilk birkaç ayında Alman esaretine giren Sovyet askerlerinin çoğunluğunun bunu vatana ihanet güdüsüyle değil, Alman stratejileri sonucu yaptığına dair geçerli bir fikir vardır. Öte yandan bazı askerlerin Sovyet rejiminin uygulamalarına duydukları hoşnutsuzluk ve Sovyet iktidarının savaştan sağ çıkacağına dair şüpheleri nedeniyle sahip oldukları kadar sert savaşmadıklarına veya yakalanmaktan kaçınmadıklarına dair kanıtlar da mevcuttur.[54]

Kızıl Ordu askerleri tarafından Alman savaş esirlerinin öldürüldüğü ilk vakalar 1941 Haziranı'nın sonunda öğrenildiğinde

52 Mark Edele, *Stalin's Defectors: How Red Army Soldiers became Hitler's Collaborators, 1941-1945*, Oxford 2017, s. 116-118.

53 Harvard Project on the Soviet Social System. Schedule B, Vol. 4, Case 188 (interviewer H.D.). Widener Library, Harvard University, s. 6.

54 Roger R. Reese, "Motivations to Serve: The Soviet Soldier in the Second World War", *The Journal of Slavic Military Studies*, 20/2, 2007, s. 226.

bölgedeki çatışmalar çoktan hızlanmıştı. Alman mahkemeleri, failleri cezalandırmak için yalnızca aşırı durumlarda belirli girişimlerde bulundu. Kesin sonuçları bilinmemekle beraber bu suçlar, 1941'deki Alman ilerleyişiyle sınırlı kalmamış, 1942'deki taarruz sırasında tekrarlanmıştı. Savaş suçları, Alman Savaşı'nın ideolojik çerçevesi nedeniyle kesinlikle daha radikal hale gelmişti.[55]

Kızıl Ordu'nun uyguladığı korkunç taktiklerle ilgili Alman öngörüleri hızla doğrulandı. Savaşın ilk gününden itibaren Sovyet güçleri, uluslararası hukuku ihlal ederek Batı Avrupa geleneğine yabancı şekillerde savaştı. Sovyet vahşetiyle ilgili Alman anekdotları, hâlihazırda uygulanmakta olan şiddeti daha da körükledi. Askerlerin ölümüne savaşma kararlılığının yanı sıra Almanları en çok kızdıran şey, Kızıl Ordu'nun kullandığı taktiklerdi. Sovyet askerleri arkadan saldırmak için sık sık yaralı numarası veya ölü taklidi yaparlardı ki bu, Almanların savaş geleneklerini büyük ölçüde sarsan bir durumdu. Lahey Sözleşmeleri bu tür aldatmacaları açık bir şekilde yasaklamasada fiiliyata yansıyanlar yazılı olmayan açık savaş kurallarından bir kopuşu temsil ediyordu. İşgalden önce Alman askeri liderliği tarafından yazılan kılavuzlar, Kızıl Ordu'nun bu tür hileler kullanacağını öngörüyordu ve Alman birlikleri böyle durumlarda onları aşırı gaddarlıkla cezalandırıyordu.

Sovyetler Birliği'nin Devlet Savunma Komitesi, savaşın ilk günlerinde kendi askerlerine ve subaylarına yakalanma durumuna karşı baskıcı önlemleri yasallaştıran yasama belgelerini birbiri ardına yayınladı. Devlet Savunma Komitesi'nin 16 Temmuz 1941 tarihli kararı ve ardından Halk Savunma Komiserliği'nin 16 Ağustos 1941 tarih ve 270 sayılı emri, düşmanın eline esir düşenlerin yargısız infazını onaylıyordu.[56]

Alman askerlerinin gözünde uluslararası hukuku açıkça ihlal etse de Kızıl Ordu'ya karşı davranışlarında suç teşkil eden hiçbir şey yoktu. Bu bakış açısına göre Sovyetler'in kötü davranışı, Alman

55 Dieter Pohl, *Die Herrschaft der Wehrmacht: Deutsche Militärbesatzung und einheimische Bevölkerung in der Sowjetunion 1941-1944*, Münih 2009, s. 202-203.

56 Bahıt Sadıkova, *Istoriya Turkestanskogo Legiona v Dokumentah*, Almatı 2002, s. 58.

birliklerinin mahkûmları idam etmesine yetecek kadar haklıydı ve öyle görünüyor ki neredeyse hiç kimse herhangi bir alternatif düşünmek durumunda kalmadı. Böylece Nazi Almanyası'nın Sovyetler Birliği'ne karşı seferinin ilk haftalarında uluslararası hukuku aşan yeni savaş gelenekleri ortaya çıktı. Şiddet uygulaması durağan değildi; aksine yapısal ve kişisel şartlara bağlı olarak sürekli değişiyordu.

Hitler'in işgal kararları bir imha savaşı olarak Barbarossa Harekâtı'nın genel ruhunu yansıtırken Stalin'in temmuz ayında Partizan Savaşı başlatma emri, Alman diktatörün vizyonunu daha da radikalleştirdi. Hitler, en yakın yardımcılarıyla temmuz ayında yaptığı görüşmede şöyle diyordu:

"Ruslar şimdi cephenin arkasında bir partizan savaşı emri verdiler. Bu Partizan Savaşı'nın da faydaları var: Bize karşı çıkan her şeyi yok etmemizi sağlıyor."[57]

Aralarında çok sayıda Türkistanlının da bulunduğu Sovyet askerleri, muazzam Alman ilerleyişinin yarattığı şartlar sonucu teslim olmuşlardı. Esir sayılarına ilişkin net bir bilgi vermek zor olsa da Alman kaynaklarında ve diğer farklı kaynaklarda ortaya çıkan malumatı değerlendirerek sonuçlar üzerinde bir analiz yapmak yerinde olacaktır.

Alman-Rus Savaşı'nın ilk aylarında esir sayısının ne kadar yüksek olduğu Alman belgelerinden rahatlıkla anlaşılabilir. 16. Ordu, 24 Ağustos 1941'de Barbarossa Harekâtından bu yana 34.000 Kızıl Ordu askerini ele geçirdiğini bildirmiştir. 20 Aralık 1941 itibariyle Kuzey Ordu Grubu 22 Haziran'dan beri 438.950 esir aldığını iddia ederken, 16. Ordu aynı dönemde 212.971 savaş esirinden bahsetmiştir. 6 Ordu Grup Merkezi, Panzergrenadier Tümeni Großdeutschland ve 18. Panzer Tümeni, savaşın başlangıcı ile 8 Temmuz 1941 arasında 287.704 savaş esiri almıştır. 2. Panzer Grubu, 25 Ağustos ve 18 Ekim 1941 arasında 166.044 mahkûm bildirmiştir. 47. Panzer Kolordusu, 30 Eylül ve 19 Ekim 1941 arasında 61.544 savaş esirinden bahsetmiştir. 18. Panzer Tümeni işgalin başlangıcı ile 28 Temmuz arasındaki beş hafta boyunca 5.500 Kızıl Ordu askerinin

57 Johannes Due Enstad, *Soviet Russians under Nazi Occupation: Fragile Loyalties in World War II*, Cambridge 2018, s. 190.

ele geçirildiğini bildirmiştir.[58] 31 Aralık 1941'de OKH[59]/Fremde Heere Ost, 3.355.499 mahkûm rakamını vermiş, OKW'deki Wehrmacht Propaganda Departmanı ise 3.812.865 Kızıl Ordu askerinin Almanya tarafından ele geçirildiğini rapor etmiştir.[60] Adolf Hitler, Ekim 1941'de Türk ziyaretçilerle yapmış olduğu konuşmada o zamana kadarki muharebelerde Ruslardan 3,4 milyon esir alındığını dile getirmiştir.[61]

Alfred Rosenberg'in 28 Şubat 1942 tarihli *"Çok Gizli"* ibareli bir mektubunda belirtilen toplam rakam dikkat çekicidir. Verilen rakamlar, 1 Kasım 1941'den önceki büyük savaşlarda esir alınan 2.053.000 mahkûm ve 1 Mart 1942'den önceki toplam 3.600.000 mahkûm olduğunu bildirmektedir. Bu rakamlar her hâlükârda bu ilk dönemdeki Sovyet kayıplarının muazzamlığını gösterir niteliktedir.[62]

Alexander Dallin, 1 Mayıs 1944 tarihli OKW/AWA (Allgemeines Wehrmachtsamt) raporuna dayanarak 1 Mayıs 1944 itibariyle Sovyet savaş esiri sayısını toplamda 5.160.000 olarak belirtmektedir. Savaş esiri kamplarında ve yerleşim yerlerinde kaydedilen ölümleri 1.981.000 olarak ifade eden Dallin; kaçış, imha ve ölümler sonucu kaybedilen savaş esiri sayısını 1.308.000 olarak belirtmektedir. Diğer taraftan savaş esiri olarak hayatta kalanların sayısını 1.053.000, savaş esiri olarak çalışanların sayısını ise 875.000 şeklinde vermektedir.[63]

MTBK tarafından 1942/1943 yıllarında yapılan bir araştırma sonucunda, savaşın başlangıcında Belarus ve Kiev askeri bölgelerinde 997.802, Moskova askeri bölgesinde 60.000, Leningrad'da yaklaşık 40.000, Kuzey Kafkasya'da 18.000 Türkistanlı asker olduğu tespit edilmiştir. Batı Sibirya, Türkistan ve Uzak Doğu askeri bölgelerinde seferber edilen Türkistanlıların sayısı ise tespit edilememiştir.

58 BA-MA, RH 27-18/24; BA-MA, RH 27-18/29; BA-MA, RH 27-18/30; BA-MA, RH 27-18/72.

59 Oberkommando des Heeres (OKH): Kara Kuvvetleri Komutanlığı.

60 BA-MA, RH 2/v. 2621.

61 H. Emir Erkilet, *Şark Cebhesinde Gördüklerim*, İstanbul 1943, s. 223.

62 Document No: 081-PS, *Nazi Conspiracy And Aggression (NCA)*, c. III, Washington 1946, s. 127.

63 OKW/AWA, "Nachweisungen des Verbleibs der Sowjetischen Kriegsgefangenen nach dem Stand vom 1.5.1944", Bkz. Alexander Dallin, *German Rule in Russia, 1941-1945: A Study of Occupation Policies*, New York 1981, s. 427.

1941 sonbaharından itibaren yaklaşık 400.000 Türkistanlı, Doğu Bakanlığı temsilcileri tarafından kaydedilmiştir.[64]

Alman Luftwaffe Generali Albert Kesselring'in hatıraları da esir sayıları hususunda önemli bilgiler içermektedir. Kesselring'in belirttiğine göre Panzer Gruplarının ilerlemesi Minsk ve Bialistok Savaşları'nın (26 Haziran-3 Temmuz 1941) önünü açmış ve bu gelişme 300.000 tutsağın yakalanması sonucunu doğurmuştur. Çatışma, Smolensk'in (Temmuz ortasından Ağustos başına kadar) çember savaşıyla sonuçlanmış ve yine 300.000'den fazla mahkûm kaydedilmiştir. Von Kleist ve Guderian'ın Panzer Grupları 13 Eylül 1941'de Kiev'in 125 mil doğusunda el ele vererek 650.000'den fazla mahkûm, yaklaşık 1.000 tank ve 3.500'den fazla araç ele geçirmişlerdir.[65]

Ekim 1941'deki Vyazma ve Bryansk muharebeleri dâhil olmak üzere yapılan mücadele iki milyondan fazla insanı içine alıyordu. Yakalanan esir sayısı gerçekten dikkate değerdi. Almanlar 6 Ağustos'ta 900.000, Ağustos ayının sonunda bir buçuk milyondan fazla, 15 Ekim'de üç milyonun üzerinde ve 1941'in sonunda neredeyse dört milyon mahkûm ele geçirdiklerini iddia etmişlerdi.[66]

1941/1942 kışına gelindiğinde Almanya, üç buçuk milyondan fazla Sovyet savaş esiri ele geçirmişti. Savaş tarihinde hiçbir zaman bu kadar devasa bir askerin yakalandığına şahitlik edilmemişti. Kendisi de bir Türkistanlı lejyoner ve önemli bir Türkistan araştırmacısı olan Baymirza Hayit'in Alman Savaş Daireleri'nin malumatlarına dayandırdığı bilgiye göre Alman-Sovyet Savaşı'nın ilk yıllarında Sovyetler'in Batı cephesinde takriben iki milyona yakın Türkistanlı asker bulunmaktaydı. Saksonya eyaletinde bulunan Torgau şehrinde yerleşen Alman Savaş Esirleri Başkanlığı'nın 1943'te vermiş olduğu malumata göre savaşın ilk yıllarında çoğu Ukrayna ve Polonya'da bulunan Sovyet Kızıl Ordusu'ndan 1.700.000'e yakın Türkistanlı, Almanlar tarafından esir alınmıştı.[67]

---

64 BA-MA, MSG 241/4.

65 Albert Kesselring, *Kesselring: A Soldier's Record*, New York 1954, s. 99-103.

66 A. Dallin, *German Rule in Russia, 1941-1945: A Study of Occupation Policies*, s. 69.

67 Baymirza Hayit, *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslâmın Bazı Meseleleri*, İstanbul 1987, s. 201.

Lejyoner Cabbar Ertürk'ün verdiği bilgiye göre 1942'nin sonuna kadar Alman Ordusu saflarında savaşmaya hazırlanan 150.000'den fazla Türk bulunmaktaydı. 1943'te bu miktar 350.000'e, 1944'te ise 480.000'e çıkmıştı. Bunların 135.000'i Azerbaycan Türklerine, 25.000'i Kırım Türklerine, 200.000 Türkistan Türklerine ve geri kalanları da diğer Türk topluluklarına mensuptu.[68]

Almanların eline esir düşen Sovyet askerlerinin yanı sıra Alman mahkûmiyetinde can verenlerin sayısı hâlâ tatmin edici bir şekilde cevaplanamamış, uzun zamandır sayılar ve boyutları tartışılagelmiştir. Christian Streit, çalışmasında Sovyet savaş esirlerinin toplam sayısını 5,73 milyon kişi olarak belirlemiş ve bunların yaklaşık 3,3 milyonunun Alman esareti altında öldüğünü ifade etmiştir.[69] Alfred Streim ise 2.53 milyon savaş esirinin Alman esaretinde öldüğü sonucuna varmıştır.[70] Diğer taraftan Wehrmacht Yüksek Komutanlığı, 1 Mayıs 1944'te toplamda yaklaşık 5,2 milyonun üzerindeki Sovyet savaş esirinin iki milyonunun öldüğünü bildirmiştir.[71] Savaşın sonunda ulaşılan beş milyonun üzerindeki toplam Sovyet esir sayısı, Komünist Partisi'nin resmî yayın organı olan Pravda gazetesi tarafından da dolaylı olarak onaylanmıştır.[72]

Hapishanede ölen Sovyet savaş esirlerinin sayısının yaklaşık dört milyon veya toplam mahkûm sayısının % 63,5'i olduğu tahmin edilebilir. Rusların gözünden *"Büyük Vatanseverlik Savaşı"* sırasında hayatını kaybeden Sovyet askerlerinin toplam sayısının 26,4 milyon[73] olduğu göz önüne alındığında bu bilgilerin *"Büyük Vatanseverlik Savaş Müzesi"* veri bankasında, ölen veya savaş sırasında kaybolan Sovyet askerlerinin bilgi bankasındaki verilere karşılık geldiği ortaya çıkmaktadır.

68 Cabbar Ertürk, *Anayurtta Unutulan Türklük*, Kayseri 1956, s. 143-144.

69 Christian Streit, *Keine Kameraden: Die Wehrmacht und die Sowjetischen Kriegsgefangenen 1941-1945*, Bonn 1997, s. 244.

70 Alfred Streim, *Die Behandlung Sowjetischer Kriegsgefangener im Fall Barbarossa*, Heidelberg & Karlsruhe 1981, s. 224.

71 BA-MA, RH 2/v. 2623.

72 J. Hoffmann, "The Conduct of The War Through Soviet Eyes", s. 849.

73 Kızıl Ordu'nun kayıplarını belirlemek (özellikle 1941/1942 dönemi için) zayıf muhasebe yöntemleri ve belgelerin eksikliği nedeniyle son derece zor bir iştir. Bu nedenle belirtilen rakamlar tahmini rakamları yansıtmaktadır.

1941'de esirler arasındaki ölümler özellikle yüksek olmuştu. 1941/1942 yıllarında ölen Kızıl Ordu askerlerinin büyük bir kısmının olağanüstü hâl mağduru olduğu açıktı. Türk halklarının üyelerinin ise sadece % 20'sinin bu korkunç dönemi atlattığı tahmin edilmektedir. Diğer taraftan hem esir sayılarının hem de ölüm oranlarının düştüğü ve hesaplamaların düzeldiği 1942/1945 yıllarına ait verileri gerçeğe daha yakın olarak kabul etmek yerinde olacaktır.

Görüldüğü üzere II. Dünya Savaşı'nın erken dönemine ait Sovyet esirlerinin sayısının tam bir çizelgesini vermek pek mümkün değildir. Bununla birlikte 1 Kasım 1941'den önceki büyük savaşlarda esir alınan mahkûmlarla ilgili Alman istatistikleri mevcuttur. Bunlar, Alman Genelkurmay Başkanlığı bünyesinde kullanılmak üzere hazırlanan ve o sırada "Gizli" olarak sınıflandırılan askeri istatistiklerdir.

Alman işgal planları bu devasa savaş esirlerinin üstesinden gelmek için tamamen yetersizdi. Hitler, Temmuz ayından Kasım 1941'e kadar Rusları Reich'tan men ettiğinden Ordu tarafından Rus savaş esirleri için inşa edilen kamplar boştu ve buna bağlı olarak yiyecek tedariki yetersizdi. Kuşkusuz Alman Ordusu bu kadar büyük sayıya yiyecek ve barınak sağlamakta muazzam zorluklar yaşadı, ancak görünüşe göre Almanların açlık ve taciz yoluyla Sovyet savaş esirlerinin saflarını yok etmek için kasıtlı bir girişimi de oldu.

8 Mayıs 1942'de Doğu Bakanı Rosenberg, Hitler ile yaptığı bir konuşmada *"SD'nin savaş esiri halkları Asyalılar olarak adlandırmayıp onları vurmasaydı bugün Alman İmparatorluğu'nun emrinde daha fazla asker olacağını"* ifade ederek Alman yetkililerin savaş esirlerine ilişkin tutumunu ortaya koydu.[74]

1939'dan beri yürürlükte olan Alman yönetmeliklerine göre savaş esirlerinin bireysel kaydı yalnızca Almanya sınırları dâhilinde bulunan *"ana kamplar" (Stalag)* ve *"subay kampları"*nda *(Oflag)* yapılmalıydı. Bu husus, sürecin genellikle cephede yakalanmaktan Almanya'ya varmaya kadar uzanan zamansal ve coğrafi bir boyuta sahip

74 Document No: 1520-PS, *Nazi Conspiracy And Aggression (NCA)*, c. IV, Washington 1946, s. 70.

olduğu anlamına gelir. Bu sebepten Sovyet savaş esirleri ile ilgili rakamların hesaplanmasında ortaya çıkan zorluklar anlaşılabilir. Cephe noktasında ilk görev, ele geçen düşman askerlerini hızlı bir şekilde gözden geçirmekti. Bu nedenle muharebe birimleri, büyüklüğüne ve duruma bağlı olarak tutukluların sayısını *"sayılmış"* veya sadece *"tahmin edilmiş"* olarak üst birimlere bildirmek zorunda kaldılar. Kızıl Ordu askerleri söz konusu olduğunda, raporların Sovyetler Birliği'nin vatandaşlarını etnik kimliklerine göre ayrıştırması gerekiyordu.[75] Yani bir Kızıl Ordu askerinin yakalandıktan sonra ordunun harekât bölgesinde bir asker olarak kayıtlara geçip geçmemesi bu durumda sadece bir tesadüftü. İlaveten bazı Alman birliklerinin ihtiyaç duydukları savaşçıların ellerinden çıkmasını veya farklı birliklere dağılmasını engellemek için rapor etmedikleri de görülebiliyordu.[76]

1941'deki geri çekilmelerin karmaşasında Kızıl Ordu'nun personel muhasebesinin zafiyet gösterdiği ve aşırı miktarda kaçak asker sayısının gizlendiği varsayılabilir. Ancak daha da önemlisi Wehrmacht'ın Kızıl Ordu'nun düzenli üyeleri olmayan kişileri savaş esiri olarak kaydettiği gerçeğidir. Bu kayıt işlemi, birliklerine artık ulaşamayan Sovyet askerlerini, batıda konuşlanmış NKVD birliklerinin önemli bir bölümünü, aynı zamanda geçici olarak toplanan Halk Ordusu birimlerinin üyelerini ve ayrıca demiryolu işçileri gibi diğer üniformalı adamları ve hatta ordu için tahkimat işleri yapan kişileri içeriyordu. Savaş esirlerinin yanı sıra transit kamplarda hapsedilen diğer siviller de muhtemelen bu sayılara dâhil edilmişti. Bu istatistiklerin tümü, savaş alanında veya yakınında yakalandıktan hemen sonra vurulan veya savaş esiri toplanma noktasına kadar hayatta kalamayan Kızıl Ordu askerlerini içermemekteydi.

Kızıl Ordu askerlerinin Wehrmacht askerleri gibi künyelere sahip olmadığını, dolayısıyla kimliklerinin belirlenmesinin çok daha zor olduğunu belirtmek gerekir. Esasen Sovyetler Birliği'nin de asker künyeleri vardı. Fakat pek çok asker bu künyeleri ölüm damgası

75 Reinhard Otto, Rolf Keller, Jens Nagel, "Sowjetische Kriegsgefangene in Deutschem Gewahrsam 1941-1945. Zahlen und Dimensionen", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte (VfZ)*, 56/4, 2008, s. 562.

76 BA-MA, MSG 241/13.

olarak gördü. Bu nedenle batıl inançtan kaynaklı olarak çoğu zaman onları boyunlarına takmadılar veya erken bir aşamada attılar.[77]

Görünüşte kesin istatistikler olmasına rağmen kaç Kızıl Ordu askerinin Alman esaretine düştüğü konusu henüz net değildir. Bu belirsizliğin bir sebebi Wehrmacht dosyalarındaki çelişkili verilerdir. Diğer taraftan Sovyet askeri istatistiklerinin Alman rakamlarından önemli ölçüde farklı olduğu dikkat çekicidir. Alman veritabanı öncelikle geçerli genel rakamları belirlemek amaçlı oluşturulmadığı için bu bilgilerin istatistiksel kayıtlar bağlamında mükemmel bir sonuç vermediği ortadadır. Bu nedenle kaynaklar arası karşılaştırma ve değerlendirmelerdeki farklılıklar milyonları bulmaktadır. Tüm personel kartları ve hâlâ eksik olan taşıma listeleri bulunup değerlendirilene kadar mevcut araştırma durumuna dayalı istatistikler ancak diğer kaynaklardan gelen bilgilerle karşılaştırılması yoluyla ara sonuçlar verebilir. Özetle, Almanların elindeki Sovyet savaş esirlerinin toplam sayısı hâlen çözümlenemeyen bir sorundur. Farklı Alman rakamları arasında 1945'e kadar savaş esiri olan 5,7 milyon insan sayısının daha yüksek olması akla yatkındır. Bu noktadan hareketle savaş sırasında Sovyet esirlerinin toplam sayısını 6 ilâ 6,5 milyon olarak tahmin etmek mümkündür.

1.3.1 Nazi Irk Teorisinde Türk Halkları

Hitler'in düşüncesine göre doğa, zayıf bir yaratığın kuvvetli ile çiftleşmesini istemediği gibi, üstün bir ırkın aşağı bir ırkla karışmasını da istemiyordu. Aryanların kanı alt halklarla karıştırıldığında sonuç olarak kültür taşıyıcısının sonu endişe verici bir netlikle kendini gösteriyordu.[78] Bu görüşe göre 85 milyondan fazla insandan oluşan Alman ırksal topluluğu, sayıları Avrupa'da yaşanabilir alanın dar sınırları nedeniyle başka hiçbir ülkede karşılanamayacak kadar sıkı bir ırksal çekirdek oluşturuyordu.

77 Alexander Haritonow, Klaus-Dieter Müller, "Die Gesamtzahl Sowjetischer Kriegsgefangener-Eine weiterhin ungelöste Frage", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte (VfZ)*, 58/3, 2010, s. 396.

78 Adolf Hitler, *Mein Kampf*, Münih 1943, s. 313.

Nasyonal Sosyalist teori açısından bütün tarihsel hadiselerin arkasındaki güç; sınıflar, dinler ya da devletler değil, sadece uluslar ve ırklardı. Dünya tarihindeki bütün hadiseler, ırkların mevcudiyetlerini sürdürme içgüdülerinin ifadesinden ibaretti. Devlet, prensip olarak amaca giden yolda bir araçtı ve amaç olarak insanların ırksal mevcudiyetinin korunmasını görev bilirdi. Nasyonal Sosyalist düşünceye göre yaşamak isteyen, kavgayı göze almalıydı. Uluslar veya ırklar arasındaki mücadele tabiatıyla savaş biçiminde kendini göstermekteydi. En yüce ırk, efendi ulus olarak görevlendirilmiş olandı.[79]

Nazi ideolojisine göre Aryan ırka mensup olan Almanlar, dünyanın efendileri konumundaydı. Tüm diğer ırklar Almanlardan aşağı konumdaydı. Özellikle Asya halkları bu ideolojiye göre yarı barbar ve düşük değerde insan kitlesini temsil etmekteydi. Bu sebepten anti-semitizm'e benzer bir kategoriye sokulan etnik gruplar, Nazi ırkçılığı'nın doğrudan hedefinde bulunuyordu.

Nasyonal Sosyalist ideoloji, Sovyet halklarının çoğunu Aryanlara kıyasla tıpkı Yahudilerde olduğu şekilde *"Untermensch" (aşağı ırk)* olarak görüyordu. Yalnızca Baltık milletleri bu kategorinin dışında bulunuyorlardı. Çünkü onların Almanlaştırılması mümkündü. Ticarete olan eğilimlerinden dolayı Ermenilerin biyolojik olarak Yahudilerle karıştığı ifade ediliyordu. Diğer taraftan Gürcüler Aryan ırk mensubu bir halk olarak tanımlandıklarından Kafkasya'da üstün bir statüye sahiptiler.[80]

Nazilerin programı, rakiplerininkinden apayrı bir medya dizisi aracılığıyla sunulduğu için gerçekten daha farklı görünüyordu. Nazi ideolojisinin partiye destek sağlamada bu kadar başarılı olmasının nedenlerinden biri de programının ardındaki fikir birliği yapısının merkezi kavramlar etrafında inşa edilmiş olmasıydı.[81] 28 Ekim

79 Sebastian Haffner, *Hitler Üzerine Notlar*, çev. Hulki Demirel, İstanbul 2019, s. 109-111.

80 Alexander R. Alexiev, "Saldırıya Uğrayan Sovyet Ulusları: İkinci Dünya Savaşı'nın Getirdiği Tecrübe", *Stratejik Açıdan Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar*, ed. S. Enders Wimbush, çev. Yuluğ Tekin Kurat, Ankara 1988, s. 117.

81 Woodruff D. Smith, *The Ideological Origins of Nazi Imperialism*, New York & Oxford 1986, s. 233-234.

1925'te NSDAP toplantısında yaptığı konuşmada Hitler, o zamanlar Almanya'ya karşı bu savaşı planlayanların sadece organize bir dünya gücü olduğunu vurguluyordu. Hitlere göre I. Dünya Savaşı propagandası Alman halkını sistematik olarak *"Hunlar, barbarlar, çocuk kasapları ve kadın tacizcileri"* olarak etiketlemişti.[82] Görülüyor ki Nazi düşüncesine göre Türklerin ataları olan Hunlar, pejoratif bir anlam taşıyan ve diğer suçlayıcı ifadelerle aynı kapsamda kullanılan bir tabirdi. Bununla birlikte II. Dünya Savaşı'nın gerçekleri, bu ideolojinin bir noktada tadil edilmesini zorunlu kıldı. Özellikle Rus Savaşı'nın ilerleyen aşamalarında Türkistanın dev insan kaynağını Alman saflarında istihdam edebilmek için farklı politikalar yürürlüğe konuldu. Bu doğrultuda Türk halklarının Alman müttefiği olarak değerlendirilmesi bir anlamda balans ayarı olarak dikkat çekmekteydi.

Alman antropolog ve SS görevlisi Bruno Beger ile antropolog ve biyolog Wolfgang Abel, Sovyetler Birliği'nin her köşesinden 40.000'den fazla Sovyet mahkûmun ırksal açılardan incelemesini yaptı. Bu çalışmalar sırasında Nazi ırkçı düşüncesi üzerinde büyük bir etkisi olduğu bilinen, bilimsel ırkçılık ve öjeni kuramının savunucusu Hans FK Günther'in ırksal sınıflandırmaları kullanıldı. Irk tiplerinin antropolojik özellikleri konusunda çalışan Günther, Türk ırkını şöyle tanımlıyordu: *"İç Asya halkı olan Türkler hala Altay dilini konuşurlar, ancak fiziksel olarak, çok fazla Asya kanını emerek İç Asya halklarından çok farklı hale gelmişlerdir."*[83] Türkçe konuşan dünyada İskandinav unsurunun egemen olduğunu düşünen Günther, Mustafa Kemal Atatürk'ü de tıpkı Habsburg İmparatorları gibi karışık bir İskandinav-Dinarik ırk tipi olarak niteliyordu.[84] Beger ve Abel, yapmış oldukları araştırmalarda Türk halklarında bir miktar kuzey kanı olduğunu doğrulamıştı.

82 *Adolf Hitler. Reden, Schriften, Anordnungen: Februar 1925 bis Januar 1933, Die Wiedergründung der NSDAP Februar1925-Juni1926*, Cilt I, der. Institut für Zeitgeschichte, Münih & Londra & New York & Paris 1992, s. 188.

83 Hans F. K. Günther, *The Racial Elements of European History*, Port Washington, N.Y. 1970, s. 100.

84 Hans F. K. Günther, *Rassenkunde des Deutschen Volkes*, Münih 1939, s. 111.

25 Mayıs 1940 tarihli "*Doğudaki Yabancı Irklara mensup Halkların Muamelesi Üzerine Düşünceler*" başlıklı gizli muhtırada SS Şefi Heinrich Himmler, doğuda yaşayan yabancı ırktan gelen halklara yönelik muameleler üzerine görüşlerini belirtti. Himmler, sadece Doğu nüfusunu birleştirmekle değil, onları olabildiğince fazla parçaya bölmenin de en çok ilgilendikleri şey olduğunu vurgudu. Himmler'e göre bu etnik grupları sayısız küçük parçalara ayırma amacı yanında, kendi içlerinde birliğe ve büyüklüğe götürmek veya onlarda yavaş yavaş ulusal bir bilinç ve ulusal kültür uyandırmak da önemliydi. SS Şefi'nin anlayışına göre bu husus, düşüncelerinin temeli olmalıydı. *"Doğu'nun insanlık dışı halkının" (Untermenschenvolk des Ostens)* ırksal olarak değerli olanları bu kümelenmeden seçilmeli ve onların Almanya'ya getirilmek suretiyle asimile edilmesi sağlanmalıydı.[85]

SS Eğitim Ofisi'nin 1942 yılında yayınlamış olduğu Yahudiler ve Doğu halklarının çok sayıda fotoğrafının da yer aldığı *"Der Untermensch"* isimli broşürde, Türk halklarına yönelik ırkçı bakış açısı tüm yönleriyle ortaya konuldu: *"Yıkım güçleri ezelden beri uzak bozkırda kümeleniyor, Attila ve Cengiz Han, Hun ordularını bir araya getiriyor; geride kıyamet, ateş, ölüm, tecavüz, cinayet ve korku bırakıyorlardı. Küçük çirkin bozkır atlarının üzerinde sanki hayvanın bir parçasıymış gibi görünen, kürküden büyüyen insanlık dışı ordular, insanlık dışı çığlıklarıyla Avrupa'ya inmişlerdi."* Bir başka ifade şöyle diyordu: *"Dar gözleri heyecanla parlıyordu ve yollarına çıkan herkesi ateşe ve yıkıma götürmek için açgözlü kana susamış arzuları vardı. Ve işte yine buradalar; Hunlar, bu insanlık dışı kıymıklar, bir kâbus gerçek oldu. Nazik ve iyi olan her şeyin yüzüne yumruk atıyorlar.*[86]

Der Untermensch broşüründe savunulan ırkçı felsefe diğer pek çok yayınla da desteklendi. Barbarossa Harekâtı, yaratık olarak adlandırılan aşağı insanlara karşı Avrupa'nın savunulması şeklinde

85 Heinrich Himmler'in 25 Mayıs 1940 tarihli "Doğudaki Yabancı Irklara Mensup Halkların Muamelesi Üzerine Düşünceler" başlıklı muhtırası. Doküman No: NO-1880, *Trials of War Criminals Before the Nuernberg Military Tribunals Under Control Council Law No. 10. (October 1946-April 1949)*, c. XIII, Washington 1952, s. 147-150.

86 *Der Untermensch*, haz. SS-Hauptamt/Schulungsamt, Berlin 1942, s. 1-52.

sunuldu. Böylece asil Aryan ırkı ile aşağı ırkın zıtlıkları vurgulanarak Doğu'ya yönelik politikaların meşru çerçevesinin sağlanması amaçlandı.[87] Nazilerin Slav'ı Untermensch statüsüne sevk etmesi, Orta Çağ'da ortaya çıkan ve modern biçimlerini XIX. yüzyılda Avrupa milliyetçiliğinin yükselişinde üstlenen tutumlara dayanıyordu. Bu tutumlar, sözde bilimsel ırkçılığın yaygınlaşması, I. Dünya Savaşı'nın dehşeti ve Bolşevik devrimle de pekiştirilmişti.[88]

Nazi ideolojisine göre Untermenschen, biyolojik olarak zararlı, ahlaki açıdan kötüydü ve Aryan halkını yok etme arzusuyla hareket ediyordu. Bu yaklaşım, onlara karşı herhangi bir cinayet eyleminin ahlaki olarak nefsi müdafaa olarak gerekçelendirilmesini, Aryanların temel yaşam hakları tarafından desteklenmesini ve ayrıca çocukların ve yaşlıların kahramanca savunması olarak yüceltilmesini gerektiriyordu. Böylesi bir temelde SS Şefi Himmler'in teşvik ettiği SS düşüncesi, soykırım eyleminin meşruiyetini temel alabileceği bir etik alanda gelişti.

Hitler'in düşüncesine göre Asya halkları barbar nitelikleri ile bilinmekteydi. Bu nedenle Hitler Alman olmayanların, hele ki Doğu halklarının silah taşımalarına son derece karşıydı. Bu hususla ilgili 11 Nisan 1942'de şöyle demişti: *"Yapabileceğimiz en aptalca hata, tâbi ırkların silah sahibi olmasına izin vermek olacaktır. Tarih göstermektedir ki, tebaasına silah taşıma izni veren tüm fatihler böyle yaparak kendi çöküşlerini hazırlamışlardır. Nitekim, zayıflara silah tedarikinin herhangi bir egemenliğin devrilmesi için olmazsa olmaz olduğunu söyleyecek kadar ileri gideceğim. Öyleyse yerel milis veya yerel polise sahip olmayalım. İşgal altındaki Rus topraklarında kanun ve düzenin sürdürülmesinden tek başına Alman birliklerinin sorumlu olacağı bir güçlü askeri sistem geliştirilmelidir."*[89] Hitler'e göre Asya, tedirgin edici bir insan rezervi idi. Asya'yı Uralların arkasına geri sürene kadar Avrupa'nın güvenliği asla garanti edilmeyecekti. Hitler'e

87 BArch, NSD 41/131.

88 James Weingartner, "War against Subhumans: Comparisons between the German War against the Soviet Union and the American War against Japan, 1941-1945." *The Historian*, 58/3, 1996, s. 559.

89 *Hitler's Table Talks, 1941-1944: His Private Conversations*, s. 425-426.

göre bu hattın batısında hiçbir organize Rus Devleti'nin var olmasına izin verilmemeliydi. Çünkü bu insanlar Bolşevizm ya da Çarlık farketmeksizin doğası gereği vahşiydiler.[90]

Hitler 29 Kasım 1941'de Bulgar Dışişleri Bakanı Popov'u ağırladı ve onunla Rusya'daki korkunç koşullar ile Bolşevik ve Yahudi yöneticilerin Rus işçileri haklarından mahrum etmek için kullandıkları vicdansız yöntemler hakkında konuştu. Görüşmenin devamında Hitler, Popov'a Rus tutukluların kaleme aldığı açlıkla ilgili sayısız mektup okuduğunu söyleyerek kendi yöneticileri tarafından işkencelere maruz kaldıklarından bahsetti. I. Dünya Savaşı'nda nüfusun baskın unsuru olarak iyi huylu, sarışın Ruslarla karşılaştıklarını fakat bugün onların ortadan kaybolduklarını da sözlerine ekledi. Hitler'in savunduğu düşünceye göre Bolşevik yönetim şeytani bir yöntemle bu Rusları giderek yok etmiş veya Sibirya'ya göndermiş, Rus halkını ırksal olarak yok etmek ve Asyalılaştırmak için Moğolları da sistematik olarak Asya'dan Avrupa Rusyası'na nakletmişti. Bununla beraber Hitler artık bu tehlike faktörlerinin aşılmış olduğuna olan inancını yineledi.[91]

Sovyetler Birliği'ne mensup Asyalı kavimler Nazilerce çok yanlış bir biçimde Moğol veya Tatar klasmanında değerlendirildi. Doğulu Türklerin ortak adı olan Tatar terimi Almanlarca pejoratif anlamda kullanılan bir terimdi. Mart 1942'de Doğu Bakanlığı bu terimin kullanımını kaldıran ve yerine bölge halklarının esas isminin kullanılmasını öngören bir talimatnâme yayınladı. General Heygendorff'un 1 Temmuz 1943 tarihli talimatnâmesinde ırksal değerlendirmeyle ilgili sorular ele alındı. Buna göre Türk halklarının Almanların gözünde ırksal açıdan değerli olduğu, kan dolaşımlarının Almanlardan çok farklı olduğu ve her iki taraf için de kan karışımının avantajlı olmadığı noktası açıkça ifade edildi. Heygendorff, askerlerine bu tür soruları kendi kendilerine sormamaya dikkat etmeleri talimatını verdi.[92]

---

90 *Hitler's Table Talks, 1941-1944: His Private Conversations*, s. 40.

91 *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP).* Serie D: 1937-1941, Band XIII. 2, Die Kriegsjahre, Sechster Band. Zweiter Halbband, 15. September bis 11. Dezember 1941, Göttingen 1970, (Doküman No: 509), s. 701-703.

92 BA-MA, RH 58/62.

Bazı üst düzey Alman yetkililer ciddi şekilde kavram karmaşası yaşayarak Tatar ve Türkleri müstakil ayrı milletler kategorisinde değerlendirdiler. Kırım Türkleri'nin siyasi önderlerinden Müstecip Ülküsal, Doğu Bakanlığı'nın Personel İşleri Başkanı Reitenbach ile yapmış olduğu görüşmede Tatarların, Türk milletinin bir kolu ve Alman milletinin dostu olduklarını önemle vurguladı.[93] Ahmet Temir, İdil Ural bölgesindeki Türk-Tatar savaş esirlerinin ziyaretinin sonucuna ilişkin hazırlamış olduğu raporda, Tatar teriminin Alman çevrelerinde sıklıkla yanlış anlaşıldığının altını çizdi. Temir'e göre XIII. yüzyılda Asya'daki tüm kabileler Moğollar tarafından birleştirildiğinden tüm bu halklardan *"Asyalılar, Tatarlar, Moğollar"* şeklinde bahsedilmesi daha uygundu. Bununla birlikte Asya'nın her bölgesinin iyi bilindiği XX. yüzyıl dünyasında Asya ve Kafkasya halklarının Avrupa'yı işgal için birleştiğini düşünmek yanlıştı. Temir, bu halkların Bolşevizmin elinde bir araç olduğunu belirtmekle beraber asıl düşmanın Asya'da değil Moskova'da olduğunu ifade ediyordu.[94]

Nazilerin Doğu Bakanı Alfred Rosenberg'in düşüncesine göre insanlar üç sınıfa ayrılmaktaydı. İlk grupta Alman ırkının başını çektiği, insanları idare etme ve yeni şeyler icat ve keşfetme yeteneğiyle yaratılmış olan insanlar bulunmaktaydı. İkinci grupta Türklerin de dâhil olduğu, yaratma ve icat etme kabiliyeti bulunmayan fakat mevcut olanları idare yoluyla sonraki nesillere aktarabilen insanlar yer almaktaydı. Mevcut şeyleri bozan ve ortadan kaldıran milletler ise son grubu oluşturmaktaydı. Bu milletler arasında Ruslar ve Yahudiler yer almaktaydı.[95]

Hitler, Wehrmacht'ın aksine Müslüman ve Hristiyan Doğu halkları arasında keskin bir ayrım yaptı. Bunu 12 Aralık 1942 tarihli bir brifingte güvenilir olduğunu düşündüğü tek unsurun saf Müslümanlar, yani gerçek Doğu halkları olduğunu ifade ederek

93 Müstecip Ülküsal, *İkinci Dünya Savaşında 1941-1942 Berlin Hâtıraları ve Kırım'ın Kurtuluş Dâvası*, İstanbul 1976, s. 91.

94 Ahmet Temir, *60 Yıl Almanya (1936-1996) Bir Yabancının Gözü ile Geziler-Araştırmalar-Hatıralar*, Ankara 1998, s. 247.

95 M. Ülküsal, *İkinci Dünya Savaşında 1941-1942 Berlin Hâtıraları ve Kırım'ın Kurtuluş Dâvası*, s. 15.

gösterdi. Diğer taraftan OKW Başkanı Feldmareşal Keitel 1943 yılında Berghof'ta yapmış olduğu bir konuşmada şöyle diyordu:

"Bolşevizmin en şiddetli düşmanları oldukları için onları ayırıyoruz. Tartışmanın dışında kalan tek ulusal müfreze Türk Lejyonlarıdır."[96]

Hitler'in ve OKW Başkanı Keitel'ın Müslüman topluluklara yönelik güveninin birtakım nedenleri vardı. Nazi ideolojisinin İslâm'a yönelik olumlu tutumunun yanında I. Dünya Savaşı deneyimlerinin bunda etkili olduğu varsayılabilir. İlaveten savaşın yarattığı insan açığını Türkistanlılarla takviye etme ihtiyacı, savaş politikaları açısından makul bir yol olarak görülüyordu. Aynı zamanda böylesi bir Müslüman kitlenin, anti-Sovyet propagandası açısından da önemi büyüktü.

Nasyonal Sosyalist ideolojinin Türk halklarına yönelik stratejisini savaş öncesi ve savaş sonrası şeklinde ayırmak doğru olacaktır. Özellikle Barbarossa Harekâtı ile başlayan süreç içerisinde askeri başarısızlıklar kendini gösterdikçe Alman yetkililer Türk halklarına yönelik politikalarını yumuşattı ve onlardan tam destek sağlamaya gayret gösterdi. Bununla beraber ordu ve siyaset çevresinden birçok kişinin Türkistanlılara yönelik farklı yaklaşımları olduğu da görüldü. Resmî Nazi ideolojisi ile çatışan bu kişiler Türkistan halkının kazanılması ve onlarla iyi ilişkiler kurulması gerektiğini savundular. Bununla beraber Alman politikası kendi içerisinde birçok çelişkiyi barındırdı, başta SS olmak üzere bir takım Alman çevrelerinde ırkçı düşünce kendini hissettirmeye devam etti. Alman makamlarının Türkistanlılarla kurmuş oldukları ilişkiler konjonktürel bir zorunluluğun sonucu olarak dikkat çekiyordu.

Nazi ırk ideolojisine göre aşağı ırkı temsil eden Asya halkları ve bu kapsamda Türkistanlıların Alman kadınlarla her türlü temasları yasak olduğundan evlilik meselesi Alman makamlarının karşılaştığı önemli bir sorun oldu.[97] Bazı Alman yetkililer savaş esirlerinin kendi

96 George Fischer, *Soviet Opposition to Stalin: A Case Study in World War II*, Cambridge 1952, s. 183.

97 Alman Kanını Koruma Yasası çerçevesinde Alman kadınlarla evlilik yasağı, Türkistanlılar arasında çok fazla öfke yaratmıştı. BA-MA, MSG 241/2. Baymirza Hayit'in belirttiğine göre Kentscha Rasul adlı lejyoner, bir Alman kadınına tecavüz

aralarında evlenmelerini kendi yasalarının muhafazası açısından bir gereklilik olarak gördüler. Fakat Alman makamlarının bu konudaki müzakarelerinden bir sonuç çıkmadı.[98] Almanların korumaya çalıştıkları, Nasyonal Sosyalist rejimin çıkardığı 15 Eylül 1935 tarihli Nürnberg Yasaları kapsamında kabul edilen *"Alman Kanını ve Alman Onurunu Koruma Yasası" (das Gesetz zum Schutz des Deutschen Blutes und der Deutschen Ehre)* isimli ırkçı yasa idi. Yasa, Alman kanının başta Yahudiler olmak üzere aşağı halklara karşı korunmasını amaçlamaktaydı. Bu kapsamda evlilikler ve evlilik dışı ilişkiler yasaklanıyordu. Parti programının sadece Alman kanı taşıyan birinin vatandaş olabilmesi ve diğer herkesin *"yabancı mevzuatına göre"* misafir olması gerektiği talebi ceza hukuku alanına aktarılarak, ceza hukuku ile *"ırkın saf tutulması"* sağlanıyordu. Bu durum hiçbir şekilde yeni olmamakla beraber Alfred Rosenberg'in *"20. Yüzyılın Miti"*nde temsil edilmişti.[99]

Nazilerin ırkçı yaklaşımları birçok önde gelen Türk temsilcisini de hedef aldı. Türkistan istiklal mücadelesinin abidevi ismi Mustafa Çokayoğlu, Berlin'de bulunduğu sırada bir SS mensubu tarafından fiziksel saldırıya uğradı. Saldırgan SS askeri, açıklamasında aşağı insan propagandasını konu alan bir filmi izlediğini ve bunun etkisiyle Çokayoğlu'na saldırdığını belirtti. Doğu Bakanlığı'nın resmî misafiri olması hasebiyle Çokayoğlu'ndan resmen özür dilendi.[100]

---

ettiği gerekçesiyle hapis cezasına çarptırılmıştı. Die Kunst der Verleundungen aus Moskau. Antwort and die "Iswestija" von Dr. Baymirza Hayit. BA-MA, MSG 241/4; Gönüllü Birlikler Generali Ernst Köstring, gönüllü askerlerin bir aile kurmaları halinde kendilerini daha fazla evlerinde hissedeceğini varsaydığı için bu konuda yoğun uğraş vermişti. BA-MA, MSG 241/10. General Ernst Köstring'in "1941-1945 Bolşevizm ile Mücadelede Rusya'dan Gönüllülerle Deneyim (Erfahrung mit den Freiwilligen aus dem Russischen Raum im Kampf mit dem Bolschewismus 1941-1945)" başlıklı notları, s. 33; Azerbaycanlı Astsubay Michael İsmailov, kendisinden çocuk bekleyen 18 yaşındaki bir Alman kızla evlenmek için birliğine başvuruda bulunmuştu. BA-MA, RH 11/V/4.

98 BArch, R 6/129.

99 Lothar Gruchmann, "Blutschutzgesetz und Justiz. Zu Entstehung und Auswirkung des Nürnberger Gesetzes vom 15. September 1935", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte (VfZ)*, 31/3, 1983, s. 418.

100 Patrik von zur Mühlen, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında: İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halklarının Milliyetçiliği*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Ankara 1984, s. 50-51.

Doğu halklarına yönelik ırkçı Nazi düşüncesi doğal olarak Alman Ordusu'ndaki askerleri de etkisi altına almaktaydı. Yoğun ırkçı propagandalar sonucu Çavuş Heinz Heppermann, 17 Temmuz 1941 tarihli mektubunda *"Moğol Tatarlarından Kırgız ve Kalmuklara kadar bu karakterleri görseniz yüz çevirirsiniz"* şeklindeki ifadelere yer vermişti.[101] Aralık 1941'de II. Kolordu komutanı, askerlerine barbar düşmana karşı sadece bir savunma savaşı yaptıklarını şu sözlerle hatırlatmıştı: *"Önceki aylarda yaşanan savaşlar size Rus askerinin cinayet veya ihanet olsun, her türlü aşağılık eylemde bulunmaya hazır olduğunu gösterdi. Asyalı Moğol orduları Avrupa'ya, özellikle de Almanya'ya akın edip ülkeyi yerle bir etmeyi, yağmalamayı, öldürmeyi, tecavüz etmeyi başarsa ne olurdu."*[102]

Diğer taraftan askerlerin ırkçı önyargıları, birçoğunu kurbanlarının kaderine tamamen kayıtsız bıraktı. Eylül 1941'de bir asker, biriminin aldığı tutukluların çoğunlukla 40 yaş üstü yaşlı erkekler ve 15 yaşındaki kadınlardan oluşması gerçeğinden pek etkilenmemiş görünüyordu. Tutukluların hepsi Moğol, Çinli, Asyalı; yani kelimenin gerçek anlamıyla bir karışım idi. Irkçı önyargılar, düşmanın apaçık ırksal aşağılığı üzerinde duruyor, iki veya üç gün asılı bırakılan düşman askerlerini gözlemlemekten memnuniyet duyuluyordu.[103]

Sovyet tutuklularının Komünist rejime karşı seferber edilme olasılığı görünüşe göre bir süre sonra ırkçı teorilerin önüne geçti.[104] Doğu Bakanlığı'ndaki Sovyet ve Türkistan tarihi uzmanları Rus olmayanlara daha iyi bir muamele yapılması gerektiği üzerinde durdular. Türkistanlılar başta olmak üzere Türk halklarının yüksek

101 Martin Humburg, *Das Gesicht des Krieges: Feldpostbriefe von Wehrmachtssoldaten aus der Sowjetunion, 1941-1944*, Opladen & Wiesbaden 1998, s. 200.

102 BA-MA, RH 26-12/262. 28 Aralık 1941 tarihli evrak.

103 Omer Bartov, *Hitler's Army: Soldiers, Nazis, and War in the Third Reich*, New York & Oxford 1992, s. 158.

104 "SSCB Sakinlerinden ilk Sovyet Birimlerinin Oluşturulması" başlıklı belgede, savaşın başlangıcında Alman Yüksek Askeri liderliği'nin Sovyetler Birliği ile çalışmak ve Komünistlere karşı mücadelede yerel güçleri kullanma niyetinde olmadığı fakat savaşın gerekliliklerinin bu kararda etkili olduğu açıkça belirtilmektedir. Bkz. Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Entstehung der ersten Sowjetischen Einheiten aus Einwohnern der U.d.S.S.R., ZS/A-10/3.*

firar oranına ve Bolşevik karşıtı eğilimlerine dikkat çeken bilim adamları, esirlerden istifade etmek gerektiğine dair baskılar yaptılar. Bu durum Türkistanlılara yönelik politika ve planları önemli ölçüde şekillendirdi. Sovyet Doğu halklarına silah verilmesine ve bu halkların Alman saflarında mücadele etmelerine karşı çıkan Alman yönetimi, savaşı kazanmak adına Türkistanlıların vereceği desteğin önemli olduğunu farketti. Bu fikirden Doğu Lejyonları ve Türkistan Lejyonu doğdu.

Sonuç olarak denilebilir ki, aşağı insan kampanyası başta Türkistanlılar olmak üzere Sovyet savaş esirlerine yönelik kötü muameleyi de beraberinde getirdi ve ciddi anlamda bir reaksiyon oluşturdu. Nazi ideolojisinin organik bir parçası olan bu kampanyanın sonuçları sonraki bölümlerde detaylı olarak değerlendirilecektir.

1.3.2. Savaş Esiri Kamplarında Durum

1941 yılında Doğu Operasyon Bölgesi'nde 22 Ordu esir toplanma noktası, 47 *transit kamp (Dulag)*[105] ve 12 *ana kamp (Stalag)* olmak üzere toplam 81 savaş esiri kampı kuruldu.[106] Esir işlerinin ve savaş esiri kamplarının yönetimi ordunun elindeydi. General Eduard Wagner, *Ostheer (Doğu Ordusu)*'in yanı sıra esir kamplarının tedarikinden sorumluydu. Tüm kamp sistemini yöneten kişi ise OKW'nin savaş esiri bölümünden sorumlu General Hermann Reinecke idi.

17 Temmuz 1941'de Gestapo, Nasyonal Sosyalizm için tehlikeli olabilecek tüm Sovyet savaş esirlerinin öldürülmesini öngören bir emir yayınladı.[107] Diğer taraftan OKW'nin Sovyet Savaş esirlerinin muamelesine ilişkin 8 Eylül 1941 tarihli bir yönetmeliğiyle Sovyet askeri, Cenevre Sözleşmesi uyarınca onurlu bir rakip olarak muamele görme iddiasını kaybediyordu:

105 Almanya'nın II. Cenevre Konvansiyonu kapsamındaki savaş esirlerinin uzun süreli olmayan konaklamaları için inşa edilmiş olan kamplardır.

106 Johannes Hürter, *Hitlers Heerführer: Die Deutschen Oberbefehlshaber im Krieg Gegen Die Sowjetunion, 1941/42*, Münih 2007, s. 380.

107 *Law Reports of Trials of War Criminals*, haz. United Nations War Crimes Commission, c. XII, The German High Command Trial, s. 18.

"Bolşevizm, Nazi Almanyası'nın ölümcül düşmanıdır. İlk defa, Alman askeri sadece askeri bir rakiple değil, aynı zamanda halk için çok zararlı Bolşevizm fikirlerine batmış biriyle de karşılaşıyor. Nasyonal Sosyalizm'e karşı mücadele, onun sisteminin bir parçası haline geldi. Bunu elinden gelen her şekilde yapıyor: Sabotaj, kışkırtıcı propaganda, kundakçılık, cinayet. Bolşevik asker bu nedenle Cenevre Sözleşmesi uyarınca şerefli bir rakip olarak muamele görme iddiasını kaybetti... Kaçmaya çalışan savaş esirlerine, önceden uyarılmaksızın gereği yapılacaktır. Hiçbir zaman uyarı atışı yapılmamalıdır. Savaş esirlerine karşı silah kullanımı kural olarak yasaldır."[108]

Sovyetler Birliği'ndeki savaş esiri kampları yalnızca askeri yönetim alanından Reich Komiserlikleri'ne, Genel Hükümet'e ve Büyük Alman İmparatorluğu'na kadar uzanan devasa bir kamp dünyasının ileri karakollarını oluşturuyordu. Zamanla askeri yönetim alanında kullanılan çeşitli kamp türlerinin karakteri giderek daha fazla benzer hale gelmeye başladı. Hareket halinden siper savaşına geçiş ve kampların çoğunun kronik olarak aşırı kalabalıklaşmasıyla Dulaglar az çok kalıcı bir savaş esiri grubuyla daimî kurumlar haline geldi.

Daha önce de belirtildiği üzere Wehrmacht'ın hizmet talimatları, bireysel mahpusların nihai kayıtlarının yalnızca Stalag ve Oflag'da gerçekleştirilmesini şart koşuyordu. OKW bu süreci Şubat 1939'da "*Savaş esirleri ana kampının komutanı için hizmet talimatları*" kapsamında düzenlemişti. Buna göre yeni gelen bütün esirler 1'den başlayarak sıralarına göre numaralandırılacak ve mahkûma ilgili bireysel kayıt numarasıyla birlikte kimlik de verilecekti. Mahkûm ayrıca kendisine verilen künyeyi boynuna bir iple takmak durumundaydı. Ölüm halinde künyenin üst yarısı cesedin yanında kalıyor, alt yarısı ise personel kayıtları ile birlikte Berlin'deki *Wehrmacht Bilgi Merkezi (WASt-Wehrmachtsauskunftsstelle)*'ne gönderiliyordu.[109] Kampta

108 Document No: 1519-PS, *Nazi Conspiracy And Aggression (NCA)*, c. IV, Washington 1946, s. 58-60; *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, 14 November 1945-1 October 1946*, c. XXII, International Military Tribunal, Nuremberg 1948, s. 472.

109 Ölen Sovyet savaş esirlerine ait dosyaların bulunduğu WASt envanteri, savaşın sona ermesinden bu yana kayıp olarak kabul edildi. ABD birliklerinin, WASt'ın

bulunan mahkûmların, fotoğraflı veya parmak izli kişisel bilgilerinin yanı sıra diğer kamplara transferlerinin, hastanede kalışlarının ve iş detayları hakkındaki bilgilerinin yer aldığı, hapsesildiği süre boyunca onlara eşlik eden Personel kartları bulunmaktaydı.[110]

Wehrmacht'ın savaş esiri yönetimi için en önemli tanımlayıcısı, ancak ilgili mahkûmun kimlik numarasıydı. Örneğin Türkistan Türkleri'nden 299008 kimlik numaralı Kazak Omarbaj Tokpakbajew'in 25 Şubat 1943'te, 342954 kimlik numaralı Türkmen Aki Mamedow'un 27 Temmuz 1943'te, 251296 kimlik numaralı Kırgız Abas Ismailow'un 18 Haziran 1942'de ve 271112 kimlik numaralı Özbek Kerimdshan Bekmatow'un 27 Mart 1943'te vefat ettiği kayıtlara geçmişti.[111] Yine kayıtlara göre 19 Haziran 1942'de vefat eden Kazak Teğmen Muchtarbek Dshumakop'un mezarının

---

hava savaşı nedeniyle yeniden yerleştirildiği Thüringen eyaletinin güneyindeki Meiningen'de bu personel kayıtlarını sağlam bir şekilde ele geçirdiğini ve Ağustos 1945'te Kızıl Ordu'ya teslim ettiğini çok az kişi biliyordu. Seçilmiş olan Sovyet vatandaşları ile ilgili belgeler Kızıl Ordu temsilcilerine teslim edildikten sonra savaş sonrası dönemden beri Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı (ZAMO) Merkez Arşivi'nde bulunmaktaydı. Müttefikler tarafından serbest bırakılan Stalaglardan ve Oflaglardan kurtulanların dosyalarına ne olduğu da yakın zamanda netleşti. 1996/1997'de yazarlar, kaybolduğuna inanılan WASt belgelerinin büyük bir kısmının, yani Kızıl Ordu'nun ölen ve iade edilmeyen üyelerine ilişkin belgelerin Podolsk'taki Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı'nın Merkez Arşivleri'nde bulunduğunu kanıtlamayı başardılar. WASt'ın halefi olan Berlin'deki Alman Bürosu'nun envanterinde WASt ve bireysel kamplardan kalıntılar hâlâ bulunmaktadır. Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı tarafından II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında öldürülen veya savaş sırasında kaybolan tüm Sovyet personeliyle ilgili çevrimiçi verileri taramak ve kullanıma sunmak için geliştirilen bir proje bulunmaktadır. Aralarında çok sayıda Türkistanlının da bulunduğu çevrimiçi veri tabanı *OBD Memorial* için Bkz. www.obd-memorial.ru; Diğer taraftan *"Sowjetische und Deutsche Kriegsgefangene und Internierte (Sovyet ve Alman Savaş Esirleri ve Enterneler)"* projesi (2000/2014) sonucunda Alman esareti altında bulunan Sovyet savaş esirleri hakkında bir veri tabanı oluşturulmuştur. Veritabanına SSCB arşivi'nden ve Federal Almanya Cumhuriyeti arşivi'nden çok sayıda belge koleksiyonu da dâhil edilmiştir. *Dokumentationsstelle Dresden (Dokümantasyon Ofisi Dresden)* için Bkz. https://www.stsg.de/cms/dokstelle/startseite

110 R. Otto, R. Keller, J. Nagel, "Sowjetische Kriegsgefangene in Deutschem Gewahrsam 1941-1945. Zahlen und Dimensionen", s. 565-566.

111 Dokumentationsstelle Dresden. https://www.stsg.de/cms/dokstelle/startseite

Almanya'nın Bavyera eyaletinde bulunan Hammelburg mezarlığında yer aldığı anlaşılıyordu.[112]

Kayıttan hemen sonra esirler ile ilgili en önemli bilgiler, listeler veya bireysel raporlar şeklinde WASt'a gönderiliyor ve daha sonra kamplar tarafından bildirilen hastane yatışları veya transferler gibi tüm değişikliklerin girildiği genel bir dosya da oluşturuluyordu. Bir savaş esirinin kişisel verilerinin resmi olarak kaydedilmesi; savaşın sona ermesi, erken ölüm, firar veya esaretten kurtarılmayla sona eren karmaşık bir idari sürecin sadece başlangıcıydı.

112 *Gedenkbuch verstorbener Sowjetischer Kriegsgefangener. Friedhof Hammelburg Bayern*, Kassel 2002, s. 48. WASt'ın halefi olan Berlin'deki Alman ofisinin personel kayıtları; Almanya, Rusya ve Beyaz Rusya'daki kurumların dâhil olduğu uluslararası bir projede yer almıştır. Mezarlıklara gömülen Sovyet askerlerine bir isim ve çehre vermek amacıyla 1999'da bir Alman-Rus ortak projesi başlatıldı. Federal İçişleri Bakanlığı tarafından finanse edilen Federal Hükümet Kültür ve Medya Komiseri, Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e.V, Almanya tarafında Aşağı Saksonya Anıtlar Vakfı, Rusya tarafında Voennye Memorialy Derneği ve Podolsk Askeri Arşivleri (ZAMO) o zamandan beri Alman askeri mezarlıklarına gömülü Sovyet savaş esirlerini tespit etmek için çalışmalar yapmaktadırlar. Proje ekibi, daha önce kayıp olduğu düşünülen WASt dosyalarını açarak bu yönde önemli bir adım atmıştır. Belgeler, 1941 ile 1945 yılları arasında Alman İmparatorluğu'na sınır dışı edilen Sovyet savaş esirleri hakkında kapsamlı kişisel ve askeri veriler içermektedir. İsimlerin tespiti hâlen devam etmektedir. Alman Savaş Mezarları Komisyonu (Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge) ve Sakson Anıtlar Vakfı (Stiftung Sächsische Gedenkstätten) proje sonuçlarına göre iki hatıra kitabı yayınlamıştır. *Gedenkbuch verstorbener Sowjetischer Kriegsgefangener. Friedhof Hammelburg Bayern (Ölen Sovyet Savaş Esirleri Hatıra Kitabı. Hammelburg Mezarlığı Bavyera)*, Kassel 2002; *Zeithain: Gedenkbuch Sowjetischer Kriegsgefangener (Zeithain: Sovyet Savaş Esirleri Hatıra Kitabı)*, c.I-II, Dresden 2005. Proje sonuçlarına dayalı olarak hazırlanan yayın listesi için Bkz. *Für die Lebenden-der Toten gedenken. Ein internationales Gemeinschaftsprojekt zur Erforschung des Schicksals Sowjetischer und Deutscher Kriegsgefangener und Internierter (Yaşayanlar için-ölüleri hatırla. Sovyet ve Alman Savaş Esirlerinin ve Enternelerin Kaderini Araştırmak İçin Uluslararası Bir Ortak Proje)*, Dresden 2003; *Sowjetische und Deutsche Kriegsgefangene in den Jahren des Zweiten Weltkrieges*, Dresden & Minsk 2004; Rolf Keller, "Das Deutsch-Russische Forschungsprojekt: Sowjetische Kriegsgefangene, 1941-1945. Ziele, Inhalte, erste Ergebnisse (Alman-Rus Araştırma Projesi: Sovyet Savaş Esirleri, 1941-1945. Hedefler, İçerik, İlk Sonuçlar)", *Kriegsgefangene des II. Weltkrieges: Gefangennahme-Lagerleben-Rückkehr (İkinci Dünya Harbinin Savaş Esirleri: Esir Alma-Kamp Hayatı-Dönüş)*, ed. Günter Bischof, Stefan Karner, Barbara Stelzl-Marx, Münih 2005, s. 459-474.

General Wagner tarafından atanan kamp komutanları çoğunlukla orta yaşlı veya yaşlı erkeklerdi. 1941 tarihli bir anket, ortalama yaşın 56 olduğunu gösterdi. Bir Rus savaş esirinin işkencesi yakalandığı anda başlıyor ve binlerce millik bir yol boyunca devam ederek ölümüyle sona eriyordu. Türkistanlı savaş esirlerinin binlercesi, yakalandıktan hemen sonra Alman askerleri tarafından vuruldu ve sayıları savaş esiri istatistiklerinde hiç görülmedi. Tutukluların çoğu toplu teslim oluşlardan ve savaşın ilk yazını karakterize eden geniş kuşatmalardan gelmişti. Muhafızlar ve askerler, saflardan düşen herkesi; tökezleyenleri, yürüyüşü engelleyenleri, şüpheli görünen herhangi birini veya kaçmaya hazır olanları vurmaktaydı. Bazen de savaş esirleri sadece atış talimi maksatlı hedef alınmaktaydı. Smolensk'ten esir kampına doğru yapılan bir yürüyüşte 5.000 adam kampa varmadan vurularak öldürülmüştü.[113] 1942 yaz saldırısının arifesinde bile Großdeutschland Tümeni, birlik komutanlarına, esirleri yürüyüş sütunlarında organize etme talimatı veriyordu.[114]

Kamplardaki savaş esirlerinden bazıları kaçmayı planlamış ve bu hususta yanındakilerle tartışmalara başlamışlardı. Esirlerin bir bölümü ölümden korkmuş, bazıları sadece çaresiz kalmış ve dikkate değer sayıda Kızıl Ordu Generali dâhil bir kısım esirler de Almanlarla iş birliği yapmaya çoktan gönüllü olmuştu. Muhtemelen tüm esirleri bir arada tutan tek şey fizyolojiydi, esirler sürekli susuyorlardı ve gardiyanlara su için yalvarıyorlardı. Çoğu zaman herkese yetecek kadar su yoktu. Almanların bu kadar çok sayıda tutukluyla başa çıkmaya hazır olmadığı anlaşılmıştı.[115] Savaşın ilk aşamalarında savaş esirlerinin ölümlerinin büyük bir kısmı, geçici kamplarda örgütlenip geriye gönderildikten sonra meydana geldi. Alman Ordusu kuşatma savaşlarında elde ettiği çok sayıda tutsağı taşımak, beslemek veya giydirmek için özel bir düzenleme yapmamıştı.

113 Oscar Pinkus, *The War Aims and Strategies of Adolf Hitler*, Jefferson, N.C. 2005, s. 272.

114 BA-MA, RH 26-1005/6.

115 Constantine Pleshakov, *Stalin's Folly: The Tragic First Ten Days of World War II on the Eastern Front*, Boston & New York 2005, s. 236.

Almanlar savaş esirlerini ırksal kategorilere yani milliyetlere göre ayırdı ve esirler arasında kimlerin Yahudi kökenli olduğunu tespit etmeye özen gösterdi. Elbette bu durum, savaş esiri kamplarını düzenli olarak tarayan mobilize imha timlerinin (Einsatzgruppen) Reich'ın ırksal düşmanlarını ortadan kaldırmasını daha da kolaylaştırdı.[116]

16. Ordu, alt birimlerine 31 Temmuz 1941'de esirlerin vagonları kirletme ihtimali nedeniyle cepheden dönen boş trenlerle taşınmaması talimatı verdi.[117] Diğer taraftan 18. Panzer tümeni, 17 Ağustos 1941'de birlik araçlarının savaş esirlerinin bitleriyle istila edilmesine izin verilmemesi konusunda askerleri uyardı.[118]

Kış mevsimi hem Alman birlikleri hem de Rus savaş esirleri arasında uygun kıyafet eksikliği nedeniyle ağır kayıplara neden oldu. Wehrmacht'ın kendi birlikleri için dahi tedarik sıkıntısı çekmesi nedeniyle savaş esirlerine kıyafet tedarik etme planı yapılmamıştı. Rus kış ekipmanı Almanlardan çok daha üstün olduğu için cephedeki birimler, vahşi bir şekilde savaş esirlerini ve sivilleri sahip oldukları kullanılabilir kıyafetleri çıkarmaya zorlamışlardı. Özellikle Rusya'daki ilk kış boyunca askerlerin kıyafet açığı, savaş esirlerinin toplu ölümlerine bir neden daha eklemişti.[119]

Kamplardaki beslenme koşulları da son derece yetersizdi. Savaş esirleri bilinçli bir şekilde elemeye tâbi tutularak ilkel yöntemlerle besleniyorlardı.[120] Kara Kuvvetleri Komutanlığı'ndan tüm Alman birimlerine savaş esirlerine yönelik malzemeler konusunda talimatlar gönderildi. Alman askerlerine haftada toplam yirmi dört binin üzerinde kalori verilirken, çalışan savaş esirlerine on beş bin kalori verilecekti. Önemsiz işlerde çalışan savaş esirleri ise daha düşük kalorilerle beslenmek zorundaydı.[121] 16 Aralık 1941'de Alfred Rosenberg Hitler'e, General Kitzinger'in, ordu bölgesindeki kamplarda yaşanan

116 BA-MA, RH 26-12/85.
117 BA-MA, RH 26-12/211.
118 BA-MA, RH 27-18127.
119 BA-MA, RH 27-18/74; BA-MA, RH 27-18/184; BA-MA, RH 27-18/194.
120 BA-MA, RH 27-18/175.
121 BA-MA, RH 27-18/176.

yetersiz beslenme nedeniyle günde yaklaşık 2.500 esirin öldüğünü bildirdiğini rapor etti.[122]

Hammerstein'daki Rus savaş esirleri kampında mahkûmlar için koşullar oldukça zordu. Ekmek, kahve ikamesi ve sebze çorbası şeklindeki diyet, günde 200 gr'dan oluşmaktaydı. Bununla birlikte esirler sabırlıydılar ve mevcut durumlarının geçici olduğunu, şartların iyileşeceğini düşünmekteydiler. Öte yandan esirler, itaatsizlik ya da benzeri bir nedenle kendilerine sopayla vuran gardiyanların muamelesinden şikâyet ediyorlardı. Yine de bazı tutuklular, Almanya'da hüküm süren iyi düzeni överek her zaman burada kalmaya ve burada çalışmaya hazır olduklarını ilan etmişlerdi. Diğer tutuklular evlerine dönüp orada çiftçi olarak yaşamak istediklerini belirtmişler; ancak toprak ağalarının, kapitalistlerin ve kollektif çiftliklerin olmadığı bir düzeni arzulamışlardı.[123]

OKW'nin Operasyon Personel Daire Başkan Yardımcısı General Warlimont, Reich Güvenlik Baş Dairesi'nin bölüm Şefi Ohlendorf ve Wehrmacht'ın İstihbarat Servisi Abwehr'in bölümlerinden birinin başı olan Lahousen'in ifadeleri, kamp esirlerine yönelik muameleyi gözler önüne serecek cinstendir:

"Bazı durumlarda Sovyet savaş esirleri özel bir kalıcı işaretle damgalanıyordu. 20 Temmuz 1942 tarihli OKW emri şu şekilde ifade edildi: Damga, uzun kenarı 1 cm olacak şekilde yaklaşık 45 derecelik bir dar açı şeklini alacaktır. Boyunda, yukarıyı gösterecek ve sol kalçada yanmış biçimde olacaktır. Bu işaret, herhangi askeri birimde bulunan bir neşter yardımıyla yapılır. Kullanılan renk Çin mürekkebidir. Sovyet savaş esirleri aynı zamanda en acımasız ve insanlık dışı türden tıbbi deneylerin konusu haline getirilmiştir. Temmuz 1943'te bakteriyolojik savaş kampanyası için deneysel çalışmalara başlanmış ve bu tıbbi deneylerde Sovyet savaş esirleri kullanılmıştır."[124]

122 Doküman No: 1517-PS, *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, 14 November 1945-1 October 1946*, c. XXVII, International Military Tribunal, Nuremberg 1948, s. 272.

123 PA-AA: R 105173.

124 *Law Reports of Trials of War Criminals*, haz. United Nations War Crimes Commission, c. XII, The German High Command Trial, s. 18-19.

Türkistan mücadelesinin büyük önderi Mustafa Çokay, savaş esiri kamplarından edinmiş olduğu izlenim sonucunda Alman makamlarına iletmek üzere bir rapor hazırlamıştı. Çokay, raporunda şunları belirtiyordu:

"Siz Almanlar, kendinizi Avrupa'nın en medeni ve kültürlü milleti telakki ediyorsunuz. Eğer sizin kültürünüz benim görmekte olduğumla ifade ediliyorsa, ben de size esirlerin maruz bulunduğu aynı felaket ve mahvolmayı temenni ederim. Siz 20. asırda 13. asırdaki Cengiz Han'ın yaptığından daha fenasını yapıyorsunuz, medeni ve kültürlü millet olduğunuzu iddia etmeye hakkınız yoktur."[125]

Kamplardaki zor koşullar bizzat kamp hayatının içinde yer alan veya kamp ziyaretleri esnasında bu koşullara tanık olan çok sayıda kişinin savaş dönemine ilişkin hatıratına da yansıdı. Kamplardaki Türkistanlıların aşağı insan olarak görüldüğü koşullar ve Alman yetkililer tarafından insanlık dışı şartlarda çektikleri sıkıntılar bu hatıratlarda dile getirildi.[126]

Ergeş Şermet Bulakbaşı 21 Nisan 1948 tarihinde yazmış olduğu mektubunda esir kamplarındaki vaziyeti şu sözlerle ifade etti:

"Savaş cephesinde Almanlar tarafına geçen veya esir olarak düşen vatandaşların sayısı 400.000'i teşkil eder. Almanlar tarafından açlık ve hastalıklar neticesinde veya Yahudi, Moğol ve Komünist gibi bahanelerle 90.000 ile 100.000'e yakın kişilerimiz esir kamplarında helak oldular. Yukarıda belirtilen 400.000'den 100.000'e yakın kişilerimizi kamplardan kurtararak silahlandırdık. Onlar, Doğu Cephesi'nde Kızıl Ordu'ya karşı savaştılar"[127]

---

125 Darhan Hıdıraliyev, *Mustafa Çokay, Hayatı, Faaliyetleri ve Fikirleri*, Ankara 2001, s. 135.

126 Detaylı bilgiler için bkz. Müstecip Ülküsal, *Kırım Yolunda Bir Ömür: Hatıralar*, Ankara 1999; Musa Ramazan, *Bir Kafkas Göçmeninin Anıları*, İstanbul 1997; Cengiz Dağcı, *Hatıralarda Cengiz Dağcı*, İstanbul 1998; Hüseyin İkram Han, *Bir Türkistanlının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları*, İstanbul 1999; Abdülhamit Koçar, *Esaretten Hürriyete Bir Türkistanlının Hatıraları*, İstanbul 2010; Cabbar Ertürk, *Kızılordu'dan Kafkas Milli Lejyonuna Bir Türk'ün II. Dünya Harbi Hatıraları*, İstanbul 2005.

127 Çağatay Koçar, "İki Ateş Arasında Türkistan Lejyonu", *Tarih ve Düşünce*, 67, 2006, s. 38.

Türkistanlı lejyoner Hüseyin İkram Han'ın anlattığına göre kamp esirleri dikenli teller ile çevrili açık alanlarda haftalarca gece gündüz örtüsüz bırakılırdı. Bu şartlar altında esirler toz toprak içerisinde açlık ve susuzluk çekerek kir ve bitlenmenin de eşlik ettiği bir kaderi yaşıyorlardı. 1941 yılının Temmuz ayının sonlarında çok şiddetli bir dizanteri salgını patlak verdi. Zaten yetersiz beslenen savaş esirleri, günlerce süren yağışlarla desteklenen bir dizanteri salgınına uğradılar. Beslenmeler nicelik ve nitelik yönünden yetersiz olduğundan ölüm oranları günden güne arttı.[128] İkram Han, Polonya'nın Çenstahav şehrinde bulunan kış kampında 1941-1942 yılında bir salgın hastalık sonucu 30.000 kişinin humma nedeniyle hayatını kaybettiğini not etti. Almanlar, Tifüs, humma ve diğer pek çok hastalık[129] nedeniyle bazı kamplarda esirlerin belirli periyodlarla yıkanmalarına müsaade ediyorlardı.[130] Doğu Bakanı Alfred Rosenberg'in belirttiği kadarıyla 1941 sonbaharında savaş esiri kamplarında bulunduğu belgelenen yaklaşık 100.000 Türkistanlıdan yalnızca 6.000'i kışa dayanabilmişti.[131]

Diğer taraftan din farklılıkları da Kızıl Ordu askerleri arasında çatışmalara neden olmaktaydı. Bir Özbek askeri, savaş esir kampındaki bu gerilimi anlattı. Özbek esirin ifadesine göre Rus askerleri, Alman subaylara sünnetli Müslümanların Yahudi olduğunu söylüyorlardı.[132] Bu suçlamalar derhal Müslümanların infazıyla sonuçlanıyordu. Türkistan Lejyonu'nun ve MTBK'nın önemli isimlerinden Baymirza Hayit'in anlattığına göre kendisi Beyaz Rusya'nın Slutsk şehrine yakın bir köyde Almanlara esir düşmüştü. Esirler konusunda Almanya'nın Irk Genel Müdürlüğü'nde görevli bir SS subayı Türkistanlı savaş esirleri arasında Yahudi aramaktaydı. Alman görevli Yahudileri tespit etmek için esirlerin sadece saçını ve

128 BA-MA, RH 53-23/58.

129 BA-MA, MSG 241/4.

130 H. İkram Han, *Bir Türkistanlının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları*, s. 79, 103.

131 Alex Alexiev, *Soviet Nationalities in German Wartime Strategy, 1941-1945*, Santa Monica 1982, s. 31.

132 Harvard Project on the Soviet Social System. Schedule B, Vol. 8, Case 221 (interviewer J.R.). Widener Library, Harvard University, s. 2.

burnunu kontrol etmekle kalmıyor, daha da ileri giderek sünnetli olup olmadıklarına da bakıyordu. Böylesi bir tespitten yola çıkılarak 160 civarında Türkistan Türk'ü ilk anda kurşuna dizildi. Almanlar Müslümanların da Yahudiler gibi sünnetli olduklarını bilmiyorlardı. Kurşuna dizilmekten son anda kurtulan Baymirza Hayit, aradaki sünnet farkını Alman yetkililere anlattıktan sonra Türkistanlı Türklere yönelik katliamın bir nebze önüne geçilebildi.[133]

SS'in önde gelen isimlerinden Reinhard Heydrich tarafından imzalanan ve 12 Eylül 1941'de yürürlüğe giren bir talimatla Einsatzgruppen'in bir alt grubu olan *Einsatzkommando*, sünnet meselesi hakkında uyarıldı. Talimatnâmede etnik aidiyete daha fazla dikkat edilmesi gerektiğine işaret edildi. Özellikle Türk halklarının Yahudi görünümüne sahip olmasının veya sünnetli olmalarının tek başına Yahudi olduklarına bir kanıt sağlamadığı belirtilen talimatnâmede bu halkların Stalinist azınlık politikası nedeniyle Bolşevik karşıtı propagandaya duyarlı oldukları ve Nazi ırk teorisine göre bu halklara kötü davranmanın en büyük siyasi aptallık olduğunun altı çiziliyordu.[134]

Sovyet savaş esirlerinin yamyamlığa başvurmaları protokollerde yinelenen bir diğer konuydu. Bu durum II. Dünya Savaşı sırasında yapılan düşman savaş esirlerinin sorgulama raporlarını içeren İngiliz belgelerine dahi yansıdı. Örneğin Alman Üsteğmen Klein bu durumu şu şekilde ifade etti: *"İçlerinden biri öldüğünde onu hâlâ sıcakken yiyorlardı. Bu bir gerçek."* Diğer taraftan 272. Topçu Alayı'ndan Üsteğmen Verbeek, milyonlarca savaş esirinin yiyecek sıkıntısı nedeniyle öldüğünü açıkça yazdı.[135] Yine Cabbar Ertürk'ün hatıratında belirttiği üzere açlığın çileden çıkardığı savaş esirleri, birbirlerinin etini ve iç organlarını yemeye mecbur bırakılmıştı. Kamp yönetimi bunu gördükten sonra karavanalarında insan eti,

133 Erol Cihangir, "Dr. Baymirza Hayit'in Hayat Hikâyesi", *Dr. Baymirza Hayit Armağanı*, haz. Rasim Ekşi, Erol Cihangir, İstanbul 1999, s. 40-41.

134 C. Streit, *Keine Kameraden: Die Wehrmacht und die Sowjetischen Kriegsgefangenen 1941-1945*, s. 98.

135 Sönke Neitzel, Harald Welzer, *Soldaten: On Fighting, Killing and Dying. The Secret World War II Transcripts of German POWs*, New York 2012, s. 121, 124.

yürek, böbrek veya ciğer pişirmekte olan ellinin üzerinde esiri kurşuna dizerek diğerlerine ibret olması için özel bildiri yayınladı.[136] Doğu Ordusu arasında hâkim olan doğuştan Alman üstünlüğüne dair ırkçı inanç, şüphesiz ki askerleri, Sovyet tutsakları tasfiye etmeye, savaşta düşmanları zalimce ezmeye teşvik etmişti. Alman askerlerinin şiddete yönelik eğilimleri, bu toplulukları "*aşağı bir halk, hayvan, yabancı bir ırkın üyeleri ve Asyalı*" olarak gören bir zihniyet tarafından da destekleniyordu.

Nazi Almanyası, tüm Avrupa'da askere alma çalışmaları yürütürken aynı zamanda milyonlarca sağlam bünyeli Sovyet savaş esirinin Doğu'daki kamplarda ölmesine izin veriyordu. Sovyet propagandası, Kızıl Ordu'nun ve Rus halkının savaş direnişini güçlendirmek için bu korkunç zulüm örneğini hızla kullandı. Savaşın başında Sovyet savaş esirlerine yönelik muamele, Almanya'dan daha iyi şeyler bekleyen birçok Rus için ilk büyük şok oldu. Almanların savaş esirlerine yönelik muamelesi, Doğu halklarının her türlü iş birliği kalıntısını sonunda ortadan kaldıran bir dizi eylemden yalnızca birini oluşturuyordu.

Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'un açıklamalarına göre savaş tutsağı askerler, Almanların ellerinde türlü işkencelere maruz kalıyorlardı. Hitler'in görüşüne göre bu açıklamanın temel nedeni çok sayıda Kızıl Ordu askerinin Moskova çevresinde tekrar Alman saflarına geçmesiydi. Bu askerlerin komiserlerine karşı çılgın bir korkuları vardı. Bu durum ortadan kaldırıldıktan sonra askerler genel olarak kullanılabilir ve istekli durumda oluyorlardı.[137]

Alman savaş ekonomisi, işgücü sıkıntısı çekmeye başladığında ve Alman liderliği esir askerlerin araçsal değerini kabul ettikçe savaş esirlerine yönelik Alman politikaları da değişti. Bununla birlikte Wehrmacht liderleri savaş esirlerinin hayatları için mücadele etseler bile politikalarını hiçbir zaman temelden değiştirmemişlerdi.

136 C. Ertürk, *Kızılordu'dan Kafkas Milli Lejyonuna Bir Türk'ün II. Dünya Harbi Hatıraları*, s. 129.

137 *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP).* Serie D: 1937-1941, Band XIII. 2, Die Kriegsjahre, Sechster Band. Zweiter Halbband, 15. September bis 11. Dezember 1941, Göttingen 1970, (Doküman No: 509), s. 702-703.

Önemli diğer bir husus da Wehrmacht savaş esiri kamplarına ek olarak, Waffen-SS'e[138] ait savaş kamplarının bulunduğu gerçeğiydi. Bu oluşumlar genellikle ordu ile yakın koordinasyon içindeydi. Nihayet Eylül 1944'ün sonunda SS Şefi Himmler tüm savaş esiri rejimini ele geçirmeyi başarmıştı. Ancak Sovyet savaş esirlerinin yarısından fazlası Wehrmacht'ın tutsaklığı altında ölmüştü.[139] Savaş esiri kamplarında işlenen suçlar Nürnberg'deki Uluslararası Askeri Mahkeme'de savaş suçlularına karşı açılan davada, iddianamenin önemli bir bölümünü oluşturacaktı.

1.3.3. Almanların Savaş Esirlerine Yönelik Tutumu

Adolf Hitler 1941'de Moskova yönünde yeniden başlattıkları genel taarruzdan önce Doğu cephesi askerlerine yazdığı açık mektupta, düşmanın askerlerden değil hayvanlardan oluştuğunu hatırlatıyordu.[140] Bununla birlikte güncel kanıtlar birçok kıdemli subayın, Hitler'in Bolşevik tehdidine ilişkin görüşlerini tamamen paylaştığını ve önerilenlere hiçbir istisna yapmadığını gösterdi. Feldmareşal Walter von Brauchitsch, üst düzey Generallere hitaben yapmış olduğu konuşmasında savaşın iki farklı ırk arasında bir mücadele olacağını ve sonuç olarak icap eden tüm sertliğin düşmana gösterilmesi gerektiğini söylemişti. Diğer taraftan ünlü Panzer Generali Erich Hoepner gibi Nazi karşıtı bir General dahi Germenlerin Slav halklarına ve Yahudi Bolşevizmine karşı bir savaşı olarak, yaklaşan kampanyanın eşi görülmemiş bir şiddetle yürütülmesi gerektiğini yazabildi. Bununla düşmanı acımasızca ve tamamen yok etmek için gerekli olan demir bir irade kastediliyordu.[141]

---

138 Waffen-SS (Silahlı SS) SS teşkilatının silahlı koludur. Diğer bölümü ise Allgemeine-SS (Genel SS)'dir.

139 C. Hartmann, *Wehrmacht im Ostkrieg: Front und Militärisches Hinterland 1941/42*, s. 568.

140 Theo J. Schulte, *The German Army and Nazi Policies in Occupied Russia*, Oxford 1989, s. 191.

141 Simon P. MacKenzie, "The Treatment of Prisoners of War in World War II", *The Journal of Modern History*, 66/3, 1994, s. 506.

6 Haziran 1941 tarihli *Komiser Emri*, uluslararası hukuka aykırı olan ve Hitler'in emriyle kampanyayı bir "*ırksal ideoloji savaşına*" dönüştürmek amacıyla Sovyetler Birliği'ne yönelik yaklaşan saldırı için hazırlanan emirlerin merkezi bir bileşeniydi. Yönergeye göre Bolşevikliğe karşı girişilen savaşta düşmanın insan haklarına ve devletler hukukuna uygun davranışta bulunacağı söz konusu olamayacağı gibi böyle bir şey de beklenemezdi. Bu nedenle sözü edilen unsurlara karşı merhamet göstermek ve devletler hukuku ilkelerine riayet etmek yanlıştı. Barbar Asya savaş metotlarının asıl failleri olan politik komiserlere karşı süratle ve acımasızca çok şiddetli önlemler alınmalıydı. Eğer savaş veya mukavemet halinde yakalanırlarsa derhal silahla işleri bitirilmeliydi.[142]

Komiser yönergeleri, Alman Doğu Ordusu'nu, Kızıl Ordu'nun ön bölgede ele geçirilen tüm siyasi subaylarını ayırmaya ve onları yerinde infaz etmeye mecbur etti. Sovyet Siyasi Komiserleri esaret altındaki normal savaşçılar olarak uluslararası hukuka uygun muamele görme hakkına sahip olacak olan Sovyetler Birliği'nin üniformalı üyeleri olduklarından, Komiser Kararnamesi özellikle açık ve sistematik bir uluslararası hukuk ihlalini temsil ediyordu. Alman-Sovyet Savaşı sırasında Doğu Ordusu bu yönergeleri büyük ölçüde emirlere uygun olarak tatbik etmişti.[143]

Komiser emri doğrultusunda Doğu cephesi'nde binlerce esirin infaz edildiği ortadaydı. Nasyonal Sosyalist propaganda aygıtı, öldürülen ve tutsak edilen aşağı ırka mensup kişilerin Almanya'nın geleceği için tehdit oluşturduklarını ileri sürerek meşru bir zemin yaratmayı amaçlıyordu. Naziler, Sovyet Komünist Partisi'nin

142 H.-Adolf Jacobsen, *1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı*, s. 755-756.

143 Yabancı Ordular Doğu (FHO) Departmanı İstihbarat Şefi Reinhard Gehlen, anılarında General Franz Halder ile diğer Genelkurmay üyeleri'nin ve özellikle de Yabancı Ordular Doğu Departmanı tarafından desteklenen Ordu Başkomutanı Mareşal von Brauchitsch'in bu emre karşı çıktığını anlatmaktadır. Bununla birlikte emre genellikle ilan edildiği yerde bile uyulmadığını iddia eden Gehlen, askerlerin Lahey Kara Harp Yönetmeliğine aykırı olduğu kadar insan duygularına da aykırı olan bu düzene karşı kendilerini savunduklarını belirtmektedir. Bkz. Reinhard Gehlen, *Der Dienst: Erinnerungen 1942-1971*, Mainz & Wiesbaden 1971, s. 21.

ajanları olarak siyasi komiserleri hedef aldıkları gibi Sovyet savaş esirlerini de sözde Bolşevik tehdidin ayrılmaz bir parçası olarak gördü. Almanlar savaş esirlerini askeri operasyonların bir sonucu olarak değil, Nazi ırk politikasının bir parçası olarak öldürdüler. Komiser emri, çok sayıda Kızıl Ordu mensubunun teslim olma ihtimalini ortadan kaldırarak pek çok direniş hareketine neden oldu.[144] Nihayet Hitler, Mayıs 1942'de Komiser emrini yürürlükten kaldırmayı seçti.

Sovyetler Birliği'ne karşı savaşın başlangıcında askerî düşmanlar kitlesel olarak imha edildi. Bunun aksine siviller sistematik cinayetlere değil esas olarak yağmalara kurban edildi. 17 Haziran 1941'de Gestapo'nun önemli isimlerinden Reinhard Heydrich, işgal edilecek Sovyetler Birliği topraklarında görev yapacak SS güçleri için bir emir verdi. Bu emre göre Yahudiler ve Çingeneler, Kızıl Ordu'nun tüm siyasi görevlileri ve subayları (Almanlara gönüllü olarak gelenler dâhil), Komünist Parti'nin ve NKVD'nin tüm üyeleri, muhbirler, Almanya için tehlikeli olan tüm unsurlar imha edilmeliydi.[145]

Propaganda Bakanı Joseph Goebbels'in kurmuş olduğu *Das Reich* gazetesinde *"Doğu Halkı"* başlıklı bir makale, Ukraynalılar, Kırgızlar, Rutenler, Moğollar, Tatarlar, Özbekler ve Yahudiler de dâhil olmak üzere Wehrmacht tarafından alınan muazzam miktarlarda esirleri konu edindi.[146] Nazilerce asyatik ve Yahudi görünümlü askerlerin çarpık görüntüleri, gazetede Sovyet askerlerini temsil etmek için kullanıldı. Ezilmiş mahkûmların bir resminde, "*Sovyet Ordusu'ndaki insanların çok renkli karışımının tipik bir örneği*" yazıyordu. Diğer taraftan gazetede yer alan resimde "*basit Moğollar*" etiketi de bulunuyordu.[147]

144 İngiliz tarihçi Kenneth John Macksey'e göre, Hitler komiser emrini yayınlamamış olsaydı Ruslar arasında dahi çatlaklar meydana gelmesi yüksek ihtimaldi. Macksey diğer taraftan bu talimatın Sovyet liderliğinin güçlenmesine neden olduğunu da belirtmektedir. Bkz. Kenneth John Macksey, *II. Dünya Savaşı'nda Askeri Hatalar*, çev. M. Tanju Akad, İstanbul 2017, s. 68-69.

145 Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Entstehung der ersten Sowjetischen Einheiten aus Einwohnern der U.d.S.S.R., ZS/A-10/10.*

146 *Das Reich*, 3 Ağustos 1941.

147 *Völkische Beobachter*, 1 Temmuz 1941.

Nazilere göre Reich'ın düşmanları, Avrupa'yı savunmak için savaşan asil Aryanlarla kıyaslanamayacak kadar acımasız varlıklardı. Bu kavramın açık kanıtı, 8 Temmuz'da bir Alman askerini *"Mensch" (insan)* ve bir Sovyet askerini *"Untermensch" (aşağı insan)* olarak gösteren bir dizi görüntüde ortaya çıktı. Nazilerin resmî gazetesi Völkische Beobachter'de "*İnsan ve aşağı insan*" başlığı altında şu açıklama yer aldı: *"Alman askeri Nasyonal Sosyalist ideoloji ve olumlu bir gelecek için savaşıyor. O, insanlığın tüm kültürel değerlerinin kurtarıcısıdır. Sovyet askeri ise Bolşeviklerin kan terörlerinde kanunsuzca hareket eden ve tüm dünyanın dehşetine karşı çalışan bir suç savunucusudur."*[148]

Almanların çoğunun Doğu konusunda sahip olduğu üstünlük kompleksine rağmen bazı askerler Ruslara hâlâ sempati duyuyordu. 28 Ekim 1941 tarihli bir mektupta Çavuş Jarausch, Rus köylülerini eşine anlatırken şöyle diyordu:

"Şimdi, bir zamanlar teorize ettiğimiz Komünist Rusya'yı tanımaya başlıyoruz. Bu kişiler tıpkı bizim gibi insanlar. Onlarla birlikte olmak iyi ve bu durum sonunda beni size ve çocuğumuza geri götüren düşünceleri ve duyguları uyandırıyor."[149]

Ordunun Sovyet savaş esirlerine karşı barbarca muamelesinin en iyi bilinen yönleri, askeri komutanlar tarafından verilen resmî ceza emirlerinde bulunuyordu. Bazı tarihçiler bu emirlerin cephedeki birimler tarafından fiilen uygulanmasına ilişkin şüphelerini dile getirdiler. Oldukça yakın tarihli bir örneği aktaracak olursak, Nazi propagandası üzerine yazan Amerikalı bir tarihçi, genel bir kural olarak Hitler'in karargâhı'ndan ne kadar uzaklaşılırsa, Rus halkına muameleye ilişkin Ordu yönergelerinin o kadar insancıl olduğunu iddia etti. Elbette tüm Alman birimlerinin aynı şekilde davrandığını varsaymak yanlış olur ve şüphesiz davranışları, ceza emirlerinde öngörülenden daha insancıl olanlar da vardır. Savaş birimlerinin genel olarak rejimin emrettiğinden daha iyi davrandığı varsayımı, büyük ölçüde savaştan sonra eski Wehrmacht Generalleri tarafından yayınlanan çok sayıda hatırattaki iddialara dayanmaktaydı.

148 *Völkische Beobachter*, 8 Temmuz 1941.

149 Konrad H. Jarausch, *Reluctant Accomplice: A Wehrmacht Soldier's Letters from the Eastern Front*, Princeton & Oxford 2011, s. 313.

Nazilerin Avrupa'yı yok etme niyetinde olan barbar bir düşmandan nefret etmesi, kuşkusuz Almanların zihniyetini etkiledi ve özellikle ordunun Sovyet askerlerine ve sivillere karşı alınan korkunç eylemleri meşrulaştırmasına yardımcı oldu. Medyaya ilişkin düzenleme ile ilgili olarak Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı'nın 17 Ağustos 1942 tarihli kararıyla çeşitli makale ve denemelerde, Türkistanlılara, Tatarlara, Kazaklara vb. halklara yönelik nesnel olmayan açıklamalar ve saldırılar görüldü. Bu yayınlarda "*bozkırların iğrenç soysuzlarından*" söz edildi.[150]

Streit, Sovyet savaş esirlerine yönelik muamelenin diğer savaş esirlerinkinden çok daha büyük ölçüde Nazi ideolojisinin ilkelerine bağlı olduğunu vurguladı. Hatta birden fazla açıdan Avrupalı Yahudilerin imhasıyla savaş esirlerinin katledilmeleri arasında açık paralellikler olduğunun altını çizdi. Auschwitz toplama kampında "*Zyklon B*" gazıyla teknik olarak mükemmel hale getirilmiş toplu katliamın ilk kez 1941 sonbaharında 900 Sovyet savaş esiri üzerinde denenmiş olması da bunun belirtisiydi.[151]

Örneğin 18. Panzer Tümeni'nin 2 Kasım 1941 tarihli almış olduğu bir emirde, Ordu Başkomutanının, Alman kanını korumak için mayınların Rus savaş esirleri tarafından temizlenmesine karar verdiği belirtiliyordu.[152] Üstelik böylesi tehlikeli bir görev için esirler sadece yüzeysel bir eğitime tâbi tutulmuşlardı.[153] Bu nedenle ilerleyen süreçte Alman makamları artan bir firar oranıyla karşı karşıya gelmek durumunda kaldılar.[154] Anlaşıldığı kadarıyla bu aşamada esirlerin Wehrmacht tarafından istihdam edilmeleri konusunda istekli olmadıkları çok açıktı. Diğer taraftan Alman komutanlar yabancı askerlerin sadakatinden emin olmadıklarını gösterdiler. Türkistanlı pek çok esirle birlikte yabancı halkların güvenilmez

150 Thilo Stenzel, *Das Rußlandbild des kleinen Mannes: Gesellschaftliche Prägung und Fremdwahrnehmung in Feldpostbriefen aus dem Ostfeldzug (1941-1944/45)*, Münih 1998, s. 90.

151 C. Streit, *Keine Kameraden: Die Wehrmacht und die Sowjetischen Kriegsgefangenen 1941-1945*, s. 25.

152 BA-MA, RH 27-18/76.

153 BA-MA, RH 26-12/220.

154 BA-MA, RH 26-1005/47.

bulunmasının nedenlerinden biri de kuşkusuz Alman askerlerinin kaçınmaktan memnun oldukları faaliyetler için kullanılmalarıydı.

Nazi yetkilileri ve Ordu komutanlığı, Rus halkını askerlerinin gözünde insanlıktan çıkarmak ve böylelikle onlara karşı herhangi bir sempatiyi önleyerek infazlarını mümkün kılmak için gereken en acımasız şekilde çaba sarf ettiler. Dahası askerler ve alt düzey subaylar da kendi gaddarlıklarını meşrulaştırmalarına yardımcı olan ideolojik argümanları kullanmaya oldukça istekliydiler. Düşmanı ve halkını insanlıktan çıkarma süreci, muhtemelen Almanların çoğunun hiç Rusça bilmemesi ve bu nedenle de işgal altındaki halklarla çok az sözlü iletişim kurabilmesiyle kolaylaşmıştı.

Schulte, ideolojik telkinlerin askerlerin zulüm yapma motivasyonunda oynadığı büyük rolü kabul ederken, Wehrmacht'ın örgütsel yapısının ve Doğu'daki savaşın acımasız doğasının koşullandırıcı faktörler olarak daha da önemli olduğunu düşünüyordu. Tüm bu etkenler sivil nüfusa ve savaş esirlerine karşı aşırı şiddet kullanımını haklı çıkarmak için daha yüksek komuta tarafından istismar edildi.[155]

Savaş esirlerine yönelik muameleye ilişkin mevcut talimatların insanî olmadığını çeşitli örneklerde ifade etmeye çalıştık. Yine de ordu, ilerleyen süreçte ve savaşın değişen koşulları içerisinde esirlerin vurulmasını durdurmaya ve onların işgücünden yararlanmaya karar vermişti. Almanlar bu doğrultuda Türkistanlıların da aralarında bulunduğu esirleri ayırmaya başladılar ve onlara Asyalılar anlamına gelen *"A"* kodunu verdiler. Diğer taraftan *"R"* harfi Rusları, *"B"* harfi ise Beyaz Rusları temsil ediyordu.[156]

18 Ağustos 1941'de 2. Ordu Komutanı General Maximilian von Weichs, emrindeki askerleri savaş esirlerine yönelik muamele hususunda uyardı. General, Sovyet esirlerini ele geçiren birliklerin onları koruma, barındırma ve besleme konusundaki tüm sorumluluklarının daha da fazla farkına varmaları gerçeğine dikkat çekti.

155 Theo J. Schulte, *The German Army and Nazi Policies in Occupied Russia*, Oxford 1989, s. 285-290.

156 Gulnara Mendikulova, Evgeniya Nadezhuk, Aliya Akatayeva, "New Documents on Kazakhs in the European Resistance Movements During World War II", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, 15/29, 2019, s. 213.

Böylece düşman propagandası etkisiz hale getirilecekti. Weichs, sorunun ne kadar hassas olduğunu belirtircesine mektubun imha edilmesini de istemişti.[157]

28 Şubat 1942'de Alfred Rosenberg'in OKW'ye yazdığı gizli ibareli *"Savaş Esirleri"* konulu bir yazıda esirlere yönelik muameleye dair eleştiriler ve çözüm için öneriler yer aldı:

"Son olarak, savaş esirlerinin vurulmasından bahsedilmelidir. Bunlar kısmen tüm politik anlayışı göz ardı eden bakış açılarına göre gerçekleştirildi. Örneğin, çeşitli kamplarda tüm Asyalılar vuruldu, ancak özellikle Asya'ya, Transkafkasya'ya ve Türkistan'a ait olduğu düşünülen bölgelerde yaşayanlar, Sovyetler Birliği'nde Rusya'nın boyunduruğuna ve Bolşevizm'e en güçlü şekilde karşı çıkan insanlar arasında yer alıyor. İşgal altındaki Doğu Bölgeleri Reich Bakanlığı bu ihlalleri defalarca vurguladı. Ancak, Kasım ayında tüm Asyalıları tasfiye etmek isteyen Nikolajew'deki bir savaş esiri kampında bir ayrıntı ortaya çıktı. Savaş esirlerine yönelik muamele, büyük ölçüde Sovyetler Birliği halkı hakkındaki ciddi yanlış kanılara dayanıyor gibi görünüyor. Doğuya gidildikçe halkın daha aşağı hale geldiği kanısına varılmaktadır. Polonyalılara hâlihazırda sert muamele gösterildiyse, bu nedenle bunun Ukraynalılara, Beyaz Rutenyalılara, Ruslara ve son olarak da Asyalılara çok daha fazlasının yapılması gerektiği savunulmakta. Görünüşe göre Bolşevizmin tüm terörüne katlanmış bir halka yapılan muamelede bazı şeyler görmezden gelinmiştir. Bu insanlar kurtuluşlarından mutlu bir şekilde, kendilerini isteyerek Almanların hizmetine verdiler. Her bir insana ihtiyaç duyulan bu savaşta Almanya'ya daha iyi bir hediye gelemezdi. Ancak bu armağanı kabul etmek yerine Doğu halkına, Almanya'ya düşmanlığını gizlemeyen Batı halkından daha aşağılayıcı ve daha kötü davranılıyor. Gerçek savaş esirleri ile asker kaçakları arasında hiçbir farkın gözetilmemesi temel bir hataydı... Savaş esiri kamplarındaki olayların Sovyet Hükümeti'nden saklanabileceğini varsaymak saflık olur. Molotov'un genelgesinde görülebileceği gibi Sovyetler, aslında yukarıda açıklanan koşullar hakkında mükemmel bir bilgiye sahiptirler ve doğal olarak Sovyet nüfusunu ve Kızıl askerleri buna göre etkilemek

157 BA-MA, RH 20-2/1445.

için ellerinden gelen her şeyi yapmışlardır. Abartmadan söylenebilir ki savaş esirlerine yapılan muameledeki yanlışlıklar, büyük ölçüde Kızıl Ordu'nun direniş gücünün sertleşmesine ve dolayısıyla binlerce Alman askerinin ölümüne neden olmaktadır... Savaş alanında ölüm ve yaralardan daha fazla esaret korkusu varsa, tüm propaganda faydasız olacaktır. Birincil talep, savaş esirlerine yapılan muamelenin insanlık kanunlarına ve Alman ulusunun haysiyetine göre gerçekleşmesidir. Kızıl Ordu mensuplarının Alman savaş esirlerine defalarca kanıtlanmış insanlık dışı muamelesinin Alman birliklerini aynı muameleyle misillemede bulunacak kadar kızdırması anlaşılabilir. Bununla birlikte bu tür misilleme tedbirleri, Alman savaş esirlerinin durumunu hiçbir şekilde iyileştirmez... Her hâlükârda, bilindiği kadarıyla bu tür misilleme önlemleri düşmanın değişmesine neden olamamıştır. Bu nedenle amaçsızdırlar. Ayrıca imkânlar çerçevesinde esirlere yeterli yiyecek ve en azından barınak sağlanmalıdır. Esir kamplarında kamp gazeteleri, filmler, konferanslar, basit müzikal etkinlikler, oyunların yer aldığı becerikli bir propaganda gereklidir. Her kamp komutanı, koruduğu her savaş esirinin daha sonra Almanya propagandacısı olarak evine döneceğinden sorumlu tutulmalıdır. Elbette diğer tarafta da olası kışkırtıcılara karşı son derece ciddiyetle önlem alınmalıdır. Her hâlükârda, gelecekte gerçek savaş esirleri ile asker kaçakları arasında bir fark yaratılmalıdır..."[158]

Propaganda Bakanı Joseph Goebbels 24 Nisan 1942 yılına ait savaş notunda, Bolşeviklerin Alman esir kampında birçok kişinin kurşuna dizildiği, binlerce kişinin soğuktan öldüğü ve fena muamele ile karşılaştıklarını etrafa yaymalarına rağmen Rus askerleri arasında ordudan kaçanların sayısının gittikçe arttığını belirtti. Bolşeviklerin bu gibi haberlerden mümkün olduğunca istifade etmeye çalıştıklarının altını çizen Bakan Goebbels, Sovyet esirlerine daha iyi muamele edilmesi ve asker kaçakları ile savaş esirlerinin ayrı muamelelere tâbi tutulmaları hususunda özellikle talimat verdiklerini ifade etti.[159]

158 Document No: 081-PS, *Nazi Conspiracy And Aggression (NCA)*, c. III, Washington 1946, s. 126-130.

159 J. Goebbels, *Savaş Notları*, s. 76.

Alman askeri yönetimi 26 Nisan 1943'te komutası altındaki birliklere yönelik çıkarmış olduğu bir emirde şöyle diyordu:

"Birlikler, savaş esirlerinin göreceği kötü muamelenin veya onların vurulmasının nihai sonucunun ne olduğunu anlamalıdır. Bunun sonucu düşmanın direnişinin sertleşmesi olacaktır, çünkü bu durumda her Kızıl Ordu askeri Almanların esaretinden korkacaktır."[160]

Öte yandan İngiliz savaş esirleri kamplarındaki bazı askerler, Sovyet tutuklulara fazla insanca muamele edildiğini düşünüyordu. Örneğin İngilizlere esir düşen Alman General Maximilian Siry'nin 6 Mayıs 1945'te bildirdiği görüş, Sovyet mahkûmlara çok yumuşak davranıldığı şeklindeydi. Siry'e göre Almanlar yeterince sert ya da barbar olunmadığı için savaşı yürütemeyeceklerini görmüşlerdi.[161]

Esir askerlerin toplumlarını ve geleneklerini anlamak, birçok Alman askerinin başarabileceğinden çok daha zor bir durumdu. Örneğin, tüm hayatı bozkırda geçen bir Kalmuk atlısıyla karşılaştırıldığında, Smolensk'ten bir Sovyet gönüllüyü denetleme veya komuta etme arasındaki farklılıklar barizdi. Kafkasyalı ve Türkistanlı gönüllülere komuta etmek Almanlara en ciddi sorunları doğurmuş ve Sovyet halkına yönelik en kötü önyargıları ortaya çıkarmıştı. Ermeni, Türk ve Volga Tatar birliklerine komuta eden Binbaşı Hans Günther Seraphim, Asya askerlerinin komuta edilmesindeki sorunları bir dereceye kadar detaylandırdı. Seraphim'in kendisi sağlam bir eğitim geçmişine sahip bir askerdi. Doktora derecesi bulunmaktaydı ve savaşın hemen ardından Göttingen Üniversitesi'nde Uluslararası hukuk alanında öğretim görevlisi olarak görev yapmıştı. Seraphim, Kafkasyalı ve Asyalı tiplerin yetenekli askerler olduğunu ve hiç de aşağı veya sözde *Untermensch* tipi olmadığını belirtiyordu. Bu değerlendirmeye rağmen *"çok sayıda medeniyet izlerinin eksikliğine"* de dikkat çeken Seraphim, bu gönüllüleri Avrupa'nın ahlaki standartlarına göre yargılamaya çalışan herhangi birinin onlara haksızlık edeceğinin altını çiziyordu.[162]

160 BA-MA, RH 26-1005/47.

161 S. Neitzel, H. Welzer, *Soldaten: On Fighting, Killing and Dying. The Secret World War II Transcripts of German POWs*, s. 124-125.

162 Samuel J. Newland, *Cossacks in the German Army, 1941-1945*, Londra 1991, s. 38.

II. Dünya Savaşı sırasında Wehrmacht'ta görev yapan 18 milyona yakın erkekten 10 milyonu, 1941/1944 yılları arasında Sovyetler Birliği'ne karşı savaşlarda, bir diğer ifadeyle Doğu savaş tiyatrosunda konuşlandırıldı. Cephelerdeki askeri mücadele acımasızdı ve Doğu cephesi Nazi Almanyası'nın kitlesel suçlarının çoğunun diğer cephelerde olduğundan daha fazla işlendiği yerdi. Toplam Sovyet ölü sayısı 27 milyon insana yaklaşmıştı. Bunların yaklaşık 8,5 milyonu Kızıl Ordu üyesi olduğundan ölenlerin çoğunluğu (18 milyondan fazla savaşmayan) siviller ve silahsız esir askerlerden oluşuyordu.[163]

1.3.4. Savaş Esiri Komisyonları

Barbarossa Harekâtından bir ay sonra Temmuz 1941'de Kafkasya ve Türkistan işlerinden sorumlu Prof. Gerhard von Mende'nin büyük çabası sonucunda Doğu Bakanlığı ve OKW ile mutabık kalınarak savaş esirlerinin milliyetlerine göre ayrılması kararlaştırıldı.[164] Bu doğrultuda teşkil edilecek özel komisyonlar, Doğu Bakanlığı'nın kontrolü altında olacaktı. Almanların elindeki Müslüman esirlerin büyük bir bölümünü Türkistan Türkleri oluşturmaktaydı. Bu esirlerin sayısı arttıkça esir kamplarındaki durum da kötüleşmiş, Türkistanlı askerlerin çoğu bu kampta hayatlarını kaybetmişti. Daha önce de vurgulandığı üzere hem sıhhî koşulların yetersizliği hem de Nazi düşüncesinin Sovyet askerlerine yönelik sert tutumu insan ölümlerini bir hayli artırmıştı.

Barbarossa Harekâtının başladığı 22 Haziran 1941'de Türkistan mücadelesinin simge isimlerinden olan ve Türkistan muhtariyetinin başarısızlığa uğramasından sonra Avrupa'da faaliyet gösteren Mustafa Çokayoğlu, tutuklanarak Kompen Toplama kampında bir süre tutuldu. Çokayoğlu, haziran ayının sonlarına doğru Gerhard von

163 Alex J. Kay, David Stahel, "Reconceiving Criminality in the German Army on the Eastern Front, 1941-1942", *Mass Violence in Nazi-occupied Europe*, ed. Alex J. Kay, David Stahel, Indiana 2018, s. 173-174.

164 *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP).* Serie E: 1941-1945, Band I, 12. Dezember 1941 bis 28. Februar 1942, Göttingen 1969, (Doküman No: 189), s. 348.

Mende'nin yönetimindeki Esirler Komisyonu'nda çalışmak şartıyla serbest bırakıldı ve evine döndü. Paris'e geldikten bir süre sonra da Almanya'ya gitmek için hazırlığa başladı.[165] Doğu Bakanlığı ile Mustafa Çokayoğlu arasında bir diğer Türkistanlı önder olan ve adını sonraki bölümlerde sıklıkla duyacağımız Veli Kayyum'un iştiraki ile bir sözleşme yapıldı. Bu sözleşmeyle beraber savaş esirleri konusunda çalışacak kişilerin arasına Mustafa Çokayoğlu da dâhil oldu.[166] Diğer bir ifadeyle, Alman makamları Çokayoğlu'nun Türkistanlı esir askerler üzerindeki nüfuzundan yararlanma yolunu seçmişlerdi.

10 Aralık 1941'de Kudüs Başmüftüsü Emin el-Hüseyni, Almanların Sovyet esirleri arasından çıkaracakları Müslümanlardan ayrı lejyonlar kurup bunların Bolşeviklerle savaşmalarını ve lejyonerlerin yardımıyla Müslüman illerini kurtarmayı sağladıkları takdirde hem kendileri açısından büyük bir propaganda avantajı elde edeceklerini hem de Müslüman memleketlerin desteğini ve yardımını kazanacaklarını düşünmüştü. Müftü bu hususun üzerinde önemle duracağını ve Alman makamlarla bu meseleye dair temas içerisinde olacağını bildirdi. 9 Ocak 1942 itibariyle Rusya Müslümanları ve esirler bahsini Hitler, Ribbentrop ve Dışişleri Müsteşarı ile görüştüğünü bildiren Müftü, bu hususta yetkili makamların harekete geçtiğini söylemişti.[167] Hitler, Başmüftüyü siyaset söz konusu olduğunda hayalperest olmaktan çok gerçekçi birisi olarak nitelendiriyordu. Hitler'e göre müftü, sarı saçları ve mavi gözleriyle keskin ve fare benzeri görünümüne rağmen ataları arasında birden fazla

165 Nazi-Sovyet Paktının imzalanması Avrupa'da faaliyet gösteren Türkistan Milli Birliği üyelerinin durumunu zorlaştırmıştır. TMB üyelerinden Zeki Velidi Togan, savaşın başladığı tarihte Türkiye'ye gitmek üzere Almanya'dan ayrılmıştır. TMB Hareketi'nin diğer üyeleri Abdulvahap Oktay, Ahmetcan Okay, Batu Karabay da Polonya işgali başlamadan kısa süre önce Türkiye'ye dönmüşlerdir. Mustafa Çokayoğlu ise Paris'te kalarak TMB üyeleri ile haberleşmeye çalışmıştır. Detaylı bilgi için bkz. A. Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, İstanbul 2003, s. 474-479.

166 BArch, NS 31/43. Ayrıca Bkz. Köşim Yesmagambetov, *Mustafa Çokay: Türkistan Bağımsızlık Mücadelesine Adanmış Bir Ömür*, çev. Vecihi Sefa Fuat Hekimoğlu, İstanbul 2015, s. 440-441.

167 M. Ülküsal, *İkinci Dünya Savaşında 1941-1942 Berlin Hâtıraları ve Kırım'ın Kurtuluş Dâvası*, s. 25-26, 46.

Aryan olan ve muhtemelen en iyi Roma soyundan gelen biri olduğu izlenimini vermekteydi.[168]

Almanlar tarafından tesis edilen esir komisyonunda Veli Kayyum Han, Mustafa Çokayoğlu'nun yardımcılığını üstlenmişti. Esasen Çokayoğlu, Kayyum Han'dan farklı olarak Türkistanlı esirlerin savaşta kullanılmasına sıcak bakmıyordu. Esir Türkistanlı askerlerden bir lejyon kurulması tartışmalarında Çokayoğlu şartlarını çok net bir şekilde ortaya koymuştu. Ona göre lejyonlar şu iki şartın temin edilmesi durumunda kurulabilirdi: *"Alman yönetimi, gelecekteki Türkistan Devleti için meslek sahibi millî kadrolar hazırlayacak ve lejyonerler Türkistan sınırına ulaşmadan Kızıl Ordu'ya karşı bir savaşta kullanılmayacaktı."*[169]

Mustafa Çokayoğlu'nun Türkistan'ın mutlak bağımsızlığı ve de birliği konusunda takındığı tutum açıktı.[170] Henüz Naziler iktidara gelmeden önce Mart 1932'de yazmış olduğu "*Türkistan ve Buhara mı? Yoksa Doğrudan Doğruya Türkistan mı?*" başlıklı makalesinde görüşlerini net bir şekilde beyan ediyordu:

"Geçmişimizin ve şu anda devam etmekte olan milli faciamızın ibret dersleri, bizden tam manâsıyla bir milli birlik beklemektedir. Türkistan'da toprak birliği sağlanmadıkça milli birlik olamaz... Türkistan; tarihî, coğrafî, millî ve iktisadî olarak bir bütündür... Bizim milli kurtuluşumuz, yani halkımızın geleceği, yalnız milli birliğimize bağlıdır. Dış düşmandan kurtulan Milli Türkistan, kendi iç teşkilat meselesini kendisi halledebilir."[171]

Mustafa Çokayoğlu bir Türkistanlı olarak sadece Türkistan ile ilgili meselelerle uğraşmaktaydı. Diğer bir deyişle Sovyetler Birliği'nin tüm Türk halklarının vazifesiyle yetkili değildi. İkinci sırada

168 *Hitler's Table Talks, 1941-1944: His Private Conversations*, s. 547.

169 D. Hıdıraliyev, *Mustafa Çokay, Hayatı, Faaliyetleri ve Fikirleri*, s. 138.

170 Veli Kayyum Han, Mustafa Çokay'ın Türkistan sevdalısı; Kazak, Kırgız, Türkmen ayrımı yapmayan aydın bir insan olduğunu ifade etmektedir. Bkz. 1990 yılında Veli Kayyum Han ile yapılan röportajdan (IV. Kısım) https://www.youtube.com/watch?v=xnb81mJfGQM&list=PLJ3cvcMVFLk-7vwIeFPobRBoOVE-rvXRK&index=4

171 Mustafa Çokayoğlu, "Türkistan ve Buhara mı? Yoksa Doğrudan Doğruya Türkistan mı?", *"Yaş Türkistan"dan Seçilmiş Makaleler*, İstanbul 2006, s. 136.

olan İdil Ural Türkleri'nin (Tatar, Başkurt, Çuvaş ve Fin halkları) milliyetlerine göre ayrılma işlemini ise Türkiye tarafından eğitim maksatlı Almanya'ya gönderilen Ahmet Temir, daha sonraları ise Abdurrahman Şafi Almas yürütmüştü. Diğer taraftan Azerbaycan işlerine Mehmet Togay Bey, Kuzey Kafkasya işlerine ise Ali Han Kantemir ve arkadaşları bakmaktaydı.[172]

Mustafa Çokayoğlu ve Veli Kayyum Han'ın kamp ziyaretleri, Sovyet savaş esirlerinin ve özellikle de Türk halklarının vaziyetini ortaya koyması bakımından önemlidir. Kamplardaki ağır koşullar karşısında Alman makamlarına sert bir üslupla raporlar kaleme alan Çokayoğlu, binlerce Türkistanlının envanterini de çıkarmıştı. Fakat tüm bu faaliyetler kendisinde derin bir üzüntü meydana getirdi. Bununla beraber kısa bir süre içerisinde binlerce Türkistanlı esirin şartlarının iyileştirilmesi gibi zor bir görevi de başardı.

Çokayoğlu, 9 Kasım 1941'de 80 Türkistanlının listesini hazırladı, listede yer alanlar uzman olarak çalışmak üzere Brandenburg eyaletindeki Luvkenwalde şehrine yollandı. Mustafa Çokayoğlu'yla Aralık 1941'in başında karşılaşan G. Beyisov, Çokayoğlu'nun gelişinden sonra Türk esirlerin durumunun yavaş yavaş iyileşmeye başladığını, kendilerinin Varşova'dan 20 km uzaklıktaki Leginova kampına gönderildiğini ve burada yıkanıp temizlendikten sonra elbiselerini değiştirdiklerini ifade etti. Çokayoğlu Suvolki kampındaki Türkistanlı savaş esirlerinin karşısında yaptığı konuşmada, amacının onları müstakbel ve bağımsız Türkistan'ı kurmak için gerekli uzmanlıkları almak üzere iş alanlarına yerleştirmek olduğunu ilan etti.[173]

Mustafa Çokayoğlu'nun Türkistanlı askerlerden savaş birlikleri tesis edilerek cephelere gönderilmesi noktasında bir irade göstermediğini pek çok kaynak doğruladı. Bu bakımdan Alman makamlarıyla ters düşen ve pek çok tepkiyi üzerinde toplayan Çokayoğlu, çeşitli vesilelerle açıkladığı görüşlerinde sadece bağımsız Türkistan ideali doğrultusunda hareket ettiğini dile getiriyordu.

172 A. Temir, *60 Yıl Almanya (1936-1996) Bir Yabancının Gözü ile Geziler-Araştırmalar-Hatıralar*, s. 218.

173 K. Yesmagambetov, *Mustafa Çokay: Türkistan Bağımsızlık Mücadelesine Adanmış Bir Ömür*, s. 447.

Doğu Bakanlığı esas itibariyle bir taraftan savaş esirlerinden lejyonlar kurmak, diğer taraftan da Rusya'nın siyasî olarak bölünmesi noktasında planlar geliştiriyordu. Bu planlar doğrultusunda Sovyetler'in Batı bölgeleri Almanlar tarafından ilhak edilecek, Türkistan bölgesi de savaşsız bir biçimde Türklerin yönetimine bırakılacaktı. Mustafa Çokayoğlu'nun bu noktadaki görüşleri Alman makamlarıyla tezatlık içeriyordu. O, savaş esirlerinin serbest kalması yoluyla iş gücü olarak kullanılması ve uzmanlık eğitimi alan kadrolardan tesis edilecek birliklerin gelecekteki bağımız Türkistan'ın askeri çekirdeğini oluşturması düşüncesini savunmaktaydı. Buna rağmen Sovyet İstihbarat servisleri, Mustafa Çokay'ı Türkistan Lejyonu'nun "*vaftiz babası*" olarak sunmaktan çekinmemişlerdi.[174] Sonuç itibariyle Çokayoğlu'nun fikirleri Türkistanlıların ve diğer Sovyet halklarının ulusal bağımsızlık hareketine önemli bir katkı yaptı. Türkistan halklarının tam bağımsız ve müstakil bir geleceğe sahip olmasını ilk kez gündeme getiren ve bunu temellendiren ilk aydın şahsiyet Çokayoğlu oldu.

Alman makamları Türkistan'ın gelecekteki idare tarzına dair herhangi bir söyleme sahip değildiler. Rusya'nın idaresi hakkında Almanya'da iki temel düşünce tartışılıyordu. İlki Sovyetler Birliği'ni bir bütün olarak sömürge haline getirmek, ikincisi ise Sovyetler Birliği'ni meydana getiren milletlere muhtariyet vererek idare etmekti. Büyük mücadele önderi Çokayoğlu, Polonya'da bulunan Tschenstochau toplama kampındaki Türkistanlı savaş esirlerini ziyareti sırasında kaptığı Tifüs hastalığı sonucu 27 Aralık 1941 tarihinde vefat etti. Onun vefatından sonra yardımcısı Veli Kayyum Han tüm yükü sırtlanarak Türkistanlılar konusunda faaliyetleri sürdürmeye devam etti.[175] Çokayoğlu bir zamanlar solcu ve Fransız eğilimli iken Kayyum Han Nazilere yakındı ve birçok defa Almanya'ya olan inancını ifade etmişti.[176] Şüphesiz ki Mustafa Çokayoğlu gibi simge bir şahsiyet ile kurmuş olduğu ilişki, Veli Kayyum Han'ın siyasi geleceğini müspet yönde şekillendirecek bir gelişme olmuştu.

174 Erkin Kasimov, *TEMA: Turkestanskiye Voyennoplenniye vo Vremya Vtoroy Mirovoy Voyni*, Andican 2010, s. 46.

175 BArch, NS 31/43.

176 A. Dallin, *German Rule in Russia, 1941-1945: A Study of Occupation Policies*, s. 275.

Savaş Esirleri Komisyon başkanlığı görevi NSDAP'ın SA taburundan Otto von Geibel isimli bir komutana verildi. Bu nedenle ilk kurulan karma komisyon Doğu Bakanlığı'nın *Geibel Komisyonu* olarak biliniyordu. Karma Komisyon üyeleri Ağustos 1941'den itibaren esir Sovyet askerlerin tutulduğu kampları dolaşmaya başladılar. İlk önce 27 ve 28 Ağustos 1941 tarihinde Hannover yakınlarındaki Bergen-Belsen ve Oerbke kampları ziyaret edildi. Komisyonun ikinci ziyareti 6-25 Eylül 1941 tarihleri arasında Doğu Prusya'da bulunan Thorn, Prostken, Suvalki, Schirwind, Metziken, Pogegen ve Ebenrode kamplarını kapsıyordu. Üçüncü ziyaret turu ise 38 gün devam edecek şekilde Polonya ve Ukrayna'daki Lemberg, Jaroslau I, Jaroslau II, Kochanovka, Deba ve Samosch kamplarına yapıldı. Böylece Aralık 1941 gelmeden toplam 15 kamptaki savaş esirleri milliyetlerine, yaşlarına, eğitimlerine, meslek ve rütbelerine göre ayrılmış durumdaydılar.[177] Veli Kayyum Han savaş sonrasında Nürnberg'te tutuklu kaldığı dönemdeki sorgulamalarında bu kamp ziyaretleri hakkında bilgiler vermiştir. 21 Eylül 1945 tarihli sorgusunda Kayyum Han, Litvanya sınırına yakın bir yerde bulunan Ebenrode (Rusça: Nesterov) kampına yapmış olduğu ziyaret esnasında çok sayıda insanın makineli tüfek ve tabancalarla infaz edildiğine şahit olmuştu. Yine Holm'da Türkistan'dan 20.000'den fazla insanın idam edildiğini de ifadelerinde belirtmiştir.[178]

Alman Ordusu'nda görev yapacak lejyonların ve bu arada Türkistan Lejyonu'nun meydana gelmesinde Doğu Bakanlığı'nın 1941 Ağustosundan itibaren savaş esirlerini milliyetlerine göre ayırıp kamplara yerleştirme görevini üstlenen Savaş Esiri Komisyonları'nın çok ciddi bir katkısı oldu.[179] Esirlerin istihdamı noktasında kamp

177 A. Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, s. 495-496.

178 NARA, M1270-Roll 0009, Veli Kayyum Han'ın Sorgulama Dosyası, s. 3-4.

179 Esirleri ayırma işlemi esnasında Ermenileri Türk kökenli halklarla aynı bölmede tutmayan Alman makamları, buna gerekçe olarak Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmayı gösteriyordu. Bkz. Dr. Karl von Schowingen'in "Türkistan ve Transkafkasya'daki Yeni Gelişmeler Karşısında Türk Tümenini Hatırlamak (Rückbesinnung auf die Turk-Division angesichts der neuen Entwicklung in Turkestan und Transkaukasien)" başlıklı çalışması, s. 4. BA-MA, MSG 2/4143.

koşullarını inceleyen toplam 25-30 kadar komisyonun görev yaptığı biliniyordu. Kısmen mültecilerden teşkil edilen ve kadroları daha sonra genişleyen bu komisyonlarda 500-600 kadar insan çalışıyordu.[180]

1.3.5. Türkiye'nin Türkistanlı Savaş Esirlerine Yönelik Tutumu

Savaş esirleri bahsi sadece Almanya açısından tek taraflı ele alınan bir mesele olmamış, aynı zamanda Türkiye açısından da üzerinde dikkatle durulan bir gelişme olmuştur. Türkistanlı savaş esirlerinin kamp koşullarını iyileştirmekle kalmayıp onların lejyonlar halinde örgütlenmesi noktasında Türk makamlarının çeşitli kanallarla girişimleri olduğu biliniyordu. Bütün bu süreç aynı zamanda savaş döneminin Türk-Alman ilişkilerini yansıtması bakımından da dikkat çekiciydi.

Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede, Müslüman Türk esirlerin kamplardan kurtarılarak kendilerinden istifade edilmesi gerektiği düşüncesindeydi. Bu kapsamda 1941 yılının Ağustos ayı içerisinde Alman Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Ernst von Weizsäcker'e Ruslara karşı kazanılan zaferlerin Türkiye'de büyük bir sevinç uyandırdığını beyan eden Gerede, Rusya Müslümanları hakkında harita üzerinde bir brifing verdi. Bu görüşme sırasında Berlin Büyükelçisi, Kafkas halkının bir tampon devlet halinde birleştirilebileceğini, Hazar Denizi'nin doğusunda bağımsız bir Türkistan ve Moğol Devleti'nin kurulabileceğini belirtti.[181] Genel Sekreter, yapılan görüşmeleri Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'a tafsilatlı bir rapor halinde iletti.[182] Böylece Türk Büyükelçisinin görüşleri üst düzey Alman yetkililere ulaşabildi.

180 P. von zur Mühlen, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında: İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halklarının Milliyetçiliği*, s. 53.

181 Hüsrev Gerede, *Harp İçinde Almanya (1939-1942)*, İstanbul 1994, s. 252.

182 Weizsäcker, Dışişleri Bakanı'na göndermiş olduğu raporda Büyükelçi Gerede'nin, Türk boylarının Sovyet karşıtı propaganda yapma olasılığına dikkat çektiği ve Hazar Denizi'nin doğusunda bağımsız bir Turan Devleti'nin ortaya çıkabileceğini belirttiğini ifade etmiştir. PA-AA: Panturan, R 29900, 5 Ağustos 1941 tarihli rapor (No: 311969).

Türk kökenli savaş esirlerinin zorlu kamplardan kurtarılarak Sovyetler'e karşı lejyonlar halinde örgütlenmesi suretiyle istihdamı, Türk yetkililerin gündeminde olan bir meseleydi. 20 Ağustos 1941'de Doğu Prusya'da bulunan Kurt İni Karargâhı'nda Hüsrev Gerede ile Ribbentrop'un bir görüşmeleri oldu. Gerede hatıralarında bu görüşmeler esnasında dile getirdiği savaş esirleri mevzusunu şu satırlarla aktardı:

"Rusya'daki soydaşlarımızın Sovyet istibdadından kurtulmalarının bizim için manevî bir sevinç olacağını belirterek, giriştikleri bu büyük savaşta Alman dostlarımızın aldıkları esirler arasında bunları Ruslardan ayırmalarını özellikle tavsiye etmiş, bu soydaşlarımızdan keşif ve kılavuzluk gibi konularda istifade edilebileceğine dikkati çekmiş, Avrupa'ya sığınmış Rus Türkleri'nin siyasi bakımdan ileri gelenlerinin çağırılarak bu esirlerle temas ettirilmesinde fayda gördüğümü anlatmıştım."[183]

Büyükelçi Hüsrev Gerede Alman çevrelerinde etkili bir isimdi. Hitler, Temmuz 1942'de Gerede'nin Türk Dışişleri Bakanı ile istişare için Ankara'ya çağrılması üzerine yapmış olduğu bir değerlendirmede şu sözleri sarfediyordu:

"Sivastopol'un düşüşü Ankara'da en büyük coşkuyu uyandırdı ve sevinçler sırasında Türklerin Ruslara olan nefreti serbest bırakıldı. Sonuç itibariyle Gerede Dışişleri Bakanı olarak atanırsa, şikâyet etmemize gerek kalmaz. Kuşkusuz Oshima[184] *gibi militan bir diplomat değil ama Almanya ile Türkiye'nin el ele yürümesi gerektiğine kesinlikle ikna olmuş bir adam. Oshima ve Gerede şüphesiz şu anda Berlin'deki en yetenekli iki yabancı diplomat. Oshima kendinden daha emin, çünkü Japon Silahlı Kuvvetleri'nde, siyasi durumu ülkenin yararına en iyi şekilde kontrol etme konusunda hem bilgi hem de güce sahip bir organizasyon var. Gerede benzer güçlü bir destekten yoksundur; Türk Silahlı Kuvvetleri siyasette hiçbir rol oynamıyor ve bu nedenle de bir kılıç gücü yerine bir folyo inceliğiyle ülkesinin çıkarlarına daha fazla ihtiyacı var. Gerede Dışişleri Bakanı olarak*

183 H. Gerede, *Harp İçinde Almanya (1939-1942)*, s. 250.

184 Japonya'nın Berlin Büyükelçisi.

atanırsa bizim açımızdan Yakın Doğu'nun sorunu bambaşka bir boyuta bürünecektir."[185]

Diğer taraftan Türkiye Cumhuriyeti, soydaşları olan insanlara yardım edilmesini ve konunun yakından takibini arzu etmekteydi. Alman Hükümeti ile bu bağlamda ilişki kurmak amacıyla Almanya'ya ilk giden kişi Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Franz von Papen'in aracılığıyla Enver Paşanın kardeşi Nuri Paşa (Killigil) oldu.[186] Kendisi 11 Eylül 1941'de Alman Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye ilişkilerinden sorumlu olan Dr. Ernst Woermann ile görüştü. Bu görüşmesinde Almanlar'ın esir düşen Sovyet Türklerinden birlikler teşkil etmesi gerektiğini ifade etti. Teşkil edilecek bu birlikler daha sonraki bölümlerde teferruatlı bir şekilde bahsedilecek olan Turancılık davası için de savaşabileceklerdi.[187] MTBK Başkanı Veli Kayyum Han, raporunda Nuri Paşa'nın Türk Hükümeti'nin bu planlar hakkında ne düşündüğünü bilmediğini belirtiyordu.[188] Nuri Paşa'nın milli lejyonların kurulmasındaki tesiri hâlen tartışılan bir konu olarak devam etmektedir. Türkçülüğün önemli isimlerinden kabul edilen Prof. Dr. Reha Oğuz Türkkan, Cabbar Ertürk ile yapmış olduğu 1988 yılındaki özel görüşmede Nuri Paşa'nın ağzından şu satırları aktarmıştır:

"Almanlar bana gönüllü Türk birliklerinin başına geçmem için teklifte bulundular. Ben Almanlara bir ön şart koştum. O da şu idi; Almanlar, Sovyet işgali altındaki Türk memleketlerine savaşı kazandıkları takdirde bağımsızlık vereceklerini bütün dünyaya deklare etsinler. Almanlar bunda müteredditkaldıkları için ben teklifi reddettim."[189]

OKW'nin Savaş Esiri Departmanı Başkanı Yarbay Breyer, Doğu Bakanı Rosenberg'in OKW'den Türk halklarına mensup olanları

185 *Hitler's Table Talks, 1941-1944: His Private Conversations*, s. 546-547.

186 Nuri Paşa, Enver Paşa'nın kardeşi olup Panturan hareketi'nin önde gelen bir ismidir. Trablusta İtalyanlara, Kafkasya'da Ruslar'a karşı savaşmış ve Kafkas İslam Ordusu'nun kumandanlığını yapmıştır.

187 PA-AA: R 29778, Türkei, Woermann'ın 17 Eylül 1941 tarihli notları (No: 173245, 173246).

188 BArch, NS 43/40.

189 C. Ertürk, *Kızılordu'dan Kafkas Milli Lejyonuna Bir Türk'ün II. Dünya Harbi Hatıraları*, s. 14.

Rus savaş esirlerinden ayırmasını istediğini yetkililere bildirdi. 24 Eylül 1941 tarihli belgede aynı prosedürün I. Dünya Savaşı sırasında Wünsdorf yakınlarındaki bir kampta da izlendiğine dikkat çekti. Fakat belirtilene göre OKW'nin hâlihazırda böyle bir ayırma işlemi yapması, sürekli akın eden büyük Rus savaş esirleri kitlesini barındırma sorunu nedeniyle zor görünüyordu. Bununla birlikte şartlar biraz daha iyileştiğinde, hâlihazırda çok sınırlı olanaklar çerçevesinde yapılan etnik aidiyete göre ayırma işlemi amaçlanan kapsamda yapılabilecekti.[190]

Büyükelçi Franz von Papen, Erdmannsdorff'a göndermiş olduğu 17 Ekim 1941 tarihli yazısında Nuri Paşa'nın savaş esirleri konusunda belirleyici bir rol oynaması teklifini desteklediğini belirterek Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'na Türk savaş esirlerini özel kamplara yerleştirmeyi planladıklarına dair açıklamalarda bulunduğunu ifade etti.[191]

Türkiye savaşta itinayla koruduğu tarafsızlık politikasına rağmen, Harp Okulları Komutanı General Ali Fuad Erden ve Emekli General Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet Berlin'e giderek Türkistanlı savaş esirlerine daha iyi muamele edilmesi noktasında üst düzey Alman askerî liderlerine lobi yaptı. Erden ve Erkilet Paşaların gezileri 15 Ekim 1941'de başladı, iki Türk Generali'nin cephe gezilerine elçi Hentig de eşlik etti.[192] Erkilet ve Erden Paşalar savaş esiri kamplarındaki Türk ve Müslüman askerleri yerinde inceleme fırsatı da buldular. Erkilet, seyahat notlarını topladığı "*Şark Cebhesinde Gördüklerim*" adlı kitabında Alman Komutanlığı'nın kararıyla Müslüman Türklerin daha iyi bir muamele görmek üzere diğer esirlerden ayrıldıklarından bahisle, Almanların Rusya Türklerine hakikî adlarını takmak hususunda tereddüt gösterdiklerini ve onları yalnız Müslüman olarak adlandırdıklarının altını çiziyordu. Diğer taraftan Türkistanlı askerlerle temas kuran Erkilet, Alman makamlarınca esirlerin şartlarının iyileştirildiğini de gözlemlemişti.[193]

190 PA-AA: Panturan, R 29900, 24 Eylül 1941 tarihli yazı (No: 311680).

191 PA-AA: Panturan, R 29900, 17 Ekim 1941 tarihli yazı (No: 311660).

192 *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Ekim 1941.

193 H. E. Erkilet, *Şark Cebhesinde Gördüklerim*, s. 196-205.

Türk yetkililer Hitler ile Doğu Prusya'da bulunan Kurt İni Karargâhı'nda bir dizi görüşme yaptı. Erkilet görüşmeye dair yazdığı satırlarda Hitler'in Sovyetler Birliği'ni yıkma hedefinin sarih olarak anlaşılmakta olduğunu fakat yıkılacak olan bu imparatorluktan ne yapmak istediğinin belli olmadığını belirtti. Erkilet, Hitler'in sözlerinden *"bir Alman katî galebesi halinde, bu millet ve memleketlerden müstakil devletler mi, yoksa müstemlekeler mi yapılmak istendiği"*nin anlaşılamadığını bildiriyordu. Erkilet Paşa, Hitler'in Rusya'ya dair amacını sıraladıktan sonra bu imparatorluğu teşkil eden milletleri hürriyet ve istiklâle kavuşturacağız gibi bir ifadede bulunmasını beklemişti. Böyle bir tasrih olmadığına göre, ya Almanya henüz bunlara dair karar verememişti veyahut bu karar şimdiden ifşa edilemeyecek kadar uygunsuzdu. Paşa'ya göre Almanların Rusya'yı mağlup etmeleri halinde bu imparatorluğu kendilerine sömürge yapmak istemediklerini söylemeleri makul olacaktı.[194]

Büyükelçi von Papen'in Türk heyetinin yolculuğuna ilişkin 10 Kasım 1941'de Dışişleri Bakanlığı'na göndermiş olduğu politik raporda, Türk temsilcilerin kamp ziyaretlerine dair izlenimler aktarıldı. Von Papen, Erden ve Erkilet'in büyük sayıdaki Türk-Moğol asıllı Rus esirlerine daha iyi davranılması ve bakım şartlarının iyileştirilmesi için aracı olunmasını rica ettiklerini bildirdi. Von Papen raporunda, Kırım Harekâtı sonlandığında çoğunluğunu Kırım Tatarlarının teşkil edeceği bir yönetim tesis edilmesini tavsiye etmiş ve Türkiye'yi politik bakımdan nüfuz altına almanın önemine değinmişti.[195]

Şüphesiz ki Türk yetkililerin Almanya ziyareti Türkistanlıların geleceği noktasında müspet bir etki yaptı. Her ne kadar Türkiye Almanya'nın yoğun propaganda çabalarına ve Batılı devletlerin baskısı hilâfına savaş süresince katı bir tarafsızlık politikası izlemiş olsa da Türk devlet adamlarının anti-Sovyet tutumu bilinmekteydi. Diğer taraftan Doğu Bakanı Rosenberg, savaş esirlerinin Sovyetlere karşı örgütlenerek Alman saflarında silahlandırılması gerektiği projesini başından beri desteklemekteydi. Hem Alman Dışişleri Bakanlığı

194 H. E. Erkilet, *Şark Cebhesinde Gördüklerim*, s. 226

195 *2. Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar (1939-1944)*, ed. Ö. Andaç Uğurlu, İstanbul 2003, s. 180.

hem de Doğu Bakanlığı'nın Kafkasya-Türkistan Bölümü Başkanı Prof. von Mende, mülteci liderlerle iş birliği yapılması gerektiğinin farkındaydı. Türk liderlerle yapılan temaslar Sovyetler Birliği'ni başta Türkistan olmak üzere diğer Türk bölgelerinde de kıskaç altına alma projesinin bir parçası olarak okunmalıdır. Bu ziyaretlerin de etkisiyle Hitler, Türk kökenli Sovyet savaş esirlerinden oluşan bir Türk Lejyonu'nun kurulmasını emredecek ve bu amaçla Türk asıllı savaş tutsakları diğer savaş esirlerinden ayrılarak özenle seçilecekti.

Barbarossa Harekâtı başladıktan az bir süre sonra Dışişleri Bakanlığı bünyesinde teşkil edilen Rusya Komitesi, Dış Türk liderleri ile temas kurmak için harekete geçti. Rus olmayan ulusların önde gelen göçmen temsilcilerini hem Sovyetler'in bölünmesini teşvik etmek hem de Dışişleri Bakanlığı'nın bu konudaki etkisini artırmak amacıyla değerlendirmek amaçlanmıştı. Zaten Alman yetkililerle temas kuran Türk liderleri de bu hususu önemle vurgulamaktaydılar. Sabık Moskova elçisi Schulenburg'un girişimleriyle Fransa, İsviçre, İtalya, Türkiye ve Balkanlar'daki mülteci liderler 1942'nin Nisan sonu ve Mayıs başı Berlin'in tanınmış oteli Adlon'a gelerek yerleştiler. Bu sebepten söz konusu teşebbüse *"Adloniade"* adı verildi. Mülteci liderler arasında Kavkaz dergisinin iki nâşiri olan Kuzey Kafkasyalı Haydar Bammat ve Ali Han Kantemir, Promete Hareketi üyelerinden Azerbaycanlı Resulzade ve sabık Bakanlardan bazıları, Kuzey Kafkasyalı Said Şamil, Gürcülerden Nasyonal Demokratların önderi Spiridon Kedia, Tetri Georgi Hareketi'nin kurucularından Leo Kereselidze, yüksek aristokrasinin temsilcilerinden Prens Datha Vaçnadze ve taht iddiacısı Prens İrakli Bagration ile Nasyonal Demokratlara yakınlığıyla bilinen Kavkaz grubuna dâhil olmuş olan Zurap Avalişvili yer almaktaydı. İsmi zikredilen tanınmış siyasetçilerin yanı sıra toplumun farklı kesimlerinden simalar da toplantıda bulunmuşlardı.[196] Türkistan'ı ise Veli Kayyum Han temsil etmekteydi.

Alexander Dallin toplantıda bulunan göçmen sayısını 40 olarak vermektedir. Diğer taraftan Adlon toplantısı, Doğu Bakanlığı

196 P. von zur Mühlen, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında: İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halklarının Milliyetçiliği*, s. 68.

ve Dışişleri Bakanlığı arasındaki çatışmayı yükseltmiş ve konu Hitler'e intikal etmişti. Bunun üzerine Hitler, yetki tartışması[197] yapan iki bakanlıktan Doğu Bakanlığı lehine tavır alarak diplomatları resmî anlamda Sovyet meselelerini ele alma çabalarından uzaklaştırdı. Diğer bir ifadeyle Dışişleri Bakanlığı'nın, Rosenberg'in başında olduğu Doğu Bakanlığı'nın yetki alanına müdâhil olması yasaklanmıştı. Rosenberg zaferini ilan ederken Ribbentrop'un ofisi hem işgal edilen alanlarda hem de henüz işgal edilmeyen topraklara ilişkin gelecek planlamaları üzerindeki etkisini kaybetmişti.[198]

1.4. Ostarbeiter (Doğu İşçileri)

Alman saflarında bulunan yabancıların savaş endüstrisine tahsis edilmesi, Almanya tarafından dikkatle ele alınan bir konu olmuştu. Bu yabancıların üçte birinin düşman savaş esirlerinden ve geri kalanların çoğunun işgal edilen ülkelerden olduğu göz önüne alındığında Almanya ciddi bir güvenlik sorunuyla karşı karşıya kalmıştı. Sovyetler Birliği'nden insanlar geldiğinde bu zorluk daha da önem kazandı. Almanya Ural Dağları'nın batısındaki Rus bölgesinin efendisi olduktan sonra ekonomik konumunun zaptedilemez olacağı düşünülüyordu. 1941 baharında Alman liderler, ele geçirilen Rus kaynaklarının derhal kullanılması için iki genel operasyon planı yayınladılar. Planlardan biri General Thomas'ın ofisi'nden, diğeri ise Göring'in Dört Yıllık Plan ofisi'nden geldi. General Thomas'ın *Oldenburg Planı*, Barbarossa'ya yönelik askeri operasyon emirlerinin ekonomik karşılığıydı. Bu kapsamda öncelikle petrol stokları, demir cevheri ve nadir malzemeler gibi Alman savaş ekonomisi için

197 İki bakanlık arasında yaşanan yetki tartışmaları zaman zaman ciddi boyutlara ulaşmaktaydı. Woermann, raporunda Doğu Bakanlığı'nın Türk savaş esirlerine yönelik girişimlerini ve Bakanlığı'nın tutumunu açıkça dile getirmekteydi. Benzer görüş ayrılıkları Panturancılık konusunda da yaşanacaktır. PA-AA: Panturan, R 29900, 12 Kasım 1941 tarihli rapor (No: 311646-311649).

198 A. Dallin, *German Rule in Russia, 1941-1945: A Study of Occupation Policies*, s. 135-137.

hemen gerekli olan ürünlere el konulmasıyla ilgilenildi. Savaş başarıyla sonuçlanıncaya kadar yapısında herhangi bir büyük değişiklik olmaksızın ülkenin tüm endüstriyel ve tarımsal kaynaklarının hızlı bir şekilde restorasyonu ve kullanımı, Almanya'nın önemli hedefleri olarak görülüyordu.[199]

Haziran 1941'de Hitler, Göring planını uygulamaya koydu. Hitler'in kararnamesi, Göring'in Dört Yıllık Plan ofisine Rusya'da *Doğu Ekonomik Personel (Wirtschaftsstab Ost)* adlı özel bağımsız organlar kurmasına izin verdi. Göring'in Ekonomi Kurmay şubesi, askeri ve sivil personelden oluşuyordu. Bu personelin genel amacı, Rus ekonomisini Reich'ın toplam ekonomik planına dâhil etmekti.[200] Göring'in planı tam anlamıyla bir plan olmaktan ziyade Alman yöneticilerine Sovyetler Birliği'ndeki politika hakkında talimat veren bir dizi direktif olup Oldenburg Planı'ndan çok farklıydı. Göring yönergeleri, Sovyetler Birliği için gelecekteki Alman meslek politikalarının tonunu gösteriyordu. Nazilerin siyasi, ırksal ve ekonomik hedefleri, Rus endüstrisini veya toplumunu eski haline getirme düşüncesi olmadan aynı anda gerçekleştirilecekti. Rusya, Reich'ın kalkınması için acımasızca sömürülecekti.

Esasen Hitler, Sovyet esirlerin Almanya'ya getirilmesine tamamen karşıydı. Sovyet askerlerinin Bolşevik olduğuna ve bu askerlerin Almanya'da Bolşevizm propagandası yapacaklarına inanıyordu. Nazilerin, Komünistleri Alman vatandaşlarından uzak tutmasının en önemli nedeni onlara karşı duydukları korku idi. Çünkü 1933'te Hitler'in iktidarına kadar Almanya'da yapılan seçimlerde ülke seçmeninin neredeyse yarısı Komünistlere oy vermişti. Komünizm taraftarlarının Almanya'da fazla olması nedeniyle Nazi yönetimi bu konuda çok temkinliydi.[201] Temmuz 1941'de Hitler, Doğu politikası'nın tasvirini yaptığı bir konferansta *"Rusya'nın yerli halklarının*

199 Doküman No: 1157-PS, *Nazi Conspiracy And Aggression (NCA)*, c. III, Washington 1946, s. 811-816.

200 Otto Bräutigam, *Überblick über die besetzten Ostgebiete während des 2. Weltkrieges*, Tübingen 1954, s. 8.

201 Neşe Sarısoy Karatay, *Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasında Türkler*, Ankara 2011, s. 134-135.

emek için kullanılacağını ve Doğu'nun iş gücünün sömürüleceğini" açıkça belirtmişti.[202]

Hitler ilk başta Sovyet insanının ekonomik temelli kullanımına karşı olsa da Mühimmat Bakanlığı 4 Temmuz 1941'de yaptığı bir toplantıda Hitler'in emrinin gevşetilebileceğini bildirdi. Görünüşe göre Hitler, üç koşulun yerine getirilmesi şartıyla Reich'daki bazı Rus savaş esirlerine izin vermeye istekliydi. Birincisi, Reich'a Moğol veya Asyalı savaş esiri gönderilmeyecekti. İkincisi, muhtemel bir Bolşevik propagandası'ndan dolayı yalnızca Rusça konuşan savaş esirleri kabul edilecek ve böylece Komünist propaganda olasılıkları en aza indirilecekti. Üçüncüsü, tüm savaş esirleri yoğun bir şekilde korunacak ve bireysel değil yalnızca büyük gruplar halinde kullanılacaktı. Çeşitli departmanların temsilcileri (Dört Yıllık Plan Komiseri ve Reich Çalışma Bakanlığı temsilcileri dâhil) oybirliğiyle Sovyet işgücünün harekete geçirilmesinin gerekli olduğuna karar verdiler. Bu koşullar göz önünde bulundurularak Mühimmat Bakanlığı ve diğer Reich ajansları, Ordu'ya 500.000 Sovyet savaş esirini hemen kullanabileceklerini bildirdi.[203]

Ağustos ayının sonlarında OKW ile OKH arasında Rus savaş esirlerinin taranması ve organize edilmesi için bir anlaşma yapıldı. Savaş esirlerinin taranması, olağan Nazi ırksal ve politik çizgilerini takip etti. Tüm savaş esirleri beş gruba ayrıldı. İlk grup, ırksal olarak Almanlara yakın olan veya politik olarak kullanılabilecek savaş esirlerinden oluşuyordu. Bu grupta *Volksdeutsche*[204], Ukraynalılar ve Baltık halkları vardı. İkinci genel savaş esirleri grubu Asyalı, Yahudi veya Almanca konuşan savaş esirlerinden oluşuyordu. Bu savaş esirleri acil operasyonel alanlarda tutulacak ve Wehrmacht'ın ihtiyaç duyduğu her türlü iş için kullanılacaktı. Üçüncü grup, politik olarak güvenilmez veya şüpheli unsurlardı. Bunlar özel durumlarda kullanılacaklardı.

202 Doküman No: L-221, *Nazi Conspiracy And Aggression (NCA)*, c. VII, Washington 1946, s. 1087.

203 Doküman No: 1199-PS, *Nazi Conspiracy And Aggression (NCA)*, c. III, Washington 1946, s. 840-841.

204 Nazi terminolojisinde vatandaşlıktan bağımsız bir şekilde ırkî bakımdan Alman olanlara ilişkin bir tanımlama. Alman Reich'ında yaşayanlar ise *Reichsdeutsche* olarak adlandırılıyordu.

Dördüncü savaş esiri grubu, Kızıl Ordu'nun subayları ve astsubaylarıydı. Almanlar bu gruptakilerin Reich'ta kullanılamayacak kadar çok telkin edildiklerini düşünmüşlerdi, bu nedenle operasyonel alanlardan uzaklaştırılmaları ve hatların gerisine yerleştirilmeleri gerekiyordu. Bu anlaşmaya göre savaş esirlerinin beşinci grubu, daha sonraki talimatlar verilene kadar hapishanelerde tutuldu.[205]

Diğer taraftan Göring, Sovyet esirlerin tarımda ve madencilik alanında ihtiyaçlara göre kullanılmasını emretti. Genel olarak şu öncelik sırasına uyulması isteniyordu: Madencilik, tamir atölyeleri ve araç yapımı dâhil demiryolu bakımı, savaş endüstrisi, tarım, inşaat endüstrileri, büyük ölçekli dükkânlar, ayakkabı fabrikaları ve acil işler için özel birimler. Bu arada Nazilerin Doğulu işçilere yüksek maaş ödemek istememesinin nedenleri ise ekonomik değil, ırksal ve politikti. Naziler, Doğu halklarını *"efendiye ihtiyaç duyan bir grup köle"* olarak görüyorlar ve Doğu'daki Alman idaresini önceki yüzyılda Hindistan'daki İngiliz idaresine benzetmekten hoşlanıyorlardı. Hitler, Almanların Doğu halklarını ilkel, örgütsüz, bilgisiz ve aşağı bir konumda tutacağını düşünüyordu. Kaderleri, üstün ırkın kölesi olmaktı. Karşılığında, onlara *"eşarplar, cam boncuklar ve sömürge halklarının sevdiği her şey"* verilecekti. Doğu hakkında hiçbir fikir, Hitler ve çevresi için çok fantastik değildi. Bu tanımlamalar Nazi liderlerinin yemek sonrası sohbetlerinden de ibaret değildi. Almanlar, Rusya'da ırkçı ve politik fikirlerini gerçeğe dönüştürmekle meşguldü ve çabalarının yabancı işgücü programı üzerinde önemli etkileri olmuştu.

Tahmin edilebileceği gibi Alman yetkililer kısa süre sonra Ostarbeiter'ı işe alırken birtakım sorunlarla karşılaştı. Yerel sakinlerin çoğu eğer çaresiz bir yoksulluk içerisinde bulunmuyorlarsa, evlerinden alınma ve yabancı bir ülkede belirsiz bir kadere gönderilme arzusunda değillerdi. Kolhoz arazisinin yeniden dağıtımından yararlanmayı ümit eden köylüler, gönderilmek suretiyle ya da oğulları ve kızları sınır dışı ettirilmesi sonucu arazileri kaybetme düşüncesinden rahatsız olmuşlardı. İşe almadan sorumlu memurların yöntemleri açık ve acımasızdı. Köylüler genellikle önceden haber

205 Edward L. Homze, *Foreign Labor in Nazi Germany*, Princeton, NJ 1967, s. 74-75.

verilmeksizin basit bir şekilde ele geçiriliyor ve gönderiliyordu. Yerel halkın gözünde böylesi bir işlem Sovyetler'in Sibirya'ya sürgününe benziyordu. Daha yaygın olarak, işgal altındaki topraklardaki erkekler ve kadınlar yerel görevler için seferber edildi. Erken dönemlerde Alman yetkililer 14-65 yaş arası tüm erkek ve kadınların kendilerine sunulan her işi kabul etmekle yükümlü olduğunu ilan ederek genel bir çalışma görevi ilan ettiler. Şehir sakinleri, çalışma ofislerine rapor verecek ve kırsal kesimde köy yaşlıları kayıt işleminden sorumlu olacaktı. Çalışmak için rapor vermeyenler ise bir zorunlu çalışma kampında hapsedilme riskiyle karşı karşıya kalıyordu.[206]

İşgal altında bulunan Sovyet topraklarındaki ilk Alman sivil emek politikası, Almanların Polonya'da kullandığı politikaların bir devamı niteliğindeydi. Vurgu, ırksal aşağılık ve zorlama ihtiyacı üzerineydi. İlk olarak Alman işe alım görevlileri Reich için tüm gönüllüleri çekip alırken bir yandan zorunlu çalışma yasaları çıkarıldı. Reich'ın savaş endüstrisindeki çalışmanın işgücü eksikliğiyle engellenememesi için ilk olarak zorunlu çalışmanın kendisi uygulamaya konularak daha ileri tedbirler için de bir çerçeve oluşturuldu.[207]

Rus işçilerinin akını, Reich'ın kendi Alman ve Batılı yabancı işçilerini başka görevlere kaydırmasına olanak tanıması bakımından önemliydi. 1941 sonunda Hitler, kısa süre sonra işe yaramaz duruma gelecek olan Güneyli İtalyanları getirmektense Sovyet insanını çalıştırmanın daha doğru olacağını ve her durumda tamamen standardizasyon için hazır olduklarını ifade etmekteydi.[208]

Hitler, savaş esirlerinin emek kapasitesinin büyük ölçekte Alman savaş ekonomisinin emrine verilmesini emretti. Bu emir yürürlüğe girdiğinde Sovyet savaş esirleri Reich'a nakledilmeye başlanmıştı. İlk esirler Almanya'ya vardıklarında Doğu'da meydana gelen hasarın boyutu tamamen netleşti. 19 Şubat 1942'de Çalışma Bakanlığı'ndan Dr. Werner Mansfeld, Mühimmat Bakanlığı'na gönderdiği bir

206 J. D. Enstad, *Soviet Russians under Nazi Occupation: Fragile Loyalties in World War II*, s. 131.

207 Doküman No: 1975-PS, *Nazi Conspiracy And Aggression (NCA)*, Supplement A, Washington 1947, s. 408-412.

208 *Hitler's Table Talks, 1941-1944: His Private Conversations*, s. 158.

notta, savaş başladığından beri yakalanan 3,9 milyon Sovyet savaş esirinin sadece 1,1 milyonunun hâlâ hayatta olduğunu ve şimdiye kadar sadece 400.000'inin çalışabildiğini belirterek esirlerin şartlarının iyileştirilmesi gerektiğinin altını çizmişti.[209]

Münferit Alman sanayi tesislerinden gelen raporlar Mansfeld'in raporunu doğruladı. Warthe I. G. Farben fabrikasına Kasım 1941'in sonunda 500 Sovyet savaş esiri tahsis edilmişti ancak 22 Ocak 1942'de bunların yalnızca % 37'si inşaat alanlarında çalışıyordu. Ölümler artmakla birlikte işe gelenlerin sayısını aşan çok sayıda hasta Rus, doğal olarak savaş endüstrisinde makul bir kullanımı engelliyordu. İnşaatta fiilen çalışan işçilerin % 37'sinin yaptığı iş günden güne azalıyordu. Silahlı Kuvvetlerin bir kararına göre muhafızlar ve sivil denetim personeli, çalışmak istemeyen Sovyet Ruslara karşı herhangi bir işlem yapamazdı. Ayrıca çalışmak istemeyen Rusların mesai saatleri dışında çalışmasına izin verilmesi de yasaktı. Sırp ve Fransız savaş esirleri üzerindeki etkiler de korkunçtu, çünkü bunlar Sovyet örneğini takip ediyorlar ve gittikçe işten kaçıyorlardı. Bazıları çoğu durumda amirleriyle dalga geçiyor ve çalışmayı reddediyorlardı. Raporun sonunda, yukarıda açıklanan koşullar Silahlı Kuvvetlerin uygun müdahalesi ile derhal değiştirilmezse Sovyet Rusları tekrar ana kampa geri göndermek gerektiğinden bahsediliyordu.[210]

28 Şubat 1942 tarihli OKW raporunda Rusya'daki Alman Askeri Komutanlığı, zorunlu yürüyüşlerin, hastalıkların ve sert muamelenin Rus savaş esirlerinden binlerce kişiyi öldürdüğüne ve Almanya'nın tüm propagandasının bu tür eylemlerle reddedildiğine işaret etti. Raporda belirtildiğine göre uzun vadede zayıflatılan yalnızca Almanya'nın Rusya'daki konumu değil, aynı zamanda Rusların emeğine ihtiyaç duyan Alman sanayisi idi.[211]

---

209 Document No: 1201-PS, *Nazi Conspiracy And Aggression (NCA)*, Supplement A, Washington 1947, s. 361-362.

210 Doküman No: NI-13551, *Trials of War Criminals Before the Nuernberg Military Tribunals Under Control Council Law No. 10. (October 1946-April 1949)*, c. VIII, Washington 1952, s. 419-420.

211 Doküman No: 081-PS, *Nazi Conspiracy And Aggression (NCA)*, c. III, Washington 1946, s. 126-130.

İşçi azlığı sorunuyla karşı karşıya gelen rejim, alternatif bir emek kaynağı olarak Doğu'dan getirilen işçilere güvenmek durumunda kalmıştı. 1942'nin başlarında Almanya'da Doğu emeğinin ilk kitlesel kullanımı hâlâ gönüllülere dayanmaktaydı. Ancak 1942 yılı Mart ayı sonlarında rejim sert tedbirler almaya başladı. Mart 1943'teki 1.685.000 Ostarbeiter'ın tamamı Wehrmacht tarafından yönetilen bölgelerden gelmişti.[212]

1942 baharında Almanya'daki insan gücü kıtlığı, çok sayıda ekonomi örgütünün Sovyet tutukluları iş için kullanmaya başlamasına neden oldu. Bu durum başlangıçta Hitler tarafından getirilen Rusları Reich'a gönderme yasağının kaldırılması anlamına geliyordu. Aynı zamanda bu gelişme, bazı savaş esirlerinin gönüllü olarak istihdam edilmesiyle aynı zamana denk geldi. 1943'te esirlerin büyük bir kısmı kendilerini Alman topraklarında buldu. Esirler burada Batı ülkelerinin savaş esirlerinden ayrı tutulurken, bir kısmı ise doğrudan toplama kamplarına gönderildi.

Alman otoriteleri askeri birikimini sürdürmek ve nüfusunu nispeten tatmin etmek amacıyla yabancı emeğe güvenmek zorunda olduğunu göstermişti. Çelişkili bir şekilde Sovyet insanlarının emeğini kullanma kararı, esirlere muamelede nispeten bir iyileşme sağladı. Ancak işçilerin acımasızca sömürülmesi, nihayetinde 1943'te bir toplu ölüm dalgasına yol açtı. Bu süre boyunca ordu, hem cephede kendi amaçları için savaş esirlerinden yararlanarak, hem de onları Reich'a zorunlu işçi olarak göndererek bu politikaların uygulanmasında rejimle iş birliği yaptı.[213]

Doğu'dan gelen erkeklerin durumu bir Fransız savaş esiri tarafından şöyle anlatılmıştı:

"Hiçbiri kendi başına yürüyemeyeceği için birbirlerini kollarından tutarak beşerli sıralar halinde geldiler. Yüzlerinin rengi gri değildi, yeşildi. Görüşlerini odaklayacak güce sahip olmadıkları için neredeyse tamamı gözlerini kıstı. Sıralar halinde düştüler, her seferinde beş

212 Timothy Mulligan, *The Politics of Illusion and Empire: German Occupation Policy in the Soviet Union, 1942-1943*, New York 1988, s. 111-114.

213 Omer Bartov, *The Eastern Front, 1941-45: German Troops and the Barbarisation of Warfare*, New York 1986, s. 108.

adam... Kasım ayında gelen 10.000 kişiden şubat ayına gelindeğinde sadece 2.500'ü hayattaydı."[214]

1943'ün başında yaklaşık 3.200 Türkistanlı sivil işçi ve Temmuz 1944'te Türkistan'dan Ukrayna'ya *"Kulak"* olarak zorla yerleştirilen yaklaşık 15.000 Türkistanlı aile Almanya'ya geldi. Ekim 1944'te 4.000 kişilik başka bir grup Viyana'ya ulaştı. Türkistanlıların çoğu böylece çalışma sürecine dâhil edildi. Ayrıca sağlık durumları nedeniyle lejyonlarından ve Wehrmacht'tan ayrılan yaklaşık 7.000 savaş gazisi ve 8.000 Türkistanlı, sanayi ve tarım sektörlerinde istihdam ediliyordu. Gerek Ukrayna'dan Almanya'ya zorla getirilenler gerekse eski Wehrmacht mensubu gönüllülerin hepsi Yahudi rozetini anımsatan Doğu İşçi rozetini takmak zorunda kaldılar.[215] Alman propagandası Doğu işçilerini onursal bir görev misyonuyla etkilemeye çalışmıştı. Almanların bakış açısına göre, kendilerine verilen Doğu rozetleri ve ulusal semboller yoluyla bu işçiler, yeni bir Avrupa ve dolayısıyla yeni bir Rusya için Alman Ordusu saflarında savaşan gönüllülerle birlik oluşturuyordu.[216]

Doğulu işçilere yönelik dayanılmaz muamele Türkistan'da büyük hoşnutsuzluğa neden oldu. SS yönetimi, Doğu rozetinin kaldırılmasını onayladığında artık çok geç kalınmıştı.[217] İşçiler sadece rutin işlerde faaliyet göstermiyor, pek çok tehlikeli görevleri de üstleniyorlardı. 76. Alman Piyade Tümeni tarafından yayınlanan Maden Çıkarma hakkındaki 6. maddede, savaş esirleri ve yerel halktan kişilerin hayati tehlike içeren işler için kullanılması gerektiği belirtiliyordu. Alman Ordusu Karargâhı'nın raporlarında, köylülerin ve zorunlu çalışmaya yönlendirilen diğer barışçıl sakinlerin otomatik

214 O. Pinkus, *The War Aims and Strategies of Adolf Hitler*, s. 274.

215 Yahudiler için kötü şöhretli sarı Davut Yıldız'ını andıran bu rozet, Doğulu işçiler tarafından nefretle karşılanıyordu. Çünkü eskiden de Rus suçlular sırtlarına benzer bir şey takmak zorunda kalıyorlardı. Bu amblemi ulusal bir amblemle değiştirmek için SD ile şiddetli bir mücadele yaşanmıştı. BA-MA, MSG 241/10. General Ernst Köstring'in "1941-1945 Bolşevizm ile Mücadelede Rusya'dan Gönüllülerle Deneyim (Erfahrung mit den Freiwilligen aus dem Russischen Raum im Kampf mit dem Bolschewismus 1941-1945)" başlıklı notları, s. 32.

216 BA-MA, MSG 123/30. *Deutsche Ost-Korrespondenz (DOK)*, 8 Haziran 1944.

217 BA-MA, MSG 241/4.

olarak savaş esirleri olarak sınıflandırıldıkları, böylece yapay ve gayri meşru bir şekilde savaş esirlerinin sayısının arttığı tespit edilmişti.[218]

Doğulu işçilere, yani gönüllülerin akrabalarına yönelik muamele, onların müttefik olarak değil, savaş aracı olarak kullanıldığı gerçeğini ortaya koyuyordu. Bu deneyimler Doğu'dan gelen kitleler üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştu.[219] İşçilerin statüsünü iyileştirmeye yönelik girişimler ise istenen sonuçları vermekten uzak kaldı. Alman Ordusu'nda görev yapan Türkistanlıların aileleri işçi kategorisinde ikinci sınıf sömürge halkı muamelesi gördüler.

Çalışma Yönetimi Genel Müfettişi Fritz Sauckel, 10 Mart 1943 tarihli raporunda gerçeklere aykırı bir şekilde tüm yabancı uluslara mensup işçilere insanca, doğru ve temiz bir şekilde muamele edildiğinden bahsetmiştir. İşçilerin beslenme, giyinme ve barınma hususlarında çok iyi şartlara sahip olduğunu belirten Sauckel, daha önce yabancı işçilere şu anda Alman halkı tarafından olduğu gibi doğru muamele edilmediğini söyleyecek kadar ileri gitmiştir.[220]

16 Kasım 1943'te bir ZAVO şubesinin Paris'de kurulması kararlaştırılmıştı. Şubenin faaliyetleri, ZAVO'nun sorumluluk alanına karşılık gelmekte ve faaliyetleri Fransa'da görevlendirilen Doğulu işçileri, yeniden eğitilmiş eski savaş esirlerini ve ulusal birliklerin lejyonerlerini içine almaktaydı. Fransa'da çalışan Doğulu işçilerin siyasi yönelimleri bu şube tarafından gerçekleştirilecekti.[221]

Son olarak belirtmek gerekir ki, Doğulu işçilerin kullanımı, aynı zamanda müttefik devlet propagandasının da bir parçası haline gelmişti. Savaş esirlerinin ve yabancıların zorunlu işçi olarak kullanılmaları, dönemin yabancı ilanlarında rahatlıkla görülebilir.[222] Bu ilanlarda genellikle zorbalıkla çalıştırılan Doğu halklarına dair çeşitli temalar işlenmiştir.

---

218 Vyacheslav Mikhaylovich Molotov, *The Molotov Paper on Nazi Atrocities*, New York 1942, s. 17.

219 BA-MA, MSG 241/51.

220 Doküman No: 407-II-PS, *Nazi Conspiracy And Aggression (NCA)*, c. III, Washington 1946, s. 390.

221 BArch, NS 8/252.

222 Mappe 32: G. 26. Flugblattpropaganda im 2. Weltkrieg, Bibliothek für Zeitgeschichte, Stuttgart (BfZ).

İKİNCİ BÖLÜM

KIZIL ORDU'DAN ALMAN SAFLARINA TÜRKİSTANLILAR

2.1. Savaş Esirlerinden İlk Birliklerin Kurulması

Naziler, Slavlara ve Sovyetler Birliği nüfusunun büyük bir kısmını oluşturan diğer Aryan olmayan halkların temsilcilerine yönelik bakış açılarını asla gizlemediler. Bununla birlikte kendi Doğu politikalarını formüle eden Berlin stratejistleri, işgale maruz kalan bölgelerin çok uluslu yapısını kısa sürede fark ettiler. Zaten Naziler savaş öncesi dönemde de Sovyetler Birliği'nde yaşayan halklar ve milletler arasında Almanya'nın Avrupa'daki ve dünyadaki baskın rolüne katılmaya hazır, Sovyet nüfusunun askeri ihtiyaçlar için sömürülmesi ve seferber edilmesi için fatihlerin emirlerini sıkı bir şekilde yerine getirebilecek insanları arıyorlardı.

Eski Moskova Büyükelçisi Kont von der Schulenburg ve Dışişleri Bakanlığı'nın Rusya Politikası danışmanı diplomat Gustav Hilger'in başını çektiği bir grup yetkili, savaşın ancak Rus halkının aktif yardımı ile kazanılabileceğine dair görüşü benimsemişlerdi.[1] Bu bakış açısı, Sovyetler Birliği'nin yenilgisini askeri güçten ziyade siyasi bir çözümde gören anlayışı temsil ediyordu.

Doğu topraklarının Bolşevizmden kurtarılması için milyonlarca askerden müteşekkil bir savaş gücüne dönüştürülecek bu savaşçı halkın getireceği yararlılıklar anlaşılmaya başlanmıştı.[2] Savaş ortamının getirdiği artan kayıplar ve kronik insan gücü eksikliği, Alman yetkilileri hem hizmet birimlerinde hem de daha sonra savaş

1 R. Gehlen, *Der Dienst: Erinnerungen 1942-1971*, s. 106.

2 Michael Kellogg, *The Russian roots of Nazism: white émigrés and the making of National Socialism, 1917-1945*, Cambridge 2005, s. 264.

birliklerinde savaş esirlerinden daha fazla yararlanmaya zorladı. Bu esirlere Alman kaynaklarında *"Hilfswillige"* veya *"Hiwis" (yardımcılar)* adı verildi.

Bir Alman komisyonu Mart 1942'de Czestochowa kampından kurtulanlara Wehrmacht tarafında Türkistan'ın özgürlüğü için savaşmaya hazır olanları sorduğunda 262 kişi gönüllü olmuştu. Baymirza Hayit, bu fenomenin nedenlerini iki şekilde açıklamaktadır. Öncelikle bir savaş esirine değersiz koşullar altında kampta yok olmaktansa bir ulusal özgürlük fikri için onurlu bir şekilde ölmek daha iyi görünüyordu. Bu psikolojik güdüye siyasi bir neden de eklenmişti. Bir Türkistanlı için Almanlarla birlikte savaşmak, daha sonra Alman yönetimi altında işgal edilmiş bir ülke olmaktan daha mantıklı geliyordu. 1916'da özerk Karakalpak Cumhuriyeti'nde doğan Sabur Ischimbet, Almanlar tarafından 1942'de Harkov yakınlarında esir alındı. 1943'ün başında bir Alman komisyonu, kendisine ve Türkistan'ın ulusal özgürlük mücadelesine katılmak isteyen 6.000 Türk kökenli tutuklu arkadaşına Almanya saflarına katılmayı teklif etti. Yarısı gönüllü, yarısı istemsiz şekilde 6.000 erkeğin tümü yoklamayı takip etti. Ischimbet, bir yandan Türkistan'ın özgürlük mücadelesinin yayılmasından etkilendiğini, diğer yandan da kötü kamp koşullarının kararında rol oynadığını bildiriyordu. Doğu Lejyonerlerinin Tabur komutanı Hans Günther Seraphim, maddi nedenlerin gönüllü raporlarında daha ağır bastığını kaydetmekteydi. Türkistan Türkleri anavatanlarına karşı güçlü bir sevgiye ve güçlü bir milliyet duygusuna sahipti. Bu nedenle kendilerini en yüksek teklifi verene adamış saf paralı asker olma isteği aralarında pek temsil edilmiyordu.[3]

Rus yazar Aleksandr Solzhenitsyn'in de belirttiği üzere Rus olmayanlar için Stalin karşıtı duyguların -ki buna Rus ve rejim karşıtlığı da eklenebilir- çok güçlü ve yaygın olduğu biliniyordu.[4] Dolayısıyla siyaset, insanları vatana ihanete itmede önemli bir rol

3 Hans Werner Neulen, *An Deutscher Seite: Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS*, Münih 1992, s. 326-327.

4 Audrey L. Alstadt, *The Azerbaijani Turks: Power and Identity under Russian Rule*, California 1992, s. 156.

oynasa da temelde askerlerin çok azı düşman tarafında savaşmayı arzuluyordu. Bazı savaş esirleri ister Stalin'in rejimine duyduğu nefret nedeniyle, isterse de kötü şöhretli Dulag'lardan korktuğu için Alman birliklerinde hizmet etmeye gerçekten gönüllü olsalar bile aralarındaki yüksek firar oranı fikirlerini hızlı bir şekilde değiştirdiklerinin kanıtı olabilir.

Doğudaki Alman personeli için hazırlanan bir broşürde lejyonerlerin saf değiştirmesi konusunda ana neden maddidir, ancak önemli ölçüde maddi olmayan açlık, hayatta kalma arzusu ve değersiz koşullar pek çok lejyoner için geçerli sebeplerdi.[5] 162. Türk Piyade Tümeni lejyonerlerine 1942'de dağıtılan bir ankette, askerlerin özel hayatından Alman devletine yönelik bakış açılarına ve bilgilerine kadar çok çeşitli hususlarda sorular yöneltildi. 77 soruluk anket sonucunda lejyonerlerin oldukça mütevazı yaşam şartlarına sahip, çoğunlukla kolektif işçiler olduğu sonucu çıktı. Ankete katılan lejyonerlerden bazıları görünüşe göre Rusya'yı mağlup ettiği için Almanya'yı önceki Dünya Savaşı'nın galibi olarak görüyordu. İmparatorluğun yeri ve büyüklüğü hakkında ise çok belirsiz fikirler vardı. Almanya'nın Asya'da olduğunu iddia eden lejyonerler bulunuyordu. Sorulara verilen cevaplarda Almanya'nın nüfusunun tahmini 40 ilâ 480 milyon arasında değiştiği görülüyordu.[6] Alman Wehrmacht'ın büyüklüğünün ise yüksek olduğu varsayılıyordu ve rakamlar 120 milyona kadar çıkmaktaydı. Anket sonucunda lejyonerler ilk ve en önemli neden olarak daha iyi tedavi, beslenme ve giyim için Alman saflarına katıldıklarını belirttiler. Açıktır ki baskın faktör esaretten çıkıp daha iyi yaşam koşullarına ulaşma arzusuydu. Anavatan olan Türkistan'ı özgürleştirme iradesi genellikle ikinci sırada yer almış, nadiren birinci faktör olarak cevaplanmıştı.[7] General Frido von Senger und Etterlin'in hatıralarında belirttiği üzere, tıpkı Doğu Taburlarına katılmayı kabul edenler gibi Türkler de askerlik hizmetini,

5 BA-MA, RH 58/62.

6 Almanya'nın nüfusu 1939'da Avusturya, Memel bölgesi ve Südetler dâhil 80 milyon idi. 1940'ta bu topraklara Polonya'yı da dâhil edip hesapladığımızda nüfusun 90 milyona yaklaştığı görülmektedir.

7 BA-MA, RH 26-162/20.

savaş esiri kamplarındaki yetersiz beslenmeden kurtulmalarına olanak sağlayarak onlara daha fazla özgürlük verdiği için seçmişlerdi.[8]

Türkistanlıların onları Almanlara bağlayan Bolşevizm karşıtlığından daha çok, Alman tutsaklığındayken tanıdık bir ulusal bağlamda hareket etmeye yönelik anlaşılabilir ihtiyaçtan motive olmaları akla yatkın bir durumdu. Bir diğer önemli husus da Alman Silahlı Kuvvetleri'nin gücünden ve askeri başarılarından etkilenenlerin bu muazzam savaş makinesine dâhil olmak istemeleriydi.

Sovyetler Birliği'nin sivil nüfusunun bir kısmının savaşın patlak vermesiyle bir ikilemle karşı karşıya kaldığı açıktı. Bu insanlar bir yanda o zamana kadar nüfusun önemli bir bölümünü etkileyen baskı sistemi ile yerleşik devlet düzenini savunmak, diğer yanda ise Almanlarla beraber yürümek seçenekleri arasında sıkışmıştı. Türkistanlı lejyonerlerin taraf değiştirme hadisesini göz önüne alırsak Nazi politikası, tüm suç niteliğindeki karakterine rağmen özellikle savaşın ilk aşamalarında askerler üzerinde Sovyet propagandasının tasvir ettiği kadar kötü bir etki yaratmamıştı.[9]

İşgalin sömürülmesi için daha mantıklı ve ölçülü bir işgal ve güvenlik politikasına ihtiyaç olduğu farkedildi. Reich'ın Doğu Bölgeleri Bakanı Alfred Rosenberg, 1941'de Alman birliklerine gösterilen sıcak karşılamanın anısına, Bolşevizmin tüm dehşetini yaşayan ve şimdi özgürlüğünden mutlu olan bir halktan söz etti. Rosenberg'e göre bu insanlar isteyerek Almanya'nın hizmetine girmişlerdi.[10]

Christian Streit, bu sürecin hem fiziksel olarak *"Bolşevik Untermenschen"*i ortadan kaldırmaya çalışan Nazi ideolojik kavramlarının, hem de Hitler'in ekonomi stratejilerinin bir sonucu olduğunu ikna edici bir şekilde savundu. Bazı görüşlere göre milyonlarca esirle ilgilenmek, Alman halkı arasında huzursuzluğa yol açacak ve hatta sivil moralinin çökmesine neden olacaktı. Nitekim 1918 travması Nazi

8 Frido von Senger und Etterlin, *Neither Fear Nor Hope: The Wartime Career of General Frido Von Senger und Etterlin, Defender of Cassino*, Londra 1963, s. 260.

9 O. Budnitskii, "The Great Patriotic War and Soviet Society: Defeatism, 1941-42", s. 771.

10 Ben Shepherd, *War in the Wild East: The German Army and Soviet Partisans*, Cambridge & Londra 2004, s. 118.

liderliğinin zihninde her zaman mevcuttu. Ancak Streit, 1941'in sonlarında böyle bir felaketi önlemenin en iyi yolunun Sovyet savaş esirlerini ve sivil nüfusu Alman savaş çabaları doğrultusunda seferber etmek olacağının fark edildiğini belirtmiştir.[11]

Özel birimler tarafından çok sınırlı sayıda kabul edilen etnik gruplardan zaman içerisinde kitlesel asker alımı başladı. Almanlar Doğu'nun askeri potansiyelinden yararlanmada nispeten geç kalmışlardı. Almanya Sovyetler Birliği'ni işgal etmeye başladığında, başlangıçta Avrupa'nın her yerinde ikamet eden ve ulusları için gelecekteki bağımsızlıklarını güvence altına alma umuduyla Stalinizme karşı mücadeleye katılmaya gönüllü olan binlerce göçmen bulunmaktaydı. Nazilerin şimdilik tek ilgi alanları, Sovyet savaş esirleri ve sığınmacılardan yardımcı birlikler teşkil etmekti.

Naziler, Askeri İstihbarat (Abwehr) himayesinde iki özel oluşum teşkil etti. Ekim 1941'de Poltava'daki savaş esirleri arasından 700 Kafkasyalı seçildi. *Bergmann Özel Birimi*, 1942'de bölgedeki Alman ilerlemesinin bir parçası olarak keşif ve yönlendirme amacıyla konuşlandırıldı ve maksimum 2.900 kişilik bir güce ulaştı.[12] Komutanı, Nachtigall Taburunun Ukraynalıları ile zaten deneyim kazanmış olan Teğmen Prof. Theodor Oberländer idi. İkinci askeri istihbarat oluşumu 6 Türkistan ve 1 Azeri olmak üzere yedi bölükten oluşuyordu ve *"Operasyon Tiger B"* olarak biliniyordu. Çan Kay Şek'in askeri danışmanlığını yapmış olan Binbaşı Andreas Mayer-Mader komutasındaki birimin, Sovyet hatlarının gerisinde huzursuzluk yaratmak ve Sovyet karşıtı ayaklanmaları kışkırtmak için kullanılması planlandı. Mayer-Mader'in amacı İngiliz ajan Lawrence'ın Arabistan'daki faaliyetlerine benzer şekilde Türkistanlı askerler marifetiyle Türkistan'a yönelik bir gerilla savaşı başlatmak idi. Birliğin üyeleri gerilla savaşı taktikleri, sabotaj ve yanıltma konularında eğitildi. Asıl amacı için hiç kullanılmamış olmasına rağmen birlik, 450. Türk Taburu adı altında varlık gösterdi. Her iki tabur da savaş boyunca

11 C. Streit, *Keine Kameraden: Die Wehrmacht und die Sowjetischen Kriegsgefangenen 1941-1945*, s. 10.

12 BA-MA, MSG 241/12; BA-MA, MSG 241/21.

Wehrmacht içindeki özel statülerini korudu.[13] Bununla birlikte oluşumlar bu aşamada nizami birlikler değildi.

Yardımcı gönüllülerin Alman Orduları'nda istihdam edilmeleri onlara yönelik bakış açısının kökten değiştiği anlamına gelmiyordu. Rus asker kaçakları ve savaş esirleri, Alman saflarında yer aldıktan sonra da dikkatli muamele gördüler. Bir anlamda Gönüllü Birlikler hâlâ savaş esiri olarak kalmışlardı.[14] Bununla birlikte Mart 1942'ye kadar Gönüllü Birlikler durum raporlarında giderek daha fazla yer almaya başladı.[15] Benzer şekilde 1942 yaz saldırısına hazırlanırken birliklere yol inşa etmek, cesetleri gömmek ve birliğin hizmet birimlerine yardım etmek için savaş esirleri aktif olarak kullanılmaya başlandı.[16] Hem askere alınmaya uygun olanların hem de yardımcı oluşumlara verilen görevlerin çemberi hızla genişletildi. Askerleri her türlü nöbet görevinden kurtarmak için güvenlik oluşumları giderek artan bir şekilde *"Asayiş Polisi"* olarak Rus nüfusu üzerinde yoğunlaştı. 15 Kasım 1941'de Güney Ordu Bölgesi Komutanına, Türkistan ve Kafkas uyruklu serbest bırakılmış savaş esirlerinden oluşan iki ayrı filo kurma yetkisi verildi.[17]

Nazi Almanyası tarafından Rus sivillerin ve savaş esirlerinin sömürülmesinin bir başka yönü de savaş ekonomisindeki boşlukları doldurmak için Reich'a taşınmalarıydı. Cephedeki askeri oluşumlar, sivillerin işe alınmasında ve onları Reich'a gönderildikleri toplanma alanlarına nakletmede önemli bir rol oynadı.[18]

2.2. Wehrmacht'ta Müslümanlar: Doğu Lejyonları'nın Tesisi

Barbarossa Harekâtı ile Rusya'nın işgal planı devreye sokulmadan çok daha evvel çeşitli milletlerden yabancı gönüllüler Alman savaş

13 BA-MA, RH 58/37; BA-MA, RS 3/39-1.
14 BA-MA, RH 26-12/295.
15 BA-MA, RH 26-12/51.
16 BA-MA, RH 26-1005/6.
17 BA-MA, RH 22/32.
18 O. Bartov, *The Eastern Front, 1941-45: German Troops and the Barbarisation of Warfare*, s. 137.

makinesini desteklemeye başlamışlardı. Kuzey, Batı, Orta ve Doğu Avrupa'dan pek çok gönüllü yanında Baltık ülkeleri, Arap devletleri ve Hintli gönüllüler de Alman saflarında yerlerini almışlardı.[19] Nazi düşüncesi ırk mefhumuna öncelik verdiğinden, Wehrmacht ve Waffen-SS'e katılım ilk olarak etnik Almanlara ve Alman ırkının bir parçası olarak görülen Avrupalılara ayrılmıştı.

Barbarossa Harekâtı ile Almanlar gözle görülür bir başarı kaydederken iddialı hedeflerine ulaşmaktan hâlâ uzak görünüyorlardı. Yine de Wehrmacht, Rus Kızıl Ordu'dan çok sayıda esir ele geçirdi. Bu esirlerin önemli bir bölümünü Türk ve Müslümanlar, Türklerin çoğunluğunu ise Türkistanlılar oluşturmaktaydı. Yüzyıllarca Rus baskısı altında ezilen ve Sovyet rejiminde de aradıklarını bulamamış olan anti-Sovyet karaktere sahip ciddi bir nüfus potansiyeli Alman ordularının elinde toplanmıştı.

5 Aralık 1941'den itibaren Kuzey ve Merkez Ordu Grupları, Sovyet kış karşı saldırısından önce geri çekilmeye başladı ve yalnızca Güney Ordu Grubu düşman baskısını makul bir başarıyla geçiştirebildi. Sovyetler Birliği'ni mevcut askeri araçlarla tamamen ezme ihtimali seferin başlangıcından beri son derece şüpheliydi. Kaynakların yetersizliği fazlasıyla belirgindi. Çamurlu mevsim ve kış şartları, dört aylık bir taarruzla aşırı yorulan birliklere ciddi zarar verdi. Doğu cephesindeki yüksek asker ve malzeme kayıpları uzun zamandan beri kabul edilebilir seviyeyi aşmıştı.

Hitler'in özel pilotu General Hans Baur'un ifadesine göre müthiş bir soğuk dalgası cepheleri felce uğratmış, askerler büyük ızdırap çekmeye başlamışlardı. Malzeme bu şartlar altında kullanılır gibi değildi. Yağlar donuyor, akümülatörler cereyan vermiyordu. Zırhlı vasıtalar, otomobiller ve traktörler yol boyunca hareketsiz kalmıştı ve birçokları hemen işe yaramaz hale gelmişti. Top ve mitralyözler kullanılamaz haldeydi, ısı -40 dereceye düştüğünden her şey donuyordu. Daha da korkuncu ikmal imkanlarının kalmamış olmasıydı.

19 Alman saflarında yer alan diğer ulusların gönüllü lejyonerleri konusunda detaylı bilgiler için Bkz. Hans Werner Neulen, *An Deutscher Seite: Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS*, Münih 1992.

İkmal yapılabilmesi için cepheye günde altmış beş trenin gitmesi gerekirken, en çok yirmi-yirmi beş tren cepheye varabiliyordu.[20] Bu nedenle başlangıçta tutarsız ve koordine edilmemiş olan Ordu Yüksek Komutanlığı'nın çeşitli bölümlerinde ve diğer komuta görevlerinde Sovyetler Birliği'ne karşı kampanyayı belirli bir başarı şansı ile sürdürmek ve her şeyden önce bitirebilmek için ne yapılması gerektiğine dair değerlendirmelerde bulunuldu.

Alman makamları savaşın getirdiği ağır yükle karşı karşıya kalana kadar aşağı ırk nazariyesi ile yaklaştığı Doğu halkları ile iş birliğinden kaçınmıştı. Sonuçta Rusya'ya karşı yapılan sefer aynı zamanda aşağı ırk mensuplarını hedef alan bir mücadeleydi. Fakat bu durum önceki bölümlerde vurgulandığı üzere Sovyet savaş esirlerinin başlangıçta destek birliklerinde görev almasına engel olamadı. Gönüllü askerler ordudaki geri hizmet birimlerinde, aşçı, şöför ve ilk yardım elemanı olarak hizmet verdiler.[21] Bu gönüllülük meselesi ordu üst yönetimi açısından birtakım rahatsızlıklar meydana getirmiş olsa da bazı makamlarca siyasi anlamda ve propaganda açısından değerlendirilerek desteklenmişti.

Alman komuta kademesi savaşı bir şiddet eylemi olarak münhasır karakterinden sıyırmak ve nihayetinde Sovyet halklarının olumlu iş birliğini mümkün kılacak savaş amaçlarının formülasyonunu sağlamaya dönük çaba gösterdiler. Tüm bu düşünceler, Sovyetler Birliği'ndeki pek çok milleti ve bu arada Türkistanlıları, siyasi ve askeri hedefler altında Stalin ve onun sistemine karşı savaşmaları için harekete geçirmeyi amaçlıyordu. Bu tutumun aksine Hitler ve siyasi liderlik bu tür talepleri inatla reddetti, ancak zaman içerisinde İşgal Altındaki Doğu Toprakları Bakanlığı'na liderlik eden Alfred Rosenberg, cepheyi rahatlatmakla ilgilenen askeri liderlerin görüşlerine yöneldi.

Diğer taraftan savaş esirleri arasında öne çıkan bazı Türk temsilciler, Alman makamlarıyla iş birliği içerisine girmek için birtakım temaslarda bulunmuşlardı. Molvotitsy esir kampında bulunan ve

20 Hans Baur, *Dünyanın Kaderi Benim Ellerimde İdi (Hitler'in Pilotunun Hatıraları)*, çev. Refik Özdek, İstanbul 1974, s. 205-206.

21 Detaylı bilgi için bkz. Nigel Tomas, Carlos Caballero Jurado, *Wehrmacht Auxiliary Forces*, Oxford 1992.

Azerbaycan Lejyonu'nun mimarlarından olan Abdurrahman Fetelibeyli-Düdenginski 1941'de Hitler'e yazmış olduğu mektupta şöyle diyordu:

"Halkımın Bolşevik boyunduruğundan kurtuluşu için savaşmak üzere Türk etnik grubunun temsilcisi olarak Alman Ordusu'nun yanına gittim. Anglo-Sovyet birlikleri tarafından İran'ın işgali İngiliz tüccarlara ve Bolşeviklere karşı nefretimi yoğunlaştırdı. Kardeş katili Marksizme son veren kutsal teorinizin her zaman hayranı oldum. Tutuklular arasından Türk etnik grubun bir lejyonunu kurabilmek için izin istiyorum. Bu talep yerine getirilemezse, Alman Silahlı Kuvvetleri saflarında sıradan bir asker olarak savaşmak için izin istiyorum. Anavatanım Bakü'nün ve tüm Azerbaycan bölgesinin bir daha asla Bolşevik olmaması ve tüm Müslüman dünyasının nefret ettiği, Bakü'deki petrol yataklarına kirli ellerini sürmek isteyen İngilizlerin eline geçmemesi için çalışmak istiyorum. Savaştan sonra anayurdum Azerbaycan'ın Alman halkının önderliğinde toparlanacağına ve sevgili halkımın medeniyet ve kültür yolunda yürüyeceğine kesinlikle inanıyorum. Yüce Allah, insanlara özgürlük ve kültür getiren Alman birliklerinin yolunu sonsuza kadar açık tutsun..."[22]

Hitler bir süre Alman saflarında Sovyet askerlerinin kullanılmasına karşı çıkmış olsa da savaşın getirdiği zorlayıcı şartlar onun tutumunda yumuşamaya neden oldu.[23] Özellikle işgal altındaki toprakların büyük bölümlerini idare etme zorluğu, Sovyetler Birliği'nin etnik ve dini azınlıklarına mensup yüzbinlerce savaş esirinin varlığı ve Hitler'in Türkiye'yi I. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi kendi saflarında savaşa dâhil etme arzusu bu noktada önemli bir rol oynadı. Böylece Nazi hiyerarşisi isteksizce de olsa bazı ordu subayları ve Doğu Bakanlığı danışmanlarının önerdiği gibi daha gerçekçi bir yaklaşımı benimsemeye mecbur kaldı. Diğer taraftan Wehrmacht ve Polis gücü, yalnızca altyapının inşası için değil, aynı zamanda istihbarat ve isyanla mücadele operasyonları için de yerli yardımcılara giderek daha bağımlı hale gelmişti.

22 BArch, NS 43/40.

23 David Littlejohn, *Foreign legions of the Third Reich: Poland, the Ukraine, Bulgaria, Romania, free India, Estonia, Latvia, Lithuania, Finland and Russia*, c. 4, San Jose 1987, s. 324.

Gönüllü birliklerin tesisinin bir anlamda öncüsü Baltık Cumhuriyetleri'ydi. Çünkü Slav halklarının üyelerinden teşkil edilen birlik denemeleri olumlu sonuçlar vermişti. Bu gelişmelerin üzerine OKW ve Doğu Bakanlığı, ulusal lejyonlar kurulması noktasında eş zamanlı olarak çaba gösterdi. Diğer taraftan Türk Paşaların Hitler ile kurmuş olduğu temasların da bu hususta önemli bir gelişme olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır.

OKW, 8 Kasım 1941 tarihli bir genelgeyle Türk halklarına ilgisini açıkça ortaya koymuş, Sovyetler Birliği'nin Türk halklarına ve bunun ötesinde tüm Müslümanlara ayrıcalıklı muamele göstermede yüksek bir askeri menfaat olduğunu vurgulamıştı.[24] Tüm bu gelişmelerden sonra Doğu Lejyonları kurulması emri Hitler'in onayıyla OKW tarafından 22 Aralık 1941'de çıkarıldı. 30 Aralık 1941 tarihli gizli Dışişleri belgesine göre yönergelerde değişiklik yapılarak, kurulacak lejyonlarda görev alacak savaş esirlerinin seçilmesinde Dışişleri Bakanlığı ve Doğu Bakanlığı'nın doğrudan mutabakat içerisinde bir araya gelmesi kararlaştırıldı.[25] Diğer taraftan Sovyet gönüllü yardımcıların (Hilfswillige) başarılı bir şekilde askere alınması, General Eduard Wagner'i 17 Aralık 1941'de Kafkas etnik azınlıklarından konvansiyonel birimlerin oluşturulmasını önermeye teşvik etti. Zamanla bu türden toplam 104 Doğu Lejyonu kurulması planlandı. Bunlardan 82'si tamamlanarak eyleme geçti ve Alman savaş çabalarına önemli bir katkı sağladı.

Savaş esiri kamplarından toplanan Türk, Kafkas ve Volga personelinin taburlarını eğitmek için 1942'de İşgal altındaki Polonya Bölgesi Genel Valiliği (Generalgouvernement)'nde altı Lejyon oluşturuldu.[26]

---

24 *Rotarmisten in Deutscher Hand. Dokumente zu Gefangenschaft, Repatriierung und Rehabilitierung Sowjetischer Soldaten des Zweiten Weltkrieges*, ed. Rüdiger Overmans, Andreas Hilger, Pavel Polian, Paderborn & Münih & Viyana 2012, s. 683.

25 PA-AA: Panturan, R 29900. (No. 311631). "Sovyet Savaş Esirlerinden Oluşan Gönüllü Birlikler" konulu belge. W.F.St./Abt.L. (IV/Qu) Nr. 003113/41.

26 Nigel Thomas, *Hitler's Eastern Legions, 1942-45*, Oxford 2020, s. 9.

(1) Türkistan-Kafkas Müslüman Lejyonu 13 Ocak 1942'de kuruldu ve 24 Mart 1942'de Türkistan Lejyonu yeniden organize edildi.[27]
(2) Kafkas Müslüman Lejyonu 24 Mart 1942'de oluşturuldu ve 22 Temmuz 1942'de Azerbaycan Lejyonu yeniden organize edildi.
(3) Gürcü Lejyonu 30 Aralık 1941'de yetkilendirildi, ancak gerçekte 24 Şubat 1942'ye kadar kurulmadı.
(4) Ermeni Lejyonu 30 Aralık 1941'de yetkilendirildi, ancak fiilen 4 Temmuz 1942'ye kadar kurulmadı.
(5) Kuzey Kafkas Lejyonu 22 Temmuz 1942'de kuruldu.
(6) Volga-Tatar Lejyonu 25 Kasım 1942'de kuruldu.

Rus olmayan halkların toplandığı Doğu Lejyonları'nın oluşumu böylece başlamış oldu. Rusların da hizmet verdiği *Doğu birlikleri -Osttruppen-* (1943'ten itibaren Gönüllü Birlikler) ile 1943 yazında 600.000'den fazla olan sığınmacılar arasında bir ayrım yapıldı. "Osttruppen" olarak adlandırılan Doğu birliklerinin gönüllü askerlerden teşkil edilerek Doğu Lejyonları şeklinde teşkilatlandırılması projesinin arkasında 20 Temmuz 1944'te Hitler'e yönelik bombalı suikasti gerçekleştirecek olan Wehrmacht subayı Claus von Stauffenberg vardı.[28] Stauffenberg esas itibariyle Hitler'in Sovyet halklarına yönelik "aşağı insan" nazariyesine karşıydı. 1942 baharından itibaren Sovyetler Birliği'nin sadece Almanya tarafından yenilemeyeceğine ikna olmuş ve Türk taburlarına dair ciddi çalışmalarda bulundu.

27 BA-MA, RH 12-21/7; Ayrıca Alman diplomat Otto von Hentig, 17 Ocak 1942 tarihli yazısında Türkistan'ın coğrafi ve siyasi olarak açıkça tanımlanmamış bir bölge olması nedeniyle ilk lejyonu Tatar Lejyonu şeklinde belirlemenin daha doğru olacağını ifade etmiştir. PA-AA: Panturan, R 29900, 17 Ocak 1942 tarihli yazı (No: 311629).

28 Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Die Entstehung des Kommandos der Ostlegionen, ZS 407/1-15*; BA-MA, MSG 241/10; BA-MA, MSG 241/51; General Ernst Köstring'in "1941-1945 Bolşevizm ile Mücadelede Rusya'dan Gönüllülerle Deneyim (Erfahrung mit den Freiwilligen aus dem russischen Raum im Kampf mit dem Bolschewismus 1941-1945)" başlıklı notları, s. 20; H. W. Neulen, *An Deutscher Seite: Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS*, s. 332.

Stauffenberg'in amcası Yarbay Nikolaus von Üxküll-Gyllenband'ın[29] deyimiyle *"Bütün organizasyon Claus'un çocuğuydu."*[30]

1942'nin sonunda yeni birlikler *Doğu Birlikleri Generali (General der Osttruppen)* olarak atanan General Heinz Hellmich'in komutasına verildi. Ocak 1944'te Hellmich'in yerini General Ernst-August Köstring aldı ve görevin adı *Gönüllü Birlikler Generali (General der Friewilligenverbande)* olarak değiştirildi.[31] 18 Şubat 1942'den itibaren lejyonlar, işgal altındaki Polonya'da bulunan Rembertów'da (1942 yazından sonra merkez Radom'a taşındı) *Doğu Lejyonları Oluşumu Merkezi (Aufstellungsstab der Ostlegionen)* tarafından komuta edildi. 16 Ağustos 1942'den itibaren bu oluşum, Kuzey ve Merkez Ordu Grupları için birlikleri eğitim vazifesinde bulundu.

Sovyetler Birliği halklarının üyelerine başlangıçta yalnızca yerel görevlerde ve güvenlik oluşumlarında rol verildi, ancak kısa bir süre sonra tamamen askeri nitelikteki savaş birimlerine katılma fırsatı sunuldu. Gönüllüler, tabur veya birlik sınırlarını aşmayan ancak bazı istisnai durumlarda alay veya tugay gücündeki savaş birimlerinde komuta altına alındılar. Bu lejyonlarda örgütlenen Sovyet vatandaşları pratikte gerçek askerler olsalar da yasal durumları belirsizdi. Bu nedenle de ikinci sınıf silah taşıyıcıları konumundaydılar. Ancak zamanla Alman askerlerin hak ve görevlerine onlar da sahip oldular. Yiyecek, üniforma, maaş, terfi, ödül ve ikmal hususunda her alanda tam eşitlik kazandılar. Böylece Alman Wermacht'ındaki müttefik askerler olarak tanınmaları mümkün oldu.[32]

Hitler, tüm lejyonların siyasi ve pratik nedenlerden dolayı bölünmesinden yanaydı. Çünkü Hitler, bağımsızlık için haykıran gerçek ordularla karşı karşıya gelmek istemiyordu. Gerçekleşmesi

29 BA-MA, MSG 2/4143. Üxküll, Azerbaycan Lejyonu'na komuta etmişti. Bkz. Dr. Karl von Schowingen'in "Ritter von Niedermayer ve Türk Tümeni (Ritter von Niedermayer und die Turk-Division)" başlıklı çalışması, s. 6.

30 Peter Hoffmann, *Stauffenberg: A Family History, 1905-1944*, Montreal 2003, s. 152.

31 David Motadel, *İslam ve Naziler*, çev. Ahmet Fethi Yıldırım, İstanbul 2015, s. 389-390.

32 Joachim Hoffmann, *Die Ostlegionen, 1941-1943: Turkotataren, Kaukasier und Wolgafinnen im deutschen Heer*, Freiburg 1981, s. 11-12.

muhtemel herhangi bir isyan durumunda bağımsız taburlar idare edilebilirdi.[33] Bununla birlikte Hitler, Alman üniformalı Sovyet gönüllülerin askeri başarısından da ciddi anlamda kuşku duymaktaydı. Feldmareşal Keitel da bazı Doğu Lejyonları'nın güvenilmezliğini doğruladıktan sonra Hitler, bunları Alman güvenliğine yönelik bir tehlike olarak algılayarak hızla tepki gösterdi. Bu nedenle General Zeitzler'e gönüllüleri silahsızlandırmak için bir plan geliştirmesini emretti. Hitler yaklaşık 800.000 gönüllüyü silahsızlandırmayı ve onları işgal altındaki Avrupa'nın madenlerine ve sanayilerine göndermeyi planladı. Fakat böylesi bir plan hiçbir zaman tatbik edilmedi.

Hitler'in planları karşısında dehşete düşen Albay Heinz Herre ve General Hellmich, General Zeitzler'e yaklaşarak onu son rakamlarla Gönüllü Lejyonların oldukça güvenilir ve son derece düşük firar oranına sahip olduğuna ikna ettiler. Albay Herre ve Doğu Lejyonları'nın silahsızlanmasının getireceği şaşırtıcı insan gücü kaybına tahammül edemeyen çok sayıda Alman komutanın çabalarıyla sonunda bir uzlaşmaya varıldı. Doğulu gönüllüler, Atlantik kıyı tahkimatlarını yönetmek ve Alman işgali altındaki Avrupa'nın her yerinde mevziler almak üzere Batı'ya gönderilecekti. Bu eylemle lejyonerler coğrafi olarak anavatanlarından ayrılacak ve eski yoldaşlarına kaçmak için çok az fırsata sahip olacaklardı. Karar, Ekim 1943'te geldi ve takip eden altı ay içinde önemli sayıda Doğulu gönüllü Fransa, Danimarka, İtalya ve hatta Manş Adaları'na gönderildi.[34] Doğulu gönüllülerin Batı'ya transferine Hitler'in büyük saygı duyduğu Türkistanlı Müslüman askerler de dâhil oldu.

Wehrmacht'ta hizmet veren milliyetlerin sayısına ilişkin en güvenilir rapor Doğu Birlikleri Generali Heinz Hellmich tarafından hazırlanmıştır. General Hellmich'e göre, Mart 1943'te Wehrmacht'ta hizmet veren 430.000 bilinen Doğulu gönüllü vardı. Bu sayı

33 J. Lee Ready, *The Forgotten Axis: Germany's Partners and Foreign Volunteers in World War II*, Jefferson, N. C. 1987, s. 256.

34 Jürgen Thorwald, *The Illusion: Soviet Soldiers in Hitler's Army*, New York 1975, s. 170-180.

alt bölümlere ayrılmıştı. Doğu taburları 75.000, Türkistan Lejyonu 42.000, Gönüllüler 310.000 erkek olmak üzere toplamda 430.000 rakamını buluyordu.[35] General Hellmich, amirlerine Wehrmacht'ta hizmet veren gerçek bir Osttruppen sayısı vermeye çalıştı, ancak Alman komutanlarının gönüllülerini bildirmeyen yaygın uygulamaları nedeniyle yalnızca yaklaşık bir sayı verebildi. Genel tahmin doğru olmasa da etkileyici sayıda gönüllüyü göstermekteydi. Mutabakatta Hitler'in düşüncelerine uygun şekilde ulusal grup olarak Türkistanlıların zikredilmesi dikkat çekiciydi.

Türk Tümeni'nin komutanı General Heygendorff'a göre Wehrmacht'ta görev yapan gönüllülerin sayısı yaklaşık 600.000 olarak tahmin ediliyordu. Bunlar Kara Kuvvetleri, Hava Kuvvetleri, Donanma ve Waffen-SS çatısı altındaydı. Heygendorff'a göre muhafazakâr tahminler dikkate alınırsa Kafkas ve Türk halklarının sayısı 250.000; Ukrayna, Litvanya, Letonya, Estonya ve Belaruslular 130.000; Rus Kazakları[36] yaklaşık 20.000 mevcudunda idi.[37]

Rus iş birlikçileri, yukarıdaki rakamların gösterdiği şekilde Alman saflarında büyük bir rol oynamamıştı. Öncelikle tablodaki Rusların çokluğu yanıltıcıydı, çünkü 300.000 civarındaki gönüllü rakamı kesinlikle önemli sayıda Ukraynalıyı da içermekteydi. Muhtemelen toplam sayı içerisinde Sovyet askeri iş birlikçisinin yarısından azını Ruslar oluşturmaktaydı. Diğer taraftan Almanların özel endişeleri ve Ruslardan nefret etmeleri nedeniyle Rus gönüllüleri diğer Sovyet milletlerinden daha sonra askere alındı. 1941'den 1944'e kadar fonksiyonları genellikle destek gücü olmak şeklindeydi. Rus muharebe birimleri kurulduğunda Wehrmacht onları dikkatlice saflara dağıtmayı başarabildi.

35 S. J. Newland, *Cossacks in the German Army 1941-1945*, s. 89.

36 Rus Kazakları olarak bilinen bu halk *Kazak, Cossack, Kozak, Kosak ve Kossak* gibi farklı adlandırmalarla da anılmaktadır. XV. yy. dolaylarında Don ve Dinyeper nehirleri civarında ortaya çıkan bu halkın Türk kökenli Kazaklarla bir ilgisi bulunmamaktadır.

37 Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Turkvölkische und Kaukaische Verbände im kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege, ZS 407/2-8.*

2.2.1. Türkistan Lejyonu'nun Kurulması

OKW'nin Operasyon Personel Daire Başkan Yardımcısı General Walter Warlimont'un imzasını taşıyan 17 Kasım 1941 tarihli emirde Türkistan Lejyonu'nun kurulma kararı açıklanıyordu. Emir yazısında bir Sovyet savaş esirinin talebi ve yakın zamanda Doğu cephesini ziyaret eden Emir Erkilet'in önerisiyle Hitler'in Türk kökenli Sovyet savaş esirlerinden oluşan bir Türk Lejyonu'nun kurulmasını emrettiği belirtiliyordu. Bu amaçla Türk asıllı savaş tutsakları diğer savaş esirlerinden ayrılarak özenle seçilecek ve lejyonerler, uyruğuna ait işaretlerin bulunduğu Alman üniforması giyeceklerdi.[38] Hitler'in Rusya konusundaki güvensizliği, Doğu milletlerindeki taburlardan daha büyük birliklerin birleştirilmesinin yasaklanmasına yol açmıştı. Bu istisnalardan biri Türk taburlarıydı.[39]

Hitler'in Müslümanlar için pek çok kez ifade ettiği hayranlığa uygun olarak, OKW'nin güney Rusya'daki Türkistan topluluklarını resmî olarak Wehrmacht'ın üniforma rengi olan *Feldgrau*, yani saha grisini giymeye layık ilk etnik gruplardan biri olarak tanıması, Türkistanlılara verilen büyük önemi ifade ediyordu. Bu insanlar Nasyonal Sosyalist ideologlar tarafından sık sık idealize edilen Kuzey Avrupa'nın sözde Aryanlarından çok uzaktı. Bununla beraber Hitler, İslâm dininin güçlü savaşçılar inşa etme kabiliyetine olan inancı nedeniyle onları Alman ordusuna kabul etmeye karar verdi.[40]

19 Mayıs 1942 tarihli bir emirde Türk halklarından kurulacak birliklerin kuruluş amacı, işgal edilen bölgelerin daha hızlı bir şekilde pasifize edilmesi ve bu halklardan müttefik olarak yararlanılması şeklinde açıklandı. Ayrıca işgal altındaki topraklarda bulunan partizanların ortadan kaldırılmasının, siyasi ve askeri olarak yetiştirilen lejyonlar sayesinde yapılabileceği belirtildi. Lejyonların kullanılması sadece

38 Oberkommando Der Wehrmacht W.F.St./Abt.L. (IV/Qu) Nr. 002738/41, 17.11.1941, BArch, NS 43/40.

39 Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Turkvölkische und Kaukaische Verbände im kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege, ZS 407/2-10;* Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Zu der Buchbesprechung "Freiwilligenverbände" in O-P Nr. 34 nimmt Herr Professor von Mende wie folgt Stellung,* ZS 413-10.

40 S. J. Newland, *Cossacks in the German Army 1941-1945*, s. 57.

Alman kanını kurtarmakla kalmayacak ayrıca siyasi bakımdan da muhalif direnişi zayıflatacaktı.[41] Alman kanı meselesi savaşın ilerleyen dönemlerinde artan kayıplar nedeniyle bilhassa üzerinde durulan bir konu oldu. OKW Başkanı Feldmareşal Keitel, savaşın son üç yılında yaşanan ordudaki muazzam insan kaybını trajedi olarak nitelemişti.[42]

Türkistanlılar, bir anlamda ülkelerinin bağımsızlığının yeniden tesis edilmesi umuduyla Alman kurtarıcılara yardım etmek için gönüllü oldular. Türkistan gönüllüleri böylece Bolşevizme karşı savaş sloganı altında organize edildi.[43] Stalinist boyunduruktan kurtuluşa ek olarak Türkistanlılar, ulusal umutları gerçekleştirmeye yaklaştıklarına inanıyorlardı. OKH'ye bağlı kurulan *"Yabancı Ordular Doğu Departmanı" (FHO-Die Abteilung Fremde Heere Ost)* ismindeki askeri istihbarat servisinin[44] şefi olan General Reinhard Gehlen'a göre 20 yıllık kanunsuzluk ve terörden sonra insan onuru ve özgürlüğü, hukuk ve mülkiyet gibi temel ilkelerin yeniden tesis edilmesi, Sovyet bölgesinde sisteme doğrudan hizmet etmeyen tüm insanları Almanları desteklemeye sevketmişti. Generalin düşüncesi, Türkistanlılar için bu imkânı kullanmaktan daha başka seçeneğin bulunmadığı yönündeydi.[45]

General Ralph von Heygendorff'un raporuna göre Türkistanlıların salıverilmesi için kapıların açıldığı ilk tarih 2 Ekim 1941 idi. Çünkü Türkistan Lejyonu, 2 Ekim 1943'te Legionowo'da 2. yılını kutlamak üzere Veli Kayyum Han, Gönüllü Birlikler Generali Köstring ve Doğu Lejyonları Komutanı'nın huzurunda bir kutlama töreni düzenlemişti.[46]

---

41 BA-MA, MSG 241/7; BA-MA, RH 26-162/20.

42 Keitel, Wehrmacht'taki insan gücü sıkıntısının sonuçlarını iki istatistikle ortaya koymaktadır. Büyük savaşlar haricinde ordunun normal zamanlardaki aylık insan kaybı ortalama 150.000 ilâ 160.000 kişiydi ve bunların ortalama 90.000 ilâ 100.000'i değiştirilebilirdi. *The Memoirs of Field-Marshal Keitel*, haz. Walter Görlitz, Windsor 2010, s. 172.

43 NARA, M1270-Roll 0025, Ernst Koestring'in Sorgulama Dosyası, s. 2.

44 Abteilung Fremde Heere Ost (FHO) Yabancı Ordular Doğu Dairesi, Ordu Genelkurmay 12. Dairesi olarak kurulmuştu.

45 R. Gehlen, *Der Dienst: Erinnerungen 1942-1971*, s. 100-101.

46 Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Die Entstehung des Kommandos der Ostlegionen, ZS 407/1-14*; BA-MA, MSG 241/51.

Türkistan Lejyonu (Mayıs 1943'e kadar) 32 tabur, Gürcü Lejyonu 12 tabur, Ermeni Lejyonu 11 tabur, Kuzey Kafkas Lejyonu (4'ü başlangıçta Gürcü Lejyonu) 8 ve 2 yarım tabur, Kafkas-Muhammedan veya Azerbaycan Lejyonu 16 tabur, Volga-Tatar lejyonu (bir veya iki Volga-Fin taburu ile) 10 tabur olmak üzere toplam 90 tabur teşkil edildi. Taburlar hiçbir zaman tek parça olarak kullanılmadı, ayrı ayrı hizmet verdi. Bunların çoğu 1943 sonbaharında Fransa'ya taşındı ve 1944'te Alman alaylarına dâhil edildi.[47]

13 Ocak 1942 tarihli emre göre, uygun savaş esirleri Binbaşı Mayer-Mader ve onun subayları tarafından kontrol edilecek ve daha sonra serbest bırakılarak kısa bir denemeden sonra da bu askerlere Alman üniforması giydirilecekti.[48] Bu kapsamda Mayer-Mader, göçmen siyasetçi Veli Kayyum Han ile iş birliği içinde Rembertow'da bulunan askeri eğitim merkezinde Türkistanlılardan müteşekkil küçük çaplı bir savaş birimi oluşturdu. 18 Ekim 1941'den itibaren eğitim gören bu birlikler özellikle savaş taktikleri, sabotaj ve yanıltma teşebbüsleri konusunda eğitilmekteydi. Birlik *"Operasyon Tiger B"* kapsamında faaliyet gösteriyordu. 1941'in sonunda Mayer-Mader komutasında bir Kafkas Müslüman (Azerbaycan) ve altı Türkistan Bölüğü'nün hemen hemen tüm komuta kademelerinde Türkistanlı subaylar görev yapmaktaydı.[49] Alman Ordusu içinde istihdam edilmesi planlanan Türkistanlı ilk birliklerin 444. Türkistan Taburu adıyla anıldığı biliniyordu. Bu aşamada Türkistan birliği güvenlik vazifesiyle Kırım yarımadasında hizmet vermekteydi.[50]

19 Şubat 1942'de Silahlanma Şefi ve Yedek Ordu Komutanı, Türkistan ve Kafkas personelinin ayrılmasını ve iki lejyonun da bağımsız bir şekilde genişlemesi şeklinde bir karar aldı. Ağustos 1942'de birliklerin organizasyon yapılarında birtakım değişiklikler yapılmasından

47 Georg Tessin, *Verbände und Truppen der Deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939-1945*, Erster Band: Die Waffengattungen-Gesamtübersicht, Osnabrück 1977, s. 141.

48 BA-MA, MSG 241/7.

49 BA-MA, RH 58/37.

50 J. Hoffmann, *Die Ostlegionen, 1941-1943: Turkotataren, Kaukasier und Wolgafinnen im deutschen Heer*, s. 26.

sonra Türkistan, Kafkaslar ve Yukarı Volga bölgesinden altı ulusal lejyon Polonya Genel Valiliği'nin Rembertow'daki Doğu Lejyonları komutanı'nın idaresi altında bulundu. Legionowa'da kurulan Türkistan Lejyonu; *Karakalpaklar, Kazaklar, Kırgızlar, Tacikler, Türkmenler, Özbekler, Beluciler, Dunganlar, İranlılar, Kaşgarlılar (Uygurlar), Kuraminler, Şugnanlar, Tarançiler ve Doğu Tatarları* gibi topluluklardan oluşuyordu.[51] Bu şekilde Bolşevizm karşıtı duygularla dolu olan Türkistanlılara Alman Ordusu'nun saflarına katılma ve vatanlarının özgürlüğü için mücadele etme fırsatı verilmiş oldu.[52]

Yetkili lejyonlar, resmi onay ile 1942 boyunca faaliyet gösterdiler ve zaman içerisinde genişlediler. Belirlenen milliyetlerin tanınması Ağustos 1942'de 8000/42 sayılı yönetmeliğin Alman birliklerine dağıtılmak üzere broşür biçiminde yayınlanmasıyla mümkün oldu. Bu broşür Sovyet vatandaşlarını altı ayrı kategoriye ayırarak kullanımlarına ilişkin bilgiler sundu. Buna göre yalnızca Kozaklar (Rus Kazakları), Türk halkları ve Kırım Tatarları'nın Almanlarla eşit olarak yan yana savaşmasına izin verildi. Bu politika Hitler'in inançlarıyla uyumluydu. Broşüre göre Türk ırkı mensupları ve Kozaklar, Bolşevik düşmana karşı Alman askerleriyle yan yana savaşmak için eşit derecede yetkiliydiler. Türk Taburları, Kozak Filoları ve Kırım Tatarları bu kategoriye dâhil edilmişti.[53]

Ordu düzenlemelerine göre lejyon üyeleri *"anavatanlarının Bolşevizmden kurtuluşu ve inançlarının özgürlüğü için mücadele eden gönüllü savaşçılar"* olarak görülüyordu.[54] Türkistanlılar ise sadık ve güvenilir görülen tek Sovyet milletiydi. Bu nedenle Hitler tarafından yetkilendirilmiş bir Türk lejyonunun askere alınması şaşırtıcı değildi. Stauffenberg, Türkistan Türklerini Alman Silahlı Kuvvetleri

51 Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Turkvölkische und Kaukaische Verbände im kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege, ZS 407/2*-12; BA-MA, MSG 241/6; BA-MA, MSG 241/7; J. Hoffmann, *Die Ostlegionen, 1941-1943: Turkotataren, Kaukasier und Wolgafinnen im deutschen Heer*, s. 30-33.

52 BA-MA, MSG 123/31. Mitteilungen für Deutsche Soldaten, 23 Ekim 1944.

53 BA-MA, RH 22/135; BA-MA, RH 20-4/404; BA-MA, RH 19V/79; BA-MA, RH 26/162/16.

54 BA-MA, MSG 123/32. Mitteilungen für den Deutschen Soldaten in Freiwilligenverbänden, Nisan 1944.

için kazanma konusunda büyük umutlara sahipti.[55] OKW'nin 23 Mart 1942'de yayınlamış olduğu bir kararnamede Türk Halklarının ve Kafkasya'da yaşayanların savaştan sonra geniş kapsamlı bir bağımsızlık elde etmelerine izin verilmesi amaçlanıyordu.[56] Bununla birlikte Gönüllü Birlikler Generali Ernst Köstring'in belirttiği üzere Türkistanlılar arasında sömürge halkı olarak muamele görmelerine karşı büyük bir nefret de bulunmaktaydı.[57]

Oluşturulan birimler arasında en büyük ve en bilineni ise 162. Türk Piyade Tümeni idi. Tümen, 303. Piyade Alayı, 314. Piyade Alayı, 329. Piyade Alayı, 236. Topçu Alayı, 236. Keşif Taburu, 236. Tanksavar Taburu, 236. Mühendis Taburu, 236. Sinyal Taburu'ndan oluşmakta olup merkezi Groß-Born askeri eğitim alanındaki Wehrkreis II (Askeri bölge II-Stettin) dâhilinde bulunan Almanya'nın Rostock şehri idi. Bu birim ilk olarak Ocak 1940'ta yeni kurulan tümen karargâhı altında Pomeranian ve Mecklenburger Yedek Eğitim Birimi'nin gruplanmasıyla oluşturuldu. Birim Rusya'daki ilk mücadelelerde yer aldı ve Haziran 1941'den ilk kış saldırısı kontrol edilene kadar sürekli faaliyette bulundu. 162. Türk Piyade Tümeni, Aralık 1941'de ciddi kayıplara uğradı ve daha sonra 1942 sonbaharına kadar Doğu Cephesinin güney kesiminde görev yaptı. Muhtemelen bu nedenle 1941'in sonlarında Yüksek Komutanlığın emriyle kurulan Doğu taburlarını eğitmek için 162. Türk Piyade Tümeni seçildi. Bu birliklerde yer alan pek çok ulus Komünizme karşı Alman hizmetinde savaşmaya gönüllü oldu. Bu birlikler 162. Tümenden ayrıldıktan sonra diğer aktif tümenlere gönderildi. 162. Türk Piyade Tümeni'nin komutanları arasında Oscar Ritter von Niedermayer (1941-42 ve 1942-44), Korgeneral Hermann Franke

55 Rolf-Dieter Müller, *Reinhard Gehlen. Geheimdienstchef im Hintergrund der Bonner Republik: Die Biografie (Band 1: 1902-1950)*, Berlin 2017, s. 279.

56 Russian Anti-Communist Forces in The German War, General CIA Records, 1949, s. 10. https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000256494.pdf

57 BA-MA, MSG 241/10. General Ernst Köstring'in "1941-1945 Bolşevizm ile Mücadelede Rusya'dan Gönüllülerle Deneyim (Erfahrung mit den Freiwilligen aus dem russischen Raum im Kampf mit dem Bolschewismus 1941-1945)" başlıklı notları, s. 27-28.

(1942), Korgeneral Hans von Sommerfeld (1944) ve Tümgeneral Ralph von Heygendorff (1945) gibi önemli isimler bulunuyordu.[58]

Lejyonların görev aldığı en büyük birlikler tabur kuvvetinde olmasına karşın 162. Türk Tümeni olarak anılan birlik bunun istisnasını oluşturuyordu. 21 Mayıs 1943'te teşkil edilen 162. Türkistan Tümeni, Alman hizmetindeki Doğu birliklerinin en büyük tümeni idi. Tümgeneral Oscar Ritter von Niedermayer'in komutanlığını yaptığı Tümenin operasyon sorumlusu Yarbay Kurt Busch idi. Daha sonra yerine Binbaşı Erhard Adler geldi.[59] Albay Almers, Friedrich Klaps, Georg Sessler, Yüzbaşı Wolfgang Körbiz, Yüzbaşı Alexander Fürst ve Rudolf Jacobs gibi subaylar Kuzey İtalya'da görev yapan Armee-Abteilung von Zangen savaş biriminin komutası altındaydı ve 162. Türk Piyade Tümeni ile yakın şekilde görev yapıyorlardı.[60]

Doğu Birlikleri (Osttruppen) olarak anılan oluşumlar genellikle bölgesel güvenlik konularında görevlendirilirken, Türkistan Lejyonları olarak ifade ettiğimiz birlikler düzenli bir yapılanmaya sahip olup savaşın sert geçtiği cephelerde doğrudan görev yaptılar. Bununla birlikte Wehrmacht yönetiminin her ne kadar Türkistan halklarıyla ciddi bir iş birliğine girişilmiş olsa da Türkistan'a yönelik belirli bir işgal planı da bulunmuyordu.

2.2.2. Lejyonlarda Örgütlenme

Alman yetkililere göre lejyonlar ancak idealizmi, sorumluluk ve onur duygusunu uyandırmak suretiyle faydalı birimler haline

58 Samuel W. Mitcham, *Hitler's Legions: The German Army Order of Battle, World War II*, New York 1985, s. 137-138.

59 Paolo A. Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers: A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*, Solihull 2015, s. 45. Ayrıca bkz. Hans H. Götting, *Die 2./N 236: Beiträge zur Geschichte der Funkkompanie der 162. Infanterie-Division (Turk) 1943-1945*, Röddensen 1990; 162. (Turkistan) Infanterie-Division, https://www.axishistory.com/list-all-categories/150-germany-heer/heer-divisionen/3678-162-turkistan-infanterie-division; 162. Infanterie-Division, http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Infanteriedivisionen/162ID-R.htm

60 P. A. Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers: A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*, s. 169.

getirilebilirdi. Bununla birlikte komuta makamları, lejyonerlere silah arkadaşı gibi davranma ve ulusal özelliklerine saygı gösterme emri alan Almanlar tarafından özel olarak doldurduldu. Alman-Türk karması bir yapıda olan 162. Türk Piyade Tümeni yaklaşık % 50 Alman personele sahipti. Birimdeki liderlik pozisyonları Alman personel tarafından, çok sayıda Astsubay ve bazı subay pozisyonları ise Türkistanlılar tarafından işgal edilmişti.[61] Subay atamalarında ise belirleyici olan, askeri bilgiden ziyade Alman kamp komutanının izlenimiydi.[62]

OKH Organizasyon Departman Başkanlığı'nın 30 Aralık 1942 tarihli yazısında birliklerdeki liderlik ve alt pozisyonların Türkistanlı askerler tarafından işgal edilmesinin olumsuz sonuçlarından bahsedildi. Bu durum Kızıl Ordu'da görev yaptıkları sıralarda Türkistanlı askerlerin temel eğitiminin ve dolayısıyla özgüvenlerinin düşük olmasından kaynaklanıyordu. Yine raporda belirtildiğine göre Türkistanlıların Alman birlikleri çatısı altında hızlı bir şekilde bunlara alışacağı vurgulandı.[63]

Türk asıllı subayların rütbeleri Binbaşı'ya kadardı. Almanlar savaş esirlerinin yüksek birlik olmadığını göstermek için tümen ve alay düzeyinde birlik teşkil etmediler. Bu nedenle en büyük birlik taburdu.[64] Fakat her taburda 8.000-10.000 kişi vardı ve bu sayı bir tümene eşitti. Tek istisnai örnek 162. Türk Piyade Tümeni idi. General Heygendorff'un belirttiğine göre Ekim 1944'ün sonunda çok sayıda Alman personel çıkışı olduğu için Alman-Türk güç ilişkisi Almanların nazarından endişe verecek şekilde Türkler lehine değişmişti.[65]

---

61 BA-MA, MSG 123/31. Mitteilungen für Deutsche Soldaten, 23 Ekim 1944.

62 Subay atamaları bazen olumsuz sonuçlar da doğurabiliyordu. Örneğin Eylül 1941'de Siedlce'de 73, Ekim 1942'de Częstochowa'da 183 Türkistanlı subay, komiser oldukları suçlamasıyla vurulmuşlardı. BA-MA, MSG 241/4.

63 BA-MA, MSG 241/8.

64 BA-MA, MSG 241/10. General Ernst Köstring'in "1941-1945 Bolşevizm ile Mücadelede Rusya'dan Gönüllülerle Deneyim (Erfahrung mit den Freiwilligen aus dem russischen Raum im Kampf mit dem Bolschewismus 1941-1945)" başlıklı notları.

65 Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Wie es zu meiner Ernennung zum Kommandeur der Ostlegionen kam., ZS 407/1-63*; Ayrıca bkz. BA-MA, MSG 241/4.

OKH Kurmay Başkanlığı Organizasyon Dairesi'ne gönderilen Ağustos 1942 tarihli yönetmelikte Türk taburu lejyonerleri için idari düzenlemeler ele alındı. Buna göre lejyonerler ayın üçüncü günü belirlenen oranlara göre aylık ücret alacaklardı.[66] Lejyonerlerin maaşları ve sosyal yardım gibi pek çok meselesi, 1944 ortalarında Alman askerlere uygulanan hükümlere kademeli olarak uyarlandı. Böylece Almanlar ve Türkistanlılar arasında kağıt üzerinde tam bir eşitlik mümkün olabildi.[67]

1 Haziran 1944'e kadar Türkistan Saha Birimlerinde (Wehrmacht ve SS) görevli asker sayısı 36.330 idi. 2.250 asker Astsubay, 74 asker ise subay olarak görev yapıyordu. Saha taburlarında 51, SS birliklerinde 23, MTBK'da ise 13 Türkistanlı subay bulunmaktaydı. Alman Ordusu'ndaki küçük Türkistan Birimleri'nin sayısı 3.723 idi. İnşaat görevlileri, Öncüler, İşçi taşıyıcı ve koruma, Saha Yedek Birlikleri vs. gibi oluşumlar 113.760 kişiyi bünyesinde barındırıyordu. Alman birimlerindeki gönüllü (Hiwis) Türkistanlılar 17.470 kişiden oluşuyordu. Kriegsmarine'deki (Deniz Kuvvetleri) Türkistanlılar 3.000, Luftwaffe'deki (Hava Kuvvetleri) Türkistanlılar sabit personel olarak 4.000, Vlasov'un Rus Kurtuluş Ordusu'ndaki (ROA) Türkistanlılar 742, MTBK bünyesindeki Türkistanlı subay ve askerler ise 53 kişiden oluşuyordu. Böylece toplam sayı olarak 181.402 rakamı karşımıza çıkmaktadır.[68]

2.2.3. Savaş Cephelerinde Türkistanlılar

Gerek Alman ordusunda gerekse SS teşkilatında görevli Türk birlikleri savaşın en zorlu cephelerinde yer aldı. Türkistanlı askerler Kırım, Kuzey Kafkasya, Stalingrad, Smolenks ve Leningrad kuşatmalarının yapıldığı bölgelerde Ruslara karşı çetin mücadelelerde görev yaptı. Sadece Varşova İsyanı'nı bastırmakla kalmayan Türk

66 BA-MA, RH 22/135. Oberkommando des Heeres, GenStdH/Org. Abt. (II), Nr. 8000/42, Landeseigene Hilfskräfte im Osten, Ağustos 1942, s. 17; BA-MA, MSG 241/39.

67 BA-MA, MSG 241/6.

68 BA-MA, MSG 241/4.

gönüllüleri Rus ordularını Varşova'dan 50 km uzaklaştırdı. Türkistanlılar Polonyalı sivilleri de katliamdan kurtararak halkın takdirini kazandılar. Diğer taraftan İtalya cephesinde üstün bir performans göstererek Alman komuta kademesini etkilemeyi başardılar. Özetle savaşın nihayete erdiği tarihe kadar Türkistan birliklerini hemen hemen her mevzide görmek mümkündü.

1941 baharında organize birkaç Baltık ve Ukraynalı gönüllü tabur, güvenilir olduklarını kanıtladılar. OKH, 1942 Ocak ayında güvenlik birliği sıkıntısına kısmi bir çözüm olarak Sovyet karşıtı sakinler ve güvenilir eski savaş esirleri arasından ilave yerel birimlerin askere alınmasını tavsiye etti. Daha sonra bir askere alma kampanyası başlatıldı ve Baltık, Ukrayna, Rus Kazakları ve Tatar yerlileri arasından her biri *Hundertschaften* adını alan 100 ilâ 150 kişilik bir dizi Polis Birimi oluşturuldu. Bunlar tecrübeli askeri polis taburlarından kadroya alındı ve ele geçirilen Rus malzemesiyle silahlandırıldılar. Yakın gözetim altında eğitim ve bazı güvenlik çalışmalarından sonra partizan baskısının ağır olmadığı bölgelerde demiryolu hattı devriyeleri ve köprü muhafızları olarak görevlendirildiler. Hitler, 10 Şubat 1942'de Ordu tarafından partizan karşıtı çalışmalar için başka yerli muharebe birimlerinin örgütlenmemesini ve hâlihazırda oluşturulmuş olanların da aktif vazifelerde yer almamalarını emretti. Ayrıca Ordu grubunun geri bölgelerinde yerel birimlerin nihai kontrolüne ilişkin olarak, her Ordu grubunda Himmler'in temsilcisi olan daha yüksek SS ve Polis şefinin bulunması (Ordu Güvenlik Komutanlıkları ile iş birliğinden ziyade) gerektiğini belirtti. OKH; Tatarlar, Kafkasyalılar, Gürcüler, Ermeniler ve Türkistanlılardan oluşan muharebe ve güvenlik birimlerinin özellikle yasak kapsamından çıkartılması noktasında yoğun girişimlerde bulundu.[69]

Sonuç olarak eğitim ve teçhizat eksikliklerine rağmen 1942'nin sonlarında altı Türkistan Piyade Taburu (450., 452., 781., 782., 783., 784.) ilk dalga şeklinde, 1943 baharında ise beş Türkistan Piyade Taburu (785., 786., 787., 788., 789.) ikinci dalga şeklinde

69 Edgar M. Howell, *The Soviet Partisan Movement, 1941-1944*, Washington 1956, s. 86.

cephelere gönderildiler. 1943'ün ikinci yarısında ise üçüncü dalga halinde cepheye gönderilen on yedi tabur arasında 790., 791. ve 792. Türkistan Piyade Taburları yer almaktaydı. Genel olarak ifade edersek, 1943 yılının sonuna kadar Polonya'daki Doğu Lejyonları Komutanlığı bünyesinde 14 Türkistan Piyade taburu teşkil edildi. Toplam 53.000 kişiden müteşekkil 53 Sahra Taburu örgütsel çalışmalar hakkında önemli bir fikir vermektedir. Diğer taraftan OKH'nin talepleri doğrultusunda Alman taburlarına entegre edilemeyen lejyonlardan çok sayıda inşaat ve ikmal birimi ile benzer birimler de organize edildi.[70] 1943 yılı boyunca güçlendirilmiş dört adet Türk İşçi Taburu ve bir Yedek Tabur ayrı bir birimde birleştirilerek Albay Boller'in komutasına verildi.[71]

Mayıs 1942 ile Mayıs 1943 yılları arasında 162. Türk Piyade Tümeni 25 Sahra Taburu, 2 takviyeli yarı tabur, 7 İnşaat Taburu ve 3 Yedek Tabur teşkil etti. Bunları oluşturan birimler arasında 12 Türkistan Piyade taburu yer aldı. 1943'ün ilk aylarında değişen savaş durumu nedeniyle tamamlanan saha taburları yalnızca mevcut Güney Ordu Grubu A ve B'ye değil, kısmen arka bölgelerdeki partizanlarla savaşmak için Kuzey ve Merkez Ordu Grupları'na da atandı.[72]

782., 450. ve 811. Türkistan Piyade Taburları, Wehrmacht'ın bir geri bölge güvenlik bölümü olan 444. Güvenlik Birliği tarafından Ilinskaya, Tichorezk, Novoroshdestvenskaya, Beresanskaya, Novo-kursunskaya, Timoshevskaya kasabalarından geçerken kaydedildi. Bu birimler Tikhoretsk'in yaklaşık 15 kilometre kuzeyinde, Fastovezkaya yakınlarındaki 40. Tank Kolordusuna katılmıştı.[73]

1. Kazak Tümeni'nden farklı olarak, 162. Türk Piyade Tümeni, 50/50 Alman-Osttruppen personel oranını korudu ve bu, çoğundan daha iyi çalışan bir deney oldu. Doğu Lejyonları'nda deneyimli olan

70 Wehrmacht Başkomutanı 4 Eylül 1942'de Ukrayna'da Türk inşaat ve ikmal birimleri kurulması emrini vermişti. BA-MA, RH 11/V/3.

71 J. Hoffmann, *Die Ostlegionen, 1941-1943: Turkotataren, Kaukasier und Wolgafinnen im deutschen Heer*, s. 38-39.

72 J. Hoffmann, *Die Ostlegionen, 1941-1943: Turkotataren, Kaukasier und Wolgafinnen im deutschen Heer*, s. 76.

73 Antonio J. Muñoz, *Army Group South: Rear Area Security and the Holocaust, 1941-1943*, New York 2009, s. 103.

Tümgeneral Ralph von Heygendorff, 1942'nin sonlarında yeni ortaya çıkan 162. Türk Piyade Tümeni'nin komutasını devraldı. Askerlerin eğitimi, sivil nüfusun olumsuz etkilerinden kaçınmak amacıyla işgal altındaki Rusya yerine Almanya Neuhammer'da gerçekleştirildi. Esasen partizan karşıtı faaliyetlerde bulunan Türk Birliği, bazı Azerbaycanlı askerler ve çok sayıdaki Alman personel ile Haziran 1943'ten itibaren Hırvatistan, İstriya ve Kuzey İtalya'daki savaşlara katıldı.[74]

General Paulus, 1942 Kasım ayı başlarında Piyade tümenlerinin her birine işgal altındaki Kafkasya'daki Türk kökenli askerlerden oluşan yeni bir sahra taburu tedarik etti. Bu girişim gönüllülük veya arka bölge birimlerinin gelişigüzel istihdamının aksine Yüksek Komutanlığın Kafkasya bölgesindeki azınlık milletler arasında Sovyet rejimine karşı hoşnutsuzluktan yararlanmak için 1942'nin başlarında başlattığı sistematik bir çabayı temsil ediyordu. Her tabur; Azerbaycanlılar, Ermeniler, Gürcüler, Türkistanlılar, Kırım Tatarları ve Kuzey Kafkasyalılar (Çeçenler dâhil) gibi homojen birimlerden oluşan ve 37 kişilik Alman komuta kurmayı tarafından yönetilen 926 yerli personele sahipti. Bu birimlerin Kasım-Aralık 1942'de 6. Ordu tümenlerine katılmaları planlanıyordu.[75]

1943 sonbaharında Kızıl Ordu'nun Almanya'ya karşı amansız ilerleyişinin başlamasıyla birlikte çok sayıda asker Sovyet tarafına dönme fırsatını buldu. Yalnızca Alman 2. Ordusu'nda 1943 Eylül-Aralık döneminde 2.500'den fazla gönüllü saflarını terk ederken, Kafkasya bölgesinden askere alınan lejyonlar arasında aynı dönemde % 8 ilâ 10 arasında firar olduğu tahmin ediliyordu.[76] Albay Fernand'ın intikal ile ilgili 21 Temmuz 1944 tarihli muhtırasında kanıtlandığı üzere 15-16 Temmuz 1944 gecesi önemli bir firar vakası yaşandı. Bu bağlamda Fransız partizanların yanında yer alan 47 kişi kaydedildi. Firar vakasında yer alanların arasında 27 Özbek, 17 Kazak, 6 Türkmen, bir Kırgız ve bir Tacik bulunmaktaydı. Albay

74 J. Thorwald, *The Illusion: Soviet Soldiers in Hitler's Army*, s. 77.

75 Timothy P. Mulligan, "Escape from Stalingrad: Soviet Nationals with the German Sixth Army", *The Journal of Slavic Military Studies*, 20/4, 2007, s. 746.

76 T. P. Mulligan, "Escape from Stalingrad: Soviet Nationals with the German Sixth Army", s. 747.

Fernand, 16 Temmuz gecesi Alman garnizonundan kaçan 47 kişinin olduğunu bildirdi.[77]

781. Türkistan Taburu'ndan tekrar Kızıl Ordu saflarına geçen asker sayısı 43 olmuştu. Yabancı Ordular Doğu Dairesi'nde görev alan ve daha sonra Gönüllü Birlikleri Karargâhı'nın başına geçen Albay Heinz Danko Herre'nin yapmış olduğu bir araştırma, taraf değiştiren lejyonerler hususunda önemli veriler ortaya koydu. Herre, taraf değiştiren gönüllülerin toplam sayısını 1.300 olarak belirtti. Bu sayı Alman tarafındaki tüm gönüllülerin mevcudiyetinin % 1,5'ine karşılık geliyordu. Munoz ise bu sayıyı daha yüksek bir rakam olarak 3.000 şeklinde vermektedir. Tüm bu gelişmeler sonucunda Alman makamları bazı birliklerin sadakatinden şüphe duyarak onları dağıtma kararı aldı, bazılarını ise çalışma taburları şeklinde inşaat işlerinde kullanmayı seçti.[78]

20 Ocak 1944'e kadar Doğu Birlikleri'nin çoğu, beklenen Müttefik işgaline hazırlanmak için Batı Avrupa'ya transfer edildi. Etnik Almanlarda olduğu gibi sıradan Rus ve Türk azınlık mensupları da cepheler arasında defalarca üniforma değiştirdiler. 27 Haziran 1944'te Alman Elçilik Konseyi üyesi Werner von Schmieden'e yazılan raporda Doğu taburlarının kendilerini Batı'da mükemmel bir şekilde gösterdiklerine ve bazı pozisyonlarda kelimenin tam anlamıyla son adama kadar savaştıklarına dikkat çekildi. Bu durum Feldmareşal von Rundstedt ve Çöl Tilkisi lakaplı Feldmareşal Rommel'in içeriğini kararlaştırdığı Wehrmacht mesajlarına da yansıdı. Bununla beraber raporda, Gürcü Taburu'nun beklentileri tam olarak karşılayamaması sebebiyle Türkistan birliklerine küçük bir gölge düşürdüğü bilgisi de yer aldı.[79]

1943'te Rusya'da kısa süreli cephe hizmeti gören 162. Türk Piyade Tümeni'nin aktif görevinin çoğu Yugoslavya'da partizan

77 G. Mendikulova, E. Nadezhuk, A. Akatayeva, "New Documents on Kazakhs in the European Resistance Movements During World War II", s. 214-220.

78 Halil Burak Sakal, *Başka Bir Dünya Savaşı: İkinci Dünya Savaşı Sırasında Almanya Tarafında Savaşan Türkistanlılar, 1941-1945*, İstanbul 2013, s. 233-234.

79 *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP)*. Serie E: 1941-1945, Band VIII, 1. Mai 1944 bis 8. Mai 1945, Göttingen 1979, (Doküman No: 80), s. 141.

güçlerine karşı oldu.[80] Balkanlar, Kafkasya, Fransa ve İtalya cephelerinde[81] savaşan Türkistanlılar gerçekten de savaşın en zor koşullarını yaşıyordu. Savaşın son evresinde 162. Türk Piyade Tümeni, Slovenya'da partizanlara ve Kuzey İtalya'da ABD birliklerine karşı kullanıldı. Tümenin görev yaptığı lokasyonlar arasında Groß-Born, Darmstadt, Lothringen, Doğu Prusya, Bialystok, Smolensk, Wjasma, Rshew, Kuzey İtalya, Ligurien, Rimini, Bologna, Padau bulunmaktaydı. Tümenin vazife üstlendiği merkezlerde bağlı oldukları birimler savaş süresince farklılık göstermiş, birliğin organizasyon yapısında da değişimler görülmüştü.[82]

162. Türk Piyade Tümeni'nin de katıldığı Rimini Savaşı, Müttefiklerin İtalyan cephesinin Alman savunma hattı olan Gothic Line'a saldırmaya başladığı 25 Ağustos ile 21 Eylül 1944 arasında yapıldı. Savaş, İtalya'da o zamana kadar yapılmış en büyük ağır zırhlı çatışmaydı. Savaşın başlangıcından önce Türk Tümeni, güney ve kuzey kıyı kanadını koruyan yedek konumda bulunuyordu. Operasyon başladığında ise İtalyan seferinin en çetin mücadelesinin yaşandığı Gemmano ve Coriano sırtlarının yakınında savaştı. Çatışma bittiğinde tümen askerleri Almanya için savaşmaktan çok, teslim olmaya meyilli olduklarını gösterdiler. Türk Tümeni'nin savaşmasını sağlayan tek şeyin, Alman komutanları ve çavuşları

80 D. Littlejohn, *Foreign Legions of the Third Reich: Poland, the Ukraine, Bulgaria, Romania, free India, Estonia, Latvia, Lithuania, Finland and Russia*, s. 252.

81 İtalyan cephesinde ve anti-partizan savaşlarının yaşandığı Kuzey İtalya'da faaliyet gösteren Türkistan Lejyonu'na ilişkin detaylı bilgiler ve görsel materyal için Bkz. G. Maurizio Conti, Maurizio Cavalloni, Alessandro Centenari, *Deutsche Truppen in Italien. Band 2: La Repubblica Sociale Italiana - R.S.I. e la "Turkistan Division"*, Piacenza 2009.

82 162. Türkistan Tümeni'nin savaştığı cephelere ve organizasyon yapısına ilişkin detaylı bilgiler için Bkz. Doğu Lejyonları Komutanı General Heygendorff'un Raporu, Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Wesentlichste Einsätze der 162. (Turk) Division, ZS 407/1-44*; Georg Tessin, *Verbände und Truppen der Deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939-1945*, Siebenter Band: Die Landstreitkräfte 131-200, Osnabrück 1973, s. 130-135; *Guides to German Records Microfilmed at Alexandria, Va, No: 68. Records of German Field Commands: Divisions (141st-187th), Part VIII*, National Archives and Records Service, Washington 1974, s. 34-40.

tarafından sırtlarına doğrultulan silahlar olduğu böylelikle anlaşılmıştı.[83]

Almanlar ilk kez Arnavutluk'ta kendi birliklerinin etkinliği konusunda endişelenmeye başladılar. Eylül 1944'e gelindiğinde 297. Piyade Tümeni'nde Almanlara kaçan ya da onlar tarafından esir alınan eski Sovyet birliklerinin üç taburunun çoğu Arnavutlara ya da İngilizlere kaçtı. Taciklerden, Kazaklardan ve Özbeklerden oluşan ve çoğu Türkçe konuşan otuz asker, subaylarını öldürerek Arnavut savaşçılara katıldı. Hatta Kazak birlikleri, ölen subayların kulaklarını büyük yeşil bir mendile sararak yanlarında getirdiler.[84]

Ekim 1944'ün başlarında 162. Türk Piyade Tümeni İtalya'nın Ravenna bölgesindeydi.[85] Ekim ayında tekrar çatışmaya dâhil edilse de zayıf performası nedeniyle geri çekilmek zorunda kaldı. Tümen, La Spezia'nın kuzeydoğusundaki dağlarda ve daha sonra Tavo Vadisi'nde yoğun çatışmalar yaşadı.[86] 23 Kasım 1944'te çoğu Türk Tümenine bağlı olan Alman Ordusuna mensup 18.000 asker tarafından Kış Operasyonu başladı.[87] Batıdan doğuya ölümcül bir kıskaç manevrasıyla kademeli olarak kuşatılan Piacenza direnişinin temel noktalarına karşı birbiri ardına düşen hücumlar yapıldı. Operasyon, Oltrepò Pavese ve Val Tidone partizan oluşumlarını etkiledi. Kuzeydoğu İtalya'daki Bobbio 27 Kasım'da ikinci kez düştü. Piacenza'ya bağlı Bettola kasabası, 2 Aralık 1944'te Cerro muharebesinin yenilgisinden sonra işgal edildi. Tümen, 31 Aralık ve 1 Ocak tarihleri arasında Aveto Vadisi'nde (Cenova) savaşa katıldı. Santo Stefano d'Aveto (Cenova), Torrio (Piacenza) ve bölgenin en yüksek zirvesi olan Monte Maggiorasca partizanlardan temizlendi. 2 Ocak'ta Türkmenler Ponteceno'yu (Ceno Vadisi, Parma) işgal

83 Mark Zuehlke, *The Gothic Line: Canada's Month of Hell in World War II Italy*, Vancouver 2006, s. 65.

84 Bernd J. Fischer, *Albania at War, 1939-1945*, West Lafayette, Indiana 1999, s. 225.

85 BA-MA, MSG 123/31. Mitteilungen für Deutsche Soldaten, 23 Ekim 1944.

86 Samuel W. Mitcham, *German Order of Battle: 1st-290th Infantry Divisions in World War II*, Mechanicsburg, PA 2007, s. 215.

87 İtalyan cephesinde Kasım ayında başlayan operasyonlara dair detaylı bilgi için Bkz. BA-MA, MSG 123/31. Mitteilungen für Deutsche Soldaten, 9 Aralık 1944.

ettiler. 6 Ocak 1945'te Totila operasyonu başlatıldı. Val d'Arda'nın özgür bölgesi düştü. Alman Ordusu'nun 12.000 iyi teçhizatlı askerden oluşan Türk Tümeni'nin bir kıskaç manevrası, Val d'Arda ve Val d'Ongina'yı derinden sarstı. Bunun sonucunda çok sayıda partizan etkisiz hale getirildi ve diğerleri yakalanmamak için dağılmak durumunda kaldı. Büyük Kış Operasyonu'nun ilk gününde 200 Türkmen askerin ve bir Türkistanlı subayın öldürüldüğü bazı İtalyan kaynaklarında yer almaktadır.[88] 1945'in başlarında tümen askerleri arasında firar ve partizanlara katılma eylemi fazla olduğundan personel sayısı büyük ölçüde azaldı.[89]

Müttefik güçler 2 Nisan 1945'te başlatılan Roast Operasyonu kapsamında Comacchio Gölü ile Adriyatik Denizi arasındaki dar arazi şeridi olan Porto Garibaldi'yi ele geçirmek için harekete geçti. Gölün doğu tarafı ince kum şeridine sıralanmış düzinelerce mayınla 132. Türkistan Piyade Tümeni tarafından savunuldu. Sonuçta Alman tarafı başarısız oldu ve Türk Tümeni'nden 800 asker esir edildi. 22 Nisan'da Ferrara ve Modena'nın müttefikler tarafından ele geçirilmesiyle 162. Türk Piyade Tümeni de kuzeye doğru çekilmeye başladı.[90] 27 Nisan 1945'te Piacenza garnizonunda Türkistan Tümeni askerleri bulunurken, Partizan ordusu'nda da aynı birliğin Kazak asker kaçakları yer almaktaydı.[91]

Alman makamlarının tüm yanlış politikalarına rağmen Stalingrad savaşlarında üç Türk taburunun son askerine kadar mücadele verdiği, Kafkaslardaki çetin savaşlar esnasında hayatlarını kaybeden

88 Tommaso Ferrari, "Per una cartografia delle zone libere in Emilia-Romagna", *Il paradosso dello Stato nello Stato. Realtà e rappresentazione delle zone libere partigiane in Emilia Romagna*, ed. Roberta Mira, Toni Rovatti, Bologna 2016, s. 65; P. A. Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers: A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*, s. 260-263.

89 Türkistanlılar arasında iltica edenlerin sayısı 800'ü doğuda olmak üzere toplam 3.100 kişiydi. Doğu cephesindeki Türkistanlı sığınmacılar ise genellikle Sovyetler'e değil, ulusal partizanlara katılmaktaydılar. BA-MA, MSG 241/4; Heygendorff'a göre firar vakalarının artması lejyonerlerin aşırı duyarlılığı göz önüne alındığında yanlış uygulamalardan kaynaklanmıştı. BA-MA, RH 58/62.

90 P. A. Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers: A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*, s. 301-304.

91 Stephen Hastings, *The Drums of Memory: An Autobiography*, Londra 1994, s. 127.

Türklerin olduğu kayıtlara geçti.[92] Altı Türk taburu Rus Kızıl Ordu'nun Berlin yönündeki ilerleyişini kısa bir süre durdurmayı başarmıştı. Harkov yakınlarında bir Türk taburunun askerleri, bir kuşatmayı yarıp düşman çemberinden kurtulduğu halde arkalarında kalan Alman komutanlarının cesedini almak için geri dönmüşlerdi.[93]

Doğu cephesinden alınarak İtalya ve Fransa'ya yerleştirilen Türkistanlılar, İngiliz ve Amerikan kuvvetlerine karşı kullanıldı. Önemli bir diğer nokta, Doğu cephesinde savaşan Türk birlikleri tabur halinde teşkilatlandırıldıkları halde Batı'ya nakledilen birliklerin alay ve tümen statüsünde bulunmalarıydı.

Türkistanlılar cephe hatlarında aktif şekilde savaşmalarının yanı sıra İşçi taburlarında Almanlara ek hizmet de sağladılar. Doğu Prusya'da konuşlandırılan Türk İşçi Taburu, Volkssturm[94] mensuplarıyla birlikte savunma pozisyonlarını genişletmek için çalıştı.[95] Savaşın sıcaklığı Alman topraklarına yaklaşmaya başladığında gönüllü lejyonerlerin Alman aileleri ile Almanya'daki evlerde kaldığı da görüldü. Bu doğrultuda ordu yönetimi çeşitli düzenlemelerde bulundu. Gönüllü Birlikler Komutanlığı, Alman sivil halkı lejyonerler hakkında olabildiğince eğitmeye ve diğer taraftan askerleri de Alman halkının gelenek ve anlayışları konusunda bilgilendirmeye gayret etti. Alman sivillere, üniforma itibariyle Alman personelden farklı görünmeyen lejyonerlerin[96] kol armaları sayesinde ayırt edilebileceği bildirildi.[97]

92 Latif Çelik, Stalingrad'ı kuşatan Alman Orduları'nın muhtemel bir ilerleme için Türkistan planlarının hazır olduğunu iddia etmektedir. Çelik, XVI. Panzer Tümeni ile 450., 782. ve 811. Türkistan taburlarının Astrahan yönündeki ilerleyişlerinin bu iddiayı kuvvetlendirdiğini belirtmektedir. Bkz. Latif Çelik, *II. Dünya Savaşında Almanya Saflarında Savaşan "Türkistan Lejyon Ordusu"*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2015, s. 209.

93 Sir O. Caroe, *Sovyet İmparatorluğu: Sömürülen Milletler*, c. 2, s. 348-349.

94 Nazi Almanyası'nın son aylarında Adolf Hitler'in emriyle teşkil edilen milis kuvvet.

95 *Yeni Türkistan*, 4 Ocak 1945. BA-MA, MSG 123/10. Deutsche Uebersetzung und Inhaltsangabe der Turkestanischen Zeitung, Jani Türkistan.

96 Lejyonerlerin Alman üniforması taşımaları yasal olarak Alman askerleriyle eşit olduklarına işaret etse de Almanlarca böyle kabul edilmedikleri ortadaydı.

97 BA-MA, MSG 123/32. Mitteilungen für den Deutschen Soldaten in Freiwilligenverbänden, Kasım 1944.

Türkistan Tümeni'nin ana bölümü 28 Nisan'da Padau yakınlarında teslim oldu. Ancak tümenin kalan kısmı kuzeye çekilmeyi başardı ve Avusturya'ya ulaştı. Buradaki birlikler ise 4 Mayıs 1945'te İngiliz ordusuna teslim oldular.[98]

Önemli bir diğer nokta cephe faaliyetlerinde aktif olarak kullanılan birliklerin bakım ve tedavi işleri idi. Cephelere sevk edilen lejyonerler için yaralanmaları veya hastalanmaları durumunda sağlık hizmetleri veriliyordu. Tıbbi bakımlar Alman askerleri için geçerli olan hükümlere göre ücretsizdi.[99] Askerler için 25.000 yataklı 21 savaş hastanesi teşkil edilmişti. 1944'te 15.000'den fazla yaralı ve hasta kayıtlara geçti. Ayrıca engelliler için evler de bulunuyordu. Hapishane kamplarında özel hastaneler için Tıp Fakültesi'nde eğitim gören 800'den fazla Rus ve Türk-Kafkas doktor kaydedildi. Gönüllü hareketinin daha da genişlemesi için Almanya'da ve işgal altındaki bölgelerde, kolordu ve tümenler tarafından inşa edilenlerin yanında bir düzine de *"Gross-Erholungsheime" (Büyük Dinlenme Evleri)* kuruldu.[100] Doğu topraklarında gönüllüler için inşa edilen savaş evlerinde çok sayıda asker bulunmaktaydı. Schwarzsee'deki (Pommern) savaşta engelli evlerinde yaklaşık 1.100 Türk bulunuyordu. Bu Türklerden 860'ı protessiz ağır sakattı.[101] 162. Türk Piyade Tümeni askerleri 1944 yılı sonlarında MTBK'nın onayı ile bakım için Venedik'teki nekahat merkezine gönderilmişti.[102] Çalışamayacak

98 BA-MA, MSG 241/2.

99 BA-MA, RH 22/135.

100 Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Turkvölkische und Kaukaische Verbände im kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege, ZS 407/2-13;* BA-MA, MSG 241/10. General Ernst Köstring'in "1941-1945 Bolşevizm ile Mücadelede Rusya'dan Gönüllülerle Deneyim (Erfahrung mit den Freiwilligen aus dem russischen Raum im Kampf mit dem Bolschewismus 1941-1945)" başlıklı notları, s. 31.

101 BA-MA, MSG 241/4.

102 BA-MA, MSG 123/31. Mitteilungen für Deutsche Soldaten, 17 Aralık 1944; Almanlar Türkistanlıların savaşçı ruhlarını güçlendirmek adına tatil meselesini önemsiyorlardı. Venedik'te küçük bir ada olan Lido'da ve Viyana'da Türk Lejyonerler için birer rehabilitasyon merkezi bulunuyordu. BA-MA, MSG 241/2, BA-MA, MSG 241/27; Ayrıca MTBK'nın Aralık 1944 raporuna göre ise 22.000 gönüllü Türkistanlı, tatillerini Alman Reich'ında geçirmişti. BA-MA, MSG 241/4; Fransa ve Danimarka'da da lejyonerler için Tatil evleri kurulmuştu. BA-MA, MSG

durumda olan Türk lejyonerlerinin engelli evlerinde kabul edildiği de kayda geçmiştir.[103] Mayıs 1943 itibariyle hastanelerden taburcu olan 5.000'in üzerinde lejyoner olduğu bilinmektedir.[104]

Doğu Birlikleri'nde görev yapan Alman askerî doktor ve tıbbi personel, Doğu Lejyonları Komutanlığı'nın ilgili konudaki yönergelerine uygun davranmak durumundaydı. Doğu Lejyonları komutanlığından gönderilen 1 Eylül 1943 tarihli talimatta ilgili personelin lejyonerlerin hususiyetine ve tedavi yöntemlerine vakıf olmaları isteniyor, personelin psikolojik anlayış ve sabır içerisinde lejyonerlere örnek olmaları gerektiği belirtiliyordu.[105]

Türkistanlıların savaş süresince uğradığı insan kaybı ve diğer pek çok istatistiki malumat, net bir rakam ortaya koymanın zorluğunu göstermiştir. Türk birliklerinin savaş süresince çeşitli cephelerde çok sayıda şehit ve savaş malûlü verdiği hesaba katıldığında Türkistanlıların askerlik becerileri ve fedakârlıkları dikkat çekicidir. Kesin bir veri ortaya koymak zor olmakla beraber bazı kaynaklara göre Alman Ordusu'nda savaşan 110.000 ilâ 180.000 (savaş sonunda 110.000) arasında değişen Türkistanlı olduğunu ifade etmek mümkündür.[106] Rolf-Dieter Müller'e göre Almanlar tarafından konuşlandırılan toplam gönüllü sayısının en az 110.000'i Kafkasyalı, 35.000'i Volga Tatarı ve 110.000'i Türkistanlı idi.[107] Görülüyor ki en düşük Türkistanlı asker sayısı 110.000 olarak ifade ediliyordu.

Bir diğer kaynağa göre 1 Ocak 1945 itibariyle Alman saflarında savaşan Türkistanlıların kayıplarına baktığımızda Doğu cephesinde; ön cephede savaşan askerlerin 36.452'si, partizan savaşlarında ise 9.567'si şehit düşmüştü. Batı cephesinde; ön cephede savaşanların (özellikle

241/51. Siegfried Ungermann'ın "Doğu Halkları Gönüllüleri II. Dünya Savaşı Sırasında Almanya Tarafında Savaşıyor (Ostvölkische Freiwillige im Kampf an Deutschlands Seite während des 2. Weltkrieges)" başlıklı notları, s. 4.

103 BA-MA, RH 22/136.

104 BA-MA, MSG 241/2.

105 Lejyonerlere yönelik tıbbi önlemler ve talimatlar konusunda Bkz. BA-MA, RH 11-V/9. Merkblatt für den deutschen Truppenarzt in Ostvölkischen Einheiten.

106 BA-MA, MSG 241/51.

107 Rolf-Dieter Müller, *The Unknown Eastern Front: The Wehrmacht and Hitler's Foreign Soldiers*, Londra & New York 2012, s. 247.

İtalyan cephesi) 1.470'i şehit düşerken, partizan savaşlarında 3.645 asker hayatını kaybetmişti. Bununla birlikte kayıp asker sayısı 2.015, yaralı veya ölü olarak Sovyet esareti altına girenlerin sayısı 1.781, harp malulü asker sayısı yaklaşık 12.300 kişi idi. Asker kaçaklarının sayısı ise Doğuda 800, Batıda yaklaşık olarak 2.300 idi. Toplam kayıplara baktığımızda ise 70.330 rakamı karşımıza çıkmaktadır.[108]

Tarihçi Hans Werner Neulen'ın vermiş olduğu rakamlara göre Alman tarafında yaklaşık 67.000 Türkistanlı ve 50.000 Kafkasyalı lejyoner hayatını kaybetmişti.[109] MTBK'nın önemli isimlerinden olan Baymirza Hayit'in vermiş olduğu bilgiye göre; Türkistan Lejyonu 1944 yılı sonuna kadar takriben 65.000 şehit vermişti.[110] Diğer taraftan Hayit'e göre, Türkistan Lejyonu'nun cephedeki asker ve subaylarının sayısı 1944 yılı sonunda 181.402 idi. Bu rakama ek olarak askeri üniforma taşıyan ve Türkistan Lejyonu'na mensup işçi birliklerinin sayısı 85.000'in üzerindeydi. 1944 yılı sonunda Türkistan Lejyonu'nda 267.000'den fazla Türkistanlı hizmet vermekteydi.[111]

Genel olarak ifade edecek olursak, Sovyet coğrafyasından çok sayıda gönüllü 1942'den itibaren Alman saflarında düşmana karşı mücadele verdi. 53.000 Rus Kazak'ına ek olarak 310.000 Rus, 250.000 Ukraynalı, 5.000 Kalmuk, 180.000 Türkistanlı, 110.000 Kafkasyalı, 40.000 Volga Tatarı ve 20.000 Kırım Tatarı olmak üzere toplamda yaklaşık 968.000 asker bu süreçte görev yaptı.[112]

2.2.4. Lejyonların Üniforma, Arma, Madalya ve Ekipmanları

Başlangıçta Alman Ordusu'nun etnik lejyonları olan Doğu birliklerine karşı ciddi bir isteksizlik ve şüphe vardı. Birliklerin giymiş olduğu üniformaların genellikle modası geçmiş desenler, değiştirilmiş

108 BA-MA, MSG 241/4.

109 H. W. Neulen, *An Deutscher Seite: Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS*, s. 333.

110 B. Hayit, *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslâmın Bazı Meseleleri*, s. 205.

111 B. Hayit, *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslâmın Bazı Meseleleri*, s. 204.

112 H. W. Neulen, *An Deutscher Seite: Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS*, s. 342.

veya modifiye edilmiş tunikler olduğu göz önüne alındığında bu gerçek daha da netlik kazanmaktadır. Türkistan Lejyonu'nun da dâhil olduğu Doğu Lejyonları'nda giyilecek askeri üniforma ve işaretler Alman makamlarının gündemini işgal etmiş bir meseleydi. Doğu Lejyonları askerleri tek bir milletten teşkil edilmediğinden farklı grup ve milletlere münhasır işaret ve flamalar üzerinde özellikle çalışılmıştı.

Kullanılan üniformalarda ilkin herhangi bir amblem bulunmuyordu. Hitler, *Alman Ulusal Göğüs Kartalı (Hoheitsabzeichen)*'nın[113] Alman olmayan yabancı gönüllüler tarafından kullanılmasına karşı çıktı. Nazi düşüncesi doğrultusunda Sovyetler Birliği'nin aşağı ırklarının Alman Adler'i (Kartal) takmasına izin vermeyen Hitler, 1942'de Doğuluların Alman armasını giymesini yasakladı ve Doğu halkı için farklı bir amblem oluşturulmasını istedi. Bununla birlikte göğüs kartalının olduğu tunikler zaten dikilmiş olarak depolardan çıkarıldığı için bu pratikte göz ardı edilen bir emir durumundaydı. Bir diğer ifadeyle pratikte zahmetli ve mantıksız olduğundan, çoğu durumda Alman Adler'i olduğu gibi bırakıldı.

Sonuç olarak az sayıda üretilen ve daha az sayıda tedarik edilen Doğu Adler, Rus Kazakları ve Türkistan Birlikleri'nin küçük bir bölümü tarafından kullanıldı. Üniformaların tasarımı OKW'nin 8000/42 numaralı emriyle tanımlandı.[114] OKH'nin 2 Mart 1945 tarihli emriyle lejyon üyelerinin Alman askerlerle eşitlenmeleri amaçlanarak lejyonerler konusunda daha ciddi tavizler verilecekti.[115]

30 Aralık 1941'de yayınlanan Kramarz imzalı yönerge, Türkistan Lejyonu'nun da içinde bulunduğu lejyonlar için Alman üniformaları ve uyruklarına ait işaretlerin olduğu Alman çelik miğferleri kullanılacağını belirtiyordu.[116] Almanlar tüm Avrupa'da ele geçirilen

113 Wehrmacht'a bağlı birliklerin sağ göğsünde taşıdıkları ve üzerinde Gamalı haç bulunan kartal şeklindeki ulusal amblem, SS'e bağlı birliklerde sol kolda taşınmaktaydı.

114 BA-MA, RH 22/135.

115 Jan Rutkiewicz, "Legion Turkiestański w Wehrmachcie, 1942-1945", *Archeologia Wojskowa*, 1/6, 1995, s. 9.

116 PA-AA: Panturan, R 29900. No: 311632.

kumaş ve büyük üniforma stoklarından geniş ölçüde yararlandılar. Bu üniformaların çoğu eğitim birimlerine, ikinci hat birliklerine ve Doğulu yabancı gönüllülere verildi.[117] Ele geçirilen üniformalar arasında Alman standartlarına göre modifiye edilmiş çok sayıda eski Hollanda ordusu tunikleri vardı. Kullanılan Türkistan tuniği aslında Alman tarzı yaka ve düğme eklenerek elden geçirilen savaş öncesine ait Hollanda menşeli bir saha tuniği idi. Kemer tokası ve göğüs kartalı gibi birtakım değişiklikler ile üniformaların Alman ordusuna uyumu sağlanıyordu. Dönemin fotoğraflarına bakıldığında hem standart üniformaların hem de ele geçirilen diğer üniformaların karışık bir şekilde kullanıldığı görülüyordu. Bu nedenle de bir standardizasyondan söz etmek yanlış olacaktır.

Doğu Lejyonerlerine Tabur komutanlığı yapmış olan Binbaşı Hans Günther Seraphim'in belirttiğine göre Alman saflarına geçen Türk lejyonerlerinin teslim oldukları zamanki üniformaları özensiz ve çok inceydi.[118] Cengiz Dağcı, hatıralarında eski Sovyet üniformalarını ateşe attıktan sonra Alman üniformalarını giydiklerinden bahsetmiştir. Bununla birlikte üniformaların yeni olmadığına dikkat çeken Dağcı, üniformaların bazılarının eski Prusya ordu üniformaları, bazılarının ise Avusturya hatta Çek ordu üniformalarından kalma olduğunu belirtmiştir.[119] Görülüyor ki Doğu Lejyonları'nın ve bu arada Türkistan Lejyonu'nun üniformaları Wehrmacht subaylarının kullandıkları nizamî üniformalara nazaran daha kötü kalitedeydi.

Rosenberg'in 8 Mayıs 1942'de Hitler'le yapmış olduğu görüşmede önemli hususlar kaydedildi. Buna göre Türkistan Lejyonu için yeni bir bayrak oluşturuldu. Hilal kaldırılarak yerine ok ve yay koyuldu. Rosenberg, Hitler'e Gürcüler, Ermeniler, Azerbaycanlılar ve Kalmuklar için bayrak tasarımları noktasında ayrı semboller

117 BA-MA, MSG 241/6.

118 BA-MA, MSG 241/10. Hans Günther Seraphim'in "Alman Ordusu'nda Kafkasyalı ve Türk Gönüllüler (Kaukasische und Turkvölkische Freiwillige im Deutschen Heer)" başlıklı notları, s. 6.

119 C. Dağcı, *Hatıralarda Cengiz Dağcı*, s. 122. Ayrıca Cengiz Dağcı'nın döneme ışık tutan iki romanı için Bkz. Cengiz Dağcı, *Yurdunu Kaybeden Adam*, İstanbul 2016; Cengiz Dağcı, *Korkunç Yıllar*, İstanbul 2016.

gösterdi. Hitler'in bu tasarımlara bir itirazı olmadı ancak Ermeniler hakkında Rosenberg'in düşüncesini sordu. Bunun üzerine Doğu Bakanı, Ermenistan'ın Türkiye ile Azerbaycan arasında önemli bir mesele olduğunu ve böylece Doğu'ya doğru bir Pan-Turan hareketini durdurabileceğini belirtti.[120]

MTBK Başkanı Veli Kayyum Han Türkistan Lejyonu'nun bayrak tasarımını yaptı. Başlangıçta Kayyum Han, ok ve yay yerine hilal ve yıldız kullanmayı amaçlamış olsa da bu durum, yukarıda zikredildiği üzere politik nedenlerle onaylanmadı. Seçmiş olduğu iki sembolün kaldırılmasını şiddetle protesto eden MTBK Başkanı, tasarımın motifleriyle ilgili şunları söyledi:

"Renkleri seçerken tarihsel açıdan yaklaştım. Mavi, Türkistan'ın kadim rengidir ve ahududu kırmızısı düşmanın kanı olduğu kadar, düşmana karşı milli mücadelede giyilen renktir. Mavinin gökyüzü, özgürlük olduğu; kırmızının, bizi şehit düşenlerin kanı ile ıslanmış olan toprağa bağladığını söylenebilir. Türkistan Ordusu'nun savaşçı olması gerekiyordu ve bu nedenle de eski silahlar olan yay ve oku amblem olarak kullandım. Bayrak direğinin tepesine de bir kurt başı takılması planlandı. Kurt, Türkistan efsanesinde önemli bir rol oynar. Türkistan halkının düşman tarafından mağlup edilmesi ve ezilmesinin ardından bir dişi kurdun iki Türkistan yavrusunu büyüttüğü ve onları kurtardığı bilinir. Bu yüzden bu efsanenin Türkistanlılara hatırlatılmasını istedim. Maalesef teknik nedenlerden ötürü bu mümkün olmadı."[121]

Azerbaycan Türkleri'nin temsilcilerinden Hilal Münşi Bey'in anlattığı kadarıyla Doğu Bakanlığı'nda da bir bayrak sorunu yaşandı. Gürcüler ile Ermenilerin milli bayrakları değiştirilmediği halde Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya milli bayrakları değiştirilmek istendi. Hilal Münşi Bey, Türk ve Müslümanların Almanlara karşı duyduğu güveni sarsacak bu hareketin doğuracağı zararlara dikkat çekerek yetkilileri bundan vazgeçirdi. Böylece gönüllü Azerbaycanlıların kollarına, Azerbaycan bayrağının renklerinden bir bandrol

120 Document No: 1520-PS, *Nazi Conspiracy And Aggression (NCA)*, c. IV, Washington 1946, s. 70.

121 BA-MA, MSG 241/10.

takılması sağlandı. Hilal Münşi Bey'in belirttiğine göre Almanlar, kendisinin verdiği bir beyannâmedeki "istiklal" sözünü kaldırdıkları için Sovyetler Birliği'ni teşkil eden milletlere bağımsızlık vermek arzusunda değillerdi.[122]

Türkistan Lejyon bayrağının üç serbest kenarı gümüşle bezenmiş ve yatay olarak iki eşit alana bölünmüştü. Üstte ahududu kırmızısı, altta açık mavi renk bulunmaktaydı. Gümüş işlemeli kumaşın üzerinde, dikine yerleştirilmiş ve bayrak direğine doğru yönlendirilmiş, bir ok takılı geniş ve gerilmemiş bir yay yer alıyordu. 290 cm uzunluğundaki siyah ahşap bayrak direği ikiye bölünmüş ve pirinç bir manşon ile bağlanmıştı. Basit bir gümüş ucu vardı. Buna gümüş püsküllü kırmızı ve mavi ulusal renklerde iki bandrol eklenmişti. Bez kumaş, 12 gümüş çivi ve bir örgü ile direğe tutturulmuş olup muhtemel pirinç olan bayrak ucu mızrak şeklindeydi. Uçsuz direk uzunluğu yaklaşık 2.10 cm, ucun uzunluğu yaklaşık 30 cm ve bayrağın genişliği ise yaklaşık 75 cm idi. [123]

Başlangıçta Türkistan Lejyonu komutanı Yüzbaşı Ernecke, Alman Wehrmacht kartalının bayrağın sol tarafında üst köşede bir armanın içine yerleştirilmesini ve bayrağın gümüş kaplı ucunda da Gamalı haç bulunmasını istedi. Bu hareket komite tarafından protesto edildi. Bayrak tasarımı OKH'nin ilgili daireleri tarafından onaylandıktan sonra hayata geçirildi. Bayrağın kullanımı Alman Ordusu'nun birimlerininki ile aynıydı. Önemli durumlarda sancak, iki lejyonun eşlik ettiği bir sancak taşıyıcısı tarafından birliklerin önünde taşınır ve büyük komite veya lejyon kutlamalarında yer alırdı. 4 Türkistan Gönüllü taburu 7 Kasım 1942'de Ukrayna Romny'de bayrakları ilk alan birlikler oldu. Teslim, Türkistan Lejyonu komutanı tarafından düzenlenen bir törenle gerçekleşti.[124]

Türkistan Lejyonu'na ait üç farklı arma tasarımı bulunuyordu. 1942 sonbaharında tanıtılan ilk tasarım (10×6.5 cm) Özbek

122 M. Ülküsal, *İkinci Dünya Savaşında 1941-1942 Berlin Hâtıraları ve Kırım'ın Kurtuluş Dâvası*, s. 102-103.

123 BA-MA, MSG 241/10.

124 BA-MA, MSG 241/10.

ve Türkmen askerler için hazırlanmış olup armanın üzerinde *"Biz Alla(h) Bilen" (Biz Allahlayız)* yazısı yer almaktaydı. Armanın tasarımı Türkistanlı Teğmen Kasimov ve Baş Molla Nachimov tarafından yapılmıştı. Haziran 1942'de ordu yönetimi tarafından görevlendirilen birlikler, Berlin'deki ordu giyim bürosuna ilk sevkiyatları gerçekleştirdi. 6.000 adetlik ilk arma sevkiyatı 19 Eylül 1942'de Türkistan Lejyonu'na ulaştı ve hemen gönüllülere dağıtıldı. İlk birlik olarak 452. Türkistan Saha Taburu cepheye giderken bu armayı taktı. Türkistan Lejyonu'nun Alman destek personeli ise armayı ilk kez Aralık 1942'de takmıştı.[125]

Eylül 1943'te tanıtılan ikinci tasarım (8×6 cm) Türkistan bölgesinin geleneksel askeri bayrağına dayanan açık gök mavisi ve kırmızı iki renkli arka planda ok ve yay tasarımının bulunduğu bir şekildi. Tasarım, Mustafa Çokayoğlu tarafından gündeme getirilen ve Türkistan Milli Birliği'nin 1939 yılı Kongresi'nde onaylanan bayrağın aynısıydı. Tek farkı Pantürkizm'i çağrıştırdığı gerekçesiyle çıkarılan ay yıldız yerine ok ve yay'ın kullanılmasıydı. Tasarımın üstünde *"Türkistan"* yazısı yer almaktaydı.[126]

1944 ortalarındaki üçüncü tasarım ise Kazak ve Kırgız askerler için oluşturulmuş olup armanın üzerindeki yazı *"Tanrı Biz Menen" (Tanrı Bizimle)* şeklinde değişikliğe uğramıştı. Bu arma temelde birinci armayla aynı olsa da savaşla ilgili durum nedeniyle üretimdeki zorluklardan dolayı beyaz kumaş üzerine basılmıştı ve diğerlerinin aksine dokuma değildi. Diğer taraftan ilk ve son arma tasarımlarında, tümü beyaz ve soluk mavi renkte iki küçük yan minaresi ve büyük bir merkezi minaresiyle Semerkant'ta bulunan Şah-ı Zinde camisi dikkat çekiyordu.[127]

Dönem fotoğrafları incelendiğinde Türkistan Lejyonu mensuplarının "Biz Alla Bilen" yazılı ilk arma modelini taktığı, kırmızı mavi zemin üzerine beyaz ok ve yay'ın bulunduğu arma modelinin esas olarak 162. Türkistan Piyade Tümeni askerleri tarafından

125 BA-MA, MSG 241/10.
126 BA-MA, MSG 241/6.
127 BA-MA, MSG 241/6.

kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bu durumun Doğu Lejyonları'ndaki pek çok varyasyon ve karışıklıktan kaynaklanıp kaynaklanmadığı veya bilinçli bir farklılık yaratılıp yaratılmadığı net değildir. Bununla birlikte birinci tasarım sıklıkla, üçüncü tasarım ara sıra, ikinci tasarım ise çok nadir görülüyordu. Kol armaları rütbe veya milliyetten bağımsız olarak paltodaki üst kenar omuz dikişinin 12 ilâ 16 cm altına gelecek şekilde takılıyordu. Armalar, gönüllülere askere yazıldıktan veya yemin ettikten hemen sonra verilmekteydi.[128] Alman ulusal amblemi göğsün yan tarafına dikilirken, lejyon arması ise sağ kolun ortasına dikilmekteydi.[129] Lejyonun kol armalarındaki *"Allah Bizimle"* ifadesi, Wehrmacht arma ve kemer tokalarındaki *"Gott mit uns" (Tanrı Bizimle)* ifadesi ile aynıydı. Bu bakımdan söz konusu kullanımın Wehrmacht sembolizminden ödünç alındığı ifade edilebilir.

Döneme ilişkin fotoğraflara baktığımızda askerlerin standart Alman üniformaları giymediği anlaşılır. Bazı askerlerin ulusal göğüs kartalı ve nişanlar olmadan poz verdikleri görülürken, bazı askerlerin saha başlığında işaret bulunmadığı dikkat çeker. Omuz askılarının Türkistan Lejyonu için açık mavi olması icap ederken piyadeler için standart beyaz bordürlü olduğu görülmektedir. Diğer taraftan bazı lejyonerlerin normal bir *"Heer M36"* forması giydikleri ve standart bir Alman kol şeridi taktıkları da anlaşılmaktadır.

Alman Savaş Muhabiri Günter Weber'in de belirttiği üzere Tüm Doğu Lejyonerleri Alman amblemli üniformalar giymekteydiler. Sadece üst koldaki rozetler bir farklılık göstermekteydi. Diğer taraftan Kafkas Lejyonları, Gürcüler, Ermeniler, Kuzey Kafkasyalılar, Türkistanlılar, Volga Tatarları, Kazak ve Türk taburları çoğunlukla ulusal renklerinde veya ulusal bir sembole uygun rozetler takıyorlardı.[130]

Türkistan Lejyonu'nun yaka ve kumaş rengi mavi-kırmızı, apoletleri ise açık yeşildi.[131] 162. Türk Piyade Tümeni'nin ambleminde sağa işaret eden mavi bir ok üzerine yerleştirilmiş kırmızı bir *"T"*

128 BA-MA, MSG 241/10.
129 BA-MA, RH 26-162/20.
130 *Deutsche Zeitung im Ostland*, 17 Haziran 1944.
131 BA-MA, MSG 241/6.

harfi bulunuyordu. Fakat bu amblemin kullanımı Haziran 1944'te durdurulmuştu.[132]

Türkistan Lejyonu'nun Wehrmacht üniformalarında kendi ulusal amblemlerine sahip olması, Almanların vermeye istekli olduğu az tavizden biriydi. Bu nedenle her lejyonun işaret ve flamalarında farklılıklar bulunuyordu. Armaların üzerindeki sembollerin Alman ordularının kullandığı işaretlerden tamamen farklı olması, lejyonerlerin temelde Almanlarla eşit statüde olmadıklarının da bir işaretiydi.

Rütbe işaretleri ise 29 Mayıs 1943 tarihli emirlere göre detaylandırıldı. Bu sistem I. Dünya Savaşı'nda Rus İmparatorluk ordusu tarafından uygulamaya konulan rütbe sistemine benziyordu. Ancak 18 Mart 1944 tarihli bir emirle bu hususta tekrar değişikliğe gidildi. Lejyonların Alman askerleriyle eşitliğinin vurgulanması prensibi doğrultusunda standart Alman rütbe ve nişanlarının kullanılması gerekiyordu. Fakat tedarik sorunları ve uygulamadaki aksaklıklar nedeniyle pratikte kafa karıştırıcı bir manzara ortaya çıkmıştı. Yaka yamaları ve omuz işaretlerindeki açık mavi şeritli siyah yakalar Türkistan Lejyonu'nun etnik kökenlerini tanımlıyordu. Ancak 162. Türkistan Piyade Tümeni askerlerinin kol arması dışında herhangi bir Doğu Birliği işareti olmaksızın standart Alman piyade üniformaları ve nişanları giymelerine izin verildi. Diğer taraftan rütbe sisteminin Alman Ordusuna tam olarak denk olmaması da dikkat çeken bir hususdu.

Lejyonerlerin Alman askerleri ile eşitliği meselesi, gönüllü askerlere verilecek olan cesaret ve liyakat ödülleri ile ilgili birtakım düzenlemeleri beraberinde getirdi.[133] 14 Temmuz 1942'de Reichsführer SS'in önerisi üzerine Hitler, Wehrmacht'ta gönüllü olarak hizmet veren Kafkasya'dan çok sayıda Müslüman topluluk dâhil olmak üzere 1 milyondan fazla eski Sovyet vatandaşına ihsan edilmek üzere *Ostvolk Dekorasyonu*'nu yarattı.[134]

132 Theodor Hartmann, *Wehrmacht Divisional Signs, 1938-1945*, Londra 1970, s. 23.

133 BA-MA, MSG 123/32. Mitteilungen für den Deutschen Soldaten in Freiwilligenverbänden, Temmuz 1944.

134 BA-MA, MSG 241/10.

"*Doğu Halkları için Cesaret ve Liyakat Madalyası (Tapferkeits und Verdienstauszeichnung für Ostvölker)*" Altın ve Gümüş 1. Sınıf ile Altın, Gümüş ve Bronz 2. sınıf olmak üzere iki sınıfta verildi. Godet firmasından Elmar Lang tarafından tasarlanan çinko bazlı dekorasyonun çeşitli bölümleri, defne yapraklarıyla çevrili geleneksel bir Rus ayçiçeği taşıyan, kılıçlı veya kılıçsız olmak üzere İslami bir yıldız şeklini aldı.[135] Kılıçlarla verilen bir ödül, savaşta cesareti ifade ediyordu ve yerel ordu Tümen komutanı tarafından veya anti-partizan birimler söz konusu olduğunda bölgedeki kıdemli SS ve polis memuru tarafından verilebiliyordu. Kılıçsız ödül değerli bir hizmeti göstermekle beraber Doğu Bakanı tarafından Hitler adına veriliyordu. Ostvolk Dekorasyonu tıpkı diğer tüm Alman askeri ve sivil ödülleri gibi sadece cesaret veya liyakat için değil, aynı zamanda lejyonerin yaralanması ve yakın dövüşte yer almasına binaen ya da tanınmış bir savaştaki yararlılığı noktasında da sunulabiliyordu. Sonuç olarak bu ödüller çok yaygın bir şekilde dağıtıldı. 1944 ortalarına kadar Wehrmacht'taki Rus gönüllülere Demir Haç, Yara Rozetleri ve diğer Alman ödüllerini takma hakkı verildi. O zamandan sonra Ostvolk Dekorasyonu'nun dağıtımı, her zaman oldukça popüler olmadığı için yavaş yavaş azaldı. Wächtler & Lange firması tek başına 1942-1944 yılları arasında yüz binlerce Ostvolk ödülü üretti ve bunları yerel dağıtım için doğu'ya gönderdi. Ostvolk Dekorasyonu'na eşlik eden alıntılar sıklıkla Almanca ve alıcının ilk dili olmak üzere iki dilliydi. Doğu Türk Silahlı SS Birliği'nin bir üyesine 2. Sınıf Demir Haç ve 2. Sınıf kılıç süslemeli Bronz ödül verilmişti.[136]

OKW'nin kararnamelerinde *Yiğitlik ve Liyakat Ödülleri* (kılıçlı ve kılıçsız ödüller) verilebilecek Doğu milletlerinin arasında ilk sırada Türk taburları zikrediliyordu.[137] Bu ödülün Almanlara

135 Gönüllülere verilen Doğu madalyasının ortasında çiçek desenli stilize bir yıldız bulunmaktaydı. Söz konusu yıldız tasarımı Hristiyan askerlerle bir çatışma yaşanmaması adına seçilmişti. Doğulu askerler, madalyaları geleneksel Rus tarzında sol göğse takıyorlardı. Savaşta dahi taktıkları bu madalya diğer durumlarda Alman tarzında, üniformanın ikinci iliğinde bir şerit olarak sergileniyordu.

136 Robin Lumsden, *Medals and Decorations of Hitler's Germany*, Shrewsbury 2001, s. 38-41.

137 *Allgemeine Heeresmitteilungen*, 21 Ekim 1943, s. 466.

verilmemesi sorunu, 9 Ekim 1942 tarihli Kafkasya Sorunları Genel Komiseri'nin raporunda şu şekilde özetlenmekteydi:

"Kafkasyalıların ve Türkistanlıların kibirleri göz önüne alındığında, Führer'in Doğu halklarına bağışladığı ödüllerin verilmesi, lejyonerleri gösteri yapmaya teşvik edecektir. Ödülün Alman destek ekibine verilmesi, bugüne kadar yapılan deneyime göre gerekli görünüyor, aksi takdirde ödülün lejyonerlerin gözündeki değeri düşecektir..."[138]

303. Piyade Alayı'nın 6. Bölüğünden Sultanow isminde bir asker, 5 Kasım 1944'te Ravenna Şeker Fabrikası'nın hemen batısında, makineli tüfekle bir düşman avcı bombardıman uçağını düşürdüğü için tümen komutanı tarafından 2. Sınıf Demir Haç'a layık görülmüştü.[139] Gönüllü Birlikler Generali Köstring'e verilen Kılıçlı Savaş Liyakat Haçı, gönüllülerin mücadelesinin önemi ve bağlılığının özel bir takdiri olarak değerlendirilmişti. 5 Kasım 1944'te 162. Türk Piyade Tümeni Komutanı, General Köstring'e şu telgrafı gönderdi:

"162. Türkistan Piyade Tümeni adına en içten tebrikler. Buradaki haberler, Almanlar ve Türk gönüllüler arasında büyük bir sevinç ve memnuniyete neden oldu. Tümen sizin gösterdiğiniz şekilde savaşmaya devam ediyor."[140]

Diğer taraftan Türkistanlı lejyonerler kendileri için oluşturulan özel madalyalara ek olarak Alman madalyası alma hakkına da sahiptiler.

Türkistanlı askerlerin ekipmanları hususu da oldukça önemliydi. Türkistan Lejyonerleri sadece Alman Orduları'nda kullanılan silahlara değil aynı zamanda bol miktarda İtalyan ekipmanına sahipti. Ayrıntılara baktığımızda Topçu alayının 105 mm'lik dokuz bataryasından en az altısı ve 150 mm'lik üç bataryasından ikisi İtalyan

138 Bastian Brücker, *Tapferkeits- und Verdienstauszeichnung für Ostvölker - Die Entstehung*, https://www.phalerika.de/tapferkeits-u-verdienstauszeichnung-fuer-ostvoelker

139 BA-MA, MSG 123/31. Mitteilungen für Deutsche Soldaten, 22 Kasım 1944.

140 BA-MA, MSG 123/31. Mitteilungen für Deutsche Soldaten, 22 Kasım 1944; General Köstring 6 Kasım 1944'te verdiği cevapta ödülü, Almanlar ve Gönüllülerin birlikte elde ettiği başarıların bir takdiri olarak gördüğünü belirtmiş, Almanya ve Doğu halkları'nın iyiliği için mücadelenin devamı açısından bir vesile olduğunu da sözlerine eklemiştir. BA-MA, MSG 241/51.

topçularının silahlarıyla donatılmıştı.[141] Bununla birlikte Sovyet piyade silahları da kullanıldı. Mosin-Nagant piyade tüfeği, Tokarev yarı otomatik silah, Spagin makineli tüfek, Degtyaryov makineli tüfek, İngiliz yapımı Maxim makineli tüfek ve bomba fırlatıcıları gibi pek çok silah bu bağlamda zikredilebilir. Diğer taraftan Atlantik duvarında bulunan bazı lejyon birimleri ise sınırlı ölçüde topçu ekipmanına sahipti.[142]

Alman silahlarının üstün kalitesine çoğu zaman ikna olan lejyonerler için bazı küçük silahlar dışındaki ekipmanın Sovyet ganimetlerinden oluşması başlangıçtan beri bir hayal kırıklığı yaratmıştı. 162. Türk Piyade Tümeni askerleri için genellikle temel aksesuarlar ciddi bir eksiklik oluşturuyordu. Bu nedenle de Türkistanlılar, tüm silahları baştan sona elden geçirmek ve derme çatma yöntemlerle onarmak zorunda kalıyorlardı.[143]

Belirtmek gerekir ki Türkistan Lejyonu hiçbir zaman donanımlı bir şekilde ve kapasitesine göre silahlanamadı. Nazilerin, lejyonları tam teşekküllü müttefikler olarak değil, adeta yardımcılar olarak gördükleri ortaya çıktığında moral ve disiplin hızla düştü. Lejyonerler arasındaki Kazak, Kırgız, Özbek biçiminde kendini gösteren bölünme ve Wehrmacht ile Waffen-SS arasındaki güç mücadelesi gibi etkenler de bunda önemli rol oynadı.

2.2.5. Türkistanlıların Matbuat Faaliyetleri

Türkistan Türkleri'nin yayın faaliyetleri savaşın erken dönemlerine kadar uzanıyordu. Türkistanlı savaş esirleri komisyonlarının çalışmaları sonucu 15 Haziran 1942 tarihinden itibaren "*Milli Türkistan*" dergisi yayın hayatına başladı. Derginin temel amacı lejyonerleri dünyada vuku bulan gelişmeler konusunda bilgilendirmek ve onların savaş anılarını yayınlayarak milli bir ruh aşılamaktı. Milli

141 P. A. Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers: A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*, s. 169.

142 J. Rutkiewicz, "Legion Turkiestański w Wehrmachcie, 1942-1945", s. 8.

143 J. Hoffmann, *Die Ostlegionen, 1941-1943: Turkotataren, Kaukasier und Wolgafinnen im deutschen Heer*, s. 71-72.

Türkistan dergisi Türkistan Lejyonerleri için zaman içinde adeta bir ders kitabı, milli duygu ve düşünce haline geldi. Derginin ilk sayısında yer alan "*Biznin Yol*" *(Bizim Yol)* makalesinde Sovyetler Birliği'ne karşı mücadele dile getirilerek derginin bağımsız ve müstakil bir Türkistan ideali etrafında şekillendiği açıkça belirtildi. Milli Türkistan dergisinin yayınlanmasının arkasındaki teşkilat ise Veli Kayyum Han'ın başkanlığını yaptığı MTBK idi.[144] Dergi sırasıyla Berlin, Cenevre ve Düsseldorf'ta yayınlandı.[145]

Derginin yayın dili meselesi bir süre tartışılmış, ortak dil olarak Çağatayca üzerinde durulmuş ve bu hususta dil bilimcilerin görüş ve hipotezlerinden de yararlanılmıştı. Derginin devlet danışmanı olan ünlü Türkolog ve diplomat Johannes Benzing, yazmış olduğu bir makalede Türkistan milleti için anlaşılabilir bir dil olarak Çağatayca üzerinde durarak bunu tarihsel süreklilik bağlamında ele aldı.[146] Bununla birlikte Alman yetkililer bir Doğu Türk edebi dilinin devlet kurma unsuru olarak görülmediğini ve bu nedenle de resmi siyasi çizgiyle çelişmediğini ifade ediyorlardı. Türk lehçelerinin uyumlu hale getirilmesi, Doğu Türk kültür yaşamını bir şekilde özetlemek ve onu tehdit edici Rus kültürel etkisine karşı pekiştirmek, Almanların amaçları arasındaydı.[147]

Milli Türkistan dergisinin yayınlanması Sovyetler Birliği'nde ciddi bir rahatsızlık meydana getirdi.[148] Çeşitli ülkelerden gelen göçmen eylemcileri tek bir ideoloji etrafında örgütlemeye çalışan dergi yönetimi, tüm Müslüman dünyasından Sovyetler Birliği'ne karşı olan mücadele için destek talep ediyordu. Bu durum Nazi

144 Nurgül Uzunel, *Avrupa Muhaceretindeki Türkistan Basını: Milli Türkistan Dergisi (1942-1975)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012, s. 5-6.

145 Ziyaeddin Babakurban, *Dış Türkler ve Türkistan Dâvası*, İstanbul 1962, s. 13.

146 *Milli Türkistan*, 30 Temmuz 1942.

147 BArch, NS 31/27.

148 Türkistan neşriyatı öteden beri Rus Devletini rahatsız eden bir konuydu. Örneğin daha önceki tarihlerde "*Yaş Türkistan*" dergisi Türkistanlılar arasında o kadar popülerdi ki, Stalin onu Komünist Parti'nin 16. Parti Konferansı'na eklemişti. Bkz. Harvard Project on the Soviet Social System. Schedule B, Vol. 8, Case 221 (interviewer J.R.). Widener Library, Harvard University, s. 2.

Almanyası ile çetin bir savaşta bulunan Sovyetler için tehlikeli bir adımdı. Aktivist göçmenlerin ideolojik makaleleri, Komünist politikaları ciddi ölçüde tenkit etmekteydi. Milli Türkistan, Müslüman dünya medyası ile iş birliği yaparak Türkistanlıların haklı mücadelesini duyurmaya çalışıyordu. Derginin Genel Yayın Yönetmeni Veli Kayyum Han, bir taraftan Türk kökenli esirleri kamplardan kurtarmak için gayret gösterirken, diğer taraftan da Türkistan'ın bağımsızlığına hizmet edecek kitle iletişim araçları meydana getirmek için uğraş gösteriyordu.[149]

MTBK, Doğu Bakanlığı'nın desteğiyle Milli Türkistan dergisinin yanında OKW ile iş birliği sonucunda haftalık bir gazete olan "*Yeni Türkistan*"ı çıkarmaya başladı.[150] 3 Mart 1943'te ilk sayısı yayınlanan gazete, savaşın sonuna kadar yayın hayatına devam etti. 4 sayfadan oluşan gazete, ekseriyetle savaş haberlerini konu edinmekteydi. MTBK'nın Edebiyat bölümü tarafından "*Milli Edebiyat*" isimli ve kültür ağırlıklı bir başka yayın da başlatıldı ve yıl boyunca beş sayı yayınlandı.[151] Veli Kayyum Han ve MTBK tarafından savaş esnasında bir gazete, iki dergi ve 28 kitap basıldı.[152]

---

149 Nuraddin Sadykov, "Milli Turkistan Journal's Ideological Approach", *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 7/1, 2016, s. 87.

150 Yeni Türkistan Gazetesinde yayınlanan haberler için Bkz. BA-MA, MSG 123/10. Deutsche Uebersetzung und Inhaltsangabe der Turkestanischen Zeitung, Jani Türkistan.

151 BA-MA, RH 26-162/20; A. Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, s. 552.

152 Milli Türkistan Dergisi: 15 Haziran 1942 tarihinden itibaren ayda iki sayı şeklinde yayınlanmıştır. Her nüshası 80.000 basılan derginin son sayısı 1975 yılında yayınlanmıştır. Milli Edebiyat Dergisi: 1943 yılı başından itibaren aylık olarak yayınlanmıştır. Yeni Türkistan Gazetesi: 1942-1945 yılları arasında Türkistan Lejyonu tarafından haftalık olarak yayınlanmıştır. MTBK'nin İlmi-Edebi Bölümü tarafından hazırlanan kitaplar ise şunlardır: Türkistan Probleması (Veli Kayyum Han), Türkistan Tarihi (Baymirza Hayit), Hind İhtilâlcileri (Abdurrauf Fıtrat), Abay, Büyük Temür, Abilay, Manas, Cavingerdin Kündelik Deftarin, Mahdum Kuli, Yarim Kaldi (Bet Alman), Menin Tuyğularım (M. Ravşan), Yürek Tolkunları (Hoşnud-Şiir Kitabı), Ölgenler (Q. Qorqit), Tolqun Ciri, Tuhfa (Masrur-Şiir kitabı), Kayyum Han (kolektif kitap), Qurban (M. Ravşan-Roman), Kök Tepa (Kurnan), Kayyum Han Kim? (Ah-Can), Türkistan Milli Hareket Tarihi (Ah-Can), Veli Kayyum Han Makaleleri Toplamı (2 Cilt), Özbekishe Gramatik (A. von

Veli Kayyum Han, matbuat konularında Doğu Bakanlığı'nın önde gelen ismi Gerhard von Mende'nin desteğiyle geniş ölçüde maddi ve siyasi serbestliğe sahipti. Şüphesiz bu sonucun ortaya çıkmasında Almanya'nın Türkistan'ın coğrafi uzaklığı nedeniyle bölgeye ilişkin katı bir tutum içinde olmaması da etkiliydi. Bu durum Almanya'nın hâmiliğindeki mülteci hareketleri içerisinde MTBK'nın en güçlü kuruluş haline gelmesini sağladı.

Almanya'daki milli temsilciliklerin basın faaliyeti başlamadan evvel Wehrmacht'ın Propaganda dairesi lejyonlar için haftalık dergiler ve bazı durumlarda kamp gazeteleri yayınlamaktaydı. Burada dikkat çeken nokta, milli temsilciliklerin dergilerini genellikle ayda bir çıkarmasına karşın Türkistan Türkleri'nin dergilerinin ise iki haftada bir yayınlanmasıydı. Yayınlanan dergiler Doğu Bakanlığı'nın kontrolüne tâbi tutuluyordu.[153] MTBK'nın Bilim dairesi de önemli çalışmalar yapmaktaydı. İlgili bölümün görevlileri; Tarih, Ekonomi, Edebiyat ve Türkistan ile ilgili kitapların Almanca ve Türkistan Türkçesinde yayınlanmasını sağlıyorlardı.[154]

Alman Silahlı Kuvvetleri'ndeki gönüllü grupların etnik kökenleri, kültürleri ve tarihleri dikkate alınarak özel olarak kendileri için yayınlanan gazete ve dergileri vardı. "*Svoboda (Die Freiheit: Özgürlük)*" 162. Türkistan Tümeni'nin haftalık Rusça yayın yapan gazetesiydi. Gazetenin isminin "Özgürlük" anlamına gelmesi, üslubunun diğer Rusça Wehrmacht gazetelerinin eğiliminden temelde farklı olduğuna işaret ediyordu. Çünkü Türk lejyonerlere yönelik bir gazetede Bolşevizme karşı mücadeleye ek olarak Türkistan halklarının Ruslara karşı bağımsızlık iradesi de ortaya konmaktaydı.[155] Gazete öncelikle tümen içindeki birliktelik duygusu-

Gabain), Kan (Abdullah-Tarihi Roman), Balıkçı Kızı (M. Ravşan-Piyes), Sayran (Alman Bet-Roman). Bkz. A. Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, s. 552-553.

153 P. von zur Mühlen, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında: İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halklarının Milliyetçiliği*, s. 88.

154 *Yeni Türkistan*, 5 Mayıs 1943.

155 BA-MA, RH 26-162/20; P. A. Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers: A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*, s. 46; H. W. Neulen, *An Deutscher Seite: Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS*, s. 395.

nu pekiştirmeyi amaçlamaktaydı. Bu doğrultuda birliğin iç yaşamı ve özel olaylarla ilgili tercih edilen makaleler, sanatsal etkinlikler ve çeşitli fotoğraflara yer verilmekteydi.[156] Gazeteden alınan makaleler brifinglerde materyal olarak kullanılmaktaydı.[157] Lejyon dergilerinin büyük bölümü haftalık ya da iki ayda bir yayınlandı. Normalde sekiz sayfa olan yayınlar daha sonraları altı ilâ dört sayfaya kadar indi. Büyük çoğunluğu 1942 yazı ile 1943 baharı arasında yayın hayatına başlamış olsalar da 1944-1945 kışında yayın hayatları son buldu.[158]

"Großdeutscher Rundfunk" (Büyük Alman radyosu) bünyesi içerisinde kurulan milli bölümlerden biri de Türkistan'a aitti ve burada lejyonerlere yönelik yayınlar yapılmaktaydı. Programın açılışında Türkistan marşı çalınıyor, sonrasında askeri, dini ve kültürel konularda sohbetler yapılıyor ve haberler veriliyordu. Örneğin 14 Ocak 1945'te Türk gönüllüleri hakkında ulusal müzikli bir program yayınlanmıştı. Yayında Türkistanlıların oybirliğiyle milli komitelerinin ve başkanları Veli Kayyum Han'ın arkasında olduğu vurgulandı.[159] Şüphesiz en büyük lejyonun Türkistan Lejyonu olması nedeniyle en uzun yayın bu bölüm tarafından yapılmaktaydı. Sovyetler Birliği'ne yönelik uluslararası nitelikte yapılan propaganda yayınlarında MTBK'nın bazı üyeleri görev aldılar. Söz konusu yayınların içeriği Propaganda Dairesi tarafından belirlenmekteydi.[160] Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Prof. Alimcan İdris de çeşitli Türk lehçelerinde olmak üzere acil olarak radyo yayınları düzenlenmesini önermişti. Diğer taraftan Prof. İdris, Goebbels'in Propaganda Bakanlığı'nda Türk dillerinde yapılan radyo propagandasına da aktif olarak katılıyordu.[161]

156 Rusça yayın yapan gazetenin ilk baskısı 4.000 iken 1943 baharından itibaren gazete 12.000-15.000 baskı yapmıştır.

157 BA-MA, RH 26-162/20.

158 D. Motadel, *İslam ve Naziler*, s. 512-513.

159 *Yeni Türkistan*, 25 Ocak 1945. BA-MA, MSG 123/10. Deutsche Uebersetzung und Inhaltsangabe der Turkestanischen Zeitung, Jani Türkistan.

160 A. Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, s. 542.

161 I. A. Gilyazov, "Pantyurkizm, Panturanizm i Germaniya", *Etnograficheskoe Obozrenie*, 2, 1996, s. 95.

Görülüyor ki MTBK, Türkistanlı savaş esirleri arasında önemli bir dil ve kültür hamlesi başlatmıştı. Matbuat çabaları sonucunda Türkistanlılar, II. Dünya Savaşı boyunca dikkat çeken bir literatüre sahip olmuşlardı. Diğer taraftan Türkistanlıların yayın faaliyetleri noktasında edebi dil tartışmalarının ve ortak bir dil kullanımının yaratmış olduğu etki de dikkat çekici oldu.

2.2.6. Lejyonerlere Yönelik Eğitim Programları

Türkistanlı lejyonerlerin Rus Kızıl Ordu'da savaştıkları dönemde yetersiz silah ve mühimmatla ön cephelere sürüldüklerinden daha önce bahsedildi. Barbarossa Harekâtı ile başlayan Alman taarruzunun şiddeti karşısında Türkistanlılar kısa sürede Almanların elinde esir statüsü altına girdiler. Kızıl Ordu'da ciddi hiçbir eğitime tâbi tutulmayan bu askerlerin eğitim planlamalarına dair hususlar ise Alman yetkililerin gündemini işgal eden meselelerin başında geldi.

1942 yılı baharında OKH, 162. Türk Piyade Tümeni komutanlığını Doğu Lejyonları'nın formasyon ve eğitiminden sorumlu kıldı. General Ritter von Niedermayer komutasındaki 162. Piyade Tümeni beş lejyona sahipti. Bunlar Gadjatsch'ta bulunan Gürcü Lejyonu, Mirgorod'daki Kuzey Kafkasya Lejyonu, Lochwiza'daki Ermeni Lejyonu, Priluki'deki Azerbaycan Lejyonu ve Romny'deki Türkistan Lejyonu idi. Bu merkezler Ukrayna'da bulunmaktaydı ve burada lejyonerlerin eğitimi noktasında yoğun faaliyetler yürütülüyordu. Mayıs 1942'den Mayıs 1943'e kadar 25 piyade taburu, 2 takviyeli yarı tabur, 7 inşaat taburu ve 3 yedek taburun eğitim ve donanım işlemleri tamamlanmıştı.[162]

Doğu Bakanı Rosenberg 8 Mayıs 1942'de "*Führer Karargâhı'nda Führer ile Bir Tartışma Hakkında Notlar*" başlıklı belgede, Doğu Bakanlığı komisyonları tarafından tutukluların en iyilerini seçtiklerini belirtiyordu. Rosenberg'in Siyaset Ana Dairesi Müdürü'nden

162 H. W. Neulen, *An Deutscher Seite: Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS*, s. 325.

aldığı bilgiye göre kamp mükemmel durumdaydı. Diğer taraftan kamp komutanı Türkistan Türkçesini öğrenmiş, Türkistanlılar Alman askeri terimlerini kabul etmiş ve Bolşevik karşıtı bir tavır sergilemişti.[163]

Alman yetkililerin çalışmalarından Türk lejyonerlerin tam olarak idrak edebileceği, basit fakat yoğun bir biçimde ideolojik eğitim verilmesi gerektiği sonucu çıkıyordu. Türklere aşılanmak istenen yeni dünya görüşü, Bolşeviklerin şimdiye kadar sunabildiklerinden daha iyi ve avantajlı görünmeliydi.[164] 11 Eylül 1942 tarihli Türk taburunun eğitimi hakkındaki emirde, bireysel ve toplu eğitimlerin yapılmasının altı çiziliyordu. Bu bağlamda hem lejyon hem de muharebe taburları için tüm ağır silahlar ve el bombaları kullanılacak, göğüs göğüse çarpışma ve binicilik eğitimlerinde bireysel kabiliyetler geliştirilecekti. Doğu Lejyonları Komutanı tarafından her lejyon için bir savaş okulu kurulacaktı.[165]

Lejyonlar için subay kadroları istihdam etmek amacıyla Alsace-Lorraine'deki bir Alman kasabası olan Bitsch'de "*Türk Subay Mektebi" (Turk-Völkischen Führerschule)* kuruldu. Kayıtlara göre okulun komutanı Binbaşı Wilhelm Robert Paul Danielsky idi.[166] 1 Eylül 1944'te başlayan birinci kurs 28 Ekim 1944'te sona erdi, Kasım 1944'te başlayan kurs 5 Ocak 1945'te tamamlandı. Kursa 35 yaş altı Türk ve Kafkas halklarından insanlar alınmaktaydı. Rohrbach'taki Türk Tercümanlık Okulu ise 7 Ağustos 1944'te ilk kursla başlayıp 19 Mart 1945'te beşinci kurs ile tamamlandı. Tercümanlık okuluna ise 40 yaşın üzerinde kimse alınmıyordu.[167]

---

163 Document No: 1520-PS, *Nazi Conspiracy And Aggression (NCA)*, c. IV, Washington 1946, s. 70.

164 BA-MA, MSG 241/16.

165 BA-MA, MSG 241/7.

166 Baden-Württemberg Eyalet Kriminal Polis Bürosu, Nazi suçlularına karşı soruşturmalar kapsamında 1 Ağustos 1944'ten itibaren okulun komutanlığını yapan Danielsky'i adam öldürmekten hapis cezasına çarptırmıştı. Bkz. Landesarchiv Baden-Württemberg-Staatsarchiv Ludwigsburg, EL 48/2 I. Bü 63. https://www2.landesarchivbw.de/ofs21/olf/struktur.php?bestand=17841&sprungId=7769897&letztesLimit=suchen

167 BA-MA, MSG 241/16.

Türkistanlıların eğitimi, Tiger B Operasyonu adlı az bilinen bir planın parçasıydı. Kayyum Han, Türkistanlıları Wehrmacht'ın İstihbarat bölümü Abwehr ile yakın iş birliği içinde bir araya getirdi.[168] Nazi ırk teorilerine inananlar her Asyalı ya da Slav'ın ırksal olarak aşağı olduğunu düşünürken, bazı Alman yetkililer ise esir Türkistanlılarla müttefik olmaya hevesli davrandılar.

1 Temmuz 1943 tarihli lejyonerlerin eğitimi konusunda Alman subaylar için hazırlanan broşürde Alman askerlerinin uyması gereken ilkeler sıralandı. Buna göre eğitmenin, askerlerin güçlü ve zayıf yönlerini bilmesi gerekiyordu. Belirtildiğine göre Türkistanlı lejyonerlerin güçlü yönleri şunlardı: *Arazi ve doğayla olan sağlam ilişkiler, her türlü zorluğa dayanma azmi, mükemmel gözlere sahip olma, atlama, sürünme ve koşma gibi bazı özel dallarda beceri.* Kötü tarafları ise şu şekilde sıralandı: *Sahip oldukları eksik eğitim, disiplin eksikliği, sürekli denetime ihtiyaç duymaları, at bakımı ve muamelesi konusunda gerekli anlayıştan yoksunluk.* Tüm bunlar eğitim sırasında dikkate alınması gereken hususlar olarak eğitim personeline anlatıldı. Broşürde belirtilene göre dersler mümkün olduğunca az teori ve çok fazla pratiğe dönük yapılmalıydı. Sahada, kum havuzunda ve tahtada savaş konusundaki bilgileri derinleştirmek ve bunu silah ekipman ile desteklemek önemli görülüyordu.[169] Doğu Lejyonları Komutanlığı, Türk lejyonerlerinin de içinde bulundukları birliklerde tek tip bir oryantasyonun uygulanması düşüncesindeydi.[170]

Eğitim Departmanı'nın belirttiğine göre güçlü bir milli bilince sahip ve bağımsızlığa düşkün olan Türkistanlılara yönelik fiziksel ceza ve hakaretten kaçınılmalıydı. Uygun rehberlik yoluyla oldukça cesur davranabilen bu halkın kapsamlı bir eğitim yoluyla istenilen sonuçları verebileceği altı çizilen bir noktaydı. Türk lejyonerlerin ülkelerinin gelecekteki kaderine olan canlı ilgisi henüz yeterince tatmin edilemediğinden, devam eden desteğin vurgusu Almanya

168 J. Hoffmann, *Die Ostlegionen, 1941-1943: Turkotataren, Kaukasier und Wolgafinnen im deutschen Heer*, s. 27.

169 BA-MA, RH 11/V/11. Merkblatt für deutsche Offiziere über Ausbildung der Legionäre.

170 BA-MA, MSG 241/10.

hakkında eğitim, Nasyonal Sosyalizm ve Bolşevizme karşı bir savunma mücadelesi olarak savaşın anlamı ve konferanslar üzerineydi.[171]

Veli Kayyum Han gibi Türkistanlı göçmenler, lejyonerlerin çoğunun bilgisiz olduğu bir konu olan tarih dersleri de dâhil olmak üzere diğer pek çok hususlarda onlara siyasi eğitim verdiler. Böylelikle Türkistanlılar anavatanlarının kadim, gururlu bir geçmişi olduğunu ve Sovyet yönetiminden kurtulursa yeniden yükselebileceklerini öğrendiler. Kasım 1941'de bu kursiyerler, savaş esiri kampında geride kalan 1200 Sovyet Müslümanı ile yeniden bir araya geldi. Askerlere kendilerini bir kurtuluş ordusu olarak düşünmeleri gerektiği söylendi. Baymirza Hayit'e göre Türkistanlı askerler, Doğu Lejyonları'nın temeli idi ve Doğu ülkeleri özgür olduğunda bir gün vatanlarının bel kemiği olacaklardı.[172]

Türkistan Lejyonu İstihbarat Okulu'ndaki eğitim programı Alman dili, uluslararası konum, inşaat hazırlığı, yangına hazırlık gibi çeşitli teorik ve pratik dersleri içeriyordu. Hans Fenner başkanlığındaki İstihbarat Okulu'nun Türkistanlı öğrencilerinin eğitimi Riehard Reinke tarafından yürütülüyordu. İstihbarat okulundaki günün programı şunları kapsıyordu: *5.00-7.00: egzersiz, hijyenik prosedürler, kahvaltı, tesisin temizliği; 7.00: sabah kontrolü; 8.00-12.00: meslek eğitimi; 12.00-14.00: öğle yemeği, dinlenme; 14.00-17.00: inşaat hazırlığı, bölge temizliği; 17.00-21.00: akşam yemeği, bağımsız hazırlık.*[173]

Cengiz Dağcı'nın hatıralarında Türkistan Lejyonu'ndaki eğitime ilişkin önemli bir anlatım bulunmaktadır:

"Bir kere silahsızdık. Lejyonun kuruluşundan bu yana neredeyse bir yıl geçmişti. Bu süre içinde yalnızca tüfeklerle silahlı bölük askerleri canlı kurşun görmediler; manevralarda yalnızca sahte kurşunlar kullanıldı... Geleceğimiz Doğu cephesinin durumuna bağlıydı."[174]

171 BA-MA, MSG 214/8.

172 Ian Johnson, *A Mosque in Munich: Nazis, the CIA, and the Muslim Brotherhood in the West*, Boston & New York 2010, s. 8-9.

173 Albina Zhanbosynova, "Turkestan Legions of the Third Reich: Recruitment Mechanism And Application System (based on regional archival materials)", *Otan Tarïxi Ğılımï Jwrnal*, 1/85, 2019, s. 125-126.

174 C. Dağcı, *Hatıralarda Cengiz Dağcı*, s. 138.

Ukrayna'da bulunan Proskurov kampında her bölükte 200 asker olmak üzere toplam 2.000 civarında asker bulunmaktaydı. Kamptaki ilk haftanın sonunda Alman üniforması içinde her gün en az 7 saat süren ağır bir askeri eğitim başladı. Tercümanlık vazifesiyle görevli olanlar, Alman subayların emirlerini Rusça ve Özbekçeye tercüme ediyorlardı.[175] Tercüman rehberin görev ve sorumlulukları da yönetmeliklerle belirlendi.[176] Lejyonların eğitiminde yerel dillerin kullanılması yoluyla lejyonerlerin kendilerini evinde hissetmeleri sağlanmaya çalışıldı. Lejyonerler için düzenlenen dil kurslarının yanı sıra tercüman grupları da oluşturuldu. Zaman içerisinde basılı materyaller tedarik edilip dağıtıldı.[177] Önemli askeri ifadeler lejyonerlerin dillerine çevrildi. Ayrıca Almanca-Türkistan Türkçesi sözlükleri tedarik edildi.[178] Lejyonerlere Türkistan başlığı altında çeşitli metinler ve öğretici yazılar dağıtıldı. Bunu askeri birtakım incelemeler, İslâm ile ilgili yayınlar ve Türkistan hakkında yazılar izledi. 162. Türk Piyade Tümeni bünyesinde Orta Doğu hakkında genel yayınlar ve bilimsel incelemeleri içeren özel bir kütüphane teşkil edilerek ilgili tüm tarafların erişimine açıldı.[179]

---

175 Sözlü çeviri sisteminin verimli olmadığı ve son zamanlara kadar bir sorun olarak kaldığı bilinmektedir. Birlik, yalnızca kendilerine atananlara veya kendi eğitiminde görev alanlara güvenebiliyordu. Bkz. Dr. Karl von Schowingen'in "Ritter von Niedermayer ve Türk Tümeni (Ritter von Niedermayer und die Turk-Division)" başlıklı çalışması, s. 8-9. BA-MA, MSG 2/4143; Görevli personel ilk zamanlar elleriyle ustaca konuşmayı, kumda ilkel eskiz ve çizimlerle askerlere yardımcı olmayı öğrenmek zorunda kalmışlardı. Bkz. Siegfried Ungermann'ın "Doğu Halkları Gönüllüleri II. Dünya Savaşı Sırasında Almanya Tarafında Savaşıyor (Ostvölkische Freiwillige im Kampf an Deutschlands Seite während des 2. Weltkrieges)" başlıklı notları, s. 4. BA-MA, MSG 241/51; Ayrıca Bkz. BA-MA, MSG 241/2.

176 BA-MA, RH 26-162/20.

177 Alman alfabesi ve dilinin öğrenimi konusunda çok sayıda materyal tasarlanmıştır. Bu kitapların sayfalarında çizimlerin yardımıyla anlamı kolayca tahmin edilebilecek Almanca kelime ve cümleler yer almaktadır. Telaffuzu kolaylaştırmak için Rusça harflerle bir telaffuz işareti de dâhil edilmiştir. BA-MA, MSG 123/34.

178 Sözlük için bkz. *Kleines Wörterbuch für den Gefechtsdienst Deutsch-Turkestanisch*, Berlin 1943; Sözlük hazırlanırken Türkistan lehçelerinin detaylı çalışması yapılmıştır. BArch, NS 31/40.

179 J. Hoffmann, *Die Ostlegionen, 1941-1943: Turkotataren, Kaukasier und Wolgafinnen im deutschen Heer*, s. 95.

Çoklu eğitim kurslarının yanı sıra yerel müzik aletlerinin temini ile oyun grupları da teşkil edildi. Lublin yakınlarındaki Poniatowa kampında Türk halklarının üyelerinden oluşan dört tümenin ihtiyaç listeleri belgelerde yer alıyordu. Buna göre 2 akordeon, 1 mandolin, 1 gitar, 1 gramafon, 1 kamera, 10 armonika ve 5 satranç takımı ve radyo teslimatı talep edilmişti.[180] Hazret-i Muhammed'in doğum günü kutlamaları, Ramazan organizasyonları gibi girişimlerle lejyonerlerin askeri eğitim faaliyetlerine manevî ve psikolojik destek sağlanıyordu. Diğer taraftan Saha Yedek Taburu da rütbeli Türk askerlerin eğitimine odaklanmaktaydı.[181]

Polonya'nın doğusunda bulunan ve 1941'de kurulmuş olan Trawniki Toplama Kampı 5.082 Doğu muhafız birimi için bir eğitim merkeziydi.[182] Bu kampa Ukrayna, Letonya, Litvanya gibi ülkelerden muhafızlar tedarik edilse de personel çok çeşitli halklardan müteşekkildi. Yahudilerin öldürülme planı Reinhard Operasyonu için gönüllü olan Batı Ukrayna'dan Sovyet savaş esirleri veya yerel Ukraynalılar, Trawniki'deki SS eğitim kampına gönderildi. Ekim 1941'de SS Binbaşısı Karl Streibel bu kampın komutanlığına atandı. Eski bir Sovyet savaş esiri olan Ukraynalı Feodor Fedorenko, bir Amerikan mahkemesinde verdiği ifadede Treblinka'ya nasıl muhafız olarak gönderildiğini, Trawniki'de nasıl eğitim aldığını ve ayrıca çok sayıda Doğu gönüllüsünün kampa aktarıldığını belirtmişti.[183]

Legionowo'daki Türkistan Lejyonu taburları her gün yürüyüş ve beden eğitimi ile savaşa hazırlanıyorlardı. MTBK'nın önde gelen isimlerinden Baymirza Hayit'in bildirdiğine göre Türkistan Lejyonu talim yaparken "*Yaşa Türkistan, güzel Türkistan, sana bahtsız bahtların soldu... hepimiz Şeyad...azad*" şeklinde bağırmaktaydı.[184]

180 BA-MA, RS 3/39-1. 26 Ocak 1944 tarihli yazı.

181 Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Wie es zu meiner Ernennung zum Kommandeur der Ostlegionen kam., ZS 407/1-62.*

182 David Bankier, *Secret Intelligence and the Holocaust: Collected Essays from the Colloquium at the City University of New York Graduate Center*, New York 2006, s. 356.

183 Yitzhak Arad, *Belzec, Sobibor, Treblinka: The Operation Reinhard Death Camps*, Bloomington 1999, s. 21-22.

184 N. Sarısoy Karatay, *Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasında Türkler*, s. 269.

Türkistanlı askerler ağır olmasına karşın eğitime severek katılıyordu. Eğitimin birinci ayı dolduğunda lejyonerlere Kızıl ordu'nun geri çekilişinden artakalan silahlardan dağıtıldı ve atış eğitimleri başladı.[185] Kamptaki askerlerin ideolojik eğitimi ile meşgul olan özel kadrolar bulunmuyordu. Ancak lejyonerler arasında Türkistanın yüksekokullarında tahsil görmüş olan değerli aydınlar yer alıyordu. Bu aydınlar, Türkistan tarihi ve Sovyetler'in Türkistan'da uyguladıkları sömürge politikaları konusunda lejyonerlere eğitimler verdiler.[186]

Saha taburlarının olabildiğince çabuk eğitilmesi gerekliydi. Çünkü Partizan mücadelesinin yeniden canlanmasından sonra cephelerdeki askeri rahatlatmak ordu açısından önemliydi. İlk taburlar 4-6 haftalık eğitimden sonra cepheye gönderildi fakat başarı sağlanamadı. Bunun nedeni yeterince iyi eğitim almamış olmalarıydı. Tarafların birbirlerini tanıması ve uyum sağlayarak aksaklıkların giderilmesi zaman isteyen bir mesele idi. Pek çok gönüllünün herhangi bir eğitim almadan geldiği ve yeniden eğitim görmesi gerektiği dikkate alınması gereken bir husustu. General Heygendorff 1942 sonbaharında Doğu Lejyonları'nın komutasını devraldığında ilk resmi eylemlerinden biri OKH'deki eğitim süresini 3 aya çıkarmak oldu.[187]

General Heygendorff eğitim sırasında askerleri olduğu gibi kabul etmenin ve onlara tabiatlarına uygun olmayan bir davranışta bulunmamak gerektiğinin önemine dikkat çekiyordu. Lejyonerlerin sevmedikleri resmi tatbikatlardan uzak duruluyor, eğitimin odak noktasını askeri teçhizatın kullanımı ve bölgedeki hizmet oluşturuyordu. Lejyonerlerin doğaya olan yakınlıkları Heygendorff'un dikkatini çekmiş ve onlardan çok şey öğrendiklerini itiraf etmişti. Gönüllü lejyonerlerin özellikle teknik ve dilbilimsel alanlarda öğrenme

185 Askeri Bölge Komutanlığı'nın 22 Nisan 1943 tarihli Doğu Lejyonları başlıklı raporunda atış eğitim sonuçlarına dair bilgiler verilmektedir. Bu doğrultuda düzenlenen bir atış yarışmasında altı ayrı grup tarafından hedeflere yapılan 1540 atışın 617'si isabet almış ve 59 tanesi levhadaki hedefi vurabilmiştir. BA-MA, MSG 241/10.

186 Enver Altaylı, *Ruzi Nazar: CIA'nın Türk Casusu*, İstanbul 2016, s. 107-108.

187 Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Türkvölkische und Kaukaische Verbände im kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege, ZS 407/2-15*; BA-MA, MSG 241/2.

hevesi kayda değerdi. Hızlı bir şekilde Almanca öğrenen lejyonerler gittikleri ülkede Fransızca ve İtalyanca da öğrenmişlerdi. Karanlık gökyüzünde uçakları dahi görebilen mükemmel bir göze sahip olmaları nedeniyle iyi birer atıcıydılar. Siper kullanımında da kayda değer ölçüde başarılıydılar. Lejyonerlere öğretilmesi en zor olan şey ise savaş disipliniydi. Lejyonerler, eğilimi açısından yalnız bir savaşçı olmaya uygun değildi. Yoldaşlarıyla birlikte olduğu sürece, bazen savaşta şaşırtıcı bir şekilde yararlılık gösterirlerdi. Çatışmada yalnız kaldıkları zaman ise bağırmaya ve anlamsız bir şekilde cephane israfına başlarlardı.[188]

Yarbay Wendt'in 12 Şubat 1943 tarihli Türk gönüllülerin eğitimi hakkındaki ilerleme raporunda aktardığı şu satırlar dikkate değerdir:

"Türkleri eğitme ve komuta etme tarzı Alman askerlerinden önemli ölçüde farklıdır. Örneğin bir Türk'e bağırılırsa kafası karışır, çünkü genellikle dili anlamaz, inatçı olur ve Asya pasif direnişine karşı koyar ki bu sabırla kırılabilir ve kırılmalıdır. Lejyoner bir şeyi anlayana kadar 10 kez tekrar edilmelidir. Eğer bunu düzgün bir şekilde öğrenirse bunun için övülmesi gerekir... Ama kesin olan bir şey var. Türkler ne kadar kusurlu olursa olsunlar, Alman liderlerine asla isyan etmeyeceklerdir, çünkü Rusların onları hain ilan ettiklerini çok iyi biliyorlar ve bu hususta hiçbir sarsıntı onları tersine ikna edemez. Alman liderlerine sarılıyorlar, çünkü Alman liderlerin onların tek kurtuluşları olduğuna inanıyorlar. Ayrıca Almanların vaatlerine tamamen güveniyorlar. Türkler birçok bakımdan hâlâ oldukça ilkel insanlardır. Örneğin, iyi bir haber duyduklarında, buna hazır olsalar dahi neşeyle ellerini çırpıyorlar. Onları bunun için cezalandırmak yanlış olur çünkü anlamazlar. Alman olan her şeye büyük ilgileri vardır ve her Türk askerinin en büyük dileği bir gün Almanya'ya gitmektir. Birçoğu, özellikle zanaatkarlar, savaştan sonra Almanya'da çalışıp çalışamayacaklarını sık sık sormuşlardır."[189]

188 Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Turkvölkische und Kaukaische Verbände im kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege, ZS 407/2-16*; BA-MA, MSG 241/2.

189 BA-MA, RH 19V/5.

Birliklerin eğitiminin nihai amacı, savaşma iradesinin sürdürülmesini sağlamak, disiplini korumak ve savunma gözetimi idi. Türkistanlılar Kur'an-ı Kerim huzurunda Türkistan bayrağı altında iki kılıç birleştirilerek yemin ediyorlardı.[190] Bununla birlikte eğitimler sadece Türkistanlı lejyonerlere değil aynı zamanda Alman personele de yönelikti. Bu kapsamda Wehrmacht mensubu askerlere Türkistan'ı tanıtmayı amaçlayan broşürler kaleme alındı. Alman eğitmenlere lejyonerlerin gurur ve şerefini kırmamaları, askerlerin hususiyetine uygun davranmaları bilhassa tenbih edildi. Bu talimatların amacı Alman destek personelinin lejyonerlere karşı başlangıçta duymuş olduğu güvensizliğin üstesinden gelmek ve Asyalı halkların insanlık dışı olduğuna dair yanıltıcı kavramları ortadan kaldırmaktı. Şüphesiz ki bu çabalar Alman askerlerin Türkistanlı yoldaşlarını zaman içerisinde daha iyi anlamalarına yardımcı oldu.

Birçok subay en büyük zorluğun Alman ve Türkistanlı gönüllülerin bir arada bulunmasından kaynaklanacağı düşüncesindeydi. Ancak bu endişenin haksız olduğu kısa zamanda ortaya çıktı. Elbette Almanların lejyonerlerin davranış kalıplarına alışmasına kadar kritik bir geçiş döneminin yaşanması gerekti. Ancak şaşırtıcı bir hızla Alman görevlilerin çoğu Türkistanlıların durumuna intibak etmeyi başardı. Binbaşı Seraphim'in ifadesiyle, *savaşın sonuna kadar devam edecek şekilde kendini ispat etmiş olan iyi bir yoldaşlık gelişmişti.*[191] Bu süreç esnasında lejyonerler, yerel halkla da bir araya gelerek onlarla sohbet etmiş ve uluslararası gelişmeleri öğrenmişlerdi.

Lejyonerlerin eğitim seviyesi, devam eden eğitim ve öğretim yoluyla gözle görülür şekilde arttı. Eğitime ek olarak diğer pek çok adımlarla lejyonerlerin Alman liderliğine olan güveninin artması için sürekli çaba sarfedildi.[192] Diğer taraftan Türkistanlı askerler arasında tek tip bir davranış kalıbı bulunmamaktaydı. 162. Türk

190 B. Hayit, *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslâmın Bazı Meseleleri*, s. 204-205; H. İkram Han, *Bir Türkistanlının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları*, s. 245.

191 BA-MA, MSG 241/10. Hans Günther Seraphim'in "Alman Ordusu'nda Kafkasyalı ve Türk Gönüllüler (Kaukasische und Turkvölkische Freiwillige im Deutschen Heer)" başlıklı notları, s. 32.

192 BA-MA, MSG 241/49.

Piyade Tümeni daha ilk kurulduğunda tümen komutanlığı, doğaları ve düşünce biçimleri hakkında ipuçları elde etmek için askerler arasında bir anket düzenledi. Hem bu anket hem de sonraki deneyimler, Türkistanlılar ve Azeri askerler arasında fazla olmamakla beraber bazı farkların olduğunu ortaya koydu. Sonuç itibariyle Azerilerle uğraşmak daha kolay ve hoş görünüyordu.[193]

2.2.7. Almanların Gözünden Türkistanlılar

Türkistanlı lejyonerler en azından 1944 yılına kadar Alman yoldaşları tarafından eşit müttefikler olarak tanınmama sorunuyla karşı karşıya kaldılar. Almanlar, gönüllü askerleri selamlamak zorunda değildi ve lejyonerler, Nasyonal Sosyalistlerin hakaret ve karalamalarına özellikle maruz kalıyorlardı. Lejyonerler hava alarmı verildiğinde hava saldırısı sığınaklarından dışarı atılıyor ve ölüme terkediliyorlardı.[194] Gönüllülerin toplam kaçış sayısı 1943'te yaklaşık % 8 ilâ 10 arasındayken 1945 yılında % 2 ilâ 3'e düşmüştü.[195] Savaşın son yıllarında asker kaçaklarının sayısındaki düşüş, 1944'te Doğu'dan gelen gönüllülerin statüsünün gözle görülür bir şekilde iyileşmesinin bir sonucu idi. Artık Gönüllü Birliklerin statüsü maaş bakımından da Almanlarla eşit bir zemine oturtulmuştu. Propaganda Bakanı Goebbels bile Türkistanlı gönüllülerden oluşan bir heyeti kabul ederek "*omuz omuza mücadele*" vurgusu yapmıştı.[196]

193 Azerbaycanlılar siyasi hedeflerini ifade ederken sık sık Türkiye'yi referans göstermekteydiler. Panturanizm fikirleri Türkistanlılar tarafından az bilinirken Azerbaycanlılar için durum farklıydı. Bkz. Dr. Karl von Schowingen'in "Ritter von Niedermayer ve Türk Tümeni (Ritter von Niedermayer und die Turk-Division)" başlıklı çalışması, s. 9-10. BA-MA, MSG 2/4143.

194 Insitut für Zeitgeschichte, *Der Kampf gegen Windmühlenflügel, ZS-407/1-11.*

195 BA-MA, MSG 241/10. General Ernst Köstring'in "1941-1945 Bolşevizm ile Mücadelede Rusya'dan Gönüllülerle Deneyim (Erfahrung mit den Freiwilligen aus dem Russischen Raum im Kampf mit dem Bolschewismus 1941-1945)" başlıklı notları, s. 325

196 H. W. Neulen, *An Deutscher Seite: Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS*, s. 330.

İtalya cephesindeki 162. Türk Piyade Tümeni askerlerinin savaş performansı ve liderliği hususunda yapılan bir sunuma binaen Hitler, takdir ve teşekkürlerini dile getirdi. Feldmareşal Kesselring, bu takdiri örnek nitelikteki bağlılıkları ve yenilmez savaşçı ruhları ile düşmanı Alman sınırından uzak tutan ve tutacak olan tüm savaşçılara bildirme ihtiyacı hissetti.[197] Çünkü Bolşevizme olan kökleşmiş nefretleri ve ulusal bağımsızlık arayışları nedeniyle Türkistanlılar bu zor göreve tamamen kendini adamış subaylar tarafından yönetildiklerinde çok yararlı savaşçılar olabiliyorlardı.[198]

10. Ordu Başkomutanı General Joachim Lemelsen, 15 Kasım 1944'te aşağıdaki emri yayınladı:

"162. Türk Piyade Tümeni'nin ordu bölgesinden ayrılması, bana orduda hizmet verirken tümenin başarılarından dolayı minnettar olduğumu ifade etme fırsatı veriyor. Başlangıçta kıyı savunması için konuşlandırılan tümenin önemli bir kısmı Eylül ayında Rimini-Riegel'de ön cephede yer aldı ve burada düşman saldırısına direndi. Yüksek kayıplarına rağmen, insan ve malzeme açısından çok üstün olan mütecaviz düşmanı engellemeyi başardılar ve böylece kanıtlanmış savaşçı ruhlarını bir kez daha ortaya koydular. Tümenin yeni görevlerinde de deneyim kazanacağına eminim ve gelecekte Avrupa'daki özgürlük mücadelesinde nihai zafere kadar bol şans diliyorum."[199]

Türk asıllı gönüllülerin savaşlarda göstermiş olduğu üstün gayret ve başarılar Alman kurmayları tarafından çoğu kez zikredildi. Doğu Birlikleri Generali Köstring, Fransa'nın Normandiya bölgesindeki Avranches'de savaşan lejyonerleri alkışlayarak *"Daha iyi silahları olsaydı, Alman taburlarından daha iyi olurdu"* şeklinde bir beyanatta bulundu.[200] 162. Türkistan Tümeni Komutanı General Ralph von Heygendorff, Türk birliklerinin % 5-10 Alman kadrolu personeli ile Doğu cephesinde çok zor olmayan koşullar altında

197 BA-MA, MSG 123/31. Mitteilungen für Deutsche Soldaten, 2 Ekim 1944.

198 C. Hartmann, *Wehrmacht im Ostkrieg: Front und Militärisches Hinterland 1941/42*, s. 625.

199 BA-MA, MSG 123/31. Mitteilungen für Deutsche Soldaten, 1 Aralık 1944.

200 Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Türkvölkische und Kaukaische Verbände im Kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege, ZS 407/2-40.*

uygun şekilde kullanıldıklarında oldukça iyi bir iş çıkardıklarını belirtti.[201] Yine Heygendorff'un lejyoner Cabbar Ertürk'e söylemiş olduğu şu cümleler dikkate değerdir:

"Slav asıllı Ruslarda askerlik vasfı yok denebilir. Onlara askerliği Hristiyanlaşmış Tatarlarla Hristiyanlık taassubu ile biz Prusyalılar verdik. İkiyüz seneyi aşkın bir zamandan beri askeri eğitimden uzak tutulmuş ve subay olarak yetiştirilmemiş olan Türklerin, çok kısa bir devre eğitim gördükten sonra bu kadar başarılı olduklarını hiç tahmin etmiyordum. Ruslar aptallık etmişler, eğer sizleri kendi askeri birlikleri içinde dağıtarak ordu birlikleri içinde azınlık durumuna düşürmeselerdi, sizleri ayrı tümenler, alaylar halinde kendinizden olan subayların kumandasında harbe sokmuş olsalardı, daha başarılı olurlardı... Bakınız bugün biz bütün Türk birliklerini ayrı ayrı tabırlar haline getirdik ve cepheyi tamamiyle onlara teslim ettik. Böylece onların taarruzda ve savunmadaki başarılarını gördük. Hatta şunu da itiraf edeyim ki biz Türk birliklerinden bu kadar cesaret ve başarı beklemiyordık. Hele bize karşı gösterdikleri bağlılık ve vazife aşkı bir Alman kurmayı olarak beni ve silah arkadaşlarımı sevindirmiştir... Alman askerleri açlığa susuzluğa alışmış değiller. Onlar sivil hayattaki hayat düzenini savaş hatlarında da istemektedirler. Fakat Türkler böyle değiller. Günlerce aç kalsınlar seslerini çıkarmazlar. Birinci Dünya Harbi'nde Irak cephesinde Türk birlikleriyle birlikte bulunmuştum. O zaman sizin askerlerin fedakârlıklarına hayret etmiştim. Aylarca ateş hattında yarı aç, kirlilik ve yorgunluk içinde oldukları halde, onlardan çok uzakta ayrı kalmış Doğu Türkleri'nin de aynı duygu ve alışkanlık içinde savaşa devam etmeleri bir Alman kurmayı olarak beni duygulandırdı."[202]

Heygendorff 12 Mayıs 1943'te asker ve subaylara hitaben yapmış olduğu konuşmada kendilerinin sadece savaşı değil, barışı da kazanmak istediklerini dile getirerek Almanya ile Türkistan, Kafkas ve başka halklar arasındaki dostluğun pekiştirilmesi gerektiğinin altını çizdi. Böylesine bir dostluğun temelinin lejyonlarda

201 Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Wie es zu meiner Ernennung zum Kommandeur der Ostlegionen kam., ZS 407/1-57.*

202 C. Ertürk, *Kızılordu'dan Kafkas Milli Lejyonuna Bir Türk'ün II. Dünya Harbi Hatıraları*, s. 173-175.

sağlamlaştırılması gerektiğini düşünen Heygendorff, bu halkların esir düşen evlatlarının aydın, yüksek kültürlü ve saygıdeğer insanlar olduklarına dikkat çekerek onların şan ve şerefine asla zarar getirilmemesi gerektiğini ifade etti.[203]

Alman-Türkistan 303. Piyade Alayı'na bağlı birliğin komutanı Binbaşı Hans Günther Seraphim tarafından hazırlanan savaş raporunda, 13 Haziran 1944'te Ossa mevkisi yakınlarında Amerikalılar ile girişilen çatışmada makineli tüfek atışına rağmen Türkistanlı komutanların göstermiş oldukları kahramanlık övülüyordu.[204] Nazi Almanyası'nın Propaganda Bakanı Joseph Goebbels de nutuklarında Doğu Türkleri'nin kahramanlıklarından bahsederek onların Almanlar kadar Rusların düşmanları olduklarını vurgulamaktaydı.[205]

12 Haziran 1944 tarihinden sonra 162. Türk Piyade Tümeni, General Frido von Senger und Etterlin'in XIV. Panzer Kolordusu'nda konuşlandırıldı. General, komutası altındaki Türk birliklerine nazik davrandı. Etterlin, anılarında Türkmen Birliği'nin sadakat ve tevazu gibi öne çıkan niteliklerini övmekte ve yakın dövüşteki kabiliyetlerine vurgu yapmaktaydı.[206]

9 Temmuz 1944 tarihli OKW raporu, İtalya sahilinin batı kesiminde son haftalarda yaşanan zorlu savunma savaşlarında, ağırlıklı olarak Türkistanlı gönüllülerden oluşan 162. Türkistan Piyade Tümeni'ne bağlı birimin kendisini mükemmel bir şekilde kanıtlamış olduğundan bahsetti.[207]

29 Ekim 1944'te Panzerjäger (tank avcısı) bölümünün 3. Bölüğü (Fla) Reno geçişi esnasında bir düşman avcı bombardıman uçağı düşürdü. Cephede ikmal için önemli bir mühimmat deposunda nakliye işlemini sabote etmek isteyen düşman, makineli tüfek, top ve el bombaları kullanmıştı. 162. Türk Piyade Tümeni'nin ikmal alaylarından

203 H. İkram Han, *Bir Türkistanlının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları*, s. 128-129.

204 Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Turkvölkische und Kaukaische Verbände im kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege, ZS 407/2-42.*

205 C. Ertürk, *Anayurtta Unutulan Türklük*, s. 147.

206 F. von Senger und Etterlin, *Neither Fear Nor Hope: The Wartime Career of General Frido Von Senger und Etterlin, Defender of Cassino*, s. 260.

207 BA-MA, MSG 241/10.

iki acil durum müfrezesi ile Feldgendarmerie bölüğünden bir müfreze ve Panzerjäger bölümünün 3. bölüğünden Bamberger müfrezesi 18 Kasım 1944'te düşmanı hızlı ve kesin bir şekilde geri püskürttü. Böylece önemli mühimmatların yüklenip taşınması sorunsuz ve hasar kaybı olmadan gerçekleşmişti.[208] Yine Çavuş Rahmanov'un başında bulunduğu bir Türk birliği, toprağa döşedikleri 400 mayınla önemli bir boşluğu kapattı. Onbaşı Karlejow düşman saldırısının önünde olmasına rağmen piyadelerle savaşmaya devam etti. Türk Tümeni'nin Keşif Departmanı'nın ileri gözlemcisi olan Onbaşı Baischonov, düşman mevkisini farkederek tüm cesaretiyle ateş hattında komuta merkezine kadar ulaşmayı başardı. Onbaşı Hakimov da silahının başında dakik ve isabetli ateş etmesiyle takdir topladı.[209]

Türk birliklerinin cephe performansları zaman zaman başarılı bulunarak takdir edildi, bazen de yetersiz savaştıkları kayıtlara geçti.[210] Almanlar ile aynı cephede omuz omuza savaşan Türkistanlılar, Alman askerleri ile eşit statüde olma vaadi karşısında gururlansalar da bu sözün tutulmaması çoğu zaman onlara acı vermiş ve Alman niyetlerinin dürüstlüğü hakkında şüpheler uyandırmıştı.[211] 17 Ocak 1943 tarihli bir rapor, lejyonerlerin çok küçük bir bölümünün lejyonun fikir ve hedefleri için savaştıklarını gösterdi. Dahası Türkistanlı lejyonerlerin tutumu, özgür bir Türkistan veya başka idealler için savaşmak istemediklerini, sadece kişisel ihtiyaçlarının karşılanmasıyla ilgilendiklerini ortaya koydu.[212]

Türk Tümeni'nde görevli bir Alman Başçavuşun belirttiğine göre Almanlar ile Türkistanlı gönüllülerin çok sayıda yakın oldukları ortak nokta bulunmaktaydı. Savaş aracı olarak atların Türkistanlılar için anlamı büyüktü ve atlar onların çocukluğunu hatırlatan

208 BA-MA, MSG 123/31. Mitteilungen für Deutsche Soldaten, 22 Kasım 1944.

209 BA-MA, MSG 123/31. Mitteilungen für Deutsche Soldaten, 9 Aralık 1944.

210 BA-MA, MSG 123/31. Mitteilungen für Deutsche Soldaten, 23 Ekim 1944.

211 Alman demiryolu araçlarından menedilmek, savaşta ölen bir lejyoner için Alman Kahramanlar Mezarlığı'nda yapılması istenen cenaze töreninin reddedilmesi, Almanlar ve Türkistan Lejyonerleri için farklı yemekler çıkarılması, yaralılar için yetersiz bakım gibi şartlar. BA-MA, MSG 241/2.

212 BA-MA, MSG 241/16.

önemli bir unsurdu. Sıklıkla babalarının onları atlara ilk kez nasıl bindirdiklerini anlatıyorlardı. At aynı zamanda kutsiyet bakımından da onlar için önemli bir anlam taşımaktaydı.[213]

Türkistanlıların sorumsuz davranışları ve disiplinsizlikleri takas malzemesi olarak satılan silah ve teçhizatlarda kendini göstermiştir. 8 Kasım 1942 tarihli bir raporda belirtildiği şekilde Türkistanlı askerlerin çalıntı etleri cephane kutusunda taşıyabilmeleri için cephanesini gömmesi münferit bir olay değildi. Ayrıca yürüyüşlerde palto takas ettikleri de bilinmekteydi.[214]

Lejyonerlerin muharebelerde en ciddi eksiği Alman askerlerine nazaran daha zayıf silah ve cephane kullanıyor olmalarıydı. Almanlarca kendilerine denk görülmeyen Türkistanlı lejyonerler Almanlar tarafından selamlanmak zorunda değillerdi. Tüm bu olumsuzlukların yanında lejyonerler alçaltıcı davranışlara da maruz kaldılar. Bazı tren vagonlarında yazılan "*Polonyalılar, Yahudiler ve lejyonerler son vagona*" ibaresi lejyonerlerle Almanlar arasındaki ilişkiye ışık tutması bakımından dikkat çekicidir.[215] Diğer taraftan lejyonlarda vuku bulan birtakım tatminsizlikler de mevcuttu. Bir Türk doktor, yazmış olduğu mektupta şu satırlara yer verdi: *"Umuyorum ki Anglo-Amerikalılar yakında karaya çıkacak ve içinde tutulduğumuz değersiz koşullara son verecekler."*[216]

Doğu Birlikleri Generali Ernst Köstring'in verdiği bilgilere göre pek çok gönüllü birim o kadar kötü giyinmiş, teçhiz edilmiş ve eğitilmiştir ki bunlar yalnızca silahlı çeteler olarak tanımlanabilirdi. Bu birimler iyi eğitimli ve donanımlı Alman birlikleri ile savaşlara katıldı ve performanslarının Almanlarınkine eşit olması beklendi. Köstring'e göre sonuçlar savaşta başarısızlık ve firar olarak kendini gösterdi.[217] Örneğin İtalya'da bir Kazak Bölüğü, Alman subay ve ast-

213 BA-MA, MSG 123/31. Mitteilungen für Deutsche Soldaten, 2 Ekim 1944.

214 BA-MA, MSG 241/16.

215 H. W. Neulen, *An Deutscher Seite: Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS*, s. 329.

216 Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Wie es zu meiner Ernennung zum Kommandeur der Ostlegionen kam., ZS 407/1-61.*

217 NARA, M1270-Roll 0025, Ernst Koestring'in Sorgulama Dosyası, s. 4.

subaylarını öldürerek 13. bölgedeki partizanlara kaçmıştı. Almanlardan hayal kırıklığına uğrayan asker kaçakları arasında 162. Türkistan Tümenine mensup Türkistanlı askerler de bulunmaktaydı.[218]

Türkistan Lejyonu komutanı Binbaşı Mayer-Mader'in lejyonlar üzerine yazmış olduğu raporda lejyonların Mayıs 1942'deki Brijansk yakınlarındaki topraklarda partizanlara karşı savaşlarda göstermiş oldukları yararlılıklardan bahsediliyordu. Rusya'nın Türk halkları Avrupalı değil Asyalı olduğundan farklı bir zihniyete sahiptiler. Mayer-Mader'e göre o zamanın Türk halkları, iki eski kültürün ve işgalci ulusların torunlarıydı ve elbette buna karşılık gelen savaşçı gururları da bulunmaktaydı. 1943 sonbaharına gelindiğinde, iki kamp arasındaki boşluk o kadar büyüdü ki Türk halkı aktif olarak memnuniyetsizlik duymaya başladı, çünkü savunmasız bir şekilde düşman propagandasının etkilerine maruz kalıyorlardı.[219]

General Heygendorff, üç farklı gönüllü kategorisini birbirinden ayırmıştı. Bunlar materyalistler, oportünistler ve saf idealistlerin sayısal olarak daha küçük grubu idi. Kendisinin görüşüne göre, gönüllülerin beşte birinin iyi, beşte birinin kötü ve beşte üçünün dengesiz olduğu tahmin edilebilirdi.[220]

1944'ün başında, Türkmen Tümeni'ndeki Özbek Lejyonerleri'nin diğer Kafkas ve Asya birlikleriyle birlikte Kuzeydoğu İtalya'da Slovenya sınırına yakın bir yer olan Opicina'ya gelmesi, yerel halkta birtakım sıkıntılara yol açtı. Kuzeydoğu İtalya'da bulunan Carnia'daki Rus Kazakları gibi, Özbekler de bazı evleri işgal etmiş, insanlarda büyük huzursuzluğa sebep olmuşlardı.[221] Şubat ayından Mart ayına kadar lejyonerlerin koğuşları, Opicina'nın eski bölümünde

218 P. A. Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers: A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*, s. 83; Alman personele suikast vakalarında bir Kuzey Kafkasyalı ve Azeri, birkaç Türk ve Ermeni, çok sayıda da Gürcü ve Volga Tatarları olduğu kayıtlara geçmiştir. BA-MA, MSG 241/2.

219 BArch, NS 31/43.

220 BA-MA, MSG 2/1259; BA-MA, MSG 241/2.

221 İtalya'da olduğu gibi Slovenya'da da lejyonerler tarafından işlenen tecavüz vakaları olduğu bilinmektedir. BA-MA, MSG 2/4143. Bkz. Dr. Karl von Schowingen'in "Ritter von Niedermayer ve Türk Tümeni (Ritter von Niedermayer und die Turk-Division)" başlıklı çalışması, s. 13.

konuşlandırıldı. Yerel sakinler onlardan korkuyorlardı çünkü çok kaba ve tehditkârlardı ve ne pahasına olursa olsun yerel halkın evlerine yerleşmek istiyorlardı. Bölgede yaşayan bir kişinin tanıklığına göre askerler, ev sakinlerinin mutfaklarına bir at getirmişler ve ailede korkuya neden olmuşlardı. Anlatılanlara göre Nazi destekçisi Türkistanlı ajanlar olduğu kadar Nazi karşıtı askerler de yok değildi. Nazilere karşı olan bazı Özbek askerleri, Radio London'ın kesinlikle yasak olan yayınlarını dinlemek için ölüm riskini göze alarak halktan bazı kişilerle iş birliği yapmışlardı.[222]

Nazi Almanyası Temmuz 1943'ten beri Baltık bölgesine, Ukrayna ve Beyaz Rusya'ya doğru amansız bir şekilde geri çekilmekteydi. Bu, Almanya'nın Doğulu gönüllülerin topraklarının çoğunun Kızıl Ordu tarafından yeniden ele geçirildiği anlamına geliyordu. Bu noktada Bolşevik karşıtı askerler giderek daha güvenilmez hale geldiler. Birkaç Doğu taburunda yer altı hücreleri oluşturuldu. Birliklerini Kızıl Ordu ve partizan hatları üzerinden yürütmeye hazırlandılar. İlk başarılı girişim 825. Volga-Tatar taburu'nun Beyaz Rusya'daki Vitebsk bölgesine varması sırasında yapıldı. Bir başka olay, 13 Eylül 1943'te Ukrayna'nın Obolon bölgesindeki Türkmen taburları'ndan birinin, Alman subay ve personelini öldürerek Sovyet tarafına geçmesiyle yaşandı. Yine Böhler Tugayı (20.000 Türkmen), 10 bağımsız tabur (10.000 kişi) ile Türk ve Kafkas gönüllülerinden oluşan 202 bağımsız birlikle ilgili de aynı vakalar yaşandı. Bu nedenle Polonya'da bulunan Doğu Lejyonları Komutanlığı 1943'ün sonlarına doğru dağıtıldı. Teşkil edilen tüm taburlar ya Doğu'dan Batı'ya nakledildi ya da Almanya'nın arka bölgelerinde yardımcı görevlerde istihdam edildi.[223]

Türkistanlı lejyonerlerin faaliyetlerine dair bazı kayıtlar oldukça menfi yöndedir. Gerek Alman belgeleri gerekse işgal edilen bölgelerdeki yerel güçlere ait kayıtlar Türkistanlıların pek çok savaş suçuna bulaştığını gösterdi. General Oskar Ritter von Niedermayer'in

222 Stefan Wedrac, "Lo scioglimento della Dieta provinciale di Trieste nel 1915", *Qualestoria. Rivista di storia contemporanea*, 42/1-2, 2014, s. 184-185.

223 P. A. Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers: A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*, s. 98.

Türkmen askerleri büyük çaplı yağma, cinayet ve silahlı saldırılara karıştılar. 162. Türkistan Tümeni'nin askerleri de Adriyatik kıyılarında ve İtalya'da birtakım savaş suçları işlediler. Örneğin 2 Şubat 1945 tarihinde Türkistan Tümeni askerleri Morbello köyünde iki partizanı ele geçirdi. Mahalle rahibi Don Filipetti'nin raporuna göre iki partizan silah bırakıp teslim olmalarına rağmen aynı akşam acımasızca öldürüldü. Lombardiya'da bulunan Pavia eyaletindeki Montalto Pavese'de Türkistan Tümeni birliklerinin yağma ve tecavüze olan düşkünlüğü 1944 yılı raporlarına yansıdı. Milano'nun yaklaşık 70 km güneyinde bulunan Zavattarello'da vuku bulan tecavüzler, bizzat Milano Başpiskoposu Kardinal Alfredo Ildefonso Schuster tarafından kınandı.[224] Yaklaşık bir tecavüz sayısı ve bunların farklı yaştaki kadınlar üzerinde fiziksel ve psikolojik sonuçlarının ne olduğunu bilinmemekle beraber kürtaj yaptırmak isteyen kadınlara dair bilgiler bulunmaktadır. Kayıtlara göre Ulusal Kurtuluş Komitesi (CLN) kürtaj talebinde bulunan kadınların sorumluluğunu üstlenmiştir.[225] 1945 başlarında büyük temizlik operasyonu sırasında İtalya'nın Piacenza eyaletindeki Lugagnano Val d'Arda kadınlarının Moğol[226] askerler tarafından tecavüze uğradıkları kayıtlara yansımıştır.[227]

Cerignale'de Türkistan Lejyonu'na mensup bir Astsubay, yerel bir restorantın hemen dışındaki bir tuvalette bulunan kıza tecavüz

224 Kardinal Schuster, Zavattarello'da vuku bulan olayları kanıtlayan yazılı bir belgeyi 16 Aralık 1944'te Milano Garnizon Komutanı General Ernst Wening'e verdi. 22 Ocak 1945'te General Wening, Schuster'a bir mektup göndererek ihlaller nedeniyle ölüm cezasına çarptırılanların cezalarının infaz edildiğini bildirdi.

225 Ferruccio Parri Ulusal Enstitüsü ve İtalya Ulusal Partizanlar Derneği (ANPI) tarafından desteklenen ve Alman Hükümeti tarafından finanse edilen araştırma sonucu Atlante delle Stragi Naziste e Fasciste in Italia (İtalya'daki Nazi ve Faşist Katliamlarının Atlası) adlı bir veri tabanı oluşturulmuştur. Nazilerin Temmuz 1943 ile Mayıs 1945 yılları arasında İtalyan halkına karşı gösterdiği şiddet eylemleri; videolar, ikonografik belgeler, görüntüler, tanıklıklar ve çok sayıda multimedya materyali eşliğinde ortaya konulmuştur. Veri tabanında Türkistan Lejyonerleri ve 162. Türkistan Tümeni askerlerinin karıştıkları savaş suçlarına dair bilgi ve belgeler de bulunmaktadır. Bkz. Atlante delle Stragi Naziste e Fasciste in Italia. http://www.straginazifasciste.it/?page_id=297&ricerca=241&lang=en

226 Türkistan tümeni askerleri yerli halk tarafından Moğol olarak adlandırılmaktaydı.

227 Ermanno Mariani, *Piacenza Liberata*, Bobbio 2006, s. 72-73.

etmeye çalıştı. Alman komutan bu tacizi öğrenince askeri başından vurdu. Büyük Kış Operasyonu sırasında Türkistan Tümeni'nin üç askeri, bir grup Bardi'li kadına tecavüz etti. Almanlar bu askerleri vurup Bardi kalesinin muhafız odasına gömdüler. Köy halkı Bardi kadınlarının intikamının alındığına şahit olabilsin diye ölen askerlerin ayakları mezarın dışında bırakıldı.[228] Bir tanıklığa göre Türkistan Tümeni askerleri Groppallo'ya varmadan önce yerel halk şu şekilde uyarılmıştı: *"Türkmen askerler geliyor. Kadınlarınızı evlere kitleyin ve şarabı saklayın."*[229] II. Dünya Savaşı'nda İtalya'da görev yapmış olan İngiliz asker Stephen Hastings'in anıları Türkistan Tümeni askerlerinin karıştığı vahşet olaylarını doğruladı. Hastings'e göre *"yaşanan utanç verici olaylardan sonra kürtaj hiç bu kadar popüler olmamıştı."*[230]

Diğer taraftan Piacenza bölgesinde görev yapan Türkistanlı askerlerden bazıları halk ile iyi ilişkiler kurdu. Groppallo bölgesinin rahibi Don Gianrico Fornasari'nin tanıklığına göre ailesi Türkistanlı subayı evlerinde ağırlamış, subay ve adamlarının kadınlara son derece saygılı davrandıklarına şahitlik etmişti. Fornasari, Türkistanlı askerlerin iki kez mağdur olduğunu düşünüyordu. Doğulu oldukları için Nazi efendileri tarafından aşağılanan askerler, müttefikler tarafından da hain olarak görülüyordu. Bütün bu koşullar Türkistanlıların kaderinin neden trajik olduğunu açıklar nitelikteydi. Diğer bir Groppallo tanığı olan Secondo Cavanna, Türkistan askerlerinin cana yakın ve yardımsever olduğunu, saklanırken ciddi şekilde hastalanan babasının hayatını kurtardıklarını ifade etti. Bununla birlikte Cavanna, askerlerin aç olduklarını ve bu nedenle inek ve tavukları çaldıklarını da sözlerine ekledi. Ulusal Cumhuriyet Muhafızları'na (GNR) bağlı bir milis olan diğer bir tanık da evinde ağırladığı iki askerin son derece kibar olduklarını ve tüfeklerini kapının dışına bıraktıklarını belirtti.[231]

228 İtalya'nın birçok noktasında savaşta ölen Türkistanlıların mezarları bulunmaktadır. Orta İtalya'da Monte Cassino'daki Alman askeri mezarlığında binlerce askerin isimleri arasında Asya soyadlı pek çok askere rastlanılabilir.

229 P. A. Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers: A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*, s. 272-273.

230 S. Hastings, *The Drums of Memory: An Autobiography*, s. 125.

231 P. A. Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers: A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*, s. 268.

Görüldüğü üzere Almanların gözünden Türkistanlılara dair yapılan değerlendirmeler farklı noktalarda toplanmıştı. Lejyonerlerin savaşlarda sergiledikleri cesaretleri ve zor koşullara dayanıklıkları çoğu zaman vurgulansa da bazı menfi hadiseler de yaşanmıştı. Bununla birlikte 1944 sonrasında Türkistanlılara dair Alman bakış açısında dikkate değer bir değişim görüldü. Savaşın akıbetinin Almanlar aleyhine kesin olarak değişmesi Türkistanlı gönüllülerin Almanlara yönelik yaklaşımlarında da kısmî bir değişimi beraberinde getirdi. Örneğin 162. Türkistan Piyade Tümeni askerlerine Alman Wehrmacht'ın en çok neyini sevdikleri sorulduğunda genellikle nezaketle *"her şeyi"* şeklinde cevap vermektelerdi. Bu yanıt daha ayrıntılı olarak gerekçelendirildiği zaman *"Alman subayların iyi muamelesi, Alman subaylar arasında dostça ilişki, katı disiplin, Kızıl Ordu'da hiç var olmayan tereyağı ve yumurta servisinin övüldüğü iyi yemekler"* öne çıkmaktaydı.[232]

2.3. Waffen SS'de Türkistanlılar

2.3.1. SS'in Irk İdeolojisi

Savaşın seyri Almanya aleyhine döndüğünde SS, giderek tükenen saflarını doldurmak için daha fazla çaba harcadı. Bu arada teşkilat, Kuzey ve Batı Avrupa'da Himmler'in ırksal olarak akraba olduğunu düşündüğü insanları işe almaya çalıştı. 1940'ta İskandinavya ve Hollanda'nın işgalinden kısa bir süre sonra potansiyel Cermen gönüllüler arasında yoğun işe alımlar başladı. 1941'de yaklaşık 3.000 asker silahaltına alınmıştı ve bu sayı savaş ilerledikçe önemli ölçüde artacaktı. Sonuç olarak, Waffen-SS'in çeşitli şubelerinde hizmet veren yaklaşık 50.000 Cermen gönüllü işe alındı. Bu gönüllüler, cephe askerleri olarak anti-partizan savaşa katılmak ve toplama kampı muhafızları olarak görev yapmak üzere konuşlandırılacaklardı. Davaya olan bağlılıkları ve 1945'teki alternatiflerin olmayışı, bu Cermen gönüllülerin büyük bir kısmının neden

232 BA-MA, RH 26-162/20.

savaşın sonuna kadar Berlin sokaklarında savaştığını açıklar niteliktedir.[233]

Alman olmayan gönüllüler başlangıçta SS işe alma stratejilerinin dışında bırakıldı. Ancak 1941'den sonra artan Alman kayıpları sonucu askere alınma kriterleri gevşetildi. Cermen halkının dar tanımı kısa süre sonra Avrupalı insanları da içerecek şekilde genişletildi, böylece sadece İtalya, Fransa veya İspanya gibi Roma ülkelerinden gönüllüler için değil, aynı zamanda Baltık Devletleri veya Balkanlar'dan bireyler için de kapı açıldı. Kızıl Ordu yavaş yavaş Alman Silahlı Kuvvetlerini Rusya topraklarından çıkardıkça ve Nazi işgaline karşı direniş arttıkça SS söylemi daha da kapsayıcı hale geldi. Bu politika değişikliğinin itici gücü basitti. Waffen-SS dâhil Silahlı Kuvvetlerde Alman olmayan gönüllüler olmadan savaş kazanılamazdı ve yerli polis birimlerinin konuşlandırılması olmadan ordunun arkasındaki işgal edilmiş alanlar kontrol altına alınamaz, ekonomik olarak sömürülemez ve Almanlaştırılamazdı.

SS Şefi Heinrich Himmler'in dünya görüşündeki önemli bir unsur, tüm insanlığın *Herrenvolk (yönetici halk)* ve *Untermensch (alt insanlar)* şeklinde iki ırk kategorisinden birine ait olduğu inancıydı. Irksal üstünlüklerinden ötürü İskandinavlar gibi diğer Cermen halkların yanı sıra Almanları da içeren Herrenvolk, sözde ırksal olarak aşağı olan Untermensch köleliğe ya da imha edilmeye elverişliydi. Himmler, "*insanlar yeryüzünde yaşadığı sürece, Menschen ve Untermenschen arasında her zaman bir mücadele olacağını*" varsayıyordu. Herrenvolk'un galip gelebilmesi için daha kaliteli üyelerinin üreme kapasitesi teşvik edilirken; Volk'tan, aşağı ırk unsurları ayıklanılarak, ırksal saflıkları özenle korunup geliştirilecekti. SS faaliyetleri, Himmler'in yeni düzeni inşa etme ve Lebensraum'u Almanlaştırma şeklindeki nihai hedeflere hizmet etti. Her iki etkinlik de sonraki Almanların Avrupa'daki Alman olmayan halklarla ilişkilerini etkileyecek ve bu ilişkinin geleceğini

233 Jochen Böhler, Robert Gerwarth, "Non-Germans in the Waffen-SS: An Introduction", *The Waffen-SS: A European History*, ed. Jochen Böhler, Robert Gerwarth, Oxford 2017, s. 11.

belirlemeye yardım edecek kolektif hafızanın bir parçası olacaktı.[234]

Himmler söz konusu tasavvuru gerçek hayata uyarlarken, Herrenvolk'un diğer ırkları, özellikle de zihnindeki aşağı insan olan Yahudileri ortadan kaldırmak zorunda kalacağı sonucuna vardı. Yahudilerin dışında SS'in ırksal düşmanları arasında yer alan Slavlar ve siyah ırktan olanlar da temelde sözlü aşağılamanın konusuydu. Onlar *"alt insan, kan emici ve bit"* olarak görüldü.[235]

Nazi Irk ideolojisine göre Asya halkları aşağı insan kategorisinde yer almaktaydı. 1942'de SS eğitim dairesinin yayınladığı *"Der Untermensch"* broşüründe Asyalılar, insandan çok bir hayvan olarak tasvir edildiler. Broşürde, insandan aşağı korkunç yaratıklar olarak betimlenen aşağı ırk, her türlü kaosun ve kötülüğün kaynağı olarak gösteriliyordu.[236] Avrupa'yı istila etmeye hazırlanan *"Asyalı sürüler"* hakkındaki Nazi söylemi, uzun süre SS politikasını belirleyen bir unsur oldu. Himmler, SS'deki bu ırkçı fikirleri sistematik olarak kurumsallaştırmıştı. Hitler'in kutsamalarıyla Himmler ve SS, Nazi Almanyası'nın nihai hedefine, yani ırksal olarak saf bir Alman halkının çekirdeği sağlayacağı yeni bir Avrupa ırk düzeninin inşasına doğru çalışmanın öncülüğünü üstlendi.

Himmler'in düşüncesine göre Doğu, Cermen yerleşim bölgesi olmaya hazırlanan bir alandı. Doğu'ya yönelik amaçlar herhangi bir vizyon ya da fikir meselesi değil, Alman halkı için hayat meselesi idi. Doğu, tüm Almanların potası olan en saf Cermen kanının bahçesi olmalıydı. Himmler, Hitler'in yarattığı Cermen İmparatorluğu'nu inşa etmeyi temel hedef olarak belirlemişti. Doğu'da yerleşimler kazanmak, toprakları yeniden işgal etmek ve onu kılıçla korumak, Alman ulusunun geleceği idi.[237]

234 Valdis O. Lumans, *Himmler's Auxiliaries: The Volksdeutsche Mittelstelle and the German National Minorities of Europe, 1933-1945*, Chapel Hill & Londra 1993, s. 16-20.

235 Bernd Wegner, *Hitlers Politische Soldaten: Die Waffen-SS, 1933-1945*, Paderborn 2010, s. 71.

236 *Der Untermensch*, s. 1-52.

237 André Mineau, *SS Thinking and the Holocaust*, Amsterdam & New York 2012, s. 64.

Himmler kendisini Hitler'in ekonomik hedeflerinin bir uygulayıcısı olarak görmekteydi. SS'in Sovyetler Birliği'nde işgal edilecek bölgelerin yeniden yapılandırılmasındaki liderlik iddiası gayet açıktı. Çünkü bu anlayışa göre Doğu, SS'e aitti. Himmler'in Sovyetler Birliği'nin işgal altındaki topraklarının yerleşimi için hazırladığı "*Doğu Genel Planı*" *(Generalplan Ost)* Mayıs 1942'ye kadar mevcuttu. Söz konusu taslağa göre yaklaşık beş milyon kişinin yerleştirilmesi planlandı. Bu hedefler, işgal edilecek bölgedeki Alman işgal politikasına yönelik yeniden bir yapılanma değil, Sovyet Devleti'nin yok edilmesine yönelikti.[238] Ancak Bakan Rosenberg'in de isabetle belirttiği üzere SS şefi Heinrich Himmler Doğu hakkında hiçbir şey bilmiyordu.[239]

Haziran 1941'e kadar gönüllü 3.000 Cermen, Waffen-SS'e dâhil edildi. Bu durumda Sovyetler Birliği'nin işgalinden önce Alman rejiminin katı ırk ideolojisinden taviz verilmesi gerekmemişti. Waffen-SS'in pratik genişleme ihtiyacı, teşkilatın uzun vadeli Cermen Avrupa'yı ulusal yapıya dâhil etme iddialarıyla tamamlanıyordu. Himmler'in ırka dayalı itirazları, Almanya'nın Doğu cephesindeki artan insangücü açığı nedeniyle etkisini görülür derecede azaltmıştı. Yaklaşık 30 tümenden oluşan Waffen-SS, içinde çok sayıda Sovyet vatandaşını barındırır duruma gelmişti.[240]

SS'nin mevcut insan gücü büyük operasyonlar için çok küçüktü. Böylelikle SS'in eşi görülmemiş ölçekte soykırımcı tasarımları, ironik bir şekilde hedeflerine ulaşmak için "*aşağı ırkların*" işe alınmasına yol açtı. Baltık Devletleri'nde Yahudileri öldürmekle uğraşan Einsatzgruppe A, büyük ölçüde yerel iş birlikçilere güvendi, hatta onları Temmuz ve Kasım 1941 arasında 130.000 Yahudiyi öldürmekle tanınan mobil bir yardımcı birime de dâhil etti.[241]

238 Jörn Hasenclever, *Wehrmacht und Besatzungspolitik in der Sowjetunion: Die Befehlshaber der rückwärtigen Heeresgebiete 1941-1943*, Paderborn 2010, s. 40-41.

239 Alfred Rosenberg, *Memoirs of Alfred Rosenberg*, Chicago & New York 1949, s. 280.

240 Mark Mazower, *Hitler İmparatorluğu: İşgal Avrupa'sında Nazi Yönetimi*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul 2014, s. 636.

241 Steven O'Connor, Martin Gutmann, "Under a Foreign Flag: Integrating Foreign Units and Personnel in the British and German Armed Forces, 1940-1945", *Journal of Modern European History*, 14/3, 2016, s. 330.

Himmler, 6 Ekim 1943'te Poznan'da yaptığı bir konuşmada Sovyet gönüllüleri hakkında birtakım açıklamalarda bulundu. Himmler'e göre onların üstlerine ne zaman saldıracakları, bir şeyi ne zaman yok edecekleri veya saflarını ne zaman terk edecekleri asla bilinemezdi. Bu nedenle yalnızca yeterli sayıda Almanla karıştırılması suretiyle daha fazla sayıda Rus ve Slav kullanılabilirdi.[242] 1944'e gelindiğinde Nazi ırkçıları, görüşlerini Slavların lehine değiştirmeye başladı ve Himmler, Rus General Vlasov'un ve temsil ettiği muhalif hareketin ana sponsoru oldu.[243]

SS teşkilatı, rejimin iç işlerinde olduğu kadar savaşın çeşitli cephelerinde de aktif rol alarak ciddi bir askeri ve siyasi güç durumuna geldi. Hitler SS'e operasyonel alanda geniş yetkiler vermişti. Alman Doğu politikasının tesisinde SS teşkilatı Şefi Reichsführer-SS Heinrich Himmler'in nüfuzu etkin bir rol oynadı. II. Dünya Savaşı uzadıkça Almanların asker ihtiyacı da artmış, savaşın pratikleri SS'in siyasetinde ciddi değişikliklere sebep olmuştu.[244] Nasyonal Sosyalizmin koyu ırk ideolojisini benimseyen ve rejimin sadık bekçiliğini yapan SS teşkilatı, savaşın ilerleyen dönemlerinde saflarına binlerce Müslüman askeri kattı. Bu aynı zamanda Müslüman askerlerin yaratacağı küresel propaganda etkisi açısından da kayda değer bir gelişme olarak değerlendirilmişti. Diğer taraftan Nasyonal Sosyalist ideoloji ve İslâm'ın, ortak düşmanlara karşı yapacağı iş birliğinin vurgulanması da SS siyaseti açısından önemli bir noktayı teşkil etti.

Almanlar ve Müslümanlar arasındaki iş birliği, Nasyonal Sosyalizm ile İslâm arasındaki bir "*ideolojik yakınlık*" veya "*benzerlikler*" meselesi değildi. Bu birliktelik, yabancı gönüllülerin hem dinsel ve kültürel hassasiyetlerini kullanarak desteğini genişletmek, hem de motive etmek amaçlı bir SS deneyinin parçasıydı. Himmler, belki biraz da şaşırtıcı bir şekilde İslâm'ı Nazi ideolojisiyle, özellikle de

242 Heinrich Himmler, *Geheimreden 1933 bis 1945 und andere Ansprachen*, Frankfurt 1974, s. 166.

243 Michael Parrish, *The Lesser Terror: Soviet State Security, 1939-1953*, Westport, CT 1996, s. 147

244 Chris Bishop, *SS: Hitler's Foreign Divisions: Foreign Volunteers in the Waffen-SS, 1940-45*, Londra 2015, s. 21.

birçok Müslüman'ın anti-semitik duruşuyla tamamen uyumlu olarak gördü.

2.3.2. Waffen SS'e Bağlı Türkistan Birlikleri

SS Şefi Heinrich Himmler savaşın başladığı tarihten itibaren SS örgütünü büyütmek ve daha da güçlendirmek için yoğun çaba harcadı. Barbarossa Harekâtıyla Rusya'nın işgali bu süreci daha da hızlandırdı. O zamana kadar büyümeyi frenleyen ordunun askere alma ve formasyon düzeni büyük ölçüde gevşedi. Bunun sonucu olarak SS personelinin ve birimlerin sayısı ciddi şekilde arttı. Özellikle çeşitli ulusal gönüllü SS lejyonlarının kurulması ve yönetilmesi aşamasında bu sürecin etkisi hissedildi.[245]

Hitler'in Müslüman askerlere yönelik müspet tutumunu Himmler de paylaşmaktaydı. Diğer taraftan SS Merkez Dairesi'nin başı olan General Gottlob Berger, *Pan-İslamî Birliği (Panislamizm)* hayal ederek Güneydoğu Avrupa'da Müslüman birliklerin kullanılmasını, bütün dünyadaki Müslümanlara ulaşma girişimi olarak izah etmiş ve İngiliz devletiyle mücadelede kararlı olan 350 milyon insan olduğunu sözlerine eklemişti. Yine bir SS raporunda Nasyonal Sosyalizm ve İslâm'ın, ortak düşmanlarıyla çatışmaya hazır olduğu ve bütün dünyanın bunu göreceği açıkça belirtildi. Bu doğrultuda SS'in asker toplama memurları ilk önce Balkanları hedef alarak bölgenin en büyük Müslüman SS birliğini Bosna'da kurdular. Şubat 1943'ten itibaren "*Hançer*" ismiyle anılacak olan 13. SS Silahlı Dağ Tümeni'ne binlerce Müslüman asker alındı. Ekim 1943'te SD'nin Dış İstihbarat Başkanı Walter Schellenberg tarafından Berger'e bir muhtıra gönderildi ve Sovyetler Birliği Müslümanları'ndan oluşan bir "*Silahlı SS Müslüman Lejyonu*" teşkil etme düşüncesi bu bildiriye konu oldu. Ona göre Doğulu Müslüman bir tümen kullanmak, yüksek önem ve anlama sahip siyasal bir konuydu. Schellenberg nihai amacını "*Bütün*

245 Jonathan Trigg, *Hitler's Jihadis: Muslim Volunteers of the SS (Hitler's Legions)*, Brimscombe Port 2008, s. 53.

İslâm dünyasını kazanmak ve ayaklandırmak için Müslüman birlikler oluşturmak" olarak özetliyordu.[246]

Yaşanan gelişmeler SS'in Pan-İslâmi bir seferberlik kampanyası yürüterek Sovyetler Birliği'nin Türk ve Müslüman potansiyelinin araçsallaştırılması anlamına geliyordu. Bununla birlikte azınlık halkların gelecekteki siyasal statüleri konusunda belirsiz bir tutum takınan Alman makamları, ulusal bağımsızlık sorununa karşı ciddi ve geçerli bir argümana sahip değildiler.

Türk SS programının mimarlarından biri de Nazi rejiminin Türkistan uzmanlarından Dr. Reiner Olzscha idi. Olzscha, Sovyet halklarının milliyetçi duygularını Sovyetler Birliği'ne karşı araç olarak kullanmaktan yanaydı. SS'in insan kaynağına olan ihtiyacı arttıkça Olzscha'nın fikirleri de etkisini göstermeye başladı.

SS Merkez Dairesi Başkanı Gottlob Berger, Himmler'e yazmış olduğu 15 Ekim 1943 tarihli mektupta Türk halklarının üyelerinden müteşekkil bir Müslüman Lejyonu'nun kuruluşundan bahsetti. Sovyetler Birliği'nin Türk vatandaşları böylece Waffen-SS saflarına alınacaktı. Himmler ise verdiği cevapta bu planı kabul ederek askerlerin Wehrmacht'tan Waffen-SS'e transfer edilmesi emrini verdi.[247]

Yeni Türkistan Müslüman SS Tümeni (Muselmanischen SS Division Neu-Turkestan) başlangıçta Polonya'nın güneydoğusunda Lublin bölgesindeki Poniatowa'da Wehrmacht'tan devralınan diğer Türk birimleri ile birlikte kurulacaktı.[248] *1. Doğu Müslüman SS Alayını (1. Ostmuselmanische SS-Regiment)* oluşturmak için birleştirilen bu SS Alayı yeni birimin çekirdek personelini teşkil etti. 15 Mart 1944'ten itibaren 1. Doğu Müslüman SS Alayı, ileri eğitim ve aynı zamanda Partizan savaşlarına destek için Minsk bölgesindeki Juracziski'ye nakledildi.[249] Birliği yeniden düzenleme görevine geçici olarak SS Yüzbaşısı

246 D. Motadel, *İslam ve Naziler*, s. 404-415.

247 BArch, NS 31/43.

248 BA-MA, RS 3/39-1. 4 Ocak 1944'ten itibaren Yeni Türkistan Müslüman SS Tümeni'nin kurulmasına ilişkin toplantı tutanağı.

249 BArch, NS 31/43.

Hermann atandı. Haziran 1944'te bu göreve Harun el-Reşid[250] tercih edildi ve kuruluş aşamasındaki tüm Doğu Türk birliklerini yönetmekle sorumlu kılındı. Çoğunluğu Kırım Tatarlarından müteşekkil *SS Silahlı Dağ Tugayı (Die Waffen-Gebirgs-Brigade der SS)*'nı bir Doğu Türkistan Birliği altında birleştirme düşüncesi Doğu Lejyonlarını Türkistanlılar, Tatarlar ve Azeriler için daha cazip hale getirecekti. 1. Doğu Müslüman SS Alayı Macaristan'da bulunan Kaposvár'a nakledilmeden önce Dirlewanger Birliği'nin komutası altında Ağustos 1944'te Varşova ayaklanmasının bastırılmasında görev aldı.[251]

14 Aralık 1943'te Kudüs Başmüftüsü Emin el-Hüseyni'nin de yer aldığı, bazı Türkistanlı subayların ve ordu mensubu Binbaşı Andreas Mayer-Mader'in katıldığı bir toplantı düzenlendi. SS bünyesinde Türkistan Türkleri'nin kullanılması konusunda anlaşmaya varılarak teşkil edilen *Yeni Türkistan Müslüman SS Tümeni (Muselmanischen SS Division Neu-Turkistan)*'nin başına Mayer-Mader getirildi.[252] Daha sonraki toplantılarda 450., 480. ve I/94. taburların dağıtılarak buradaki askerlerin SS saflarına transfer edilmeleri karara bağlandı. Mayer-Mader Alman esir kamplarından birliğine asker toplama çalışmalarına hız vererek Kırgız, Özbek, Tacik, Azerbaycanlı ve Türkistanlı birçok askeri saflarına kattı.[253] Wehrmacht bu birlik için 782., 786., 790. ve 791. Türkistan, 818. Azerbaycan ve 831. Volga-Tatar taburlarını tahsis etti.[254] Doğu dünyasını çok iyi bilen ve birçok Türk lehçesine vakıf

250 I. Dünya Savaşı'nda Enver Paşa'nın yaverliğini yapan Wilhelm Hintersatz daha sonra Müslüman olarak Harun el-Reşid ismini almıştır. SS-Standartenführer yani Albay rütbesiyle görev yapmıştır. Heinrich Himmler'e gönderilen 14 Temmuz 1944 tarihli yazı. BArch, NS 19/2839.

251 BArch, NS 31/44.

252 16 Aralık 1943 tarihli SS Şefi Himmler'e yazılan raporda Türk halklarına zihniyetlerine uygun bir muamelede bulunulduğunda bu halkların kullanımının başarılı olacağı ifade edilmektedir. Belirtilene göre Türk halkları güçlü dindarlıklarına dayanan büyük özgürlük sevgisiyle karakterize halklardı. BA-MA, RS 3/39-1; BA-MA, N 756-242/b. Absprechung der Aufstellung einer Muselmanischen SS-Division Neu-Turkestan.

253 Antonio J. Munoz, *Hitler's Muslims: Muslim Volunteers in Hitler's Armies, 1941-1945*, Bayside 2007, s. 75-76.

254 Antonio J. Muñoz, *The East Came West: Muslim, Hindu and Buddhist Volunteers in the German Armed Forces, 1941-1945*, Bayside 2001, s. 81.

olan SS komutanı Mayer-Mader'e göre Türklerden teşkil edilen SS birliklerinin en önemli özelliği ordu bünyesindeki lejyonların aksine kendi subayları tarafından komuta edilmesi olmalıydı.[255]

Doğu Müslümanları SS Tümeni (Ostmuselmanische SS-Division) Polonya'nın Lublin yakınlarındaki Poniatowa'da teşkil edildi.[256] Wehrmacht, Mayer-Mader ve SS'i desteklemek konusunda isteksizdi. Gönüllü Birlikler Generali Ernst August Köstring, 450. Türk Taburu'na yapılacak transferlerin kısıtlanması emrini verdi. Daha sonra ortaya çıkan asker eksikliği o kadar büyüktü ki Mayer-Mader yasadışı bir askere alma kampanyası başlattı. Asker sayısını artırmak için en olası olmayan fikirler bile düşünüldü. Diğer taraftan hem Alman hem de Alman olmayan askerler için vaadedilen teçhizat ve üniformalar, savaşın genel durumu ve Alman ikmal hatlarıyla ilgili sorunlar nedeniyle planlandığı ölçüde teslim edilemedi. Mevcut silah sayısının düşük olması SS oluşumunun konuşlandırılmasını ve eğitimini ciddi şekilde sınırlandırdı, böylece eşzamanlı eğitim ve savaş görevleri için orijinal planlar yürürlüğe konulamadı. Diğer taraftan ciddi ölçüde mühimmat eksikliğine rağmen, üç taburun kuruluş işlemleri tamamlandı. İlk taburun lideri Kırgız SS Teğmeni Asankulov, toplam 250 adamla dört bölük kurmaya başladı. Üçüncü taburun lideri Azerbaycanlı SS Yüzbaşısı Alekberliev'in komutasında yalnızca doksan asker vardı. Silah, teçhizat ve deneyimli Alman subayların yokluğu nedeniyle disiplin endişe verici bir şekilde düştü. 31 Ocak 1944'te birimin bazı üyeleri Poniatowa'da, yakınlardaki bir SS çalışma kampında tutuklu bulunan Polonyalı zorunlu işçilere tecavüz etmeye çalıştı. Bu tür gelişmeler konuya ilişkin resmi bir soruşturma başlatılmasına neden oldu. Mayer-Mader, Gottlob Berger tarafından görevden alındı. Wehrmacht'tan yeni komutan Yüzbaşı Heinz Billig, düzeni yeniden tesis etmeye çalıştı. Nisan-Mayıs 1944'te yeni komutanın görevden alınmasıyla birlik, ikinci komutanını sadece birkaç ay içinde kaybetmiş oldu.[257]

255 BArch, NS 31/43.

256 BA-MA, N 756-242/b. Ostmuselmanische SS-Division

257 Xavier Bougarel, Alexander Korb, Stefan Petke, Franziska Zaugg, "Muslim SS units in the Balkans and the Soviet Union", *The Waffen-SS: A European History*, ed. Jochen Böhler, Robert Gerwarth, Oxford 2017, s. 273-276.

SS Binbaşısı Aliyev'in 24 Mart 1944'te MTBK Başkanı Veli Kayyum Han'a karşı düzenlenen komplo ile bağlantılı olarak SS Merkez Dairesi'ne göndermiş olduğu rapor, yaşanan kargaşayı gözler önüne serdi. Raporda Süleymanov ve Abdulov'un, Yüzbaşı Billig'in Türkistanlılara son derece zalimce davrandığı yönünde askerler arasında propaganda yaptığı bilgisi yer aldı. İddiaya göre Yüzbaşı Billig, lejyonda 74 Türkistanlı'yı vurdu. Daha sonra 3 Türkistanlı hırsızlık nedeniyle alenen vuruldu. Askerler ve subaylar, Yüzbaşı Billig'in Türkistanlılara çok zalimce davrandığına, onları haksız yere vurduğuna kanaat getirerek partizan olarak ormana gitmeleri gerektiğine kendilerini ikna ettiler. 26 Mart 1944'te Asankulov 48 adamla partizanların yanına gitti. Partizanlar tüm Türkistanlıları ormana götürmek için 2 Nisan'da Juraciszki'ye saldırdı ve yanlarında 100 kadar Türkistanlı götürdü. Ancak partizanlar 20'den fazla kayıp verdi. Daha sonra Türkistanlılar gruplar halinde partizanların yanına gittiler. Aliyev, raporunun sonunda ulusal birimler için, söz konusu askerlerin karakterini, tarihini, psikolojisini bilen ve anlayan memurların bulunmasının yerinde olacağını ve ancak bu durumda iyi sonuçların beklenebileceğini belirtti.[258]

Doğu Türk Silahlı SS Birliği adıyla farklı bir formasyon teşkil edilene kadar kurulan birimlerin isimleri görüldüğü üzere sürekli değişiklik gösterdi.[259] SS, 1 Ekim 1944 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere Türkistan halklarından müteşekkil *Doğu Türk Silahlı SS Birliği (Osttürkischer Waffen-Verband der SS)* adı verilen bir askeri birlik kurulmasına karar verdi.[260] Türkistanlılara Türk kökenli

258 BArch, NS 31/43; BA-MA, RS 3/39-1.

259 17 Kasım 1943'te Ostmuselmanische SS-Division, 11 Aralık 1943'te Turkmuselmanische SS-Division, 14 Aralık 1943'te Turkmuselmanen-Division, 3 Ocak 1944'te Turk-Division, 4 Ocak 1944-12 Ocak 1944'te Muselmanische SS-Division Neu-Turkestan, 12 Ocak 1944'te Ost-Mohamedanische SS und Polizei-Division teşkil edilmişti. BA-MA, N 756-242/b.

260 BA-MA, N 756-242/b. Aufstellung des Osttürkischen Waffen-Verbändes der SS; Doğu Türk Silahlı SS Birliği Kontrol Merkezi (Elisabethstraße 13) ve Kabul Kampı (Zirkusgasse 46) Viyana'da bulunuyordu. Ocak 1945'in sonunda Viyana'daki SS Merkez Dairesi'nin talebi üzerine Miava/Slovakya bölgesinde bulunan Doğu Türk Silahlı SS Birliği üyeleri için bir Kontrol merkezi ve Kabul kampı kuruldu. Fakat muhtemelen Mart 1945'in sonunda feshedildi. BA-MA, N 756-242/b.

halkların ulusal sembolü olan kurt motifli yaka ve kendi kol bantları verildi. Bunlarda kullanılan gök mavisi, Türk halkının milli rengi olduğundan, yeşil ise İslâm'ın rengi olduğundan tercih edildi.[261] 12 Ekim 1944 tarihli SS Merkez Dairesi yazısına göre Türk halklarının gelecekteki devlet oluşumlarına göre planlama yapılmıştı. Bu doğrultuda ok, yay ve kurt'un Türkistan'ın ulusal sembolü olduğu belirtildi.[262] Doğu Türk Silahlı SS Birliği için Avrupa'nın muhtelif yerlerinden, Müslüman tabur ve alaylardan çok sayıda Türkistanlı asker ve gönüllüler getirilmişti. Ekim 1944'te Kırım Tatar işçilerin çalışma kamplarından Doğu Türk Silahlı SS Birliği'ne nakilleri ile ilgili resmî nitelikteki yazı OKH'den SS Merkez Dairesi'ne gönderildi. 15 Aralık 1944'ten geçerli olmak üzere Doğu Türk Silahlı SS Birliği'ndeki silahlı gruplar iki piyade taburu, tabur başına da beş piyade bölüğü şeklinde organize edilecek ve birliğin teşkili Batı Slovakya'daki Myjava'da gerçekleştirilecekti.[263] Oluşum, *Waffengruppe SS Turkestan*, *Waffengruppe SS İdil-Ural*, *Waffengruppe SS Azerbaycan* ve *Waffengruppe SS Kırım* olmak üzere dört alaydan teşkil edildi.[264]

Söz konusu alaylardan ilki doğrudan Harun el-Reşid (Wilhelm Hintersatz) tarafından yönetilen Komuta Karargâhını da kapsıyordu.[265] Alaylardan ikincisi Doğu Müslüman SS Alayı içinde görev yapan 3. Tabur personelinin çekirdeğini teşkil ettiği İdil-Ural (Waffengruppe Idel-Ural) alayı idi. Üçüncü alay, komutanlığını Özbek SS Teğmeni Tursunov'un yaptığı Türkistan (Waffengruppe Turkestan) isimli alaydı. Bu oluşuma Doğu Müslüman SS Alayı'nın Karargâh Taburu ile 1., 2., 6. ve 10. Taburlarında görev yapan askerler alındı. Kırım (Waffengruppe Krim) adındaki 4. Alay, kurulması iptal edilen 1. Tatar Silahlı SS Dağ Alayı'nın Karargâh Taburu ve aynı

261 BArch, 31/42. 12 Ekim 1944 tarihli yazı. Ayrıca bkz. Chris Bishop, Adam Warner, *German Insignia of World War II*, Rochester 2005, s. 93.

262 BA-MA, N 756-242/b. Abzeichen für den Osttürkischen Waffenverband.

263 A. J. Munoz, *Hitler's Muslims: Muslim Volunteers in Hitler's Armies, 1941-1945*, s. 78-79, 82.

264 BA-MA, N 756-242/a; BA-MA, N 756-242/b. Aufstellung des Osttürkischen Waffen-Verbändes der SS.

265 BA-MA, N 756-242/b. Aufstellung des Osttürkischen Waffen-Verbändes der SS.

alayın 7., 8., 9. taburları ile süvari mangasında kayıtlı personelinden oluşuyordu. Alayın komutanlığını ise SS Tümgenerali Fortenbacher yaptı. Aralık 1944'teki talimatlarla Doğu Müslüman SS Alayı resmen dağıtıldı ve Doğu Türk Silahlı SS Birliğine katıldı. O tarihlerde 3.518 askerden oluşan birlik Slovakya'da bulunuyordu.[266] 9 Nisan 1945'te birlikte yer alan Doğu Türkleri'nin sayısı kayıtlara yansıdığı kadarıyla 3.300 idi.[267]

Ağustos 1944'te SS Generali Oskar Dirlewanger'in Azerbaycanlı ve Müslüman SS Alayı'ndan askerleri Polonya'da Varşova ayaklanmasını bastırmak üzere mücadele etti. Dirlewanger'in komutası altındaki birlikler Varşova'daki Polonya nüfusu üzerinde ciddi bir terör yarattı. Varşova savaşları'nın Alman personeli ve muhtemelen gönüllüler arasında daha yüksek kayıplara neden olduğu anlaşıldı.[268] Varşova'dan 30 Türkistanlıyı cepheye nakletmekle görevli bir Fransız Astsubayın, adamları kaçırmaya çalışan bir SS görevlisini tutuklattığı şeklinde bir kayıt da dikkat çekmekteydi.[269] Sonuç itibariyle Polonyalılar, SS üniformalı Alman ve Türk birliklerine karşı bir zafer kazandılar. Kızıl Ordu'nun Slovakya sınırına yaklaştığı gelişmesi üzerine Dirlewanger birimi ve ona bağlı SS Alayı sonbaharda Slovakya'ya transfer edildi.[270]

Belirtmek gerekir ki Waffen-SS, muharebe alanında aktif görevde olduğu zamanlar Werhrmacht Yüksek Komutanlığı'na (OKW) bağlı idi.[271] 1944 ilkbaharında Belarus'ta anti partizan operasyonlarında aldığı görev haricinde SS'in Doğu Müslüman Birliğine az görev verildi, bununla birlikte cephelerde de yeterince ilerleme kaydedilemedi. 1941-1944 arası sayısız Türk gönüllü faaliyette

266 H. Burak Sakal, *Başka Bir Dünya Savaşı: İkinci Dünya Savaşı Sırasında Almanya Tarafında Savaşan Türkistanlılar, 1941-1945*, s. 264-269.

267 BA-MA, N 756-242/b.

268 Der Osttürkische Waffen-Verband der SS. Lexicon Der Wehrmacht. http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Zusatz/SS/SSOsttuerkei-R.htm

269 BA-MA, RH 53-23/52

270 BArch, NS 31/49. 2 Eylül 1944 tarihli Doğu Türk Birliği Komutanlığı'ndan gönderilen rapor.

271 Chris McNab, *SS Teşkilatı: Hitler'in Elit Ordusu (1939-1945)*, çev. Barbaros Uzunköprü, İstanbul 2019, s. 246.

bulunmasına karşın bunların çok azı SS saflarına geçtikten sonra savaşta yer alabildi. Tahmini bu aşamada 10.000 asker bulunabilmişti ki bu da Alman hizmetindeki toplam sayıdan çok daha azına tekabül ediyordu.[272] SS Generali Karl Wolf'un bir raporuna göre, 9 Nisan 1945'te Bergamo'da Müttefik saldırısının başlangıcı esnasında Doğu Türk Silahlı SS Birliği'nin 3.800 adamı vardı, ancak bu sayı Bolzano yakınlarındaki Brixen'de 650 adama düştü.[273] İtalya'da Verona ve Bergamo'da faaliyet gösteren Doğu Türk Silahlı SS Birliği ile 162. Türkistan Tümeni'nin hikâyeleri bu bakımdan birbirine benziyordu. Çünkü her ikisi de İtalya'ya gönderilmişlerdi.

Doğu Türk Silahlı SS Birliği üyelerinin çoğu (% 48), eski Doğu Müslümanları SS-Alayı gibi diğer SS birimlerinden geldi. İkinci en büyük grup (% 42) Neubrandenburg'daki Stalag II A (76 kişi), Fallingbostel'deki Stalag XI B (82 kişi) veya Norveç'teki tanımlanamayan kamplardan (256 kişi) oluşturuldu. Volga-Tatar Lejyonu gibi Wehrmacht birimlerinden veya Ostarbeiter kamplarından bazı insanlar da istihdam edildi. Askerlerin çoğunu Kırım Tatarları (% 31) ve Volga-Tatarları (% 22) oluşturdu. Diğerleri Azerbaycan (% 18), Özbekistan (% 17), Kazakistan (% 6), Türkmenistan (25 kişi), Kırgızistan (18 kişi) ve Tacikistan (11 kişi) gibi diğer bölgelerden katıldı. Birliklere dâhil olanlar arasında en yaygın meslekler agronomi (% 35) idi ve ardından işçi olarak tanımlananlar (% 14) yer aldı. Silahaltına alınanların % 12'sini öğrenciler ve öğretmenler oluşturdu. Şaşırtıcı derecede büyük olan şoför oranı % 7 idi. Araba tamircileri, çilingirler, elektrikçiler ve mühendisler gibi teknisyenler yalnızca % 5'i teşkil ediyordu. Benzer şekilde muhasebeciler ve tüccarlar gibi ticari meslekler yalnızca % 3'ü temsil ediyordu. Sonuç olarak Wehrmacht birimlerinden ve Ostarbeiter kamplarından beklenmedik şekilde düşük istihdam sayılarının, Doğu Türk Silahlı SS Birliği'nin konuşlandırılmasını başlangıçta büyük ölçüde sınırladığı açıkça görüldü. Bunun nedenleri arasında Wehrmacht ve

272 Marc J. Rikmenspoel, *Waffen-SS Encyclopedia*, Bedford 2004, s. 193.

273 X. Bougarel, A. Korb, S. Petke, F. Zaugg, "Muslim SS units in the Balkans and the Soviet Union", s. 278, 281.

Waffen-SS arasındaki Alman olmayan askerler için rekabet ve silah endüstrisindeki işçiler için acil talepler bulunuyordu. Ortalama askere alınan kişi, 15 ile 30 yaşları arasında, çok az eğitimli ve bir tarım işçisi veya işçi sınıfı geçmişi olan bir genç profili taşıyordu. Buna göre, SS askerlerinin % 83'ünün en düşük rütbe olan SS Eri olarak sıralanması, astsubay ve subay rütbelerinde yalnızca 14 kişinin (% 2.5) olması şaşırtıcı değildi.[274]

Yaka işaretleri ve armaların tasarımına dair herhangi bir karar verilmediğinden Mayer-Mader 8 Ocak 1944'te SS Merkez Dairesine başvurarak 300 yaka işareti ve 200 üniforma talebinde bulundu. Belirtilene göre askerler hâlâ Fransız kıyafetleri taşıyordu. SS Merkez Dairesi, askerlerin Alman kıyafetleriyle giydirilmesinin propaganda açısından önemine dikkat çekerek hızlı bir çözüm düşündü.[275] Fakat giysiler, bakım malzemeleri ve benzeri ihtiyaçların temini giderek güçleşti. 1000 kişi için talep edilen giysi, teçhizat ve bakım malzemelerinin teslimatı haftalarca ertelendi.[276] Sipariş edilenler arasında kart ve satranç oyunları, mızıka gibi eşyaların da adı geçiyordu. Bu gibi siparişlerin tedariği de birtakım zorluklarla karşılaştı.[277]

SS yönetimi Türkistanlılar için önemli bir simge olan Kurt başını yaka sembolü olarak belirledi. Kol armalarının da milli sembollerde ortak olan mavi bir arka plan üzerine olması gerektiğine karar verildi. Bu planlamalara Türkistanlılar için önemli olan yay ve ok da dâhildi.[278] Diğer taraftan Mart 1945'te birliğe 7.000 yaka sembolü teslim edildi.[279] Ulusal ve etnik hassasiyetlerin gözetilmesi SS politikalarının önemli bir parçasıydı. SS Şefi Heinrich Himmler de aynı kıyafetleri giymenin askerler arasında ayrımcılığı ortadan kaldırarak bir yoldaşlık duygusu yaratacağını düşünüyordu. Bu yoldaşlığın dışa dönük işaretleri sadece kıyafetler değil aynı zamanda arma ve

274 X. Bougarel, A. Korb, S. Petke, F. Zaugg, "Muslim SS units in the Balkans and the Soviet Union", s. 278-279.

275 BA-MA, RS 3/39-1. 13 Ocak 1944 tarihli yazı.

276 BA-MA, RS 3/39-1. 24 Ocak 1944 tarihli yazı.

277 BA-MA, RS 3/39-1. 13 Ocak 1944 tarihli yazı.

278 BArch, NS 31/44. 23 Ekim 1944 tarihli yazı; BA-MA, MSG 241/6.

279 BArch, NS 31/42. 19 Mart 1945 tarihli yazı.

rozetler idi. SS teşkilatındaki uygulama, özellikle de "Sembolizm" konusunda Wehrmacht'taki sistemden farklılık gösterdi.

21 Ocak 1944'te birliğin hafif silahlanması 50 tüfekten oluşuyordu. Talep edilen 1.000 silahtan sadece 100 tanesi garanti edilebildi. Daha fazla silah sevkiyatı ertelendi.[280] Gottlob Berger Ocak 1944'te yalnızca birkaç tanksavar silahı ve el bombası fırlatıcıları temin etmeyi başardı.[281] Tedarik meselesi zor şartlar altında gerçekleşti. Binbaşı Mayer-Mader 11 Aralık 1943'te birimi için 80 tüfek ve 50 üniformaya, daha sonra ise 500 tüfeğe ihtiyacı olduğunu söyledi.[282] Türk Birliği komutanı, Slovakya'daki komutanlığa yazdığı yazıda 3.000 tüfek, 300 tabanca, 200 Makineli Tüfek, 500 Otomatik Tabanca, 20 Tanksavar Topu, 10 Uçaksavar Topu ve diğer başka malzemeleri talep etti.[283] Görülüyor ki birim; üniformalar, silahlar ve bakım malzemelerinin tedariki konusunda ciddi zorluklarla karşılaşmıştı.

SS makamlarının Türkistanlıların da aralarında bulunduğu Doğu Türklerine yönelik bakış açıları belirgin bir şekilde ifade edildi. Onlara göre Doğu Türkleri'nin zihniyetleri temelde Almanlardan farklıydı. Dakiklik duygusundan yoksun olmakla beraber doğuştan gelen abartmaya ve hayal kurmaya eğilimli bu insanlar, geniş çaplı çatışmalar için uygun değillerdi. Ancak iyi bir liderlikle ve grup çalışması durumunda güzel işler yapabiliyorlardı. İlaveten pusu kurmak için de uygundular.[284] Wehrmacht'ın aksine Türk halklarının üyelerine Tabur komutanlığı dâhil olmak üzere çeşitli komuta pozisyonları verilerek Almanlarla eşit şartlarda mücadele etmeleri sağlanmaya çalışılıyordu.[285] Görülüyor ki Alman makamları Türk kuvvetleri'nin savaş içerisindeki tutumlarını gözlemlemiş ve yararlı olacakları hareket tarzları üzerinde fikir yürütmeyi ihmal etmemişti.

280 BA-MA, RS 3/39-1. 21 Ocak 1944 ve 28 Mart 1944 tarihli yazılar.

281 BArch, NS 31/43. 10 Ocak 1944 tarihli yazı.

282 BA-MA, RS 3/39-1. 11 Aralık 1943 tarihli yazı.

283 BArch, NS 31/49. 2 Eylül 1944 tarihli Doğu Türk Birliği Komutanlığı'ndan gönderilen rapor.

284 BArch, NS 31/44; Türkistanlıların yalnız bir savaşçı olarak uygunsuz oldukları, iyi yönetilen bir kitlesel mevzilenme için kullanılmaları gerektiği farklı raporlara da yansımıştır. BA-MA, MSG 241/16.

285 BArch, NS 31/43. 15 Ekim 1943 tarihli yazı.

1944 Kasım'ında Slovakya'da Doğu Türk Birliği'nin subayları ve alt rütbelileri için düzenlenecek bir seminer dolayısıyla Alman yedek personelin yanında 3 ilâ 5 Rusça konuşabilen tercüman gerektiği, birlik komutanı Harun el-Reşid'in yazışmalarına yansıdı. Buna göre tercümanın görevi Almanca olan temel askeri ve siyasi eğitimi lejyonerlere aktarmaktı. Bu organizasyonun amacının köklü birer Doğu Türk subayları ve alt kadroları yetiştirmek olduğu belirtiliyordu.[286]

Wehrmacht bünyesinde görev yapan bazı Türkistanlı askerlerin karıştığı tecavüz ve benzeri taşkınlık vakaları SS birimlerinde de görüldü. Bir Türkistanlı asker, bir şişe votka için 300 RM teklif dahi etmişti. SS raporuna göre bir Türkistanlı, Torba adlı bir Polonyalı kadına tecavüz etmeye çalışmış, o esnada evin beyi yetişerek olaya engel olmuştu. Bir diğer olayda Türkistanlı asker, Polonyalı Yahudi kadının evine girerek ona hakaret etmişti. Başka bir vakada bir Türkistanlı, doktora giden Polonyalı kadına tecavüz etmiş, Polonya polisine şikâyette bulunulsa da bir sonuç alınamamıştı. 25 Ocak 1944 tarihli bir raporda Alman askerlerin Türkistanlı lejyonerlerin taşkınlığına engel olup onları derdest ettiklerinden bahis vardı. 9 Şubat 1944 tarihli SS raporuna göre, 30 Ocak 1944'te iki Türkistanlı bir Polonyalı kadına tecavüz etmeye çalışmıştı. Kadının kıyafetleri yırtılmış ve vücudunun birçok yerinde ciddi hasar meydana gelmişti. Polonyalı kadın, Türkistanlılar tarafından ölümle tehdit edildiğinden durumu yetkili mercilere geç bildirmişti. 10 Şubat 1944 tarihli bir raporda Polonya'nın Nałęczów şehrinde Türkistanlı askerler yasak olmasına rağmen kışladan şehre inmiş, evlere girerek kadınlara tecavüz etmeye çalışmış ve yoğun alkol tüketiminde bulunmuşlardı. Bir diğer olayda Nałęczów tren istasyonunda bir Türkistanlı asker, Polonyalı kadın Genka Wrutniak'a fiziksel tacizde bulunmuştu.[287]

Türkistanlı SS mensuplarına verilecek ödüller de Almanların üzerinde durduğu bir diğer önemli husus oldu. 21 Ocak 1944 tarihli Doğu Türk Silahlı SS Birliği hakkında yazılan bir raporda SD'den bir kimlik kartına sahip olan askerlere verilen Türkistan

286 BArch, NS 31/49. 30 Eylül 1944 tarihli yazı.
287 BA-MA, RS 3/39-1.

madalyalarının nadir olduğu ve bunların sadece Doğu halklarına verilen 3. Sınıf Cesaret ve Liyakat madalyası olduğu belirtildi.[288]

2.3.3. SS'in Türkistan Politikası

Nasyonal Sosyalist rejimin önemli bir özelliği çok merkezli karakteriydi. Nasyonal Sosyalist devlet aygıtının çeşitli kurumları -ki bunlar kısmen partili kısmen de devlet kurumlarıydı- genellikle güç ve etki için rekabet etmekteydi. Nazi Devleti için tipik olan bu fenomen Sovyetler Birliği'ne yönelik sorunlar için de geçerliydi. SS'in şiddetli saldırıları sonucunda Bakanlık Direktörü Georg Leibbrandt'ın yerini SS Merkez Dairesini de yöneten SS Generali Gottlob Berger almıştı. Bu devralma ile SS, Nasyonal Sosyalist Doğu Politikası'nda (Ostpolitik) belirleyici güç olmayı başarmıştı.[289]

Sovyet halklarının anti-Sovyet propagandasının bir aracı olarak Bolşevizm'e karşı seferber edilmesi 1943 yılından sonra sistematik bir hal aldı.[290] Özellikle Wehrmacht'ın Doğu siyasetindeki mevkisi zayıfladıkça SS teşkilatının hâkim konuma geldiği görüldü. 1944 yılına girildiğinde Himmler bloğu ülkedeki en güçlü oluşum haline geldi. Polis, Gestapo, Güvenlik Servisi, Toplama Kampları, SS Savaş Birimleri ve İstihbarat Servislerine kadar pek çok kurum SS'in yönetimindeydi. SS çevrelerinde yeni bir siyasi bakışı temsil eden Türk gönüllülerin birliklerde kullanılması yaklaşımı bu bakımdan dikkat çekicidir. İstihbarat değerlendirmeleri ve Sovyet Müslüman bölgelerindeki operasyon vaatleri Türk SS birliklerinin teşkiline önemli bir etki yaptı. 1943 yılı sonlarına doğru SS'teki Aryan üyelik ilkesi yürürlükten kaldırıldı. Temmuz 1944'te Türkistanlılar, Kırım ve Volga

288 Raporda dikkat çeken bir diğer husus da birimin köklü bir Türk birimi değil, birleşik hattan yoksun bir askerler topluluğu olarak nitelendirilmiş olmasıdır. BA-MA, RS 3/39-1. 21 Ocak 1944 tarihli rapor.

289 Sebastian Cwiklinski, "Die Panturkismus-Politik der SS: Angehörige Sowjetischer Turkvölker als Objekte und Subjekte der SS-Politik", *Fremdeinsätze. Afrikaner und Asiaten in Europäischen Kriegen, 1914-1945*, ed. Gerhard Höpp, Brigitte Reinwald, Berlin 2000, s. 152.

290 Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Wie war die Abwehrmässige Betreuung bzw. Überwachung der Freiwilligenverbände organisiert?*, ZS/A 3/03-17

Tatarları, Azeriler ve Kuzey Kafkasyalılar gibi Doğu Türk birimleri birleştirildi. Resmi gerekçe oldukça basitti: Doğu Türkleri Sovyetler Birliği'ndeki Slav olmayan en güçlü azınlıktı. Çok eski zamanlardan beri Rus ve Bolşevik ideolojisine millî, kültürel, dil bilimsel ve dinî pek çok nedenle karşı çıkmışlardı. SS'in askere alabileceği tüm Doğu Türkleri, Doğu Türk Kolordusu'nda toplanacaktı. Bu taktik bir birim olmayıp yalnızca siyasi bir propaganda çizgisinde olacaktı. Bununla birlikte siyasi taleplere kapı açmadan da askeri oluşumların kurulmasının imkânsız olduğu anlaşılmıştı. Doğu Türk Silahlı SS Birliği'nin kendine özgü tarafı, belirgin bir şekilde Pan-Türkist eğilimli olmasıydı.[291]

Doğu Türk Silahlı SS Birliği'nin Nazilerin amaçladığı Pan-Türkist ideolojiyle bütünleşmediği gerçeği kısa zamanda Alman makamlarınca anlaşıldı. Birlik içinde Özbekler, Kazaklar ve Kırgızlar arasında ciddi anlaşmazlıklar baş gösterdi. Dr. Olzscha, Birlik Komutanı Harun el-Reşid'den bazı Türkistanlı askerlerin idam edildiği yönündeki söylentilerin araştırılmasını istedi. Yapılan soruşturma sonucu birkaç Türkistanlı Lejyonerin tecavüz suçundan idam edildiği ortaya çıktı.[292] Bununla birlikte tecavüz vakalarına zaman zaman Alman askerleri de karışıyordu. Doğu Türk Silahlı SS Birliği'nin kaderi için belirleyici olan gelişme, 25 Aralık 1944'te Özbek Gulam Alimov komutasındaki birliğin neredeyse tüm Türkistan alayının firar etmesiydi.[293] Alimov'un komutası altında yaklaşık 500 Türkistanlı asker ormanlara geçti ve Slovak partizanlara katıldı. Kaçan askerlerin bir kısmı Almanlar tarafından yakalandı, diğerleri ise kendiliğinden geri döndü. Geri dönen birkaç kişinin raporlarından, alay komutanlarının planları hakkında bilgilendirilmedikleri sonucu çıkıyordu.[294]

---

291 A. Dallin, *German Rule in Russia, 1941-1945: A Study of Occupation Policies*, s. 592-601.

292 BArch, NS 31/29.

293 Alimov, Demir Haç nişanı dâhil olmak üzere Alman Ordusu'nun bütün madalyalarını kazanmış, kahramanlığıyla ün salarak Alay Komutanlığı'na kadar terfi ettirilmiş bir askerdi.

294 BArch, NS 31/29.

SS, Türkistan Türkleri başta olmak üzere Doğu Türkleri'nin Sovyetler Birliği'ndeki en güçlü potansiyele sahip olduğu gerçeğini hiçbir zaman reddetmedi. Bu bakımdan Türkistanlıların katkısı göz ardı edilemezdi. Bunu SS teşkilatının pek çok iç yazışmasında görmek mümkündür.[295] SS, Türkistanlıların milli, dini ve kültürel faaliyetlerine bir anlamda sponsor oldu ve bu hareketin başkanlığını Türkistan uzmanı Dr. Reiner Olzscha yaptı.[296] Olzscha, Sovyetler Birliği'nde yaşayan Müslüman Türklerin Alman siyasal hedefleri doğrultusunda önemli bir potansiyel taşıdıklarının bilincindeydi.[297]

Sovyetler Birliği'ndeki Türk halklarının Alman planları doğrultusunda Rus-Slav nüfustan ayırt edilebilmesi için açık ve belirli etnik ilkelere göre tanımlanması gerekiyordu. Bu doğrultuda 1944'te Dresden şehrinde SS Merkez Dairesine bağlı olarak Sovyet Doğu halklarıyla ilgili bir *"Türkistan Çalışma Grubu" (Arbeitsgemeinschaft Turkestan)* teşkil edildi. Nasyonal Sosyalistlerin Türkistan uzmanı olan SS mensubu Dr. Reiner Olzscha bu grubun başkanlığını yürüttü. Türkistan Çalışma Grubu, Türk halklarının Sovyetler Birliği'ne karşı devrimcileştirilmesini bilimsel olarak hazırlamak amacıyla SS tarafından teşkil edilen ve Türkologlar ile diğer oryantalistlerden müteşekkil bir düşünce kuruluşu idi.[298]

Çalışma Grubu, Kızıl Ordu'nun silahlanma potansiyeli açısından kritik konuma sahip Türkistan'ın askeri ve ekonomik önemi ile ilgili meseleleri ele aldı. Bilimsel çalışmanın amacı, yeni siyasete temel oluşturmak için Sovyet etnik grupları arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri ortaya çıkarmaktı. Sovyetler Birliği topraklarındaki halklar, etnik gruplar ve topluluklara ilişkin çalışma konuları bu araştırmalar kapsamındaydı. Sovyet Türkistanı'nın tarihsel gelişimi üzerine çalışmalar yapan kurum, pek çok araştırma projesi de planladı. Bunlar arasında Sovyetler Birliği'nin Türk halklarının, Büyük Rus halkına ve Sovyet düzenine psikolojik yankısı ve Türk

295 BArch, NS 31/44.

296 NARA, M1270-Roll 0009, Veli Kayyum Han'ın Sorgulama Dosyası, s. 9.

297 BArch, NS 31/42.

298 Franziska Torma, *Turkestan-Expeditionen. Zur Kulturgeschichte Deutscher Forschungsreisen nach Mittelasien (1890-1930)*, Bielefeld 2011, s. 223.

halklarının Büyük Rus halkına ve Sovyet düzenine olan duygusal rezonansı gibi projeler yer aldı.[299] SS bünyesinde sürdürülen matbuat faaliyetleri bu çabalara ortak oldu.

Çalışma grubunun Dresden ofisinin genel müdürü, Dr. Korad Schlons idi. Çalışma grubu; Riga, Tartu (Estonya), Hollanda veya Paris'ten yağmalanmış kitaplar ve çeşitli eşyalarla donatıldı. Kurum, sekiz profesör ve bir doktor tarafından yönetilen dokuz çalışma alanına (Bölgesel çalışmalar ve Ulaşım, Toprak Bilimi ve Jeoloji, Tarım ve Klimatoloji, Folklor, Halk Sanatı, İslam, Tıp ve Edebiyat) ayrıldı. Türkistan Çalışma Grubu'nda bulunanlar arasında Doğu Lejyonları, Waffen-SS, SD veya Türkistan'dan gelmiş olan savaş esiri kamplarından üyeler de yer aldı. Araştırmacı Burchard Brentjes'e göre, bazılarının geçmişte yabancı ajan olduğu söyleniyordu. Üyeler kamuflaj için bilinçli olarak sivil kıyafetler giyiyordu. Müslüman SS birliklerinin mollaları ise Mart 1944'ten beri Dresden'de Türkistan Çalışma Grubu tarafından kurulan ve ona bağlı olan "*eğitim okulu*" nda eğitiliyordu.[300]

Çalışma grubu, Alman oryantalistlerin geleneksel birliği olan "*Alman Şarkiyatçıları Topluluğu*" *(Deutsche Morgenländische Gesellschaft)*'nun bir parçası olarak kuruldu. Dr. Olzscha'ya Alman Şarkiyatçıları Topluluğu'nda Çalışma Grubunu kurmak için gereken tüm yetkiler verildi. Türkistan coğrafyası ile ilgilenen Alman bilim adamları, Türkistan halklarını Batı kültürü ve eğitimi ile buluşturmak için Almanya'da bulunan Türkistanlı meslektaşları ile iletişime geçtiler. SS tarafından planlanan çalışma grubunun jeologlardan doktorlara, halk bilimcilerden dilbilimcilere ve Almanca konuşulan bölgedeki çeşitli enstitülerden edebiyat ve bilim adamlarına kadar çok çeşitli disiplinlerden uzmanları bir araya getirmesi planlandı.[301]

299 BArch, R 58/305.

300 Titus Lenk, "Die SS-Mullah-Schule und die Arbeitsgemeinschaft Turkestan in Dresden", *Zukunft braucht Erinnerung. Das Online-Portal zu den historischen Themen unserer Zeit*, 2006. https://www.zukunft-braucht-erinnerung.de/die-ss-mullah-schule-und-die-arbeitsgemeinschaft-turkestan-in-dresden/

301 S. Cwiklinski, "Die Panturkismus-Politik der SS: Angehörige Sowjetischer Turkvölker als Objekte und Subjekte der SS-Politik", s. 154.

Wehrmacht, Doğu Lejyonlarını öncelikli olarak askeri amaçlı paralı ordular şeklinde görüyordu ve onlarla başka herhangi bir siyasi hedefi ilişkilendirmedi. Buna karşılık, askeri unsur SS'nin anlayışında sadece ikinci derecede bir rol oynadı. SS politikaları bağlamında Sovyetler Birliği'ni parçalamak amacıyla Türkistan Türklerini "*devrimcileştirme*" şeklindeki politik hedef ve aralarında Rus karşıtı bir milliyetçilik uyandırma gayesi ön planda tutuldu. Bu kapsamda Doğu Türk Silahlı SS Birliği'nin ideolojik temeli bir nevi Pan-Türkizm sloganı şeklinde oluştu. SS'in bu anlayışı, kuşkusuz halkların ulusal temsilciliklerine Wehrmacht politikasından çok daha güçlü bir şekilde hitap ediyordu.

Pan-Türkizm şüphesiz ki yeni bir deney olarak SS siyasetinde önemli bir yer kazandı. Sovyetler Birliği'nin çöküşü ya da hiç olmazsa cephelerdeki yükün hafifletilmesi noktasında Pan-Türkizm bir vasıta olarak görüldü. Bununla beraber bazı istisnaları olmakla birlikte Alman makamlarının pek çoğu Pan-Türkizm'i Alman menfaatleri açısından bir tehlike olarak telakki etti. Diğer taraftan cephelerdeki durumun Almanya için kötüleşmesiyle beraber zaman içinde itirazların sesi kısıldı ve Pan-Türkizm bir müttefik olarak görülmeye başlandı.

Türkistan Çalışma Grubu tarafından yayınlanan "*Turan Fikri*" araştırmasında Pan-Türkist hareketin anti-Bolşevik karakteri nedeniyle Alman politikaları açısından uygun olduğu ve bu hareketin mutlak surette desteklenmesi gerektiği açıkça ifade edildi.[302] Bu taktiksel değişim SS'in temel bir yeniden yöneliminden ziyade politik gücünü artırmak isteyen Doğu Bakanı Alfred Rosenberg karşıtı bir hareket olarak açıklanabilir. SS Şefi Himmler'in ve Doğu SS Birimleri'nin Pan-Türkçü düşünceyi benimsediklerine dair bir kanıt ise mevcut değildi. Himmler'in SD'den Rus dili ve Sovyet meseleleri üzerine eğitim almış bir subayın karargâhına atanmasını istemesi üzerine bu göreve Waldemar von Radetzky getirildi. Radetzky'nin Himmler'e verdiği uzun memorandumları'ndan birisi şu dört konuya temas ediyordu; Doğu SS Birliği,

302 BA, NS 31/29.

Doğu Birlikleri ve gönüllüler arasında yüksek moral ve sadakat, ancak onlar hakkında geleceğe dair daha olumlu güvenceler verilirse korunabilirdi. İkinci olarak, Almanlar'ın Sovyetler'in mücadelesini baltalamaya yönelik çabaları ancak güvenilir bir siyasi programla etkili olabilirdi. Üçüncüsü, Doğu işçilerinin yüksek üretkenliklerini güvence altına almak için de aynı şey gerekliydi. Son olarak açık bir siyasi program önerilmedikçe Almanya'daki milyonlarca Sovyet mahkûmu ve işçisi kolayca hoşnutsuzluk ve düzensizliğe yenik düşebilirdi.[303]

SS, daha önce de vurgulandığı şekilde başta Türkistanlılar olmak üzere Sovyet Doğu halklarından ihtilalci bir karakter yaratmayı hedeflemekteydi. Bu kapsamda 1943 yılının ortalarında Reich Güvenlik Ofisi tarafından Doğu Türkistan, Afganistan, Moğolistan gibi ülkelerin Alman siyaseti açısından önemlerini araştırmak amacıyla *"Doğu Asya Enstitüsü"* kuruldu. Diğer taraftan Arap ve Akdeniz coğrafyasını incelemek maksadıyla bir *"Doğu Enstitüsü"* tesis edildi.[304] SS Generali Gottlob Berger de Türk boylarının ihtilalcileştirilmesini destekledi ve SS Merkez Dairesi'nin siyasetine sıcak bakan Himmler'e şu satırları yazdı:

"Doğu Türkleri (Türk-Tatarlar), Sovyetler Birliği'ndeki Slav asıllı olmayan en güçlü azınlıktırlar. Onlar eskiden beri kavmî, kültürel, lisanî ve dinî sebeplerden dolayı Rus ve Bolşevik devlet fikriyle mücadele etmişlerdir."[305]

Alman siyaseti tatbik edilirken nispeten Türkistanlıların okumuş ve aydın kişilerinden ciddi anlamda destek alındı. Bu propaganda Türkistanlıların Sovyetler Birliği'ne yönelik mücadelede fedakâr birer nefer olmalarını amaçlıyordu. Diğer taraftan dinin Türkistan Türkleri açısından ne kadar önemli bir kavram olduğunun farkında olan Alman yönetimi, Kudüs Başmüftüsü Emin

303 A. Dallin, *German Rule in Russia, 1941-1945: A Study of Occupation Policies*, s. 602-603.

304 Sebastian Cwiklinski, *Wolgatataren im Deutschland des Zweiten Weltkriegs: Deutsche Ostpolitik und Tatarischer Nationalismus*, Berlin 2002, s. 28.

305 P. von zur Mühlen, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında: İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halklarının Milliyetçiliği*, s. 147.

el-Hüseyni marifetiyle *"kâfirlere karşı yapılan cihadın bir parçası"* olarak bu askerlerin önemini işaret ediyordu.[306]

SS teşkilatının propagandası Bolşevizm'e karşı savaş parolasıyla Türkistanlıların milliyetçiliğini alevlendirmek üzerine bina edildi. Pan-Türkizm'in yayılması SS politikasının bir parçası ve dolayısıyla bir Alman projesiydi. SS'in söz konusu politikası, Wehrmacht, Doğu Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı'nın ilgili politikalarıyla bir çatışmadan doğdu. SS'in bu kurumların Nasyonal Sosyalist etki alanındaki Türk halklarına ilişkin önceki politikalarına yönelik eleştirisi, bağımsız bir SS söyleminin gelişmesindeki en önemli faktördü. Bu politikanın temel özellikleri Alman Nasyonal Sosyalistleri tarafından geliştirilmişti ve atılan tüm adımlar açıkça Sovyetler Birliği'ni parçalamak için bir anti-Sovyet blok oluşturma gayesine hizmet ediyordu.

Wehrmacht'ın aksine SS, Türk halklarının üyelerinde devrim yapma, içlerinde radikal Rus karşıtı milliyetçiliği uyandırma ve böylelikle onları Bolşevizm'e karşı seferber etme hedefini açıkça takip etti. Denilebilir ki 1944 yılı itibariyle Doğu cephesindeki durumun tamamen Almanlar aleyhine dönmesi, güçlü direniş ve ayaklanmalar, Batı'da ise Normandiya çıkarması devlet yöneticilerine fazla bir seçenek de tanımamıştı.

SS, çok sayıda Türkistanlı Müslümanı askere almayı ve bunlardan Müslüman SS Tümenleri kurmayı başarmıştı. Heinrich Himmler'in başında bulunduğu teşkilat, küresel sonuçları olan yeni bir politika alanına girmek suretiyle ideoloji ve dış politika bahsindeki ilgisini artırdı. Aynı zamanda Alman Büyükelçiliklerini, Doğu Bölgeleri Bakanlığı'nı ve bazen Wehrmacht'ı da ustaca geride bırakarak savaşın ikinci yarısında en güçlü Alman oyuncularından biri olduğunu gösterdi.

Heinrich Himmler'in İslâmi bir SS birimi kurma ve bundan istifade etme çabaları istenen sonucu veremedi. Savaşın seyrinin ciddi

306 Kudüs Başmüftüsü Emin el-Hüseyni'nin Alman makamlarıyla ilişkilerine dair detaylı bilgiler için Bkz. Philip Mattar, *The Mufti of Jerusalem: Al-Hajj Amin al-Husayni and the Palestinian National Movement*, New York 1988, s. 99-107.

anlamda Almanlar aleyhine değiştiği bu dönemde atılan adımın zamanlaması yanlış olmuştu. Diğer taraftan Türkistanlı SS birimleri askeri bir başarı hikâyesi olmaktan da uzaktı. SS liderliği ve Alman subayları temelde Müslüman askerlerine güvenmediler ve onlara eşit muamele etmediler. Bu nedenle Almanların Müslüman ortaklarının hayal kırıklığı daha da arttı.

Türk halklarının üyeleri öncelikle Nasyonal Sosyalist siyasetin nesneleri konumunda bulunuyordu. Nazilerin sarsılmaz bir inançla bağlı oldukları üstün ırk nazariyesi savaşın gerçekleri söz konusu olduğunda göz ardı edilerek sadece Wehrmacht bünyesinde değil SS teşkilatı bünyesinde de Türkistan Türkleri'nin istihdam edilmesi sonucunu doğurmuştu. Bununla beraber Alman siyasetinin birçok açıdan kusurlu olduğunu ifade etmek doğru olacaktır. Milli temsilciliklerin teşkilindeki sıkıntılar ve Pan-Türkist çabalara karşı temelde yer alan güvensizlik, Alman politikalarının çelişkili yönlerini gösterdi. Buna ek olarak ulusal komitelerin Alman kurumlarından bağımsız olarak kendi milliyetçi politikalarını sürdürmek istedikleri de bilinen bir gerçekti. SS Propagandası, Türkistan Türklerini sadece millî açıdan propaganda aleti yapmakla kalmadı, aynı zamanda dinî siyaset çerçevesinde de örgütlemeye çalıştı. Fakat bu politikaların yeterli bir sonuç doğurmadığı ve Pan-Türkizm ideolojisinin Türk halkları tarafından tam anlamıyla benimsenmediği ortaya çıktı. Her şeyden önce Türkistanlıların Bolşevik rejime karşı ihtilalcileştirilmesi politikası kesin olarak iflas etmişti. Prensip olarak anti-semitik, ırkçı ve yayılmacı Nasyonal Sosyalizm, temelde Türk halklarıyla iş birliğine girmeye hazır değildi. Alman yönetimi Türk halklarının üyelerini sadece politik amaçları doğrultusunda bir enstrüman olarak kullanmak istemişlerdi.

2.3.4. SS'in Matbuat Faaliyetleri

SS teşkilatı bünyesinde yer alan Türkistanlılar ve Müslümanlar için bir gazete çıkarılması noktasındaki çalışmalar savaşın kızıştığı 1944 yılının Mart ayında başladı. Bu kapsamda Nisan 1944'te Yeni Türkistan'ın ilave nüshası olarak "*Doğu Müslüman SS Alayı Gazetesi*"

(Ostmuselmanische SS-Zeitung)'nin ilk sayısı çıkarıldı. Temmuz 1944'te Doğu Müslüman SS Alayının subayları olan Azerî SS Üsteğmeni Alekberli, Türkistanlı SS Üsteğmeni Alimov ve Kırım Tatar SS Teğmeni Dayırski, gazetenin genişletilmesini ve Azerbaycanlılar ile Kırım Tatarları için ilave baskılarla yayınlanmasını talep etti. Bu girişimler sonucunda Eylül 1944'te bir "*Doğu Türk Gazetesi*" yayınlama çabaları başladı.[307]

SS, Pan-Türkizm'i Doğu Türk Silahlı SS Birliği için kullanılabilir kılmak amacıyla Türkistan Çalışma Grubu'nun bir parçası olarak çeşitli Türk halkları için ortak bir edebî dil projesini başlattı. Kasım 1944'te "*Türk Birliği*" *(Türkische Einheit)* gazetesi bu doğrultuda yayınlandı.[308] Gazetenin dilinin şekli, ilgili Türk halklarının temsilcilerinin yanı sıra, Türkologlar Benzing (Türkistan Çalışma Grubu'nun Dilbilim Çalışma Grubu başkanı olarak), Jansky ve Steuerwald'ın katıldığı bir dil komisyonu tarafından belirlendi.[309] Türk Birliği'nin Alman editörleri, Almanya örneğinden hareketle Türk halklarının birliğinin uygulanabilirliğini göstermeye çalıştılar. Almanya'daki halkların sayısının Türk halkları'nkinden daha fazla ve dilleri arasındaki farklılıkların da Türk dillerinki'nden daha büyük olduğunu vurgulayan editörler, Alman boylarının lehçelerinin birbiriyle olan farklarını örnek göstererek edebi bir dilin Alman topluluklarının birliğini sağladığı düşüncesini işlediler.[310] Gazetenin kadrosunda Hakim Tynybek (redaktör), Cengiz Amitov (Sekreter), Aman Annajar (Personel), Alsa Musuralen (Musahhih) ve Tulep Dschanisaq (Tercüman) gibi isimler yer aldı.[311] Prof. Alimcan İdris, Türk Birliği'nin beş bilim çalışanının Molla Okuluna atanmasını istedi.[312]

---

307 H. Burak Sakal, *Başka Bir Dünya Savaşı: İkinci Dünya Savaşı Sırasında Almanya Tarafında Savaşan Türkistanlılar, 1941-1945*, s. 311-312.

308 BArch, NS 31/47; BArch, NS 31/61; BArch, NS 31/62; BA-MA, N 756-242/b.

309 S. Cwiklinski, *Wolgatataren im Deutschland des Zweiten Weltkriegs: Deutsche Ostpolitik und Tatarischer Nationalismus*, s. 30-31.

310 S. Cwiklinski, "Die Panturkismus-Politik der SS: Angehörige Sowjetischer Turkvölker als Objekte und Subjekte der SS-Politik", s. 155.

311 BA-MA, RS 3/39-1.

312 Bu kişiler Gafar Jamali (Kazan Tatarı), Konstantin Chartschinki (Hamid Nauruz-Kazan Tatarı), Nigmati (Kazan Tatarı), Ümeri (Özbek) ve Karalasch (Kırım Tatarı) idi. BArch, NS 31/40. 6 Mart 1945 tarihli yazı.

Bu dergi dil bakımından bütün Türk-Tatar boylarının okuyup anlayabileceği bir tarzda yayımlandı. Görülüyor ki Türkistan Çalışma Grubu temeldeki siyasi yönelimine rağmen ihtiyaç duyduğu uzman bilim adamlarını da bünyesinde istihdam etmeyi başarmıştı.

Derginin ilk sayısı İslâm dünyasının Kurban Bayramının tebriğiyle başladı. Kudüs Başmüftüsü Emin el-Hüseynî'nin tüm Müslümanları âdil olan için savaşmaya çağırdığı yayında redaktör, Doğu Türklerini Türkistan'ın bağımsızlığı elde edilinceye kadar Sovyetler Birliği ile mücadeleye çağırmaktaydı. Derginin başlığı, sol üstte bir bozkurt başı ile sağ üstte bir ay yıldız temsili arasında yer aldı.[313] 1945'in başlarında Türkistanlıların "*Türk Birliği*" ve "*Hücum*" adındaki iki yayın organı faal durumdaydı.

Tüm bu girişimler dikkate alındığında SS teşkilatının amacının matbuat aracılığıyla Türkistanlı asker potansiyelini artırmak ve lejyonerleri kendi idealleri etrafında örgütlemek olduğu söylenebilir.

2.4. II. Dünya Savaşı'nda Türkistan

II. Dünya Savaşı'nın başında 4 milyon askeri olduğu tahmin edilen Rus Kızıl Ordu, sekiz milyonu Rus olmayan 34 milyondan fazla askeri silahaltına aldı. Seferberlik ilk başta Transbaykal, Uzak Doğu ve Türkistan'da ilan edilmedi. 22 Haziran 1941'den bir ay sonra, büyük eğitim kursları kisvesi altında gizlice yapıldı. 6.8 milyonluk yüksek yaş kategorilerinin (1895-1904 doğanlar) ek bir çağrısı da önerildi ve böylece seferberlik havuzu giderek genişletildi. Bu kadar çok sayıda erkeğin askere alınması sadece ekonomiyi özel olarak düzensizleştirmekle kalmadı, aynı zamanda askeri departmanın eğitim ve silahlandırmaya ilişkin gerçek yeteneklerini de aşmış oldu. Sonuçta savaşın sonuna kadar seferber edilenler, genellikle tüfek olmadan, yetersiz eğitim almış şekilde savaşa girdiler. Bu nedenle savaşın faturası çok ağır kayıplarla sonuçlandı. Genel olarak 1941'in sonunda, askerlik çağı kategorisinde 20 milyondan fazla

313 H. Burak Sakal, *Başka Bir Dünya Savaşı: İkinci Dünya Savaşı Sırasında Almanya Tarafında Savaşan Türkistanlılar, 1941-1945*, s. 314.

erkekten oluşan bir seferberlik havuzundan 14 milyondan fazla asker seçildi.[314]

II. Dünya Savaşı'nda Kızıl Ordu'da seferber edilen Türkistan Türkleri'nin sayısı hakkında net bir malumat mevcut değildir. Bununla birlikte MTBK'nın 1942-1943 yıllarında cephede bulunan Türkistan Lejyonerleri ile yapmış olduğu görüşmelerden gerçeğe yakın malumatlar almak mümkün olmuştur. Baymirza Hayit'in belirttiğine göre 1943'te Kızıl Ordu'nun altı askeri bölgesinde 1.175.802 Türkistanlı asker bulunuyordu. Sovyetler Birliği'nin diğer askeri bölgelerinde bulunan Türkistanlıların sayısı hakkında ise net bir bilgi vermek mümkün değildir.[315]

II. Dünya Savaşı sırasında Sovyetler'in ekonomik bakımdan gelişmiş olan Batı bölgeleri Alman işgali altına girince Sovyet yönetimi batıdaki sanayi kuruluşlarını Türkistan'a kaydırdı. Çünkü Sovyet rejiminin hayatta kalması için endüstriyel kaynaklarından mümkün olduğu kadar fazlası fiili ve potansiyel savaş alanlarından arkaya doğru tahliye edilmeliydi. Bu doğrultuda 1941 yaz ve sonbaharında büyük bir tahliye çabası başlatıldı. Türkistan'ın cephe hattına olan uzaklığı; askeri malzemelerin üretimi için güvenli bir üs sağlaması ve Sovyet birlikleri için istikrarlı ve güvenli bir tedarik kaynağı olarak hizmet etmesi anlamına geliyordu. Böylece Kızıl Ordu'nun ihtiyaç duyacağı araç gereçler bu bölgede üretilmeye başlandı. Diğer taraftan savaş bölgesinden tahliye edilen insanların da Türkistan'a yerleştirilmesiyle Türkistan'ın askeri ve ekonomik önemi de arttı.

Temmuz-Kasım 1941 döneminde tehdit altındaki bölgelerden en az 1.523 sanayi kuruluşu tahliye edildi. Bunların 1.360'ı büyük ölçekli tesislerdi. Doğu'ya kamyonlar dolusu yakıt ve ekipman göndermek için mümkün olan her şey yapıldı. Muazzam zorlukların ortasında tüm bu operasyon göz korkutucu engeller karşısında yürütüldü. Görev, merkezi komite ve hükümet tarafından 24 Haziran 1941'de kurulan Tahliye Komitesi tarafından denetlendi. Bu

314 B. V. Sokolov, "The Cost of War: Human Losses for the USSR and Germany, 1939-1945", s. 166.

315 B. Hayit, *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslâmın Bazı Meseleleri*, s. 200-201.

kapsamda on milyon kişi Doğu'ya taşındı. Tahliye edilen tesisler doğuda; özellikle Urallar (667 işletme), Batı Sibirya (244 işletme), Türkistan ve Kazakistan'da (308 işletme) kademeli olarak yeniden kuruldu ve bu sayede savaş çabalarına katkıda bulunabildiler.[316] General Sergey Stemenko'nun belirttiği kadarıyla Sovyetler Birliği'nin ülke olanakları bütünüyle harcanmış değildi. Aksine her geçen gün Doğu'ya taşınmış bulunan ağır sanayi biraz daha ayaklarının üzerinde doğruluyor, ülke içlerinde çok sayıda yedek güç teşkil ediliyor ve düşman gerisinde partizan hareketler güç kazanıyordu.[317]

Sovyet azınlıklar özellikle Rus davası konusunda isteksizdi. Onlara göre Sovyetler Birliği, eski Rus İmparatorluğu'nun daha vahşi bir versiyonundan başka bir şey değildi. XVIII. ve XIX. yy'larda Rusya, güneye ve doğuya genişlemişti. Çar 1917'de tahttan indirildiğinde ülke nüfusunun neredeyse yarısı Rus olmayanlardan oluşuyordu. Sovyetler Birliği, Rusların azınlıkta olduğu iki büyük bölgeyi Çar'dan miras aldı: Türkistan ve Kafkaslar. İlki bugünkü Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'dan oluşmaktaydı. Çatışmalardan uzakta bulunan bölge, Nazilerin işgal planlamaları için de uzak bir seçenek olarak duruyordu.

Sovyet propagandası Rus olmayanların savaşa katılımını göstermeye çalışırken Türkistan'daki mevcut siyasi söylemde II. Dünya Savaşı, siyasi liderler tarafından Rusya için değil, bu ülkelerin öz kimliklerinin korunması için yapılan savaş ya da Türkistan Cumhuriyetleri'nin küresel dünyaya katkısını simgeleyen faşizme karşı savaş olarak tasvir ediliyordu. Diğer taraftan bu söylemde de çelişkiler vardı. Bir yandan faşizme karşı mücadelede gurur vurgusu yapılırken, öte yandan ilginç bir şekilde Türkistan Lejyonu tarafından sergilenen iş birliğine ilişkin herhangi bir değerlendirme bulunmuyordu.

Mantıksal olarak 1941'de Alman saflarında Türkistanlı ve diğer Sovyet Müslüman savaş esirlerine yönelik insanlık dışı muamele ve yüksek ölüm oranı, herhangi bir iş birliği yapma isteğinden ziyade

316 A. Nove, *An Economic History of the USSR, 1917-1991*, s. 275-276.

317 Sergey Matveeviç Stemenko, *İkinci Dünya Harbi'nde Rus Genelkurmay Başkanlığı Karargâhı*, İstanbul 2006, s. 52.

kısmen Alman karşıtı nefretle sonuçlandı. Yine de Stalinist rejime ve onun askeri politikalarına karşı onları ilk etapta bu çıkmaza sokmak için bir kızgınlık da mevcuttu. Bir Alman işçi taburuna veya bir savaş birimine katılmak, esir kamplarındaki muameleden kaçmanın bir yolu haline gelmişti. Azımsanmaması gereken bir diğer gerçek ise Bolşevizm ve Stalinizmin aşırılıklarına karşı duyulan kızgınlığın Büyük Vatanseverlik Savaşı'nın sonraki hikâyelerinin itiraf ettiğinden daha yaygın olmasıydı.

Sovyet olmak, bir yan etki olsa bile mutlaka bir Sovyet ideolojisinin anlaşılmasını veya içselleştirilmesini gerektirmiyordu. Bunun yerine farklı kuşaklardan ve bölgesel geçmişlerden insanlar, savaşın yarattığı bir acı ve kahramanlık topluluğu ile özdeşleşmeye başlayarak Sovyet olabilirdi. Rus propagandasının kabulü Türk halkları tarafından tabanda ancak seçici, tutarsız ve yüzeysel olarak görülebilecek şekillerde alındı ve içselleştirildi. Başka bir deyişle ideoloji, Stalin ve çevresi için çok şey ifade etse de yönettikleri toplum için çok daha az bir anlama geliyordu.[318] Parti hiyerarşisinin, ideolojik dünya görüşünü popülerleştirme ve kitlesel bir devrimci sosyalist kimlik duygusu geliştirmedeki bu başarısızlığı, Sovyet deneyinin bu dönemde üstlendiği ayırt edici özelliklerin çoğuna ışık tutuyordu.

Pek çok raporun defalarca işaret ettiği gibi Türkistanlılar, Kızıl Ordu'da görev yaptıkları sırada Rusça'yı anlamadı, çünkü Rusça dil dersleri yedek kuvvet eğitiminin bir parçası değildi. Savaştan sadece üç yıl önce Rus dilinin Türkistan Cumhuriyetleri'nde resmi dil haline geldiği gerçeği göz önüne alındığında, Türkistanlıların çoğunun yeterli Rusça bilmediğini görmek anlaşılabilir bir durumdu. Ek olarak Türkistanlı askerler konuşlandırılmadan önce çok az askeri eğitim aldıkları için savaşta deneyimsiz ve vasıfsızdılar. Ancak bu durum Rus ve Slav askerler için de geçerliydi. Dahası tüm Kızıl Ordu askerleri cephede aynı sert koşullardan muzdaripti ve Nazi ordusuna karşı yenilmez görünen aynı korkuyu paylaşıyorlardı. Kızıl Ordu askerlerinin muhaliflerinden ne bekleyecekleri konusunda

318 David Brandenberger, *Propaganda State in Crisis: Soviet Ideology, Indoctrination, and Terror under Stalin, 1927-1941*, New Haven & Londra 2011, s. 2.

hiçbir fikri yoktu. Çünkü Parti, kısmen doğru bilgiye erişimi kısıtlamıştı. Ekim 1941'de birçok kişi Sovyet Devleti'nin çökmesini bekliyordu. Bu sadece Alman işgali altında yaşayanları değil, aynı zamanda iç cephedeki insanları da kapsıyordu. Nazilerin elinde yıkıma tanık olmayan Rus ve Ukrayna halkından farklı olarak Türkistanlı asker ve siviller, Nazi işgalinin Sovyet otoritesinden daha kötü olamayacağını düşünüyorlardı.

Emperyal aşırılık perspektifleri ve yerel destek olmadan Reich'ın geniş bölgeleri yönetme zorlukları, teorik olarak Almanların planlanan sınırlarında Türkistanlılar için bir veya daha fazla özerklik biçimi için bir fırsat penceresi açmıştı. Diğer bir ifadeyle, Stalinist rejimin planlanan ya da umulan çöküşü, Alman yanlısı milliyetçi bir hükümet altında bağımsız bir Türkistan'ın yaratılması için bir ihtimal doğurmuştu.

Diğer taraftan Alman saflarına katılan her Türkistanlıyı birer vatan haini olarak ele almak gülünç olurken, Almanlara kaçmayan herkesin böyle bir şeyi asla düşünmediğini iddia etmek de aynı derecede yanlış bir hareket tarzıdır. Bu noktada Reich'ın askeri gerilimi, savaştaki yüksek zayiat oranları ile zaten ciddi şekilde hissedilmekteydi. 1942 baharında, yani işgalden dokuz ay sonra bu sayı bir milyondan fazla kişiye veya işgal gücünün neredeyse üçte birine tekabül eder hale gelmişti.

2.4.1. Türkmenistan

Türkmenistan, II. Dünya Savaşı'nın esas ağırlığını üstlenen, Sovyetler Birliği'nin seyrek nüfuslu cumhuriyetlerinden biriydi. O zamanlar nüfus neredeyse bir milyondu. 1920'lerin ve 1930'ların korkunç olaylarından sağ kurtulan ve aynı zamanda sosyo-politik, ekonomik ve kültürel kalkınmada büyük başarılar elde eden Türkmenistan, tüm güçlerini ve araçlarını Almanları yenmek için seferber etti.

Savaşın ilk günlerinden itibaren Türkmenistan, savaşın ilk döneminin olağanüstü zor koşulları altında yürütülen kapsamlı bir askeri seferberliğe başladı. Buna rağmen savaşın ilk günlerinde sadece

3.000 gönüllünün cepheye gönderilmesi talebi karşılanabilmişti. Çok sayıda Türkmen ailedeki yetişkin erkeklerin neredeyse tamamı o acımasız zamanda cepheye gitti. Sadece savaşın ilk döneminde (Haziran-Aralık 1941) Türkmenistan Cumhuriyeti'nden 124.949 erkek Kızıl Ordu'ya askere alındı. Büyük Vatanseverlik Savaşı'nın ilk döneminde Türkmenistan, cepheye gönderilmek üzere yeni askeri birlikler eğitti. Tashauze (şimdi Daşoğuz), Chardzhou (şimdi Türkmenabat) ve Krasnovodsk'ta (şimdi Türkmenbaşı) nakliye taburları ve birlikler teşkil edildi. Diğer taraftan Orta Asya Askeri Bölgesi'nin emriyle Aşkabat'ta öğrenci Nişancı Tugayları da kuruldu. Aşkabat ve Mary'deki askeri okullar, bazı askeri eğitim okulları ve bir Havacılık okulu da Türkmenistan topraklarında bulunuyordu.[319]

1941 sonbaharında tüm Türkistan Cumhuriyetleri'nde olduğu gibi Türkmen Cumhuriyeti topraklarında da Devlet Savunma Komitesi kararları ve Halk Savunma Komiserliği'nin yönergesi temelinde ulusal oluşumların gelişimi başladı. İlk olarak 87. Türkmen Nişancı Tugayı ve 97. Türkmen Süvari Tümeni, ardından 98. Türkmen Süvari Tümeni ve 88. Türkmen Nişancı Tugayı oluşturuldu. 87. Türkmen Nişancı Tugayı'nın Ağustos 1942'de cepheye gönderilmesi emredildi. 97. Türkmen Süvari Tümeni Kasım 1942'de Türkmenistan'dan Stalingrad Cephesi'ne gönderildi. Tümen, 98. Türkmen Süvari Tümeni'nin personeli ve teçhizatı ile donatıldı. Büyük Vatanseverlik Savaşı sırasında sergilenen kahramanlık nedeniyle 11 Türkmen askeri ve bu tümenden bir subay daha sonra Sovyetler Birliği kahramanları oldu. Hemen hemen tüm Türkmen askerler, II. Dünya Savaşı'nın en kanlı bölümlerinden biri olan Stalingrad Savaşı'nın kilometre taşlarını döşemişti.[320]

Türkmenistan diğer Türkistan ülkelerinden farklı olarak İran'daki Alman nüfuzu nedeniyle doğrudan askerî bir tehdit altında bulunuyordu. Sovyetler 1921'de imzalanan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'na dayanarak askerlerini İran'ın kuzey bölgesine soktu.

319 Jumadurdy Annaorazov, "Turkmenistan During the Second World War", *The Journal of Slavic Military Studies*, 25/1, 2012, s. 54-55.

320 J. Annaorazov, "Turkmenistan During the Second World War", s. 56.

Orta Asya Askerî Bölge Komutanlığı'nın çoğunluğu Türkmen askerlerinden oluşan büyük bir bölümü, İran ve Türkmenistan arasındaki sınır bölgelerine yığıldı.[321]

Alman güçlerine karşı savaş sadece cephelerde düzenli ordunun güçleri tarafından değil, aynı zamanda partizan gruplar tarafından düşmanın arka bölgesinde de yürütüldü. Türkmen partizanlar işgal altındaki topraklarda, özellikle Ukrayna ve Beyaz Rusya partizan müfrezelerinde düşmana karşı özverili bir şekilde savaştılar. Birkaç Türkmenistan temsilcisi de İtalya, Yugoslavya ve Fransa'daki direniş hareketine katıldı.

1941'in sonunda ve 1942'nin başında Ukrayna'dan boşaltılan sanayi işletmeleri Türkmenistan Cumhuriyetine çoktan taşınmaya başlanmıştı. Rusya ve Ukrayna'nın Batı oblastlarından (bölgelerinden) birçok işletmenin sökülen teçhizatı da Türkmenistan'a geliyordu. Türkmenistan, ordunun en önemli petrol tedarikçilerinden biriydi. Yalnızca savaşın bir buçuk yılı boyunca 39.497 petrol ürünü Silahlı Kuvvetlere sevk edildi. 1943-1945'te sevk edilen yakıt miktarı 491.302 tondu. Buna 1943'te inşa edilen Krasnovodsk Petrol Rafinerisi'nin inşası da katkıda bulundu.[322]

Savaş sırasında Türkmen işçiler Urallar, Sibirya ve Rusya'nın merkezindeki askeri işletmelerde en önemli sanayi dallarında çalışmak üzere görevlendirildi. Moskova, Kuibyshev (Samara), Kirov, Gor'kii (Nizhnii Novgorod), Sverdlovsk ve Cheliabinsk bölgelerinin yanı sıra Krasoiarsk ve Perm bölgelerindeki işletmeler için Türkmenistan'dan 25.000'den fazla işçi seferber edildi. II. Dünya Savaşı Türkmenistan'ın tarımı için de ciddi bir sınavdı. Savaşın etkisiyle Cumhuriyetin köylerindeki erkek nüfusu azaldı. 1940 ile karşılaştırıldığında 1942'de cumhuriyetin kolektif çiftliklerinde çalışabilecek kişi sayısı 48.800'e kadar düşmüştü. Böylece Türkmenistan'ın tarımına yönelik insan kaynakları, tarım işçilerinin Kızıl Ordu'da askere alınması ve sanayi, ulaşım ve inşaat işlerinde seferber olmaları nedeniyle azaldı. Diğer

321 Mehmet Seyfettin Erol, Ceren Gürseler, Kanat Ydyrys, "II. Dünya Savaşı ve Türkmenistan", *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, yay. haz. Nesrin Sarıahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu, İstanbul 2016, s. 208.

322 J. Annaorazov, "Turkmenistan During the Second World War", s. 58.

taraftan başta tahıl ve pamuk olmak üzere tarımsal mahsulün verimi düştü, bunun sonucunda Sovyet tarımı için en zor yıllar olan 1942-1943'te Cumhuriyet'te ekim alanı ve pamuk verimi azaldı. 1939'da pamuk verimi hektar başına 16,5 kental[323] iken; 1942'de verim, hektar başına 8,7 kental, 1943'te yine hektar başına sadece 4,4 kental idi. Bunun bir sonucu olarak Türkmenistan'ın bazı bölgelerinde pamuk rekoltesi 4-5 kat azaldı. Savaş sırasındaki inanılmaz zorluklara rağmen Türkmen tarım işçileri hükümete 600.000 tondan fazla ham pamuk ve 5,5 milyon kental tahıl teslim ettiler.[324]

Büyük Vatanseverlik Savaşı sırasında Türkmenistan, Sovyetler Birliği'nin Batı bölgelerinden tahliye edilen 32.000'den fazla vatandaş için ikinci bir anavatan oldu. Bu arada Türkmenistan'a tahliye edilen birçok müessese de bulunuyordu. Kiev Film Stüdyosu, Donbas'tan Puşkin'in adını taşıyan Konstantin Tiyatrosu, Kirovograd oblastından Kropivnitski'nin adını taşıyan Aleksandr Müzikal Tiyatrosu ve Türkmenistan'da işletilen Shchors Ukrayna Müzik ve Drama Tiyatrosu bunlardan bazıları idi. Savaşın zor koşulları altında personelin ana omurgasını koruyabilen bu kurumlar eski repertuarlarını canlandırabilmişlerdi. Moskova da dâhil olmak üzere Ukrayna ve Rusya'dan çeşitli yükseköğretim kurumları da Türkmenistan'a tahliye edildi. Devlet Üniversitesi, Sochi Balneoloji Enstitüsü, Odessa Devlet Üniversitesi ve Odessa Pedagoji Enstitüsü, Kharkov Hidro-Meteoroloji Enstitüsü ve Mekanik Enstitüsü bunlar arasında yer aldı. Savaş sırasında Türkmenistan'dan cepheye ve Sovyetler Birliği'nin kurtarılmış bölgelerinin sakinlerine yaklaşık 300 yük vagonu hediye ve çeşitli yardım malzemeleri de gönderildi.[325]

Buraya kadar sıraladığımız tarihi gerçekler, Büyük Vatanseverlik Savaşı sırasında Türkmen halkının Sovyet iktidarını büyük oranda desteklediğini gösteriyor. Ancak şimdiye kadar Türkmenlerin II. Dünya Savaşı'na katılımı konusunda ve her şeyden önce esir alınan Türkmen askerlerinin kaderiyle ilgili, belirsiz ve incelenmemiş

323 Kental: Tarımsal ölçü birimi, 100 kilograma eşit, standart olmayan bir metrik ağırlık birimi.

324 J. Annaorazov, "Turkmenistan During the Second World War", s. 59-60.

325 J. Annaorazov, "Turkmenistan During the Second World War", s. 61.

birçok husus mevcuttur. Bilindiği gibi savaş Sovyetler Birliği için son derece başarısız bir şekilde başladı. Alman savaş makinesinin gücü karşısında genel panik ve kafa karışıklığı koşullarında yüz binlerce Sovyet askeri ve subayı Almanların eline düşmeye mahkûm edildi. Almanların esir aldığı geniş kitle arasında Türkmen askerleri de vardı. Almanlar tarafından ele geçirilen Türkmen asker ve subaylarının sayısına ilişkin elimizde herhangi bir veri mevcut değildir. Buna rağmen, dolaylı veriler bazı sonuçlara varmayı ve bu konunun yüzeysel bir analizini sağlamayı mümkün kılabilir.

Bilindiği gibi Almanlar, ulusal lejyonları Rus kökenli olmayan mahkûmlardan yarattı. Aralık 1941'de kurulan Türkistan Lejyonu'nda Türkmen askerler de yer aldı. Polonya topraklarında toplam 14 Türkistan Taburu oluşturuldu. 1944'ün başında 24 Türkistan Taburu cephede harekât yapıyordu. Bu taburlar savaş esirlerinin milliyetleri ilkesine göre teşkil edildi. Ancak Türkistan Lejyonu'nda bulunan az sayıdaki Türkmen nedeniyle ayrı bir Türkmen taburu mevcut değildi. Lejyonerler genellikle aktif muharebe operasyonları için askere alınmamış, daha sıklıkla yardımcı kuvvetler olarak görev yapmışlardı. Türkmen askerlerin bir bölümü savaşın ilerleyen aşamalarında Kızıl Ordu ve partizan saflarına geri dönebildi. Bu durum önemli sayıda askerin kendi iradeleri dışında yakalandığı gerçeğine ışık tutar cinstendir.

2.4.2. Özbekistan

Diğer Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Sovyetler'in Batı bölgelerindeki sanayi tesislerinin taşınmasıyla Özbekistan'ın savaş ekonomisi açısından önemi de arttı. Bu kapsamda Özbekistan'a 100'e yakın fabrika taşınmış, savaş için malzeme teminini sağlayan 250 fabrika teçhizatının yarıdan fazlası Özbekistan'a nakledildi. Tüm bu gelişmeler Özbekistan'ın sanayileşmesinin artmasına neden oldu. 1941-1945 yılları arasında Özbekistan'da 280 yeni fabrika açıldı ve yeni sanayi bölgeleri teşkil edildi. Özbekistan'ın sanayi üretiminin 1940'ta % 45, 1943'te % 84.4, 1944'te % 85.3 ve savaşın son

yılında ise % 67.1 oranında artmış olduğu dikkat çekicidir. Taşkent'te 1940'a ait verilerle mukayese yapıldığında üretimin üç kat arttığı görülmektedir.[326] Diğer taraftan Özbekistan'daki sanayi iş gücü de savaşın seyri içerisinde artış göstermiştir.[327]

Özbekistan'dan toplam 1.433.230 kişi savaşa katıldı. Savaşa katılanlar arasından 263.000'den fazla asker hayatını kaybetti, 132.670'ten fazlası savaş sırasında kayboldu ve 60.450'den fazlası da sakat kaldı. Kızıl Ordu'nun Türkistanlı askerleri, 1941'de Leningrad ve Moskova'nın savunması dâhil olmak üzere Doğu Cephesi'nde büyük savaşlarda mücadele verdi. 1942'de Kırım ve Donbas'taki savaşlar, 1942'de Stalingrad Savaşı ve 1943'te Leningrad kuşatması bunlar arasında önemli dönüm noktalarıydı.[328]

Sovyet ideolojisinin Almanlarla savaşmak için canlandırdığı tamamen sadık nüfus tezi, inanılmaz miktarda tarihsel veriyi isteyerek görmezden gelmeyi gerektiriyordu. Taşkent'te bile yerel halk, kurtarıcılarını umutla bekliyordu. Hatta oradan tahliye edilen bir Leningrad Yahudisi tanıştığı bir Özbek'in Hitler'in Özbekistana kadar geleceğini umduğunu ifade etti. Özbek vatandaş, Hitler geldikten sonra serbest kalacaklarına ve Komünizmden kurtulacaklarına tamamen inanıyordu.[329] 23 Kasım 1941 tarihli bir Alman raporunda da Özbekistan'daki 38 yaş üzeri nüfusun Bolşevizmden nefret ettiği açıkça belirtiliyordu.[330]

Ruslar, bir savaş kaybının Türkistan'da isyan ve etnik Ruslara karşı şiddetli bir intikam anlamına gelmesinden korktular. Rusya'nın Sosyo-Politik Tarih Arşivi'ndeki (RGASPI) çok sayıda doküman bu

326 Mehmet Seyfettin Erol, Aidarbek Amirbek, Ceren Gürseler, "II. Dünya Savaşı ve Özbekistan", *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, yay. haz. Nesrin Sarıahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu, İstanbul 2016, s. 185-186.

327 Susan J. Linz, *World War II and Soviet Economic Growth, 1940-1953*, Illinois 1984, s. 10.

328 Boram Shin, "Red Army Propaganda for Uzbek Soldiers and Localised Soviet Internationalism During World War II", *The Soviet and Post-Soviet Review*, 42/1, 2015, s. 45.

329 M. Edele, *Stalin's Defectors: How Red Army Soldiers became Hitler's Collaborators, 1941-1945*, s. 172.

330 PA-AA: Panturan, R 29900, 23 Kasım 1941 tarihli telgraf (No: 311642).

durumu kanıtlar niteliktedir. Semerkand Ziraat Enstitüsü'ndeki bir makinist, *"Sovyet iktidarı başarısız olursa, Özbekler'in bütün Rusları katledeceklerinden"* korkuyordu. Khatyrchinsk bölgesinden (Semerkand Bölgesi) hizmete çağrılan bir doktorun karısı, *"devrim olursa Özbekler Rusların sırtını kemerlerle kırbaçlayacak"* uyarısında bulundu. Bir tahıl ambarında müfettiş olan Moskvitin, Surkhandarya bölgesinin Şirabad semtinde, birçok Rus'un eşlerini ve çocuklarını Rusya'ya göndermeye başladığını, çünkü savaş başladığında Özbekler'in *"bütün Rusları katledeceğini"* duyurdu. Özbeklerin Ruslara yönelik tehditleri çok daha fazlaydı. Taşkent'te bir Komsomol[331] üyesi ve fabrika işçisi olan Said Ahmedov, bir işçiye şöyle dedi: *"Hitler veya Almanlar gelir ve Rusya'yı alırsa, hepinizi paramparça ederiz ve sizinle çok daha farklı konuşuruz."*[332] Böylece savaşın ilk aylarında Türkistan'ın sosyal yapısı, Sovyet iktidarının ilk günlerine ve daha öncesine uzanan eski kırılmaları ortaya çıkaracak şekilde oldukça gergindi. Yine de bu gerginliklere rağmen yüz binlerce adam Kızıl Ordu'ya eğitim için çağrıldı. Özbekistan'da ikamet eden insanların çoğu için savaş, büyüdükleri toprakları korumak ve savaşa giden aile üyelerinin güvenliğine katkıda bulunmak anlamını taşıyordu.

Sovyetler Birliği'nin Avrupa kısmındaki sivil nüfusunun çoğu, Özbekistan dâhil olmak üzere güney Sovyetler Birliği'nin derinliklerine yerleştirildi. Özbekistan'a tahliye edilenler arasında bir dizi entelektüel ve akademik elitin yanı sıra kadın ve çocuklar da vardı. Savaşın başlamasıyla Özbekistan, Nazi işgali altındaki topraklardan çok sayıda insanı kabul eden bir cumhuriyet haline geldi. Kadın ve çocuklar dâhil olmak üzere bu insanlardan bazıları mülteciyken, diğerleri entelektüel ve akademik eliti yeniden yerleştirmek için bir devlet politikasının parçası olarak gönderildi. Tahliye edilen yaklaşık 1 milyon insanın 200.000 ilâ 250.000'i çocuktu. Tahliyenin ölçeği, tüm yeni gelenleri barındıracak konut, iş yerleri, eğitim ve

331 Komsomol: Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin gençlik yapılanması.

332 Charles David Shaw, *Making Ivan-Uzbek: War, Friendship of the Peoples, and the Creation of Soviet Uzbekistan, 1941-1945*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), University of California, Berkeley 2015, s. 10-11.

tıbbi tesisler açısından önemli hazırlıklar gerektiriyordu. Nüfus arttıkça insanların hayatları savaş öncesi günlere göre daha zor hale geldi.[333] Buna bağlı olarak Özbekistan'daki şehirlerin nüfusu da kısa zamanda iki misline çıktı. 150.000 nüfuslu bir şehir olan Semerkant'ın nüfusu az bir zaman diliminde 300.000'e ulaştı. Taşkent'in nüfusu da aşağı yukarı iki katına çıktı.[334]

Özbekistan'da Nazi Almanyası'na karşı savaşı desteklemek için harekete geçenlerin yanı sıra başka bir grup insan, Bolşevik devriminin ardından Sovyet yönetiminin baskısından uzaklaşmak için Afganistan, İran, Türkiye ve Çin gibi diğer ülkelere kaçtı. Sovyet Ordusu'nun Nazi Almanyası'na karşı mücadelesini destekleyenlerle keskin bir tezat oluşturan bu Sovyet gurbetçiler grubu, II. Dünya Savaşı'nın gelişimini karmaşık duygularla gözlemledi. Bir yandan, mülklerini ve varlıklarını kamulaştıran Sovyet yönetimine karşı kin besleyerek Sovyetler Birliği'nin yenilmesini umdular. Öte yandan çoğu, Alman Ordusu'nun güneye doğru yürüyüşüne devam edeceğinden ve sonunda Türkistan'a varacağından korkuyordu. Savaşta yaşanan olayların gelişimine verdikleri tepki, sürgündeki Türkistan Hükümeti olarak bilinen bir örgüt kurmak (MTBK) ve Özbekistan topraklarında silah ve diğer malzemeleri stoklayarak aktif hizmete hazırlanmak oldu. Veli Kayyum Han, Baymirza Hayit, Alimcan İdris ve Ruzi Nazar gibi muhalifler Özbeklerin faaliyetlerinde öne çıkan isimler oldular. Bu muhalifler Nazi Almanyası'nın desteği ile Türkistanın bağımsızlığı yolunda çaba harcadılar.

2.4.3. Kazakistan

Savaş yıllarında arka cephedeki ana karargâh görevi gören Kazakistan, savaşın maddî ve manevî yükünü sırtlayan Türk Cumhuriyetleri'nden biri oldu. Savaş yıllarında Kazakistan'dan çok sayıda insan Kızıl Ordu'ya çağrıldı ve çoğunluğu Kazaklardan oluşan 1.300.000

333 Timur Dadabaev, *Identity and Memory in Post-Soviet Central Asia: Uzbekistan's Soviet Past*, Londra & New York 2016, s. 73.

334 Michael Rywkin, *Asya'daki Rusya*, çev. Behzat Tanç, İstanbul 1975, s. 76.

kişi silahaltına alındı. Bu kapsamda 1941-1943 yılları arasında Kazakistan'da elliden fazla birlik oluşturularak cepheye sevk edildi. Böylece savaş yıllarında 18-50 yaş arasındaki Kazak erkek nüfusunun % 70'i Kızıl Ordu'da hizmet vermiş oldu. Diğer bir ifadeyle Kazakistan'ın her dört vatandaşından biri orduya çağrıldı. Savaşın en kanlı çatışmaları Kazakların görev yaptığı cephelerde yaşandı. Bu nedenle toplumda Kazaklar için *"ölmeye giden askerler"* düşüncesi yaygınlaştı.[335]

1941 ile 1942 yılları başlarında Kazakistan, 12 tümen ve müstakil tugay kurdu. Bunlar arasında üç Süvari Tümeni (105., 106., 96.) ve iki ayrı Piyade Tugayı (100. ve 101.) yer almaktaydı. 30., 72. ve 73. Kazak Muhafız Tümenleri başlangıçta Kazakistan'da kuruldu, ancak bunların ulusal birimler olduklarına dair hiçbir kanıt yoktu. Kazakistan'da oluşturulan veya savaş gücüne dâhil edilen düzenli birimler arasında 316., 310., 314., 238., 387. ve 391. Piyade Tümenleri ve 100., 101. ve 151. Müstakil Piyade Tugayları vardı. Tespit edilen tümen ve tugayların toplam sayısı, Sovyetler'in Kazakistan'da 12 büyük birliğin yetiştirildiği iddiasıyla eşleşiyordu. Kazaklar ayrıca Cumhuriyet sınırları dışında yetiştirilen birimlerde de önemli sayıda görev yaptı. 196. Piyade Tümeni, kurulduğu 1942'de % 80 Kazak ve % 20 Ruslardan oluşuyordu. 195. Piyade Tümeni'ndeki 4.129 erkeğin yarısından fazlası Kazaklardı. Kazaklar ve Başkurtlar, 1942'nin başlarında Başkurdistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde geliştirilen 124. Müstakil Piyade Tugayı'nı oluşturuyordu. İstatistikler olmadan birçok Kazak'ın 333. ve 193. Piyade Tümenleri'nde görev yaptığı da bildirildi. Artemev, savaşın sonunda Kazakistan'da organize edilen dokuz piyade tümenine yerel katılımın % 40 ilâ % 80 arasında bir aralıktan % 2 ilâ 3'e kadar düştüğünü iddia ediyordu. Benzer gelişmeler Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'da ortaya çıkan bölünmeleri de etkiledi. Kazakistan'ın dışında gelişen Kazak bölüklerine yerli katılımın biraz daha yüksek kalması

335 Araylım Musagalieva, "II. Dünya Savaşı'nda Kazaklar ve Kazakistan", *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, yay. haz. Nesrin Sarıahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu, İstanbul 2016, s. 139-149.

ilginçtir. O sırada 41., 73., 81. ve 192. Tümenlerde halen personelin % 10-15'ini Kazaklar oluşturuyordu.[336] Bununla birlikte çok sayıda Kazak, Alman tarafına geçerek Nazilerin oluşturduğu Türk lejyonlarında görev aldı. Sovyet raporlarına göre Leningrad Cephesi'nde düşmana Tatarlar ve Kazaklar arasında iki iltica vakası kaydedildi.[337]

Kazakların savaş sırasında bir takım direniş hareketlerine katıldığını doğrulayan belgeler arasında Fransa'nın Albi şehrinin Polis temsilcisi'nin raporu da vardı. Kayıtlara göre Kazaklar, partizan müfrezelerinde kahramanca savaştılar. Kazaklar arasında isimleri geçen Tuleshev, Aidarkhan Erzhanov, Omar Toimbetov ve diğer pek çok asker, Polonya'da Almanlara karşı saf tuttu ve Polonya nişanları ile ödüllendirildi. Örneğin Nisan 1944'te Satynbek Omarovich Tuleshev, Polonya topraklarında yaklaşık altmış kişiden oluşan "*Şafak*" gerilla grubunu örgütledi. Şafak grubunun büyük sabotaj operasyonlarının sayısı yirmi altı olarak kaydedildi. Aralık 1944'te Satynbek Tuleshev, partizan birliğinin başkanı olarak atandı. Zarya isminde bir müfreze tamamen dağlık bir bölgeyi kontrol ederek köprüleri havaya uçurdu. Yugoslavya'da Nazilere karşı savaşan Kazakların arasında Aryk Esentayev, Beisen Raisov, Amanzhol Sagnaev, Boshay Kanapyanov, Tultay Shanov isimleri zikredildi. Diğer taraftan Yugoslavya Halk Kurtuluş Ordusu'nun ünlü Soča Tugayı'nın sadece bir taburunda yaklaşık 70 Kazakistanlı Almanlarla yan yana savaştı.[338]

Partizan operasyonları, Sovyet topraklarında yapılan savaşlarda her zaman önemli bir faktör oldu. Geniş ve erişilemez alanlar ile Sovyet nüfusunun sağlamlığı bu tür operasyonları destekleyen nedenlerdi. Partizan savaşı'nın misyonu düşman kuvvetlerini taciz etmek, genişletilmiş ikmal ve iletişim hatlarını kesmek, Kızıl Ordu operasyonlarına yardımcı olmak ve düşman hakkında bilgi toplamaktı.

336 Susan L. Curran, Dmitry Ponomareff, *Managing the Ethnic Factor in the Russian and Soviet Armed Forces: An Historical Overview*, Santa Monica 1982, s. 32-33.

337 M. Edele, *Stalin's Defectors: How Red Army Soldiers became Hitler's Collaborators, 1941-1945*, s. 80.

338 G. Mendikulova, E. Nadezhuk, A. Akatayeva, "New Documents on Kazakhs in the European Resistance Movements During World War II", s. 214-220.

Sovyet Hükümeti ve Komünist Parti, Komsomol ile bir Partizan hareketinin teşkili için savaştan önce hazırlık yapmıştı. Zorunlu askeri eğitim sistemi Vsevobuch, 1941'den sonra Partizan çetelerinin oluşumuna yardımcı oldu. Dünya Savaşı sırasında Partizan çetelerinin gelişimi, Alman Ordusu'nun hızlı ilerlemesi esnasında ele geçirdiği geniş bölgeleri tam anlamıyla kontrol edememesiyle büyük ölçüde kolaylaştı. 1943'ün sonunda 300.000'den fazla partizanın Alman hatlarının arkasında faaliyet gösterdiği tahmin ediliyordu.[339]

Almanlara karşı savaşan çok sayıda Kazakistanlı asker, Polonya, Çekoslovakya, Yugoslavya, Bulgaristan ve Yunanistan'ın anti-faşist savaşçıları saflarında yer aldı. Özellikle Belçika'nın kurtuluşunda Alman toplama kamplarından kaçan Sovyet savaş esirlerinin oluşturduğu partizan tugay aktif bir rol üstlendi. Liège ve Namur Vilâyetlerinde, Belçika-Sovyet ortak gerilla grubu geniş çapta kendini gösterdi ve Ardenler'deki saldırı sırasında önemli düşman hedeflerine birkaç cesur atılımda bulundu. İlk Sovyet partizan grupları burada faaliyet göstermeye başladı. Partizanlar Eylül 1944'te Belçika halkının silahlı ayaklanmasında aktif rol aldı. Nazilere karşı başarılı gerilla operasyonları, André Kollár ve Grigory Titov komutasındaki Belçika-Sovyet gerilla grubu tarafından yönetildi. Kazak Utegen Abdullin bu grupta savaştı ve savaşlardan birinde Belçikalı komutanı Andre Kollar'ın hayatını kurtardı. Diğer taraftan Rusya Federasyonu Devlet Arşivleri'nde İtalya'daki partizan müfrezelerinin mücadelesine katılan eski Sovyet mahkûmlarının bir listesi mevcuttur. Ortaya çıkan liste, İtalya'nın farklı vilâyetlerinde partizan müfrezelerinde savaşan 61 Kazak'ın isimlerini içeriyordu.[340]

General Stemenko savaş sırasında Kızıl Ordu saflarındaki Kazak Tümeni'nin başarılarını överek, savaşçıların birbirinden yiğit kişiler olduklarını ve içlerinde göğüsleri madalyalı eski gönüllülerin de bulunduğunu belirtti. Stalin tarafından kurulan bu tümen yalnızca Başkomutanın emri ile kullanılabiliyordu. Bu askerler Kırım'ın

339 *Handbook on USSR Military Forces, Chapter IV, Semi-Military Organizations. 15 March 1946*, Washington 1946, TM 30-430 IV-10.

340 G. Mendikulova, E. Nadezhuk, A. Akatayeva, "New Documents on Kazakhs in the European Resistance Movements During World War II", s. 221-222.

kurtarılmasındaki başarılarını parlak bir şekilde göstererek savaşın sonuna ulaşmışlardı.[341]

Sovyet yetkilileri, Nazi saldırganlığına ve insanlık tarihindeki en büyük ve en güçlü işgal gücü olan Alman Ordusuna karşı koymak için Kazak Cumhuriyeti'nde bir milyondan fazla kişiyi ya da diğer bir ifadeyle nüfusunun yaklaşık % 25'ini içeren devasa bir orduyu seferber etti. Bu askerler; Stalingrad, Moskova ve Kursk'ta dönüm noktası olabilecek mücadelelerin içinde yer aldı, gerek Avrupa'nın Nazi işgalinden kurtulmasında gerekse Berlin savaşlarında önemli yararlılıklar gösterdi. Cepheye sevkedilen askerlerin % 50'den azı eve dönebildi. Tarihteki bu en kanlı ve en büyük savaşın insani ve maddi maliyetinin gerçek bir istatistiksel ölçümü mümkün değildi. Ancak Kazakistan halkı için 1930'ların zorlukları üzerine -yaklaşık 2 milyon Kazak'ın korkunç ölümlerine sebep olan ve yüzyıllardır süren geleneksel göçebe yaşam tarzına zarar vermiş olan Stalinist tasfiyeler ile zorla kollektifleştirme çabaları- savaşın getirdiği yoksulluk, sefalet ve ıstırap katlanılması zor bir durum olmuştu. Bununla birlikte savaş; ortak bir tarih vurgusu, vatanseverlik ve ata topraklarına olan bağlılık duygusu ile Kazakistan halkını birleştirdi. Böylece Kazakistan, sadece oğullarını ve kızlarını II. Dünya Savaşı'nın ön saflarında savaşmaya ve ölmeye göndermekle kalmadı, diğer taraftan Nazilere karşı ortak mücadeleye yiyecek ve cephane de sağladı.

Savaş döneminde Sovyet maden yataklarının çoğu Alman işgali altında kaldığı için Sovyet yöneticiler maden ihtiyacını karşılamak amacıyla gözlerini Kazakistan'ın madenlerine diktiler. Özellikle kömür, demir ve alüminyum madenleri başta olmak üzere madenler bölgesinden önemli miktarda maden elde edildi. Fakat savaş

341 S. M. Stemenko, *İkinci Dünya Harbi'nde Rus Genelkurmay Başkanlığı Karargâhı*, s. 219-220; Kızıl Ordu'da savaş muhabiri olan Aleksandr A. Bek'in Kazak komutan Momiş-Uli ile yapmış olduğu röportaj sonucu 1943-1944'te kaleme aldığı "Moskova Önlerinde" romanı, bir Kazak komutanının deneyimlerinden yola çıkarak işgale karşı vatan savunmasının epik anlatımını sunmaktadır. Bkz. Aleksandr A. Bek, *Moskova Önlerinde: Volokolamsk Şosesi*, çev. Naime Yılmaer, İstanbul 2018.

şartlarında iş gücünde yaşanan sıkıntılar nedeniyle 10-15 yaş arasındaki çocuklar ve bütün kadınlar çalışma yerlerinde görev almaya mecbur bırakıldı. Bu işçi ordusuna bir müddet sonra Batı'daki Alman işgal bölgelerinden kaçan aileler de eklendi. Askere giden Kazak Türkleri'nin önemli bir kısmının evlerine geri dönmediği de hesaba katılırsa ülke nüfusundaki dengenin ciddi anlamda bozulduğu anlaşılabilir.[342]

1942 yılından itibaren sanayi işletmelerine iş gücü toplama meselesi önemli hale geldi. Bu yıllarda Kazakistanlı işçi grupları sanayi alanındaki eksikliklerin giderilmesinde önemli bir rol oynadılar. Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Devlet Savunma Komitesi kararı gereğince inşaat ve sanayide çalışabilecek 19-50 yaş arasında 100.000 kişinin seçilmesi için hazırlıklar yapıldı. Bu listeye girenlerin büyük çoğunluğunu ise Kazaklar teşkil ediyordu. Diğer taraftan işçilerin çok ağır işlerde görev yaptıkları, komite kararnamelerinden anlaşılıyordu. Eldeki verilere göre 8.639 kişi işçi ordusu'nda görev aldı. Orta Asya Askeri Birliği'nden 1.982 yetişkin, 2.111 genç olmak üzere toplamda 4.586 asker, işçi olarak görev yaptı.[343]

II. Dünya Savaşı'nın ilk haftalarından itibaren yüzbinlerce tahliye edilen kişi ve çok sayıda fabrika, tesis ve enstitü Türkistan'a taşındı. Tahliye edilenlerin akınıyla mücadele ederken yerel makamların üstesinden gelmesi gereken daha da büyük sorunlar bulunuyordu. Bunların başında ise asker toplama meselesi vardı. Ukrayna ve Beyaz Rusya'nın yanı sıra çok sayıda sanayi merkezi ve bazı bölgeler birkaç ay içinde düşmanın eline geçerken, Sovyet gıda üretimi, sanayisi ve madenciliği aynı anda zarar gördü. Bütün bunlar, Moskova'nın bu sektörlerde Kazakistan'a olan taleplerinde keskin bir artış anlamına geliyordu.[344] Böylece Kazakistan; kömür, petrol, stratejik metaller ile Silahlı Kuvvetlere yiyecek sağlayarak II. Dünya Savaşı'nda kritik bir rol oynamıştı.

342 Mehmet Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Ankara 2014, s. 193.

343 A. Musagalieva, "II. Dünya Savaşı'nda Kazaklar ve Kazakistan", s. 156-157.

344 Harun Yilmaz, "History Writing as Agitation and Propaganda: The Kazakh History Book of 1943", *Central Asian Survey*, 31/4, 2012, s. 412-413.

2.4.4. Kırgızistan

SSCB Devlet Savunma Komitesinin 17 Eylül 1941 tarihli kararı 16-50 yaş aralığındaki erkekleri zorunlu askeri eğitime tâbi tutuyordu. Kararı tâkip eden dönemde diğer Türk Cumhuriyetleri'nde olduğu gibi Kırgızistan'da da askeri eğitim merkezleri kuruldu. Yoğun çalışmalar sonucunda Kasım 1941'de sadece Bişkek şehrinde 40.000'den fazla insanın eğitim gördüğü 174 merkez faaliyet gösteriyordu. İki yıl içerisinde Bişkek'te 51.757, Oş Vilâyeti'nde ise 6.758 askere çeşitli askeri sınıflarda uzmanlık eğitimi verildi. Kırgızistan'da toplam 365.000 asker farklı cephelerde savaşa dâhil olmuş ve 160.000'i geri dönememişti.[345]

Sovyetler'in Batı bölgeleri'nin işgale uğraması sonucu Türkistan'a yapılan nakiller kapsamında 1941 yılında 28, 1942 yılında 38 büyük fabrika Kırgızistan'a taşındı. Nakledilen fabrikalar için 1941-1942 yıllarında Bişkek şehrinde daimî ve geçici olmak üzere 50.000 kilometrelik sanayi alanları teşkil edildi. Bu gelişmeler Cumhuriyetin sanayi alanındaki potansiyelini oldukça artırdı. Savaş yıllarında Kırgızistan'da 36 büyük sanayi işletmesi açıldı, yeni sanayi dallarında üretim başladı. Rus-Alman Savaşı öncesinde sanayinin Kırgız ekonomisindeki payı % 50.2 iken, savaşın son yılında bu oran % 67.5'e kadar çıktı. Ayrıca Sovyetler'in önemli kömür madenleri işgal altında olduğundan Kırgızistan'ın kömür üretim kapasitesi de artmıştı.[346]

Savaş zamanı Kırgız Cumhuriyeti'nde, Türkiye'nin yakında duruma müdahale edeceği ve Türkistan'ın bir Türk himayesi altına gireceği söylentisi bulunuyordu. Ülkede Sovyet rejimine muhalefet ve onun çöküşü beklentisi o kadar güçlüydü ki, 1942'de askeri güç tarafından bastırılması gereken büyük bir ayaklanma patlak verdi. Başlangıçta halk sakin kaldı, ancak Sovyet Devleti daha fazla sığır ve tahıl talep etmeye, insanların daha fazlasını işe almaya başladığında Kırgızlar isyan etti ve kargaşa büyüdü. 1942 yazında asker kaçaklarından

345 Zuhra Altımışova, "II. Dünya Savaşı'nda Kırgızistan", *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, yay. haz. Nesrin Sarıahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu, İstanbul 2016, s. 163.

346 Z. Altımışova, "II. Dünya Savaşı'nda Kırgızistan", s. 165-166.

oluşan gruplar, Kuzey Issık Gölü bölgesinde ve güney Celal-Abad'da Sovyet iktidarına meydan okudu. Bunun üzerine Merkez Komite ayaklanmaları bastırmak için asker göndermek zorunda kaldı. Sovyet propagandası daha sonra ortak vatanseverlik ve gönüllü askere alma savaş hikâyesini anlatacak olsa da gerçekte çoğu Kırgız erkeğinin yalnızca kaba kuvvet ve sindirme yoluyla askere alınabileceği ortadaydı. Kargaşa ve ayaklanmalar, savaşın başlangıcında birçok Kırgız'ın ortak savaş çabasıyla Sovyet Devleti'yle özdeşleşmediğine işaret ediyordu. Kırgızların çoğu, savaşa yalnızca "*kaba kuvvet ve gözdağıyla*" zorlandıkları için katıldı. İnsanların orduya seferber edilmesi deneyimini, tahliye ve sürgünler şeklinde başlayan bir süreç takip etti.[347]

Savaş zamanı tehcirleri, kırsal alanlar üzerinde hızlı bir etki yarattı. Sovyet Devleti 1930'lardan beri Türkistan'ı yalnızca "*kulaklar*" için değil, aynı zamanda Stalinist etnik temizliğin ilk kurbanları olan Polonyalılar, Koreliler, Ermeniler ve Kürtler için de bir çöplük alanı olarak kullanıyordu. 1938'de Kırgızistan'ın işçi yerleşimlerinde 11.932 kişi yaşıyordu. Ancak en büyük sürgün grubu savaş sırasında geldi. Karaçaylılar (Kasım 1943), Çeçenler (Şubat 1944), İnguşlar (Şubat 1944), Balkarlılar (Mart 1944), Ahıska Türkleri (Kasım 1944), Kürtler (Kasım 1944) ve Hemşinliler (Kasım 1944) başta olmak üzere Kasım 1943'ten Temmuz 1944'e kadar yaklaşık 170.000 kişi Kırgızistan'a sınır dışı edildi.[348] Savaştan sonra Kırgız Cumhuriyeti'nin toplam nüfusunun yaklaşık % 10'u sınır dışı edilen bu gruplardan birine aitti. Tahliye edilenlerin aksine sürgün edilenler genellikle kasabalara değil kırsal bölgelere gönderiliyordu. Bu insanlar ayaklanmaların bastırıldığı ve savaşın seyrinin olumluya döndüğü bir zamanda gelmişlerdi.[349] Kırgız Cumhuriyeti'nin yerli

347 Moritz Florin, "Becoming Soviet through War: The Kyrgyz and the Great Fatherland War", *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 17/3, 2016, s. 495.

348 M. Florin, "Becoming Soviet through War: The Kyrgyz and the Great Fatherland War", s. 510.

349 Detaylı bilgi için bkz. Michaela Pohl, "It Cannot Be that Our Graves Will Be Here: The Survival of Chechen and Ingush Deportees in Kazakhstan, 1944-1957", *Journal of Genocide Research*, 4/3, 2002, s. 401-430.

halkının, kıtlık ve zorlukların olduğu bir dönemde yüzbinlerce davetsiz misafiri almaya zorlanmaktan pek de hevesli olmaması şaşırtıcı değildi. Bu bağlamda savaş zamanı yurtseverliği tartışmalı bir şekilde yalnızca kapsayıcılığı teşvik etmekle kalmadı, aynı zamanda sözde vatanseverler ve hainler, Sovyet ve Sovyet dışı, yerli ve sürgün edilmiş halklar arasında yeni sınırlar yaratmaya da çalıştı.

Savaşın beraberinde ortaya çıkardığı fenomen hiçbir şekilde Kırgız Cumhuriyeti'ne özgü değildi, bu durum yerli halk ile Türkistan'ın diğer bölgelerinde yeni gelenler arasındaki ilişkinin karakteristiği gibi görünüyordu. Sovyet devleti sınır dışı edilme faaliyetlerini meşrulaştırmak için Çeçen, İnguş, Karaçay ve Balkar halklarını toplu ihanetle suçladı. Kazak, Özbek, Türkmen, Tacik ve Kırgızlar da propaganda yoluyla Sovyet savaş zamanı yurtseverleri topluluğu payesine yükseltildi. Böylece savaş sırasında Sovyet Devleti sadece yeni *"düşman uluslar"* değil, aynı zamanda *"vatansever uluslar"* da yaratmış oldu.

Elbette yaşanan gelişmeler kollektifleştirilmiş ve yerleşik olan Kırgızların çoğunun Sovyet Devleti'yle olumlu bir şekilde özdeşleşmeye veya onun ideolojisini anlamaya başladığı mânâsına gelmiyordu. Savaşın başlarında Sovyet yetkilileri bile Kırgız kırsalındaki insanların sadakati konusunda oldukça şüpheliydi ve Frunze'deki parti liderliği onların Sovyet Devleti için savaşmaya hazır olmalarını beklemiyordu. Savaş başladığında, ideoloji hakkındaki bilgiler çoğu zaman en iyi ihtimalle kırsal Sovyetler Birliği'nde ilkel bir durumdaydı ve Kırgız Cumhuriyeti kesinlikle bunun bir istisnası değildi.

Kırgız askerlerinin savaşa hazır olma ve kahramanlık konusundaki itibarı yüksek değildi. Yakın zamanda yapılan araştırmalar Türkistanlıların Aralık 1941'e kadar muharebe birliklerine girmelerine izin verilmediğini ve Ekim 1943'te cephedeki birliklerde görev yapmaktan *"mazur görüldüğünü"* gösterdi. Savaş sırasında üç Kırgız tümeni toplanmış olsa da bunlar en az % 30'unu Slav askerlerinin oluşturduğu etnik oluşumlar olarak kaldılar.[350] Çünkü Türkistan ve Kafkasya'dan gelen askerler siyasi anlamda güvenilmez olarak

350 M. Florin, "Becoming Soviet through War: The Kyrgyz and the Great Fatherland War", s. 505.

görülüyordu. Savaşın ilk aşamalarında yeterince iyi savaşmadıkları ve emirleri anlamadıkları yönünde genel bir algı bulunuyordu.[351] Kırgız askerleri 1942 ve 1943 yıllarında en yüksek kayıplarla bazı savaşlara katıldılar. Bununla birlikte yine de tercihen geri planda görevlendirildiler ve en güvenilir rakamlara göre şehit düşen Kırgız askerlerinin payı Sovyet ortalamasının çok altında kaldı.[352]

2.5. Sovyetler Birliği'nin Türk Halklarına Yönelik Politikası

1938 gibi erken bir tarihte Sovyet piyadeleri için hazırlanan savaş yönetmeliğine göre her askerin ve tümenin görevi; inatla, kayıplara aldırış etmeden ve düşmana karşı başarı kazanana kadar mevkiini savunmak ya da vatan için canını vermekti.[353] Bu düstur doğrultusunda 1938-39'da askere çağrılan Türkistanlıların sayısında belirgin bir artış oldu ve bu askerler Belarus, Uzak Doğu ve Ukrayna'ya gönderilerek Rus askeri birliklerine dağıtıldı.

Almanya ile savaş patlak verdiğinde merkezi medya, Rus olmayan savaş kahramanlarını (tarihsel veya çağdaş) sistematik olarak ele almadı ve bu tür askerlerin etnik kökenini neredeyse hiçbir şekilde tanımlama ihtiyacı hissetmedi. Savaş muhabirleri; Özbekler, Ukraynalılar vb. halklardan ziyade askerler, siviller ve anavatan hakkında yazma eğilimindeydiler. Kazak radyosunda milliyet bahsinin öne çıkarıldığı bazı söylemler yer almış olsa da merkezi Sovyet medyası böylesine bir tutumdan uzaktı. Bu medyanın çağrı, planlama ve propagandaları tamamen Rus merkezliydi.[354] Esasen bir Gürcü olan Stalin de Sovyetler Birliği'nin Slav olmayanlarına alenen pek ilgi göstermedi. Temmuz 1941'de sadece Moldovyalılardan, Baltık

351 Brandon Schechter, "The People's Instructions: Indigenizing The Great Patriotic War Among Non-Russians", *Ab Imperio*, 3, 2012, s. 113-114.

352 M. Florin, "Becoming Soviet through War: The Kyrgyz and the Great Fatherland War", s. 505.

353 Jörg Osterloh, *Sowjetische Kriegsgefangene 1941-1945 im Spiegel Nationaler und Internationaler Untersuchungen: Forschungsüberblick und Bibliographie*, Dresden 1996, s. 7.

354 Karel C. Berkhoff, *Motherland in Danger: Soviet Propaganda During World War II*, Cambridge & Londra 2012, s. 209.

halklarından, muhtemelen rastgele iki Kafkas Hristiyan halkından (Gürcüler ve Ermeniler) ve üç Müslüman halktan (Azeriler, Tatarlar ve Özbekler) bahsetti. Stalin'in belirttiğine göre faşistler, Çarlığı yeniden kurarak Sovyet nüfusunu Almanlaştırmayı hedefliyordu. Alman prensleri ve baronları için köle elde etmek amacıyla Ruslar, Ukraynalılar, Beyaz Ruslar, Litvanyalılar, Letonyalılar, Estonyalılar, Özbekler, Tatarlar, Moldavyalılar, Gürcüler, Ermeniler, Azeriler ve Sovyetler Birliği'nin diğer özgür halklarının ulusal kültürü ve ulusal devleti yok edilecekti. Böylece Stalin, ana tehdidin ölüm değil köleleştirme olduğu şeklinde bir savaş propagandası dizayn ediyordu.

Erich Kern'e göre dünyanın hiçbir ordusunda Rusya'da olduğu kadar ince ve hesaplı bir propaganda sistemi yoktu. Bu propaganda stili, askerleri şövenist bir şekilde kamçılayarak kendi maksatları için kullanıyordu. Kızıl Ordu askerlerini ölüme sevkeden, siyasi komiserler ve onların propagandası idi.[355] Sovyet propagandası, *"düşmana kaçan ve Sovyetlere karşı harekete geçen herkesin ana babaları yok edilir"*, *"tutsaklığa düşen vatan hainidir"* ve *"Almanlar insan eti yiyen ve su yerine insan kanı içen canlılardır"* şeklindeki bu propaganda söylemi ile Türkistanlılar üzerinde etki bırakmaya çalışıyordu.[356] Stalin, Almanlara esir düşen Sovyet askerlerini ve Türkistanlıların tamamını vatan haini ve halk düşmanı olarak ilan etti.[357] Bu nedenle geri dönmek, hüküm giymeksizin idam veya hayat boyu sürgün anlamına geliyordu. General Hans Baur'un aktardığına göre esirler hususundaki anlaşma tekliflerine Stalin şu cevabı vermişti:

"Rus esiri yoktur. Rus askeri ölünceye kadar çarpışır. Esir alınırsa otomatik olarak Rus toplumundan çıkmış olur. Yalnız Almanlara yarayacak bir posta servisi bizi ilgilendirmez!"[358]

355 Erich Kern, *Büyük Sarhoşluk: 1941-1945 Alman-Rus Seferi*, çev. Şevket Dilmaç, Ankara 1949, s. 209-211.

356 Baymirza Hayit, *Milli Türkistan Hürriyet Dâvası: "Milli Türkistan" Mecmuasında Bildirilgan Fikirler*, Ankara 2004, s. 102.

357 Milyonlarca Kızıl Ordu askerinin esarete düşmesi sonucu Sovyet Hükümeti şunu beyan etme ihtiyacı hissetti: *"Mahkûm tanımıyoruz, vatan hainlerini biliyoruz."* BA-MA, MSG 123/33. Merkblätter für die freiwilligen Russischen Propagandisten, 15 Mart 1944.

358 H. Baur, *Dünyanın Kaderi Benim Ellerimde İdi (Hitler'in Pilotunun Hatıraları)*, s. 217.

Diğer taraftan Sovyet vatandaşlarının hükümetleriyle omuz omuza durduğu, Faşist istilacıya karşı birlik içinde savaştığı ve Sosyalizmi savunduğu "*Büyük Vatanseverlik Savaşı*" hakkında bir Sovyet ana teması bulunmaktaydı. Yine de Ruslar Müslüman askerlerin katkılarını küçümserken, Kızıl Ordu'nun başarılarında "*Slav Omurgası*" olarak kendi temel rollerini yüceltiyorlardı.

Rusya'da bir güç istasyonunda çalışan Rus bekçisi, bir Özbek Parti üyesine Sosyalist enternasyonalizmin temel önermesinin altını çizerek *"Alman Ordusu güçlü, çünkü saflardan Almanlardan müteşekkil bir topluluktur. Diğer taraftan Kızıl Ordu çok uluslu olduğu için daha zayıftır. Almanlar gibi bir birlik yoktur"* demişti.[359] Bu gerçekten hareket ederek Slav ağırlıklı bir kurum olan Kızıl Ordu, Türkistan'dan çok sayıda asker cepheye geldiğinde, Slav olmayan Türkistan askerlerinin dillerini öğrenme ihtiyacı hissetti. Kızıl Ordu yetkilileri, Türk askerleri hedef alan propaganda materyalleri üretmek için Türkistan'ın siyasi ve kültürel aygıtlarını seferber etti. Harekete geçirilmiş Özbek propagandacıları ve ön saflardaki göstericiler, Özbek anavatanının (el/yurtt/o'tov) yerel metaforunu kullanarak Sovyet anayurdunu (rodina) yeniden ele aldılar. Bu anlamda Sovyet propagandası, erişilebilir ve kapsayıcı vatansever mesajları üzerinde yoğunlaştı. Vatanseverlik teması ilkin sadece Rusları kapsarken, 1942 yılı propagandası; Özbekler, Kazaklar veya Kırgızlar gibi ulusal azınlıkların savaş çabalarına ilişkin özel katkılarını vurgulamaya başladı.

Politbüro, Kazak halkına yönelik propaganda faaliyetlerinde Kazak dilinin ve Kazak ulusal kahramanlık geçmişinin öneminin farkındaydı. Bu kapsamda propagandacılar, partiyi Kazak dilinde daha fazla faaliyet yapmaya çağırdı. Kazaklara ana dillerinde verilen derslerin, onları savaş döneminin görevleri için seferber etmede daha etkili olması bu nedenle şaşırtıcı değildi. Örneğin, Kazakistan Halk Komiserleri Konseyi Başkanı Nurtas Undasynov, Kazak radyosunda Stalingrad'ı savunan savaşçılara hitaben *"Büyük Rus Nehri*

359 C. D. Shaw, *Making Ivan-Uzbek: War, Friendship of the Peoples, and the Creation of Soviet Uzbekistan, 1941-1945*, s. 11.

Volga'yı savunurken aynı zamanda güneşli Kazakistan'ınızı da savunuyorsunuz" demişti.[360]

Savaşın acı gerçekleri, Rus politikasında en altta Slav olmayan halkların bulunduğu ulusal hiyerarşiye doğru bir eksen kaymasını da beraberinde getirdi. Sovyet basını ulusal temaları ön plana çıkarmak için sıklıkla kişisel mektuplar kullanmaya başladı. Savaş zamanındaki mektuplara eklenen korku ve arzular göz önüne alındığında bu usulün seçilmesi hiç şaşırtıcı değildi. Sovyetler Birliği için savaşın en feci döneminde savaşı mektup şeklinde anlatma uygulaması, basının, ailelerin ve ulusun trajedilerini ya da çıkarlarını birleştirmesine izin verdi. Aynı strateji, propaganda ve savaş zamanı popüler kültürünün diğer biçimlerinde de dikkat çekmekteydi. Gazeteler; aileyi, memleketi ve ulusu birbirine bağlayan posterler çoğaltarak çok sayıda kitap ve filmlerin incelemelerini yaptı. Basında yayınlanan şahsi mektuplar, savaşın kişisel boyutlarını vurgulamak için özellikle güçlü bir biçim sunuyordu. *"Cephe için her şey"* sloganı, Sovyet vatandaşlarının kişisel işlerini bir kenara bırakması gerektiğini öne sürerken, yayınlanan mektuplar kamu hizmetini daha acil ve daha anlamlı hale getirme yollarının altını çizdi.[361] Mektupların duygusal gücü iki tematik nedenden kaynaklanıyordu. Birincisi; aileye, özellikle de annelerin, büyükbabaların ve yaşlı kuşakların yargısına dayanıyordu. İkincisi; Annelere ve babalara sembolik yazarlık verilmesinin mektupların etkisini artıracağı düşünülüyordu.

Sovyet Hükümeti, Türkistanlıların ve diğer azınlıkların üzerinde etkili olacak bir propaganda için çalıştı. Bu kapsamda hükümet, Almanlar tarafından Sovyet savaş esirlerine uygulanan sert muamelenin öykülerini derledi. *"Affetmeyeceğiz! Belgelerde ve Fotoğraflarda Alman İşgalinin Dehşeti"* ismini taşıyan kitapta Sovyet Dışişleri Komiseri V. Molotov, işgal altındaki Sovyet bölgelerinde Alman işgalciler tarafından işlenen korkunç suçlar, zulümler ve şiddet eylemleri

360 K. C. Berkhoff, *Motherland in Danger: Soviet Propaganda During World War II*, s. 216, 118.

361 Lisa A. Kirschenbaum, "Our City, Our Hearths, Our Families: Local Loyalties and Private Life in Soviet World War II Propaganda", *Slavic Review*, 59/4, 2000, s. 831.

ile bu suçlarda Alman Hükümeti ve askeri komutanlığı'nın sorumluluğu hakkında bilgiler sundu.[362]

Sovyet yönetimi, Nazilerin Rusya'ya yönelik işgal politikalarının iç yüzünü sıklıkla vurgulayarak düşmana karşı ortak bir aklı harekete geçirmeye çalıştı. Hitler, savaşı en baştan beri kendi ifadesiyle, Rusya'yı bir "*Alman Hindistan*"ına dönüştürmek için tasarladı. Çok geçmeden Sovyet Hükümeti; Ruslar, Ukraynalılar ve Beyaz Ruslar gibi Türkistanlıları da yabancı işgalcilere karşı kararlı bir mücadele ihtiyacı konusunda ikna etmek için geçerli argümanlar buldu. Rus nüfusu ile siyasi iş birliğinin uzun zamandır Alman kuvvetlerinin kendini koruması için bir gereklilik haline geldiği zamanlarda Parti gazetesi Pravda'nın önde gelen makalelerinin tümü, Almanların sömürge ve köleleştirme niyetlerini göstermek için *Deutsche Ukrainische Zeitung*'dan alıntı yapmaya başladı.[363] Sovyetler'e göre bu savaş, halklar ve değerleri arasında bir mücadeleydi. Sovyetler Birliği'nin Stalin yönetimindeki sözde barış ve özgürlüğü seven halkı, faşist kötülüğe ve Hitler'e karşı duruyordu. Pek çok açıdan Sovyet propagandası, Almanların Ruslar hakkında söylediklerinin aynasıydı: *"Almanlar insan değil."*

Nazilerin eğitim ve propaganda broşürü *"Mitteilungen für die Truppe"*de Sovyetler'in, Almanya'nın "*Sovyetler Birliği halklarını köleleştirmek*" dışında başka bir amacı olmadığı iddiasına cevap verilmişti. Makale Sovyetler Birliği'ne karşı savaşan bir koalisyon gücü imajını, iyiyle kötü arasındaki kahramanca savaş olarak niteliyordu. Rus, Ukraynalı, Kafkasyalı, Türk, Estonyalı, Letonyalı, Litvanyalı ve diğer gönüllülerin, Stalin'in Yahudi-Bolşevik sistemine karşı Alman birlikleri ve müttefikleriyle yan yana savaşması gerçeği, üzerinde dikkatle durulan önemli bir noktaydı. Bu nedenle de gönüllülerin "*propaganda değeri*" özellikle önem kazanıyordu. Almanların cevabî propagandasına göre Alman Ordusu Wehrmacht, Sovyetler Birliği halklarına değil, yalnızca bu sisteme karşı savaşıyordu.[364]

362 Vyacheslav Mikhaylovich Molotov, *We shall not forgive! The Horrors of the German Invasion in Documents and Photographs*, Moskova 1942.

363 *The Secret Conferences of Dr. Goebbels: The Nazi Propaganda War, 1939-43*, haz. Willi A. Boelcke, New York 1970, s. 319.

364 "Freiwillige und Hilfswillige im Osten", *Mitteilungen für die Truppe (MfdT)*, no. 241, Ocak 1943.

Diğer taraftan Rusların Alman işgali altındaki topraklarda bulunan halka yönelik propagandası da çok farklı değildi.[365] 1941'de 12 ilâ 17 milyon kişi Sovyetler Birliği'nin Batı bölgelerini terk etti. Merkezi yetkililer, Almanların ölümüne savaşma istekliliğine zarar vereceği düşünülen bu göçü teşvik etmediler. NKVD, mülteciler Taşkent'te rastgele topladıktan sonra onları tarım işçiliği ve ağaç kesme operasyonları için Sibirya'ya gönderdi. 1943'ün başlarında Urallarda neredeyse her on kişiden biri tahliye edildi. Fakat Rus propagandası Urallar, Sibirya ve diğer uzak bölgelerdeki insanlar tarafından sunulan misafirperverliği ve dostluğu ön plana çıkardı.[366] Sovyet tarihçileri sık sık Türkistan'ın savaş mültecilerine karşı misafirperverliğini ve tahliye edilen Moskova entelektüelleri ile Asyalı muadilleri arasındaki yakın iş birliğini vurguladılar. Her ikisi de nispeten barışçıl iç cephede savaş zamanı dostluğunun sembolü haline geldi. Diğer açıdan Rus halkının Türkistan'ın savunucusu olduğu düşüncesi, bu coğrafyanın iyi korunan bir iç cephe olarak savaş zamanı imajıyla bütünleşmişti.

Sovyet yetkilileri pek çok hususta olduğu gibi Kafkasya'da yaşayan İslâm inancına sahip milletlerin tutumları konusunda da endişeliydi. Bu belirsizlik, Türkistan Türkleri başta olmak üzere bazı Müslüman milletleri de bir ölçüde etkiledi. Kazaklar Özbeklerden çok daha zayıf bir tarihi ve dini geleneğe sahipti. Sovyetler Birliği bu durumun Türkistan'daki halkları asimile etmenin en kolay yollarından biri olduğunu anladı. Diğer taraftan Kazaklar Kızıl Ordu'ya mükemmel askerler sağlamışlardı. Bu nedenle de Kazakların askeri itibarı Sovyetler Birliği nezdinde büyüktü. Stalingrad'da Rus Kızıl Ordu'nun en iyi askerlerinden bazılarını Türkistan Türkleri teşkil ediyordu.

Kazak ulusal tarihine dayanan kahramanca bir anlatının yaratılması, Ağustos 1941'de Kazakların Moskova'yı ve diğer Sovyet bölgelerini savunmak için önemli sayıda askerinin cepheye gelmesiyle başladı. 18 Eylül 1941'de *Kazakistanskaia Pravda*'nın editörleri

365 Mappe 128: 2656. Flugblattpropaganda im 2. Weltkrieg, Bibliothek für Zeitgeschichte, Stuttgart (BfZ).

366 K. C. Berkhoff, *Motherland in Danger: Soviet Propaganda During World War II*, s. 108.

1916'daki büyük Kazak ayaklanmasının 25. yıldönümüne ithafen bazı yazılar kaleme aldı. Diğer taraftan Kızıl Ordu'nun Siyasi Yönetimi PURKKA, birçok Kazak gazetesinde makaleler yayınladı. Bu makalelerin yazarları, ayaklanmayı Kazak halkının Çarlık sömürgeciliğine karşı yüzyıllardır süren ulusal kurtuluş mücadelesinin doruk noktası olarak tasvir ettiler. Dolayısıyla bu ayaklanma, Nazi Almanyası'na karşı verilen mücadele sırasında Kazak askerleri için inşa edilen ilham verici anlatının önemli bir bileşeni haline geldi.[367]

Sovyetler Birliği için Kazaklardan farklı olan Özbeklere özellikle sadakat vaaz etmek gerekli görünüyordu. Çünkü Özbekistan'da Müslüman gelenekleri hâlâ çok canlıydı. Bu nedenle Özbekistan'daki propaganda çok alışılmadık biçimler aldı. Örneğin 31 Ekim 1942'de Pravda'nın ikinci sayfasının tamamı Özbekçe basıldı. Önde gelen Özbek şahsiyetlerin "*iki milyondan fazla Özbek adına*" imzaladığı "*Özbek halkı ve Özbek askerlerine*" başlıklı bu çağrı, gelişen oryantal düzyazının istisnai bir örneğini oluşturmaktaydı:

"Sevgili halkın oğulları, kalplerimizin çocukları! Atalarınızın köle olarak yaşamaktansa zincirlerini dişleriyle ısırmayı tercih ettiğini unutmayın. Unutmayın, Hitler sadece tüm Avrupa uluslarının ve özellikle de Slav uluslarının yeminli düşmanı değildir. O, aynı zamanda Doğu halklarının da yeminli düşmanıdır. Kırım ve Kafkasya'daki Müslüman halkların kaderini düşünün. Barışçıl köyleri Almanlar tarafından yakıldı ve yağmalandı. Düşmanı bir an önce yok et, yoksa bu canavarlar beyaz saçlı dedelerinizi, babalarınızı ve annelerinizi öldürecek, karılarınıza ve gelinlerinize tasallut edecek, masum çocuklarınızı ezecek, kanallarınızı yıkacak ve Özbekistan'ı güneşte kavrulmuş bir çöle çevirecek."[368]

22 Aralık 1943 tarihli Pravda gazetesinin halkların dostluğunun zaferin garantörü olduğuna dair başka türlü tipik bir başyazısında, Özbek halkına Timur'u unutmaları ve Stalin'i hatırlamaları için propaganda yapılıyordu. Buna göre *"Timur'dan sonra yüzyıllar*

367 Roberto J. Carmack, "History and Hero-Making: Patriotic Narratives and the Sovietization of Kazakh Front-line Propaganda, 1941-1945", *Central Asian Survey*, 33/1, 2014, s. 101.

368 Alexander Werth, *Russland im Krieg, 1941-1945*, Zürih 1965, s. 394-395.

geçmiş, harika bir adam doğmuştu. Adı Stalin'di. O çölü sulamış, kolhozlar yaratmış, okullar inşa etmiş, eşleri yüzyıllarca süren baskıdan kurtarmıştı. Özbek halkına neşeli ve mutlu bir hayat vermişti."[369]

Savaşın ilk yıllarında Kırgızlar, kahramanca yurtseverliğin anlatılarında merkezi bir rol oynadı. Sadece yeni kahramanlar hızla belirlenmekle kalmadı, aynı zamanda eskilerde kalan bazı figürler de yeniden ortaya çıkarıldı. Savaş sırasında Kırgız Merkez Komitesi, Kırgız yazarlardan Manas Destanı'nın yeni bir versiyonunu yayınlamalarını istedi. Böylece Manas'ın bir savaşçı ve halkının lideri olarak nitelikleri yeniden vurgulanmaya başlandı. Ayrıca ünlü milliyetçi Kırgız ozanlar da Sovyet propagandasının önemli parçası haline geldi. Bunlardan biri 1916 İsyanı sırasında bazı şiirlerini yazmış olan ve tüm Kırgız şairleri arasında en fazla Rus karşıtı olarak kabul edilen Moldo Kırgız idi. Kırgız propaganda sekreteri Abdy Suerkulov, 1943'te şu açıklamayı yaptı:

"Kırgızistan işçileri tüm Sovyet halkıyla birlikte düşmanımıza karşı zafer kazanmak için arka planda savaşıyorlar. Kıtsal dünyamızı [Sviashchennaia Zemlia] olabildiğince çabuk özgürleştirmek için tüm güçlerini kullanıyorlar. Savaş kahramanlarımızın rütbeleri doluyor..."[370]

Deneyimli Sovyet propaganda makinesi her millet için özel olarak hazırlanmış çok çeşitli araçlar kullandı. Slav olmayan halklara ve bilhassa da Türkistan Türklerine Nazi tasarımları (Reich Komiserlikleri) hakkında bilgiler verildi. Destanlar, popüler şarkı ve hikâyeler, anavatanı sevmeyi ve işgalcilere karşı savaşmayı vurgulayan diğer türler de dâhil olmak üzere ulusal kahramanlık edebiyatı bu dönemde ön plana çıkarıldı. Leningrad merkezli Şarkiyat Enstitüsü, Alpamış destanını ve diğer kahramanlık temalı halk edebiyatı ürünlerini övdü ve bunlara dair çalışmalar yaptı.[371]

Rejim diğer taraftan ülkenin Rus kahramanlarını da diriltti, Rus Ordusu'nun geleneklerini eski durumuna getirdi ve din ile

369 C. D. Shaw, *Making Ivan-Uzbek: War, Friendship of the Peoples, and the Creation of Soviet Uzbekistan, 1941-1945*, s. 40.

370 M. Florin, "Becoming Soviet through War: The Kyrgyz and the Great Fatherland War", s. 503-504.

371 A. L. Alstadt, *The Azerbaijani Turks: Power and Identity under Russian Rule*, s. 155.

barışmak durumunda kaldı. Sovyet yönetimi savaş çabalarını dini açıdan hiçbir zaman haklı çıkarmamasına ve ön saflarda din bulundurmamasına rağmen, dini ayinlere zulmü bir süreliğine askıya aldı. Kiliseler ve camiler yeniden açıldı, dini kuruluşlara yeniden toplanmaları için izin verildi. 1943'te Orta Asya ve Kazakistan Müslümanlarının Ruhani İdaresi'nin kurulmasına ve Orta Asya Ulema Kongresi'ne izin çıktı. Bunun sonucunda toplanan Kurultay, Türkistan ve Kazakistan Müslümanları için manevi bir yönetim kurulmasını onayladı. Sovyetler Birliği'nin başka bölgelerindeki Müslümanlar ve diğer dinlerin takipçileri için de benzer kurumlar oluşturuldu. Rejim, bürokratik gözetim altında sınırlı dini faaliyete izin vererek bu hareketlerin tamamen yeraltına inmesini engelleyebileceğini ve onu izleyip kontrol edebileceğini umuyordu.[372]

Sovyet propagandasının dayandığı önemli bir nokta da çok uluslu birlik damarı idi. Bu bakış açısı savaş sırasında "*birleşik ve güçlü Sovyetler Birliği*" söylemi ile vücut bulan ve çok uluslu kayıpları vurgulayan resmi bir geçerliliğe de sahipti. Bununla birlikte Rus propagandası Nazi güçlerini yenmek için çok uluslu çabalara odaklanırken Rus askerlerinin de milliyetlerdeki farklılıkları görmezden geldiği anlamı da çıkarılmazdı.

Daha önce de vurgulandığı üzere Kızıl Ordu'nun Ruslar, Ukraynalılar, Beyaz Ruslar, Tatarlar, Yahudiler, Kazaklar, Kırgızlar, Türkmenler, Özbekler, Ermeniler, Gürcüler, Çuvaşlar, Azeriler, Başkurtlar ve Osetler'in de aralarında bulunduğu önemli sayıda 100'den fazla milleti vardı. Bu nedenle de ilgili birimlerin iki dilde eğitilmesi gerekliliği kayda değer bir sorundu çünkü tüm kılavuzlar Rusça idi. Rusça anlamayan, aynı zamanda ortak bir ikinci dili bile olmayanlar için sorun aşılamaz görünüyordu. Mesele sadece dil engeli olmayıp, aynı zamanda Sovyetler Birliği'ne şüpheli bağlılıktı.[373]

372 Adeeb Khalid, *Islam after Communism: Religion and Politics in Central Asia*, Berkeley & Los Angeles & Londra 2007, s. 78.

373 Çarlık rejimi, şüpheli sadakati nedeniyle bazı Kafkas milletlerini askerlik hizmetinden muaf tutmuştu. Komünistler de bazı ulusların güvenilmez veya başka bir şekilde askerlik hizmeti için uygun olmadığını düşünüyorlardı. 1938'deki Evrensel

Özellikle Türkistanlıların Rusça konuşamaması fazlasıyla dikkat çeken bir meseleydi. Rus Kızıl Ordu'da görev yapan Topçu askeri Georgii Minin bu durumu şu şekilde anlatıyordu:

"Birliklerimizin çok uluslu yapısı oldukça olumlu bir özellikti. Yalnızca Orta Asya Cumhuriyetleri'nin (Türkistan'ın) bazı yerlileri kendilerini belirgin bir şekilde ayırt ettiler. Rus dilini bilmiyorlardı ve genellikle kendi ana dillerinde ayrı ayrı konuşarak toplanıyorlardı. Onlara küçük kardeşlerimizmiş gibi hoşgörülü davrandık ve onları asla küçümsemedik."[374]

Ruslar, Türkistan'da iktidarlarını tesis ederken kanlı terörün hatıralarının Türkistanlıların zihninde hâlâ taze olduğunu bildiklerinden onlara güvenmekten korkuyorlardı. Bu nedenle Türkistanlılar rejim için tehlikeliydi. Kızıl Ordu'da Ruslar ile Türkistanlılar arasında büyük bir düşmanlık bulunuyordu. Özellikle de Türkistan birliklerinin dil engeli Ruslar tarafından sürekli alay konusu yapılıyordu. Ruslar, Türkistanlıları siyah yoldaşlar olarak adlandırdılar. Buna tepki olarak Türkler arasında Ruslara karşı antipati gelişti ve Türkistanlılar boş zamanlarında bir araya gelerek Ruslara yönelik aşağılayıcı bir şekilde konuştular.[375] Almanlar tarafından Türkistan Lejyonerlerine yapılan anketlerde de sıklıkla bu hususu destekler nitelikte, Kızıl Ordu'da bulunan Türklerin Asyalı olarak Ruslar tarafından aşağı görülüp dışlandığı belirtildi.[376] Nisan 1942'de yapılan bir değerlendirme, Doğu milletleri'nden askerlerin kendi dillerinde yayın veya gazeteler tarafından

---

Askeri Eğitim Yasası'ndan önce bazı milletler askerlik hizmetinden muaf tutulmuş ve bu etki artarak devam etmişti. Kızıl Ordu'da Türklerin istihdamı konusunda detaylı bilgiler için bkz. Walter Scott Dunn, *Hitler's Nemesis: The Red Army, 1930-1945*, Westport, CT 1994.

374 Georgii Minin ile yapılan röportaj, https://iremember.ru/en/memoirs/artillerymen/georgii-minin/

375 Harvard Project on the Soviet Social System. Schedule B, Vol. 8, Case 221 (interviewer J.R.). Widener Library, Harvard University, s. 13.

376 Dr. Karl von Schowingen'in "Türkistan ve Transkafkasya'daki Yeni Gelişmeler Karşısında Türk Tümenini Hatırlamak (Rückbesinnung auf die Turk-Division angesichts der neuen Entwicklung in Turkestan und Transkaukasien)" başlıklı çalışması, s. 8. BA-MA, MSG 2/4143.

hiç desteklenmediğini, ancak onları Almanlara katılmaya çağıran Nazi broşürleriyle bombardımana tutulduklarını ortaya çıkardı.[377]

Rus askerleri Müslümanları karalamak için argo terimler de kullandılar. Müslümanlar dâhil olmak üzere bunlarla sınırlı olmayan birçok milleti aşağıladılar. "*Natsmen" (milli azınlık)* olarak gördükleri halklardan biri olan Özbekleri korkaklıkla suçladılar.[378] Rus gençleri ve subaylarının "Natsmen" dışında kullandıkları hakaretlerden biri de "*çornaya zopa (kara çorba)*" idi.[379] Sovyetler'in gözünde Alman saflarına geçen Türkistanlılar ise *"Kara Faşistler"*di.

Görüldüğü üzere Rus askerlerinin Müslüman birliklere yönelik aşağı insan tutumu Nazilerden çok da farklı değildi. Rusların bakış açısıyla onlar sadece kültürel olarak geri değillerdi, aynı zamanda dil farklılıkları nedeniyle yetersiz ve eğitilemezlerdi. Rus askerlerine göre Müslüman Türkistanlılar çatışmadan kaçınmak için kendilerini yaralamaya da hazırlardı. Kızıl Ordu'da görevli bir Rus hemşiresi olan Nina Erdman, Özbek ve Tacikleri bu minvalde zikrediyordu.[380] Söz konusu söylem, Müslüman Türk askerlerin Sovyetler'in Almanya üzerindeki zaferine çok az katkıda bulunduğunu ima ediyordu.

Rus askerleri resmi Sovyet politikalarını yansıtan bir milliyet hiyerarşisini tanımlıyorlardı. Sovyet yönetimi de Rusları, kendilerini en çok feda eden ve dolayısıyla Sovyet zaferinden sorumlu en büyük grup olarak görüyordu. Şüphesiz savaş ölümlerinin toplam yüzdesine bakıldığında bu kaçınılmaz bir gerçekti. Bu tartışmanın yanı sıra Ruslar, kendine zarar verme ve intihar gibi sözde geri kalmışlıkları da dâhil olmak üzere aktif korkaklık yoluyla, Kızıl Ordu'nun başarısı için marjinal biçimde Müslüman Türkistanlıları karalamaktan vazgeçmiyordu.

---

377 C. D. Shaw, *Making Ivan-Uzbek: War, Friendship of the Peoples, and the Creation of Soviet Uzbekistan, 1941-1945*, s. 19-20.

378 Harvard Project on the Soviet Social System. Schedule B, Vol. 9, Case 641 (interviewer M.L.). Widener Library, Harvard University, s. 1.

379 H. İkram Han, *Bir Türkistanlının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları*, s. 22.

380 Nina Erdman ile yapılan röportaj, https://iremember.ru/en/memoirs/medics/nina-erdman/

Rus olmayanlar arasında tecrit duygusu, yabancı ve tehlikeli bir durumda yoğun bir şekilde moral bozucu olabiliyordu. Durum öylesine hassas boyutlara ulaşmıştı ki Kızıl Ordu birliklerinin etnik yapısı hakkındaki bilgiler giderek askeri bir sır haline geldi. 1944 yılına gelindiğinde, herhangi birinin doğası gereği kahraman olduğu düşüncesi (muhtemelen Ruslar hariç) bir kenara atıldı. Ordu içinde ulusal dillerdeki gazeteler, Rusların savaştaki rolünü vurgulamadığı için saldırıya uğradı.[381]

Stalin'in Sovyetler Birliği, Almanlara karşı savaşı kazandı, çünkü büyük oranda Almanların davranışlarından, kısmen de doğaçlama yeteneğinden dolayı devlet 1941 krizinden sağ çıkmayı başarabildi. Çetin bir yıpratma savaşında Alman savaş makinesinin üstesinden gelmek için yeterli teçhizat üretmek ve gereken sayıda insanı askere almak gerçekten dikkate değer bir noktaydı. Böylesine bir potansiyeli harekete geçirirken önemli olan devlet yöneticilerinin düşündükleri veya hissettikleri değil, nüfusun önemli bir bölümünü yönetmeye devam etme kabiliyetiydi.

Savaş sırasında sayısız kişi Sovyet ordusuna tekrar katılmıştı. Bu insanlar tam anlamıyla bir saldırı silahı olarak mayın temizleme görevlerinde kullanılan ceza taburlarına atandılar. Viktor Suvorov'un ifade ettiği üzere *"Almanlar, Sovyet ceza taburlarının kanıyla boğuldu."* Ayrıca ceza taburlarının yardımıyla Komünistler, potansiyel ve gerçek yerli düşmanlarından milyonlarca kişiyi yok ettiler ve rejimlerine karşı itaatsizliğin ya da direnişin büyümesine birkaç on yıl boyunca son verdiler.[382]

Alman savaş esiri kamplarından kurtulanların çoğunun, tutuklulukları sırasında Alman Ordusuna yeterince direnmediklerinden veya Almanlara Sovyet pozisyonları hakkında bilgi vererek onlarla iş birliği yaptıklarından şüpheleniliyordu. Bu tür insanlar genellikle sorgusuz sualsiz Sovyet kamplarına gönderildi. Bu bakış açısı Türkistanlılara uygulandığında iki temel faktör öne çıktı. İlk etken,

381 B. Schechter, "The People's Instructions: Indigenizing The Great Patriotic War Among Non-Russians", s. 112, 130.

382 Viktor Suvorov, *Inside the Soviet Army*, New York 1982, s. 241.

etnik kökenlerine bakılmaksızın Almanlar tarafından esir alınanlara karşı genel Sovyet güvensizliğiydi. İkinci faktör, Sovyet yönetiminden kaçan ve Alman Ordusu'yla iş birliği yapan Türkistan Lejyonu'na ilişkin Sovyet endişeleriydi. Bu nedenle Sovyet askeri yetkilileri, Alman savaş esiri kamplarında hapsedilmiş olan Türkistanlı askerlere çok dikkatli davrandılar. Hapisteyken Almanlarla iş birliği yaptığından şüphelenilenlerin çoğu vatana ihanetle suçlandı ve idam edildi. Suçlanmayanların birçoğu ise disiplin taburlarına gönderildi ve kendilerine, Alman Ordusu'yla savaşmak için tekrar ön saflara gönderilerek anavatanlarına sadakatlerini kanıtlama şansı verildi.

Taşkentli bir Özbek kadının anlattığına göre Alman Ordusu tarafından esir alınan kocası bir süre sonra serbest bırakılmış, ancak bu kez de Sovyet ordusu tarafından derhal Rus hapishanesine konulmuştu. Tutuklanmasının nedeni ise Almanlarla iş birliği yaptığı ve Almanlara şiddetle direnmediği şüphesiydi. Sonuçta Özbek tutuklu, askeri mahkeme tarafından Alman Ordusu'yla iş birliği yaptığı şüphesiyle ölüm cezasına çarptırılmıştı.[383] Sovyet yetkililer hain olarak tanımladıkları taraf değiştiren Türkleri, özellikle Almanya'da bulunan savaş arası göçmen grupları ile ilişkilendiriyordu.

Sovyet tarih yazımı, milyonlarca Sovyet vatandaşının, rejime yaygın bir halk desteğinin kanıtı olarak Silahlı Kuvvetlerde hizmet etmek için gönüllü olduğu şeklinde bir algı yaratmayı amaç edindi. Bu noktada zorunlu askerlik çağrısına cevap verme kararlarına ilişkin farklı yorumlar dikkat çekicidir. Bunun Rusya'nın tarihi bir anlayışı veya insanların vatansever motivasyonlarını talep etmesine olanak sağlayan Sosyalist deney inancı dâhil olmak üzere çeşitli faktörlere bağlı olduğunu savunanlar bulunmaktadır. Fakat şu husus açıktır ki Stalinist devleti zorunlu olarak desteklememekle birlikte, çok sayıda Türkistanlının çeşitli nedenlerle Sovyet Silahlı Kuvvetleri'ndeki hizmeti reddettiği biliniyordu. Bolşeviklere karşı savaşmak üzere Alman saflarına sığınan bir Özbek askerin *"Rus toprağı*

383 T. Dadabaev, *Identity and Memory in Post-Soviet Central Asia: Uzbekistan's Soviet Past*, s. 66.

Rusya'da yaşayan zavallı milletlerin çektikleri azap ve ıztırap kadar sonsuzdur" şeklindeki beyanı çoğu gerçeği aydınlatır niteliktedir.[384]

Moskova bölgesinden iki çiftçi'nin tanıklığına göre Türkistanlılar için her iki seçenek de ölümle eşdeğerdi. Bir tarafta korkunç makineli tüfekleriyle düşman Alman askerleri, diğer tarafta makineli tüfekli Rus komiserler bulunuyordu. Rus komiserler türlü hakaretler içerisinde Türkistanlıları ileri sürerek onları adeta ölüme zorluyorlardı. Alman hatlarını aşan bir Türkistanlı'nın tüm aile üyelerini kaybettiği feryadı üzerine komiserler acımasızca muamelelerini daha da şiddetlendiriyorlardı.[385]

Rus savaş propagandası Türkistan askerlerini kahramanca savaşmaya çağırarak, hainlerin ve korkakların, ailelerinin onurunu kıracağı ve evlerinde hoş karşılanmayacakları konusunda ikazlarda bulunuyordu. Bolşevikler, Türkistanlılara Hitler'in cumhuriyetlerine yönelik oluşturduğu tehdidi hatırlatmış ve onları kahraman atalarının cesur örneklerini anımsamaya çağırmıştı. Sonuç olarak Sovyet Devleti 1941'de çökmek üzereyken savaştan güçlenmiş olarak çıktı. Kırsal ayaklanmacılar, Sovyet Devletine ciddi şekilde zarar veremeyecek kadar zayıf olduklarını kabul etmek zorunda kaldılar. Bununla birlikte savaşın talihi değişim için tek güç değildi. Sovyetler de ideolojik olarak yeni şartlara kendini uyarladı. Savaş sırasında propaganda, Sovyetler Birliği'nin Sosyalist ve modernist kökenlerine vurgudan ziyade ortak bir Sovyet çilesi ve kahramanlığı konusunda daha kapsayıcı bir vizyon geliştirdi.

Sovyet dönemi boyunca Türkistan'ın askeri katkıları ve savaşta yaşanan deneyimler daha sonra esas olarak Rusya'nın kahramanca zaferine odaklanan ortak Sovyet tarihinde bir araya getirildi. Stalin'in 1945'te Rus halkına ithafen Nazilere karşı tarihi zaferi nedeniyle meşhur kadeh kaldırışından bu yana, Rus savaş deneyimi Sovyetler Birliği için genel anlamda egemen tarihsel anlatı haline geldi.

---

384 E. Kern, *Büyük Sarhoşluk: 1941-1945 Alman-Rus Seferi*, s. 30-31.

385 João Arthur Ciciliato Franzolin, *Die Wehrmacht: Die Offizielle Illustrierte Propagandazeitschrift der Deutschen Wehrmacht für das In- und Ausland (1936–1944)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Europa-Universität Flensburg, Flensburg 2017, s. 205.

2.6. Milli Türkistan Birlik Komitesi (MTBK)

2.6.1. Veli Kayyum Han

Veli Kayyum Han, Özbekistan'ın Taşkent şehrinde Kayum Alim Han ile Abide Alim Han'ın çocukları olarak 15 Temmuz 1904 tarihinde dünyaya geldi.[386] Yedisu Vilâyeti'nin Tokmak ve Carkent gibi kaza merkezlerinde ve Taşkent'te ticaretle uğraşan orta halli bir tüccar ailenin çocuğuydu.[387] Ailesi aydın kesimden olup Türkistan cemiyetine üyelikleri vardı. Veli Kayyum Han, eski ve yeni usul eğitim veren okullarda okumuş ve Nevai mektebini bitirdi. O dönemde kendilerine dil ve edebiyat konusunda ders veren Abdürrauf Fıtrat ile yakın temaslarda bulunan Kayyum Han onun kişiliğinden son derece etkilendi.[388]

Bilindiği gibi Sovyet ihtilali sonrasında ortaya çıkan koşullar içerisinde Türkistan'ın bir bölümünde Milli hükümetler teşkil edildi. Bu hükümetlerden Buhara Halk Cumhuriyeti'nin Eğitim Bakanı olan Abdurrauf Fıtrat ilmi sahada birtakım tedbirlerin alınması ve Türkistan'ın kültürel mânâda kalkınması gerektiğini düşünüyordu. Bu sebepten kalkınmada rol alacak kadroları yetiştirmek üzere yurtdışına 70 öğrenci gönderildi ve bunlardan biri de Veli Kayyum Han oldu.[389] 1922'de gönderildiği Almanya'da Berlin Üniversitesi Ziraat

386 Ahmet Özay, "Son Türkistanlı Veli Kayyum Han", *Turân-İlim ve Medeniyet Dergisi*, Sayı 13, 2011, s. IX. (Ahmet Özay'ın bu makalesinde Veli Kayyum Han'ın 08.12.1971 tarihli otobiyografisinin eşi Eva Kayyum Han tarafından kısaltılarak kaleme alınan şeklini görebilmekteyiz.)

387 Tahir Çağatay, *Türkistan Kurtuluş Hareketi ile İlgili Olaylardan Sahneler*, İstanbul 1959, s. 13.

388 BBC Uzbek kanalı tarafından yayınlanan *"Unutulan Tarih: Veli Kayum-Han ve Türkistan Lejyonu"* başlıklı videoda Veli Kayyum Han ile 1990 yılında yapılmış olan beş bölümlük röportaj yer almaktadır. Böylece Veli Kayyum Han'ın yaşamına ve çalışmalarına dair çok sayıda bilgiyi kendi anlatımından öğrenme imkânına kavuşuyoruz. 1990 yılında Veli Kayyum Han ile yapılan röportajdan (I. Kısım), https://www.youtube.com/watch?v=ljq4ngH64wc&list=PLJ3cvcMVFLk-7vwleFPobRBoOVE-rvXRK

389 Bu göç dalgası, 1917 Ekim Devrimi ve onu izleyen iç savaştan (1918-1922) sonra meydana gelen Rus göçünün ilk dalgası idi. II. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar mülteci hareketinden kaynaklanan sorunlar henüz çözülmemişti. Bu eski göçmenlerin veya savaş öncesi mültecilerin yalnızca yarısı, seçilen ev sahibi ülkenin vatandaşlığını alabildi, geri kalanı ise II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden

Fakültesinin yanı sıra aynı üniversitenin Siyasi Bilimler Fakültesi'nde de eğitim gördü.[390] Veli Kayyum Han'ın Berlin Üniversitesi'nde öğrencilik yaptığına dair kayıtlar mevcuttur.[391] Berlin Üniversitesi Alman Yabancılar Enstitüsü, Alman dili ve kültürü ile tanışmak isteyen ve ağırlıklı olarak yabancı öğrenciler için dil seminerleri sunan bir eğitim enstitüsü idi. Enstitü Direktörü Prof. Dr. Georg Kartzke, öğrencilik yıllarında Veli Kayyum'a yönelik yardım girişiminde bulundu.[392] Kayyum Han, Siyasi Bilimler Fakültesinde "*Kulturpolitik in Turkestan*" yani "*Türkistan'da Kültür Politikası*" konulu bitirme tezi ile devlet imtihanını kazandı. Öğrencilik yıllarının sonlarında Alman basınında Türkistan konusu ile ilgili birtakım makaleler yazmaya başlayan Kayyum Han böylece basın yoluyla Türkistan'ın bağımsızlığına yönelik katkılarda bulundu.[393]

Kayyum Han, Kaiser Wilhelm Enstitüsünün vermiş olduğu görevle iki yıl süren ve daha sonra kitap olarak çıkacak olan Türkistan'da pamukçuluk konusunda ilmi bir çalışma da yaptı. Diğer taraftan Uluslararası Gazeteciler Birliğine üye olan Kayyum Han, Amiral Thrötte tarafından yayınlanan *Der Nahe Osten (Yakın Şark)* isimli dergide vazifeli oldu, çeşitli Alman gazetelerinde makaleler kaleme aldı.[394] Nazilerin iktidara gelişinden sonra Rusya Enstitüsü ve Dış Siyaset Dairesi olarak bilinen APA'da çalışarak Türkistan'daki Sovyet ziraati hakkında araştırmalarda bulundu ve bu konulara ilişkin raporlar sundu.[395] Türkistan'da pamuk ekimi üzerine yapmış

---

sonra yardım kuruluşlarının korumasına ve desteğine yasal ve maddi olarak bağlı kaldı. 1937'de Avrupa'da Rus kökenli yaklaşık 335.000 vatansız kişi vardı. 31 Mart 1946'da Birleşmiş Milletler'e göre 256.000 vatansız mülteci'nin 150.000'i Sovyet vatandaşıydı. Bkz. Anne Kuhlmann-Smirnov, *Stiller als Wasser, tiefer als Gras: zur Migrationsgeschichte der Russischen Displaced Persons in Deutschland nach dem Zweiten Weltkrieg*, Bremen 2005, s. 14.

390 A. Özay, "Son Türkistanlı Veli Kayyum Han", s. X.

391 *Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz*, VI. HA, NI Becker, C. H., Nr. 5576.

392 *Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz*, VI. HA, NI Becker, C. H., Nr. 5618.

393 B. Hayit, *Milli Türkistan Hürriyet Dâvası: "Milli Türkistan" Mecmuasında Bildirilgan Fikirler*, s. 638.

394 A. Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, s. 524-525.

395 P. von zur Mühlen, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halkları'nın Milliyetçiliği*, s. 33.

olduğu çalışmalarda Alman makamlarından araştırma ödeneği de aldı.[396] Bu dönemde kendisinin NSDAP üyesi olduğuna ve Nasyonal Sosyalist düşünceyi benimsediğine dair malumat bulmak zordur.[397] Bununla birlikte Sovyetler Birliği'ne ve Türkistan'a yönelik araştırmalarıyla Alman makamlarına katkılar sağladığı açıktır.

Veli Kayyum Han son derece modern fikirlere sahipti. Kızlara başörtüsü takılmasını söyleyen Özbek geleneklerinden nefret ediyor ve böyle gelenekler için asla savaşmayacağını ifade ediyordu. Kayyum Han, gerçek bir Türkistan, gerçek bir kültür ve teknoloji için öleceğini ifade ediyordu.[398]

II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Veli Kayyum Han'ın güçlü bir Türkistanlı lider olarak belirdiği ve Alman makamları nezdinde giderek itibar kazandığı açıktır. Savaş esirleri mevzuunda yardımcılığını üstlendiği büyük mücadele insanı Mustafa Çokayoğlu Aralık 1941'de ölünce Veli Kayyum Han tüm yükü omuzladı. Kendisi aynı zamanda Avrupa'da yaşayan tek Türkistanlı göçmendi. Diğer tüm eski göçmenler ya Türkiye, Afganistan, Pakistan gibi ülkelerde ya da Arap memleketlerinde bulunuyorlardı.[399]

2.6.2. MTBK'nın Kuruluşu ve Faaliyetleri

1942'de Doğu Bakanlığı'ndan Kafkasya-Türkistan Dairesi Başkanı Prof. von Mende, askerlere Nazi hiyerarşisinde bir miktar temsil sağlamak için "*Mittelstelle*" yani "*İrtibat Büroları*" kurdu. İlk kurulan "*Türkistan İrtibat Bürosu*"nu, Kafkasya, İdil Ural Tatarları

396 Alman Araştırma Cemiyeti Başkanı Mentzel ile Tarım Bilimi ve Genel Biyoloji Uzmanlık Bölümü Başkanı Meyer'in Veli Kayyum'a gönderdiği 7 Kasım 1941 tarihli belgede Kayyum Han'ın yapmış olduğu çalışma karşılığında araştırma ödeneğinin (1 Ekim 1941'den 30 Kasım 1941'e kadar 275 RM) uzatıldığından bahsedilmektedir. BArch, R 73/12017.

397 Alman vatandaşlığı bulunmayan Veli Kayyum Han'ın NSDAP üyeliğinin olması akla yatkın görünmemektedir. Bununla birlikte Nasyonal Sosyalizm ideolojisi ile erken dönemlerde tanışmış olması kuvvetle muhtemeldir.

398 BA-MA, MSG 241/16.

399 Harvard Project on the Soviet Social System. Schedule B, Vol. 8, Case 221 (interviewer J.R.). Widener Library, Harvard University, s. 2.

ve Kırım Tatar İrtibat Büroları takip etti.[400] Nazilerin Türkistan'a yönelik doğrudan bir ilhak ve müstemlekeleştirme siyaseti olmadığından Türkistan İrtibat Dairesi'nin teşkiline yönelik bir direnç ortaya çıkmamıştı. İrtibat büroları kısa süre sonra yoğun bir şekilde siyasi işlerle meşgul oldu. Tarihçi Alexander Dallin bu nedenle von Mende'yi "*azınlıkların efendisi ve ana koruyucusu*" olarak adlandırdı. Onun deyimiyle Prof. Mende, bu grupların çıkarlarını gözeten bir tür yardımsever figür konumundaydı.

Prof. Mende, daha evvel de değindiğimiz SS teşkilatı tarafından yayınlanan kötü şöhretli *Der Untermensch* kitapçığının yasaklanması için de mücadele verdi. Mende'nin ifadesiyle Doğu Bakanlığı sözlü ve yazılı birçok talimatıyla bu gibi saldırılarla sürekli mücadele etti. 1941 sonbaharında Bakanlık, Abwehr şefiyle iş birliği içinde Sovyet savaş esirleri arasında Türkistanlıların tasfiyesi emrine başarıyla karşı koydu.[401]

Prof. Mende, başta Türkistan Türkleri dâhil olmak üzere tüm Türk halklarının sorumluluğunu resmen üzerine aldı. Bu sorumluluk bilinciyle Mende, İrtibat bürolarını güçlendirmek için bir an önce harekete geçti. Göçmenleri Doğu Bakanlığı maaş bordrosuna dâhil etti ve İrtibat Bürolarını "*rehberlik büroları*" ve ardından "*ulusal komiteler*" olarak yeniden adlandırdı. Böylece sürgündeki Türkistan Hükümeti olarak faaliyet gösterecek olan MTBK ortaya çıktı.[402]

MTBK Başkanı Veli Kayyum Han'ın SS Şefi Heinrich Himmler'e yazmış olduğu 1944 tarihli mektupta, Komite'nin kuruluş tarihi 14 Kasım 1942 olarak belirtildi.[403] Böylece MTBK, Almanya tarafından Türkistan meselelerinde en yüksek otorite olarak tanındı. Kayyum Han, Almanlardan Milli Birlik Komitesi kurma müsaadesi alan ilk kişi, MTBK ise Milli Hükümet statüsü kazanarak Türkistan Hükümeti olarak kabul gören tek organizasyon

400 Türkistan İrtibat Dairesi, sonraları kurulacak olan MTBK'nın temelini teşkil etmiştir.

401 Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Zu der Buchbesprechung "Freiwilligenverbände" in O-P Nr. 34 nimmt Herr Professor von Mende wie folgt Stellung*, ZS 413-3.

402 Almanca ifadesi: National Turkestanischen Einheitskomitees.

403 BArch, NS 31/30.

oldu.[404] Kurulan azınlık komiteleri içerisinde şüphesiz en önemlisi Veli Kayyum Han'ın başında bulunduğu MTBK idi.

Mende sonraki girişimleriyle de azınlıkların ve özellikle Türkistanlıların haklarını daha da genişletti. Sovyet Doğu halklarının temsilcilikleri arasında bir anlamda *"Primus inter pares" (eşitler arasında birinci)* olan Veli Kayyum Han'ın başında bulunduğu Berlin Nürnberger caddesindeki MTBK, Almanlar için yüksek değer taşıdı. Tüm Alman iktidar aygıtı, konumunu sağlamlaştırmak için Kayyum Han'a destek sağladı. Böylece Kayyum Han'a tam hareket ve güven özgürlüğü verilerek onun isteği üzerine muhalif kişi ve çevreler tasfiye edildi. Ayrıca kendisine konumunu yükseltmek için diplomatik pasaport ve bir araba verildi.[405] Berger Memorandumu'na göre Kayyum Han, Türk-SS'in de tek temsilcisi olarak görülüyordu.[406] Tüm bunlar Kayyum Han'a hareket serbestisi tanıyan koşulların sonucuydu.

Veli Kayyum Han, MTBK'nın kuruluş aşamalarında Doğu Bakanlığı ile belirli konularda uzlaşma sağladı.[407] Öncelikle Türkistan'a ilişkin tüm siyasi çalışmalar MTBK'nın kontrolünde olacaktı. Aynı şekilde Türkistan Lejyonu da komitenin denetimi altında bulunacak ve lejyon askerleri Alman askerleriyle eşit haklara sahip olacaktı. Diğer taraftan mali açıdan komite ve lejyonun bütün ihtiyaçları Alman Hükümeti tarafından karşılanacak, Türkistan bağımsızlığa kavuştuktan sonra bu borç geri ödenecekti.[408]

Resmî anlamda siyasi bir oluşum olan MTBK, Türkistan Lejyonu'nun yaratılması ve işleyişinden sorumluydu. Alman yetkililer Türkistan Lejyonu'nun yaratılmasını Türkistanlıların Bolşevizme son verme arzuları şeklinde sunmaya çalıştı. Diğer taraftan Naziler Türkistanlıların ulusal kurtuluş hareketine destek veriyor ve etkili

404 BArch, NS 31/30.

405 BArch, NS 31/43.

406 Insitut für Zeitgeschichte (IfZ), MA 364/1.

407 Alman belgeleri Komitenin kuruluşunda Doğu Bakanlığı'nın aktif desteğini doğrulamaktadır. Kuruluş aşamasında Dışişleri Bakanlığı ile de mutabık kalınmıştır. 15 Haziran 1944 tarihli yazı. BArch, NS 19/3573.

408 A. Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, s. 537.

bir yardım sağlıyor gibi görünürken lejyonlarda görev alan Türkistanlılara başka bir seçenek de tanımıyordu. MTBK sadece Türkistanlıları birleştirmek için değil aynı zamanda geleceğin bağımsız Türkistanını yönetecek mekanizmalar geliştirmek için de çalışıyordu. Komite, gelecekteki devlet kurumlarının bir tür mini modeline sahipti ve askeriye, bilim, eğitim, edebiyat, tıp, yayıncılık, enformasyon, doğulu işçilerin yönetimi ve savaş esirlerine hizmet gibi dokuz faaliyet alanını temsil ediyordu. Komite, gelecekteki bağımsız Türkistan Hükümeti'nin çekirdeğinin güçlü bir müttefik devletin resmî desteğiyle kurulduğu gerçeğinden oluşuyordu. MTBK'nın durumunun benzersizliği, Türkistan tarihinde ilk kez gelecekteki bağımsız Türkistan Hükümeti'nin çekirdeğinin, Türkistan dışında bir savaşta oluşmasıydı.

MTBK çeşitli departmanlardan teşekkül ediyordu. En tepede yönetici olarak Başkan Veli Kayyum Han bulunuyordu. Askeri Departmandan Baymirza Hayit ve Ramazan Kurcan sorumluydu. Genel Sekreter Said Kerimi idi. İdeoloji ve Radyo işlerinden Ergeş Şermet, Enformasyondan Ramazan Kurban, Basın bölümünün Edebi dergilerinden Macit Ayıtbayoğlu, "Milli Türkistan" gazetesinden Ahmetcan Ömerhan, "Yeni Türkistan" gazetesinden Baki Abdurasak sorumluydu. Bilim Departmanı'nda Ahad Salimi, personel şefi olarak da Sattar Almanbet bulunuyordu.[409] Başkanlık Divanı dört Kazak, üç Türkmen, üç Özbek, iki Tacik ve iki Kırgızdan oluşuyordu. Her grup kendi ulusal çıkarlarının peşinden gittiği için farklı halkların temsilcileri arasında hizipler arası bir mücadele vardı.[410] Diğer taraftan yönetici kadro, Alman hükümet temsilcileri ile koordinasyon halinde çalışmalarını yürütüyordu.[411] Alman makamları tarafından tanınan ulusal temsilciliklerin görevleri, Alman yetkililer ile iş birliği içerisinde halklarının üyelerinin çıkarlarını temsil etmekti.

409 Stephen Lee Crane, *Survivor from an Unknown War*, Upland 1999, s. 296; Ayrıca bkz. BA-MA, MSG 241/16.

410 *General Vlasov: Istoriya Predatelstva*, ed. A. N. Artizov, c. II, Moskova 2015, s. 794.

411 Bu kişiler, Dışişleri Bakanlığı'ndan Dr. Johannes Benzing, Wehrmacht'tan Binbaşı Luderzen, Doğu Bakanlığı'ndan Prof. Gerhard von Mende, Propaganda Bakanlığı'ndan Doer ve SS teşkilatı'ndan Prof. Oslo idi.

MTBK, Türkistan Devleti'nin ideolojisinin geliştirildiği Mustafa Çokay'ın fikriyatına sahipti. Bununla birlikte Kayyum Han'ın Türkistan Türkleri üzerinde Çokayoğlu gibi birleştirici bir etkisi olmadığı da anlaşılıyordu. Veli Kayyum Han'a yönelik gerek komite içinde gerekse farklı çevrelerde muhalefet sesleri zaman zaman rahatsız edici boyutlara ulaştı. Kayyum Han, aşiretçilik yaptığı ve rüşvet aldığı şeklinde ciddi ithamlarla karşılaştı. 29 Eylül 1944'te Prof. Mende, Dr. Arlt ve Dr. Olzscha'nın yapmış olduğu görüşmede "*Milli Komite temsilcisi Kayyum Han'ın, işlevinde Primus inter pares (eşitler arasında birinci) olarak kabul edildiği, bununla birlikte komitenin, bir bireyin değil, Türkistan halkının gerçek bir temsilcisi olarak işlev görmesi için bazı aşırılıkların kademeli olarak bastırılması*" gerektiği açıkça ifade edildi.[412]

Baymirza Hayit, 15 Kasım 1942 tarihli Milli Türkistan gazetesindeki yazısında "*Ortak güçlerimizi bir noktada toplayıp onlarla düşmana, yani Bolşevizme karşı koymak zaruridir. Bu bizim gelecekteki mutlu yaşamımızı belirleyecek. Bu güçleri yönetmek, bundan yararlanmak ve tüm bu konuları ele almak için bir Türkistan Komitesi teşkil edildi.*" diyerek MTBK'nın kuruluş gerekçesini kesin bir dille ifade etti. Hayit'in belirttiği üzere Komite, gelecekteki Türkistan Milli Hükümeti'nin temeliydi. Türkistan'ın şimdiki ve gelecekteki tüm işleri bu komitenin uhdesi altındaydı. Oluşumun amaçları

412 BArch, NS 31/27; Veli Kayyum Han'a yönelik ithamlar konusunda bkz. BArch, NS 31/43, "*Kayyum kendi şahsına yeminli bir grup çalışan oluşturmak için iki yöntem kullanır: nakit bağışlar ve rüşvet, sadece kendi topluluğundan (Özbekler) insanlardan yararlanma. Kayyum bir Özbek olarak sorumlu personeli için sadece Özbekler'i kullanıyor. Kayyum, diktatörlük pozisyonunun daralacağından korktuğu için birleşme çalışmasında ona yardım etme girişimlerine karşı düşmanca davranıyor. Özbek olmayanlar bundan şikayet ederlerse, Bolşevik veya ayrılıkçı oldukları gerekçesiyle suçlanıyor, uzaklaştırılıyor veya hapsediliyorlar. Kayyum, ulusal platformu genişletmek ve propagandayı yoğunlaştırmak amacıyla tekliflerde bulunduğu için 1943'te bir Kazak'ı Bolşevik diyerek tutuklattı. Kayyum başlangıçta kendisine sürekli olarak bencil aşiret politikasını işaret eden Türkmen Kurban'ı susturdu. Kayyum Türkistan fikrinden söz etse de Özbek olmayanlar arasında bağlılık kazanamadığı için yalnızca kendisine yakın olan Özbekler bulunmaktadır... Kayyum'un övülen Alman yanlısı tavrı, tüm Türkistanlıları birleştirme göreviyle baş edemezse yeterli olmaz.*" Bir diğer belgede de Veli Kayyum Han'ın tatminsiz kişiliğinden bahis bulunmaktadır. BArch, NS 31/42.

noktasında Hayit şöyle diyordu: *"Bir sınıfımız yoktur ve sınıfla savaşmak için bir fırka oluşturmamıza gerek yoktur. Bizim elimiz birdir ve dileğimiz de birdir; bu, Ruslara karşı, Rus emperyalizmine karşı mücadeledir. Türkistan komitesinin bu mücadeleyi yürütecek bir savaş birliği vardır. Bu savaş birliği tüm gücüyle işini yapmaktadır... Şimdiki kadromuzun Bolşevizme karşı devrimci bir rol oynayacağına şüphe yok. Türkistan'ın istiklalini sağlamak bize bağlı."*[413]

8-10 Haziran 1944 tarihinde I. Milli Türkistan Birliği Komitesi Kongresi; parti, devlet ve Silahlı Kuvvetlerin temsilcilerinin huzurunda Viyana'da gerçekleştirildi.[414] Başkan Kayyum Han, komitenin çalışmalarına ve Türkistan'ın tüm sorunlarına ilişkin kapsamlı bir genel konuşma yaptı. Çalışmanın odak noktası özellikle Türk Lejyonerleri'nin savaştaki aktif konumları ve bunun Alman Silahlı Kuvvetleri ve SS bağlamındaki durumuydu. Kuzey Kafkasya, Ermenistan, Gürcistan, Volga ve Kırım Tatarları kongreye selamlarını ileterek Büyük Alman Reich'ıyla özgürlük mücadelesi veren tüm Doğu halklarının yakın kader bağlarını vurguladılar.[415] En önemlisi de Adolf Hitler, Kurultayı tebrik ederek Başkan Veli Kayyum Han'a bir telgraf gönderdi.[416] Böylece Alman Hükümeti MTBK'nın esaslarını tasvip etmiş oldu. Kurultaydan sonra Alman Hükümeti, MTBK'yı Türkistan'ın Milli Geçici Hükümeti ve Türkistan Lejyonu'nu

413 B. Hayit, *Milli Türkistan Hürriyet Dâvası: "Milli Türkistan" Mecmuasında Bildirilgan Fikirler*, s. 24-26.

414 Milli Türkistan Birliği Komitesi Kongresi, Viyana'nın Schwarzenbergplatz meydanındaki Kongre salonunda yapılmıştır. Propaganda Bakanı Goebbels'in talimatı nedeniyle kongre Alman basınında fazla yer bulamamıştır.

415 *Deutsche Zeitung im Ostland*, 15 Haziran 1944; *Feldzeitung: Nachrichtenblatt einer Armee im Osten*, 16 Haziran 1944.

416 Hitler, Kongrenin açılışını şu sözlerle karşılamıştı: *"Bana sıcak bir şekilde gönderilen selamlar için Viyana'daki Milli Türkistan Birlik Komitesi'nin 1. Kongresinde katılımcılara yürekten teşekkür ederim." Yeni Türkistan*, 1 Ocak 1945. BA-MA, MSG 123/10. Deutsche Uebersetzung und Inhaltsangabe der Turkestanischen Zeitung, Jani Türkistan; Veli Kayyum Han, Himmler'e gönderdiği mektupta telgrafa dair şunları söylemektedir: "Bu birlik özellikle Temmuz 1944'te I. Türkistan Ulusal Kongresi vesilesiyle dile getirildi ve doğrudan Birlik Komitesi Başkanı'na hitaben yazılan Führer telgrafıyla birbirimize daha da sıkı bağlandık ve mücadele ruhumuz büyüdü" BArch, NS 31/30. 14 Ekim 1944 tarihli mektup.

da Türkistan'ın Milli Ordusu olarak tanıdı.[417] Almanlar Türkistan'ın bağımsızlığı konusunda uzun zaman sessiz kalmış olsalar da bir Alman belgesine göre Doğu Bakanı Rosenberg, Alman Hükümeti adına Türkistan'ın bağımsızlığının tanınmasına dair belgeyi 18 Mart 1945 tarihinde imzalamıştı.[418]

Kongreye 36'sı gözlemci sıfatını taşıyan 573 delege katıldı. Toplantı salonunun sahnesine beş Türkistanlı'nın refakat ettiği Türkistan bayrağı asıldı. Kürsüde "*Tanrı Biz Bilan (Tanrı bizimle)*" ve "*Türkistan*" ibareleri bulunmakta idi. Kongre'de 50'nin üzerinde delege söz alıp konuşmuş, 230'dan fazla yazılı soru cevaplandırıldı. Komitenin hukuki durumu tespit edilerek tasavvur edilen Türkistan Devleti'nin yapısı üzerinde tartışıldı, laiklik ilkesinin benimseneceği, kız ve erkek çocukların hukuken eşitliği gibi hususlar Kongre'de belirlendi. Kongre 13 kişiden müteşekkil komite azalarını tasdik etti, 70 kişiden teşekkül eden Millet Meclisi'nin üyelerinin seçimi yapıldı. Ayrıca 11 Haziran 1944'te Millet Meclisi üyeleri ilk toplantılarını yaptı ve komitenin gelecekteki planları hususunda münazaralar gerçekleştirildi.[419]

Savaş zamanı Almanyası'nda çok çeşitli Sovyet azınlıkları bulunuyordu. Bu insanlardan birçoğu; liderleri, bölünmeleri, programları ve özlemleri olan sayısız grup ve alt grup halinde organize edildi. Sonsuz çeşitlilik gösteren bu milliyetçi örgütler, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve kendi milliyetlerinin bağımsızlığı gibi temel bir amacı paylaştılar. Söz konusu grupların kaderi, neredeyse bileşenleri kadar karmaşıktı. Bununla birlikte en geniş ve en genel terimlerle belirtilmesi gereken gerçeklerden biri, Almanya'ya coğrafi anlamda en uzak olan milletlerin en iyi durumda olduğuydu. Bu nedenle MTBK önemli ölçüde bağımsız bir şekilde faaliyette bulundu. Türkistan coğrafyası Hitler'in doğrudan işgal planları arasında yer almadığından, komite bu konumunu korumayı büyük oranda başardı. Diğer taraftan MTBK, Alman tarihçi Franz Wilhelm Seidler'in ifadesiyle

417 H. İkram Han, *Bir Türkistanlının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları*, s. 135.

418 BA-MA, MSG 241/4.

419 Ömer Özcan, "Millî Türkistan Birlik Komitesinin 1. Kongresi", *21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği-Muzaffer Özdağ'a Armağan*, I. Cilt, Ankara 2003, s. 110-116.

diğer milletlere örnek teşkil eden son derece Rus karşıtı bir çizgi izliyordu.[420]

MTBK Başkanı Veli Kayyum Han mücadelelerini şu sözlerle açıkladı:

"Emperyalistlerin bize ihanet edebileceği zaman sona erdi. Bugünün kavgası çok önemlidir. Sloganımız Alman halkıyla aynı: Olmak ya da olmamak! Bu yüzden mücadelemizde doğru yolda kalmalıyız."[421]

Türkistan Milli Komitesi'nin programı, bağımsız bir Türkistan'ın yaratılması, Kazak, Özbek, Kırgız ve Türkmenlerin tek bir ulus olarak birleşmesi, Sovyetler Birliği'nden ayrılma, gençlerin milli ruhla eğitilmesi, Türk kültürünün yaygınlaştırılması ve Türkiye ile bağların güçlendirilmesi gibi önemli çizgilere sahipti. Ulusal temsilciler, Alman makamlarıyla iş birliği içinde, gönüllü birimlerin propaganda desteği ve katılımcılarının manevi eğitimi ile görevlendirildi. Bunun için doğrudan askeri birimlerde rapor hazırlamaları önerildi. Kayyum Han, Nisan 1945'e kadar Alman askeri komutanlığı'nın bu görevlerini yürüttü.[422]

Türkiye ile olan ilişkiler MTBK ve Veli Kayyum Han için oldukça önemliydi. Aralık 1942'de Kayyum Han, Almanya'nın Ankara Büyükelçisi von Papen'in isteği üzerine gerçekleştirilen dört hafta sürecek bir Türkiye ziyaretinde bulundu. Ziyaretten maksat Türk polikacılarına Alman Doğu politikasında Türklere verilen önemi göstermekti. Diğer taraftan Türk çevrelerinde olumlu bir imaj yaratılarak Türk siyasetini Mihver çizgisine çekmek de amaçlandı. Bu nedenle Veli Kayyum Han'a Bakanlık direktörü Leibbrandt'ın imzasıyla Türkistan'ın bağımsızlığının tanındığını belirten bir yazı verildi.[423]

MTBK ve Türkistanlılar, bağımsız bir Türkistan düşüncesine sıkı sıkıya bağlıydılar. Esasen Kazak ve Kırgız halkı ile Özbekler ve Türkmenler arasındaki farklılıklar Bavyera ve Württemberg

420 Franz Wilhelm Seidler, *Die Kollaboration 1939-1945: Zeitgeschichtliche Dokumentation in Biographien*, Münih 1999, s. 278.

421 *Yeni Türkistan*, 4 Ocak 1945. BA-MA, MSG 123/10. Deutsche Uebersetzung und Inhaltsangabe der Turkestanischen Zeitung, Jani Türkistan.

422 *General Vlasov: Istoriya Predatelstva*, ed. A. N. Artizov, c. I, Moskova 2015, s. 1056.

423 A. Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, s. 539.

arasındaki farklar kadar büyük olmadığı halde Bolşevikler halkı beş cumhuriyete ayırmıştı.[424] İşte MTBK'nın temel amacı, bölünmüş olan bu coğrafyayı tekrar birleştirmek idi.[425] Türkistan Lejyonu'nun, Sovyet Müslümanları için diğer birimlerin oluşumunda yer alan ulusal komitelerin ve siyasi göçmenlerin çoğu ne din adamları ne de ideolojik olarak Pan-İslamizm veya Selefilik ustalarıydı. Esasen bu insanlar milliyetçilerdi, kökleri genellikle Cedidizm ve daha geniş Pan-Türkist hareketten geliyordu. İslâm daha geniş bir etnik ve kültürel kimliğin unsuruydu. Siyasi hedef, bir İslâm Emirliği veya küresel bir hilafet yerine bağımsız bir Türkistan Cumhuriyeti idi. Türkistan Lejyonu, önderliğin siyasi mesajını taşıyacak ve Bolşevik karşıtı davayı meşrulaştıracak din adamlarına sahip olmasına rağmen lejyonun bayrağı İslâmi semboller içermiyordu. Sadece Hokand Özerkliği'nin gök mavisi ve kırmızı bayrağından ilham alınarak ok ve yay motifleri kullanıldı. Diğer taraftan Çağatay Türkçesinin Latin harfleriyle iletişim dili olarak tanıtılması için girişimlerde bulunuldu. Almanca ile Çağatayca lejyonun resmi diliydi. MTBK pek çok bakımdan Türkistan milliyetçiliğine önemli katkılar yaptı.

MTBK, lejyonerlerin politik açıdan eğitim faaliyetlerini önemsedi. Lejyonerlerin evlerine telsizler yerleştirilerek Almanca ve Türkistan Türkçesinde radyo yayınları yapıldı. Lejyonerler böylece Nasyonal Sosyalizm ideolojisi hakkında bilgilendiriliyor ve bu yolla Bolşevizm propagandasının iç yüzü hususunda farkındalık oluşturuluyordu. MTBK radyo yayınlarının bölüm şefi olan Ergeş Şermet öncülüğünde Radyo Veneta, Berlin'de yayın yapıyordu. Programlar Alexanderplatz'daki büroda hazırlanıyor ve yayınlar Königs Wusterhausen isimli kasabadan gerçekleştiriliyordu. Radyoda bölüm şefi Ergeş Şermet haricinde Hüseyin İkram Han, Dr. Varis Karimi, Dr. Sabir Mubarak, Gazeteci Bakizade, Onbaşı Aman Berdimurat ve Koşalak gibi isimler de görev yapıyordu. Radyo Veneta'da Türkistan

424 Harvard Project on the Soviet Social System. Schedule B, Vol. 8, Case 221 (interviewer J.R.). Widener Library, Harvard University, s. 38-39.

425 BA-MA, MSG 241/2.

Lejyonerlerine dair haberler yapılıyor, şarkı programları düzenleniyor ve milli müzikler çalınıyordu.[426]

Bilimsel eğitimler Türkistan'ın kendi dilinde idi. Tüm propaganda çalışmaları ve siyasi eğitim, MTBK'nın belirlediği zemine uygun olarak icra edildi. Diğer taraftan çok sayıda Türkistanlı, Alman halkının yaşam ve kültürünün tanıtılması maksadıyla Alman şehirlerini ve özellikle Berlin'i ziyaret ediyorlardı. 3-4 hafta bu şehirlerde kalan Türkistanlılar hem gözlem yapma fırsatı buluyorlar hem de özel dersler dinliyorlardı.[427] Bu tür geziler bazı Alman yetkililer tarafından yanlış bulunuyor, Alman kültürünün özüne nüfuz etme yönündeki böylesi girişimler olumsuz karşılanıyordu. Bu bakış açısına göre Bolşevik eğitim sürecinden geçmiş bir Türkistanlı için Hitler yemini bir anlam ifade etmiyor, böylesi insanların ihanet tohumu taşıdıkları düşünülüyordu.[428]

Alman yönetimi, Türkistanlıları özellikle propaganda ve istihbarat amaçları noktasında yararlı bulduğu için MTBK'nın on iki bölümünden beşine propaganda görevleri verildi.[429] MTBK'nın 27 iyi eğitimli propagandacıdan oluşan bir Propaganda Departmanı bulunuyordu. Birimlerinde 653 propagandacı faal olarak görev yapıyordu. Ayrıca lejyon; 24 öğretim görevlisi, 15 resim süpervizörü ve 56 kişilik müzik ve oyuncu grubuna sahip propaganda alayını çalıştırıyordu. İlaveten 13 özel broşür ve ulusal propaganda için yönergeler içeren toplam 705 talimat da yayınlamıştı. Bu kapsamda Wehrmacht'ın Propaganda Dairesi ile iş birliği halinde 52 propaganda kursu düzenlendi ve 118 farklı broşür Rus cephesinin

426 H. İkram Han, *Bir Türkistanlının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları*, s. 124.

427 15 Mart-30 Nisan 1943 arasında Berlin, Dresden, Breslau, Görlitz'in aralarında bulunduğu pek çok şehre gezi düzenlenmiş ve 2.290 lejyoner kaydedilmiştir. Özellikle de Dresden gezisi Türk Lejyonerler üzerinde ciddi bir etki bırakmıştır. Diğer taraftan Alman sivil halkının lejyonerlere yönelik tutumu da her yerde uzlaşmacı görünmüştür. BA-MA, RH 26-162/20; B. Hayit, *Millî Türkistan Hürriyet Davası: "Milli Türkistan" Mecmuasında Bildirilgan Fikirler*, s. 13-16.

428 BA-MA, MSG 241/16.

429 Bruno De Cordier, "The Fedayeen of the Reich: Muslims, Islam and Collaborationism During World War II", *China and Eurasia Forum Quarterly*, 8/1, 2010, s. 37.

gerisine bırakıldı. MTBK propagandası şu slogan altında faaliyet gösteriyordu: *"Özgürlük ve Bağımsızlık."*[430]

2.6.3. MTBK'nın Alman Hükümeti'yle İlişkileri

MTBK, faaliyetlerini sürdürürken genellikle Rosenberg ve Doğu Bakanlığı'nın hem materyal hem de siyasi desteğini arkasına almıştı. Almanlar Kayyum Han'ın etkisinin artmasından memnundu. Çünkü onu sadık ve güvenilir görüyorlardı. Veli Kayyum'a *"Han"* ünvanı verilmesi dahi başlı başına Alman Hükümeti'yle olan olumlu ilişkilerini ortaya koyuyordu. Veli Kayyum Han'ın arkadaşı olan Tahir Çağatay'ın düşüncesine göre "*Seine majestät, Hochheit, Ata*" gibi vasıflarla teçhiz edilmiş olan "Han" terimi, sırf bir Nazi rejimi mamulâtından başka bir şey değildi.[431] Ancak "Han" ünvanının Türkistan kökenli askerler üzerinde etkili olduğu şüphe götürmeyen bir gerçekti.

Mayıs 1944'te MTBK'nın Askeri Daire Başkanı olan Baymirza Hayit, siyasi hedefleri ile ilgili olarak zaferden sonra ulusal özgürlüklerinin garanti altına alınacağını düşündüklerini belirtti. Ne lejyonerler ne de onların siyasi temsilcileri, Nazi sistemine karşı en ufak bir sempatiye sahipti. Bireysel komiteler bağımsızlıklarının risk altında olduğunu gördüklerinde Alman makamlarına karşı ciddi bir direnç gösterdiler. Örneğin Kayyum Han, Gamalı haçların Türkistan gönüllü birliklerinin bayraklarında yer almasına başarıyla engel olabildi.[432]

Nasyonal Sosyalist ideolojiyi benimsediğine inanmak güç olsa da Veli Kayyum Han'a göre Türkistanlıların kendilerine ait özgür bir devlet kurma fanatizmi yalnızca Almanya içinde ve onun aracılığıyla gerçekleşebilirdi. Bu nedenle Kayyum Han, Alman Hükümeti'ne gerekli bağlılığı ve sadakatini sunmuş durumdaydı. Kendisi SS Şefi Himmler'e yazmış olduğu 1944'teki mektupta Alman makamlarından Türkistan'ın bağımsızlığının ilanını ve Türkistan

430 BA-MA, MSG 241/4.

431 T. Çağatay, *Türkistan Kurtuluş Hareketi ile İlgili Olaylardan Sahneler*, s. 13.

432 H. W. Neulen, *An Deutscher Seite: Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS*, s. 329.

Ordusu'nun bağımsız statüsünün tanınmasını talep etti.[433] İlaveten MTBK Başkanı'nın düşüncesinde İngiltere'ye karşı keskin bir muhalif söylem de bulunuyordu. Sovyetler'in askeri direnişi çöktüğünde çeşitli grupların Türkistan'da yeni bir siyasi görüş oluşturmaya çalışacağı, saf milliyetçilik ve Komünizm'in uçları arasında dalgalanacak girişimlerin olması beklenebilirdi. Böylesi koşullarda geçen bir mücadelede ancak Türkistan'ın çıkarlarını bir bütün olarak algılayan bir grup ve tamamen birleşik bir liderlik galip gelebilirdi. Kayyum Han'a göre işte tam bu nedenle Türkistan Türklerini harekete geçirme hususu önem kazanıyordu.[434]

Veli Kayyum Han, Almanya'nın Türkistanlıların kararlılığına ikna olduğunu ve onlara her türlü yardımı yaptığını dile getiriyordu. Ortak mücadelenin iki ulusu birbirine daha sıkı bağladığını vurgulayan Kayyum Han, Alman liderliğine ve Alman halkına minnettarlığını çeşitli vesilelerle ifade etmekten geri durmuyordu. Türkistanlıların Alman halkını örnek alması gerektiğini söyleyen Veli Kayyum, "*birlik herhangi bir silahtan daha güçlüdür*" şiarıyla Türkistanlılara beraberlik çağrısı yapmaktaydı.[435]

Alman Hükümeti diğer milli temsilcilikleri sadece milli komiteler olarak tanırken Türkistan Lejyonu'nu Türkistan Milli Ordusu, MTBK'yı Türkistan Milli Hükümeti olarak resmi bir belge ile tanıdı. Diğer taraftan Türkistan Hükümetine Almanya ve müttefiki ülkelerle diplomatik ilişkiler yürütme hukukunu da verdi.[436] Bu nedenle MTBK'nın amaç ve faaliyetleri Alman makamları tarafından geniş serbestiyet şemsiyesinde gerçekleşti. Bunun önemli bir nedeni de Türkistan'ın istiklal mücadelesinin Nazi Almanyası'nın yaşam alanı politikası ile uyumlu olmasıydı.

1941'e kadar Moskova'da Büyükelçilik görevini üstlenen Alman diplomat Graf von der Schulenburg, MTBK Başkanı Veli Kayyum Han'a 1943 yılının Şubat ayında bir kutlama mesajı göndererek

433 BArch, NS 31/30.

434 BArch, NS 43/40.

435 *Yeni Türkistan*, 1 Ocak 1945. BA-MA, MSG 123/10. Deutsche Uebersetzung und Inhaltsangabe der Turkestanischen Zeitung, Jani Türkistan.

436 B. Hayit, *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslâmın Bazı Meseleleri*, s. 205.

Alman Hükümeti'nin Türkistan bölgesinde hiçbir toprak talebinin olmadığını kesin bir dille ifade etti.[437] Bu noktadan hareketle Nazi Almanyası'nın Türkistan'a ilişkin ilhak veya sömürü planları olmadığı aşikardı.

MTBK'nın meşruiyeti, Türkistan'daki nüfusun herhangi bir kesimi veya örgütü tarafından hiçbir zaman onaylanmamış ve orada hiçbir çalışma temeli elde edememiştir. Diğer bir ifadeyle Birlik Komitesi, herhangi bir toprak parçasını kontrol eden bir hükümet değildi. Bu haliyle komite, Almanya'nın bir eseri durumunda kaldı. Türkistanlı liderler anavatanlarının kurtuluşunu planlamak için alışılmadık bir fırsatı çok iyi değerlendirmiş ve böylelikle yaygın bir bağımsızlık fikrini sürdürmüşlerdi. Tüm Mihver birliklerinin Nasyonal Sosyalizm ideolojisine sahip olmadıklarını kanıtlayan Türkistanlılar, övgüye değer hedefler peşinde koştuklarını göstermek suretiyle tarihte önemli bir yer edindiler.[438]

Veli Kayyum Han'a yönelik çeşitli kesimlerden birtakım eleştiriler de yapılmıştır. Bu eleştirilere göre Almanya'ya gönderilen Türkistanlılar arasında en beceriksiz Kayyum Han idi. Ayrıca Alman diline ilişkin iyi bilgisini, yalnızca birbiri ardına üç farklı Alman kadınla yaşamış olmasına borçluydu. Bu nedenle Veli Kayyum, Türkistan gönüllülerinin bir bölümü tarafından reddediliyordu. Diğer taraftan Dışişleri Bakanlığı'nda görevli Tatar aydın Prof. Alimcan İdris, Kayyum Han'ı hiçbir şekilde güvenilir bulmuyordu. İfade edildiğine göre Dışişleri Bakanlığı, MTBK Başkanı'nın olası tüm gelişmelere hazırlıklı olabilmek için Paris, Karlsbad ve Potsdam'da ev aldığını gösteren belgelere sahipti. Diğer taraftan komite içindeki siyasi muhaliflerini en ince şekilde tasfiye etmesi ve iddiaya göre kendi insiyatifiyle "Han" unvanını seçmiş olması onun diğer husussiyetleriydi.[439]

---

437 K. Yesmagambetov, *Mustafa Çokay: Türkistan Bağımsızlık Mücadelesine Adanmış Bir Ömür*, s. 452.

438 S. Lee Crane, *Survivor from an Unknown War*, s. 295-296.

439 Peter Heine, "Die Mullah-Kurse der Waffen-SS", *Fremdeinsätze. Afrikaner und Asiaten in Europäischen Kriegen, 1914-1945*, ed. Gerhard Höpp, Brigitte Reinwald, Berlin 2000, s. 188.

Veli Kayyum Han'ın Özbek olması nedeniyle MTBK'da Özbeklere ayrıcalık tanındığını savunan bazı muhalifler Alman makamlarına başvurarak şikâyette bulundular. Türkistan Lejyonu komutanlarından Yüzbaşı Ernecke, Kayyum Han'a yönelik muhalif cereyana karşı bir tutum aldı. Ernecke, *"Alman Ordusu'nun Türkistan'ı bir bütün olarak kabul ettiğini ve boylara dayalı olarak yapılan çalışmalara izin verilmeyeceğini"* vurguladı, diğer taraftan *"kendisini Türkistanlı olarak tanımlamayanların dost olarak görülmeyeceğini ve boy farklılıkları üzerinden politika yapmak isteyenlerin düşman kabul edileceğini"* belirtti. 1943 yılı başlarında Berlin'de düzenlenen Türkistan gecesine Alman Ordusunu temsilen Yüzbaşı Ernecke'nin, Dışişleri Bakanlığı adına Büyükelçi Schulenburg'un ve Doğu Bakanlığı adına Siyasi Departman Şefi Leibbrandt'ın katılmış olması, tüm bu kuruluşların MTBK ve Veli Kayyum Han'a destek verdiklerini göstermesi bakımından önemliydi.[440]

Doğu Bakanlığı'nın önde gelen isimlerinden Gerhard von Mende, Veli Kayyum Han'ı Doğu operasyonları açısından kullanabilme potansiyelinin farkındaydı.[441] Prof. Mende daha sonra eylemlerini açıklayarak *"İslâm dünyası bir bütündür"* diye yazmıştı. Ona göre Doğu'daki Müslümanlara yönelik Alman girişimleri, Almanya'nın tüm İslâmî halklar arasındaki konumuna zarar vermeyecek şekilde olmalıydı.

Doğu Lejyonları Komutanı General Heygendorff, MTBK Başkanı Veli Kayyum Han ile uyum içerisinde çalıştığını belirtti. General'in ifadesine göre Başkan Kayyum ve Komite yöneticileri ile lejyoner komutanların ve kendisinin arasında sadece bir güven ilişkisi değil, neredeyse bir dostluk bulunuyordu.[442]

Veli Kayyum Han, savaşın gidişatının Almanya aleyhine döndüğü bir dönemde SS Merkez Dairesi Başkanı General Gottlob

440 A. Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, s. 556-557.

441 NARA RG 263, *Records of the Central Intelligence Agency, 1894-2002. Series: Second Release of Name Files Under the Nazi War Crimes and Japanese Imperial Government Disclosure Acts*, ca. 1981-ca. 2002, File Unit: Mende, Gerhard von

442 Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Wie es zu meiner Ernennung zum Kommandeur der Ostlegionen kam.*, *ZS 407/1-54.*

Berger ile bir görüşme yaptı. Bu görüşmede Berger tarafından Kayyum Han'a Alman Ordusu'yla savaşan tüm Rus birimleri için müzakereler yürütme hakkı veren bir belge verildi. Berger, savaş sonrası sorgulamalarda Kayyum Han'ın müttefiklerle bir antlaşma yapmak üzere olduğundan emin olduklarını söylemişti.[443]

Son olarak şu önemli hususu da belirtmekte fayda vardır. MTBK'yı Nasyonal Sosyalist ilkelere göre dizayn edilmiş bir teşkilat olarak değerlendirmek ne kadar yanlışsa, onu Nazi etkisinden tamamen bağımsız ele almak da bir o kadar hatalı olur. Baymirza Hayit'in 1943'te Milli Türkistan Gazetesinde "*Bayrak Halkımızın Sembolüdür*" başlığıyla yazmış olduğu yazıdaki ifadeler, Nasyonal Sosyalistlerin "*ein volk, ein reich, ein führer (tek ulus, tek imparatorluk, tek lider)*" şeklindeki propaganda sloganına atıf yapar cinstendir:

"*Tüm Türkistan işlerini, tek ilke, tek yol, tek lider yönetebilir. Demokrasi bizim kaderimiz olamaz. Tüm gücümüzü toplayalım ve Alman dostlarımızdan çok şey öğrenelim.*"[444]

2.6.4. MTBK ve Rusya Halkları Kurtuluş Komitesi (KONR)

Temmuz 1942'de Almanlara esir düşen Rus General Andrey Vlasov, esir Sovyet askerlerinden Bolşevizme karşı bir muhalefet cephesi yaratmıştı. Vlasov, Alman yetkililerle girdiği iş birliği sonucunda cephesini kuvvetlendirmek ve diğer halk temsilcilerini sürecin dışında bırakmak için girişimlerde bulunuyordu. Rus Kurtuluş Ordusu (ROA) bayrağı altında tüm etnik lejyonları birleştirmek isteyen Vlasov, özellikle MTBK başta olmak üzere çeşitli komitelerin sert muhalefeti ile karşılaştı.

General Vlasov, Rus Komitesi ve Rus Kurtuluş Ordusu'na dair planlarını SS Şefi Himmler'e iletti. Ona göre Himmler, tamamen Rus bir komite olmamakla beraber Sovyetler Birliği'nde yaşayan tüm milletleri ve halkları kapsayacak bir komite kurmayı kabul etmişti. Bu bağlamda, Vlasov tarafından oluşturulan komiteye "*Rusya*

443 NARA, M1270-Roll 0023, Gottlob Berger'in Sorgulama Dosyası, s. 6.

444 B. Hayit, *Milli Türkistan Hürriyet Davası: "Milli Türkistan" Mecmuasında Bildirilgan Fikirler*, s. 37.

Halkları Kurtuluş Komitesi (KONR)" adı verildi. Doğu Bakanlığı'nın bir parçası olarak faaliyet gösteren diğer ulusal komitelerin birçoğu zamanla KONR'a katıldı.[445]

General Vlasov ve SS Şefi Himmler arasında varılan mutabakat sonucunda Rusya'nın Bolşevizmden kurtarıldıktan sonra bağımsız bir devlet olması, yönetim şeklini halkın tâyin etmesi ve Rus olmayan halklara azami düzeyde kültürel otonomi verilmesi noktasında anlaşılmıştı. MTBK ve Türkistan Lejyonu aleyhine olan bu kararla birlikte Himmler, Türkistan'ın Rus sömürgesi olarak kalmasını onaylamış oluyordu.

Vlasov Hareketi'nin ideolojisine ilişkin olarak açığa çıkan kanıtlar, iki ana doktrinsel ifadeden anlaşılabilir. Birincisi, Vlasov'un Aralık 1942'deki "*Smolensk Deklarasyonu*"dur. Bu bildirgede kolektif çiftliklerin bireysel toprak mülkiyeti ile değiştirilmesi, zorla çalıştırma ve baskının ortadan kaldırılması ile din, vicdan, konuşma ve toplantı özgürlüğü gibi hususlar vurgulanıyordu. İkinci pragmatik bildiri ise 14 Kasım 1944'te Prag'da KONR'un ilk toplantısında ortaya çıktı. Bu toplantıda General Vlasov oybirliğiyle komite başkanlığına seçildi.[446] Toplantıda KONR, diğer milli komite ve lejyonların üst kuruluşu olduğunu deklare ettiği "*Prag Manifestosu*" olarak bilinen bildiriyi ilan etti. Stalin tiranlığı'nın yıkılması çağrısında bulunan Vlasov, Şubat 1917 halk devriminin özgürlüklerine geri dönme, Almanya ile acil ve onurlu bir barış, Bolşevikler ve sömürgeciler olmadan yeni ve özgür bir Rusya'nın yaratılması gibi hususları belirtti.[447] Vlasov'un amacı 1917 Devrimi'nin daha da geliştirilmesi, kolhoz'un tasfiyesi, ticaret özgürlüğü, mülkiyet garantisi, öz hukukun korunması idi.[448] Manifesto, Kalmuklar başta

445 *General Vlasov: Istoriya Predatelstva*, c. II, s. 224.

446 BA-MA, MSG 123/31. Mitteilungen für Deutsche Soldaten, 17 Aralık 1944.

447 George Fischer, "World War II: Vlasov and Hitler", *Russian Emigré Politics*, ed. George Fischer, New York 1951, s. 59.

448 BA-MA, MSG 241/10. General Ernst Köstring'in "1941-1945 Bolşevizm ile Mücadelede Rusya'dan Gönüllülerle Deneyim (Erfahrung mit den Freiwilligen aus dem Russischen Raum im Kampf mit dem Bolschewismus 1941-1945)" başlıklı notları, s. 38.

olmak üzere pek çok gönüllü topluluk tarafından coşkuyla karşılanmıştı.[449]

MTBK Başkanı Veli Kayyum Han, Himmler'e yazmış olduğu Ekim 1944 tarihli mektupta Vlasov hareketine ilişkin kaygılarını sıraladı ve Türkistanlıların Vlasov'un temsiliyetini kabul etmeyeceğini açıkça ifade etti. Veli Kayyum Han'ın mektubundaki dikkat çeken satır başları şunlardır:

"Türk ve İslâm halklarının kaderini Almanya'ya bağlamaya çalışıyorum çünkü Almanya bu halkların dostudur. Almanya hiçbir zaman bize düşman olmadı veya bizden emperyalist taleplerde bulunmadı. Bu nedenle Almanya, Türkistan halkı nezdinde özel bir saygı görüyor. Türkistan'ın jeopolitik konumu, Doğu ile Batı arasında bir köprü oluşturmaktadır. Türkistan'da yaşananların İslâm halkları üzerinde özel bir etkisi var... Türkistanlılar sadece Almanya'nın Türkistan'ın özgürlüğünü kazanmasına yardımcı olacağına inanıyor. Führer Adolf Hitler'in gelişiyle birlikte tüm dünyada yeni bir siyasi çağın başladığını biliyoruz. Kan, ırk, toprak[450] *ve halkların özgürlüğü fikri Almanya'da ortaya çıktı ve Führer Adolf Hitler tarafından yaratıldı. Bizler, kaderimizi Alman halkının liderinin ellerine bıraktığımız için güven duyuyoruz... Almanya'ya olan inancımıza dayanarak Almanya'dan şu dileklerimizi yerine getirmesini istiyoruz:*

1. *Türkistan'ın bağımsızlığının ilanı. Askeri ve siyasi alanlarda yardım güvencesi.*
2. *Türkistan Ordusu'nun, Türkistan halkının bağımsız ordusu olması.*
3. *Türkistan halkının ve Ordusu'nun çıkarlarının MTBK tarafından resmen temsil edilmeye devam etmesi.*
4. *Türkistan İmparatorluk Hükümeti'nin diplomatik temsilcisi olarak MTBK'nın kabul edilmesi.*

449 BA-MA, MSG 123/6. Deutsche Uebersetzung und Inhaltsangabe der Kalmückischen Zeitung, Der Kalmückische Kämpfer, 14 Aralık 1944.

450 Nazi ideolojisinin temel dayanaklarından biri *"Blut und Boden"* yani *"Kan ve Toprak"* doktriniydi. Veli Kayyum Han bu noktaya gönderme yapmaktadır.

Milli Türkistan Birlik Komitesi, saf bir Rus Ordusu'nun kurulduğunu biliyor ve memnuniyetle karşılıyor. Vlasov da liderliği üstlenmeli ki sonunda ülkesinin kurtuluşu için çalışabilsin. Vlasov'un Rus özgürlük hareketinin lideri olarak tanımlanmasına karşı değiliz. Çünkü o da Rus halkı adına hareket etmeye geldi. Muhtemelen Ruslar üzerinde bir etkisi olabilir, ancak hiçbir zaman Sovyetler'de yaşayan Rus olmayan halkların lideri olarak görülmemelidir... Vlasov'un Alman topraklarında bile kamufle edilmiş bir Rus emperyalist politikası izlediğini çok iyi biliyorsunuz... Savaşan Türkistan askerleri hükümetten, bizi Ruslara teslim etmemesini istiyor... Reichsführer SS ve Reich İçişleri Bakanı'ndan[451] *ulusal kaygılarımızı dikkate almalarını, tüm cephelerde savaşan Türkistan askerlerinin savaşma ruhuna saygı göstermelerini ve kararlarını bu noktaya dayandırmalarını istiyorum. Vlasov herhangi bir şekilde üzerimizde otorite kazandığı zaman, sizler bütün Türkistanlıların ve diğer 80-90 milyon Rus olmayan halkın güvenini kaybedersiniz. Türkistanlılar, Kafkasyalılar, İdil-Urallar ve Türkler gibi Rus olmayan halkların savaştığı tüm cephelerde ulusal kaygılar nedeniyle tepkiler olumsuz olur. Milli Türkistan Birlik Komitesi'nin Haziran 1944'teki Kongresinde Rus meseleleri hakkında açıkça konuştum. Almanların Rusya meselesindeki çabalarını anlıyoruz, ancak Rus meseleleri Türkistanlılar pahasına çözülmemeli, başka bir çıkış yolu bulunmalı. Tüm haklarımız sizin tarafınızdan kabul edildikten sonra, İmparatorluk temsilcilerinin ve başkanlıklarının daveti üzerine Vlasov ile zaman zaman yapılacak konferanslara eşit hak ve yükümlülüklerle katılmaya hazırız. Türkistan askerinin savaşma ruhu ancak Türkistan meseleleri önceki esaslar temelinde yürütülürse korunabilir. Vlasov'un yalnızca Rus meselelerinden sorumlu olması gerekir."*[452]

OKW'nin Sovyetler Birliği'nin Rus olmayan halkları arasında Vlasov fikirlerinin propagandasına ilişkin 7 Kasım 1944 tarihli mesajında önemli noktalara temas edildi. Belirtildiğine göre Vlasov propagandası, Rus olmayan halk grupları arasında huzursuzluğa yol

451 SS Şefi Heinrich Himmler aynı zamanda İçişleri Bakanlığı vazifesini de uhdesinde bulunduruyordu.

452 BArch, NS 31/30.

açmıştı. Tüm Bolşevik karşıtı güçlerin birliği, Sovyet terör sistemine karşı ortak bir mücadele için gerekli olsa da ROA'ya Rus olmayan oluşumları dâhil etmek riskli bir durumdu. Bu nedenle Kafkasyalılar, Türkistanlılar ve Ukraynalılar'ın ulusal oluşumlarının daha fazla varolabilmesi için alan yaratıldı. Ruslar tarafından sıklıkla kullanılan "*bölünmez bir Rusya*" sloganının, yalnızca "*Bolşevizme karşı bölünmez bir mücadele*" anlamında kullanılması gerektiği anlaşılmıştı.[453]

General Vlasov'un nüfuzu, Himmler'in Doğu politikası konusunda Hitler'i kendi lehine etkilemeye başladığı 1944'ün sonlarına doğru aniden popüler olmaya başladı ve bu durum Doğu'daki Rus olmayan askerleri olumsuz etkiledi.[454] Bu nedenle 18 Kasım 1944 tarihinde aralarında MTBK'nın da bulunduğu İdil-Ural, Kafkasya ve diğer Ulusal Komitelerin başkanları tarafından Doğu Bakanı Rosenberg'e hitaben ortak imzalı bir mektup kaleme alındı.

Bakan Rosenberg'den Adolf Hitler'e yazılmış olan mektupta, yaşanan son gelişmeler açıkça bildirilmişti. Rosenberg, MTBK Başkanı Veli Kayyum Han'ın, Türkistanlıların uzun süredir Alman komutası altında savaştığını ve Rus kölelerinin elinden özgürlük alamayacaklarını belirttiğinin altını çizdi. Benzer açıklama Beyaz Rusya Merkez Konseyi Başkanı ve Kafkas halklarının temsilcileri tarafından da yapıldı. Diğer taraftan Kazak liderliği Hitler'e yemin ettiklerini, bu yemine sonuna kadar sadık kalacaklarını ve başka hiçbir politikayı tanımayacaklarını deklare etti. Onlar da diğer temsilciler gibi bir Rus generalin komutası altında değil, Alman komutası altında savaşmak istiyorlardı.[455]

Doğu Bakanı Rosenberg'in SS Şefi Heinrich Himmler'e yazdığı 23 Kasım 1944 tarihli mektupta önemli detaylar bulunuyordu:

"General Vlasov'un Doğu halklarının özgürlüğünün tanınmasına ilişkin çağrısından (Prag manifestosu) sonra, Doğu'nun tüm halklarının birbirine eşit olması gerektiğini vurguladım. Her halükârda şu anda bile General Vlasov'un çalışanları, Alman makamlarına

453 BArch, NS 31/35.

454 A. Rosenberg, *Memoirs of Alfred Rosenberg*, s. 280.

455 *General Vlasov: Istoriya Predatelstva*, c. I, s. 772.

Ukrayna, Kafkasya ve Türkistan dâhil tek bir devlet kurmak istedikleri şeklindeki vaatleri saf propaganda olarak sunduklarını bildirmekten çekinmiyorlar. Bu ifadeler Doğu'nun Rus olmayan halkları üzerinde yalnızca derin bir hayal kırıklığıdır."[456]

Bütün bu gelişmeler sonucunda Heinrich Himmler'e gönderilen 8 Aralık 1944 tarihli raporda, Vlasov Hareketi'nin yalnızca Rusları istihdam etmesine izin verilmesi ve Rus olmayanları kaydetme girişimlerinin engellenmesi gerektiği dile getiriliyordu.[457]

14 Aralık 1944'te Yeni Türkistan gazetesinde Türkistanlılara yapmış olduğu çağrıda Başkan Kayyum Han, Milli Komitenin çalışmalarının Almanya garantisinde olduğunu, Vlasov'un Rus Komitesi'nin MTBK'yı etkilemediğini ve hedefin düşmanın imhası olduğunu açıkça belirtti.[458]

General Vlasov 13 Mayıs 1946 tarihli sorgulama protokolünde MTBK Başkanı Veli Kayyum Han'a ilişkin önemli detayların altını çizdi. Vlasov, Aralık 1944'te Kayyum Han'a komitenin tüm milletlerin temsilcilerini birleştirme niyetinden söz ettiğini ancak Kayyum Han'ın bunu reddettiğini belirtti. Vlasov'un ifadesine göre Kayyum Han cevaben şöyle demişti: *"Bizim bir Türkistan komitemiz var, Alman Hükümeti ile Türkistan'ın bağımsız bir devlet olacağı yönünde bir anlaşma yaptık, Rusya ile hiçbir şey yapmak istemiyoruz."*[459]

2.7. Alman Propagandası Hedefinde Türkistan

2.7.1. Alman Savaş Propagandası

Nazi Almanyası döneminde Türkistan'a olan ilginin devam etmesi, bu bölge hakkında çok sayıda bilgi, belge, günlük, seyahat notları, analitik incelemeler ve diğer pek çok materyalin birikimine katkıda bulundu. Elde edilen materyaller II. Dünya Savaşı sırasında Naziler tarafından anti-Sovyet propagandalarında kullanıldı.

456 BArch, R 6/38.
457 BArch, NS 31/27.
458 BA-MA, MSG 241/16.
459 *General Vlasov: Istoriya Predatelstva*, c. II, s. 32.

Almanlar, Rus Savaşı başlamadan önceki planlamalarında neredeyse tamamen ordularının gücüne güveniyorlardı. Ancak savaşın sert yüzüyle karşılaştıklarında bazı gerçeklerin farkına vardılar. Alman savaş propagandası henüz Sovyet esirlerin kamplarda bulunduğu dönemde kendini göstermişti. Bu kamplarda propaganda çalışmalarının en yaygın biçimleri tartışmalar ve dersler şeklindeydi. Savaş esirlerinin ilgisini çeken en güncel konuları seçmek bu bakımdan önemliydi. Örneğin Stalag 10'un propagandacıları pek çok çalışma yaptı. Bolşevizm'in doğası, Yahudi asalaklığı, cephelerdeki durum ve Sovyetler'in dinî konulardaki siyasi hileleri propaganda çalışmalarının merkezinde bulunuyordu. Diğer taraftan NKVD ajanları ve Bolşevik provokatörlerin savaş esirleri arasında bulundukları da bilinen bir hususdu.[460]

2 Aralık 1941'de Wehrmacht Propaganda Dairesi'ndeki Dışişleri Bakanlığı temsilcisi tarafından gönderilen gizli ibareli bir yazıda, Polonya-Protsken'deki "*Oflag 56*" kampında bulunan Özbek savaş esirlerinin (40 kişi) Hitler'e yazmış olduğu bir dilekçe yer aldı. Bakanlık temsilcisi kaleme aldığı yazıda, gerekirse içeriğin propaganda amaçlı değerlendirilebileceğini belirtiyordu. Hitler'e hitaben kaleme aldıkları dilekçede onun dünya halklarının kurtarıcısı olduğunu vurgulayan Özbek esirler, memleketlerinin Rus zulmü altında çektikleri sıkıntıları özetledikten sonra kamptan kurtarılmaları için talepte bulunarak iş birliğine hazır olduklarını yazmışlardı.[461]

162. Türk Piyade Tümeni tarafından yayınlanan "*Eğitim Dersleri Yönergesi*" ve Doğu Lejyonları Komutanlığı tarafından dağıtılan "*Lejyonların Savunma Liderliği Hakkında Alman Subaylar için Broşür*", Doğu Lejyonları'ndaki Alman propagandasının temel özelliklerini ortaya koyuyordu. Yayınlanan tüm bildiriler Türkistan'ın özerkliğinin yanı sıra Sovyet Devleti tarafından haklarının zorla alındığı gerçeğini detaylı bilgilerle belirtiyordu.[462]

---

460 BA-MA, MSG 123/33. Merkblätter für die freiwilligen Russischen Propagandisten, 15 Mart 1944, 1 Haziran 1944.

461 PA-AA: Panturan, R 29900, 2 Aralık 1941 tarihli yazı (No: 311611-311613).

462 J. Hoffmann, *Die Ostlegionen, 1941-1943: Turkotataren, Kaukasier und Wolgafinnen im Deutschen Heer*, s. 114-115.

Rusya'daki istihbarat mücadelesi, II. Dünya Savaşı'nın diğer hiçbir sahnesinde eşi benzeri olmayan bir ölçekte yürütüldü. Sovyetler Birliği'ne karşı propaganda kampanyalarının ilk aylarında Almanların iki avantajı vardı. İlki, Sovyet topraklarına ilk adım attıklarında halk tarafından Sovyet tiranlığına karşı kurtarıcı olarak görülmeleriydi. İkincisi ise savaşın ilk yılında Kızıl Ordu'ya karşı kazanılan muazzam zaferlerin getirdiği prestijli durumdu. Bu nedenle propaganda, Doğu kampanyasındaki en önemli tamamlayıcı silahların başında geliyordu. Ancak Alman-Rus Savaşı'nın başlangıcında Alman propagandası geniş çaplı olmaktan uzaktı.

7 Şubat 1942 tarihli OKW raporuna göre propaganda faaliyetlerinin Doğu seferinde geniş çaplı kullanılmasıyla birlikte nihai zafere çok daha hızlı bir şekilde ulaşılacak ve insan kayıpları mümkün olduğunca azaltılacaktı. Bu durum Sovyetler Birliği'ne bomba yerine broşür atılması gerektiğini söyleyen savaş esirlerinin görüşleri tarafından da doğrulandı. Alman tahminleri Sovyetler tarafından yürütülen tüm savaşlarda ideolojik unsurun büyük rol oynadığı ve bu nedenle de siyasi propagandanın önem kazandığı gerçeğine dayanıyordu. Söz konusu sebeplerden dolayı Doğu'daki Alman propagandası, Batılı müttefiklere karşı olan propagandadan ziyade bu tür konulara yoğunlaştı. Bir OKH raporu, savaşın ilk başlarında sözlü propaganda dışında posta servisi, demir yolu, film ve basın yoluyla iletişim imkânı bulunmadığının altını çizdi. Buna ek olarak kâğıdın ve matbaanın olmaması da zorluk yaratıyordu. Bu dönemde Almanlar ana propaganda yöntemi olarak kamyonlara monte edilmiş hoparlörleri kullanıyorlardı. Bununla birlikte birkaç ay içerisinde bu zorlukların üstesinden gelindi. Basılı malzeme filmleri ve benzeri materyaller Berlin'den tedarik edildi.[463]

463 Almanlara göre düşmanı etkilemenin en iyi yolu broşürler ve hoparlörlerdi. Broşürlerin hızlı okunabilmesi ve saklanabilmesi için kısa olması gerekiyordu. Broşürlere resimlerin eklenmesi özellikle tavsiye ediliyordu. Sovyet liderliğinin broşürlerden şüphelenmemesi için bir ölçüde atık kağıda benzetilmesi öneriliyordu. Özellikle propaganda materyallerinin uygun bölgelere atılması da bir diğer önemli konuydu. BA-MA, MSG 241/7.

Almanlar film gösterim araçlarını kullanarak propaganda yapmaktan geri durmadılar. Bu doğrultuda "*Kafkas-Türkistan Kurtuluş Ordusu*" başlıklı bir film çekim programı oluşturdular. Filmde Türkistan'ın coğrafi manzaraları ve yerleşim alanları gösterilecekti. Hapishane parmaklıklarının arkasındaki bir mahkûmun işkence görmüş yüzü kullanılarak özgürlük düşkünü Kafkas ve Türkistan halklarının Kremlin yöneticilerince kan denizinde boğuldukları teması işlenecekti.[464]

Almanlar için propaganda çabası diğer pek çok materyalin de araç olarak kullanılmasını gerekli kıldı. Tamamen basın fabrikası şeklinde donatılmış özel bir tren, propaganda materyallerini çoğaltma çalışmaları yaparak işgal altındaki toprakları dolaştı. 21 Aralık 1941 tarihli Alman Dışişleri Bakanlığı raporuna göre Sovyetler Birliği'nin işgal altında olmayan bölgelerine 425 milyon broşür atılmıştı.[465]

Almanlar uçaklardan attıkları Rusça yazılı propaganda broşürleri ile Sovyet askerlerini kendi saflarına çekme çabalarını da ihmal etmiyorlardı. Alman savaş esirlerinin imzaladığı kartpostallar ve Sovyet savaş esirlerine ait mektuplar, uçaklar marifetiyle Kızıl Ordu askerlerine ulaştırılıyordu. Bu broşürlerde *"Sovyet subay ve askerleri; Moskova propagandasına inanmayınız. Biz, milletinizi Stalin'in kanlı ellerinden kurtarmak için ülkenizdeyiz. Silahlarınızla birlikte teslim olunuz. Silahların namluları aşağıya dönük ya da omuzda asılı olarak bize doğru gelenlere ateş edilmeyecek, saygı gösterilecektir. Sizleri hürriyet ve güzel günlere ulaştıracağız"* deniyordu.[466] Rus propagandası da bu sırada harekete geçerek kağıtları yerden alıp okuyanların derhal kurşunlanacağını duyurdu. Bütün bu tehditlere karşın Alman propagandası etkisini göstermiş ve iltica vakaları artmıştı.

Almanların propaganda maksatlı hazırladığı Kızıl Ordu askerlerine yönelik bir el ilanında şöyle deniyordu:

---

464 BArch, R 55/21372.

465 German Wartime Propaganda in The U.S.S.R. General CIA Records, 1949, s. 1-2. https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP78-02646R000400200001-1.pdf

466 M. Ramazan, *Bir Kafkas Göçmeninin Anıları*, s. 30.

"Komutanlar ve Savaşçılar. Kızıl Ordu! Durumunuz umutsuz. Yeterli cephaneniz ve erzağınız yok. Liderleriniz hiçbir şey yapamaz, onlar her şeyi kaderin iradesine bıraktı. Şimdi rejimlerini korumak için sizi kullanıyorlar. Savaşınız faydasız. Hayatınız sizin için değerlidir. Bunu daha iyi bir gelecek ve aileniz için saklayın."[467]

Özellikle Kırgız topluluğuna dair hazırlanan bir diğer propaganda broşüründe ise şu satırlar dikkat çekmekteydi:

"Uzun yıllar Rus-Bolşevik yönetimi altında acı çektiniz. Sizi dövdüler, aşağıladılar ve esir aldılar. Zorla kolhoza mecbur edildiniz, haklarınız elinizden alındı ve köle yapıldınız. Bugün Bolşeviklerin çöküşünün eşiğindeki Stalin, kendini kurtarmak için sizi bir koyun sürüsü gibi topladı ve silahlarımıza karşı sürüyor. Güçlü silahlarımızla yok olacaksınız! Geçen yılın aynı ayında hâlâ evdeydiniz ve şimdi Stalin diktatörlüğü adına kesin bir ölüm için cepheye sürüldünüz. İntikam günü sizin için doğdu! Masum ana babanız ve ölen akrabalarınız için intikam alın. Bolşeviklere yardım etmeyin! Alman halkı size yardım elini uzatıyor. Alman askerleri Volga üzerinde birçok önemli noktaya ulaştı. Almanlar asla size karşı değil, irsî düşmanınıza karşı savaşıyor! Bize gelin! Yakında eve döneceksiniz!"[468]

20 Aralık 1942 tarihli bir bildiride Kazaklar ve Müslüman halklar Alman saflarında savaşmaya çağrılıyordu. Almanların tüm Müslümanları birleştirecekleri ve Sovyetler'in reddettiği İslâm inancını yeniden tesis edeceklerinin vurgulandığı bildiride, tüm kolhoz ve sovhozların ortadan kaldırılacağı ve camilerin yeniden açılacağı propagandasına yer veriliyordu.[469]

Alman propagandasından, özellikle de el ilanı ve broşürlerden etkilenerek Sovyet saflarını terketmek suretiyle Almanlara iltica eden Türkistanlıların olduğu anlaşılıyordu. Propaganda broşürlerinin içeriği ile bunların Sovyet tarafında savaşan Kızıl Ordu askerleri tarafından kabul edilme biçimleri arasındaki boşluğu doldurmak

467 Mappe 17: 150 RA. Flugblattpropaganda im 2. Weltkrieg, Bibliothek für Zeitgeschichte, Stuttgart (BfZ).

468 BA-MA, MSG 241/34. Uebersetzung zu den Flugblättern Nr. 561/62.

469 BA-MA, MSG 241/34.

için Alman yanlısı propaganda üretmek üzere savaş esirleri kullanıldı. Resmi olarak bu insanlar Berlin Stalag III-D mahkûmuydu, ancak sıradan mahkûmlara kıyasla önemli ayrıcalıklara sahiptiler. Hatta eskort eşliğinde Berlin sokaklarında dolaşmalarına bile izin veriliyordu. 3 Ağustos 1941'den itibaren Wehrmacht Propaganda Departmanı, Sovyet tutsakları için "*Klich (Çağrı)*" adlı haftalık bir gazete yayınladı. Çalışmalar bağlamında Alman hedefleri açısından başarısız olan propagandacılardan bazıları sıradan kamplara geri gönderilirken, bir bölümü de Berlin'in Wuhlheide banliyösünde propagandacılar için kurulan bir okula sevkedildiler. Birkaç kişi resmi olarak propaganda örgütü *Vineta*'ya transfer edildi.[470]

Savaş yıllarındaki Alman propagandası Sovyetler Birliği'nin belki de en hassas olan karnına, yani farklı milletlerden oluştuğu gerçeğine odaklandı. Bununla birlikte Mayıs 1942 tarihli bir Alman raporuna göre savaş esirleri sık sık Alman propagandasını hiç görmediklerini, fakat hatlarının arkasındaki bölgelerin Sovyet bildirileriyle dolu olduğunu belirtiyorlardı. Sovyet karşı propagandası da Almanların propagandasına benzer bir çizgide ilerledi. Alman kayıplarına ilişkin yayınlanan raporlarda Alman mücadelesinin umutsuzluğu, işgal edilen bölgelerde hüküm süren terör ve Alman savaş esiri kamplarındaki korkunç koşullar vurgulanıyordu.[471]

OKH Eğitim Departmanı'nın 2 Haziran 1942 tarihli yazısında Alman tarafında savaşan Türk halklarına ülkelerinin bağımsızlığı için mücadele ettiklerinin vurgulanması istenmiş, Wehrmacht ve müttefiklerinin bu halkların Bolşevik boyunduruğundan kurtarılmasına yardım ettikleri belirtilmişti. Her lejyonere Bolşevizmden kurtuluş ve dolayısıyla geleceği için çalıştığının bilinci aşılanmalıydı. Yazıda Türkistanlıların güçlü bir milliyetçilik bilinci olduğu ve özgürlüğe düşkün karakterlerine dikkat çekiliyordu. Diğer taraftan önemli bir husus olarak Türkistanlıların başlangıçta Rus Çarlığı'na ve daha sonra Moskova Bolşevizmi'ne karşı olan bağımsızlık

470 O. Beyda, I. Petrov, "The Soviet Union", s. 384-385.

471 German Wartime Propaganda in The U.S.S.R, General CIA Records, 1949, s. 6, 16. https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP78-02646R000400200001-1.pdf

dürtülerinin, Alman Silahlı Kuvvetlerine yönelmesinden kaçınılması gerektiği vurgulanıyordu.[472]

Alman yetkililerin Bolşevik teröre karşı halkların bağımsızlığı propagandasını yapması sadece Türk halklarına yönelik bir söylem değildi. Ermeni Lejyonu Komutanlarından Binbaşı Müller-Schöll 1942'de Ermenilere şöyle seslenmekteydi:

"Almanya ne kendine ne de diğer halklara boyun eğdirilmesine izin verecek. Almanya, özgürlük ve bağımsızlığa giden yolda Ermeni halkı gibi diğer halkları reddetmek niyetinde değildir. Bu nedenle ezilen halkların özgürlük arzusu güvenli ve ümit verici bir şekilde Adolf Hitler'in elindedir. Bu halklar bağımsızlıklarını, tıpkı Alman halkının özgürlük ve bağımsızlıkları için savaştığı gibi kazanacaklardır..."[473]

Türkistanlılara verilen vaatler söz konusu olduğunda, onların bağımsızlıklarını bir Alman savaş hedefi olarak vurgulamak gerekliydi. Bu bağımsızlığı elde etmede lejyonerlerin özel bir rol oynayacağı bilhassa üzerinde durulması gereken bir husustu. Çünkü söz konusu durum, lejyonerlerin hassas oldukları bir noktaydı.[474] Bu nedenle Almanya'nın düşmanlarının aynı zamanda Türkistanlıların da düşmanı olduğu propagandası itinayla zihinlere yerleştirilmeliydi.

Başlangıçta açıkça siyasi bir bağımsızlık düşüncesinden kaçınmak isteyen Hitler, 8 Eylül 1942 tarihli bir direktifle Kafkas halklarının bağımsızlığının teşvik edilmesini prensipte onayladığını ve orduya her türlü tedbiri alma yetkisi verdiğini duyurdu. Benzer bir durum Volga ile Urallar arasındaki Türkler için de geçerliydi. Volga'nın diğer tarafındaki bölgelerle ilgili olarak fikirler muhtemelen daha belirsizdi. Ancak propagandaya göre bir Alman zaferi halinde Türkistan bölgesi, bir bütün halinde veya parçalı bir şekilde siyasi bağımsızlığa sahip olacaktı. OKH, 2 Haziran 1942'de lejyonerlerin ülkelerinin kurtuluşu ve bağımsızlığı için seçildiğini duyurmuştu. Diğer taraftan General Niedermayer, Türkistan'da yaşayan Türk boylarını 20 milyonluk birleşik bir Türkistan milleti haline

472 BA-MA, MSG 214/8.
473 BA-MA, RH 58/103.
474 BA-MA, RH 26-162/20.

getirmek, lingua franca[475] olarak Rusça'yı kaldırmak, bunun yerine Sovyet yetkililerce yasaklanan Çağatayca'yı yaymak ve bir Türkistan Devleti kurma düşüncesini açıkça dile getiriyordu.[476]

Gönüllü birlikleri Generali Köstring lejyonerlere, birleşmiş halkların özgürlüğü ve mutlu geleceği için savaştıkları ve Bolşevizm'in üstesinden sözlerle değil silahla gelinebileceği gerçeğini hatırlattı.[477] Alman propagandası, cephelerdeki durum menfi yönde geliştiği zaman lejyonerlere yönelik söylemlerin dozunu da eş zamanlı olarak artıracaktı.

Alman makamları Sovyetler Birliği içerisinde yer alan Bolşevik rejim karşıtı Türk ve Müslüman unsurlara yönelik çalışmalardan geri durmuyordu. *Alman Haber Bürosu*[478] istihbarat konularında yapmış olduğu çalışmalarla Sovyet azınlıklarından yararlanma isteğini sürekli canlı tuttu. Bu amaç doğrultusunda Sovyet Müslümanları'nın dâhili vaziyeti detaylı bir biçimde incelendi. 23 Eylül 1941 tarihli DNB'nin hazırlamış olduğu raporda, Moskova terörünün Sovyet Müslümanları üzerindeki sonuçlarına ilişkin bir bahis yer aldı.[479]

Alman savaş çabalarına yerli halkın desteğini artıracak propaganda metaryalleri Alman planları doğrultusunda hazırlandı. Reich'taki yerel nüfusa ve Sovyet işçilerine yönelik muameleler propaganda çalışmaları arasında yer aldı. Ekonomik sömürü yöntemleri yeniden gözden geçirilerek kültürel ve dinî yaklaşımların altı çizildi. Goebbels'in Doğudaki propaganda yönergeleri ve Silahlı Kuvvetlerin yerel halk arasındaki hayal kırıklığını ortadan kaldırmayı ve iş birliğini amaçlayan propagandası ise devletin en üst kademesinde istenilen karşılığı bulamadı.[480]

---

475 En yaygın olarak konuşulan dil anlamına gelmektedir.

476 J. Hoffmann, *Die Ostlegionen, 1941-1943: Turkotataren, Kaukasier und Wolgafinnen im deutschen Heer*, s. 106-107.

477 BA-MA, MSG 123/31. Mitteilungen für Deutsche Soldaten, 9 Aralık 1944.

478 DNB: Deutschen Nachrichtenbüros

479 PA-AA: Panturan, R 29900, 23 Ekim 1941 tarihli belge (No: 311661).

480 Hans Umbreit, "German Rule in the Occupied Territories, 1942-1945", *Germany and The Second World War*, c. 5/II-Organization and Mobilization in the German Sphere of Power: War Administration, Economy, and Manpower Resources, 1942-1944/5, ed. Bernhard R. Kroener, Rolf-Dieter Müller, Hans Umbreit, Oxford 2003, s. 145.

1940-1943 döneminin haber filmleri tek bir temaya ayrılmıştı: *Nihai zaferi garantiye almak.* Alman haber filmlerinin çabaları tamamen bu hedefe sabitlendi. Propaganda için kullanılan resimsel argümanlar, sözde direnme iradesini harekete geçirmeye yönelikti. Her konu, ölümlü düşmanı şeytani olarak kınamaya yöneltildi. Bu düşman ya "*Doğulu aşağı insan (Ostischer Untermensch)*" ya da "*çökmekte olan bir kapitalist*" olarak suçlandı. Haber filmlerinin sistematik olarak yaydığı nefret dolu sloganlardan biri de Almanların Yahudilerin hâkim olduğu bir dünyada değerli bir hayat yaşayamayacakları düşüncesiydi.[481]

Alman propagandası, *Sovyet cennetinin*[482] dehşetini gösterme çabalarında Sovyet askerlerinin ve sivillerin çok benzer bir resmini çizdi. Örneğin, 9 Temmuz 1941 tarihli bir haber, film muhabirlerinin yakalanan askerleri klişelerle dolu yüz buruşturmaları olarak tasvir ettiği resimlerini ortaya koydu. Bu askerler bir yıkım fırtınasında Avrupa'yı ele geçirmek isteyen kıdemli suçlular olarak sunuldular.[483] Yine Almanlar tarafından Berlin'de açılan "*Bolşevik Cenneti*" sergisinde Bolşeviklerin, *"Barbar Hunların, Avarların, Moğolların ve Tatarların izlerinden gelen yağmacı ve barbar torunlar"* oldukları anlatıldı. Bu kavimlerin başları ustura ile traşlı, örgülü saçlı, vahşi çehreli ve mızraklı askerlerini tasvir eden panolar sergi girişine asılmıştı.[484]

WPr'nin 1 Nisan 1939 yılında kurulmasıyla ilk askeri propaganda merkezi de oluşturuldu. Böylece resmi savaş propagandası Wehrmacht'ın meşru bir silahı haline gelmiş oldu. Birimin başında o zaman Yarbay olan fakat daha sonra Generalliğe kadar yükselen

481 Hilmar Hoffmann, *The Triumph of Propaganda: Film and National Socialism, 1933-1945*, Providence & Oxford 1996, s. 232-233.

482 Almanlar Sovyetler Birliği'ne yönelik küçültücü bir terim olan *"Sovyet Cenneti (Sowjetparadies)"* ifadesini kullanmaktaydılar. BArch, R 57/2202. Dr. Georg Leibbrandt'a gönderilen 11 Eylül 1941 tarihli yazı.

483 Daniel Uziel, "Propaganda, Kriegsberichterstattung und die Wehrmacht. Stellenwert und Funktion der Propagandatruppen im NS-Staat", *Die Kamera als Waffe: Propagandabilder des Zweiten Weltkrieges*, ed. Rainer Rother, Judith Prokasky, Münih 2010, s. 22.

484 M. Ülküsal, *İkinci Dünya Savaşında 1941-1942 Berlin Hâtıraları ve Kırım'ın Kurtuluş Davası*, s. 122-123.

Hasso von Wedel yer aldı. Söz konusu departman, savaş boyunca merkezi bir Alman savaş propaganda birimi olarak işlev gördü ve 1942 sonunda ise bir ofise yükseltildi.[485] WPr tarafından Führer ve Alman Ordu komutanlarının portreleri ile Almanya ve Türkistan coğrafyasından resimlerin duvarlara asılmasının propaganda açısından önemli olacağı belirtildi.[486]

Propaganda Operasyon Dairesi, doğrudan operasyonlar ve propaganda önceliklerinin oluşturulması için mobil bir departman olarak 1942 yılında kuruldu. Aktif propaganda faaliyetleri ordu nezdinde önemli bir konuydu. Savaşın ilerleyen aşamalarında bağımsız olarak görevlendirilen savaş muhabirliği filoları teşkil edildi. 162. Türkistan Piyade Tümeni film birliklerinin de yer aldığı propaganda faaliyetlerinin amacı, askerleri siyasi olarak daha çok etkilemekti.[487]

II. Dünya Savaşı sırasındaki en büyük Alman propaganda operasyonu olan "*Aktion Silberstreif (Gümüş Şerit Operasyonu)*" General Kurt Zeitzler'in propaganda kampanyasını onaylamasıyla yürürlüğe konuldu. OKH Organizasyon Departmanı'ndan Albay Hellmuth Stieff ve Binbaşı Graf von Stauffenberg, 1942 sonbaharında bir *Rus Propaganda Dairesi (Russischen Propaganda-Abteilung)* ya da diğer ifadesiyle *Doğu Propaganda Departmanı* kurulmasını onayladılar. Dabendorf'ta Rus Komuta Merkezi, propaganda bayrağı altında resmen böyle oluştu. Burada görev için 1500 Rus subayı ve propagandacı eğitildi. OKW, WPr ve FHO koordinasyonu içinde, Rus Kurtuluş Hareketi'nin siyasi ve askeri hedefleri belirlendi. OKH'deki Gönüllü Birlikleri Genel Ofisi, Organizasyon Departmanı ile beraber 1942 yazında kuruldu. Bu bölümlerin çabaları sonucu 1943'ün başlarında 130.000 ila 150.000 kişilik güce sahip 176 tabur ve 38 bağımsız Doğu Birlikleri grubu ortaya çıktı. 1943 yılı başlarında piyade, süvari ve topçu taburlarında Türkmenlerin 33

485 Ortwin Buchbender, *Das tönende Erz: Deutsche Propaganda gegen die Rote Armee im Zweiten Weltkrieg*, Stuttgart 1978, s. 22.

486 BA-MA, MSG 214/8.

487 Propagandatruppen des Heeres, Lexikon der Wehrmacht. Bkz.http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Propaganda/Propaganda.htm

taburu, çalışma, muhafız ve eğitim işlerinde ise 11 taburu bulunuyordu.[488]

Türkistanlıların da içinde bulunduğu Sovyet askerlerine dağıtılan bir milyar broşür ile onlara silah bıraktırmak ve Alman saflarına katılımlarını sağlamak amaçlandı. Ancak 8 Haziran 1943'te Hitler, Feldmareşal Keitel ve General Zeitzler arasında Berghof'ta yapılan bir görüşme tüm umutları yok etti. Hitler, gerçekleşmesini beklediği Alman zaferinden sonra Rusya'nın siyasi geleceği hakkında herhangi bir somut beyanı kategorik olarak yasakladı.[489] Aslında söz konusu propaganda operasyonunun o zamana kadar eksik olan bir psikolojik çöküşü meydana getirmesi bekleniyordu.[490] Sonuç itibariyle operasyon Almanların beklediği sonucu vermekten uzak kaldı.

Doğu Lejyonları Komutanlığı'nın lejyonerlere ilişkin Alman subaylarına hazırladığı broşürde, askerlerin Bolşevik düşünce ve dünyasından uzaklaştırılması, Bolşevizm, Kapitalizm ve Rus emperyalizmine karşı ortak mücadelenin gerekliliği, halkın ulusal bilincinin canlandırılması gibi hususlar öne çıkıyordu. Bu noktada propaganda faaliyetlerine ilişkin belirleyici detaylar ortaya konuldu. Her şeyden önce yorucu dersler vermekten kaçınmak, Almanya'nın zaferine ilişkin söylem birliği, Almanların üstün meziyetleri ve yüksek kültürlerine saygı ve nihai zafere güven aşılanması çok önemliydi. Doğu Lejyonları Komutanı General Heygendorff'un belirttiğine göre Almanya'nın Türkistan'ı yönetme niyeti yoktu. Sadece kendi yaşam alanını güvence altına alacaktı. Diğer taraftan Almanya bu ülkelere, ihtiyaç duydukları sürece tüm ekonomik yardımları yapmak istiyordu.[491]

Alman propagandasının açıklamaya çalıştığımız etkisi sonucunda Tatar savaş esirleri tarafından yayınlanan *El-Cihad* gazetesi, Rusya'nın Doğu halklarına sadece Almanya'nın özgürlük ve bağımsızlık getirebileceğini; Fransa, İngiltere ve Rusya'nın ise dünya üzerindeki

488 R. Gehlen, *Der Dienst: Erinnerungen 1942-1971*, s. 107-108.

489 R. Gehlen, *Der Dienst: Erinnerungen 1942-1971*s. 110.

490 O. Buchbender, *Das tönende Erz: Deutsche Propaganda gegen die Rote Armee im Zweiten Weltkrieg*, s. 232.

491 BA-MA, RH 11/V/10. Merkblatt für Deutsche Offiziere über wehrgeistige Führung der Legionäre.

egemenliklerini genişletmeye çalıştıklarını ve sahte vaatlerde bulunduklarını yazmıştı.[492]

Çin'in Kaşgar şehrinde doğan Molla Rıfat Davut, Almanların Sovyet topraklarında Türkleri ve Müslümanları kazanma çabalarında eserlerinden istifade edilen bir İslâm ilahiyatçısı ve yazardı. Davut 1920'lerde İslâm ilahiyatı öğrencisiydi ve Mısır'da okuduğu sıralarda İslâm ile Hıristiyanlık arasında karşılaştırmalı analizler yapmıştı. Eylül 1942'de Nazilerin yayın organı Völkischer Beobachter'da yer alan "*Kuzey Kafkasya Kurtuluş Savaşı*" başlıklı benzersiz bir makalede Rıfat Davut, Kuzey Kafkasya'nın Rus emperyalist saldırganlığına karşı yüzyıllardır savaşan Müslüman halklar meselesini inceledi. Bu makale büyük ölçüde Çarlık Rusyası ile Kafkasya halkları arasındaki savaşların tarihsel bir anlatımını sunuyor olsa da Sovyetler Birliği'ne karşı bölgedeki Müslüman nüfusa yönelik aktif direniş çağrısı anlamına da geliyordu. Davut, Nazileri Bolşevik saldırganlığına maruz kalmış olan Kafkasya halkları için bir kurtarıcı olarak görüyordu.[493] Zaten Kafkasya'daki Türk oluşumları da kısmen Bolşevizm nefretinden esinlenen Müslüman gönüllülerden yaratılmıştı.[494] Böylesi fikir ve gelişmeler Nazilerin Müslüman Türkistanlılara yönelik savaş propagandasını şekillendiren önemli mahsullerdendi.

Alman yetkililer Sovyetler Birliği'ni teşkil eden milletlere yönelik ciddi propaganda faaliyetlerinde bulunuyorlardı. Özellikle Komünist idare tarafından toprakları ellerinden alınan ve zulüm gören insanlara yönelik *"kurtarıcı motifi"* sıklıkla işlenen bir tema oldu. Sovyet tehdidine karşı tüm kaynaklarını seferber etmeye çalışan Propaganda Bakanı Goebbels, Rosenberg'in onayına başvurmaksızın

492 Iskander Giljazov, "Die Muslime Rußlands in Deutschland während der Weltkriege als Subjekte und Objekte der Großmachtpolitik", *Fremdeinsätze. Afrikaner und Asiaten in Europäischen Kriegen, 1914-1945*, ed. Gerhard Höpp, Brigitte Reinwald, Berlin 2000, s. 145.

493 Justin T. Pfeifer, *The Soviet Union through German Eyes: Wehrmacht Identity, Nazi Propaganda, and the Eastern Front War, 1941-1945*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), The University of Toledo, Toledo 2014, s. 81.

494 A. J. Muñoz, *Army Group South: Rear Area Security and the Holocaust, 1941-1943*, s. 104.

"*Vineta*" olarak bilinen Doğu topraklarında propaganda faaliyetlerini yürütmek amacıyla kendi örgütünü kurmayı başardı.

Askeri propaganda konusunda, mümkün olanın çerçevesi biraz daha genişti. 1944 sonbaharına kadar Alman tarafının Rusya'nın siyasi geleceğiyle ilgili tüm vaatleri yalnızca bu bağlamda dile getiriliyordu. Yani bu hususlar politik olmaktan ziyade propagandanın bir aracı olarak görülüyordu. Eylül 1941'de Moskova'daki Alman Konsolosluğu'nun eski yetkilisi Otto-Heinrich Meissner, Kızıl Ordu'yu hedef alan bir propaganda saldırısı düzenlenmesini istedi. O sıralarda Sovyetler Birliği topraklarında gizli yayınlar yaptığı bilinen iki radyo istasyonu bulunuyordu. Bunlardan ilki olan *Concordia V*, Stalinist despotizme karşı savaşan bir Leninist eski muhafız kılığında hareket ediyordu. İkincisi, *Concordia Y*, Rus milliyetçileri adına faaliyette bulunuyordu. Her iki radyo istasyonu da "*Vineta*" olarak bilinen organın himayesi altında kurulmuştu.[495] Bu bağlamda broşürler, posterler, radyo yayınları ve pek çok materyal WPr ile yakın iş birliği içinde hazırlanmaya başlandı. Gizli yayınların yanı sıra Vineta, savaşın ilk aylarından itibaren Estonca, Litvanca, Letonca, Belarusça, Ukraynaca ve Rusça olmak üzere altı dilde yayın yapan düzenli radyo programları da üretti. Askeri gizlilik nedeniyle Sovyetler Birliği'ne yapılan saldırıdan sadece birkaç gün önce başlatılan Vineta çalışmaları sistemli bir hal alamadığından istenen sonucu verememişti.[496] Diğer taraftan Alman propagandasının yaratacağı etkiyi önlemek için Türkistan'da çok sayıda insanın radyoları toplatılmıştı. Bu nedenle Alman radyo propagandasının istenilen sonucu verdiğini söylemek zordu.

Alman savaş propagandasının önemli bir bölümünü Alman saflarında görev yapan Türkistanlı Lejyonerlere ilişkin hedefler teşkil etti. Hitler, savaş sırasında Müslümanlara olan inancını pek çok kez teyit etti. 1943'teki bir askeri konferansta gönüllü lejyonlar konusu tekrar tartışıldı. Buradaki vaka, güvenilirliği en iyi ihtimalle

495 1942'nin sonunda sayıları birkaç yüz kişiye yükselen Vineta personelinin çoğu, daha önce olduğu gibi göçmenlerden teşkil edilmeye devam etti.

496 O. Beyda, I. Petrov, "The Soviet Union", s. 382-383.

sorgulanabilir bir birim olan Gürcü taburuydu. Hitler, Gürcüler'in Müslüman ve Türk ırkından olmadığı için askeriyede kullanılmasının tavsiye edilebilirliğini sorgulayarak düşüncesini çok net ifade etti. Hitler, Stalin bir Gürcü olduğundan onların hâlâ Komünizmle flört ettiğini düşünüyordu. Ona göre Ermeni taburu da güvenilmez ve tehlikeliydi. Hitler'in güvenilir olduğunu düşündüğü tek insanlar gerçek Müslümanlar, yani gerçek Türkmen halkları idi. Bununla birlikte Hitler, onların savaşma kapasitelerinin başka bir konu olduğunu ve bunu yargılayamayacağını da belirtiyordu.[497]

Wehrmacht kendi adına anti-komünist sloganlar kullanarak lejyonerlerin cephedeki ruh hallerini güçlendirmeye çalışsa da siyasi propaganda önlemlerinde nispeten kısıtlandı. Wehrmacht, Sovyet gönüllülerine Nazi propaganda malzemesi sağlayacak Rus Propaganda Birlikleri teşkil etmişti.[498] Ancak çalışmalar esnasında özellikle Türklerin okuma yazma bilmemesi ve sadece kendi ana dillerinde iletişim kurabilmeleri ciddi bir sorundu. Dahası Alman personelinin diğer zihniyetlere ve geleneklere karşı sempati ve anlayışı; anlaşmazlığı, disiplinsizliği ve firarı önlemek için her zaman yeterli değildi.[499]

Gönüllü Birlikleri Generali Köstring'in belirttiğine göre birliklerin Alman üyeleri tatile çıktıklarında yanlarında bir gönüllü lejyoneri evlerine götürüyor ve özel aile kutlamalarına katılmalarına izin veriyordu. Bu tutum lejyonlerlere hak ettikleri istirahati sağlamakla kalmıyor, aynı zamanda Nasyonal Sosyalist Almanya'daki yaşam ve çalışma koşulları hakkında da kişisel bir izlenim edinme imkânı sağlıyordu. Böylelikle Almanlar, Bolşevizm'in Almanya hakkında yaydığı yanlış kanıların giderilmesine katkı yapmış oluyordu.[500]

497 W. Warlimont, *Inside Hitler's Headquarters 1939-1945*, s. 293.

498 BA-MA, RH 26-12/89. Haziran 1943 tarihli muhtelif evrak.

499 General Heygendorff'un tanımıyla basit iç güdülere sahip bu insanlar; ilkel yaşam alışkanlıkları, hijyen, temizlik ve düzen kavramlarının eksikliği ile bilinmekteydi. BA-MA, MSG 241/2.

500 BA-MA, MSG 123/32. Mitteilungen für den Deutschen Soldaten in Freiwilligenverbänden, Mayıs 1944; Doğu Lejyonları Komutanlığı'nın yönergelerinde belirtildiğine göre Alman Personelin izinlerinde lejyonerleri yanlarında götürmesi, onların Alman hayatından etkilenmesini sağlıyordu. BA-MA, RH 11/V/10. Merkblatt für deutsche Offiziere über wehrgeistige Führung der Legionäre.

Türkistanlı askerlerin mücadelesi Alman basını tarafından da propaganda malzemesi olarak kullanıldı.[501] Fransa'daki Nazi yanlısı *Pariser Zeitung*'un 4 Ocak 1944 tarihli sayısında Semerkant caminin simgesi önünde savaşan Türkistanlılara dikkat çekilerek özgürlük fikrinin gizlenemeyeceğine vurgu yapıldı.[502] Norveç'in Nazi yanlısı gazetesi *Deutsche Zeitung in Norwegen*'in 14 Ocak 1944 tarihli sayısında Moskova'ya karşı mücadelede Almanya'nın yanında savaşan on binlerce Türkistanlının mücadelesine yer verildi.[503] *Münchner Neueste Nachrichten*'in 30 Haziran 1944 tarihli sayısı, Türkistanlı gönüllülerin mücadelesini duyuruyordu. Gazete, haberinde Sovyetler Birliği'ne karşı savaşın patlak vermesinin Türkistan'daki eski mirası canlandırdığını iddia ediyordu.[504] *Berliner Nachtausgabe* gazetesinin 22 Kasım 1944 tarihli sayısı Doğu gönüllülerinin ve Türkistanlıların cesur mücadelesini övüyordu.[505] Son olarak *Berliner Montagspost*'un 23 Kasım 1944 sayısı, gönüllü askerlerin Almanlarla omuz omuza savaşını haber yapmıştı.[506]

Alman savaş propagandası sadece Nazi matbuatında değil Ostland Reichkomiserliği dâhilindeki yayınlarda da kendini gösterdi. Örneğin Letonya'da yayınlanan *Laika Balss (Zamanın Sesi)* Gazetesi'nde Savaş muhabiri olan Fr. Špeks'in yazmış olduğu "*Türkistanlılar Savaşıyor*" başlıklı yazı bu bakımdan dikkat çekicidir:

"Yeni Dünyayı Almanya ile tanımak size yardımcı oldu. Gönüllüler, Almanya'ya birkaç gezi ve Alman köy ve şehirlerinde daha uzun süreli kalışlar sayesinde Avrupa'nın kültürel, ekonomik ve sosyal koşulları hakkında fikir edindiler. Bu yeni anlayış, lejyonerleri Avrupa'ya daha da yaklaştırdı. Doğu'dan ayrılma başladığında bile Alman birliklerine olan güvenleri sarsılmaz kaldı. Alman tümenleri ile omuz omuza,

501 Otto Gohdes'in kurmuş olduğu İşgal Altındaki Doğu Bölgeleri Bakanlığı'nın bir bölümü olan Gohdes Ofisi Arşivinde (Dienststelle Gohdes Archiv) Türkistan Lejyonu'na dair gazete haberleri toplanmıştır. Bkz. BArch, R 6/583.

502 *Pariser Zeitung*, 4 Ocak 1944.

503 *Deutsche Zeitung in Norwegen*, 14 Ocak 1944.

504 *Münchner Neueste Nachrichten*, 30 Haziran 1944.

505 *Berliner Nachtausgabe*, 22 Kasım 1944.

506 *Berliner Montagspost*, 23 Kasım 1944.

kırılmaz bir iradeyle, vatanlarının kurtuluşu için ilahi savaşma görevini yerine getirdiler."[507]

Alman politikaları daha önce de belirtildiği üzere kendi içerisinde birçok çelişkiyi barındırıyordu. Bir taraftan savaş boyunca Sovyet esirlerinin ayrım gözetmeksizin vurulmasının hız kesmeden devam etmesi, diğer taraftan Rusların şiddetli direnişi ve artan kayıplar büyük zorlukları beraberinde getirdi. Çoğu durumda Alman askerlerinin davranışları kendi savaş çabalarına zarar verdi, çünkü yanlarında çalışmak üzere örgütlenmiş mahkûmları bile öldürmeye devam ettiler. 16. Ordu, 5 Temmuz 1941'de birliklerine savaş esirlerinin vurulmamaları emrini vermiş olsa da istenilen sonuç alınamadı.[508] Alman saflarında yer alan Türkistanlı askerler ve diğer pek çok azınlık mensupları anti-komünist tutuma sahip olsalar dahi Almanlarca olumsuz bir tavrın hedefindeydiler. 18. Panzer tümeni, askerlerini savaş esirlerine yönelik acımasız davranışlarının sonunda kendi davalarına zarar verdiğine ikna etmekte başarısız oldu. Alman askerler, Sovyetler Birliği halklarının tamamının Komünist olmadığı konusunda yeterince bilinçlendirilemediler.[509] Yaşanan gelişmelerin farkında olan General Adolf Heusinger, 1943 yılında propagandada temel bir şey yapılması gerektiğine işaret etti. Çünkü aksi takdirde işgal altında bulunan ülkelerdeki gönüllülerden toplanan askerler Generalin ifadesiyle "*sırtları için belirleyici bir tehdit*" haline gelebilirdi.[510] Fakat tüm bu gerçekliğe rağmen, Alman askerine Türklerin esasında Komünist olup olmamalarından ziyade aşağı insan olduklarını aşılayan bir propaganda seli de devam etti.

General Walter Schellenberg, Alman politikalarının ne kadar yanlış bir yönde ilerlediğini erken farkeden beyinlerden biriydi. General, Almanlar için çalışan Sovyet mahkûmlara hayatlarını riske atmaya değer bir ideal teklif etmenin gerekli olduğunu düşünüyordu. Nasyonal Sosyalizm onlar için uygun değildi, çünkü bu idealler

507 *Laika Balss*, 1 Mart 1944.

508 BA-MA, RH 26-12/27.

509 BA-MA, RH 27-18/157.

510 R.-D. Müller, *Reinhard Gehlen. Geheimdienstchef im Hintergrund der Bonner Republik: Die Biografie (Band I: 1902-1950)*, s. 281.

onlara yabancıydı. Açık olan şey, nihai özerklik umudunu sürdürmek olmalıydı. Fakat bununla da kimse ilgilenmemişti. Savaş esirlerine üniforma giydirmek ve onlara daha iyi koşullar sağlamak şeklindeki bir politikanın yeterli olacağı düşünülmüştü. Savaş esirlerinin bazılarında Alman propagandası sonuç vermiş olsa da bu insanların ebedi bağımsızlık özlemlerini tatmin edecek bir şeye ihtiyaçları vardı.[511] Fakat Schellenberg, bu konuda SS şefi Heinrich Himmler ve RSHA[512] Başkanı Reinhard Heydrich'i ikna edememişti.

Belgelerde "*Zeppelin (Zeplin) Operasyonu*" olarak bilinen girişim konumuz açısından dikkat çekicidir.[513] Bu operasyonun temel amacı Rus tutukluların toplu oluşumlarını paraşütle Sovyet topraklarının derinliklerine düşürmek suretiyle istihbarat ve sabotaj amaçlı kullanmaktı.[514] Askerler bu kapsamda Wehrmacht üniforması giydiler. Diğer açıdan en iyi yiyecek, temiz odalar, konferans filmleri ve Almanya'da geziler gibi çeşitli imkâna kavuştular. Eğitilip donatıldıktan sonra bilgi toplamak ve Rus partizan çetelerine sızmak için Doğu cephesine gönderildiler. Zeplin Operasyonu'nun ana hedefi gerilla savaşı'nın etkilerine karşı koymaktı. Bu planı gerçekleştirmek için Güney, Merkez ve Kuzey olmak üzere üç birim oluşturuldu. Görevleri sabotaj, siyasi yıkım ve bilgi toplama olan bu birimler, Doğu cephesinin tamamı boyunca Luftwaffe'nin özel filoları tarafından hatların üzerinden uçurulacaktı. Rusya topraklarının muazzam büyüklüğü, ajanların bazen aylarca engelsiz hareket etmelerini sağladı. Ancak nihayet çoğu NKVD tarafından yakalandı. Muazzam hazırlık eksikliği, eğitimli personel ve özel ekipman yokluğu tamamen gözden kaçmıştı.[515]

511 Walter Schellenberg, *Hitler's Secret Service: Memoirs of Walter Schellenberg*, New York 1971, s. 267.

512 RSHA: Reichssicherheitshauptamt (Reich Güvenlik Merkez Dairesi). Bünyesinde Gestapo ve SD gibi organizasyonlar bulunan ülke içindeki ve dışındaki güvenlik işleriyle ilgili departmandır.

513 Zeplin, Himmler'in RSHA VI. Şubesinin özel faaliyetinin kod adıydı. Operasyon Wehrmacht'a değil Himmler'in Gizli Servisine emanet edilmişti.

514 BA-MA, MSG 241/7.

515 W. Schellenberg, *Hitler's Secret Service: Memoirs of Walter Schellenberg*, s. 264-265.

FHO, Zeplin'in ajanlarına Sovyet topraklarındaki her operasyon için özel bilgiler sağladı. Bu operasyonların çoğu esasen ajanlar yakalandığı ve öldürüldüğü ya da hemen NKVD veya SMERSH'e[516] teslim edildiği için başarısız oldu. Buna rağmen 1942'den 1943'e kadar Sovyet hatlarının gerisinde 500 ilâ 800 ajan vardı. Zeplin, Alfred Rosenberg'in Doğu Toprakları Bakanlığı ile ortaklaşa bir şekilde sürgündeki ulusal komiteleri de organize etti. Nazi planına göre komiteler, Alman zaferinden sonra kurulacak bağımsız devletlerin gelecekteki hükümetlerini temsil ediyordu. Bunlar arasında Türkistan, Gürcü, Ermeni, Azeri, Kuzey Kafkasya, Volga Tatar ve Kalmuk komiteleri vardı. Bu komiteler için Rosenberg'in Bakanlığı, savaş esirleri arasından seçilen ajan-propagandacıların eğitimi maksadıyla Almanya ve Polonya'da kendi okullarından yedi tanesini açmıştı.[517]

SS Generali Walter Schellenberg 1945 tarihli sorgusunda, Stalingrad ve Rusya'daki genel geri çekilmeden sonra paraşütlü operasyonlar için hizmet eden savaş esirlerini etkilemenin giderek daha zor hale geldiğini belirtti. Operasyonlar esas olarak merkezi enerji santralleri, transformatörler ve maden eritme fırınları gibi noktaları hedef alacaktı. Bununla birlikte tüm bu iyi düşünülmüş planlar Luftwaffe'nin yetersizliği nedeniyle hüsrana uğradı. Sadece bazı yüksek gerilimli transformatörleri ve önemli elektrik direklerini havaya uçuran küçük ölçekli baskınlar gerçekleştirilebildi. Elbette bunlar sadece küçük faydalardan ibaretti ve Rus ordularının ön cephedeki gücünü hiçbir şekilde etkilemediği gibi NKVD'nin belirli sayıda güvenlik kuvvetini meşgul etmeleri dışında hiçbir gerçek etkisi bulunmuyordu.

Zeplin operasyonu kapsamında Rusya'nın işgal edilmemiş bölgelerinde bulunan toplama kamplarının yerleri ve içindeki koşullar hakkında ayrıntılı bilgiler talep edildi. Özellikle mahkûmların kaçının siyasi suçlu olduğu, cinsiyetleri, yaşları, milliyetleri, sağlık durumları, kamp muhafızlarının sayısı, silah ve teçhizatları ile ulaşım olanakları konusunda bilgiler istendi. Savaş esirlerinin,

516 SMERSH: Açılımı "Casuslara Ölüm" anlamına gelen güvenlik teşkilatı.

517 Vadim J. Birstein, *Smersh: Stalin's Secret Weapon*, Londra 2013, s. 145.

beş Türkistan Cumhuriyeti nüfusunun mevcut siyasi görüşleri ve düşünceleri konusunda RSHA'nın VI. Şubesi tarafından teşkil edilen özel ofis VI-C-Z'in yönetiminde sorguya çekilmesi istendi. Bu sorguda Türkistanlıların Sovyetler Birliği'nde kalıp kalmama konusundaki fikirleri, bağımsızlık hedefleri, ekonomik ve askeri durumları, garnizon birliklerinin morali, NKVD'nin faaliyetleri ve nüfusun bunlara karşı tutumu ile seyahat koşulları gibi pek çok husus hakkında sorular sorulacaktı. Einsatzgruppen, savaş esirleri ve aktivistlerden bu şekilde toplanan bilgiler VI-C-Z Ofisi tarafından raporlandırıldı. Zeplin operasyonuna ilişkin sağlanan bilgilere dayanılarak Güvenlik Polisi ve SD şefi tarafından İşgal altındaki Doğu bölgelerine ilişkin 8 Mayıs 1942 tarihli bir rapor hazırlandı.[518]

Abwehr[519] Yabancı İstihbarat şefi General Walter Schellenberg, hatıralarında Druzhina muharebe biriminin komutanı Albay Rodjonov ile yaptığı bir konuşmayı aktarmaktadır. Albay, Almanya'nın Rus nüfusuna ve savaş esirlerine yönelik muamelesinin felaket olduğunu düşünüyordu ve Schellenberg'e aşağı insan propagandasını hatırlatmıştı. Schellenberg, propaganda kelimesini seçenin kendisi olduğunu, Azerbaycan ve Türkmenlerin de aralarında olduğu diğer azınlıkların bu sloganları oldukları gibi sadece savaş zamanı propagandasının ifadelerinden anlayacaklarına ikna olduğunu beyân etmişti.[520]

Almanlar tarafından sabotaj amaçlı görevlendirilen Druzhina birimi askerleri olan SS mensupları ve Sovyet gönüllüleri acımasız bir şekilde sakat bırakıldı ve öldürüldü. Bütün bunlar daha sonra uçakla Moskova'ya kaçan küçük bir NKVD grubu tarafından yapılmıştı. Almanlar aralarında şüpheli gördükleri casusları öldürmüş olsa da sızmaların önüne geçilememişti. Örneğin 50 aktivist Druzhina birimine nakledildikten kısa süre sonra bir Alman irtibat subayı öldürülmüştü.[521]

---

518 Otto Heilbrunn, *The Soviet Secret Services*, Londra 1957, s. 155-156.

519 II. Dünya Savaşı sırasında Alman Ordusu'nun Haber Alma Servisi olan Abwehr teşkilatının başında 1944 yılına kadar Amiral Wilhelm Canaris bulunmuştur.

520 W. Schellenberg, *Hitler's Secret Service: Memoirs of Walter Schellenberg*, s. 272.

521 O. Heilbrunn, *The Soviet Secret Services*, s. 153.

"Silberstreif" (Umut Işığı) ve *"Wintermärchen" (Kış Masalı)* adı verilen propaganda operasyonları sonucu Sovyet cephesinde kayda değer sayıdaki asker firar etti.[522] Diğer planlar arasında Baltık Alman SS liderleri tarafından komuta edilen özel eğitimli Rus taburları'nın büyük ve daha izole Rus çalışma kamplarının bazılarına bırakılması da vardı. Planlamalara göre gardiyanlar alt edilecek, sayıları yirmi bin veya daha fazla olan mahkûmlar özgürleştirilecek ve yerleşik bölgelere geri dönmelerine yardım edilecekti. Böylece Ruslar tarafından kaybedilecek olan işgücünün dışında, nüfus üzerinde ciddi bir propaganda etkisi yaratılacaktı. Bu eylemlerden biri için hazırlıklar, bu türden bir çalışma kampının mahkûmlarıyla temas kurma noktasına kadar taşındı.[523] Ancak Luftwaffe, istekli olmasına rağmen malzeme sıkıntısı ve uçak yapım programındaki gecikmeler yüzünden beklenen desteği sağlamaktan uzaktı.

Propaganda çalışmaları açısından Doğu Bakanlığı'nın görüşleri de dikkate değerdi. 5 Ocak 1942 tarihli bir rapor Almanların Doğu topraklarına ilişkin Tarım kararnamesinin propaganda değerlendirmesine yönelik önemli ifadeler içeriyordu:

"Doğu topraklarındaki halklar ve Alman yönetimi, Bolşevik rejimin tarım alanında yarattığı sonuçlarla uğraşma zorunluluğuyla karşı karşıyadır. Bu düpedüz şeytanî bir planın yirmi yıllık yönetiminin ortaya çıkardığı ölümcül etkileri ortadan kaldırma meselesidir. Bu etkilerin basit reçetelerle ve bir gecede ortadan kaldırılamayacağı açıktır. Yıllardır sistematik bir şekilde bozulmuş vücudu doktor bile tek bir ilaçla veya tek bir ameliyatla tedavi edemez, ancak dikkatli bir detoksifikasyon ve bu yolla sağlığın yeniden kazandırılması gerekir... Propagandaya ilişkin değerlendirmelerde Tarım reformuna ait önemli ve çarpıcı hususların dikkate alınması gereklidir."[524]

İşgal altındaki Doğu topraklarında tatbik edilmesi planlanan tarım sistemi, uygun şekilde kullanılması durumunda hem propaganda için fayda sağlayacak hem de dış politika açısından önemli

522 O. Heilbrunn, *The Soviet Secret Services*, s. 150.

523 W. Schellenberg, *Hitler's Secret Service: Memoirs of Walter Schellenberg*, s. 270.

524 PA-AA: R 11.125. 5 Ocak 1942 tarihli belge (No. 256683-256684).

olacaktı. Bu durum ayrıca işgal altında bulunan topraklardaki Alman yönetiminin Bolşevik sistemi tamamen ortadan kaldırdığına ve özel mülkiyet ilkesini yeniden tesis ettiğine dair dünyaya kanıt sağlayacaktı.[525] Yeni tarım düzeninin tesisi, Avrupa kamuoyu üzerinde Alman politikasının sadece askeri amaç etrafında şekillenmediği yönünde propaganda açısından da önemli olan bir etki bırakacaktı. Yapılacakların halka yönelik bir taviz biçiminde değil, Bolşevik sistemin üstesinden gelmek için mantıksal bir zorunluluk şeklinde sunulması bu noktada önemliydi. Yani sistemin bir fırsat politikası değil, bir devlet politikası olduğu vurgulanmalıydı. Kolektif çiftliklerden bireysel çiftliklere doğru planlanan geçiş, köylünün hırslarını teşvik edecek ve umutsuzluğunu ortadan kaldıracaktı. Bir diğer ifadeyle planlamalar, eğitimsel ve pastoral bir etkiye sahip olmalıydı. Tüm bu yeni girişimler geniş çaplı bir propaganda hamlesi olarak basın, radyo ve propaganda araçları yoluyla işgal altındaki Doğu bölgelerindeki nüfusa sunulacak ve karşı propagandalara karşı dikkatli olunacaktı.[526] Diğer taraftan propaganda çalışmalarının köylüler arasında aşırı umutlar uyandıracak şekilde tasarlanması gerektiği ve Hitler'in vurguladığı üzere yaşanan gelişmelerin Alman askerleri üzerinde hayal kırıklığı yaratmasının önüne geçilmesi planlanıyordu.[527]

Propagandaya dâhil olan askeri ve sivil departmanlara yeni tarım düzeninin değerlendirilmesine yönelik kılavuzlar sunuldu. Tarım yasası Rusça, Ukraynaca ve Belarusça'ya çevrildi, tarım sektöründe çalışan herkesin kullanımına sunulması için çok sayıda broşür üretildi. Alınan karara göre çalışmalar, Alman ve yabancı basının yanı sıra radyo yayınlarında ayrıntılı bir rapor halinde sunulacak ve bu uygulama işgal altındaki topraklarda da tatbik edilecekti. Yeni tarım kararnamesinin propaganda etkilerinin tatbiki noktasında Doğu Bakanlığı, Propaganda Bakanlığı, OKW ve Doğu Ekonomik Personeli birlikte çalışacaktı. Bölgesel komiserlerin basın görevlileri,

525 PA-AA: R 11.125. 7 Şubat 1942 tarihli belge (No. 256590-256591).

526 PA-AA: R 11.125. 26 Ocak 1942 ve 23 Ocak 1942 tarihli belgeler (No. 256643-256644-256645).

527 PA-AA: R 105170. 26 Şubat 1942 tarihli belge. (No. 256570).

Propaganda Departmanları, işgal edilen bölgelerin tarım önderleri ve ajanslar bu noktada danışman görevi göreceklerdi.[528]

İşgal altındaki Doğu bölgelerinde *"Tarım düzeni, din ve milliyet sorununun durumuna ilişkin"* bir kayıtta, Almanların propaganda ve reklam için çaba göstermesi gereken Bolşevik etki alanındaki gruplar arasında Büyük Türkistan halkı; Özbek, Türkmen, Tacik, Kırgız ve Kazak halkları sıralandı. Diğer taraftan Kırım Tatarlarının temelde uzlaşmacı görünse de Kırım Savaşı'nın seyrinin ortaya çıkardığı maddi zorlukların Alman çabalarına son verdiği belirtildi. Belgede ifade edilene göre Almanlar, cephede onlara en yakın olan (en önemlisi de Rus olmayan) Kafkasya ve Türk halklarına bağımsızlık vaat etme eğilimindelerdi. Fakat bu noktada Pantürkizm'in teşviki uygun görülmemişti.[529]

Genel olarak baktığımızda Wehrmacht Rusya'yı işgal ettiğinde ne Abwehr ne FHO ne de RSHA, Sovyet istihbarat ve güvenlik servislerine karşı yürütmek zorunda kalacakları savaşın karmaşıklığı, yoğunluğu ve ölçeği hakkında gerçekçi bir kavrayışa sahipti. OKH ve Abwehr, Wehrmacht'a yönelik Sovyet istihbarat tehdidini fena halde küçümsedi ve bundan sonra Sovyet servislerinin faaliyetlerini doğrulamayı asla başaramadı. Sovyetler, Doğu Cephesindeki istihbarat savaşını, İngiltere ve Amerika'nın Batı Cephesinde yaptığı gibi sinyal istihbaratı ve havadan keşif yoluyla değil, Wehrmacht ve Alman istihbarat örgütlerine erişimi olan ağlara sızan ajanları yoluyla, yani casusluk marifetiyle kazandı.[530] Sovyet propagandası gerçek gücünü esasen Stalingrad Savaşı'ndan sonra almıştı. Özellikle Temmuz 1943'te Alman askerlerin esir alınmasıyla Sovyetler'in eline ciddi bir propaganda malzemesi geçmişti.[531] Denilebilir ki Sovyet propagandasının başarısı, Sovyet gücünden ziyade rakibin zayıflıklarının akıllıca sömürülmesinin bir sonucuydu. Kitlesel propaganda

528 PA-AA: R 11.125. 23 Ocak 1942 tarihli belge (No. 256645-256646-256647).

529 PA-AA: R 11.125. 24 Mart 1942 tarihli belge. (No. 256694).

530 David Thomas, "Foreign Armies East and German Military Intelligence in Russia 1941-45", *Journal of Contemporary History*, 22/2, 1987, s. 271-272.

531 BA-MA, MSG 123/33. Merkblätter für die freiwilligen Russischen Propagandisten, Eylül 1944.

çalışmalarında Sovyetler, malzemelerin hem niteliği hem de miktarı bakımından Almanlardan üstün olduklarını kanıtlamayı başardı.

1941-1945 dönemine ait gelişmeleri değerlendirdikten sonra ortaya çıkan bir başka yanılsama, Almanlar tarafından desteklenen Türkistanlıların sahip olduğu milliyetçi duyguların gerçek derinliğine ilişkindi. Almanlar, Türklerden müteşekkil gönüllü lejyonlarını kurarken güçlü milliyetçi duygular bulmuşlardı. Türkistanlılar yüzyıllardır süregelen ağır Rus baskısı karşısında milliyetçi karakterlerini muhafaza ettiler ve köklü geleneklerine sıkı sıkıya bağlı kaldılar. Öte yandan Türkistanlıların milliyetçi gelenekleri veya özlemleri, en azından Avrupa perspektifinden bakıldığında ciddi bir şekilde sorgulanabilirdi. Pek çok durumda Alman yetkililerin, derin bir Rus ve Bolşevik karşıtı bakış açısına sahip olan Türkistan gönüllülerinin duygularından memnun olmak yerine Batı tarzı bir milliyetçiliği teşvik etmeye çalıştıkları dikkat çekti. Burada gösterilen gayret, milliyetçi hislerin, Sovyet rejimini ortadan kaldırma hedefi doğrultusunda körüklenmeye çalışıldığıydı. Bu sayede Sovyet karşıtı bloğun radikal eğilimleri de kendini gösterecekti.

Alman propagandasına göre Türk ve gönüllü birliklerin varlığı, Bolşeviklerin Sovyetler Birliği halklarının "*Stalin'in sadık takipçileri*" olduğu iddiasını açıkça çürütüyordu.[532] 25 Mayıs 1944 tarihli *"Gönüllü Birliklerde Propaganda için Yönergeler"*de propagandanın güçlendirilmesine ilişkin tedbirler yer aldı. Buna göre gönüllülerin Alman askerleri ile eşitliği ve terfi, ödül, bakım vb. pek çok şartlarının iyileştirilmesi, onların aşağı halk olarak görüldükleri yönündeki düşman propagandasını çarpıcı bir şekilde reddediyordu. Eşitlik sürecinde alınan tedbirler ancak tedrici bir etkiye sahip olacağından, propagandada gerçek koşullar dikkate alınmalıydı. Bazı gönüllülerin "*acaba yanlış ata mı bahse girdim*" şeklindeki düşünceleri, Bolşevizme karşı ancak Almanya tarafında ittifak kurabilecekleri şeklinde yanıtlanmalıydı. Doğu halkları'nın anavatanlarında özgürce yaşama özlemlerini gerçekleştirmek için Stalin'e asla güvenemeyecekleri bilinmeliydi.[533]

532 BA-MA, MSG 123/30. *Deutsche Ost-Korrespondenz (DOK)*, 10 Ağustos 1944.

533 BA-MA, MSG 241/16. Richtlinien für die Propaganda in Freiwilligen-Verbänden.

Reich Devlet Bakanı Hans Lammers, 23 Eylül 1944'te Doğu Bakanı Alfred Rosenberg'e yazmış olduğu bir mektupta Hitler'in konuya ilişkin siyasi çizgisini şu şekilde ifade ediyordu: *"Führer, Doğu halklarına mensup kişilere, siyasi geleceklerine ilişkin herhangi bir güvence verilmesini istemiyor."*[534] Görüldüğü üzere bizzat Hitler tarafından da belirtildiği şekilde, Doğu halklarına yönelik yanlış politikalar konusunda Alman ısrarı devam etmişti.

Bazı Alman yetkililer söz konusu politikanın söylem bazında aksini iddia eden girişimlerde bulundular. Bolşevizme karşı mücadelede yer almış olan bütün Rusya halklarının gönüllülerinden oluşan bir heyeti kabul eden Propaganda Bakanı Goebbels, Yahudi Bolşevizminin yenilgisinden sonra Rusya halklarının yeni toplumda yerlerini alacaklarına dair olan inancını yineledi. Bakan Goebbels'e göre Doğu gönüllüleri, halklarının gerçek devrimcileri olduklarını kanıtlamışlardı.[535]

Alman saflarında yer alan askerler, anti-Bolşevik olmalarının yanında rejime başka bir avantaj daha sundu. Bu askerlerden çoğu şiddetli bir şekilde Yahudi düşmanı idi. Alman diplomat Otto von Bräutigam'a göre Türk askerler, karşılaştıkları herhangi bir Yahudiye saldırmak konusunda büyük bir ilgiye sahiptiler. Von Mende ve Kayyum Han'ın yardımlarıyla Personel İrtibat Bürolarına kaydedilen, Wehrmacht Propaganda Birimleri'nde gazete ve broşürleri dağıtmak için seçilen Türkmenlerin birçoğu Yahudi karşıtı duygularla doluydu.[536]

5 Kasım 1942 tarihli bir Ordu raporunda, Türkistanlıların çocuksu ufuklarda yaşayan ve siyasi anlamda uyanmamış bir halk oldukları, bütün güçleri birleştiren bir iradenin yokluğunda kelimenin

534 German Wartime Propaganda in The U.S.S.R, General CIA Records, 1949, s. 7. https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP78-02646R000400200001-1.pdf

535 BA-MA, MSG 123/6. Deutsche Uebersetzung und Inhaltsangabe der Kalmückischen Zeitung, Der Kalmückische Kämpfer, 28 Aralık 1944; BA-MA, MSG 123/10. Deutsche Uebersetzung und Inhaltsangabe der Turkestanischen Zeitung, Jani Türkistan, 1 Ocak 1945.

536 Christopher Hale, *Hitler's Foreign Executioners: Europe's Dirty Secret*, Stroud, Gloucestershire 2011, s. 163.

tam anlamıyla kavga halinde olan bir kabileler birliği haline geldikleri vurgulanıyordu. Ortak bir siyasi iradenin geliştirilmesi çok uzun bir süreç olacağından, Türkistanlıların bu anlamda Alman propagandası tarafından kışkırtılamayacak bir halk olduğu belirtiliyordu. Rapora göre uzun bir geçmişe yas tutan birkaç hayalperest dışında, bu toplulukların eğitimli sınıflarının hiçbir siyasi ideali yoktu.[537]

Sovyetler Birliği'ne yönelik propagandaların istenilen sonucu vermemesinin birçok nedeni vardı. Yıllarca Sovyet halkına Kızıl Ordu'nun yenilmez olduğu öğretildiği için halkı, bu sefer daha güçlü bir düşmanla karşılaşıldığına ikna etmek zordu. Bolşevik propagandası ile olan deneyimleri sonucunda halk, sloganlara inanmamayı öğrenmişti. Bu nedenle Almanları sözlerden ziyade eylemlerle yargılama eğilimindelerdi. Propaganda savaşında Komünizme karşı sert bir tutum alan Naziler, Sovyet nüfusuna totaliter bir sistemin ikame edilmesinden başka bir şey sunamamışlardı. Yabancı ve yerli bir tiranlık arasında seçim yapmakla karşı karşıya kalan insanların ikincisini tercih etmesi bu bakımdan anlaşılabilir bir durumdu.[538]

Özgün fikirlerden ve siyasi anlayıştan yoksun olan Alman propagandası, teknik yeteneklerden veya Sovyet halklarını etkileyebilecek Alman başarılarından çok az yararlandı.[539] Propaganda daha ziyade Kapitalist ortaklar olan Roosevelt ve Churcill'in Komünist Stalin ile ittifakı üzerinde duruyor, bunların emekçileri zincirleyen zincirin iki halkası olduğu söyleniyordu. Diğer tarafta ise Hitler'in liderliğinde inşa edilen adalet ve özgürlük dünyası vardı. Alman propagandası Hitler'in Rusya'da tesis edeceği yeni düzeni; kapitalistler, büyük toprak sahipleri ve Komünistler olmadan kurulacak bir rejim olarak tanıttı. Sovyetler Birliği nüfusunun büyük kısmının Komünizme karşı olduğu hesaba katıldığında Alman propagandası için en iyi silah bu olarak düşünüldü. Halk kitleleri Bolşevizmden kurtuluş için bekledikleri karşılığı Alman makamlarından göremedikleri gibi

537 BA-MA, MSG 241/16.

538 German Wartime Propaganda in The U.S.S.R, General CIA Records, 1949. https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP78-02646R000400200001-1.pdf

539 O. Heilbrunn, *The Soviet Secret Services*, s. 148.

sadece vaatlerle karşılaştılar. Diğer bir soru ise Rusya'nın siyasi geleceği, yani hükümet meselesiydi. Bu tür sorulara da Alman makamları tatmin edici bir yanıt üretemediler.

David Welch'in de isabetle vurguladığı üzere Nazilerin kendilerine sunulan fırsatı tam olarak değerlendirmelerini engelleyen bir husus da Türkistanlılar dâhil tüm Doğu milletlerinin alt insan oldukları şeklindeki radikal inançlarıydı. Stalin rejiminin acımasızlığı karşısında Sovyetler Birliği içerisindeki çok sayıda sosyal grup ve ulusal azınlık, Stalin'in terör saltanatını sona erdirme karşılığında Nazilere tam anlamıyla yardım etmeye hazır olabilirdi. Bu nedenle de Sovyetler Birliği psikolojik bir savaş için ideal bir hedefti. Rus seferi sırasındaki Nazi propagandasının ilginç yanı daha önce de sıklıkla vurgulandığı üzere tutarsızlığıydı. Hitler'in Rusya'nın zengin kaynaklarını ele geçirerek halkı kolonileştirme şeklindeki düşüncesi savaş sırasında etkisini kaybetmemişti.[540]

Sonuç olarak Türkistan coğrafyasında bulunan topluluklarda müşterek bir milli his yaratmaya çalışan Alman propagandası, her ne kadar çok sayıda farklı topluluğun hususiyetini dikkate almak zorunda kalsa da bağımsızlık arzusu ile dolu olan Türkistanlılara hitap etmekten uzak kalmıştı.

2.7.2. Propaganda Aracı Olarak İslâm

Alman yetkililer 1940'ta Fransız Ordusu'nun Müslüman birlikleriyle karşılaştıklarında İslâm'ın propaganda açısından öneminin farkına vardılar ve bu doğrultuda ilk girişimlerde bulundular. Bu çabaların ciddi bir boyuta taşınması 1941'de Alman birliklerinin Kuzey Afrika'dan Orta Doğu'ya doğru ilerledikleri dönemde oldu. Zira bu gelişme Berlin'i İslâm'ın stratejik önemi noktasında sistematik bir çaba içerisine girmeye zorladı.

1941'de Alman Dışişleri Bakanlığı bu hassas konuyu geniş kapsamda ele aldı. İslâm'ın sistemsel bir şekilde araçsallaştırılmasını ilk

540 David Welch, *The Third Reich: Politics and Propaganda*, New York & Londra 2002, s. 131.

önce teklif eden diplomat Eberhard von Stohrer oldu. 18 Kasım 1941 tarihli muhtırasında Stohrer, kapsamlı bir İslâm programının yaratılması gerektiğine dikkat çekti ve bu hususta bir İslâm uzmanları komitesinin teşkilini lüzumlu gördü. Ona göre Nasyonal Sosyalist ideoloji ve İslâm birçok bakımdan uyuşuyordu. İslâm dünyasında Hitler, Yahudiliğe karşı olan mücadelesinden dolayı zaten seçkin bir yere sahipti. Bu fikre göre her şeyden evvel İslâm dini, ruhban sınıf fikrine karşı çıktığından dolayı Nasyonal Sosyalizm'e benzemekteydi. Stohrer'in önerdiği programın I. Dünya Savaşı ve öncesinde izlenen İslâm politikasından besleneceği çok açıktı.[541]

Aralık 1942'de *İslâm Merkezi Enstitüsü* Berlin'de resmen açıldı. Bu arada en başta Hitler olmak üzere Alman yetkililer Kudüs Başmüftüsü Emin el-Hüseynî'nin geniş nüfuzundan yararlanmayı umdular. Müftü'nün çabalarıyla Nasyonal Sosyalizm ve İslâm'ın ortak yönleri vurgulanarak mücadelenin tek bayrak altında toplanması amaçlandı.[542] Savaşın ilerleyen dönemlerinde Almanların, Balkanlar ve Sovyetler Birliği'nin Müslüman memleketlerinde elde ettiği avantajlar, İslâm'dan yararlanma çabalarıyla paralel bir şekilde gelişti. İslâm, Sovyetler Birliği'nin yumuşak karnı olduğundan Nazilerin hedefi İslâmı güçlendirme çabalarına destek olmak şeklinde belirlendi. Müslümanların dinsel duygularının kullanılması, İslâm'ı yeniden canlandırarak olumlu siyasal sonuçları da beraberinde getirecekti.

Alman makamları yabancı gönüllülerin, özellikle de Türkistanlı Müslümanların propaganda açısından önemi üzerinde itinayla durdular. Sadece askeri değil siyasi anlamda da önemli bir koz olarak görülen Müslümanlar, Almanya'nın İslâmla olan genel ilişkisini yansıtıyordu. Hitler daha önce de birçok kez vurgulandığı üzere Müslüman askerlere yönelik güvenini defalarca beyan etmişti. İslâma yönelik olumlu ideolojik görüşlerinin yanı sıra belki de Avusturya doğumlu Führerin, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndaki Müslümanlarla teması ya da Türkiye'nin I. Dünya Savaşı sırasında

541 D. Motadel, *İslam ve Naziler*, s. 81-82.

542 Zvonimir Bernwald, *Muslime in der Waffen-SS: Erinnerungen an die Bosnische Division Handžar (1943-1945)*, Graz 2012, s. 87.

merkezi güçlerden biri olması nedeniyle Müslümanlara yönelik bakış açısı oldukça yumuşaktı.

Hitler'in İslâm'a yönelik olumlu görüşlerine bir örnek olarak 14 Ekim 1941 tarihinde *Masa Konuşmaları*'ndan birinde sarfettiği şu satırları aktarmak yeterli olacaktır:

"Çoğu dinin vermiş olduğu hijyenik nitelikteki talimatlar, organize toplulukların kurulmasına katkıda bulundu. İnsanlara yıkanmalarını, belirli içeceklerden uzak durmalarını, belirlenen tarihlerde oruç tutmalarını, egzersiz yapmalarını, güneşle birlikte kalkmalarını, minarenin tepesine çıkmalarını emreden hükümler -bunların hepsi zeki insanlar tarafından icat edilen yükümlülüklerdir. Cesurca mücadele etme tavsiyesi de kendi kendini açıklayıcıdır. Bu arada Müslüman'a, şarabın akarsularda aktığı, gerçek bir dünyevi cennet olan, hurilerle dolu bir cennet vaadedildiğine dikkat edin. Diğer yandan Hıristiyanlar, ölümlerinden sonra Hallelujahs (haleluya) söylemeye izin verilirse, kendilerini tatmin ederler! Tüm bu unsurlar insan topluluklarının oluşmasına katkıda bulunmuştur. Halklar bugünkü karakterlerini bu özel geleneklere borçludurlar."[543]

Müslümanların İslâm diniyle yoğrulan mücadeleci karakteri Alman makamlarının dikkatini çekiyordu. Bu durum Wehrmacht'ın birçok talimatında açıkça belirtildi. General Franz Halder başta olmak üzere pek çok yetkili tarafından Müslüman askerlerin lejyonlar halinde örgütlenmesinin sadece askeri anlamda değil, aynı zamanda siyasi ve propaganda faaliyetleri açısından da önemli olduğu ifade edilmişti.[544]

Türk Birliği Komutanı Mayer-Mader, raporunda Almanya'nın ve İslâm'ın çıkarlarının paralel olduğunu belirtti. Mayer Mader bu bağlamda doğru kullanılan propagandanın önemine de işaret ediyordu. Kendisi raporunda değindiği üzere Alman yetkililerin tüm başarısızlıklarına rağmen Almanya ile birleşmenin tek umudu olarak İslâm'ı gören askerler varsa da artık bu yeterli değildi. Almanların kötü muamelesi sonucu bu insanların her biri eve döndüklerinde

543 *Hitler's Table Talks, 1941-1944: His Private Conversations*, s. 60.
544 BA-MA, RH 19V/108.

bilinçsiz bir şekilde yüzde yüz Bolşevizm propagandisti olacaklardı. Mayer-Mader'e göre propaganda çalışmalarına ek olarak, sıradan insanlara Almanya'nın İslam'ı eşit bir dost ve müttefik olarak gördüğünü ve görmeye istekli olduğunu göstermek için pratik adımlar atılmalıydı. Bu noktada geçerli tek araç, birlik komutanlarına kadar yerel liderlerden oluşan bir Türk-İslâm Birliği'nin oluşturulmasıydı. Bu birliğin tüm Türk-Müslümanlar için gerçek bir yuva olması gerekiyordu. Böylece insanlar artık yabancı bir ülkede kendini tuhaf hissetmeyecek ve Alman ülkesine eskisi gibi düşmanca gözlerle bakmayacaktı.[545]

Dışişleri Bakanlığı'na ait 24 Mart 1942 tarihli gizli ibareli belgede, işgal altında bulunan topraklardaki nüfusa dini uygulama hakkının verilmesi ve Hitler tarafından ortaya konulacak bir "*Hoşgörü Fermanı*" ile ilan edilmesi için planların bulunduğu belirtildi. Bu ferman ile Alman egemenliği altında dini toplulukların bir araya gelmesine izin verileceği vurgulandı.[546] Fakat bu bildiriye ilişkin Müslümanlara dair bir bahis yer almadı.

Nasyonal Sosyalist yöneticilerin ve en başta da Hitler'in İslâm'a yönelik olumlu bakışı savaş boyunca devam etti. Bununla birlikte savaşın sonuna yaklaşıldığında Hitler, Martin Bormann'a dikte ettirdiği notlarında İslam'ın seferberliği konusunda ciddi öz eleştiriler yaptı. Alman führeri 17 Şubat 1945'te şunları söyledi:

"Tek başımıza, Fransa'nın yönettiği İslâmi halkları özgürleştirme fırsatına sahip olacaktık. Böyle bir ayaklanmanın Mısır'da ve İngilizlerin boyun eğdirdiği Orta Doğu'da öngörülemeyen etkileri olacaktı... İslâm dünyası zaferlerimizin beklentisiyle titredi. Mısır, Irak ve tüm Ortadoğu halkları ayaklanmaya hazırdı. Menfaatimiz ve görevimiz gereği onlara yardım etmek, cesaretlerini aşılamak için elimizden gelen her şeyi yapmalıydık. İtalyanlarla müttefik olmamız bizi felç etti ve dahası Müslüman dostlarımızı tedirgin etti, çünkü onların gözünde isteyerek veya istemeyerek zalimlerin suç ortağıydık... Biz Almanlar için cömert bir İslâm yanlısı politika çok basit ve açıktı. Bizim için berbat

545 BArch, NS 31/43.

546 PA-AA: R 11.125. 24 Mart 1942 tarihli belge (No. 256692).

oldu. İttifakımıza olan bağlılığımız yüzünden diğer pek çok şeyin alt üst olduğu gibi! Bu savaş tiyatrosunda en iyi kartlarımızdan birini oynamamızı yalnızca İtalyanlar engelledi. Öyleydi; Fransız himayesi altındaki tüm halkları bağımsız ilan etmek ve İngilizlerin ezdiği bölgelerde genel bir ayaklanma başlatmak. Böyle bir politika İslam'ın her yerinde coşkuyla karşılanırdı..."[547]

Sonuç itibariyle Nazi Almanyası'nın İslâm politikasının başarı sağlamadığı açıktı. Hitler'in de isabetle belirttiği üzere söz konusu politika oldukça geç devreye sokulmuş ve Almanlar cephe gerisinde amaçladıkları ayaklanmaları çıkaramamıştı. Diğer taraftan İslâm dinine yönelik yanlış temellendirmeler, İslâm'ın ve Müslümanların araçsallaştırıldığının apaçık ortada oluşu ve savaşın getirdiği koşullar, bu durumun başarısızlığına zemin teşkil etti. Esasen Almanya'nın savaşın başlangıcında İslâmla olan ilişkisi planlanmamıştı. Savaşın seyri içerisinde gelişen ve değişen politikalar daha çok I. Dünya savaşı sırasındaki stratejik arka plandan yararlandı. Alman yetkililer için İslâm dünyasının tek bir blok oluşturamaması da bu politikanın başarısızlığının bir nedeniydi. Yine de İslâm, siyasallaştırılma ve araçsallaştırılma girişimleri arasında çok güçlü bir örnek teşkil etmişti.

2.7.3. Birliklerde İslâm ve Politika

İslâm dininin propaganda malzemesi olarak kullanılması ve dinî önderlerin marifetiyle yapılan çalışmalar, Nazilerin asker toplama kampanyasına İslâmi bir zemin yarattı. İlk Müslüman Sovyet mahkûmlar gelmeye başladığında, kendilerini mensup bulundukları etnik kökenden daha önce "*Müslüman*" olarak tanımlıyorlardı. Bu durum onları Almanlar için daha dikkat çekici hale getirdi. Burada Komünizme taban tabana zıt olan bir din için savaşan insanlar vardı.

İslâm ve hatta daha özel olarak İslâmi ritüeller ve otoriteler, birimlerdeki disiplini ve düzeni geliştirmek için potansiyel bir

547 *Hitlers politisches Testament: Die Bormann Diktate vom Februar und April 1945: mit einem Essay von Hugh R. Trevor-Roper und einem Nachwort von André François-Poncet*, Hamburg 1981, s. 32-33.

araç olarak görülüyordu. Alman komutanlığı için İslâmi faktör, Türk-Müslüman etnik grupları birleştirmek için ideal bir işlev görecekti. Güçlü birer müttefik olarak değerlendirilen Müslüman Türkistanlılar, düşman devletlere karşı kullanılabilecek siyasal bir güçtü. Her ne kadar ideolojik anlamda İslâma bakış olumlu ise de iş birliğinin altında yatan temel neden, savaşın beraberinde getirdiği askeri zorunluluklardı.

Özbekler, Kazaklar ve diğer temsilciler adına yapılan bir konuşmada, Türkistan Lejyonu'na katılım konusunda Alman Komutanlığı'na yardıma hazır olunduğu belirtildi.[548] Bu türden destekler sonucu zaman içerisinde büyüyen Türkistan Lejyonu birliklerinde din hizmetleri ile dinî eğitime son derece önem verilmeye başlandı. Alman saflarında yer alan her yaştan gönüllülerin morallerini ve maneviyatını yükseltmek yetkililerin ciddi olarak ele aldıkları bir hususdu. Bu isteklerden dünyevî amaçlarla fayda sağlamak mümkün görünüyordu. Sir Olaf Caroe'nin de belirttiği üzere *"Gönüllüler arasında, ancak Sovyet idaresinin sebep olacağı ölçüde büyük bir manevî açlık göze çarpıyordu."*[549]

18 Kasım 1941 tarihli bir raporda savaş esiri kamplarına Müslüman vaizlerin gönderilmesinin önemine değiniliyordu. İslâm'ı kabul eden esirleri, onu reddedenlerden ayırmak böylelikle mümkün olacaktı. İnananlar, öncelikle Alman davasına yararlı olan unsurlardı. İnanç taşımayan Türkistanlılar ise sadece İslâm için değil, ulusal özgürlük düşüncesinin bir sonucu olarak da kazanılabilirdi. İslâm'ı güçlendirmeye yönelik tüm çabaları desteklemek Reich'ın göreviydi. Bunu yapmanın yolu, tanınmış ve saygın bir imamın rehberliği ile savaş esirlerinin de dâhil olacağı bir okul kurulmasında yatıyordu. Eğitimin amacı, esirlere ruhani talimat verecek bir dizi din görevlisi yetiştirmek olmalıydı. Bu noktada Kudüs Başmüftüsü'nün onayını ve desteğini almak gerekli görülüyordu. Hatta üyeleri Başmüftü

548 Doğu Kazakistan Bölgesi İçişleri Bakanlığı Arşivi (DVD VKO), No. 0400: 35, Bkz. A. Zhanbosynova, "Turkestan Legions of the Third Reich: Recruitment Mechanism And Application System (based on regional archival materials)", s. 123.

549 Sir O. Caroe, *Sovyet İmparatorluğu: Sömürülen Milletler*, c. 2, s. 348.

etrafında toplanan, İslam'ın yeniden canlanmasını sağlayacak tamamen dini bir cemaatin kurulması bile düşünülebilirdi. Buna Türkistanlıların yanı sıra diğer Müslümanlar da katılacaklardı. Esirlere yönelik dini tatbikler, siyasi olaylardan etkilenmeyecekleri biçimde gerçekleştirilmeliydi. Başmüftü'nün tamamen Müslüman inancının bir figürü olarak kullanılması, Alman Reich'ını bir İslâm koruyucusu mertebesine yükseltme payesini de beraberinde getiriyordu. Bu nedenle İslâmî bir ruhani okulun kurulmasının, Türkistan çalışma programına dâhil edilmesi kararlaştırıldı.[550]

Türk halklarının din, gelenek ve göreneklerinin göz ardı edilmemesi, dinî ihtiyaçlarının mümkün olduğu kadar karşılanması gerektiği OKH Eğitim Departmanı'nın 2 Haziran 1942 tarihli yazısında da açıkça ifade edildi. Buna göre Alman subayları ve askerleri, sakin ve yasal davranışlarla genel olarak Türk halklarının güvenini kolayca kazanabilirlerdi.[551] Ancak Almanlar, Müslümanların yaşadığı bölgelerde dini ve siyasi özerklik ya da güvenlik ve emniyetle ilgili verdikleri sözleri tutmaktan uzaktı. Ayrıca bu bölgelerdeki halkların milli özlemlerini karşılamada Alman liderliği, Türkiye'den ve İslâm dünyasından gelen desteğe ciddi şekilde bel bağladı. Tüm Müslüman oluşumlarını birleştiren tek nokta, personellerinin ortak dini ve Alman askeri-politik liderliğinin onların istihdamına dair planlarıydı. İtiraf edilmelidir ki bu planlar kendi açısından benzersizdi. Dolayısıyla Müslüman oluşumların yaratılması ve kullanılması, savaş sırasında Alman İslâm politikası'nın bir devamı olarak dikkat çekiyordu.

Doğu Lejyonları'nın ilk günlerinde ideolojik eğitimin bir parçası olarak din hizmeti sunan imamların önemli fonksiyonları bulunuyordu. Doğu Türk Silahlı SS Birliği'nin saha imamlarını Doğu Lejyonları imamlarıyla karşılaştırırsak, onların daha ziyade propagandacı ve dini danışman karışımı olarak tasarlandıklarını görebiliriz. O zamanlar Alman olmayan propagandacılar, Wehrmacht'ın Berlin ve Potsdam'daki Propaganda Departmanı tarafından verilen kurslarda ayrı ayrı eğitildiler. 1942 ve 1943'te Wehrmacht

550 BArch, NS 43/40.

551 BA-MA, MSG 214/8.

imamlarının görevleri genel olarak Cuma namazı, cenaze törenleri ve pastoral bakım gibi esaslarda görüldüğü üzere daha çok dinseldi. Onlar özel işaret olarak yarım ay rozeti taktılar ve askerlik hizmetinden mazur görüldüler. Doğu Lejyonları'nın Güney Ordu Grubu'nda konuşlandıran 162. Türkistan Piyade Tümeni'nin organizasyon yapısından, Doğu Lejyonları'ndaki her taburun en az bir imamı ve onun üzerinde bir denetleyici lejyon imamı olduğu sonucunu çıkarabiliriz. İmamlar dini görevlerinin yanı sıra Alman subay ve komutanlarına dini konularda danışmanlık yaptılar ve subaylarla iş birliği içinde, olası sorunların ve gerginliklerin çözümüne katkıda bulundular. Bu iş bölümü, Almanların Stalingrad'daki yenilgisi ve 1943'te Kafkasya'dan geri çekilişinden sonra imamlarının imtiyazlarının kaldırıldığı ve bunun sonucunda artık savaşan din adamları olarak hizmet etmek zorunda kaldıkları zamana kadar değişmedi. Wehrmacht'taki imamların eğitimi uzun zamandır oldukça plansızdı ve bu alanda biraz tecrübesi veya eğitimi varmış gibi görünen herkes seçilip öğretmen olarak işe alındı. Bu prosedür, Waffen-SS'in "*Hançer*" Tümenini kurması ve Müslüman askerler için Wehrmacht ile rekabet etmeye başlamasıyla nihayet değişmişti.[552]

1944'te Wehrmacht, imamlarını Göttingen Üniversitesi'ndeki oryantalist Berthold Spuler'in vesayeti altında yapılandırılmış kurslarda eğitmeye başladı. Temmuz 1943'te SS'in gelecekteki imamlarından ilki, birkaç haftalık bir kurs için Berlin'e geldi ve daha sonra Nisan 1944'te Guben'de SS İmam Enstitüsü'nün kurulmasıyla eğitim çabaları genişletildi. Kasım 1944'te Doğu Türk askerleri için bir *SS İmam Okulu* kurulması, bu politikaların devamı oldu. Ancak 14 Şubat 1945'te Dresden, hava bombardımanında yok edilmeden önce yalnızca iki sınıfta eğitim yapılabildi.[553]

Müslüman birimler savaş boyunca çok sıkıntı çektiler, çünkü bu askerler çoğunlukla kanlı anti-partizan operasyonlarında ve birçok Müslüman askerin zulüm ve savaş suçlarına karıştığı Doğu ve

552 X. Bougarel, A. Korb, S. Petke, F. Zaugg, "Muslim SS units in the Balkans and the Soviet Union", s. 281.

553 X. Bougarel, A. Korb, S. Petke, F. Zaugg, "Muslim SS units in the Balkans and the Soviet Union", s. 281.

Güneydoğu savaş tiyatrolarında, iç savaş benzeri senaryolarda konuşlandırıldı. Savaş muhabiri Fr. Špeks, "*Milli Türkistan Lejyonu Birliklerinin Bolşevizme Karşı Mücadeleleri*" başlıklı yazısında, Alman makamlarının tüm emirlerinin, lejyonerlerin kendine özgü geleneklerine uyduğunu belirtti. Buna göre Türkistan Lejyonerleri'nin dini adetleri hiç de sınırlı değildi. Mollalar her gün lejyonerleri dua için topluyordu. Müslümanların mübarek günü olan cuma günleri namaz dâhil tüm ibadetler yerine getiriliyordu. Špeks'e göre Bolşevizm, İslâm'ı bastırırken ve dini geleneklerin uygulanmasını yasaklarken, Alman makamları dini bayramların dahi kutlanmasına izin veriyordu. Uzun yıllar boyunca Alman Devleti'nin koruması altında bulunan Türkistanlılar, savaş zamanı kısıtlamalarıyla da olsa Ramazan bayramını yeniden kutlayabilmişlerdi.[554] 11 Ekim 1942'de Doğu Birlikleri Generali Köstring ve Schiller, Kislovodsk'ta Müslümanların Ramazan bayramını tebrik etmiş ve yerel komite tarafından Alman yetkililere hediyeler verilmişti.[555]

General Niedermayer, 15 Haziran 1943 tarihli emrinde lejyonerlerin dinî rehberliğinin önemine dikkat çekerek İslâm'ın dinî geleneklerini gözlemleme ve tanıtmanın Almanları ilgilendirdiğinin altını çizdi. Niedermayer bu bağlamda yetkili makamların dini uygulamaları gözlemlemeye giderek daha fazla önem verdiğini belirtti. Belirli bir dini desteklemek Alman liderliğinin işi değilse de mümkün olduğu kadar lejyonerin inançları açısından İslâm'ı güçlendirmeleri arzu edilen bir durumdu. Niedermayer bu hususta Alman personeli bilgilendirmek için "*Der Islam*" kitapçıkları dağıttırmıştı.[556]

General Heygendorff 1 Temmuz 1943 tarihli talimatında, emrindeki askerlerine Müslüman lejyonerlerin dinî ibadetlerini tatbik ederken onları rahatsız edecek veya engel olacak davranışların içinde olmamaları gerektiğini belirtti. Heygendorff ayrıca Müslümanların kurban kesme ritüellerinin de serbestlik içinde icra edilmesini

554 *Tälavietis*, 18 Mart 1944.

555 A. Dallin, *German Rule in Russia, 1941-1945: A Study of Occupation Policies*, s. 246.

556 BA-MA, RH 26-162/20.

sağladı.[557] Alman makamlarının, Müslüman lejyonerlerin ibadetleri ve bayram kutlamaları konusunda hassas davranmayı seçtiği anlaşılıyor. Bütün bunlar Alman mücadelesine yönelik motivasyon sağlama ve güçlendirme girişimi olarak okunabilir.

Heygendorff savaş sonrası raporunda, Gönüllü birliklerdeki çalışmaları zora sokan ve komuta alanı dışından kaynaklı bazı gelişmeler yaşandığından söz etti. General, Varşova'da bir tren vagonunda "*Polonyalılar, Yahudiler ve Lejyonerler, son vagona*" yazısını gördüğünde bu durumdan büyük bir huzursuzluk duymuştu. Heygendorff şöyle diyordu: *"Bu durum onları bizimle güçlerini birleştirmeye değil, bize karşı direniş hareketlerine zorlar"*[558] Bir keresinde Kafkasyalı bir Teğmen iznini tamamlayamadan geri dönmek zorunda kalmıştı. Erken dönüş nedeni ise tramvaydan dışarı atılmasıydı. Bir SS görevlisi kondüktöre *"Sadece bu hayvanlar dışarı çıkarsa bineceğim"* dedi. Bu münferit bir olay da değildi.[559] Anlaşıldığı kadarıyla sahadaki tüm çabalara karşın rejimin kökleşmiş ırkçı propagandasının üstesinden gelmek imkânsızdı. Her türlü ideolojik pragmatizme karşın ırkî ayrımcılık, dinsel politikaların önünde önemli bir engel olarak kaldı.

İslâm dininin cenaze ritüelleri Alman makamlarının dikkatle incelediği bir konuydu. Bu bağlamda Doğu Lejyonları Karargâhı da dinî ritüele ilişkin emirler çıkardı. General Heygendorff'un 1 Eylül 1943 tarihli emri şu şekildeydi:

"Ölen lejyonerlerin cenazesi Wehrmacht tarafından çıkarılan mezarlıklardaki cenaze törenine ilişkin yönetmeliğe göre yapılır. Müslümanların mezarının doğu-batı yönünde yapıldığı unutulmamalıdır. Çarşafa sarılmış ölünün başı mezarın doğu ucuna yatırılacaktır. Toprak höyüğü Müslümanlar tarafından bir haçla değil, üzerinde hilal ve yıldız bulunan basit bir tahta plakakayla ve harflerle işaretlenmiştir. Lejyonerler, her zaman refahı için endişelenen bir yardımcının yorulmak bilmez elini hissetmelidir. Hiçbir şey bu bakımı ihmal etmekten

557 BA-MA, RH 58/62; Dini geleneklere dikkat edilmesi gerektiğini vurgulayan Heygendorff, Müslüman askerlerin fotoğraflarının çekilmemesi ve kadın aile üyelerine dair meraklı sorular sorulmamasını istemiştir. BA-MA, MSG 241/2.

558 Insitut für Zeitgeschichte, *Der Kampf gegen Windmühlenflügel, ZS-407/1-7.*

559 Insitut für Zeitgeschichte, *Der Kampf gegen Windmühlenflügel, ZS-407/1-11.*

daha kötü olamaz. Gösterilecek dikkatsizlik bu kişilerde aşağılık duygusunu uyandırır ve pekiştirir."[560]

Baymirza Hayit, 16 Ocak 1943'te vefat eden bir Türkistanlı askerin cenaze töreninde Alman yetkililerin en yüksek dereceden kişisel bağlılıklarını gösterdiklerini belirtmiştir. Askerin cenazesinde merhuma gösterilen saygı ve dostluk törenleri Türkistanlı yetkilileri etkilemişti. Türkistan mücadelesi sırasında birçok Türkistanlının feda edildiği ve bu fedakarlıkların önemli bir siyasi amaç taşıdığını ifade eden Hayit'e göre merhuma gösterilen hürmet, Türkistan'a verilen hürmetti. [561]

Müslüman birimlerin ve bu arada Türkistan Lejyonu'nun giyim kuşamları da İslâmi ikonografiyi yansıtır nitelikteydi. Türkistan Lejyonu'nun kullanmış olduğu kol armasında yer alan "*Allah bizimledir*" ifadesi ve Türkistanlıların kutsal mekânı olan *Şah-ı Zinde türbesi* buna örnek gösterilebilir. Hem Wehrmacht hem de SS teşkilatı İslâmi motif ve renkleri sık sık kullanarak Müslümanların dini hassasiyetlerini gözetmeye çalışıyordu.

SS Şefi Himmler de İslâmi gönüllülerinin kültürüne ve yaşam tarzına saygı duymaya oldukça hazırdı. Başmüftü'ye İslâmi gıda düzenlemelerine uyulması gerektiğini bildirmiş ve ardından Ağustos 1943'te SS ve Polisin tüm İslâmi üyelerine mutlak özel bir ayrıcalık tanımıştı. Himmler, bu doğrultuda Türkistanlı Müslümanlara dini anlayışlarına uygun olacak şekilde, domuz eti veya domuz eti içeren sosis servis edilmemesi ve içmeleri için asla alkol verilmemesi gerektiğine dair emir verdi. Emre yönelik tüm ihlallerinden haberdar edilmesi gerektiğini ifade eden SS Şefi, bu konularda yapılacak şakaları da yasakladı.[562] Görülüyor ki hem Wehrmacht hem de SS teşkilatı Müslümanların dinî hassasiyetleri hususunda önemli adımlar atmış, İslâmi beslenme kuralları dahi sıkı bir şekilde geçerliliğini korumuştur. Özellikle de SS gibi radikal bir örgütün böylesine ideolojik bir konuda pragmatik tutum içerisine girmiş olması dikkat çekicidir.

560 BA-MA, RH 58/62.

561 B. Hayit, *Milli Türkistan Hürriyet Dâvası: "Milli Türkistan" Mecmuasında Bildirilgan Fikirler*, s. 35.

562 Peter Longerich, *Heinrich Himmler*, New York 2012, s. 675.

Himmler'in dini meselelere karşı tutumu radikal olarak faydacı bakış açısıyla değerlendirilebilir. Himmler'e göre Hristiyanlığın en büyük zararı, onun tasarlamış olduğu demografik devrimin önünde durmasıydı. Himmler, savaş sırasında Waffen-SS için Müslümanların gönüllü birliği oluşturulduğunda İslâm'ı hem pratik hem de askerlere çekici gelen bir din olarak övüyordu. Himmler'in düşüncesine göre İslâm dini, askerleri eğitiyor ve savaşta ölmeleri durumunda onlara cennet vaadediyordu.[563] SS Şefi Ocak 1944'te 13. SS Dağ Tümeni'ne hitaben yapmış olduğu konuşmada, Avrupa'daki ve tüm dünyadaki Müslümanlar ile Almanların aynı hedeflere sahip olduğunu vurguladı. Birlikte yaşamak için ortak amaçlardan ve ortak ideallerden daha sağlam bir temel olamazdı. Himmler'in belirttiğine göre 200 yıldır Almanya, İslâm ile çatışacak en ufak bir nedene dahi sahip olmamıştı. Şimdi Almanlar ve Müslümanlar ortak bir minnet duygusunu paylaşıyorlardı.[564] Himmler'in beyanatlarına bakıldığında İslâm dinine saygı duymuş olduğu sonucuna varılabilir. Ancak Himmler'in ortak idealler üzerindeki vurgusunun alaycı bir pragmatizmden başka bir şey olmadığı çok açıktır.

SS bünyesinde teşkil edilen Doğu Türk Silahlı SS Birliği'nin Komutanı Harul el Reşid Bey, Eylül 1944 tarihli bir raporunda Türkistan Türklerinden yararlanmanın en iyi araçlarından biri olarak İslâm dinine vurgu yaptı. Reşid Bey, İslâmi heyecanın Türkistan Türkleri arasında ciddi sonuçlar verdiğini de gözlemledi. Bununla birlikte Wehrmacht'ta olduğu gibi SS'de de istenmeyen durumlar olabiliyordu. Reşid Bey'in raporunda Müslümanlara domuz şeklinde hakaret eden bir subaydan bahis vardı.[565]

Almanya'nın Türkistan Lejyonu askerlerine uyguladıkları propagandanın önemli bir noktası, lejyonerlerin saf değiştirmesinin önüne geçmek ya da bunu asgariye indirmekti. Bu doğrultuda hazırlanmış olan propaganda belgelerinin birinde düşmanların, Müslümanları Almanlardan koparmak için tüm fırsatları değerlendirmeye

563 P. Longerich, *Heinrich Himmler*, s. 267.
564 P. Longerich, *Heinrich Himmler*, s. 677.
565 BArch, NS 31/44.

çalıştıkları ifade ediliyordu. Belgeye göre sadece Almanya'nın zaferi halinde Asya Müslümanları bağımsızlıklarına kavuşabilirlerdi.[566] Ancak yanlış politikaların sonucunda daha fazla sayıda askerin firar ettiği görüldü. Binlerce kişi silahlarını yanlarına alarak partizanların yanına gitti. 1944'ün sonlarına doğru Müslüman birimlerin çoğu feshedildi ve eski askerlerinin bir bölümü, galiplerin tarafında olan ve kısa süre sonra Nazi Almanyasını ve çok uluslu SS İmparatorluğunu yenecek olan güçlerin saflarında mücadele ettiler.

Nazi Almanyası'nın İslâm'ı kullanma çabaları, savaşın kaderine etki etmemekle beraber tamamen sonuçsuz da kalmadı. Müslümanlara yönelik propaganda ve eylemler sonucunda bazı Müslüman askerler mektuplarındaki dua ifadelerinde Allah'ı zikrettikten sonra sıklıkla Adolf Hitler'e yer vermeye başladı. Diplomat Otto von Hentig'e göre *"Allah ve Adolf Efendi"* birbirinden ayrılmaz terimler olarak önemini muhafaza ediyordu. Örneğin Macid Habilov adlı bir asker, ailesine yazdığı mektupta *"Allah'a ve Adolf Efendi'ye şükür"* ifadesini kullandı. İbrahim Said ise mektubunda *"Allah ve Adolf Efendi Alman Ordusuna kuvvet versin ki muzaffer olalım"* şeklinde bir cümleye yer verdi. Hentig, birçok mektupta Hitler için yapılan dualara da işaret ediyordu: *"Adolf efendinin sağlığı için gece gündüz Allah'a dua ediyoruz."*[567]

Genel olarak ifade edecek olursak, Almanlar Müslümanları istihdam ederken büyük sorunlarla karşılaştı. David Motadel'in işaret ettiği gibi Naziler, Müslümanları homojen bir kitle olarak görme hatasına düştüler ve böylece Müslüman yaşamın her seviyesindeki karmaşıklıkları ve heterojenlikleri küçümsediler. Dahası Almanlar savaşın acı sonu açıkça görülmeye başlandığı zaman, dini politika ve propagandadan başka sunacakları çok az şey kaldığını anladılar. Mihver adına savaşacak silahlı Müslüman birimleri kurma yönündeki Alman girişimlerinin doruk noktası 1942 ile 1944 yılları arasında gerçekleşti. Almanlar, İslâm'a olan sevgilerini (!) ciddi ölçüde savaşın sonlarında ve esas olarak taktik nedenlerle keşfetmişlerdi.

566 H. Burak Sakal, *Başka Bir Dünya Savaşı: İkinci Dünya Savaşı Sırasında Almanya Tarafında Savaşan Türkistanlılar, 1941-1945*, s. 241.

567 D. Motadel, *İslam ve Naziler*, s. 536-537.

Bu durum SS Şefi Heinrich Himmler başta olmak üzere bazı Alman liderlerin, Nasyonal Sosyalizm ve İslâm tarafından paylaşılan ortak bir ideoloji fikrinden etkilenmediği anlamına gelmez. Yine de Alman stratejisinin ciddiyetine ve onların kendi etki alanları içindeki Müslümanlar üzerindeki tasarruflarının sonuçlarına dair sorular akıllara gelmektedir. Diğer taraftan Müslüman Türkistanlılar, Almanların istihdam çabalarına nasıl yanıt verecekleri konusunda da bölünmüşlerdi. Bir diğer ifadeyle, Müslüman desteğini kazanma çabaları her türden uluslararası çatışmaya karışmıştı.

2.7.4. İmam Mektepleri

İslâm'ın İngiltere'ye karşı düşmanca tavrı göz önüne alındığında, Almanya'nın görevinin İslâm'ı güçlendirme yönündeki tüm çabaları desteklemek olduğu Alman makamlarınca dile getirildi. Buna göre İslâm'a bağlılık neredeyse tamamen milliyetçiliğe bağlılıkla örtüşüyordu. İslam'ın reddi genellikle Bolşevizme eğilim anlamına geliyordu. Bu amaca ulaşmak için tanınmış ve saygın bir imamın yönetiminde savaş esirlerinin de dâhil edileceği bir okulun kurulması gerektiği tekrar yinelendi. Daha önce de vurgulandığı üzere buradaki öğretimin amacı, Kudüs Başmüftüsü'nün onayıyla birlikte savaş esirlerine ruhani talimat vermek için bir dizi vaiz yetiştirmek olarak belirlendi. Bu planlamanın siyasi arenada Naziler'e önemli bir avantaj sağlaması bekleniyordu.[568]

Üçüncü Reich'ın imamlar için kendi eğitim kurslarını düzenleme girişimleri, İslâm'ın dini altyapısına müdahale noktasında istisnai bir fenomendi. Nazi rejimi sadece bu kursları oluşturmak için insiyatif almakla kalmadı, aynı zamanda teolojik içerikleri tanımlayarak öğrenci ve öğretmenleri de seçti. Naziler böylece her şeyi fiilen uygulamaya koydu. Söz konusu girişimler her şeyden evvel Almanya'nın, I. Dünya Savaşı'ndan önceki döneme kadar uzanan Türk yanlısı İslâmcı propagandaya katılımının uzun vadeli tarihsel bağlamı içinde anlam taşıyordu.

568 BArch, NS 43/40.

Alman yetkililerin planlamaları sonucunda kendi idealleri etrafında toplanmış olan Türkistanlı askeri birlikler için imam yetiştirmek amacıyla bazı okullar kuruldu. Dresden'de açılan okul Türkistanlılardan oluşan Silahlı SS Birlikleri için imam yetiştirirken[569], Göttingen'deki okul ise Wehrmacht bünyesinde görev yapan Türk birlikleri için imam eğitiyordu. Her iki okulda öğretilenler, Pan-Türkist/Pan-İslamist düşünceler merkezindeydi.[570] Özbekler, Kazaklar, Kırgızlar, Tatarlar vb. pek çok gönüllü Türk unsur bir araya getirilerek "*Molla Okulu*" adı verilen bir kursta birleştirilmişlerdi.

Molla okulunun açılışında Müftü Emin el-Hüseyni'nin yapmış olduğu konuşma dikkat çekicidir. Bu konuşmasında Müftü, Büyük Alman İmparatorluğu'nun ve Müslümanların ortak menfaatlerini, hedeflerini ve bunun sonucunda imam okulunun delil olduğu iş birliğini vurguladı. Ona göre okulda yetiştirilecek imamların görevi, birimlerinin ahlaki liderliğini üstlenmekti. Müftü, konuşmasının devamında imamların çok önemli başka bir görevinin de Müslümanlar ve müttefiki Büyük Almanya arasındaki iş birliğini güçlendirmek ve derinleştirmek olduğunun altını çizmişti.[571]

---

569 SS imamlarının eğitimi için açılan Molla Okulu, Arbeitsgemeinschaft Türkistan'ın kurulduğu Dresden Şehri'nde Lothringer Weg 2 adresinde bulunuyordu. Okul, öğrencilerin çok fazla dikkatini dağıtmamak, sakin bir ortam yaratmak ve aynı zamanda halkın dikkatini de uyandırmamak için genel trafikten uzak bir binada yer aldı. Binanın İslâmi yerleşim planı ve tefrişi Berlin'deki Pergamon müzesinin Asya bölümü uzmanı Dr. Kurt Erdmann tarafından yapıldı. Örneğin giriş salonu Türkistan camileri tarzında mozaik imitasyonlarla ve Kur'an'dan ayetlerle süslendi. Başka bir mekân, benzer motiflerle ve bir dua nişiyle dekore edilerek mescit olarak hizmet vermeye başladı. Tüm okul; insanların yaşadığı, ders verdiği, yemek yediği ve uyuduğu bir yatılı müessese olarak tasarlanmıştı. Geniş bir bahçe, hareket özgürlüğü sağlıyordu. Binanın içini olabildiğince gerçekçi kılmak için İslâmi kült objeler (vazolar, kaplar, fotoğraflar vb.) ve diğer İslami nesnelerin yanı sıra İslâmi kitaplar da satın alınmıştı. Detaylı bilgi için Bkz. Pieter Sjoerd van Koningsveld, "The Training of Imams by the Third Reich", *The Study of Religion and the Training of Muslim Clergy in Europe: Academic and Religious Freedom in the 21st Century*, ed. Willem B. Drees, Pieter Sjoerd van Koningsveld, Leiden 2008, s. 337-338.

570 A. J. Munoz, *Hitler's Muslims: Muslim Volunteers in Hitler's Armies, 1941-1945*, s. 79.

571 P. Heine, "Die Mullah-Kurse der Waffen-SS", s. 183.

Okulda tatbik edilen dinî program Müslümanlar arasındaki mezhepsel farklılıkları yok edecek ve onları aynı ideal etrafında birleştirecekti. Bu kapsamda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurucusu Mehmet Emin Resulzâde, okuldaki eğitim işlerine dâhil edildi.[572] Diğer taraftan Dışişleri Bakanlığı'nda görev yapan ve aynı zamanda Berlin'deki İslâmi İbadet Cemiyeti'nin kurucularından biri olan Tatar aydın Prof. Alimcan İdris de vaiz olarak okulda görev yapmaya başladı. İdris, derslerde İslâm'ın yasak ve emirlerinin önemli bir kısmını açıklayarak Sünnilik ile Şiilik ayrımının tamamen siyasi olduğunu vurgulamış ve bunun Müslümanlar arasında hiçbir şekilde dini bir mesele olmadığını kendince kanıtlamıştı. Kendisi bu çabalarıyla hitap ettiği kalabalıkları SS'in Müslümanlara yönelik dinî siyaseti çerçevesinde örgütlemeye gayret ediyordu. İdris, 1945 başlarında çeşitli Türk topluluklarının üyelerinin de bulunduğu bir birimin 62 imamına ders vermişti.[573]

Polonya Müslümanlarının Baş müftüsü Yakup Şinkiyeviç'in özel bir mektupla çağırtılarak Türkistan Lejyonu'na imam tayin edildiği ve lejyonerlere dinî dersler verdiği de bilinmektedir.[574] Eğitim dilleri başta Özbekçe olmak üzere Türk lehçelerindeydi. Bazen Rusça ve Tacikçe eğitim verildiği de görülüyordu. Anlaşıldığı kadarıyla eğitim faaliyetleri kapsamında Özbek, Kazak, Volga ve Kırım Tatar çevrelerinden bir yardımcı hoca temin edilememişti.

1944'ten itibaren ünlü şarkiyatçı Prof. Bertold Spuler'in önderliğinde Göttingen Üniversitesinde Doğu semineriyle bağlantılı olarak "*molla kursları*" düzenlendi.[575] Bu kurslarda İslâm ile Nasyonal Sosyalist ideoloji arasındaki sözde yakınlık vurgulanıyordu. Spuler tarafından verilen hızlı kurslar altı hafta sürdü. Buradaki eğitim, Kur'an okunması üzerine temel dersler, Peygamber'in yaşamı hakkında bir inceleme, İslâm dini tarihine ve genişlemesine çok kısa bir bakışla sınırlıydı. Spuler'in bir notuna göre dersler, herhangi bir

572 BArch, NS 31/29.

573 BArch, NS 31/40.

574 M. Ülküsal, *Kırım Yolunda Bir Ömür: Hatıralar*, s. 334.

575 Marfa Heimbach, *Die Entwicklung der Islamischen Gemeinschaft in Deutschland seit 1961*, Berlin 2001, s. 24.

modern eleştiri olmaksızın Ortodoks İslâmi görüşlere dayanmalıydı. Spuler özellikle Şii ve Sünni Müslümanlar arasında süregelen ayrılığı iyileştirmeyi amaçlıyordu ve bu nedenle Alman Ordusu için yalnızca yüksek mezhepsel mollaları eğitiyordu. Planlamalar doğrultusunda Müslüman hocalar tarafından pratik dua egzersizleri verildi. Diğer taraftan Kur'an'ın okunması için sadece Arap alfabesini bilmek yeterli görüldü, çünkü içeriğini anlamak gerekli değildi. Kur'an'ın içeriği tercümelerle okundu.

Mollalar kursunda ilk öğrenci grupları, ordudan gönüllülerin (30) yanı sıra SS tutuklularından (10) ve Türkistan'dan gelenlerden alındı. Okul, Eylül 1944'te yaklaşık kırk öğrenciyle eğitime başladı. Başlangıçta kurs, yaklaşık bir veya iki yıl sürecekti. Gelecekteki saha mollalarının çoğu için bu süre, onlara acilen ihtiyaç duyulduğu için yaklaşık üç aya kadar kısaltıldı. İlk kurs 1944'ün sonuna doğru tamamlandı. İlk kurstaki yirmi kadar katılımcı, şehir Müttefik kuvvetler tarafından ateşe verildiğinde (14 Şubat 1945) hâlâ Dresden'deydi.[576] Savaşın son zamanlarında Dresden Molla kursunda sadece 3 sınıfta ders yapıldı.[577] Bu arada Doğu Birlikleri Komutanlığı da Dresden Molla Kursundan eğitim noktasında yararlanmak için girişimlerde bulundu.[578] Bu planlamalar kapsamında Mollalar ve din adamlarının terfisi, Alman makamlarınca üzerinde çalışılan bir konu haline geldi.[579]

Kurstaki eğitim ve müfredat programına baktığımızda birtakım detaylar dikkat çekmektedir. Derslerde öğrencilere sorulan bazı sorular, belgelere yansıdığı kadarıyla şunlardan oluşuyordu: Peygamber Muhammed'in kısa biyografisi hakkında bilgi veriniz, Peygamberin katılmış olduğu savaşlar hangileridir, İslâm'ın üç mezhebi hangileridir ve ne zaman ortaya çıkmıştır, Bir Kur'an tefsiri neleri içermektedir, En iyi bilinen sure hangisidir, el-Gazali kimdir ve hangi yüzyılda yaşamıştır, 101. Surenin çevirisi nedir, Müslümanın görevleri nelerdir, Hicret yılı ve İslâm ile Hristiyan takvimlere göre Peygamber'in ölüm tarihi nedir, Şii imamlar hangileridir ve

576 P. S. van Koningsveld, "The Training of Imams by the Third Reich", s. 339.
577 BArch, NS 31/60.
578 BArch, NS 31/45; BArch, NS 31/40.
579 BA-MA, RH 26-162/20.

son imamın adı nedir, Şiiler bugün hangi ülkelerde yaşamaktadır, İslâmi doktrinin dört ana kaynağı hangileridir vs.[580]

Molla okulundan mezun olan öğrencilerin "*imam*" veya "*molla*" ünvanlarından hangisini alması gerektiği de tartışma konusu oldu. Prof. Alimcan İdris'in görüşüne göre Ruslar tarafından da kullanıldığı için "*imam*" teriminin tercih edilmesi daha doğruydu. Dresden mezunlarının silahlı gruplardaki rolleri nedeniyle "*imam*" terimi önerildi.[581]

Almanların Türkistanlılara ve diğer Müslümanlara yönelik eğitim faaliyetleri bazı kesimler tarafından ağır eleştiriler de aldı. Alman şarkiyatçı Richard Hartmann bu hızlı kursları büyük bir başarısızlık olarak nitelendirdi. Öncelikle Müslüman gönüllüler arasında bulunan ve eleştirel eğitim almış eski Kızıl Ordu askerleri, bu türden bir tiyatroyu rahatlıkla görebilirlerdi. İkinci olarak Hartmann, dini propagandadan ziyade sloganların ve siyasi propaganda yöntemlerinin kullanılması gerektiğinin altını çizdi. Hartmann son olarak derslerin Alman ve Hristiyan öğretmenler tarafından verilebileceği düşüncesini de tamamen reddetmişti. SS yetkilisinin aktardığına göre, bu gerekçelerle ve Spuler ile yapılan bir görüşmeden sonra gelecekteki ordu mollalarının SS'nin sorumluluğu altında eğitilecek öğrencilerle birlikte eğitim alması kararlaştırıldı. Diğer taraftan Kudüs Başmüftüsü Emin el-Hüseynî'nin kişisel nüfuzunun önemine de dikkat çekildi.[582]

General Heygendorff, İslâm'ın desteklenmesi noktasında yapılanları on maddede özetledi. Göttingen ve Dresden'deki molla okullarının teşkili, görevlendirilen molla ve baş mollalara sarık ve hilal gibi İslâmi amblemler kullandırılması, Kur'an dağıtımı[583], Namaz

580 Beş molla kursunun ders içeriği ve yazılı sınavları hakkında detaylı bilgi için Bkz. BA-MA, MSG 241/27.

581 BArch, NS 31/40. 10 Ocak 1945 tarihli yazı.

582 P. Heine, "Die Mullah-Kurse der Waffen-SS", s. 182.

583 Gönüllü Birlikleri Generali çeşitli formatlarda Kur'an bastırmıştı. Özellikle göğüste metal levhalar içerisinde taşınabilen minyatür Kur'anlar mevcuttu. Arapça yazıya aşina olan Müslümanlar için minyatür baskı Kur'an'ı okuyabilmeleri amacıyla büyüteç de verilmişti. BA-MA, MSG 241/16; Benzer girişimler SS teşkilatında da görülmüş, bir kayda göre Merkez daireden 50 adet çeviri Kur'an kitapçığı sipariş edilmişti. BA-MA, RS 3/39-1. 7 Nisan 1944 tarihli yazı.

vakitlerinin tanzimi, Cuma günleri ve bayramlarda lejyonerleri hizmet dışı bırakmak, İslâmi beslenme kurallarını ve Oruç hassasiyetlerini gözetmek, bayram günlerine özel gıdalar tedarik etmek, ölen lejyonerlerin mezarlarını İslâmi ritüele uygun tanzim etmek ve mezar taşlarını hilal ile süslemek bunlar arasında dikkat çekiyordu.[584]

Wehrmacht'a bağlı lejyonlarda askeri imam konumu esasen 1942 gibi erken bir tarihte teşkil edildi. 162. Türkistan Piyade Tümeni Karargâhı tarafından askeri birimlerin kademelerine muadil bir dinî hiyerarşi oluşturulmasına karar verildi, karargâhta görevli "*Tümen Mollası (Divisionsmulla)*", dört Müslüman lejyonda dinsel uygulamalara nezaret eden "*Lejyon Mollaları (Legionsmulla)*" ve taburlarda istihdam edilen "*Tabur Mollaları (Battalionsmulla, Regimentsmulla)*" şeklinde kademeler belirlendi. Tümen mollası ve 162. Türk Tümeni'nin Merkez Komutanlığı'nın dinî danışmanı Baş Molla Cumabayev idi. Türkistan Lejyonu'nun imamlığı vazifesi ise Molla İnoyatev'in uhdesindeydi. Lejyon mollalarının birliklere düzinelerce tabur mollası atamaya ilişkin yetkileri vardı. Hem lejyon hem de tümen mollası aynı zamanda bölük komutanı rütbesine sahipti. Çeşitli tabur mollaları, ihtiyaca göre takım komutanı olarak da atandı. Tümen ve tabur mollaları, dinsel otoritelerini belirten sarık takarlardı. Mollalara verilen askeri rütbeler de görev yaptıkları birimin büyüklüğüne göre farklılık gösteriyordu. Dinsel vazife ile askeri rütbenin birleşimi, imamlara hem dinsel hem de askeri bir otorite tanımıştı.[585] 2.000'den fazla Molla'nın Türkistan birimlerinde görev yaptığı kayda geçen önemli bir hususdu.[586]

Doğu Türk Silahlı SS Birliği'nin imam ataması da Alman makamları tarafından yapılan yoğun istişareler sonucu gerçekleşti. Bu minvalde Özbek kökenli Nureddin Namangani SS Teğmen rütbesiyle baş imam olarak görevlendirildi.[587] Her ne kadar savaşın ilerleyen dönemlerinde birimlerde istihdam edilen imamların yerini

584 Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Führung fremden Volkstumes, ZS 407/1-29*. Cenaze usulüne ilişkin talimatlar konusunda Bkz. BA-MA, RH 11-V/9.

585 D. Motadel, *İslam ve Naziler*, s. 463-464.

586 BA-MA, MSG 241/4.

587 BArch, NS 31/44.

doldurmak güç olsa da askerlerin disiplin ve savaşma azmini güçlendirme noktasında SS, imamların nüfuzundan sonuna kadar yararlanma yoluna gitti. Alman makamları birçok hususta olduğu gibi cezai yaptırımlar konusunda da imamların nüfuzuna başvurmayı seçti. Cezalandırma işlemi icra edilmeden önce lejyon imamlarına danışılması kararlaştırıldı.[588] Bu şekilde imamların arabulucu işlevi devam etti.

Heygendorff lejyonerlerin eğitiminde mollaların iyi birer destekçi olduklarını açıkça ifade etse de zaman zaman Müslüman askerlerin dinî gerekçelerle yapmış oldukları suistimaller karşısında huzursuzluk duydu. Bir keresinde Alman Ceza Kanunu 175'e göre erkekler arası veya hayvanlarla cinsel münasebeti suç kabul eden maddeyi çiğneyen bir Türkistanlı manga liderine yönelik suç duyurusunda bulunuldu ve lejyoner silahla öldürüldü. Türkistan taburunun baş mollası, ülkesinin yasalarına göre 175. maddeyi ihlal edenlerin mahkemeye teslim edilmediğini, bunun yerine köylülerce boğulduğunu ifade etti. Fakat orduya bağlı adli makamlar bu eylemin yargıda ikilik yarattığını düşünerek kanunsuz adalet şeklinde tolere edilemeyeceğini belirttiler.[589]

Ulusal birliklerde savaşan Türkistan, Kuzey Kafkasya, Gürcü, Azerbaycan, Ermeni, Rus Kurtuluş Ordusu vb. gönüllü birimlerinin hepsi Alman savaş yargısına tâbi durumdaydı.[590] Gönüllülere Alman askerleriyle tam bir uyum içinde aynı cezaların uygulanması gerekse de Türkistanlıların bu cezalarla disipline edilemeyecekleri de ortadaydı. Çünkü bu halkların adalet duyguları farklıydı ve Almanlar tarafından verilen hafif cezalar onlar için caydırıcı değildi. Örneğin Türkistanlılar arasında daha yüksek tayınlar elde etmek için tatil biletlerinin değiştirilmesi, belgelerde sahtecilik değil, başarılı olması durumunda kurnazlık olarak görülüyordu. Eşcinsellik vakaları gönüllü askerler için ölümcül bir günah olarak biliniyordu. Böyle bir durum yaşandığında failler, aşiretleri tarafından kazığa bağlanarak

588 BA-MA, RH 58/62.
589 BA-MA, RH 58/62.
590 BA-MA, RH 22/135.

taşlandı ve başka bir olayda üst rütbedeki biri tarafından ahlaksız teklif yapılan genç bir Kazak intihar etti. Heygendorff'a göre Türkistan'ın yerli dağ halklarında hâlen intikam kanunları geçerliydi. Türkistanlı gönüllü askerlerin güvenini kazanmak ve onların geleneklerine saygı duyduklarını ifade etmek için Alman hukukuna göre yargılama yapılmaması gerekirdi.[591]

Esasında Doğu'dan gelen askerler için hazırlanan disiplin yönetmeliğinde cezanın, düzeltilemez olanı ortadan kaldırmak, kararsızları caydırmak ve yalnızca bir kez tökezleyen kişiyi eğitmek için olduğu açıkça ifade ediliyordu. Buna göre eğitim ve öğretim, cezadan daha iyi bir seçenek olarak görülüyordu. Yönetmelikte kınama ve uyarmanın yeterli olduğu durumlarda ceza verilmemesi isteniyordu. Diğer taraftan iyi performanslar da ödüllendirilmeliydi.[592] Çünkü lejyonerler şartlı salıverilmiş savaş esirleri olarak değil, anavatanlarının Bolşevizmden kurtuluşu için mücadele eden savaşçılar olarak görülmek istiyorlardı.[593]

Yargılama sorunları Wehrmacht'ta olduğu gibi SS teşkilatında da bazı ikilikler yaratmışsa da Doğu Türk Silahlı SS Birliği lejyonerlerinin kendi dinî önderleriyle aralarındaki meşru bağ koparılmamış, İslâmi yargılama usulleri hususunda talimatlar çıkarılmıştı. Bu minvalde baş imam Nureddin Namangani Alman makamları adına çeşitli sorgulamalarda bulunmuştu.[594]

Almanların imamları istihdam yoluyla mücadelelerine dinsel bir meşruiyet oluşturmaya çalıştıkları açıktı. Diğer taraftan Müslüman askerlerdeki dini hislerin güçlendirilerek savaşmaya olan azimlerinin artması da Almanlarca istenen bir durumdu.[595] Alman-İslâm

591 Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Turkvölkische und Kaukaische Verbände im Kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege, ZS 407/2-29.*

592 Ödüllendirme konusu diğer pek çok talimatta da yer almaktadır. Bkz. BA-MA, RH 12-1/162. Grundsätzliche Leitsätze über Erziehung Russischer Freiwilligenverbände.

593 BA-MA, RH 11-V/19. Straf-und Disziplinarbestimmungen für Freiwillige aus dem Osten in landeseigenen Verbänden und in Deutschen Verbänden (frühere Hilfswillige).

594 BArch, NS 31/44.

595 BA-MA, MSG 123/32. Mitteilungen für den Deutschen Soldaten in Freiwilligenverbänden, Kasım 1944.

ittifakının tanıtımının propaganda açısından önemi yadsınamazdı. Bu nedenle de dinsel propaganda faaliyetleri büyük ölçüde lejyon imamlarına bırakılmıştı. Alman karar vericiler bu noktada fazla bir insiyatif almayarak mollalara geniş hareket serbestisi tanımışlardı. Almanlarca çıkarılan pek çok emirde Alman subayları bu hususlarda uyarılarak, dinsel propagandadan uzak durmaları istenmişti.[596]

SS, İslâmi duygu ve hislerin, askeri disiplinin sağlanması ve savaş direncinin artması noktasında fayda getireceğine inanıyordu. Bu nedenle de Türkistanlı Müslümanlara yemek yeme biçimlerinden, tören ritüellerine kadar pek çok konuda esnek davranıldı. Özellikle asker toplama memurları, İslâmî motifleri son derece başarıyla kullandılar. Müslümanları yeni kurulan SS birliğine kaydolmaya çağıran bir bildiri, Almanya ile İslâm dünyasının ortak mücadelesine vurgu yapıyordu.[597]

SS'in Türkistanlı askerlere yönelik propagandasının önemli bir parçasını da propaganda maksatlı dağıttığı ve Kudüs Başmüftüsü Hüseynî'nin imzasını taşıyan *"Müslüman Türkistanlı Kardeşime"* başlıklı bildiri oluşturdu. Hüseynî, Türkistanlılara şu şekilde seslendi:

"Saflara katılmanıza, Waffen SS'in ortak düşmanına karşı Alman müttefiklerimizle yan yana sağlam bir inançla savaşmaya kararlı olduğunuza çok sevindim. Biliyorsunuz bugün dünya iki kampa bölünmüş durumda. Dünya Yahudileri tarafından yönetilen müttefik kamp; yani her zaman İslâm'ın geleneksel düşmanı olarak kabul edilen, Müslümanları ezen, ülkelerini işgal eden, dinleriyle savaşan ve onları en kötülerin geleceğine hazırlayan güçler tarafından yönetiliyor. Ve diğer tarafta Almanya'nın durduğu kamp; İslâm düşmanı olmayan, hiçbir İslâm ülkesine saldırmayan ve asla fethetme niyeti olmayan ülke. Ortak düşmanlarımıza karşı savaşan Almanya, İslâm dünyası için güvenli ve mutlu bir gelecek adına çabalıyor. Bu nedenle samimi Müslümanların, refahlarını yalnızca Alman kampındaki birlik içinde gördüklerine şüphe yoktur. Çünkü Almanya'nın zaferi, onların kurtuluşu için geleceklerinin zaferi olacaktır. Siz Türkistanlı Müslümanlar! Galibiyetin şüphesiz yakın

596 BA-MA, RH 58/62; BA-MA, 26-162/20.
597 BA-MA, RS 3-39/1.

olduğuna dair kesin bir inançla Almanya saflarına ilerleyin. Emin olun ki zafer, milli hedeflerin gerçekleştirilmesi, bağımsızlığınızın elde edilmesi ve dininizin muhafazasıdır. Kur'an'dan bir ayet şöyle der: Ayağa kalkın ve Allah için savaşın, malınızla ve ruhunuzla."[598]

Son olarak değinmek gerekir ki, Sovyet ordusunda diğer Müttefik ordulara kıyasla çok daha yaygın bir fenomen olan iltica olayı karmaşık yollardan motive edildi. Türkistanlı Müslümanların bir bölümünün Alman propagandasından etkilendiği açıktı. Fakat Türkistanlıların ekseriyetinin oldukça pragmatik sebeplerden askere yazılmayı ve savaşmayı tercih ettiği de bir gerçekti. Sonuç itibariyle Almanlarca teşkil edilen İslâmi kuruluşlar ciddi bir etki yaratamamış ve kısa ömürlü olmuşlardı. Bu çeşit projelerin Almanya'nın İslâmı destekleme şeklindeki pragmatik bakış açılarının sonuçları olduğu açıktı.

2.7.5. Türkistan'daki Yanıltma Teşebbüsleri

Alman Ordusu'nun hızlı ilerleyişi sonucunda Sovyetler Birliği'nin batısında bulunan sanayi tesislerinin Türkistan'a aktarılmasıyla birlikte bu bölge Sovyetler'in önemli sanayi merkezlerinden biri haline geldi ve Türkistan'ın Almanya için önemi şüphesiz daha da arttı. Başlangıçta aralarında Türkistanlıların da bulunduğu 10.000 ilâ 15.000 Sovyet vatandaşı, Almanlara hizmetlerini gönüllü olarak sundular ancak bu rakam, ajan olarak istihdam edilmeye uygun olmayanları tarayarak 3.000 ilâ 2.000'e kadar düşürüldü. SD, geri kalan tüm ajanları büyük ölçüdeki eksikliğinden dolayı görevlendiremedi. 1943'te Sovyet hatlarının gerisine 19 ajan grubuna bölünmüş toplam 115 adam gönderildi. Bu askerlerin yalnızca yarısından bilgi alınabildi, geri dönen veya artık Almanların işine yaramayanların çoğu ise vuruldu. Abwehr Yabancı İstihbarat Şefi Schellenberg, Türkistanlı ajanların anti-Sovyetizm ve Nasyonal Sosyalizmin gösterileri ile motive edilemeyeceğinin farkındaydı. Schellenberg, daha fazla temsilci görevlendirmenin tek etkili yolunun, onları bölgeleri için gelecekteki ulusal özerklik vaadine dayalı olarak işe almak olduğunu anlamıştı. Hauptkommando

598 BArch, NS 31/44.

Sued'in 1943'ten 1944'e kadar komutanlığını yapmış olan Heinrich Fenner de Schellenberg ile aşağı yukarı aynı görüşteydi. Fenner, Türkistanlıların çoğunun Almanca bilmedikleri için Nazi propagandasını anlayamadıklarını ifade etti. Diğer taraftan Türkmenlerden, Alman Nasyonal Sosyalistleri çıkarmaya yönelik girişimlerin gülünç olduğunu belirten Fenner, yetkili makamlara yönelik sert eleştirilerde bulundu. Fakat Schellenberg ve Fenner'in tavsiyeleri Heydrich tarafından görmezden gelindi. Türkistanlı gönüllüler, Almanların kötü yönetimi ve savaşın Sovyetler'in lehine dönmeye başlamasının bir sonucu olarak 1942'den sonra ciddi bir mesele oldular.[599]

Bir hazırlık okulunda eğitim gören lejyonerler, çoğunluğu Türkistan uyruklu eski Kızıl Ordu askerleri olan Kazak, Kırgız, Özbek olmak üzere yaklaşık 50 kişilik bir "*aktivist grubuna*" sahipti. Eylemciler grubu, Türkistan Lejyonu topraklarında ayrı bir kampta eğitim alıyorlardı. 1942'nin sonunda yenilenen bu grubun sayısı 100 kişiydi. Gruptan ayrılmış 45 kişi, Doğu Prusya'da bulunan Breslau (Wrocław) şehrine beş kilometre uzaklıktaki Oswitz kampına gönderildi ve burada Nisan 1943'ün sonuna kadar Kızıl Ordu'nun gerisinde yapılması planlanan casusluk faaliyetleri için eğitim aldı. Aktivist grubundan kalanlar Polonya'nın Voloshin şehrine nakledildi. Buradaki grup yeni askerlerle takviye edildi ve ayrı bir Türkistan Birliği olarak tanındı. Nisan 1943'ün sonunda Oswitz grubunun sayısı 100 kişiden fazlaydı.[600] Oswitz Orman Kampı topraklarında lejyonerler, tellerle çevrili üç barınağa yerleştirilmişlerdi. Okul ofisinin, polisin, yemek odasının ve banyonun yer aldığı çitle çevrili alanda dört kışla bulunuyordu. Breslau'daki Sabotajcı Okulu'nda yetişen Türkistanlılar, Türkistan bölgesindeki Güney Urallar'a keşif niteliğinde görevlerle gönderildiler.[601]

599 Robert W. Stephan, *Stalin's Secret War: Soviet Counterintelligence against the Nazis, 1941-1945*, Kansas 2004, s. 183-184.

600 Doğu Kazakistan Bölgesi İçişleri Bakanlığı Arşivi (DVD VKO), No. 2021: 31-2021: 32, Bkz. A. Zhanbosynova, "Turkestan Legions of the Third Reich: Recruitment Mechanism And Application System (based on regional archival materials)", s. 124-125.

601 A. Zhanbosynova, "Turkestan Legions of the Third Reich: Recruitment Mechanism And Application System (based on regional archival materials)", s. 124.

Cephe gerisi faaliyetlerine ilişkin Alihan Ağaoğlu yönetiminde bir grubun Kazakistan bölgesine gönderildiği fakat Kızıl Ordu birliklerince yakalanarak öldürüldükleri kayıtlara geçti. Veli Kayyum Han kesin rakamlar ve isimler vermemekle birlikte Türkistan'da faaliyet göstermek üzere pek çok grubun eğitim aldığı ve bu grupların Kafkasya'dan kalkan uçaklar aracılığıyla cephe gerisine paraşütle indirildiklerini doğruladı. Kayyum Han ayrıca savaşın sonlarına doğru bu gruplara bulundukları bölgelerde izlerini kaybetmeleri emrini verdiğini de ekledi.[602]

Türkistan, Sovyet sanayi tesislerinin Batı'dan nakli sonucunda Alman askeriyesinin ilgisini çekmişti. Fakat bölge gerek uzaklığı gerekse diğer pek çok sebepten Alman sabotaj ve yer altı faaliyetlerinde Kafkasya'nın bir hayli gerisinde kaldı. Yine de "*Tamara*" gibi operasyonlarla Sovyet petrol sanayisini tahrip etmek için birkaç Türkistanlı paraşütçü Aral kıyılarına indirildi. Benzer girişimler Ural ve Volga arasındaki devasa Sovyet topraklarında birkaç kez uygulandıysa da bu harekâtların sonuçları bilinemedi.[603]

Ceditçilerin meşhur önderlerinden Münevver Kâri'nin kardeşi Rüstembek'in oğlu olan Taşkentli Osmanbek de paraşütçülük tâlimleri görmekle birlikte sırtına alıcı ve verici radyo takılarak havadan Türkistan'a atılacaklar arasındaydı.[604] Bu şekilde paraşütle atılan askerlerin istihbarat bilgileri sağlamasının yanı sıra bozgunculuk propagandası yürütmeleri de amaçlanıyordu.

Esasen Alman yetkililer tarafından Bolşevik karşıtı gönüllü paraşütçülerin yardımıyla Ural Dağları'nın arkasındaki silahlanma merkezlerini felç edecek olan başka harekât planları da hazırlandı. Fakat "*Ulm Harekâtı*"nda olduğu gibi bunların büyük bölümü hiçbir zaman planlama aşamasının ötesine geçemedi. Çünkü ilerleyen dönemlerde gönüllü askerleri göndermek için uygun hava alanları yitirilmişti. Diğer taraftan Otto Heilbrunn'un da belirttiği üzere Almanların bu türden girişimleri, oldukça verimli olan Sovyet

602 A. Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, s. 548.
603 O. Heilbrunn, *The Soviet Secret Services*, s. 158-159.
604 M. Ülküsal, *Kırım Yolunda Bir Ömür: Hatıralar*, s. 389.

istihbarat sistemi ile karşılaştırıldığında planlama ve tatbikatta oldukça amatörceydi.[605]

Alman karşı istihbaratı tarafından eğitilmiş olan 12 Türkistanlı ajandan müteşekkil bir grubun, Mayıs 1943'te sahte evraklarla Sovyetler Birliği'ne sızmayı başardığı, kayıtlara geçen bilgiler arasındaydı. Bu ajanlar Türkistan'da yeraltına katılıp beş harekât grubuna ayrılmışlardı. Söz konusu ajanlar Taşkent, Duşanbe, Alma-Ata, Celalâbad ve Ural Nehri ağzındaki Guryev şehirlerinden daha önce belirlenmiş kodlarla ayda bir Almanya'ya telsiz vasıtasıyla haber yolluyorlar ve karşı istihbarattan direktif alıyorlardı. Faaliyetleri Türkistanlı General Mir Kasım tarafından örtbas ediliyordu. Bu ajanlar 1944 sonlarında faaliyetlerini sonlandırıp izlerini kaybettirmişlerdi.[606]

Türkistan Lejyonu, Hazar'ın Guryev limanında (bugünkü Atırav) ve Taşkent'te gizli operasyonlar için istihbarat ve sabotaj komandoları konuşlandırılmış olsa dahi Türkistan'da asla savaşmamıştı. Sonunda Türkistan Lejyonu mensuplarını Kuzey Afganistan'daki Türk topluluklarının yaşadığı bölgelere, orada bir gerilla gücü yetiştirmek ve güney sınırından Sovyetler Birliği'ne sızmak için hava yoluyla taşıma planları da iptal edilmişti.

Türkistan coğrafyası, II. Dünya Savaşı sırasında hiçbir zaman işgale uğramadığı için doğrudan Alman yönetimi altında da bulunmadı. Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırısının hemen ardından Almanya'nın İran ve Afganistan'daki diplomatik misyonları Türkistan bölgesinde geniş bir faaliyete girişti. Bu kapsamda çok sayıda Alman bilim adamı ve teknisyen istihdam edildi. Nihayetinde bu faaliyetler 1941 sonbaharında Sovyetler Birliği ve İngiltere'nin İran'ı işgali ve İran'ın Almanya'ya savaş ilan etmesi sonucunda suya düştü.[607]

Sayılarının azlığına karşın Afganistan'daki diplomatik temsilciler Türkistan'a yönelik faaliyetlerini sürdürdüler. Alman Elçiliği'nin Sovyetler'e karşı faaliyeti, Türkistanlı mülteci grupların para

605 O. Heilbrunn, *The Soviet Secret Services*, s. 156.

606 P. von zur Mühlen, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında: İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halklarının Milliyetçiliği*, s. 218.

607 Cornelia Lein, *Turkestanische Visionen und die Mullahschule Dresden*, Norderstedt 2017, s. 5.

ve malzeme açısından desteklenmesi şeklindeydi. Kabil'deki Alman yetkililer, Sovyet karşıtı gruplarla irtibat kurarak yeni ajan ağları ve haber kanalları tesis etmeye çalışıyorlardı. Alman Orta Elçiliği, Haziran 1942'den itibaren bir Özbek mülteci teşkilatının lideri olan "*Hansa*" kod adlı Said Mubaşir Tarasi ile çalışıyordu. Kendisi Almanlara haber temin ederek çeşitli temaslar sağlamaktaydı. Diğer taraftan Japonlar ve Türkler de Türkistan yer altı teşkilatlarıyla sıkı bir iş birliği içinde bulunuyorlardı. Bununla birlikte Afgan yönetimi, ülkedeki Türkmen ve Özbek azınlıkların çokluğundan dolayı Pantürkizm'i bir tehdit olarak algılamış ve bu unsurlara karşı sıkı bir takibata girişmişti.[608]

Almanların Türkistan'a ilişkin bilgileri, çoğunlukla Kabil'de bulunan Orta Elçi Hans Pilger'in raporlarına dayanıyordu. Pilger'in 23 Kasım 1941 tarihinde almış olduğu raporda belirtildiğine göre, Türkistan coğrafyasında ciddi bir hareketlilik baş göstermişti. Basına ilişkin bilgilerin de yer aldığı rapora yansıdığı kadarıyla Özbekistan'da bazı tutuklamalar yaşanmıştı. Diğer taraftan Rus propagandası ve Rus radyosunun halk arasında karşılık bulmadığı, Özbekistan'da tren ve araç camlarının gece ve gündüz karartıldığı da edinilen bilgiler arasında yer aldı.[609]

Pilger, İrtibat görevlileri marifetiyle bölgeye dair bilgileri topladı. Kabil'den gönderilen 1 Şubat 1942 tarihli telgrafta Bedahşan Vilâyeti'ndeki Özbek-Türkmen teşkilatı'nın (Bağlan Teşkilatı)[610] raporu yer aldı. Rapora göre bölgedeki 500 tüfek ve mühimmat, 800 at ve 1000 erkek, Bolşevik karşıtı savaşçılar için harekete geçmeye hazırdı. Tüccarlar, mollalar ve hatta memurların her yerde Almanlara karşı sempati duyduklarından bahsedilen raporda, örgüt içinde iletişimi sürdürmenin katı Afgan gözetimi nedeniyle zor olduğu vurgulandı. Ayrıca Hindistan, Pamir ve Rusya sınırında bol

608 P. von zur Mühlen, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında: İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halklarının Milliyetçiliği*, s. 179-183.

609 PA-AA: Panturan, R 29900, 23 Kasım 1941 tarihli telgraf (No: 311642).

610 Teşkilatın Başkomiserleri Halife Quazal Ayak ve Kamtchin Bey idi. Bağlan örgütlenmesinin lideri, uzun süredir Bolşeviklere karşı Sincan'da savaşan Said Hakim'in oğlu Said Kudradullah Han Töre'nin vekili olan Said Nohiuddin Töre idi.

miktarda satın alınabilecek silah ve mühimmat olduğu da ifade edildi. Rapor, aktarılan bilgileri Alman Ordusu'nun Haber Alma Servisi'nin (Abwehr) incelemesine izin verilmesi isteğiyle tamamlandı.[611]

Türkistan Bağımsızlık Hareketi'nin önde gelen isimlerinden Şir Muhammed Bek başkanlığındaki Türkistanlı bir heyet, Almanya'nın Kabil Büyükelçiliğine müracaat ederek Almanya'nın Türkistan'ın bağımsızlığını tanıması karşılığında Afganistan'da yaşayan bütün Türkistanlıların Almanya saflarında savaşmaya hazır olduklarını belirtti. Alman Elçiliği ise vermiş olduğu cevapta Buhara Emiri ile anlaşarak ortak bir lider ve kumandan tâyin edilip teşkilat kurulması şartıyla iş birliğine hazır olduklarını yazdı. Kısa bir süre sonra Türkistan'ın bağımsızlığı için çalışmalar yapacak olan "*Türkistan Mücahit Komitesi*" teşkil edildi. Buhara Emiri, Şir Muhammed Bek ve Türkistanlı fikir ve mücadele adamı Mübeşşir et-Tırâzî, komitenin kuruluş kararını imzaladı.[612] Böylece Türkistan'ın istiklali için Afganistan'da bir cephe teşkil etmek amacıyla göçmenlerden birlik oluşturulmasına yönelik çalışmalar başladı.

Almanların Afganistan'daki Türkistanlıları teşkilatlandırarak Türkistan coğrafyası içindeki gruplarla temaslarını sağlamak ve cephe gerisinde isyanlar çıkarmak şeklindeki beklentileri istenilen sonucu vermedi. Her ne kadar Alman elçiliği vasıtasıyla gerekli maddi destek ve malzeme tedariki bir ölçüde sağlanmış olsa da Afgan Kralı, üzerindeki ağır dış baskıların bir sonucu olarak Almanları ve İtalyanları Afganistan'dan sürdü.

Genel olarak bakacak olursak taktiksel ve stratejik öneme sahip Alman planlamaları; Alman görevlilerin mesleki yetersizlikleri, Almanların Sovyetler Birliği azınlıklarına olan muameleleri ve Doğu politikalarının yanlışlığı sebebiyle başarısız oldu. Almanlar binlerce Sovyet savaş esirini ve bu arada Türkistanlıları ajan olarak kullanırken, genellikle bunu ajanların kalitesine aldırmadan yaptı. İyi donanımlı bürokratların çok sayıda ajanı Sovyetler Birliği'ne sokmak için yaptığı gecikmiş planlamalar, Sovyetler Birliği'ndeki zorlu mücadele

611 PA-AA: Panturan, R 29900, 1 Şubat 1942 tarihli telgraf (No: 311600-311601).
612 A. Koçar, *Esaretten Hürriyete Bir Türkistanlının Hatıraları*, s. 119-121.

koşullarının üstesinden gelemedi. Türkistanlılara yönelik izlenen ve geleceğe dair güvence vermekten uzak olumsuz bir politika, istekli unsurları da kendine yabancılaştırdı. Diğer taraftan rakip servislere karşı korunmasız bulunan Alman İstihbarat Servisi, sızmaların önüne geçememiş, Sovyet istihbaratı ile mücadelede yetersiz kalmıştı.

2.8. II. Dünya Savaşı ve Türkiye

2.8.1. Türkiye'nin Savaş Politikası

İki dünya savaşı arasındaki dönemde Türk Hükümeti'nin yürütmüş olduğu dış politikanın temel çizgisi, Lozan Antlaşması'nın sonucunda kazanılan statükoyu korumak şeklinde oldu. Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu tarihten itibaren komşuları ve bölge ülkeleriyle tesis etmiş olduğu olumlu ilişkilerle barışı muhafaza etmekten yana olan eğilimini sürdürdü. Ancak Almanya'da Nasyonal Sosyalistlerin iktidara gelişi, Alman emperyal siyasetini yeniden alevlendirerek II. Dünya Savaşı'na giden sürecin taşlarını döşemeye başladı.

Nazi-Sovyet Paktı ve Rusya'nın 1939'da Moskova ziyareti sırasında Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'ndan talepleri, Türklerin Sovyetlerle önceki iş birliği beklentilerini tamamen tersine çevirdi. Sovyetler Birliği sadece coğrafi olarak Türkiye'ye yakın değildi, aynı zamanda 1939'daki Moskova tartışmaları, Sovyetler'in en azından Boğazlarda Türklerin kabul edemeyeceği taleplerde bulunma olasılığının olduğunu açıkça ortaya koymuştu. Savaşın ilerleyen dönemlerinde bu tarz teklifler, zaman zaman Türk Hükümetini zor durumda bırakmaya devam edecekti.[613]

1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırısı ile II. Dünya Savaşı başlamıştı. Türk Hükümeti Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa ile üçlü bir ittifak imzalamış olsa da savaş boyunca fiilen tarafsız kaldı ve hem Müttefiklerin hem de Almanya'nın kendi taraflarında savaşa katılmaları için güçlü baskılarına karşı direndi. Türk

613 Selim Deringil, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul 2015, s. 92-97.

yöneticilerinin denge siyaseti, görece küçük ve askerî açıdan geri kalmış bir ülkenin küresel mücadele döneminde nasıl bağımsız bir yol izleyebileceğinin çarpıcı bir örneği olarak dikkat çekmektedir. Bu politika, Türkiye'nin 1914'ten beri yaşadığı deneyimlerin ve ülkenin göreceli gücü ve uluslararası konumunun doğal bir sonucu olarak görülebilir. II. Dünya Savaşı sırasında bütün Türk liderler, bir önceki Dünya Savaşı'nın deneyimlerine sahipti ve doğal olarak bunları tekrar etmekten kaçınmak konusunda temkinliydiler. Türkiye'yi savaşın acı sonuçlarından uzak tutmak Türk yetkililerin en temel düşüncesiydi. Çünkü Türkiye'nin Silahlı Kuvvetleri ne Almanya'nın ne de Sovyetler Birliği'nin bir karşı saldırısını etkili bir şekilde durduracak kadar donanımlı değildi.

Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası üzerinde karar verme yetkisi mutlak surette Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün elindeydi. Yine de yaklaşımının parolası ihtiyatlıydı. İnönü savaş süresince cesur girişimlerden kaçınarak politikalarını günün koşullarına uyarlamayı bilmişti. Milli Şef, devletin politikasını tayin ederken Bakanlar Kurulu, Parti ve Parlamento gibi güç dengelerini gözetiyor, dış politika kadrosuna, bazı basın mensuplarına ve Türk Tarih Kurumu gibi bazı derneklere danışıyordu. Dış politikada alınacak kararlarda İnönü'nün güvendiği kadrolar içerisinde en önemli kişi Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu idi. Her ne kadar güvenilir bir danışman ekibi ona yardım etse de son karar Cumhurbaşkanına aitti.[614] Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Franz von Papen[615], Cumhurbaşkanı ve Mareşal Fevzi Çakmak'ı siyasi ve askeri argümanlarla etkileyebildiklerinden bahsederek, Türkiye'nin

614 Edward Weisband, *İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası*, çev. M. Ali Kayabal, İstanbul 1974, s. 19.

615 Mustafa Kemal Atatürk henüz hayattayken Almanya'nın Büyükelçi olarak atanmasını istediği Franz von Papen ismi, geçmişte bıraktığı kötü intibalar nedeniyle olumsuz karşılanmış ve reddedilmişti. Ancak Atatürk'ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanı İnönü 1939 yılında Papen'in Büyükelçi olarak atanmasını kabul etmişti. Bkz. Reiner Möckelmann, *Franz von Papen: Hitler'in Türkiye Büyükelçisi*, çev. Selma Türkis Noyan, İstanbul 2019, s. 51-57; Türkkaya Ataöv, *Turkish Foreign Policy, 1939-1945*, Ankara 1965, s. 19.

gelecekteki yolunun bu iki şahsiyetin kararlarına dayanmaya devam edeceğini belirtmişti.[616]

29 Ekim 1940 tarihinde Franz von Papen, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile yapmış olduğu görüşmede hükümetinin iyi dileklerini aktarmıştı. Türkiye'yi ikinci vatanı olarak seven ve İnönü ile silah arkadaşı olma şerefine sahip bir insan olduğunu dile getiren von Papen, görevde kaldığı sürece Türkiye ile barışın bozulmayacağını taahhüt etmişti.[617] Yine de İsmet İnönü başta olmak üzere Türk Hükümeti, Almanya'nın politikalarından son derece huzursuzluk duymaktaydı.

Türkiye her daim Nazi Almanyası ile ilişkilerinin bozulmaması noktasında azami dikkat gösterdi. Bu kapsamda ülke sathında Almanya'yı hedef alacak ve ilişkileri zedeleyecek herhangi bir girişim derhal engelleniyordu. Bu kapsamda Hitler muhalifi siyasetçi Hermann Rauschning'in Türkçeye tercüme edilmiş olan *"Hitler Bana Dedi ki"* adlı eserinin satışının yasaklanması, Dışişleri Bakanlığı'nın teklifi ve hükümetin 30 Ağustos 1940 tarihli kararıyla kabul olunmuştu.[618] Yine 7 Kasım 1940'ta İngiltere'den ithal edilen savaş filmlerinde Almanya ve müttefiki İtalya aleyhtarı propaganda yapıldığı için, bunların yaratacağı menfi tesirler gözetilerek yasaklanması kararlaştırılmıştı.[619]

Diğer taraftan Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkileri, kaçınılmaz olarak Stalin'in Hitler'le olan ilişkilerinin gölgesinde kaldı. Nazi-Sovyet Paktı sürdüğü müddetçe, Almanya'nın tarafsızlığının bir parçası olarak Stalin'e Boğazları teklif etme ve hatta Alman tarafında savaşa aktif müdahale etme tehlikesi vardı. Kasım 1940'ta Almanlar ve Sovyetler arasında yapılan görüşmeler, bu korkuların sağlam temellere dayandığını gösterdi. Almanya, İtalya ve Japonya arasında karşılıklı yardımlaşmaya yönelik Üçlü Paktın 27 Eylül

616 *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP).* Serie D: 1937-1941, Band XII. 1, Die Kriegsjahre, Fünfter Band. Erster Halbband, 1 Februar bis 5. April 1941, Göttingen 1969, (Doküman No: 154), s. 229.

617 Franz von Papen, *Memoirs*, Londra 1952, s. 465.

618 CDAB, 30-18-1-2 / 92-86-7.

619 CDAB, 30-10-0-0 / 235-584-15.

1940'ta sonuçlanmasının ardından Rus Dışişleri Bakanı Molotov, 12-13 Kasım'da Berlin'de Hitler ve Ribbentrop ile yaptığı görüşmelerde Alman-Sovyet iş birliği olasılıklarını araştırmaya başladı. Molotov, Sovyetler Birliği'nin Boğazların kontrolünü kendi güvenliği için gerekli gördüğünü vurguladı ve bu konuda Türkiye ile anlaşmaya varabileceğini iddia etti. Almanlar, 26 Kasım'da Türkiye'yi İngiltere ile ittifakından ayırmak ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde bir revizyon sağlamak için ortak taahhüt öneren bir anlaşma taslağı sunarak karşılık verdi. Ancak Molotov bunu yetersiz bulmuş ve Boğazlarda Sovyet askerî ve deniz üslerinin kurulmasını talep etmişti. Hitler, Orta Doğu'daki İngilizlere karşı olası bir Alman saldırısını ortadan kaldıracak ve Almanya'yı güneyden kuşatacak olan Boğazları ve Bulgaristan'ı Stalin'e devretmek istemiyordu. Bu nedenle de görüşmeler olumlu bir sonuç alınamadan sona erdi.[620]

1 Mart 1941'de Adolf Hitler, İsmet İnönü'ye yazdığı mektubunda Türkiye'nin toprak bütünlüğüne yönelik bir hareket tarzı içinde olmadıklarını, Almanya ve Türkiye'yi karşı karşıya getirecek hiçbir sebep bulunmadığını ifade etti. İnönü, 12 Mart tarihinde mektuba vermiş olduğu cevapta, Türkiye'nin milli mücadelenin başlangıcında tespit edilmiş olan prensiplere sadık kaldığı ve barışçı bir politikanın arkasında olduğunu belirtti. İnönü de tıpkı Hitler gibi iki devleti karşı karşıya getirecek bir sebebin olmadığının altını çizmişti. İnönü'nün vurguladığı en önemli hususlardan biri de Türkiye'nin emniyet ve istiklalinin ihlal edilmemesiydi.[621] Cumhurbaşkanı, barışı muhafaza etme konusundaki gayretine rağmen gerektiğinde Türk Ordusu'nun harekete geçmekten geri durmayacağını, savaşın ilerleyen dönemlerinde de özellikle vurgulayacaktı.[622]

18 Haziran 1941'de *Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması* karşılıklı olarak imzalandı. Türkiye böylece topraklarını muhtemel bir saldırıya karşı korumuş oluyor ve siyasi dengeyi de sağlıyordu. Antlaşma ile dış politikada hareket serbestisini genişleten

620 William Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, New York 2013, s. 59-61.

621 *Hitlerin Türk Dostları: II. Dünya Savaşındaki Gizli Belgeler ve Yazışmalar*, der. Mehmet Ali Yalçın, İstanbul 2006, s. 120-125.

622 *Vatan Gazetesi*, 31 Ağustos 1941.

Türkiye, Alman savaş sanayisi açısından da büyük bir pazar haline geliyordu. Almanya böylece Türkiye'nin tarafsızlığını sağlayarak Rusya'yı tecrit etmiş oluyor, bunu da 22 Haziran seferi öncesi elde etmiş bulunuyordu.[623] Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırısının başlamasından birkaç gün önce söz konusu antlaşmanın imzalanmasıyla Türk dış politikasının *"aktif tarafsızlık"* terimi ile tanımlanan ve devam edecek olan evresi de başlamış oldu. Türk anlayışına göre aktif tarafsızlık, öncelikle iki kamptan birinin savaşa açık katılımını engelleyen aktif bir dış politika yoluyla Avrupa'da ortaya çıkan siyasi-askeri durumu, ülke dışındaki siyasi olaylarda kullanmak anlamına geliyordu.

22 Haziran 1941 yılına gelindiğinde tarihin gördüğü en büyük operasyon olan Barbarossa Harekâtı başlamıştı. Türkiye, Almanya-Sovyetler Birliği savaşı dolayısıyla ortaya çıkan durum münasebetiyle aynı tarihte tarafsızlık ilânında bulundu.[624] Alman-Rus Savaşı'nın başlaması dolayısıyla aklını meşgul eden Çanakkale'ye yönelik olası bir ortak saldırı kabusundan kurtulan Dışişleri Bakanı Saraçoğlu, *"Bu bir savaş değil, Haçlı Seferi"* şeklinde bağırmıştı. Diğer taraftan o tarihlerde Dışişleri Genel Sekreteri olan Numan Menemencioğlu da tatmin olmakla birlikte Almanya'nın Avrupa güç dengesi açısından fazla kuvvet kazanmasından duymuş olduğu endişeyi de gizlemedi. Çünkü Almanya seferde başarılı olursa hırslarının önündeki fren kalkacaktı.[625]

General Franz Halder, günlüğündeki 26 Temmuz 1941 tarihli notlarda Kara Kuvvetleri nezdindeki Dışişleri Bakanlığı irtibat memuru von Etzdorf'un politik durum raporundan bahsetti. Bu rapora göre Rusya karşısında ilerlemeler kaydedilirse işler organik bakımdan daha da gelişecekti. Bu nedenle Alman teklifleri daha sonraki bir dönemde yapılmalıydı. Rapora göre Türkiye, Türkistan'ın da içinde olduğu tampon devletler oluşturmayı düşünüyordu.[626]

623 Yavuz Özgüldür, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)*, Ankara 1993, s. 149-150.
624 CDAB, 30-18-1-2 / 95-54-1.
625 F. von Papen, *Memoirs*, s. 479.
626 H.-Adolf Jacobsen, *1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı*, s. 356.

Alman Orduları cephede muazzam bir ilerleme kaydederken, 9 Ekim 1941'de Türkiye ve Alman Hükümeti arasında 31 Mart 1943'e kadar sürecek bir *Ticaret Antlaşması* imza edildi. Bu antlaşma ile Almanya'ya 1943-1944'te, Türk-İngiliz Krom Anlaşmasının bitim tarihinden sonra, 90.000 ton krom cevherinin satışı öngörülüyordu. Buna karşılık Almanya, Türkiye'ye 100.000.000 TL'lik savaş araç ve gereci verecek, bu teslimatın 18.000.000 TL'liği 1942 sonundan evvel yüklenecekti. Almanya'nın elde edeceği son avantaj, Türkiye ile imzalanan iki yeni *Ticaret Antlaşması* oldu. 2 Haziran 1942'de imzalanan antlaşma ile Türkiye, yıllık üretiminin yarısına karşılık gelen 45.000 ton krom'u Eylül'de yüklemeyi taahhüt etti. Diğer antlaşma ise 21 Nisan 1943'te imzalandı ve bu antlaşma ile ertesi yıl 30.000.000 dolarlık mal değiş tokuşu kararlaştırıldı.

Savaş yılları Türkiye ekonomisi oldukça dar bir boğaza girmişti. Avrupa ve Amerika'da, kısacası bütün ileri memleketlerde savaş dolayısıyla fiyatlarda % 10'dan % 50'ye kadar bir yükselme görüldü. Türkiye'de ise % 400 nispetinde bir geçim pahalılığı vardı. Bu hal, Türkiye'nin Suriye, Irak, İran ve diğer Asya memleketleriyle benzer durumda olduğunu ortaya koyuyordu. Fiyatların yükselmesi ve geçimin zorlaşması, bilhassa da memur ve sabit gelirli sınıf için ıztıraplı bir durum yaratmış, dış ticarette çok önemli mahzurlar doğurmuştu.[627]

Türkiye'nin savaş sırasında çekmiş olduğu ekonomik sıkıntının Almanya'ya olan bağımlılığından ileri geldiği açıktı. 1930-1945 yılları arasında Türkiye ve Almanya arasındaki ticari ilişkiler, iniş ve çıkışlarıyla birlikte dalgalı bir seyir izlemişti. İngiliz ekonomist Barbara Ward'ın 1942'de varmış olduğu gözlem bu bakımdan dikkat çekicidir: *"Türkiye'nin dış ticaret eğrisinin, dış ilişkilerindeki iniş çıkışları izlemesi bir rastlantı değildir."* 1940 yılında Türkiye'nin Almanya'ya yaptığı ihracatın değeri 9 milyon liraya ulaşmaktaydı ve bu, Türkiye ihracatının toplam değerinin sadece % 8,6'sını oluşturuyordu. 1941'de ise Türkiye'nin Almanya'ya yapmış olduğu

627 Cumhuriyet Halk Partisi'nin, "İkinci Dünya Savaşında Ekonomimizin Durumu, Sebepleri ve Sonuçları" başlıklı raporu. CDAB, 490-1-0-0 / 63-240-9.

ihracatın değeri 26 milyon liraya, oranı da toplam ihracatının % 21,8'ine yükselmişti. Bununla birlikte gerçek sıçrama takip eden üç yıl içerisinde görüldü. 1943'te Almanya, Türkiye ithalatının % 37,7'sini karşılarken, Türkiye ihracatının % 23,7'sini de satın aldı. Almanya'dan yapılan ithalat, 1944'te hafif bir düşüş ivmesi göstererek toplam ithalatın % 30,4'üne indi. Diğer taraftan Almanya'ya yapılan ihracat, toplam ihracatın % 78,2'sine yükseldi. Almanların Türk malları için cazip fiyatlar vermeleri, Türk ticaret yollarını denetim altında bulundurmaları ve buna bağlı olarak Türklerin ürünlerini başka bir yere satma imkânsızlığı, Türk Hükümeti'nin 1940'ta Almanya ile imzaladığı antlaşmaya uymaktaki kararlılığı buna neden olarak gösterilebilir.[628]

1943 yılı başlarında Berlin'in Türkiye politikasında da köklü bir değişim yaşanıyordu. Alman yenilgilerinden sonra Balkanlardaki güney sınırlarını güvence altında tutmak isteyen Almanlar, Türkiye'nin müttefikler yanında savaşa dâhil olmasının önüne geçmek ve Türkiye'nin tarafsızlık politikasının devamını sağlamak için yoğun uğraşlar sarfediyordu. Böylece Almanya, o zamana kadar Türkiye'nin Mihver saflarında yer almasını sağlamaya yönelik politikadan geri adım atmış oldu. 8 Ocak 1943'te Hüsrev Gerede'nin halefi olan Berlin Büyükelçisi Saffet Arıkan, Dışişleri Genel Sekreteri Weizsäcker'e Türkiye'nin tarafsızlığını sürdüreğini taahhüt etti.[629] Alman Ordusu'nun Stalingrad önünde yenilgiye uğramasıyla müttefiklerin Almanya'ya ilişkin planları ve bunda Türkiye'nin rolü de tartışılmaya başlanmıştı.

1943 yılı Türk-Alman ilişkileri açısından önemli bir ziyarete tanıklık etti. Hitler'in davetlisi olarak I. Ordu Komutanı Orgeneral Cemil Cahit Toydemir başkanlığındaki bir Türk delegasyonu 25 Haziran 1943'te Almanya'ya ayak bastı. Delegasyon üyeleri Orgeneral Cemil Cahit Toydemir, Tümgeneral Salih Erkuş, Albay Hilmi Uray, Binbaşı Tahsin Berkman ve 20. Kolordu Karargâhı'ndan Faik Yönköl

628 E. Weisband, *İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası*, s. 103-106.

629 Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, c. 2, İstanbul 2007, s. 198.

idi.[630] Türk heyetine Kursk operasyonuna hazırlanan ve Harkov-Belgorod bölgesinde yoğunlaşmış panzer tümenlerinin manevralarıyla, Almanların Doğu cephesindeki gücü gösterilecekti. Manevralardan sonra Türk heyeti Hitler'le buluşmak için Doğu Prusya'daki Kurt İni Karargâhı'na geldiler. Hitler, Türkiye'nin dostluğundan bahsederek Türkiye'ye açmış oldukları 100 milyon krediyi idareli harcamalarını, tank birliği ve uçak filosu almalarını tavsiye etti. Ayrıca Türkiye'nin hava alanlarına dıştan yapılabilecek baskın tarzındaki işgal ihtimaline karşı tedbirli olmaları konusunda uyardı.[631]

Türk heyeti Hitler ile yaptıkları görüşmeden sonra Fransa'ya gitti. Hitler Türk delegasyonuyla yapmış olduğu görüşmeden memnun kalmıştı. Yaveri Otto Günsche'ye şöyle dedi: *"Türklere güvenebiliriz. Panzer tümenlerimizin Harkov'daki gösterisi, onların üzerinde büyük bir etki yarattı."* Fransa'daki Türk delegasyonunu, Batı Orduları Komutanı Feldmareşal von Rundstedt kabul etti. Bu arada Führer Karargâhı'ndan, Doğu cephesindeki Panzer tümenleri'nin manevrasının yarattığı izlenimi bozmaması ve misafirlere yalnızca Atlantik Duvarı'nın iyi tahkim edilmiş noktalarını göstermesi talimatını almıştı. Böylece Türk heyeti kıyıdaki, düşmandan ele geçirilen eski toplardan teşkil edilen topçu mevzilerini görmemiş, yalnızca Cap Gris-Nez'deki "*Fritz Todt*" ağır bataryasını gezmişti.[632] Türk delegasyonu başkanı Orgeneral Toydemir gezi dönüşünde izlenimlerini bir raporla Cumhurbaşkanına beyan etti.[633]

Büyükelçi von Papen ziyaretin sonucuna ilişkin değerlendirmesinde heyetin, devletin üst kademesi tarafından büyük bir merakla beklenmiş olduğuna vurgu yaptı. Türk delegasyonunun gördükleri manzara sonucunda Almanya'nın gücü karşısında etkilendiğinden

630 CDAB 30-18-1-2 / 102-59-10.

631 Zeki İlter, *Bir Ömür Boyu Askerlik (1919-1972)*, İstanbul 2003, s. 47.

632 *Hitler Kitabı: Hitler'in İki Özel Yaverinin Sorgulanmasıyla Stalin İçin Hazırlanan Gizli Dosya*, ed. Henrik Eberle, Matthias Uhl, çev. Mustafa Tüzel, İstanbul 2015, s. 138-139.

633 Toydemir'in ziyarete ilişkin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye sunmuş olduğu beş sayfalık rapor Milliyet Gazetesinde yayınlanmıştır. Bkz. "Türk Paşa'nın Hitler'le Pazarlığı", *Milliyet Gazetesi*, 9 Ocak 1991.

ve Rusya'nın artık zaferden uzak olduğuna inandıklarından bahseden von Papen, cephe ziyareti sebebiyle düşmanın Türkiye'ye kızgınlığının devam ettiğini sözlerine ekledi. Von Papen'e göre sonuç genel itibariyle olumlu olmuş ve güdülen gayeye ulaşılmıştı.[634]

1943 yılında değişen konjonktür ile Türk-Rus ilişkilerinde bir dönüm noktası yaşandığı gibi Türkiye üzerine müttefik baskısı da yoğunlaştı. 14 Ocak 1943'te ABD Başkanı Roosevelt ile İngiltere Başbakanı Churcill, Kazablanka'da yaptıkları görüşmelerde Türkiye'nin savaşa dâhil edilmesi noktasında teşebbüste bulunma kararı aldılar. Bu maksatla 30-31 Ocak 1943'te İnönü ile Churcill, Adana'da bir görüşme yaptı. Türk tarafı, ordusunun malzeme eksikliğinden ve Sovyetler Birliği'ne yönelik çekinceleri nedeniyle savaşa girme noktasında isteksiz davrandı. Ağustos 1943'te Roosevelt ve Churcill, Quebec Konferansı'nda tekrar buluşup Türkiye'ye yönelik politikalar noktasında müzakerelerde bulundular. Özellikle Boğazlardan geçiş müsaadesi ve Almanya'ya yapılan Krom sevkiyatının azaltılması taleplerinin Türkiye'den istenmesine karar verildi. Roosevelt, Churcill ve Stalin'in katıldığı Kasım 1943'te toplanan Tahran Konferansı'nda Türk hava sahası'nın kullanımının zaruretine dikkat çekilerek Türkiye'nin harbe girmesi için ısrarlı girişimlerde bulunuldu. Rusların katılmadığı Aralık 1943'te toplanan Kahire Konferansı'nda Türkiye, prensip olarak harbe girmeyi kabul etse de savunma için gerekli olan malzeme verilmedikçe harbe katılmamayı düşünüyordu.[635]

1941 baharında Almanya ile saldırmazlık paktının imzalanmasıyla başlayan aktif tarafsızlık süreci, 1943 yılındaki gelişmeler sonucunda farklı bir yöne doğru evrildi. Sonunda Türkiye'nin rotası kayda değer biçimde Müttefiklere doğru kaydı. Türkiye'nin Almanya'ya Krom sevkiyatını durdurmasından sonra müttefik devletler, Türkiye'den tüm stratejik madde ihracını da bütünüyle durdurmasını talep ettiler. Yapılan müzakereler sonucunda 1944 Mayısının sonuna doğru ABD, İngiltere ve Türkiye arasında bir *Ticaret*

634 Rıfat N. Bali, "Ordu Komutanı Orgeneral Cemil Cahit Toydemir'in Almanya Gezisi: Hitler ile Görüşme", *Toplumsal Tarih*, 165, 2007, s. 42.

635 Halûk F. Gürsel, *Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri*, İstanbul 1968, s. 217-221.

Antlaşması imza edildi. Antlaşmaya göre Türkiye, müttefiklerin ekonomik taahhüdüne karşılık Mihver'le olan ticaretini % 50 oranında azaltacaktı. 6 Haziran 1944'e gelindiğinde Normandiya Çıkarması ile müttefikler Batı Avrupa'dan Almanları sökmeye başlamıştı. Gelişen yeni konjonktür karşısında müttefik devletler, Türkiye'den Almanya ile olan ticari ve diplomatik ilişkilerini kesmesi yönünde baskılarda bulundular. Sonuçta Türkiye 2 Ağustos 1944'te Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesme kararı aldı.[636]

9 Temmuz 1944 tarihinde Dışişleri Bakanı Ribbentrop ile Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Saffet Arıkan, Fuschl'da yaptıkları bir kahvaltıda önemli konulara temas ettiler. Türkiye'nin üzerindeki müttefik baskılarına boyun eğmemesi gerektiğini söyleyen Ribbentrop'a karşılık Arıkan, Türkiye'nin şimdiye kadar baskıya boyun eğmediğini ve gelecekte de bunu yapmaya niyeti olmadığını vurguladı. Alman Dışişleri Bakanı, şahsına ve siyasetine güvendiğini söylediği Numan Menemencioğlu'nun görevinden ayrılmasının, Türk tarihinde önemli bir dönemin başlangıcında meydana geldiği için daha da üzücü olduğunu ifade etti. Büyükelçi Arıkan olası bir Rus galibiyeti halinde, Sovyetler'in Türklerin çoğunu Sibirya'ya göndereceğini ve bunun bir felaket olacağını bildiğinin altını çizdi. Bunun üzerine Bakan Ribbentrop, Arıkan'ın sözlerinden Türkiye'nin bu tehlikeyi anladığını ve bundan kaçınmak için açık bir politika izlemek istediğini öğrenmekten memnun oldu. Bu vesileyle Arıkan bir kez daha Türkiye'nin politikasının kesinlikle açık ve değişmez olduğunu vurguladı.[637]

Diğer taraftan Sovyetler'in 1944 yazında Romanya ve Bulgaristan'a girmesi Türkiye'de endişe uyandırmış, yine aynı yılın sonbaharında İngilizlerin Yunanistan'a asker çıkarması Balkanlardaki

636 Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmiş olması, Müttefik devletlere ve Sovyetler Birliği'ne Türkiye'nin ittifak yükümlülüklerine sadakatin bir kanıtı olarak sunulmuştur. Bkz. S. Deringil, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, s. 251.

637 *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP).* Serie E: 1941-1945, Band VIII, 1. Mai 1944 bis 8. Mai 1945, Göttingen 1979, (Doküman No: 107), s. 185-193.

dengeler açısından memnuniyetle karşılanmıştı. 4-11 Şubat 1945'te Yalta'da bir araya gelen müttefik liderler, Türkiye ile ilgili meseleleri de ele aldılar. Sovyetler'in Boğazlara ilişkin düzenleme taleplerinin daha sonra üç ülkenin Dışişleri Bakanları toplantısında sunulmasına karar verildi. Yalta'da alınan diğer önemli karar da Nisan sonunda toplanacak Birleşmiş Milletler Konferansına ilişkindi. Karara göre konferansa sadece 1 Mart 1945 itibariyle Almanya ve Japonya ile savaş içinde olan devletlerin kurucu üye olarak davet edilmeleri kararlaştırıldı. Bunun üzerine Türkiye, Birleşmiş Milletler Konferansına katılabilmek için gerekli şartı sağlayabilmek adına 23 Şubat'ta Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti.[638] Savaş ilanı kararıyla, BM yasasının hazırlanacağı San Francisco Konferansı'nın 25 Nisan'da başlayacak toplantılarına katılım hakkı elde edilmişti. Bu sebepten Türkiye'nin savaş kararının askeri değil, diplomatik bir karar olduğu anlaşılıyordu.[639]

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, savaşı Mihver devletlerinin kazanma ihtimalini zayıf gördüğünü açıkça dile getirmişti. İnönü'ye göre savaşı Almanya'nın başını çektiği bloğun kazanması durumunda İtalya ve Almanya'nın yaşam alanı politikasıyla Türkiye'nin menfaatlerinin bağdaşması ihtimali az idi.[640] İnönü, Türk Hükümeti'nin olası bir Alman galibiyeti halinde Sovyetler Birliği'ndeki Türk halklarının akıbetine ilişkin bir planları olmadığını Zehra Önder ile yaptığı mülakatta vurguladı. Diğer taraftan Turancılık konusunda özel bir politika izlemediklerini ifade eden İnönü, hiçbir zaman Turancı hedefler güdülmediğini de sözlerine ekledi.[641] Bununla birlikte savaş süresince Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin Türk halkları arasında önemli bir yakınlık olduğu açıktı. Alman Ordusu saflarında

638 Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye (1939-1945)", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, c. I, ed. Baskın Oran, İstanbul 2001, s. 466-472.

639 Nezihe Selcen Korkmazcan, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Diplomasisi*, Ankara 2018, s. 281-282.

640 *Milliyet Gazetesi*, 16 Ekim 1967.

641 Zehra Önder, *II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, çev. Leyla Uslu, Ankara 2010, s. 335-336.

mücadele eden başta Türkistanlılar olmak üzere diğer Türk halklarının temsilcileri de Almanya'nın Türkiye'ye karşı savaşa girmesi durumunda Türkiye aleyhine bir hareket tarzı içerisinde olmayacaklarını açıkça ifade ettiler.

İnönü ve arkadaşlarının politikalarını büyük oranda başarılı yürüttükleri anlaşılmaktadır. Ülkelerin kalıcı dostları olmadığı, yalnızca kalıcı çıkarları olduğu ilkesine dayanarak Türk diplomasisi son derece etkili bir iş çıkardı. Diğer pek çok ülkede olduğu gibi Türk ekonomisi de savaş zamanı sıkıntısını fazlasıyla çekmişti. İnönü ve çalışma arkadaşları Türkiye'yi savaş dışında tutabilmek için ülkenin stratejik konumundan başarıyla yararlanarak, klasik yöntemi kullanmak suretiyle bir gücü diğerine karşı oyalamışlardı. Bir başka ifadeyle, Türkiye'nin savaş sırasında tarafsız olduğunu söylemek, 1939-1945 arasındaki politikalarında büyük ölçüde savaşı hangi tarafın kazanacağına ilişkin Türk algılarının değişmesinden kaynaklanan önemli nüansları gizlemekteydi.

Kuşkusuz Türkiye'nin askeri zayıflığı, modern Hava kuvvetleri ve Mekanize Kara Kuvvetleri'nin eksikliği, Boğazları bir düşmana karşı korumayı çok zorlaştırdığı için gerek Almanya gerekse Rusya tarafından muhtemel işgallerle yüzleşmede ciddi bir engeldi. Ancak Cumhurbaşkanı İnönü, Türkiye'nin müttefiklere karşı askerî açıdan hazırlıksız olduğunu vurgulamak suretiyle hem savaşa katılma hem de askerî malzeme elde etme baskısını azaltarak bu zayıflığı diplomatik bir araca dönüştürmeyi bildi. Milli Şef, Türkiye'yi savaşa sokma arzusu konusunda İngilizlerle Amerikalılar arasındaki farklılıklardan da yararlanabildi. Diğer taraftan Hitler'in Rusya'yı işgal etmeye, Ortadoğu'ya saldırmaktan daha fazla önem vermesi de Türkiye'yi 1941'de gerçekleşmesi muhtemel bir Alman işgalinden kurtarmıştı. Savaşın sonunda Almanlar çekildiğinde Yunanistan'ı işgal edenlerin Sovyetler değil de İngilizler olması, Türkiye'yi üç taraftan düşman bir güç tarafından kuşatılmış olmaktan korumuştu. Bu sonuçların hiçbirinin Türkiye tarafından belirlenemeyeceği açık olmakla beraber, şüphesiz bağımsız bir devlet olarak ayakta kalmasına da yardımcı olmuştu.

2.8.2. Hilal ve Svastika: Türkiye'deki Alman Propagandası

Türkiye II. Dünya Savaşı'nda pek çok devletin propaganda merkezi haline geldi. Nazi Almanyası başta olmak üzere Türkiye'yi kendi taraflarına çekmek isteyen ülkeler gerek resmi gerekse gayri resmi yollardan çeşitli faaliyetlerde bulundular. Nazi propagandası savaşın patlak verdiği dönemde oldukça yoğun bir şekilde hissedilmeye başlandı. Türkiye açısından Almanya, İngiltere ve Fransayla nüfuz bakımından zaten açık bir rekabet içindeydi. Boğazları kontrol eden ülkenin stratejik konumu, onu merakla aranan bir ortak haline getirmiş, böylece Türkiye'nin bir dost olarak arzulanabilirliği, sahip olduğu önemiyle daha da artmıştı.

Hem stratejik konumu hem de Almanya'nın silah endüstrisinin Krom'a olan ihtiyacı nedeniyle Türkiye, Hitler tarafından son derece önemli görülüyordu. Türkiye'yi müttefik cepheyle aynı hizaya getirmekten alıkoyma görevi, gerekli incelik ve entrikaya sahip bir adam olan Büyükelçi von Papen'e emanet edilmişti.[642]

Alman propagandasının Türkiye'ye yönelik politikasında kullanmış olduğu en önemli araç hiç şüphesiz basın yayın ve haberleşme ile ilgiliydi. Henüz savaş öncesi dönemde 29 Eylül 1936'da Yakındoğu'ya yönelik politikalar noktasında önemli bir kurum olan *"Deutscher Orient-Verein" (Alman-Doğu Derneği)*, Doğu ülkelerinin basınında propaganda yapılmasının önemine dikkat çekiyordu.[643]

Alman Dışişleri Bakanlığı 1942 yılında Türk basınındaki duruma dair bir inceleme yaptı. İnceleme, CHP'nin resmi yayın organı olan *"Ulus"* gazetesinin gözden geçirilmesi ile başlıyordu. Buna göre bu gazetede bir iş bölümü olduğu tespit edilmiş, her iki yazı işleri müdürünün de farklı yaklaşımlarda olduğu belirlenmişti. Fransızca nüshası *"La Republique"* ile *"Cumhuriyet"* ve *"Tasvir-i Efkâr"* Alman dostu olarak nitelendirildi. *"Yeni Sabah"*, *"Haber"*, *"Tan"*, *"Son Telgraf"* ve *"Vatan"* Gazeteleri müttefik devletler kampına yakın

642 Gerhard L. Weinberg, *The Foreign Policy of Hitler's Germany: Starting World War II, 1937-1939*, New Jersey 1980, s. 591.

643 Johannes Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, çev. Arif Gelen, Ankara 1976, s. 19.

dururken; *"Akşam"*, *"Vakit"* ve *"İkdam"* gazeteleri orta çizgiye sahiplerdi.[644] Diğer taraftan NSDAP'ın yayın organı olan *"Völkische Beobachter"* ve Propaganda Bakanı Goebbels'in propaganda yayını olan *"Signal"* Türkiye'de dağıtılıyordu.

Türk kamuoyunu etkilemeye yönelik Alman propagandası, savaşın değişen parametreleri doğrultusunda farklılık gösterdi. Propaganda cereyanı savaşın ilk yıllarında Türk Hükümeti'nin Batı Bloğu ile iş birliğini hedef alarak hükümeti baskılamaya yönelik iken, Barbarossa Harekâtı'ndan sonra Türkiye'yi Mihver saflarına çekmeye ve müttefik güçlerle karşı karşıya getirmeyi hedefledi. Bu durum Türk basınında çıkan gazete haberlerinde de detaylı olarak yansımasını buldu.[645]

Alman propagandası sadece matbuat yoluyla değil, posta yoluyla broşür dağıtmak, Almanya dışındaki insanlara radyo yayını ile ulaşmak, kişisel bağlantılar tesis etmek ve fısıltı kampanyaları düzenlemek şeklinde de kendini gösterdi.[646] Dışişleri Bakanı Ribbentrop, 9 Mart 1941'de Papen'e gönderdiği bir telgrafta basının ve radyoda çalışanların parayla kandırılması için birkaç milyonun döviz olarak dağıtılmasını önerdi. Papen'in verdiği cevapta ise görevin başarıyla ifa edildiği bildirildi.[647]

Büyükelçi von Papen'in nüfuz sağlamaya çalıştığı önemli bir kesimi Türk askerî çevreleri teşkil etmekteydi. Bilhassa emekli Alman Generallerinin Türk Harp Okulları'nın eğitimci kadrosunda istihdam edilmesinin, Türk ordusu üzerindeki etkiye işaret ettiğine inanılıyordu. Von Papen'in düşüncesine göre Harp Okulları Komutanı General Ali Fuad Erden ve Genelkurmay İkinci Başkanı General Asım Gündüz, Alman militarizminin ateşli destekçileriydi. Bu nedenle von Papen, başta Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak olmak üzere, askeri kanat nezdinde tesirli olmak için gayret gösteriyordu. Bir diğer önemli isim de Cumhuriyet gazetesindeki

644 J. Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, s. 25-26.

645 Sezen Kılıç, *Türk Basını'nda Hitler Almanya'sı (1933-1945)*, Ankara 2010, s. 264.

646 Süleyman Seydi, *Zor Yıllar 1939-1945: 2. Dünya Savaşı'nda Türkiye'de İngiliz-Alman Propaganda ve İstihbarat Savaşı*, Ankara 2006, s. 64-65.

647 J. Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, s. 24.

Alman yanlısı yazılarıyla bilinen emekli General Hüsnü Emir Erkilet idi.[648]

Von Papen, Büyükelçi olarak üstlendiği misyon gereği casusluk faaliyetleri konusunda da önemli girişimlerde bulunuyordu. Bu amaçla elindeki 3 milyon dolarlık bir bütçeyi kullanma hakkı vardı. Yaklaşık bu meblağ tutarında parayı da siyasi ve diplomatik ihanetlere rüşvet olarak el altında bulunduruyordu. Papen'in girişmiş olduğu faaliyetlerin önemli bir kısmını Sovyetler Birliği'ne karşı casusluk faaliyetleri oluşturdu. O sıralarda Alman Ordusu Kırım'ı ele geçirmiş ve Ukrayna havalisine doğru saldırıya geçerek Odessa ve Kiev'i topraklarına katmıştı. Artık Türk Hükümeti tıpkı I. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi bu savaşta da Alman saflarında savaşmaya mecbur edilebilirdi. Papen'in faaliyetleri kapsamında seçtiği ajanlar daha ziyade Rus ve Tatar Müslümanları'ydı. Rus ihtilalinden kaçmış göçmenler ve Sovyet rejimine düşman mülteciler casusluk vazifelerini kabul ettiler. Papen aşırı milliyetçi gruplara yönelik politikalar geliştirdiği gibi Panislamizm'e dönük çabalara da girişti.[649]

Amiral Wilhelm Canaris'in başında bulunduğu *"Auslandsgeheimdienst" (Yabancı Ülkeler İstihbarat Servisi)*, Alman-Rus Savaşı başlangıcından önce bile Türkiye topraklarında faaliyetlerde bulunuyordu. Berlin'deki Alman Askeri İstihbarat Servisi Abwehrdienst tarafından Türkiye, Yakındoğu'nun merkezi olarak seçilmişti. Servisin Türkiye merkezi Ankara'da kuruldu ve bu daireye bağlı KO-Nebenstelle (KO Şubesi) İstanbul'a yerleştirilerek askeri ateşeliklere bağlandı. Ankara'daki KO şubesinde yedi kişi, İstanbul'daki büroda ise on altı kişinin çalıştığı biliniyordu. Askeri Ateşe Rohde'nin sorumluluğu altında bulunan İstanbul'daki KO şubesi, Dr. Paul Leverkuehn yönetimindeydi.[650] Leverkuehn kendisine bol miktarda

---

648 Günay Göksu Özdoğan, *Turan'dan Bozkurt'a: Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)*, çev. İsmail Kaplan, İstanbul 2015, s. 146-147.

649 Kurt Singer, *İkinci Dünya Harbinde Casuslar ve Hainler*, çev. Cemil Cahit Cem, İstanbul 1972, s. 300-317.

650 Türkiye'deki Abwehr istasyonu başkanı Paul Leverkuehn daha sonra şunları yazmıştı: Haziran 1941'de Rus kuvvetlerinin dağılımı, silahlanması ve hava alanları, en azından Polonya'nın işgal ettikleri bölümü karşılaştırmalı olarak biliniyordu. Bu bilgiler, 22 Haziran 1941'deki Alman saldırısının ilk saatlerinde, yerdeki birçok

bilgi sağlayan Türk ve Arap ajanlardan oluşan bir ağ kurmuştu.[651] Önemli ajanlar, Askeri Ateşe Yardımcısı ya da Hava Ateşesi yardımcısı sıfatına bürünerek diplomatlar listesinde yerlerini alıyor ve diplomatik pasaporta kavuşuyorlardı.[652]

Türkiye'deki Güvenlik Servisi SD, 1940 kışında kurulmuştu ve tamamen diplomatik servis bünyesinde faaliyet gösteriyordu. Genel merkezi Ankara'daydı ve İstanbul Başkonsolosluğu bünyesinde işletilen bir alt istasyon konumundaydı. Başkanı Ludwig Carl Moyzisch, Alman Gizli Servisleri'nin çalışmalarını Türkiye'de yönetiyordu. Fakat Türkiye'deki SD çok verimsiz bir organizasyondu, büyük meblağlar kullanarak çok az iş başarıyor ve çok sayıda yanıltıcı bilgi elde ediyordu.[653]

Alman propagandası Türk-Sovyet ilişkilerini parçalamak, Türk kamuoyunda Sovyetler Birliği'ne karşı güvensizlik yaratmak ve Türkleri psikolojik bakımdan Alman saflarında savaşa girmeye hazırlamak amacına hizmet etti. Alman Doğu Bankası müdürü, yapmış olduğu konuşmada Almanya'nın, Avrupa'yı ve buna bağlı olarak da Türkiye'yi yüzlerce yıllık Rus baskısından kurtardığına dikkat çekerek, iki ülke arasındaki dostluk ve iş birliğini vurguladı.[654]

Alman makamları Barbarossa Harekâtı tamamen başarıya ulaşana kadar Türkiye'nin tutumunu koruyacağını düşündü. 24 Ekim 1941 yılına ait askeri bir toplantı tutanağında Anadolu üzerinden yapılacak bir harekât planına Türkiye'nin belirsiz tutumu nedeniyle karşı çıkıldı.[655]

Sovyet uçağının imha edilmesine yardımcı olmuştu. Bkz. V. J. Birstein, *Smersh: Stalin's Secret Weapon*, s. 126.

651 Jefferson Adams, *Historical Dictionary of German Intelligence*, Lanham, Maryland 2009, s. 264.

652 R. Möckelmann, *Franz von Papen: Hitler'in Türkiye Büyükelçisi*, s. 233.

653 German Intelligence Service (WWII), 1945, s. 3. https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/GERMAN%20INTELLIGENCE%20SERVICE%20%28WWII%29%2C%20%20VOL.%202_0006.pdf

654 Z. Önder, *II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, s. 171-172.

655 Doküman No: 105, *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtsführungsstab) 1940-1945*, c. I, ed. Percy Ernst Schramm, Frankfurt am Main 1965, s. 1072-1075.

Sonuç itibariyle Sovyetler'e yönelik Alman başarıları kısa sürede etkisini kaybetti ve Alman Ordusu Rus cephesinde adeta saplanıp kaldı. Savaş uzadıkça ve durum ümitsizleştikçe Türk Hükümeti de değişen konjonktüre uyum sağlayarak, ülke menfaatlerinin icabı olarak giderek müttefik devletler saflarına doğru yanaştı. Bunun sonucunda Türkiye'deki Alman propagandası da zamanla etkisini yitirdi.

2.8.3. Panturancılık Faaliyetleri

Türkistan coğrafyası her ne kadar Hitler'in doğrudan işgal planlarında yer almasa da geniş nüfus potansiyeli ile Nazi planlamacılarının ilgisini üzerine çekmişti. Bu bağlamda Alman propagandasının en önemli hareket noktalarından birini Panturancılık faaliyetleri oluşturdu. II. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Almanya'nın çok sayıda resmî belgesinde, gazete ve dergilerin sayfalarında "*Panturanizm*" ve "*Pantürkizm*" gibi terimler sıklıkla görülmeye başlandı. Alman Dışişleri Bakanlığı, onlarca belgeyi içeren "*Panturan*" adlı özel bir belge klasörü hazırladı. Türkiye'deki Alman Büyükelçiliği, bu ülkedeki Panturanist hareketin gelişim çizgisi ve buna bağlı konulara ilişkin sürekli olarak haberler yaptı.

Panturancılık fikrinin hem Türkiye'de hem de Rusya'da oldukça uzun bir geçmişi vardı. Söz konusu terim, XIX. yüzyılda ünlü Macar Türkolog Arminius Vambery tarafından tanıtıldı. Tarihte sıklıkla görüldüğü gibi, daha sonra bilim adamları ve Türklerin kendileri tarafından Türk ve Fin-Ugor halkları için genel bir isim olarak algılandı. Araştırma literatüründe Turancılığa (veya Panturancılığa) genellikle Macarların, Estonyalıların ve Finlerin yanı sıra tüm Türk dili konuşan halkların siyasi, kültürel ve etnik birlik fikri veya hareketi deniyordu. Kelimenin geniş anlamıyla "*Turancılık*", sadece Türk halklarını içeren "*Türkçülük*" veya "*Pantürkizm*" kavramlarından daha hacimli bir kavram olarak görüldü. Turancılığın temel amacı, kökenleri düşsel bir topraktan olan tüm halkların nihai birliği ve huzuru olarak ifade edildi.[656]

656 Jacob M. Landau, *Pantürkizm*, çev. Mesut Akın, İstanbul 1999, s. 10.

Pantürkizm cereyanının, ünlü fikir adamı Gaspıralı İsmail Bey sayesinde gelişmiş olduğu biliniyordu. "*Dil'de, Fikir'de ve İş'de Birlik*" ülküsünü kendine rehber edinen Gaspıralı'nın sahip olduğu fikirler Türk halkı arasında ciddi bir heyecan uyandırdı. Turan teriminin geniş ölçüde kullanılması ise Ziya Gökalp'in etkisiyle oldu. Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*'nda Turan kelimesini bütün Türk şubelerini içine alan *Büyük Türkistan* mânâsında telakki ediyordu.[657] Turan aynı zamanda gelecekte bir gün gerçekleşmesi tasavvur edilen ülkü olarak da önem kazandı. Çoğu zaman ise Pantürkizm, Turancılığın yerine kullanıldı.

Atatürk dönemi Türkiyesi'nde Panturancılık cereyanı açıkça onurlandırılmamıştı. Sovyet Türk halkları arasında Türk birliği fikirleri, büyüyen Stalinist diktatörlüğün koşulları altında 1920 ve 1930'larda yeterince gelişemedi. Genel olarak Karl Wippert'in bu hareketin gelişmesi konusundaki iyimser tahmini; görünüşe göre Almanya'da tesadüfi değildi, çünkü II. Dünya Savaşı'nın başında Panturancılık fikirleri Alman diplomasisinin yakından ilgisini çekti. Atatürk'ün 1938'deki ölümünden sonra yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Turancılar üzerindeki baskıyı az da olsa yumuşatmasıyla bu nokta bir dereceye kadar kolaylaştırıldı.

II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi Panturancılar arasında büyük bir canlanma yarattı. Sovyetler'in parçalanması ile Türk bölgelerinde bağımsız devletler kurulabileceği fikri yaygın bir inanç haline geldi.[658] Diğer taraftan Türkiye'de bulunan Turancılar arasındaki aşırı milliyetçilerin, Almanya'daki Nasyonal Sosyalist teorisyenlerin dikkatini çekmiş olması mümkündü. Bu yolla Berlin stratejistleri, geniş kapsamlı dış politika planlarına destek bulmayı umuyorlardı.[659] Almanya'da Panturancılığa olan ilgi, Sovyetler Birliği'ne yapılan saldırıdan sonra gözle görülür şekilde arttı, çünkü ilk olarak Sovyetler Birliği'nin

657 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul 1976, s. 22.

658 Alman-Rus Savaşı'nın Türkçü çevreler üzerindeki etkisine dair bkz. Süleyman Tüzün, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Dış Türkler Tartışmaları (1939-1945)*, Isparta 2005, s. 181-195.

659 Peter Longerich, *Propagandisten im Krieg: Die Presseabteilung des Auswärtigen Amtes unter Ribbentrop*, Münih 1987, s. 190.

Türkistanlılar başta olmak üzere sayısız Türk halkını "*Bolşevizme karşı mücadeleye*" dâhil etmek mümkün hale geldi. Ayrıca Türk kartını oynayarak Türkiye'ye baskı yapmak da mümkündü.

Wehrmacht Rusya'nın derinliklerine doğru ilerlerken pek çok Türk generalin ve devlet adamının kafasında, Almanya'nın çok yakında ezici bir zafer kazanabileceği kesin bir olasılık olarak ortaya çıktı. Özellikle Panturancılar arasında, Sovyetler Birliği'nin milyonlarca Türkçe konuşan halkı için Almanlardan özgürlük garantilerinin alınması endişesi belirmeye başladı. Türkiye'deki Panturancı çevreler bu bölgeleri Azerbaycan dışında, Rusya ile Türkiye arasında tampon bölge görevi görecek şekilde, dıştan bağımsız bir Türk Devleti haline getirmek istiyordu.[660]

Alman-Rus Savaşı'nın sonuçlarına dair düşünceler, en çılgın beklentileri ve umutları daha az gerçek dışı hale getiriyordu. Alman ve Türk Dışişleri bürolarının üyeleri, savaşta Alman-Türk iş birliğini destekleyenler ve Panturancı liderler aktif olarak Sovyet karşıtı planları teşvik etmekle meşgullerdi. Panturancılık, Türkiye'nin kültür merkezlerindeki birçok gençlik kuruluşunda popüler olduğu için genç Türklerden bu hususta çok yardım geldi. Diğer taraftan Panturancılığı destekleyen bir dergi seli kısa zamanda yayıldı.[661]

Alman Dışişleri Bakanlığı'nın hedefi, Alman Orduları'nın Kafkas ilerleyişinde Türkiye'nin desteğini sağlamak ve mümkünse Türkiye'yi Sovyetler'e karşı savaşın tarafı haline getirmekti. Büyükelçi von Papen, Sovyetler'in kat'i yenilgisi konusunda Türk Hükümetini ikna etmeye çalışırken, Berlin'deki yetkililer de Türkçü gruplar ve Türk asıllı göçmenler konusunda çalışmalar yürütüyordu.[662] Alman-Rus Savaşı'nın çıkması, ülkelerinde bağımsız cumhuriyetler kurulması için çabalayan Türk liderlerini son derece umutlandırmıştı.

660 Michael William Rollin, *Third Reich's Relations with the Turkish Republic 1933-1944*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), University of Montana, Montana, Missoula 1968, s. 147-148.

661 Charles W. Hostler, "The Turks and Soviet Central Asia", *Middle East Journal*, 12/3, 1958, s. 266.

662 G. Göksu Özdoğan, *Turan'dan Bozkurt'a: Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)*, s. 153.

14 Temmuz 1941'de Büyükelçi von Papen'in Alman Dışişleri'ne gönderdiği raporda, savaş ilerledikçe ve Türkiye'nin Kafkasya'daki ilgi alanına yaklaştıkça, bölgenin gelecekteki durumu hakkında konuşmaya o kadar teşvik edileceği belirtiliyordu. Von Papen, Ali Fuad Erden'in sözlerini tekrar ederek; Kafkasya'da Türklerle bağlantılı aşiretlerden oluşan bir federasyon ve Hazar Denizi'nin doğusunda bağımsız bir Turan Devleti kurulursa, bunun Türkiye'de memnuniyetle karşılanacağını ifade etmişti. Bu tampon devletler Türkiye'yi uzun süre Rus baskısından muhafaza edecek ve ekonomik bakımdan büyük ölçüde güçlendirecekti.[663]

Von Papen, 25 Temmuz 1941'de Dışişleri Bakanı Ribbentrop'a nüfuzlu Türk çevrelerin, Alman başarıları ile doğru orantılı biçimde Sovyetler Birliği'nde Turancılık hareketinin otomatik olarak gelişeceği görüşünde olduklarını bildirdi. Papen'e göre Sovyetler Birliği'nin yeniden örgütlenmesinde ortak çıkarlar sergilemeli ve fedakârlık yapılmalıydı. Ayrıca Papen, Turancılık konusunda önemli bir adım olarak Turan halkından olan Müslüman savaş esirlerinin diğer esirlerden ayrılmasını da teklif etmişti.[664]

Barbarossa Harekâtı başlayana kadar Sovyetler Birliği Büyükelçisi olan Kont Friedrich Werner von Schulenburg ve Büyükelçilik Danışmanı Gustav Hilger, Alman askeri başarılarının etkisi altında Sovyetler Birliği'nde Panturancı bir hareketin otomatik olarak ortaya çıkacağının şüpheli olduğunu vurguladılar. Onlara göre Sovyetler Birliği'ndeki Müslüman nüfusun geniş kitlelerinde Panturancı düşüncenin çekici bir gücü yoktu. Diplomat Gustav Hilger'in 3 Ağustos 1941 tarihli değerlendirme raporuna göre, Sovyetler Birliği'ndeki Müslüman nüfusun geniş kitlelerinde Panturan fikri herhangi bir doğal mirastan yoksundu. Sadece Azerbaycan ve Türkistan nüfusunun belirli katmanlarında Panturan fikrinin bir ölçüde karşılık bulduğunu belirten Hilger, bu gibi etkilerin halk hareketini ateşlemekten uzak olduğunu savundu. Diğer taraftan ayaklanmanın

663 *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP).* Serie D: 1937-1941, Band XIII. 1, Die Kriegsjahre, Sechster Band. Erster Halbband, 23. Juni bis 14. September 1941, Göttingen 1970, (Doküman No: 125), s. 148.

664 PA-AA: Panturan, R 29900, 25 Temmuz 1941 tarihli yazı. (No. 311699-311700).

alevlenme olasılığının belirli göstergelerinin olduğu sadece Türkistan halklarıydı. Fakat Türkistan halkını ayaklanmaya teşvik etmek için silah ve paradan ziyade Türkistana ulaşımı mümkün kılacak yollara gereksinim duyulduğu da açıktı.[665]

Von Papen tarafından imzalanan 5 Ağustos 1941 tarihli Panturancı harekete ilişkin siyasi mektupta Türk hükümet çevrelerinin, Rusya'daki Alman başarıları karşısında Türk yoldaşlarının kaderiyle giderek daha fazla ilgilenmeye başladığı vurgulanıyordu. İstanbul Milletvekili Yenibahçeli Şükrü Bey'in liderliğini yaptığı bir kesim bu hareketin içinde bulunuyordu. Ayrıca mektupta Türk çevrelerinden pek çok Panturancı eğilimlere sahip şahsiyetlerin görüş ve hedeflerine yer verildi. Bunlar arasında Nuri Paşa (Killigil), Zeki Velidi Togan, Ahmed Cafer ve Memduh Şevket Esendal gibi şahsiyetler bulunuyordu.[666] Savaş yıllarında Turancı hareketin önde gelen isimleri arasında Nihal Atsız gibi kimseler de yer aldı.

Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede de Turancılık konusunda önemli bir aktör olarak konumlanmıştı. 1941 Ağustosunda Alman Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Ernst von Weizsäcker ile bir görüşme yapan Gerede, Sovyetler'e karşı kazanılan başarıların, ülkesinde sevinçle karşılandığını beyan etti. Rusya Müslümanları hakkında harita üzerinde bir brifing de veren Berlin Büyükelçisi, Kafkas halkının bir tampon devlet halinde birleştirilebileceğini, Hazar Denizi'nin doğusunda bağımsız bir Türkistan ve Moğol Devleti'nin kurulabileceğini belirtti.[667] Weizsäcker, yapılan görüşmeyi Dışişleri Bakanlığı'na tafsilatlı bir rapor halinde iletti. Diğer taraftan üst düzey Alman yetkililere ulaşan fikirlerin, Türk Hükümeti'nin bilgisi dâhilinde açıklanıp açıklanmadığı da belirsizlik taşımaktadır. Zira Gerede kısa bir süre sonra Kafkasya'daki ve Hazar Denizi'nin doğusundaki topraklarla ilgili Türkiye'nin hak iddia etmediğini açıklamak durumunda kalmıştı.

Alman Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Weizsäcker, Nuri Paşa ile 10 Eylül 1941'de yaptığı görüşmede Almanya'nın özel ilgisini

665 PA-AA: Panturan, R 29900, 3 Ağustos 1941 tarihli rapor (No. 311697-311698).
666 PA-AA: R 105174.
667 H. Gerede, *Harp İçinde Almanya (1939-1942)*, s. 252.

yönelttiği bölgelerde siyasi değil sadece ekonomik çıkarları bulunduğunu vurguladı. Nuri Paşa coğrafi, etnografik, askeri ve ekonomik olarak iyi bildiği Kafkasya ile ilgili hususlarda Alman yetkililere tavsiyelerde bulunarak faydalı olabileceğine inanıyordu. Müsteşar Weizsäcker, görüşme sonunda Nuri Paşa'ya detaylı konular için Dışişleri Sekreteri Ernst Woermann'la iletişime geçmesini tavsiye etti.[668] Dışişleri Sekreteri Ernst Woermann, Panturan hareketinin öncüsü olarak gördüğü Nuri Paşa ile 11, 18 ve 25 Eylül tarihlerinde birtakım müzakerelerde bulundu.[669]

Ernst Woermann bu hususlara dair ayrıntılı bir rapor hazırladı. Bu rapor, Panturancılık konusunda Almanya'da hâkim olan görüşleri tam olarak yansıtıyordu. Woermann'a göre Nuri Paşa'nın geliştirdiği düşünce hatları, genel olarak Ankara Büyükelçiliği'nin verdiği raporlardan biliniyordu ve şu şekilde özetlenebilirdi: Panturan hareketi bugünkü Türkiye toprakları dışındaki Türk halkları için bağımsız devlet yapıları oluşturmayı amaçlıyordu. Bazı sınır düzeltmeleri haricinde bu alanlar Türkiye tarafından ilhak edilmemeli, siyasi yönelimlerini Türkiye'den almalıydı. Nuri Paşa'ya göre, bunlar esas olarak eski Sovyetler Birliği topraklarında yaşayan halklardı. Dahası Nuri Paşa, resmi Türk Hükümeti'nin Atatürk'ün salt milli devlet anlayışına yalnızca pratik nedenlerle bağlı kaldığına, bunun yalnızca Sovyetler Birliği korkusuna dayanan bir çaresizlik politikası olduğuna dair Alman Dışişleri Bakanlığı'na güvence verdi. Artık Almanya, Sovyetler Birliği ile başarılı bir şekilde savaştığına göre bu korku artık haklı değildi. Türkiye halihazırda sınırlarında belirli bir değişikliği varsaymasına rağmen yeni topraklar ilhak etmeyecek, onlara yalnızca siyasi destek sağlayacaktı. Woermann'ın düşüncesine göre Türkiye'nin Panturancı fikirleri ancak Almanya'nın yardımıyla gerçekleştirebileceği gayet açıktı. Yani Panturancı bir Türkiye aynı zamanda Alman yanlısı olmalıydı. Bu nedenle Almanya, Panturancılara en ciddi ilgiyi göstermeli ve onları mümkün olan her şekilde

668 *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP).* Serie D: 1937-1941, Band XIII. 1, Die Kriegsjahre, Sechster Band. Erster Halbband, 23. Juni bis 14. September 1941, Göttingen 1970, (Doküman No: 298), s. 386-387.

669 PA-AA: R 29778, Türkei. Woermann ile Nuri Paşa'nın muhtelif görüşme kayıtları.

desteklemeliydi. Diğer taraftan Türkistan'da Türkistan Devleti'nin kurulması, İngiltere'nin uluslararası konumunu önemli ölçüde zayıflatacağından Almanya tarafından bu fikir her türlü desteği haketmekteydi. Savaş sırasında böyle bir bakış açısı, Sovyetler Birliği'nin Türk halklarına yönelik Alman politikasının oluşumunda rol oynayacaktı. Woermann'a göre Türk halklarıyla karışan Kafkasya bölgesi ile Volga ve Urallar arasında ve Hazar Denizi'nin doğusundaki Türkistan bölgesi arasında kesin bir fark vardı. Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından sonra eski Rus İmparatorluğu'nun geniş bölgelerinin yabancı etki altına değil, Alman egemenliğine girmesi gerekecekti. Transkafkasya ve Volga ile Urallar arasında siyasi olarak Türkiye ile aynı hizada olan devlet yapılarının yaratılması Almanların yararına olmayacaktı.[670]

Müzakereler sırasında Nuri Paşa, bir dizi özel teklifi de dile getirdi. Öncelikle Sovyet savaş esirleri için I. Dünya Savaşı sırasında Berlin yakınlarındaki Wünsdorf Kampına benzer şekilde bir kamp oluşturarak Türk ve Müslüman esirleri ayırmak gerekiyordu. Daha sonra bu savaş esirlerinin, Panturancı hareketin muharebe birimleri olarak kullanımının ne kadar mümkün olduğunun kontrol edilmesi öneriliyordu. Diğer taraftan Almanya'nın işgal ettiği topraklardaki Türk ve Müslüman halkların yönetimi bizzat Türklerin elinde yoğunlaştırılmalıydı. Bu belki de gelecek için bir dilekti. Nuri Paşa, Panturancı harekette önemli bir rol oynamak istiyordu. Türk savaş esirleri ile ilgili çalışmaları örgütlemeye başlamak için Almanya'ya taşınmaya hazırdı. Gelecekteki bir tarihte, kendisinin de katılımıyla Berlin'de bir *Turan Propaganda Merkezi*[671] kurulabileceğini düşünüyordu.[672] Woermann, 26 Eylül 1941 tarihli raporunda da Nuri

670 PA-AA: R 29778, Türkei, Woermann'ın 17 Eylül 1941 tarihli notları (No: 173243, 173244).

671 Alman diplomat Schulenburg'un yazısında Nuri Paşa'nın Türkistan halklarının Slav egemenliğinden kurtuluşu için propaganda hazırlıkları yapmak amacıyla Berlin'de kurulacak bir Türkistan Karargâhı'na başkanlık yapmak istediği belirtilmektedir. PA-AA: Panturan, R 29900, Schulenburg'un 20 Mayıs 1942 tarihli yazısı (No: 311599).

672 PA-AA: R 29778, Türkei, Woermann'ın 17 Eylül 1941 tarihli notları (No: 173245, 173246, 173247).

Paşa'nın Turancı fikirlerini olumlu karşıladı, onun iki ülke arasında Turancılık açısından önemli iş birliğini kaçınılmaz gördüğünü belirtti.[673] Benzer düşünceleri Müsteşar Weizsäcker de paylaşarak Nuri Paşa'nın bilgisinin Doğu'ya yapılan seferin devamında kendilerine en değerli hizmeti vereceğini ifade etti.[674]

Nuri Paşa, 1941 yılının Ekim ayında Doğu Bakanlığı'nda görevli Malletke ve von Harder ile bir toplantı gerçekleştirdi. Nuri Paşa toplantıda kendisinin Atatürk'ün aksine her zaman *"Büyük Türk (Großtürkisch)"* olduğunu ifade etti (*Bei dieser Gelegenheit erklärte Nuri Pascha, dass er im Gegensatz zu Atatürk stets großtürkisch gewesen sei.*)[675] Diğer taraftan hükümetinin Turancılık planlarına ilişkin bakış açısını bilmediğini de ekledi. Türk aracı ve tercüman Bay Kumbaracı'nın ifade ettiğine göre Nuri Paşa sıkı bir gizlilik içerisinde, Almanya'nın Türkistan topraklarını işgal etmesi durumunda buraya Genel Vali olarak atanmak gibi tamamen farklı amaçlar peşinde koşuyordu. Veli Kayyum Han'ın belirttiğine göre Nuri Paşa, Doğu Bakanlığı'ndan ziyade Dışişleri Bakanlığı'nda daha başarılı sonuçlar alıyordu. Dışişleri Bakanlığı bizzat Büyükelçi von Papen gibi Nuri Paşa'nın çabalarını da teşvik ediyor ve önemli görüyordu. Veli Kayyum Han raporunda bu görüşmelerin sonuçlarını değerlendirirken Büyük Türk idealini (Pan-Turancılık) desteklemek yerine Pan-İslâmi hareketi teşvik etmenin daha güvenli olacağına işaret ediyordu.[676]

O tarihlerde Dışişleri Genel Sekreterliği vazifesinde olan Numan Menemencioğlu Türkiye'nin Turancılıkla ilgilendiğini açıkça ima etti. Alman diplomat Clodius ile 10 Ekim 1941'de yapmış olduğu görüşmede Türkiye'nin Rusya'daki 40 milyon Türk'ün kaderine ilgisiz kalamayacağını, bununla birlikte kendi sınırları haricinde emelleri olmadığını da belirtti. Anlaşılıyor ki Türkiye Turancılıkla

673 PA-AA: R 29778, Türkei, Woermann'ın 26 Eylül 1941 tarihli notları (No: 173285-173292).

674 PA-AA: Panturan, R 29900, 1 Ekim 1941 tarihli yazı (No: 311668).

675 Nuri Paşa burada kendisinin Atatürk'ten daha Türkçü olduğunu kastetmektedir.

676 BArch, NS 43/40. Veli Kayyum Han'ın 24 Ekim 1941 tarihli raporundan "Türkistan İslam Ülkeleri" (Turkestan Islamische Länder) başlıklı bölüm.

ve hedefleriyle ilgilenmesine karşın resmi anlamda ülkeyi savaşa sokabilecek girişimlerden de uzak durmayı tercih ediyordu.[677]

Erdmannsdorff'un 10 Ekim tarihli notuna göre Ribbentrop, Nuri Paşa ve Panturan hareketi için Dışişleri Bakanlığı'na bir irtibat görevlisi atama talimatını vermişti. Elçilik meclisi üyesi Melchers "*bunun için en uygun kişinin Elçi von Hentig olacağı*" görüşündeydi. Rintelen bu öneriyi Ribbentrop'un bilgisine sunmuş ve Ribbentrop bunu kabul etmişti. 10 Ekim 1941'de Arap ve Müslüman dünyasının önde gelen diplomatlarından ve aynı zamanda uzman olan Werner Otto von Hentig, Dışişleri Bakanlığı'ndaki Panturanist hareketten sorumlu kişi olarak atandı. Panturancı meseleyle ilgili olarak Dışişleri Bakanlığı'nda özel bir komite kurulması planlandı.[678]

Büyükelçi von Papen, Woermann'a gönderdiği 31 Ekim 1941 tarihli yazıda Berlin'de bir Panturan propaganda merkezinin kurulması önerisi durumunda öncelikle bu merkezin görevlerinin kapsamı konusunun netleşmesi gerektiğini söyledi. Papen'in belirttiğine göre Türk Hükümeti, Bolşeviklerin azınlıkları tasviye edeceğinden endişe ettiği için kendi ülkesinde Panturan propagandasını durdurmuştu. Bu nedenle böyle bir propagandanın Berlin'den yapılması Papen tarafından sakıncalı bulundu. Nedeni de Rusların bu merkezin Türk Hükümeti ile mutabakat içinde çalıştığını varsayma ihtimalleriydi. Papen, yazısında Panturan meselesinin denetiminin von Hentig'e emanet edilmesinden duyduğu memnuniyeti de vurguladı.[679]

MTBK Başkanı Veli Kayyum Han'ın 4 Kasım 1941 tarihli Türkistan hakkındaki muhtırasına göre Elçi von Hentig, Nuri Paşa'nın hayal kırıklığına uğrayarak Türkiye'ye döndüğünü aktarmıştı. Hentig'e göre Türkiye'nin kendisi kuşkusuz Türkmen bölgelerindeki herhangi bir Türk toprak talebini saçma olarak değerlendirmiş, Türkiye'nin istekleri Musul ve Halep'le, muhtemelen Bakü'yle sınırlı olmuştu. Bu nedenle daha çok Turan bölgelerindeki Türklere

677 Z. Önder, *II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, s. 179.

678 *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP).* Serie D: 1937-1941, Band XIII. 2, Die Kriegsjahre, Sechster Band. Zweiter Halbband, 15. September bis 11. Dezember 1941, Göttingen 1970, (Doküman No: 431), s. 578-579.

679 PA-AA: Panturan, R 29900, 31 Ekim 1941 tarihli yazı (No: 311652).

propaganda yoluyla milli duygular kazandırılma meselesi dikkat çekiyordu. Elçi Hentig'e göre Bolşevikler, Turan halkları'nın İslâm inancına olduğu kadar Türk halklarına aidiyet duygusunu da büyük ölçüde bastırmıştı. Her şeyden evvel bu etnik köken duygusu uyandırılmalıydı. Elçi Hentig, bu tür propagandanın Türkiye olmadan doğrudan yapılması gerektiği görüşündeydi. Rapora göre emekli General Hüsnü Emir Erkilet ile yapılan istişareler sonucunda Erkilet ve Nuri Paşa tarafından yönetilen değişik Turan halklarından oluşan bir komite zaten kurulmuştu. General Erkilet, komitenin toplam üye sayısını 100.000 kişi olarak belirlemişti. Elçi Hentig'in bildirdiğine göre Wehrmacht, Türkmenistanlı Sovyet savaş mahkûmlarını özel kamplarda büyük ölçüde bir araya getirmiş, tıpkı Özbekler ve Tacikler gibi onları ayırmıştı. Bununla birlikte Veli Kayyum Han'ın grubu, Panturan sorunundaki Alman faaliyetinin ana odağının Türkiye'deki aktif göçmenler olacağına inanıyordu.[680]

Ernst Woermann'ın 11 Kasım 1941'de OKW'ye göndermiş olduğu belgede, Panturan meselesiyle ilgili işlemlerin Dışişleri Bakanlığı'na ait olduğu ifade ediliyordu. Gerekçe olarak bu meselenin işgal altındaki Doğu topraklarının çok ötesinde önemi olan bir dış politika konusu olduğu ve Türk halklarının ağırlıklı olarak işgal edilen Doğu topraklarının dışında bulunduğu gerçeği gösterilmekteydi.[681]

Otto von Hentig, Türkistanlıların da içinde bulunduğu toplulukların incelenmesi ve Sovyetler'in hassas meselesi olan milliyetler sorunu noktasında propaganda faaliyetleri dâhil olmak üzere çalışmalarını sürdürdü. İlaveten uzmanlardan oluşan komite, Bolşevik muhalifi Türkistan liderleri ve önde gelen gruplardan yararlanma yoluna da başvurdu. Hentig 18 Kasım 1941'de terminolojiyi netleştirmenin gerekli olduğunu düşündü. Hentig, eski Turanı arayan Türk halklarının birliği düşüncesini reddetmedi, ancak Urallardan Moğolistan'a kadar Volga'dan doğuya doğru ilgilendikleri Türk boylarının bir zamanlar Cengiz'in oğlu olan Çağatay ulusuna ait olduğunu savundu. Bu nedenle Hentig, Türkler arasındaki birliği

680 BArch, NS 43/40. 4 Kasım 1941 tarihli muhtıra.

681 PA-AA: Panturan, R 29900, 11 Kasım 1941 tarihli yazı (No: 311649).

ifade etmesi için *Çağatayizm* adını önererek, beyanlarında Alman desteğini ima etti. Çünkü ona göre bu terim tüm Çağatay kabilelerini kapsamaktaydı. Hatta Sovyetler Birliği'nin Türk halklarının yanı sıra İran ve Çin'i de içine almaktaydı. Hentig yazısında Sovyetler Birliği halklarının münhasıran Dışişleri Bakanlığı'nın konusu olduğunu da belirtmişti.[682] Tabii ki bu tür tekliflerin, fantastik ve gerçek dışı olduğu çok açıktı. Alman diplomatın isteklerinin ciddi sonuçları olmayıp sadece kâğıt üzerinde kalmıştı.

13 Kasım 1941'de Dışişleri Bakanı Ribbentrop, Hitler'e aşağıdaki notu gönderdi:

"Bu alandaki politikamızın her şeyden önce savaşın ihtiyaçlarını takip etmesi ve bu nedenle İngiltere'nin devrilmesinin hizmetine sunulması gerektiğini söylemeye gerek yok. İngiltere'nin bu alanlarda siyasi propaganda yoluyla kalıcı olarak ortadan kaldırılmasının yolu hazırlanmalıdır. Bu bağlamda, bugün Sovyetler Birliği'ne ait olan bu kuşağın yukarısındaki bölgelerin gelecekteki tasarımıyla bağlantılı sorular var. Kafkasya ve daha önce Rusya'nın Orta Asya'sında, Türk kökenli nüfusun baskın olması nedeniyle, bir Panturan hareketinin yaratılması için gerekli koşullar bulunmaktadır. Sovyet Rusya'nın çöküşünden sonra, bu bölgelerin aynı zamanda Hint İmparatorluğu için bir güvenlik kemeri olarak İngiltere'nin amaçlarına hizmet etmesini önlemek ve tedbirleri Doğu bölgesindeki Alman politikasının amaçlarını dikkate alacak şekilde sağlamak önemlidir."[683]

Elçi Hentig'in Panturan hareketinin tanıtımı için göstermiş olduğu çabaları değerlendiren Ribbentrop, Panturan hareketinin gelişimindeki bazı zorluklara dikkat çekti. Buna göre Özbek, Türkmen, Kırgız, Kazak, Kumuk ve Tatarlar gibi Sovyetler Birliği'ndeki Türk kökenli nüfus arasında gerçek bir Panturan aidiyeti bulunmadığı ortadaydı. Çeşitli kabilelere ayrılan bu nüfus, Afganistan'ın kuzey sınırından, merkezi Volga'ya kadar tüm bölgeyi ve Kafkasya'nın (Bakü dâhil) önemli bir bölümünü dolduruyordu. Ancak

682 PA-AA: Panturan, R 29900. (No: 311643-311645).

683 *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP).* Serie D: 1937-1941, Band XIII. 2, Die Kriegsjahre, Sechster Band. Zweiter Halbband, 15. September bis 11. Dezember 1941, Göttingen 1970, (Doküman No: 468), s. 634.

Müslüman topluluklar birbirleri hakkında çok az şey biliyorlardı. Ruslara karşı Panturanik bir aidiyet duygusunun uyanışı, Panturan cereyanını harekete geçirme girişimlerinin ilk ve en önemli noktasıydı. Gelecek için Türk devletlerinden oluşan bir federasyon, çalışılması gereken bir hedef olarak sunulmalı ve bu sayede Türkiye'nin böylesi bir hareketi sempati ile desteklemesi sağlanmalıydı. Panturan cereyanını harekete geçirme yollarının hâlâ sınırlı olduğunu ifade eden Ribbentrop'a göre propaganda için radyo kullanılması yüksek bir etkide bulunmayacaktı. Diğer taraftan uçaklarla dağıtılabilecek broşür propagandası daha umut verici görünüyordu. Türk asıllı savaş esirleri bu hedefler açısından özel bir öneme sahipti. OKW, bu esirlerin özel kamplara yerleştirilmesi sürecini çoktan başlatmıştı. Savaş esiri Türklerin aralarında partizan hareketlerini ateşlemek için kullanılabilecek insanlar olup olmadığı kontrol edilmeliydi. Dışişleri Bakanı'nın düşüncesine göre, Türk halkları lehine özel bir beyanda bulunmak, onların önceki uyuşukluklarından gerçekten uyanabilecekleri ve Sovyet rejiminden kopmaya çalışabilecekleri kanıtlanıncaya kadar söz konusu olmayacaktı. Hitler, yukarıda açıklanan programın uygulanmasına yönelik ilk adım olarak Kudüs Başmüftüsü Emin el Hüseyni'yi Führer Karargâhı'nda kabul etmeye hazırdı.[684]

15 Kasım 1941'de Dışişleri Bakanı'nın Hitler nezdindeki temsilcisi Walther Hewel, Ribbentrop'a gönderdiği notta, Panturan hareketi hakkındaki açıklamalarla ilgili olarak Doğu Bakanı Rosenberg ile yakın çalışmanın gerekli olduğunu belirtti. Çünkü ilk olarak Rosenberg'in kendi bakanlığı ile bağlantılı meseleleri tam olarak bilen uzman personeli vardı. İkincisi, Alman Ordusu bu bölgeleri işgal ettikten hemen sonra buraların sorumluluğunu üstlenecek kurum Doğu Bakanlığı'ydı. Hewel'in ifadesine göre Hitler, Ruslara karşı yöneltilen Panturancı dayanışma duygusunun uyanışının kendi çıkarlarına aykırı olduğunu düşünüyordu. Hitler'e göre hedef,

684 *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP).* Serie D: 1937-1941, Band XIII. 2, Die Kriegsjahre, Sechster Band. Zweiter Halbband, 15. September bis 11. Dezember 1941, Göttingen 1970, (Doküman No: 468), s. 636-637.

bir gün bu topraklara hükmetmek ve bu doğrultuda ülkeyi organize etmekti. İşte bu nedenle ulusal aidiyet duygusu hariç her şey araç olarak kullanılabilirdi.[685]

Otto von Hentig'in Erdmannsdorff ve Woermann'a göndermiş olduğu 24 Kasım 1941 tarihli yazı, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın Turancılık ile ilgili görüşlerini yansıtması bakımından önemlidir. Rapora göre Fevzi Paşa, Turancılık meselesinin Türkiye ile Almanya arasında ilişki tesis etmede bir temel teşkil edebileceğini bildirdi. Fevzi Paşa daha da ileri giderek Türkiye'nin Almanya'ya karşı bir harekâta asla girişmeyeceğinin güvencesini vererek, ancak bir saldırı durumunda kendilerini savunacaklarını da belirtti. Almanya'nın Türk asıllı halklara karşı davranışlarını yakından izlediğini ifade eden Fevzi Paşa, savaş esirlerine yönelik propaganda için Almanların emrine elemanlar vermeye hazır olduğunu da sözlerine ekledi.[686]

25 Kasım 1941'de kaleme alınan bir raporda Panturan fikri ile her türlü yolla mücadele edilmesi gerektiği belirtildi. Bu fikrin taşıyıcısı mevcut Türk Hükümeti değil, Enver Paşa'nın kardeşi olan Nuri Paşa'nın etrafında toplanan milliyetçi bir Türk grubu olarak görülüyordu. Rapora göre Panturan hareketi, bütün Türk halklarını Türkiye himayesi altında birleştirmeye çalışıyordu. 17 Kasım'da OKW'den gelen bir yazışmaya göre Hitler, Türk kökenli Sovyet savaş esirlerinden bir Türk Lejyonu'nun kurulmasını emretti. Bu noktada öneri, yakın zamanda Führer'in karargâhını ziyaret eden emekli Türk General Erkilet'ten gelmişti. Türkistan halklarından bu tür oluşumların teşkiline bir itiraz olmayacaktı, ancak Panturan hareketinin kazara ilerlememesi için de birtakım önlemlerin alınması gerekiyordu.[687]

685 *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP).* Serie D: 1937-1941, Band XIII. 2, Die Kriegsjahre, Sechster Band. Zweiter Halbband, 15. September bis 11. Dezember 1941, Göttingen 1970, (Doküman No: 475), s. 643.

686 *German Foreign Office Documents: German Policy in Turkey, 1941-1943*, Moskova 1948, s. 45-46; Türkçe çevirisi için Bkz. *Alman Dış İşleri Dairesi Belgeleri: Türkiye'deki Alman Politikası (1941-1943)*, çev. Levent Konyar, İstanbul 1977, s. 36.

687 BArch, NS 43/40.

16 Aralık 1941'de Hitler'le yaptığı bir görüşmede Doğu Bakanı Rosenberg, Türk-Azerbaycan Lejyonu'nun yanı sıra başka Kafkas Lejyonları'nın da kurulmasını Hitler ile konuşmuş ve bununla birlikte Panturan hareketinin tehlikesine değinmişti.[688] Görülüyor ki Alman Ordusu'nun Rusya topraklarında başarılı bir şekilde ilerlediği süreçte, üst düzey Alman yetkililer savaş çabalarına destek olabilecek Panturancı faaliyetler konusunda ciddi çekincelere sahipti.

Dışişleri Bakanlığı çalışanları arasında bile Sovyetler Birliği'nin Türk halkları hakkında fikir birliği olmadığı açıktır. Bu dönemde Almanya'nın yüksek otoriteleri arasında genellikle temel bir anlayış izinin bulunmadığı hemen dikkat çekiyordu. Fakat 1942 yılına gelindiğinde Almanya'da Panturancılığa yönelik genel ilgi artıyordu. Panturancılığa dair meselelerin tartışılması sadece özel teorik dergiler de değil, aynı zamanda gazetelerin sayfalarında da yer almaya başladı. Örneğin "*Turan İdeali*" bunların başında geliyordu. 17 Ocak 1942 tarihli "*Frankfurter Zeitung*" dergisinde[689] ve 4 Şubat tarihli "*Nationale Zeitung*" (Essen) gazetesinde imzasız bir şekilde "*Turan*" başlıklı bir yazı kaleme alındı. Özellikle ikincisinde Turan fikrinin çoğunlukla bir fantezi olduğu ve modern Türkiye'nin bu fantezilere boyun eğmek için oldukça gerçekçi bir güç olduğu kaydedildi.[690]

Alman Dışişleri Bakanlığı, Panturan hareketinin durumu hakkında yalnızca yetkililerinden değil, aynı zamanda Türk halklarının temsilcilerinden de bilgi ve malzeme almaya başladı. 1942'nin başında Dr. Shemsel Banat, Dr. Harun İlmen ve Kemal Altay, tam anlamıyla Pantürkçü ruh ile bir rapor kaleme aldılar. Raporda Tatar, Türkmen, Özbek ve Başkurt gibi modern etnik isimlerin tamamen uydurma olduğu kaydedilirken, bunların dikkate alınmayıp söz konusu halklarla ilgili "*Türkler*" teriminin kullanılacağı belirtildi.[691]

688 Doküman No: 1517-PS, *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, 14 November 1945-1 October 1946*, c. XXVII, International Military Tribunal, Nuremberg 1948, s 272.

689 *Frankfurter Zeitung*, 17 Ocak 1942.

690 *National Zeitung (Essen), Organ der Nationalsozialistischen Deutschen Arbeiterpartei*, 4 Şubat 1942.

691 I.A. Gilyazov, "Pantyurkizm, Panturanizm i Germaniya", s. 99.

Ocak 1942'de Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop, astlarına Panturancı harekete özel destek verilmesi talimatını verdi.[692] Ancak bu konularda Dışişleri Bakanlığı ile başlıca rakibi olan Doğu Bakanlığı'nın yetki tartışmaları giderek büyüyordu. Dışişleri Bakanlığı, Alman işgali altındaki Türk kökenli halkların yaşadığı bölgelerde yarı özerk yönetimlerin tesisini savunurken, Doğu Bakanlığı ise bunu reddederek Alman olmayanlara yönetim hakkı tanınmaması gerektiğini düşünüyordu.

Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, 6 Nisan 1942'de Büyükelçi von Papen'e Türk Hükümeti'nin Panturan sorununun çözümünde Almanya'yı resmen desteklemeyeceğini ilk kez açıkça ilan etti. Bununla birlikte resmi olmayan hüviyete sahip kişilerin Alman Hükümeti ile temasa geçmelerine ise izin verdi.[693] Anlaşılıyor ki Türk dış politikasına yön verenler, Panturancılık konusu vesilesiyle Türkiye'nin tarafsızlığına zarar vereceğini düşündükleri girişimlerden kaçınmaya çalışıyorlardı. Diğer taraftan Almanya ile ilişkilerini olumsuz yönde etkileyebilecek adımlardan da uzak durma konusunda gayret gösteriyorlardı.

Kırım Türkleri'nin önde gelen isimlerinden Müstecib Ülküsal ve Edige Kırımal'ın 29 Nisan 1942'de Doğu Bakanlığı'nda Gerhard von Mende ile yapmış oldukları görüşme dikkate değerdir. Prof. Mende, Doğu Bakanlığı Genel Siyaset Dairesi'nin başı olan Georg Leibbrandt'ın Panturan konusundaki sözlerini muhataplarına şu şekilde aktarmıştır:

"Siz yalnız Kırım Tatarlarının işleriyle uğraşınız. Türkçülük siyasetiyle, Türk illerinin siyasi birlik mukadderatıyla uğraşmayınız. Pantürkizm, Panislamizm gibi işlerin zamanı değildir. Bütün Türklerin birbirlerini sevmeleri tabiidir. Bunu ben anlarım ama bunu burada anlayan ya yoktur ya da çok azdır. Türklerin siyasi bakımdan birleşmelerinin tabii olduğunu burada kabul eden ve edecek olan kimse de

692 *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP).* Serie E: 1941-1945, Band I, 12. Dezember 1941 bis 28. Februar 1942, Göttingen 1969, (Doküman No: 189), s. 348.

693 *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP).* Serie E: 1941-1945, Band II, 1 März bis 15. Juni 1942, Göttingen 1972, (Doküman No: 115), s. 197.

yoktur. Türkiye ile fazla ve sıkı münasebette bulunmanız da iyi değildir. Oradan gelenlere daima şüphe ile bakılıyor... "[694] Görüldüğü üzere Alman Doğu Bakanlığı, Kırımlı Türk temsilcilerin Panturancılık konusundaki girişimlerinden ve Türk yetkililer ile temaslarından rahatsızlık duymuştur.

Daha önce de çeşitli vesilelerle belirtildiği üzere Turancılık politikalarının ele alınması bağlamında Rosenberg'in başında bulunduğu Doğu Bakanlığı ile Ribbentrop'un Dışişleri Bakanlığı arasında bir yetki karmaşası yaşanıyordu. Hitler, 16 Temmuz 1941'de almış olduğu karara ek olarak, 8 Mayıs 1942'de verdiği bir kararla Turancılık konusunu Sovyetler Birliği'nin iç düzenlemesini ilgilendirdiği surette Doğu Bakanlığı'nın uhdesine vermişti. Diğer taraftan Alman Dışişleri Bakanlığı, yapacağı çalışmaları sürgündeki ve Türkiye'deki Turancı siyasetçilerle ilişkiler tesis etmek suretiyle şekillendirecekti.[695]

Panturan sorunu zaman geçtikçe askeri-politik alana doğru ilerliyordu. Türk halklarının arzu edilen, ancak tamamen teorik anlamda birleşmesi fikri (özellikle de dost ülke Türkiye himâyesi altında) istenilen karşılığı yaratmaktan uzaktı. Bu nedenle Doğu Bakanlığı ve OKW ilgili hususlarda insiyatif alarak Doğu Lejyonları kapsamında görev yapan Türkistan halklarının askeri oluşumları bahsinde adımlar atmaya çalıştı. Dışişleri Bakanlığı bu girişimlere bir süre direndi fakat bir yandan da Türk temsilcileri ile görüşme trafiğine devam etti.

Haziran 1942'de Berlin'i ziyaret eden Nuri Paşa, Dışişleri Bakanlığı'nda birtakım görüşmeler yaptı. Nuri Paşa'ya göre Türkiye, Sovyetler Birliği'nin Müslüman bölgeleri üzerindeki kültürel etkinin yanı sıra Kırım ve Kafkasya'nın bağımsızlığı ile de ilgileniyordu. Emekli General Hüsnü Erkilet, 24 Temmuz 1942'de Büyükelçi von Papen ile yapmış olduğu görüşmede kendini benzer bir ruhla ifade etmişti.

Alman politikalarının Türkiye üzerinde artan baskısı, Türk politikacıları giderek daha ihtiyatlı davranmaya sevkediyordu. Alman yanlısı tutumuyla dikkat çeken Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede,

694 M. Ülküsal, *İkinci Dünya Savaşında 1941-1942 Berlin Hâtıraları ve Kırım'ın Kurtuluş Dâvası*, s. 112.

695 J. Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, s. 202-203.

23 Nisan 1942 tarihinde düzenlenen törende yapmış olduğu bir konuşma nedeniyle 27 Temmuz 1942 tarihinden geçerli olmak üzere Berlin Büyükelçiliği görevinden alınarak merkeze nakledildi.[696] Gerede'den boşalan Berlin Büyükelçiliğine ise Erzincan mebusu Saffet Arıkan atandı.[697] Gerede'nin törende sarfettiği *"Türklerin tarihi ve acımasız düşmanının, sonunda dizüstü çökmek üzere olduğu"* şeklindeki sözleri Ankara'nın bu hamlesine sebebiyet verdi.[698] Hüsrev Gerede hatıratında, bu değişikliğin Alman Hükümeti üzerinde oldukça menfi bir siyasi etki yaptığını belirtmiştir.[699] Gerede Almanya'dan ayrılmadan önce 13 Temmuz 1942'de Hitler ile Führer Karargâhı'nda bir veda görüşmesi yapmıştı.[700]

Büyükelçi von Papen, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun Türk azınlıklar ve Rusya'nın geleceği konusundaki görüşlerini Dışişleri Bakanlığı'na siyasi bir raporla bildirdi. 27 Ağustos 1942 tarihli raporda Başbakan Saraçoğlu'nun bir Türk olarak Rusya'nın yok edilmesini şiddetle istediğinden bahsediliyordu. Saraçoğlu'na göre bu, Türk halkının yüzlerce yıldır düşlediği olaydı ve Hitler bunu gerçekleştirdiği takdirde yeni bir çağ açmış olacaktı. Saraçoğlu, Hitler'in azınlık bölgelerinin gelecekte alacağı şekil hakkındaki kararından

696 CDAB, 30-11-1-0 / 156-26-17.

697 CDAB, 30-18-1-2 / 99-63-8.

698 G. Göksu Özdoğan, *Turan'dan Bozkurt'a: Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)*, s. 167.

699 H. Gerede, *Harp İçinde Almanya (1939-1942)*, s. 392.

700 Gerede ile Hitler'in görüşmesi Avrupa basınında geniş yankı bulmuştur. BArch, R 901/59202. **Fransız Basını:** Oeuvre, 14/15 Temmuz 1942; Aujourd'hui, 15 Temmuz 1942; Cri du Peuple, 15 Temmuz 1942; Petit Marseillais, 15 Temmuz 1945; Figaro, 15 Temmuz 1945; Effort, 15 Temmuz 1945; Petit Dauphinois, 15 Temmuz 1945; Journal, 15 Temmuz 1945; Mot d'Ordre, 15 Temmuz 1945; Action Française, 15 Temmuz 1945; Journal des Débats, 15 Temmuz 1945. **İtalyan Basını:** Regime Fascista, 14 Temmuz 1942; Stampa, 14 Temmuz 1942; Corriere della Sera, 14 Temmuz 1942; Giornale d'Italia, 15 Temmuz 1942. **Hollanda Basını:** Nieuwe Rotterdamsche Courant, 14 Temmuz 1942; Telegraaf, 14 Temmuz 1942. **Belçika Basını:** Nouveau Journal, 14 Temmuz 1942; Gazette de Charleroi, 14 Temmuz 1942; Vooruit, 14 Temmuz 1942; Laatste Nieuws, 14 Temmuz 1942; Pays Réel, 15 Temmuz 1942; Volk en Staat, 15 Temmuz 1942. **İsviçre Basını:** Journal de Genève, 14 Temmuz 1942. **Macaristan Basını:** Pester Lloyd, 14 Temmuz 1942. **Norveç Basını:** Aftenposten, 14 Temmuz 1942.

habersizdi. Papen'e göre söz konusu bölgelerin nüfusunun büyük çoğunluğu Türk ırkından oluştuğu için Türkiye'nin bu sorunun çözümüne yakın ilgi duyması meşru idi. Saraçoğlu bir Türk olmasının yanında bir Başbakan olarak, Türk azınlıklara karşı bir kıyıma girişmesi için Ruslara herhangi bir bahane vermemenin de onun görevi olduğunu söylüyordu. Papen raporunun sonunda birtakım önerilerde bulundu. Onun düşüncesine göre Kafkas ve Hazar ötesi ülkelerinde, görünürde yönetimin yerli temsilcisi olacak kişiler bulunmalıydı. Diğer taraftan sorumlu bir Alman yönetici de arka planda danışman gibi görünmekle beraber hakikatte karar veren bir önder pozisyonunda yer almalıydı. Halihazırda varolan Sovyet azınlıklarından teşkil edilen lejyonlar, bu hususta mükemmel bir çekirdek olacaktı. Büyükelçi, önerilerini sıraladıktan sonra önemli bir dış politika gerçeğine de değindi. Buna göre Türkiye'nin katkısı ve İslâmi unsurların tümünün birden iş birliği olmaksızın, bu ülkeler ancak Alman polisine dayanılarak elde tutulabilir ve yönetilebilirdi.[701]

Hitler 1942 Eylül'ünde Sovyetler Birliği'ndeki Türk halkları ve Turancılık meselesini istişare etmek için von Papen ile görüşmek istedi. Fakat Dışişleri Bakanı Ribbentrop, von Papen'in seyahatlerinin uluslararası basında geniş yer bulduğunu belirterek buna karşı çıktı. 12 Eylül 1942'de von Papen'e Transkafkasya'nın geleceği konusunda Türk tarafıyla tüm temaslarını tamamen durdurması talimatı verildi. Türklere bu konularda herhangi bir güvence verilmesi ve sorunlarla ilgili talepleri iletme fırsatı sunulması için artık hiçbir neden yoktu. Sovyetler Birliği'ndeki Türk kökenli halklar sorununa ilişkin tamamen isteksiz davranılması isteniyordu. Çünkü bu konularla ilgili Türk menfaatleri çok ileri gitmiyordu.[702] Bu durum Nazi Almanyası'nın Panturancıları askeri-politik çıkarları için kullanma girişimlerinin sonu olarak düşünülebilir. Bununla birlikte Ağustos-Eylül 1942'den beri Almanya'daki Türk faktörüne ilginin

701 *Alman Dış İşleri Dairesi Belgeleri: Türkiye'deki Alman Politikası (1941-1943)*, s. 68-71.

702 *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP)*. Serie E: 1941-1945, Band III, 16. Juni bis 30. September 1942, Göttingen 1974, (Doküman No: 284), s. 486-487.

durduğunu söylemek de yanlış olur. Von Papen, 1944 yılına kadar Ankara'dan gelen raporlarında her zaman en aktif Panturancılardan bahsetmiş ve hareketin bir bütün olarak değerlendirmesini yapmayı ihmal etmemişti.

1942 yılının gazetelerine baktığımız zaman Panturancılık bahsi ve Türkiye'ye ilişkin bazı yazıların kaleme alındığı dikkat çekmektedir. Alman *Münchner Neueste Nachrichten* gazetesinin 14 Ekim 1942 tarihli sayısında vurgulandığı üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarının Anadolu bölgesi ile sınırlı kalması, Türk ulus devleti ve Türk milliyetçiliği kavramlarını şekillendirmişti.[703] Hostler, XX. yüzyılda patlak veren savaş ve ihtilaller ile komşu ülkelerde meydana getirdiği değişikliklerin Türkiye'nin tarihsel politikasını Pantürkizm'e doğru ittiği görüşündedir. Özellikle Alman-Rus Savaşı'nın başladığı 1941 yılından 1943'lere kadar bu politik eğilim Türkiye'de açıkça kendini göstermiştir.[704] Ankara özel muhabiri Italo Zingarelli'nin belirttiğine göre Turan fikri sadece Macaristan'da değil Türkiye'de de yaşıyordu.[705]

Türkiye'nin dış politika ilkelerinden taviz vermeyeceğini gören Dışişleri Bakanı Ribbentrop, Türkiye'yi Mihver saflarında savaşa kazandırma umutlarını yitirdi ve Almanya'dan Türkiye'ye savaş malzemesi sevkiyatının bile bir işe yaramayacağını anladı. Ribbentrop, 1943'ün Şubat ayında Hüsrev Gerede'nin yerine atanan Berlin Büyükelçisi Saffet Arıkan'a hitaben Türk Hükümeti'nin tarafsızlığını kesin olarak koruması gerektiği düşüncesine olan inancını belirtti. Ribbentrop ayrıca Türkiye'nin savaş dışı kalma politikasının tüm

703 *Münchner Neueste Nachrichten*, 14 Ekim 1942.

704 Charles Warren Hostler, *Türkler ve Sovyetler: Türklerin Bugünün Dünyasında Tarihsel Durumu ve Politik Önemi*, çev. Mithat San, Ankara 1976, s. 20.

705 *Pester Lloyd*, 2 Mayıs 1942; Ayrıca savaş döneminde Türkçü vurgular sadece siyasi arenada değil sosyal hayatta da yansımalarını bulmuştu. Türk Kültür Derneği'nin her yıl düzenlediği Balo gecesi 1942'de coşku içerisinde geçmiş; Türkistan, Kafkas, Kırım, Azerbaycan, Urallar ve Kazakistan'dan gelen genç Türkler çeşitli halk oyunları gösteriminde bulunmuşlardı. Özellikle Türkistan Türküsü'nün (Güzel Türkistan Sana ne oldu) söylenmesi toplulukta ciddi bir etki yaratmıştı. Böylece Asya'nın engin bozkırlarından Çin'e kadar tüm Türkler temsil edilmişti. Haberler için bkz. *Türkische Post*, 31 Mart 1942, *Cumhuriyet Gazetesi*, 31 Mart 1942.

Almanya'da anlayışla karşılanacağından kuşkusu olmadığını da ifade etti.[706]

1943 yılı Türk kamuoyunda Turancılığın tüm yönleriyle tartışıldığı bir dönemi ifade ediyordu. Buna temel teşkil eden gelişme ise mayıs ayında yayınlanan Faris Erkman'ın imzasını taşıyan "*En Büyük Tehlike*" broşürü idi. Yayınlanan bu broşür aşırı sağcı propagandanın yaratacağı tehlikeye dikkat çekmekle beraber Turancılığın sert bir tenkidini içeriyordu. Broşürde dikkat çekilen temel nokta; Türkçülük cereyanının, büyük bir Türk İmparatorluğu kurulacağı vaadiyle Türk milletini yabancı isteklere alet olarak kullanma maksadı taşıdığıdır. Broşürün önsözünde şöyle deniyordu: *"Bu Pan-Türkist, Turancı, ırkçı, Türkçü kuklalar iplerini tutan yabancı ellerin istediği oyunları, onların istediği gibi oynamaktadırlar. Gayelerinin millî olduğunu istedikleri kadar iddia etsinler, bu hareketin ustaca idare edilen manivelası yabancı ellerdedir. Yabancı bir istila politikasının birer çığırtkanı olan bu adamlardan memleketimiz ve yurdumuz için zarardan başka ne beklenebilir. Tehlike büyüktür! Bu ırkçı, Türkçü cereyana karşı gözümüzü açmak, uyanık bulunmak bugün için bir millî dava, vatanî bir vazifedir."*[707]

Broşürün yayınlanmasından sonra Turancı neşriyata bir karşı saldırı hamlesi başlatıldı. Örneğin Falih Rıfkı Atay, yönetimin resmi yorumu olarak değerlendirilebilecek olan yazısında Faris Erkman'ın broşüründe ortaya koymuş olduğu iddiaları büyük ölçüde destekledi. Atay da Panturancı cereyanlar konusunda kamuoyuna uyarılarda bulundu. Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, 5 Temmuz 1943'te TBMM'de broşür hakkında dikkat çekici açıklamalar yaptı. Broşürle alakalı resmî açıklamanın İçişleri Bakanı tarafından değil de bizzat Dışişleri Bakanı tarafından yapılmış olması, Turancılığın bir iç politika sorunu olarak değil, bir dış politika meselesi olarak ele alındığını gösteriyordu.[708] Bakan Menemencioğlu, Bükreş gazetesi "*Bukarester Tageblatt*" da yer alan haberde Türk ulusal siyasetinin özünü şu şekilde özetledi:

706 R. Möckelmann, *Franz von Papen: Hitler'in Türkiye Büyükelçisi*, s. 177.

707 Faris Erkman, *En Büyük Tehlike: Millî Türk Dâvasına Aykırı Bir Cereyanın İçyüzü*, İstanbul 1943, s. 4.

708 C. Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, s. 214-216.

"Türkiye sınırları dışında yaşayan Türklerin, refah ve mutluluk içinde yaşamaları temennimizdir. Türkçülük politikamız sadece ulusal sınırlar içinde yaşayan Türkleri kapsamaktadır. Emperalizmi Türkiye'ye atfetmek kusurlu ve hatta gülünç olur. Türk halkı bu türden emperyalizmden nefret etmektedir."[709]

Almanya'nın Türkiye'ye yönelik Turancılık kışkırtmaları sonucu 1942 ve 1943 yıllarında Turancılık hareketi ortaya çıkmıştı. Alman yetkililer bu hususta büyük meblağlarda parasal kaynak kullanmaktan geri durmadılar. Diğer taraftan Almanya; Türkistan, Kırım ve Kafkas Türkleri'nin teşkilatlandırılması hususunda Türk Hükümeti ile temaslarda bulundu.[710] Bununla birlikte Türk Hükümeti Panturancılara resmî anlamda herhangi bir destek sağlamadı ve savaşın ilk döneminden itibaren ihtiyatlı bir pozisyon almayı başardı. Aynı zamanda Türk yetkililer, Sovyet-Alman cephesindeki olayların gelişimini çok yakından takip ediyorlardı. Türkiye, Türk halklarının milyonlarca temsilcisinin Sovyetler Birliği'nde yaşadığı gerçeğini unutmadı ve hatta onlara sempati duyduğunu gösterdi. Fakat hükümet yine de Panturancı idealleri açıkça destekleyemedi, çünkü Sovyetler Birliği ciddi bir tehdit unsuru olarak kendi gücünü hissettirmişti.

1944 yılı Türk dış politikası açısından kritik bir dönem oldu. Batılı müttefiklerle ilişkilerini sağlamlaştırmak isteyen Türkiye, Nisan 1944'te Almanya'ya krom ihracatını durdurdu, 2 Ağustos'ta da Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesti.[711] Nazi Almanyası ile ilişkilerin kopmasından bir süre önce, 19 Mayıs 1944'te Cumhurbaşkanı İnönü, Turancılara yönelik çok sert açıklamalarda bulundu. Beyanatında Sovyetler ile dostluk bağlarına dikkat çeken Cumhurbaşkanı, Turan düşüncesinin zararlarından bahsederek; Turancıları, *"gençliği baştan çıkaran şuursuz ve vicdansız fesatçılar"* olarak itham

709 *Bukarester Tageblatt*, 25 Temmuz 1943.

710 Fahir Armaoğlu, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 13/2, 1958, s. 164.

711 Komünist Parti'nin resmi yayın organı olan Pravda gazetesi bu gelişmeyi "hesaplı bir Oportünizm" olarak tanımlayarak soğuk bir biçimde karşılamıştı. Bkz. E. Weisband, *İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası*, s. 341.

etti.[712] Diğer taraftan Türk Hükümeti, Sovyetler Birliği ile aralarındaki hassas durumu lehine çevirmek için Panturancı hareketi bastırmanın uygun olacağına karar verdi.[713]

Mayıs 1944'te önde gelen Panturancıların tutuklanma işlemi başladı. İnönü'nün konuşması Turancı cereyana yönelik çok sert karşılıkları da beraberinde getirdi.[714] Turancı çevrelere yönelik tutuklamalar en geniş şekilde halka duyuruldu. Tutuklanan isimler arasında Reha Oğuz Türkkan, Abdülkadir İnan, Muharrem Fevzi Togay, Zeki Velidi Togan, Akdes Nimet Kurat, Hüsnü Emir Erkilet'in de bulunduğu pek çok kişi yer aldı. Turancı cemiyetlere ve çok sayıda Turancıya yönelik tutuklamalarla Sovyetler'e olumlu mesaj verilmek istendi. Özellikle geniş çapta yaşanan tutuklamalardan ve Ağustos 1944'te Almanya ile ilişkilerin kesilmesinden sonra Turancılık cereyanı, siyasi hareket olarak Türkiye'de son buldu. 8 Eylül'de İstanbul'da ırkçı Panturanist görüşlerin yayılmasına ve gizli cemiyetlerin kurulmasına ilişkin pek çok kişinin suçlandığı bir dava açıldı. Diğer taraftan Turancı neşriyat da ağır bir takibata uğradı. 27 Eylül 1944'te Mehmet Şükrü Sarı'nın kaleme aldığı *"Zaman"* adlı şiir kitabında Turancılık propagandası yapıldığına dair bir rapor dahi tutuldu.[715]

Genç Cumhuriyet büyük bir ihtiyatla kendisini Turancı liderlerden açıkça uzaklaştırdı. Rus Kızıl Ordu Alman saldırısını geri püskürttükten sonra Türkiye'nin Sovyetler'e yönelik politikası oldukça hassas bir zemine oturdu. Türk Hükümeti, Sovyetler Birliği ile yaşanan gerginlikleri körükleyecek her türlü girişimi bastırma yolunu seçti. Hükümetin 1944 ortasında izlemiş olduğu bu siyaset sağcılara olduğu kadar Komünistlere yönelik de tatbik edildi.[716]

712 *Tasvir-i Efkâr Gazetesi*, 19 Mayıs 1944.

713 G. Göksu Özdoğan, *Turan'dan Bozkurt'a: Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)*, s. 175.

714 Türkiye'de Turancılara yönelik alınan sert tedbirler Alman makamları tarafından da yakinen takip ediliyordu. Archiv des Deutschen Auslandswissenschaftlichen Instituts (Alman Uluslararası Çalışmalar Enstitüsü Arşivi)'ün hazırlamış olduğu dosyada Türk basınındaki haber ve yazılar derlenmiştir. Bkz. BArch, R 4902/9726.

715 CDAB, 30-10-0-0 / 86-572-1.

716 S. Deringil, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, s. 170.

Türk Hükümeti'nin Turancı gruplara yönelik hareketi, o zamana kadar bu grupları desteklediği anlamına da gelmiyordu. Aksine böyle bir tutum, Türk dış politikasının temellerinden biri olan Türk sınırlarını muhafaza etme ilkesinin açıkça ihlali mânâsı demekti. Hostler'in de belirttiği üzere Turancılık cereyanının başarı ihtimalinin zayıflığı henüz Sovyetler'in Almanları yenilgiye uğratmasından önce ortaya çıkmıştı.[717] Şüphesiz ki Türk devlet adamları, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasını memnuniyetle karşılayacak olsalar da siyasi konjonktürü çok iyi okuyarak Türkiye'nin tarafsızlığını bozacak hamlelerden kaçınmışlardı.

Berlin stratejistleri, Türkiye'deki Panturancı hareketin potansiyelini değerlendirirken açık bir şekilde yanıldı. Alman Dışişleri Bakanlığı'nın uzman kadrosunun üzerinde durmuş olduğu, Almanya'nın Türk faktörünü kullanma düşüncesi başarısız oldu. Bolşevizm'e ve Sovyetler Birliği'ne karşı mücadele adına Almanya'nın insiyatifinde tesis edilmesi istenen Türk birliği düşüncesi böylece bir efsaneye dönüştü. Esasen bu birlik, Türkistan halklarının ulusal özbilincinin siyasi, sosyal ve kültürel açıdan henüz oluştuğu ve farklı şekillerde geliştiği XX. yüzyılın başında bile bulunmamıştı. Bu ve benzeri fikirler, siyasi durumun kökten değiştiği 1930'lar ve 1940'larda da ortaya çıkmadı. Diğer taraftan Alman diplomasisinin bu tür umutlarını bağladığı Türkiye bile Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne askeri saldırısını kullanarak Türk kardeşlerini kanatları altında toplamak için acele etmemişti. Türkiye tam aksine, özellikle vurgulamaya çalıştığımız üzere, kuzey komşusuyla ilişkilerini bozmak istemeyerek Turan fikrinden açıkça uzaklaştı.

Nazi Almanyası'nın Turancılık çabaları daha çok bireysel politikacıların faaliyetlerine indirgenmiş durumdaydı. Esasen Panturancı politikanın Türkiye'de istenen karşılığı bulamayacağı Alman basını tarafından da zaman zaman dile getirildi. Basında yer alan bir yazıda da görülebileceği üzere *"Kemalist Türkiye'nin Türkçülüğü'nün bilinçli olarak herhangi bir emperyalist fikirden uzak tutulduğu"* ortadaydı.[718]

717 E. Weisband, *İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası*, s. 296-297, 319-320.

718 *Neue Ordnung*, 9 Temmuz 1944.

Türkische Post gazetesinin 22 Mayıs 1944 tarihli sayısında *"Osmanlı mirasını devralan Türkiye gibi bir ülkede, kan ve ırk temelinde bir insan topluluğu meydana getirmeyi istemek tarihsel gerçeklerin inkarı"* olarak ifade ediliyor, *"Turancılığın saf insanları hedef almaktan başka bir şey olmadığı, Türk milli bedeni için ırkçılık ve Turancılıktan daha tehlikeli ve zararlı bir şey düşünülemeyeceği"* vurgulanıyordu.[719]

Alman liderliği Türkistan Türklerine özerklik veya bağımsızlık vermeyi planlamamıştı. Almanların amacı, işgal altındaki bölgeleri doğrudan yönetimleri altına almaktı. Bununla birlikte özerklik ve bağımsızlık düşüncesi, sadece politik bir araç olarak Panturancılığın bir parçası şeklinde görülmüştü. Nazi Almanyası Panturancılık politikasını temelde Rus karşıtlığı noktasından ele almış, askeri ve siyasi destek sağlama hedeflerinin yanı sıra anti-Sovyet propagandasının bir aracı haline getirmişti.

719 *Türkische Post*, 22 Mayıs 1944.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI'NIN SONU

3.1. Almanya'nın Yenilgisine Giden Süreç

Hitler 1942 yazında Kafkasya ve Stalingrad'ı hedef alarak savaşı daha geniş bir cepheye doğru yaydı. 24 Ağustos 1942 tarihinde Stalingrad'a saldıran Alman Ordusu çetin bir mücadeleden sonra ciddi bir yenilgi aldı. Doğuda Stalingrad savaşı kesin bir dönüm noktası hâline gelmişti. Ocak 1943'te şehirdeki son Alman Ordusu da Ruslara teslim oldu. Almanlar böylece kuzeyden güneye 3200 km'den daha fazla uzunluktaki bir hattı savunmak durumunda kaldı ve bu yenilgiden sonra Alman birliklerinin uzun çekilme hareketi başlamış oldu. Alman güçleri Doğu cephesinde Kursk çıkıntısına karşı 1943 Temmuz ve Ağustos aylarında giriştikleri genel taarruzdan da mağlubiyet ile ayrıldılar. Amerikan ve İngiliz birliklerinin 17 Ağustos 1943'te Sicilya'ya yönelik operasyonu Almanların gücüne ciddi ölçüde darbe vurdu.

Yıldırım muharebeleri ve ardı arkası kesilmeyen zaferleri, karada, havada, denizde ve ekonomide yaşanan ağır çöküşler takip etti. Almanlar müttefiklere karşı elde ettiği üstünlüğü giderek kaybetti. 1943 yılı ilkbaharından beri Mihver devletleri savunma pozisyonuna geçtiler. Eldeki mevcut kuvvet ve malzemeler geniş bir cephede yapılacak savunmayı zor duruma sokmaktaydı. Yaşanan gelişmeler 1939 ile 1941 arasındaki keskin ve parlak seferleri tekrarlama imkânının olmadığını gösterdi. Bunun yerine Almanya, sert ve yıpratıcı bir savunma savaşını, giderek eksilen insan gücü ve kaynaklarla sürdürmek zorunda kaldı. Diğer taraftan Alman şehirlerine yönelik giderek artan bombardımanlar taş üstünde taş bırakmıyordu.

Temmuz 1944'te Hitler'e yönelik suikast girişiminin başarısızlığa uğraması, savaşa müzakereler yoluyla bir çözüm bulma umutlarını da ortadan kaldırdı.[1]

Sovyet propagandası Sovyet savaş esirleri üzerindeki etkisini giderek artırdı. Savaşın sonuna doğru ihanet tehdidinin yerini eve dönüş çağrısı aldı. Diğer taraftan yabancı bir ülkede uzunca bir süre yaşamanın zorlukları, çekilen sıkıntılar, akraba ve arkadaşların uzak olması nedeniyle insanlar hassas bir ruh haline sahipti. Kızıl Ordu'nun Moskova ve Stalingrad yakınlarında kazandığı zaferler Almanların ruhunu ve moralini paramparça etti, eski Sovyet savaş esirleri arasında da kaderleri için endişe uyandırdı. Savaşın sonunda Almanya'daki çok sayıda Sovyet savaş esiri, süngülerinin Almanlara çevrilebileceğinden korkan Reich için ciddi bir tehdit oluşturdu.[2]

1943 yılında Müttefik devletler Kazablanka, Quebec, Kahire ve Tahran'da birtakım toplantılar yaparak savaşın gidişatına dair tesis edilecek politikaları ele aldılar. 6 Haziran 1944'te Müttefik devletler Normandiya Çıkarması (D-Day) ile Batı Avrupa'yı Almanlardan temizlemeye başladılar. Amerikan Ordusu 25 Ağustos'ta Paris'i kurtardı. Kısa bir süre sonra da Fransa işgalden kurtarıldı. Doğu cephesinde Kızıl Ordu 27 Ocak 1944'te Leningrad kuşatmasına son verdi ve Temmuz 1944'te Varşova'ya kadar ilerledi. Market-Garden operasyonu 17 Eylül 1944'te başladı. Doğu'dan Batı cephesine önemli ölçüde asker kaydıran Hitler, 16 Aralık 1944'te müttefiklerin en zayıf olduğu Ardenler'den bir taarruz başlattı. Bulge Savaşı olarak da bilinen bu çatışma, Amerikan Ordusu'nun Batı cephesinde katıldığı en büyük savaş oldu. Müttefik güçler Ardenler'de büyük kayıplar vermiş olsa da kayıplarını telafi edebildiler. Alman geri çekilişi sürerken 4-11 Şubat 1945'te müttefik liderler Yalta Konferansında bir araya geldiler. Nisan 1945'te Berlin'e ulaşan Kızıl Ordu, şehri kuşatmaya başladı.[3]

1 Ian Kershaw, *Hitler 1936-1945: Nemesis*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul 2009, s. 734.

2 E. Kasimov, *TEMA: Turkestanskiye Voyennoplenniye vo Vremya Vtoroy Mirovoy Voyni*, s. 41.

3 F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, s. 296-317.

Savaşın kaybedildiğini anlayan Adolf Hitler, 30 Nisan 1945'te yerine Devlet Başkanı olarak Amiral Doenitz'i, Şansölye olarak da Joseph Goebbels'i bırakarak intihar etti. 2 Mayıs'ta Berlin şehri müttefiklere teslim oldu. 4 Mayıs'ta Hollanda, Kuzeydoğu Almanya ve Danimarka'daki Alman kuvvetleri teslim bayrağını çektiler. 8 Mayıs'ta OKW Başkanı Feldmareşal Wilhelm Keitel, Almanların teslim olduğunu bildiren belgeyi imzaladı.[4] 15 Mayıs itibariyle de Doğudaki bütün Alman kuvvetleri teslim olmuş, silahlarını bırakmıştı.[5]

Savaşın kaybedeni Nazi Almanyası olsa da fatura Stalin için de oldukça ağır oldu. Stalin, devletinin sınır bölgelerini yeniden ele geçirdikten sonra intikam almak için tüm etnik grupları sınır dışı ettiğinde muhtemelen daha fazla insan telef oldu. Kuzey Kafkasya'nın kurtarılmasından hemen sonra zorla askere alınan insanlar, Alman makineli tüfek mevzilerine karşı savaşmak zorunda bırakılmışlardı.[6] Diğer taraftan NKVD birlikleri kasaba ve köyleri düşman unsurlardan temizlemek için harekete geçmişti. Bu süreçte Kalmuklar, Karaçaylılar, Çeçenler, İnguşlar ve Balkarlılar'ın da aralarında bulunduğu pek çok halkın mensubu acı çekmiş, Stalin'in sürgünlerinden paylarını almışlardı.

3.2. MTBK ve Türkistan Lejyonu

Batılı güçler, Almanya'daki savaş esiri kamplarında milyonlarca Sovyet esiriyle karşılaştı. Hitler'in savaş esiri kamplarında diğer milletlerden de yüz binlerce insan vardı. Stalin'in niyeti Amerikan, İngiliz ve Fransız bölgelerinde bulunan bu savaş esirlerini ele geçirmekti. Her şeyden önce Nasyonal Sosyalizme hizmet ederek kendi ordusunu kuran ve Bolşevizme düşmanlığı ile bilinen General Vlasov ve askerleri önem taşıyordu. "*Yalta Savaş Esirleri ve Yerinden Edilmiş*

4 Volker Kopp, *Besetzt: Sowjetische Besatzungspolitik in Deutschland*, Berlin 2008, s. 19.

5 Chris McNab, *Hitler'in Ordusu: Nazi Savaş Makinesinin Tarihi (1939-1945)*, çev. Okan Doğan, İstanbul 2016, s. 410.

6 Joachim Hoffmann, *Kaukasien 1942/43: Das Deutsche Heer und die Orientvölker der Sowjetunion*, Freiburg 1991, s. 395.

Kişilerin Karşılıklı Değişimi Anlaşması" geri dönüş işleminin icrası noktasında güç kullanılması gerektiğine dair herhangi bir hüküm içermiyordu. Aynı şekilde 1929 Cenevre Sözleşmesi'nde de zorla geri gönderilmeyi haklı çıkaracak bir hüküm bulunmuyordu. 1 Şubat 1945'te ABD Dışişleri Bakan yardımcısı Joseph Clark Grew tarafından Washington'daki Sovyet Büyükelçiliği'ne gönderilen gizli bir diplomatik nota göre ABD Dışişleri Bakanlığı da zorunlu gönderilmeye karşı çıktı. Grew, ABD'nin Sovyet kökenli tutukluları gözaltında tuttuğu, 1929 Cenevre Sözleşmesinin ihlal edilmemesi için esirlerin kendi iradeleri dışında iade edilmeyeceğini belirtti. ABD'nin Yalta Konferansı'nın açılışından sadece üç gün önceki resmi tavrı buydu.[7]

ABD Başkanı Roosevelt, İngiltere Başbakanı Churchill ve Sovyetler Birliği lideri Stalin Şubat 1945'te Kırım'ın Yalta şehrinde bir konferansta bir araya geldiler. Konferansta savaş esirlerinin karşılıklı iadesine dair yapılan anlaşmayla her devletin vatandaşlarının tekrar tarafına iadesi kararlaştırıldı. Bu karara istinaden Baymirza Hayit'in belirttiğine göre, savaşın bitimiyle 200.000'den fazla esir, Sovyetlere teslim edilmişti.[8] Veli Kayyum Han bu durumdan ötürü yaşadığı hayal kırıklığını çeşitli vesilelerle belirtti. Yalta Konferansı'nda alınan kararların 14 Ağustos 1941 tarihinde imzalanan Atlantik Bildirisi ile çizilen tabloyla bağdaşmadığını ve kendilerinin bundan duyduğu teessüfü dile getiren Veli Kayyum Han, Yalta kararlarının yürürlükten kaldırılması için Roosevelt ve Churcill'e memorandum gönderse de bir cevap alamadı.[9]

Yalta Konferansı'nda Batılı müttefiklerin, etki alanları dâhilindeki tüm Sovyetler Birliği vatandaşlarının ülkelerine geri gönderilmesi taahhüdü, aynı zamanda anavatanlarına dönmek istemeyenleri de içeriyordu. Toplamda Batı müttefiklerinin kontrolü altında olan

7 Julius Epstein, "Die Zwangsrepatriierung von antikommunistischen Kriegsgefangenen in die Sowjetunion", *Politische Studien*, 196, 1971, s. 149-150.

8 B. Hayit, *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslâmın Bazı Meseleleri*, s. 206.

9 Sevgi Barıt, *Türkistanlı Veli Kayyum Han (1904-1993) Hayatı ve Fikirleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2018, s. 42.

milyonlarca Sovyet vatandaşı vardı. Bu sayı, çeşitli nedenlerle Vlasov Ordusu'nda veya Wehrmacht'ta gönüllü olarak hizmet etmiş ve bu nedenle anavatanlarına karşı savaşmış olanları da kapsıyordu.

Gerçek şuydu ki savaşın bitiminden üç gün sonra, 11 Mayıs 1945'te, geri dönenlerin geçmesi gereken her biri 10.000 kişilik 100 kontrol ve tarama kampı inşa edilmişti. Batı'dan iki buçuk milyon sivil, zorunlu işçi ve mültecilerin yolu bu kamplardan geçti. 19 Nisan 1943'te Stalin, yalnızca faşistlerin suç ortaklarıyla ilgilenmesi beklenmeyen, aynı zamanda tüm halkına karşı genel bir şüphe uyandıran "*Smersch*" adıyla yeni bir güvenlik teşkilatı kurdu.[10]

Yalta Konferansı'ndaki savaş esirlerinin değişimi kararlarına istinaden Amerikan-Sovyet anlaşmasıyla özdeş bir anlaşma 22 Mayıs 1945'te Viyana'da imzalandı. Bu askeri anlaşmaya ilişkin gizlilik kaydı taşıyan dosya "*Yerinden Edilmiş Sovyet Vatandaşlarının Zorla Geri Gönderilmesi-Keelhaul Operasyonu*" başlığına sahipti. Keelhaul Operasyonu belge koleksiyonu milyonlarca anti-komünistin zorla ülkelerine gönderilmesi hadisesine ışık tutuyordu.[11]

En önemli gelişme bir SHAEF[12] yetkilisinin "*Doğu-Batı iş birliğinin balayı*" olarak adlandırdığı bir dönem olan Mayıs ve Eylül 1945 arasında gerçekleşti. Bu beş aylık dönemde SHAEF, toplamda 2.034.000 Sovyet vatandaşını teslim etti, böylece tüm Rusların en az % 89'u Batı işgal bölgelerinden geri gönderildi. 1945 sonbaharının başlarında Pravda, General Golikov'un yalnızca 25 Mayıs-1 Eylül döneminde 2 milyondan fazla Sovyet vatandaşının anavatanlarına geri döndüğünü söylediğini aktardı. Bu, haftada yaklaşık 150.000 kişinin şaşırtıcı bir hızda nakledilmiş olduğunu gösteriyordu. 4 Temmuz-14 Temmuz 1945 arasında SHAEF, 165.000 Sovyet vatandaşını ülkesine geri gönderdi, ancak sonraki on gün içinde taşımacılıkta yaşanan zorluklar nedeniyle bu sayı yalnızca 38.000

10 K. Kellmann, *Dimensionen der Mittäterschaft: Die europäische Kollaboration mit dem Dritten Reich*, s. 370.

11 J. Epstein, "Die Zwangsrepatriierung von antikommunistischen Kriegsgefangenen in die Sowjetunion", s. 155

12 ABD Generali Dwight D. Eisenhower'ın komutanlığını yaptığı, Müttefik devletlerin Kuzeybatı Avrupa'daki kuvvetlerinin komuta karargâhı.

olarak kaldı.[13] Eylül ayından sonra geri dönüş yavaş yavaş azaldı. Uluslararası Mülteci Örgütü'nün (IRO), Birleşmiş Milletler Yardım ve Rehabilitasyon İdaresi (UNRRA) çalışmalarını devraldığı 1 Temmuz 1945'ten IRO'nun faaliyetini durdurduğu 31 Aralık 1951'e kadar yalnızca 1.836 kişi Sovyetler Birliği'ne dönebildi. Çok sayıda yerinden edilmiş Sovyet vatandaşı göz önüne alındığında ABD Ordusu'nun yükümlülüklerinin çoğunu oldukça kısa bir sürede yerine getirdiği söylenebilir.

1947 yılına kadar toplamda 5,5 milyondan fazla insanın ülkesine geri gönderildiğine dair kayıtlar mevcuttur. Sovyetler'e teslim edilen askerlerin akıbeti bağlamında eski bir NKVD memuru tarafından sağlanan aşağıdaki bilgiler dikkat çekicidir:

- % 20'si ölüme veya bir kampta 25 yıla mahkûm edildi.
- % 15-20'si 5-10 yıl hapis cezasına çarptırıldı.
- % 10'u en az 6 yıl Sibirya'ya sürgün edildi.
- % 15'i harap olmuş bölgelerde çalışmaya zorlandı.
- % 15-20'sinin eve dönmesine izin verildi ve geri kalan % 15-20'si eve giderken öldü veya kaçtı.[14]

Esasen insanlığa karşı bir suç teşkil eden savaş esirlerinin iadesi uygulaması, Yalta Konferansı'ndan çok önce başladı. İtalya cephesinde görev yapan 162. Türkistan Piyade Tümeni askerlerinin bir kısmı isteyerek veya istemeyerek müttefiklerin eline geçti. Tümen askerlerinin yanında İtalya Modena'da büyük bir kampta enterne edilmiş olan[15] ve Sovyetlere teslim edilmek üzere milliyet esasına göre tasnif edilen pek çok topluluk da bulunuyordu. Sovyet Doğu halklarından sadece az bir kısmı saklanabildi veya başka milletlerin kimliğine bürünmekte başarılı olabildi.[16]

13 Mark R. Elliott, *Pawns of Yalta: Soviet Refugees and America's Role in Their Repatriation*, Urbana & Chicago & Londra 1982, s. 82, 203.

14 J. Osterloh, *Sowjetische Kriegsgefangene 1941-1945 im Spiegel Nationaler und Internationaler Untersuchungen: Forschungsüberblick und Bibliographie*, s. 32.

15 Insitut für Zeitgeschichte, (IfZ), *Das Schicksal der 162. (Turk) Inf. Div., ZS 407/1-4.*

16 N. Sarısoy Karatay, *Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasında Türkler*, s. 360.

Esir edilen Türk askerler Bolşeviklere teslim edilmemek için müttefik askerlere müracaat ediyorlardı.[17] Türk Tümeni'nin ana bölümü, mayıs ayında İtalya'daki Alman Ordusu teslim olduktan sonra Padova yakınlarında silahlarını bıraktı. 1944'te bu tür tutukluların çoğu Mısır'a gönderildi ve Orta Doğu yoluyla Rusya'ya nakledildi. 22 Mart 1945'te 162. Türkistan Piyade Tümeni'nin 1,657 askeri gemiye bindirilerek deniz yoluyla Odessa'ya gönderildi.[18] Gemi ayrılmadan evvel bir din adamının (molla) teslimiyeti protesto etmek için kendini diri diri yaktığı ve çok sayıda kişinin Sovyet çalışma kampının zorluklarına katlanmak yerine Karadeniz'de boğulmayı seçtiği korkunç bir olaylar dizisi yaşandı.[19] Yine de birçoğunun kaderinden kaçması engellendi. Nihayet 18 Nisan 1945'te gemi Odessa'ya yanaştı. Daha sonra olanlar, Teğmen Jesman tarafından General Firebrace'a sunulan bir raporda anlatıldı. Sovyet vatandaşları Odessa iskelesine inerken, iskeledeki büyük kulübenin arkasından gelen iki hafif makineli tabanca salvosu duyuldu. NKVD görevlisinin ifadesine göre, daha sonra olay yerinde iki kişi idam edildi. Bunlar onlara göre kötü adamlardı ve kapitalistlere satılmışlardı.[20] General Heygendorff'un raporuna göre lejyonerler limana vardıklarında halkın öfkesine maruz kalarak taşlanmışlardı.[21]

Şubat 1945'te İtalya'daki İngiliz VIII. Ordusu'nun bir subayı olan Yüzbaşı Denis Cecil Hills, Türkistanlıların İngiliz savaş giysileri ve cilalı çizmeleriyle Taranto'dan deniz yoluyla Rusya'ya sürgününü

17 J. Epstein, "Die Zwangsrepatriierung von antikommunistischen Kriegsgefangenen in die Sowjetunion", s. 154.

18 Nikolai Tolstoy, *Victims of Yalta: The Secret Betrayal of the Allies, 1944-1947*, New York 2013, s. 382; Władysław Anders, *Hitler's Defeat in Russia*, Chicago 1953, s. 197; Polonyalı tarihçi Kopanski nakil sayısını 1,675 olarak vermektedir. Bkz. Ataullah Bogdan Kopanski, *Sabres of Two Easts: An Untold History of Muslims in Eastern Europe, Their Friends and Foes*, Islamabad 1995, s. 250.

19 General Heygendorff'un konuya ilişkin raporu için Bkz. Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Das Schicksal der 162. (Turk) Inf. Div., ZS 407/1-4* ayrıca Bkz. Jürgen Thorwald, *Wen sie verderben Wollen: Bericht des grossen Verrats*, Stuttgart 1952, s. 573-574.

20 N. Tolstoy, *Victims of Yalta: The Secret Betrayal of the Allies, 1944-1947*, s. 167.

21 Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Das Schicksal der 162. (Turk) Inf. Div., ZS 407/1-4*.

anılarında anlatmıştır. Hills, 162. Türkistan Piyade Tümeni'nden 8.000 kişinin bulunduğu İtalya'nın güneyinde Taranto'daki bir savaş esiri kampının komutanlığı vazifesinde yer almıştı. Hills'in anılarından öğrendiğimiz kadarıyla Odessa'da Ruslara teslim edilen Türkistanlılar, Stalin'in resmi önünde ve silahlı eskortların gölgesinde geçit törenine dâhil edildiler. Daha sonra Türkistanlılar şehrin hemen dışındaki özel bir toplama kampına doğru yola çıkarıldılar. Bu durum onlar için acı bir şok olmuştu.[22]

Kuzey İtalya'da Merate savunmasına atanmış olan Doğu Türk Silahlı SS Birliği, bir Amerikan tank grubuna teslim oldu. SS ile Merate'ye gönderilen Subay Bruno Beger, Amerikalıların Türkistanlıları, onları öldürmek için hazırlanan Sovyetlere teslim ettiğini ifade etti.[23] Baymirza Hayit'in verdiği bilgiye göre Türkistanlılardan 1.000 kadarı teslim edilmekten kurtuldular.[24]

Türkistanlıların ve Sovyet savaş esirlerinin teslim sürecine ilişkin farklı anlatımlar mevcuttu. Örneğin Nazi Almanyası'nın ilk toplama kampı olan Münih yakınlarındaki Dachau'da Ruslara teslim edilmek üzere tutuklanan 30 kadar Türkistanlı subay, Rusların eline canlı geçmemek için bulundukları binayı ateşe vererek feci bir akıbeti tercih ettiler. Bu eylem tarzıyla Sovyetler'e teslim edilmeyi bekleyen diğer soydaşlarını kurtarabilmek için Müttefik Seferi Kuvvetler Başkomutanı General Eisenhower'ın dikkatini çekmek istemişlerdi.[25] Şanslı olan bazı Türkistanlılar ise kendileri için Tübingen'de bulunan bir Türk öğrenci örgütünün üyelerinden elde edilen sahte kağıtları kullanarak feci akıbetten kaçmayı başarabildiler.

---

22 Denis Cecil Hills, *The White Pumpkin*, Londra 1975, s. 34.

23 Christopher Hale, *Himmler's Crusade: The Nazi Expedition to Find the Origins of the Aryan Race*, Hoboken, N.J. 2003, s. 369; Heygendorff, notlarında Kuzey İtalya'daki Doğu Türk Silahlı SS Birliği'nin Nisan 1945'te teslimiyet için daha iyi koşullar bulmak amacıyla Partizanların yanına gittiğini belirtmektedir. Bkz. Institut für Zeitgeschichte (IfZ), *Turkvölkische und Kaukaische Verbände im kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege, ZS 407/2-34*; Ayrıca bkz. BA-MA, MSG 241/10.

24 P. von zur Mühlen, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında: İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halklarının Milliyetçiliği*, s. 231.

25 E. Altaylı, *Ruzi Nazar: CIA'nın Türk Casusu*, s. 168.

Bazı MTBK üyelerinin Türk Kurmay Yüzbaşısı İhsan Ünesan ile iletişime geçerek Türkiye'ye sığınmak için başvuruda bulundukları bilinmektedir. Bununla birlikte Ankara'da konuyla ilgili toplanan komisyon tarafından, Türkiye'ye gelecek esirlerin aralarında casuslar bulunacağı gerekçesiyle Türk muhacirlerin talepleri reddedilmişti.[26] Bu politika doğrultusunda hükümet 1945'te savaş boyunca çeşitli vasıtalarla Türkiye'ye sığınmış olan 195 mülteci Türk'ü Sovyetler'e teslim etti. Onların da akıbeti müttefikler tarafından teslim edilen Türklerden farklı olmamıştı.

İngiliz edebiyatının önde gelen isimlerinden George Orwell, yaşanan sürgünleri şu satırları kaleme alarak eleştirdi:

"...Bilinen gerçekler, zamanımızın gerçek bir tarihinin yazılıp yazılamayacağını şüpheli hale getirecek kadar bastırılmış ve çarpıtılmıştır. Yüzlerce alıntı yapılabilecek örneklerden sadece bir tanesini vereyim. Almanya çöktüğünde, çok büyük sayıdaki Sovyet Rusların -çoğu şüphesiz siyasi olmayan nedenlerden dolayı- taraf değiştirdiği ve Almanlar için savaştıkları ortaya çıktı. Ayrıca, Rus tutukluların ve yerinden edilmiş kişilerin küçük ama ihmal edilemeyecek bir kısmı SSCB'ye geri dönmeyi reddetti ve en azından bazıları iradeleri dışında ülkelerine geri gönderildi..."[27]

Milli komitelerin liderlerinin ülkeyi terk etmelerine karşın MTBK Başkanı Veli Kayyum Han, kendisine yapılan teklifleri kabul etmeyerek Almanya'da kalmayı tercih etti ve yardımcısı Baymirza Hayit ile Marienbad şehrinde Amerikalılara teslim oldu.[28] Daha sonra bölgedeki Amerikalılara MTBK ve siyasi konumu hakkında bilgiler verdi. Bilgilerin değerlendirilmesi sonucu General Eisenhower imzasıyla Veli Kayyum Han'ın tutuklama emri verildi. Böylece 22 Mayıs 1945 tarihinde Veli Kayyum Han, MTBK üyeleri ve takriben 120 kişilik askeri görevli tevkif edildi. Daha sonra kısa

26 E. Cihangir, "Dr. Baymirza Hayit'in Hayat Hikâyesi", s. 46-47.

27 *The Collected Essays, Journalism and Letters of George Orwell: In Front of Your Nose, 1945-1950*, ed. Sonia Orwell, Ian Angus, Londra 1968, s. 62.

28 Veli Kayyum Han, MTBK üyesi arkadaşları ile aynı kaderi paylaşmak istediğini ve bu nedenle de Almanya dışına gitmesi yönündeki teklifleri reddettiğini belirtmektedir. Bkz. E. Altaylı, *Ruzi Nazar: CIA'nın Türk Casusu*, s. 165-168.

süren bir serbestlik yaşadılarsa da General Eisenhower'dan gelen yeni bir emirname ile Ruslara teslim edilmeleri istendi. Bu sırada Veli Kayyum Han'a yönelik başarısız bir suikast girişimi, onun teslimi noktasındaki tutumu değiştirdi ve Amerikalılar onu Ruslara teslim etmekten vazgeçerek evvelce Pilsen şehrine daha sonra da Nürnberg'e götürdüler. Böylece iki yıl sürecek olan yargılama ve sorgulama dönemi başladı.[29]

3.3. Veli Kayyum Han ve Nürnberg Yargılamaları

Birleşik Devletler Baş Hukuk Müşavirliği (OUSCC-Office United States Chief of Counsel) Sorgulama Bölümü'nde (IGD-Interrogation Division) görevli Yarbay Thomas S. Hinkel tarafından 14 Eylül 1945, 21 Eylül 1945, 20 Ekim 1945, 9 Kasım 1945 tarihlerinde sorgulanan Veli Kayyum Han, Sovyet yetkilisi Tümgeneral Alexandrov ve kurmayları tarafından da 12 Kasım 1945 tarihinde sorgulandı.[30] Veli Kayyum Han'ın kimlik bilgileri ve savaş öncesi faaliyetleri, Alman Hükümeti'ndeki pozisyonu ve Alman makamlarıyla ilişkileri, II. Dünya Savaşı'nın başlangıcı ve esir Türklerin durumu ile Türkistanlı askerlerden kurulan lejyonlara ilişkin hususlar sorgu dosyalarında yer aldı.

Veli Kayyum Han'ın kimlik bilgilerine ilişkin sorgulamalarda dikkat çeken husus kendisinin tabiiyetine ilişkin sorulardı. Sovyet delegasyonu başkanı Tümgeneral Alexandrov'un bu hususdaki sorusuna karşılık Türkistan Türkü olduğunu söyleyen Veli Kayyum Han, Taşkent'te doğduğuna göre Özbek olması gerektiği şeklinde bir karşılık aldı. Fakat Veli Kayyum Han, Türkistan'ın yerlisi bir Türk olduğu cevabını verdi.[31] Bilindiği gibi Sovyetler Birliği, Türkistan halkı arasındaki farklılıkları derinleştirmek ve onlara birbirinden bağımsız bir kimlik oluşturma noktasında acımasız bir politika

29 A. Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, s. 570-571.

30 NARA, M1270-Roll 0009, Veli Kayyum Han'ın Sorgulama Dosyası.

31 NARA, M1270-Roll 0009, Veli Kayyum Han'ın Sorgulama Dosyası, s.1-2.

güdüyordu. Veli Kayyum Han sorgulamalarda işte bu politikaya muhalif bir Türkistan yurttaşı bilinciyle hareket etmişti.

Savaş öncesi faaliyetlerine de değinen Veli Kayyum Han, Türkistan'ın genel durumundan bahsederek Almanya'ya gelişinden önce Buhara Hükümeti ile temaslarından söz etti. Veli Kayyum Han bundan sonra Buhara Hükümeti'nin desteğiyle Almanya'ya geliş sürecini açıkladı ve Türkistan mücadelesine yönelik çalışmalarından bahsetti. Tüm bu çalışmaları için parasal kaynağı nasıl sağladığına yönelik sorulara ise ailesinden gördüğü yardım ve Londra'dan gelmiş olan Buhara Bakanı'ndan bazı ödemeler aldığı cevabını verdi.[32]

22 Haziran 1941'de Barbarossa Harekâtı başladıktan sonraki gelişmelere dair Kayyum Han'ın verdiği bilgiler dikkate değerdir. Savaş başladığında Paris'te bulunan Mustafa Çokay ve Veli Kayyum Han, Gestapo tarafından tutuklanmıştı. Veli Kayyum Han bu süre içerisinde iki hafta toplama kampında bulunduğunu kaydetti. Serbest bırakıldıktan sonra 400.000'e kadar çıkan Türkistanlı esir sayısı karşısında endişe duyarak Mustafa Çokay ile uzun süre Moskova'da Büyükelçilik yapan Graf von der Schulenburg'a esir kamplarındaki durumu müşahade etmek için başvuruda bulunmuşlardı. Kendisine sorulan sorular üzerine kamp ziyaretlerinin detaylarını da paylaşan Kayyum Han, kampta ağır koşullar altında zulüm gören Türkistanlıların sesini duyurabilmek için İsviçre'deki Uluslararası Kızıl Haç başta olmak üzere bazı devletlerle temas kurduğunu fakat sonuç alamadığını da ifade etti. Veli Kayyum Han, vefat eden 100.000 Türkistanlıyı sicil defterine katdetmişti. Yine sorgulamalar sırasında Mustafa Çokay ve kendisinin Savaş Esirleri Komisyonu'nda yapmış oldukları çalışmalara değindi, Doğu işçisi olarak çalışan Türkistanlıların durumuna ve orduda görev alan askerlerin konumuna açıklık getirdi.[33]

Önemli olan bir husus da Nazilerin esir askerlere yönelik "*aşağı insan*" nazariyesine ilişkindir. Veli Kayyum Han'ın ifadesine göre Alman makamlarınca *"Hunlar, Moğollar ve sünnetli olan insanlar"* bu minvalde değerlendirilerek tasfiye edilmişti. Veli Kayyum Han,

32 NARA, M1270-Roll 0009, Veli Kayyum Han'ın Sorgulama Dosyası, s. 3-5.

33 NARA, M1270-Roll 0009, Veli Kayyum Han'ın Sorgulama Dosyası, s. 6-18.

sorgulamanın ilerleyen aşamalarında sünnetli erkeklerin infazının Kırım'ın işgalinde dahi devam ettiğini belirtti.[34] Almanlar, Türkistanlı savaş esirlerine sünnetli oldukları için Yahudi muamelesi yaparak eziyet ettiğinde Veli Kayyum Han derhal bu durumu protesto etmiş ve Almanların söz konusu uygulaması durdurulmuştu.[35]

Veli Kayyum Han, Litvanya sınırına yakın bir yerde bulunan Ebenrode (Rusça: Nesterov) kampına yapmış olduğu ziyaret esnasında çok sayıda insanın makineli tüfek ve tabancalarla infaz edildiğine şahit olmuştu. Yine Holm'da Türkistan'dan 20.000'den fazla insanın idam edildiğini ifadelerinde belirtti.[36] Veli Kayyum Han, Mustafa Çokay ile birlikte Türk ve Mısır Büyükelçileri ile de temasa geçtiğini vurguladı ve kurulan muhtelif bağlantılar sonucunda zamanla durumun iyileştiğini ifade etti.[37]

Sorgulamaların önemli bir bölümü Veli Kayyum Han'ın Alman muhataplarıyla ilişkileri ve Almanya'daki pozisyonuna ilişkindi. Sorgulamalarda Veli Kayyum Han, Alman Hükümeti'nde resmi bir pozisyonu bulunmadığını, sadece MTBK Başkanı olarak Türkistan'ın bağımsızlığı doğrultusunda mücadele ettiğini sıklıkla vurguladı. Alman Hükümeti'nin ileri gelen isimlerinden olan Dışişleri Bakanı Ribbentrop, Propaganda Bakanı Goebbels ve Doğu Bakanı Rosenberg ile kişisel olarak hiç görüşmediğini belirten[38] Kayyum Han, Almanların bağımsız Türkistan gibi sözlerle gerçek niyetlerini gizlemeye çalıştıklarını ve böylece Doğu insanının ulusal hareketinden faydalanmak istediklerini ifade etti.[39]

Veli Kayyum Han İslâmî meselelerde Almanya lehine aktif bir çaba gösterdiği iddiasını da yalanladı.[40] Bilindiği gibi MTBK kurulduğu andan itibaren esas itibariyle Alman yönetiminin Türkistan'ın

34 NARA, M1270-Roll 0009, Veli Kayyum Han'ın Sorgulama Dosyası, s. 5.
35 Harvard Project on the Soviet Social System. Schedule B, Vol. 8, Case 221 (interviewer J.R.). Widener Library, Harvard University, s. 2.
36 NARA, M1270-Roll 0009, Veli Kayyum Han'ın Sorgulama Dosyası, s. 3-4.
37 NARA, M1270-Roll 0009, Veli Kayyum Han'ın Sorgulama Dosyası, s. 12-13.
38 NARA, M1270-Roll 0009, Veli Kayyum Han'ın Sorgulama Dosyası, s. 14.
39 NARA, M1270-Roll 0009, Veli Kayyum Han'ın Sorgulama Dosyası, s. 9.
40 NARA, M1270-Roll 0009, Veli Kayyum Han'ın Sorgulama Dosyası, s. 5.

bağımsızlığını tanıması için mücadele etmişti. Aynı zamanda gönüllü askerlerin milli ve siyasi öncülüğünü yaparak bunlarla Alman Ordusu ve parti otoriteleri arasındaki ilişkileri sağlamıştı.[41] Hem Veli Kayyum Han hem de MTBK, tutanaklarda da belirtildiği üzere Türkistan'ın amaçlarıyla ters düşen ve bağımsızlık ülküsüyle çelişen hiçbir çaba içinde olmamıştı.

Alman Hükümeti ile maddi ilişkileri olup olmadığına dair sorgulamalar da bir diğer önemli konuydu. Türkistan millî hareketi'nin Alman Hükümeti'nden maddi destek alıp almadığı sorusuna karşılık Kayyum Han, mecbur kalmadıkça Alman Hükümeti'nden destek alınmadığını özellikle belirtti. Bununla birlikte MTBK'nın faaliyetlerini yürüttüğü dairede Mart 1944'te çıkan yangın sonucu tüm materyaller yanmıştı. Bu nedenle Alman Hükümeti'nden Mayıs 1945'te 1500 RM ve daha sonra da 5000 RM alındığı ifade edildi. Veli Kayyum Han, komitenin Alman Hükümeti'yle mali bir bütçe programı olmadığını özellikle vurguladı. Berlin'de toplanan 150.000 RM tutarındaki para ise Türkistan komite üyelerinin işçi ve hastalara bakılması amacıyla topladıkları tutardı.[42] Matbuat işleri için başta Doğu Bakanlığı sermaye ayırmıştı. Sonradan lejyonerler, komiteye aidat şeklinde yardım etmeye başlamışlardı. Her lejyoner ayda 1 RM, astsubaylar 2 RM ve diğer subaylar rütbelerine göre 5 RM'den 15 RM'ye kadar yardımlarda bulunuyordu. Böylece komite kısa vadede müstakil bir bütçeye kavuşmuştu.[43] Bu yolla mali bakımdan bir dereceye kadar bağımsızlık sağlanmıştı. Komite ayrıca yardım kampanyaları yoluyla da belirli miktarlarda para elde ediyordu.[44] 1944 yılının Ramazan Bayramı vesilesiyle 162. Türkistan Piyade Tümeni'nin bir kısım üyeleri 13.656 lirayı toplayarak MTBK'ya iletilmek üzere tümene aktarmışlardı.[45]

41 Sir O. Caroe, *Sovyet İmparatorluğu: Sömürülen Milletler*, c. 2, s. 345.

42 NARA, M1270-Roll 0009, Veli Kayyum Han'ın Sorgulama Dosyası, s. 16-17.

43 H. İkram Han, *Bir Türkistanlının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları*, s. 127; P. von zur Mühlen, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında: İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halklarının Milliyetçiliği*, s. 94.

44 *Yeni Türkistan*, 4 Ocak 1945. BA-MA, MSG 123/10. Deutsche Uebersetzung und Inhaltsangabe der turkestanischen Zeitung, Jani Türkistan.

45 BA-MA, MSG 123/31. Mitteilungen für Deutsche Soldaten, 17 Aralık 1944.

Ian Johnson, von Mende'nin kararsızlığı ve paraya olan iştahı nedeniyle Kayyum Han'a sık sık kızdığını belirtmektedir. Von Mende, Kayyum Han'a yıllık maaş olarak 3.600 RM ödemişti. Johnson'ın ifadesine göre Kayyum Han'ın yaptığı tek faaliyet, göçmenler hakkında von Mende'ye dedikodu parçaları göndermekti. Buna göre Kayyum Han, von Mende'nin ofislerinin mevcut kayıtlarından yola çıkarak hiçbir zaman ciddi raporlar veya analizler yapmamıştı. Von Mende ayrıca MTBK'nın gazetesi olan Milli Türkistan'ı "*Almanya'ya yaptığı önceki hizmetlerinden dolayı*" sübvanse etmeye de gayret göstermişti.[46]

Veli Kayyum Han, SS teşkilatı ile olan olumsuz ilişkilerden de bahsetmiş, hatta 1944 yılında Viyana'da SS güçleri tarafından kendisine suikast teşebbüsünde bulunulduğunu da eklemişti.[47] Böylece onun savaş suçlarına karışan bir teşkilatla olan düşmanlığı da mahkemece anlaşıldı.

Yukarıdaki sorgu metinlerine ek olarak Ahat Andican'ın belirttiğine göre mahkeme heyeti, MTBK'nın ve Türkistan Lejyonu'nun Yahudi soykırımı ile herhangi bir ilişkisi olup olmadığı ve yürütülen faaliyetlerin kapsamı gibi hususları da ciddi bir biçimde sorgulamıştı. Sovyetler Birliği'nin mahkemedeki temsilcisi yargıç Rudenko, mahkemenin başından sonuna kadar Veli Kayyum Han'ın bir savaş suçlusu olarak kabul edilmesini ve taraflarına iadesini istemişti. Yargıç Rudenko'ya göre Özbek, Tacik, Kırgız, Kazak, Türkmen tanımlamaları yerine tek bir Türkistan ulusunun varlığını vurguladığı için insanları aldatan Kayyum Han, MTKB ve Türkistan Lejyonu vasıtasıyla da müttefik güçler aleyhine faaliyet yürütmüş biriydi.[48]

Mahkemeler esnasında sorgulanan bir diğer konu da Vlasov Komitesi ile ilişkiler oldu. Veli Kayyum Han sorgulamalarda Türkistan halkının çıkarına olduğu için bu oluşumun karşısında yer aldığını belirtti.[49] Yaşamının son dönemlerinde de ifade ettiği üze-

46 I. Johnson, *A Mosque in Munich: Nazis, the CIA, and the Muslim Brotherhood in the West*, s. 60.

47 NARA, M1270-Roll 0009, Veli Kayyum Han'ın Sorgulama Dosyası, s. 6.

48 A. Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, s. 627.

49 NARA, M1270-Roll 0009, Veli Kayyum Han'ın Sorgulama Dosyası, s. 6.

re, Vlasov'un ortaya koyduğu amaçlar Türkistan birliği fikrine ters düşmüştü. Vlasov'un nihai amacı Türkistan Lejyonu'nu da kendi idaresi altına almaktı.[50]

Mahkeme sırasında faşistlerle iş birliği yaparak silahlı mücadeleye katılma gibi suçlamalara karşı Veli Kayyum Han kendisini şu cümlelerle savundu:

"Ben Almanlarla iş birliği içinde olduysam, bu vatanım Türkistan için yapılan bir hareketti. Çünkü benim vatanım, yıllardır Sovyetler'in korkunç zulmü altında ezilmekte. Ülkemin azatlığı ancak Sovyetler'in mağlubiyeti sonucunda elde edilebilirdi. Onun için temiz bir niyetle bu işe giriştim. Ben faşist değilim, çünkü ben kimseye zulmetmedim. Ben yalnız vatanım hür olsun diye mücadele eden bir insanım. Biz sadece Doğu cephelerinde savaşa katıldık, Batı cephelerinde bulunmadık..."[51]
Bununla beraber Veli Kayyum Han her ne kadar Türkistan Komitesi'nin bir üyesi olsa dahi hiçbir zaman silah kullanmadığını ve hatta silah kullanmayı bilmediğini de bizzat kendi ifade ediyordu.[52]

Nürnberg sorgulamaları boyunca Veli Kayyum Han, sadece bağımsız Türkistan ideali için çalıştığı gerçeğine ve vatanını işgal eden Bolşevizm'e karşı mücadele verdiğine vurgu yaptı. İlaveten gerek MTBK'nın gerekse Türkistan Lejyonu'nun herhangi bir savaş suçu işlemediğini, aksine kendisinin Alman makamlarınca tatbik edilen yanlış usullere zaman zaman tepki verdiğini de ifade etti. Sorgulamalarda Veli Kayyum Han'ın NSDAP üyesi olduğu iddiaları doğrulanamamış, bunun yanında esir kamplarındaki koşulların iyileştirilmesi için vermiş olduğu raporlar ve SS'e karşı yürütmüş olduğu faaliyetler de ortaya çıkmıştı. Özellikle Yahudilere yönelik uygulanan politikalarla herhangi bir bağının olmadığı ve hatta

50 1990 yılında Veli Kayyum Han ile yapılan röportajdan (II. Kısım) https://www.youtube.com/watch?v=4KUUy-V-Yk0&list=PLJ3cvcMVFLk-7vwIeFPobRBoOVE-rvXRK&index=2

51 Zuhriddin Mirza Abid Türkistanî, *Türkistan İstiklâl Yolunda Hicret Yılları*, İstanbul 2013, s. 20.

52 1990 yılında Veli Kayyum Han ile yapılan röportajdan (IV. Kısım) https://www.youtube.com/watch?v=xnb8ImJfGQM&list=PLJ3cvcMVFLk-7vwIeFPobRBoOVE-rvXRK&index=4

Buhara Yahudileri'nden iki şahsın MTBK'da görevli olduğunun anlaşılmasıyla Veli Kayyum Han'a yönelik iddialar büyük ölçüde ortadan kalkmıştı. Sonuç olarak Rus tarafının tüm karşı çıkışlarına rağmen iki yıl süren tutukluluktan sonra Veli Kayyum Han 1947 yılında serbest bırakıldı.

Karar aynı zamanda Veli Kayyum Han ve MTBK'nın faaliyetlerinin bir anlamda milli mücadele hareketi olarak kabul gördüğünün işaretidir. Ruslar her ne kadar 1945/46 yılında kendisinin Sovyetler Birliği'ne iadesini talep etmiş ve bu talep müttefiklerce kabul edilmiş olsa dahi verilen mücadelenin müttefiklerce tanınmasıyla bu karar da geçerliliğini yitirmiştir.[53]

Savaş bittikten sonra MTBK'yı tekrar tesis eden Veli Kayyum Han, bağımsız Türkistan mücadelesini tutukluluk dönemi bittikten sonra tanıştığı Alman eşiyle 1993 tarihindeki ölümüne kadar devam ettirdi.[54] MTBK'ya von Mende için çalışan önde gelen Türkistanlıların çoğu katıldı. Ancak Kayyum Han'ın Nazilerle olan geçmişi kendini unutturmadı. 1951'de etkili ve sol görüşlü bir ABD dergisi *New Leader*, Naziler için çalışmış göçmenlerin durumunu ortaya koyan *"İhtiyacımız Olmayan Müttefikler"* adlı iki bölümlük bir dizi yayınladı. İlk bölüm, Alman Doğu Bakanlığı ile ittifak kurduğu ve anti-semitizm'i desteklediği için Rus dayanışmacılarının ulusal ittifakı'nı eleştirdi. İkincisi, Batı istihbarat teşkilatları'nın Batı Almanya'daki entrikalarına doğrudan bir meydan okumaydı. "*Doğu Bakanı Alfred Rosenberg'in hafızası duruyor*" başlığıyla birlikte bir resmini içeren yayın dikkat çekiciydi.[55]

MTBK'nın Adana bölge temsilcisi olan Abdülhamit Koçar'ın naklettiğine göre, Veli Kayyum Han'ın 1956 yılındaki Adana seyahati esnasında önceleri Türkistan Lejyonu'nda görev yapan ve daha sonra Türkiye'ye gelen Türkistanlılar onu "*Atamız hoş geldiniz*"

53 A. Özay, "Son Türkistanlı Veli Kayyum Han", s. XI-XII.

54 1990 yılında Veli Kayyum Han ile yapılan röportajdan (V. Kısım) https://www.youtube.com/watch?v=Otoc7okm_tg&list=PLJ3cvcMVF-Lk-7vwIeFPobRBoOVE-rvXRK&index=5

55 I. Johnson, *A Mosque in Munich: Nazis, the CIA, and the Muslim Brotherhood in the West*, s. 59-60.

nidaları eşliğinde karşılamış ve büyük hürmet göstermişlerdir.[56] Türkistanlı yazarlardan Saken *"Men atam menen (Atamla Birlikteyim)"* şiirinde *"Halkımın atası Veli Kayyum Han, halkımın anası Türkistan"* demiştir.[57] MTBK üyelerinden Zuhriddin Mirza Abid Türkistanî de Türkistanlı esirlerin Veli Kayyum Han'a *"Ata"* şeklinde hitap ettiklerinden bahsetmektedir.[58]

3.4. Almanya'nın Doğu Politikası'nın Analizi

Hitler'in izlemiş olduğu siyasetin temel noktasını; doğuda genişlemenin, Bolşevizm'in yıkımının ve Yahudilerin yok edilmesinin ayrılmaz bir şekilde iç içe geçtiği *"yaşam alanı"* programı oluşturuyordu. Hitler'in dış politikadaki temel hedefi, yaşam alanı elde etmek için zaruri hale gelen ve Sovyetler Birliği'ni tarihten silecek olan büyük bir savaştı. Esasen her hedef, diğerlerine ulaşmanın bir ön koşuluydu. Bununla birlikte Hitler'in doktriner savaş, yaşam alanı, ırk, ekonomik otarşi ve dünya gücü statüsü kavramları, tüm taktiksel doğaçlamalarına rağmen siyasi davranışının temelini oluşturuyordu. Bu nedenle de Doğu'ya yönelişi açıklamak için ideolojik sabitlemeler ile siyasi veya ekonomik güdüler arasında seçim yaparak bir dizi öncelik empoze etmek zor bir uğraştır.

Hitler'in 22 Haziran 1941'de Sovyetler Birliği'ni işgal etmesiyle planları ivme kazandı. Hitler'in Doğu'daki sömürge hedeflerinden habersiz olan milyonlarca Türkistanlı ve Sovyet vatandaşı, Stalinizmden kurtuluş sözü veren Alman propagandasını memnuniyetle karşıladı. Bu nedenle milyonlarca Sovyet vatandaşı Alman Wehrmacht'ta görev yaptı. Bunların arasında Türkistan coğrafyasının sakinleri olan yaklaşık 180.000 Türk de yer aldı.

Hitler, tarihçi Norman Stone'un ifadesiyle Almanya'nın Büyük İskenderi olacak ve Doğu'daki tiran imparatoru devirecekti. Çok sayıda Batı Avrupalı, tıpkı İskender'in döneminde Yunan şehir

56 A. Koçar, *Esaretten Hürriyete Bir Türkistanlının Hatıraları*, s. 173.

57 B. Hayit, *Milli Türkistan Hürriyet Dâvası: "Milli Türkistan" Mecmuasında Bildirilgan Fikirler*, s. 112.

58 Z. Mirza Abid Türkistanî, *Türkistan İstiklâl Yolunda Hicret Yılları*, s. 17, 238, 319.

devletleri örneğinde görüldüğü gibi ona gönüllü olarak katıldılar. Leningrad'ın çevresinde bir İspanyol Birliği, Macar ve Romanya orduları, Hollanda, Fransız ve İskandinav SS Lejyonerleri ile omuz omuza savaşıyordu.[59]

II. Dünya Savaşı hakkında bizzat Almanlar tarafından yazılan ilk tenkitli eserin müellifi olan Erich Kern, Alman Doğu politikasını sert şekilde eleştirdi. Kern'e göre Hitler Almanyası, Doğu'da önüne çıkan şans ve avantajlardan faydalanmayı bilememiş, aşağı insan-üst insan nazariyesini gütmeyi tercih etmiş ve bu nazariye aklın ve sağduyunun, devrin emir ve icaplarının üstünde tutulmuştu. Almanya mazlum ve mağdur halkları kurtarmaya, onlarla eşitlik kurmaya ve istiklal haklarını tanımaya bir türlü yanaşmamıştı. Bir istiklal ve hürriyet havası yaratmak yerine Doğu'nun halklarına yönelik katı bir tutum izlenmişti. Sonuç olarak Sovyetler Birliği hakkında hazırlanan fikrî, ruhî, idarî, iktisadî, askerî tekmil hesap ve planlar baştan aşağı yanlıştı. Kern'in düşüncesine göre bu politika ufak tefek bir şey olmayıp, Almanların bütün varlığına tesir edecek bir meseleydi.[60]

Azerbaycan Lejyonu üyesi Cabbar Ertürk'ün Alman Politikasını tenkit ettiği şu satırlar konumuz açısından önemlidir:

"Almanların varlıklarını adamakıllı tanımadıkları, çoklarının tasavvur bile etmedikleri Türklere karşı gururlu tavırları belki mazur görülürdü. Fakat onlar Türklerin millî mensubiyetlerine hürmet ettikten sonra sadakatlerine mazhar olacaklarını da bilmeliydiler. Hususen Alman idarecileri bunu telkin etmeliydi. Ne yazık ki, onlar bunu yapmamışlardı... Almanlarla Türkler arasındaki anlaşmazlıkların hepsi Almanların onların haklarını tanımak istememeleri yüzündendi. Alman erleri ilk zamanlarda Türk subaylarına selam vermek istemiyorlardı. Halbuki Türklerin taşıdıkları üniforma ile Almanlarınki aynıydı ve apoletlerle yıldızlar da biri diğerinin tıpkısıydı. Cephede bulundukları zaman Türklerin kahramanlıklarından övünçle bahseden Almanların, istirahata çekildikleri köy ve kasabalarda kendilerini Almanlık

59 Norman Stone, *İkinci Dünya Savaşı*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul 2019, s. 76.

60 E. Kern, *Büyük Sarhoşluk: 1941-1945 Alman-Rus Seferi*, s. 99-110.

hesabına imtiyazlı sayarak Türklerin üzerinde efendilik taslamak istemeleri veya savaş anında Türk subayının üzerine Almandan aynı rütbeli birisini üst olarak tayin etmek Türklerin isyanına sebep oluyordu. Türkler kendi birliklerinin tam müstakil olmasını istiyordu."[61]

Doğu Bakanlığı'na bağlı Genel Siyaset Dairesi Başkanı Otto Bräutigam'ın Doğu taburları ile ilgili bir tartışmayı da içeren 25 Ekim 1942 tarihli muhtırasında *"Bolşevizmden Kurtuluş"* sloganının Doğu halklarını kendi yöntemlerine göre köleleştirmek için yalnızca bir bahane olduğunun artık anlaşıldığı vurgulanıyordu. Almanya'nın, Bolşevizm tarafından en üst düzeyde öz bilinçle eğitilen Sovyet emekçisi ve köylüsünü eşit haklara sahip ortaklar olarak görmediği, yalnızca siyasi ve ekonomik araç olarak değerlendirdiğini belirten Brautigam, ülkesinin bu kitleyi hayal kırıklığına uğrattığını bildiriyordu. Bräutigam'ın 25 Ekim 1942 tarihli *"Çok Gizli"* ibareli muhtırası, Alman Doğu politikası'nın ne kadar hatalı bir şekilde tatbik edildiğini gözler önüne seriyordu:

"Savaş sadece Bolşevizmi parçalamak için yapılıyor olsaydı, uzun zaman önce bizim lehimize karar verilmiş olacaktı, çünkü bu savaşın tüm deneyimlerinin onayladığı gibi Bolşevizmden en fazla Doğu halkları, her şeyden önce de büyük köylü kitlesi nefret ediyordu. Ayrıca Büyük Rus İmparatorluğu'nun kendi ulusal bileşenlerine bölünmesi, şu anda karşılaştığımız direnişi kışkırtmazdı... Doğu halklarının içgüdüsüyle ilkel insan, kısa süre sonra Almanya için "Bolşevizmden Kurtuluş" sloganının, Doğu halklarını kendi yöntemlerine göre köleleştirmek için sadece bir bahane olduğunu anladı... Sovyetler Birliği'ne ulaştığımızda Bolşevizmden bıkmış, özlemle yeni sloganlar bekleyen ve onlara daha iyi bir gelecek umudu taşıyan bir nüfus bulduk. Bu tür sloganlar bulmak Almanya'nın göreviydi, ancak bunlar dile getirilmeden kaldı. Sovyet nüfusu, kurtarıcılar olarak bizi sevinçle karşıladı ve özgürce emrimize yerleşti... Sovyetler Birliği halkları en zor zamanlardan geçti. Sonuç olarak, politik alanda bile bizim için düşünülemeyecek kadar basit kaldılar. Yalnızca yağma ve sömürü niyetinde olmayan ve Bolşevist yöntemleri bir kenara bırakan bir hükümet biçimi, en büyük

61 C. Ertürk, *Anayurtta Unutulan Türklük*, s. 145-146.

coşkuyu alevlendirecek ve milyonlarca kitleyi hizmetimize sunacaktı... Ana Siyaset Dairesi, Kızıl Ordu'nun direniş gücünü sakatlamayı amaçlayan bir propaganda kampanyasıyla muharip birliklerimize tüm güçleriyle yardımcı olmanın ve bu şekilde savaşı kısaltmanın birincil görevi olduğuna inanıyordu. Bu hedefe ulaşmak için önerilen önlemler arasında en önemli iki husus vardır: Bolşeviklerden esasen farklı olan Tarım Hukuku ve Dinsel Özgürlük... Bolşevizm'in hayal kırıklığını yaşadığı Sovyetler Birliği'ndeki emekçiler ve köylüler de dâhil olmak üzere dünya, şimdi bu hususta Almanya tarafında net bir politika bekliyordu. Almanya'nın bu sessizliği, açıkça Sovyet kitlelerini, Almanya'nın bireysel mülkiyetin restorasyonunu planlamadığına güvenilir bir şekilde ikna edebilecek olan düşman propagandasına hizmet etti. Ana Siyaset Dairesi ayrıca her zaman Doğu halklarına gelecekleri hakkında somut bir şeyler anlatılması gerektiğini vurguladı... Aslında Sovyet propagandasının Almanya ve Nasyonal Sosyalist sisteme yönelik nefreti artırmasını oldukça kolaylaştırdık. Politikacılarımızın bu cesarete başka bir isim bulma çabalarına rağmen, Sovyet askeri giderek daha cesurca savaşıyor... İşgal altındaki Doğu topraklarının yönetiminin neredeyse tamamen Rusya'yı tanımayan personelden oluşması, muhtemelen bu tezin uygulanamamasının nedenlerinden biridir."[62]

Propaganda Bakanı Goebbels de Almanya'nın, Doğu'daki savaş politikasının siyasi araçlarından yararlanmayı ihmal ettiği düşüncesindeydi. Doğu için bir bildirinin yokluğu, savaşın tüm gidişatı üzerinde çok zararlı bir etkiye sahipti. Goebbels'e göre Rus halklarına değil fakat Bolşevizm'e karşı nasıl savaşacakları bilinseydi, Sovyetler Birliği halklarının çoğu Stalin'e karşı kesinlikle kışkırtılabilirdi. Doğudaki savaşı tatminkâr bir sonuca ulaştırmak için tek fırsat burada bulunuyordu. Goebbels, tutarlı bir şekilde daha ılımlı bir işgal politikası öneriyordu. Kişisel olarak Doğu halklarına ilişkin politikaları değiştirmeleri gerektiğine inanan Propaganda Bakanı, bu insanlarla aralarında belirli bir ölçüde güven tesis edildiğinde partizan tehlikesinin de önemli ölçüde azaltılacağını savunuyordu.[63]

62 Document No: 294-PS, *Nazi Conspiracy And Aggression (NCA)*, c. III, Washington 1946, s. 242-251.

63 G. Fischer, *Soviet Opposition to Stalin: A Case Study in World War II*, s. 13.

3 Ocak 1943'te OKW tarafından derlenen bir durum raporunda Doğu politikasının ne kadar yanlış bir yönde ilerlediğine ilişkin kanıtlar sunuldu. Raporda Sovyetler'in ulusal savaş sloganıyla gücünü artırdığına ve Alman yanlısı nüfusun moralinin kötüleştiğine dikkat çekiliyordu. Slav halklarının değersizliği ve yok edilmeleri şeklindeki ideolojik bakış, Almanya'ya düşmanlık noktasında verimli bir alan oluşturuyordu.[64] Almanlar doğaları gereği ve ırken onlara yabancı olan insanları kazanmak meselesiyle karşı karşıya kalmış fakat işgal edilen topraklarda propaganda için uygun hazırlıkları yapmamışlardı. Sovyet halkının 25 yıldır sürekli olarak tekdüze yöndeki Bolşevik propagandasına maruz kalmasına rağmen Almanlar bu avantajı yeterince değerlendiremediler. 1944 yılında iki yıllık işgal sonucunda Rus zihniyetini hesaba katarak nüfus üzerinde aydınlatıcı ve şekillendirici bir etkiye sahip eğitimli personelin büyük ölçüde eksikliği olumsuz sonuçlar verdi. Bir Alman'ın bu konudaki isabetli tespiti kayda değerdir: *"Ülkeyi fethetmeyi başardık ama halkı kendimiz için kazanamadık."*[65]

Alman Ordusu'nun Rus savaş esirlerine ve sivil nüfusa karşı tutumu, ideolojik ve faydacı kavramların ve motivasyonların bir karışımına dayanıyordu. Nazilere göre işgal edilen topraklar, Reich'ın tüm siyasi ve ırksal düşmanlarından tasfiye edilmeli, geri kalan nüfusun ise Wehrmacht'ın ihtiyaçlarını hem ekonomik hem de fiziksel insan gücüyle karşılaması sağlanmalıydı. Sovyet halkları ve Türkistan Türkleri *"Untermenschen (aşağı insan)"* tanımlamasından başka bir şey olarak görülmediklerinden, izlenen siyaset Doğu'daki savaşın ideolojik temelinin mantıksal bir sonucundan başka bir şey değildi. Resmi olarak alt insan propagandası, Doğu politikasını ciddi şekilde riske soktu. I. Dünya Savaşı deneyimleri yeterince değerlendirilemedi. Bu bakış açısı, Kızıl Ordu'nun ilerlemesini yavaşlatma ve onu hem toprağın ekonomik kaynaklarından hem de kaçınılmaz sonuna

64 Russian Anti-Communist Forces in The German War, General CIA Records, 1949, s. 8 https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000256494.pdf

65 BA-MA, MSG 123/32. Mitteilungen für den deutschen Soldaten in Freiwilligenverbänden, Şubat 1944.

yaklaşırken saflarını artırabilecek nüfusundan mahrum bırakma tarzında kendi içinde askeri bir mantığa sahipti. Diğer taraftan Doğulu işçilere yönelik muamele ve lejyonerlerin Alman politikalarını, savaşın değişen koşullarının getirdiği bir zorunluluk olarak değerlendirmeleri, onları sadece paralı asker rolü oynamaya sevketmişti.[66]

29 Haziran 1943 tarihli bir askeri raporda sayısız tekrarlanan yasaklara ve emirlere rağmen askerlerin hâlen halkı anlamadığından ve kayıtsızlığa sürüklendiğinden şikâyet ediliyordu. Çünkü eğer Ruslar'a ait olan her şey haksız yere onlardan alınırsa, tabii olarak Alman askerini hırsız olarak göreceklerdi.[67]

Diğer taraftan OKH Organizasyon Departman Başkanlığı'nın 30 Aralık 1942 tarihli yazısında, sadece askerlik hizmetinin savaş operasyonları için yeterli bir temel olamayacağına, bu nedenle anavatanın kurtuluşu ve öz yönetim gibi politik hedeflerin ve ideolojik yönelimlerin önemli olduğuna dikkat çekildi.[68] 1943 yılında Hitler, yemek konuklarıyla yapmış olduğu bir konuşmada, işgal edilen bölgelerdeki yerel halkı sevmek ya da uygarlaştırmaya çalışmaktan söz edenlerin doğruca toplama kampına gittiklerinden bahsetti. Hitler, eğer bir fayda getireceği kanaatini taşımış olsaydı Ukraynalılara özgürlük vaad edeceğinden söz etti. Fakat onun düşüncesine göre, halkı yüceltmek için gerçek adımlar atmak, insanların umutlarını artırarak kontrollerini zorlaştırırdı.[69]

İstihbarat Şefi Reinhard Gehlen'a göre Rusya halklarına yönelik dürüst bir teklif ve uygun önlemlerle, Rusya seferinin erken ve olumlu bir şekilde sona ermesine yol açacak bir özgürlük mücadelesini tetiklemek mümkün olabilirdi.[70] Bununla birlikte Üçüncü Reich'ın önderlerinin, milyonlarca insanın yok edilmesi ihtiyacına dayanan radikal bir sömürü siyasetini savundukları tezini haklı çıkartacak

66 BA-MA, MSG 241/13.

67 BA-MA, RH 26-12/298.

68 BA-MA, MSG 241/8.

69 Robert K. Wittman, David Kinney, *Şeytan'ın Günlüğü: Alfred Rosenberg ve Üçüncü Reich'ın Çalınan Sırları*, çev. Mert Doğruer, İstanbul 2018, s. 405.

70 R. Gehlen, *Der Dienst: Erinnerungen 1942-1971*, s. 101.

fazlasıyla kanıt bulunuyordu.[71] Diğer taraftan Almanlar Kırım'ı aldığı zaman Türklere bağımsızlık vermeyerek, Türkistan Türkleri'nde kendileri aleyhine kanaatler oluşmasına neden olmuşlardı.

Abwehr Yabancı İstihbarat Şefi General Schellenberg, SS Şefi Himmler'e sunmuş olduğu raporda, Alman hatlarının arkasını temizleyen özel birimlerin geri çekilmesi gerektiğini söylemişti. Schellenberg'e göre özerk devletler bir an önce yaratılmalı, Alman sanayi ve tarım idaresi tamamen ve eşzamanlı olarak elden geçirilmeliydi. Generalin düşüncelerine karşılık Himmler, eğer Doğu'nun üstesinden gelmeyi başaramazlarsa tarihten kaybolacaklarını belirtmiş, bununla birlikte ilgili meselelerin ancak Rusya'ya karşı savaş kazanıldıktan sonra takip edilmesine inandığını vurgulamıştı.[72]

II. Dünya Savaşı'nın en şöhretli komutanlarından Feldmareşal Erich von Manstein'ın belirttiği üzere Hitler; Sovyet devlet sistemini, Sovyetler Birliği'nin kuvvet kaynaklarını ve Kızılordu'nun savaş değerini küçümsemekle büyük bir hata yapmıştı. Manstein'a göre Sovyetler Birliği'ni askeri bakımdan bir seferde yenilgiye uğratmak ancak Sovyet sistemini içten çökertmekle mümkün olabilirdi. Hitler'in işgal edilen Doğu bölgeleri'nde askeri makamların gayretinin aksine Reich komiserleri ve SD hizmeti vasıtasıyla tatbik ettiği siyaset, aksi tesirler yaratmıştı. Sovyet devletini çökertmek için stratejik bir şekilde ilerlemek isteyen Hitler, siyasi bakımdan bu stratejinin tamamen zıddı bir şekilde hareket ediyordu. Hitler tarafından yürütülen Doğu politikası yine kendi stratejisinin gereklerine aykırı olarak hareket ederek, onu seri bir savaşın mevcut şansından da mahrum etmekteydi.[73]

Rusya uzmanı olan ve Sovyet sistemini gayet iyi bilen General Heygendorff ise lejyoner Ruzi Nazar ile yapmış olduğu bir konuşmada, uygulanan yanlış politikalar sonucu işgal edilen memleketlerdeki halkın kendilerine karşı cephe almış olduğunu itiraf etmişti.

71 T. J. Schulte, *The German Army and Nazi Policies in Occupied Russia*, s. 89.
72 W. Schellenberg, *Hitler's Secret Service: Memoirs of Walter Schellenberg*, s. 276.
73 E. von Manstein, *Kaybedilen Zaferler*, s. 164-165.

Çünkü bu yanlış politikalar sonucunda Alman karşıtı direniş grupları ortaya çıkmıştı. Gerek Heygendorff gerekse Niedermayer gibi uzmanlar, bilgi ve tecrübelerini devletin istifadesine sunmuş olsalar da Hitler bundan yararlanamamıştı.[74]

74 Türkistan Lejyonu'nda Yüzbaşı olarak görev almış olan Baymirza Hayit, 14 Aralık 1953'te General Heygendorff'un cenaze töreninde yapmış olduğu konuşmada, onu *"Türkistan'ın en yakın dostu, yoldaşı, danışmanı ve Türkistan'ın özgürlük iradesinin belirleyici destekçilerinden biri"* olarak tanımlamıştır. BA-MA, MSG 241/2.

SONUÇ

Almanya siyasi birliğini sağladığı tarihten itibaren gözünü Doğu topraklarına çevirerek sömürgecilik yarışındaki yerini almaya gayret etmiştir. Bu bağlamda I. Dünya Savaşı sırasında Alman İmparatorluğu'nun siyasi ve ekonomik çıkarları Türkistan coğrafyasını işaret etmiştir. İktisadî pek çok teşebbüs marifetiyle Türkistan'ın başta pamuk olmak üzere ekonomik zenginliklerinden yararlanmaya çalışan Alman İmparatorluğu, İngiltere ile ciddi bir rekabete girişmiştir. Almanya I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılmasına rağmen Türkistan'a olan ilgisini kaybetmemiş, Hitler liderliğindeki Nasyonal Sosyalist yönetimle beraber Türkistan coğrafyasına dair politik menfaatler tekrar kendini göstermiştir.

Nazilerin iktidara gelişiyle beraber Türkistan hakkında pek çok bilgi, belge, materyal ve film değerlendirilmiş, Bakanlıklar bünyesinde Sovyetler Birliği ve Türkistan'a ilişkin departmanlar kurularak uzman kadrolar istihdam edilmiştir. II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla yepyeni bir süreç yaşanmıştır. Sovyetler Birliği'ne yönelik Haçlı Seferi olarak adlandırılan 22 Haziran 1941 tarihli Barbarossa Harekâtı'yla birlikte Sovyet toplumundaki savaş öncesi tüm çatlaklar ve rejime karşı biriken bütün hoşnutsuzluklar ortaya çıkmıştır. Bu durum, iş birliğini gerekli bir fenomen olarak gören, orta ve hatta üst düzeylerde istisnalar olsa bile ciddi bir kesim için geniş bir temel sağlamıştır. İşbirliğinin ilk şekli, savaş esirlerinden teşkil edilecek askeri oluşumlar yaratma ve onları işe koyma şeklini aldığı cephelerde görülmüştür.

Sovyetler'in katı Komünist idaresi altında zulüm görmüş olan yaklaşık 180.000 Türkistanlı, Alman saflarında yer almıştır. Hitler'in

Doğu Cephesi'ndeki yabancı yardımcılarının sayısıyla ilgili rakamlar tamamen doğru sayılamayacak olsa da her halükârda etkileyici bir büyüklüğe sahiptir. Alman yönetimi, Türkistan'ın geniş nüfus potansiyeli sayesinde savaş yıllarındaki insan gücü açığını kapamayı ve daha fazla Alman kanının dökülmesine engel olunabileceğini düşünmüştür. Alman makamları, bu toplulukların insan gücünden kâr elde etmeyi amaçladıkları kadar onların geleneksel ve efsanevi dövüş erdemlerini kendi lehlerine kullanmayı da hedeflemiştir. Almanların Türkistanlıları dönüştürme ve askere alma çabalarının ne ölçüde başarılı olduğu net olarak ifade edilemese de Türkistan Lejyonu ve bunun yaratmış olduğu propaganda etkisinin Sovyet kadroları için bir tehdit oluşturduğu aşikârdır.

Türkistan Lejyonu, Türkistan halkları haricinde pek çok topluluktan ve ekserisi taraf değiştiren askerlerden ziyade kamplarda bulunan savaş esirlerinden oluşuyordu. Lejyonların dışında bir de yabancı gönüllülerin en büyük oluşumu olan 162. Türk Piyade Tümeni mevcuttu. Bu birlikler Türkistan'ın bağımsızlığına giden yolun önemli aşamaları olarak görüldü. Türk birlikleri, alanlarında uzman ve I. Dünya Savaşı'nda Türklerle yakın ilişkileri olan personelin yardımıyla teşkil edilmişlerdi. Türkistan Lejyonu mensubu askerler, savaşın hemen her cephesinde ve bazı iç isyanların bastırılmasında görev alarak savaşın en çetin yüzüyle karşılaşmışlardı. En geç Stalingrad felaketinden sonra Wehrmacht'ın Doğu Cephesi'nin çökmesini önleyebilmesi ancak yabancı yardımcıların desteğiyle mümkün hale gelmişti. En önemli rolleri hinterlandın güvenliğini sağlamak ve partizanlarla savaşmaktı. Türkistan Lejyonu'nun yaratmış olduğu durum, Kızıl Ordu'da savaşan Türkistanlı askerler arasında *"hemşehrilerine"* koşma arzusuna neden olmuştu. Naziler böylece düşmanın arazisi ve askeri tekniklerini bilen, kendisiyle aynı dili konuşan ve savaşta test edilmiş bir müttefiğe sahip oluyordu.

Türkistan Türkleri sadece Wehrmacht ve Waffen-SS saflarında yer almamış, aynı zamanda Doğulu işçi statüsü ile Alman ekonomik programı kapsamında da istihdam edilmişlerdi. Bununla birlikte organizasyon yapısına ilişkin genel bir bakış, karmaşıklıkları ve

boyutları hakkında bir izlenim vermeye yeterlidir. Rütbe, pozisyon, görevler ve kurumsal ortamdaki sayısız çeşitlilik göz önüne alındığında, tek bir bölümde bile ortalama bir Türkistanlı tipolojisinden bahsetmek zordur. Nasyonal Sosyalist ideoloji ile birleştiğinde Almanların yabancılarla entegrasyonu temelde hiyerarşi, güvensizlik ve bazen taciz ile karakterize edilebilir. Türkistanlıların istihdamı meselesi de dâhil olmak üzere savaşın Alman tarzı, Hitler ve Nazi rejiminin ideolojik zorunluluklarından bir türlü ayrılamamıştır.

Başta Türkistanlılar olmak üzere çok sayıda ulusun da katılımıyla Hitler, Pers Hükümdarı Kserkses'in imparatorluğundan beri görülen en kozmopolit ve en renkli ordunun lideri olmuştur. Diğer taraftan Türkistanlılar ve Sovyet gönüllülerin hepsi Stalin'e karşı mutlak bir savaş duygusuyla hareket etmemiştir. Bir kısım Türkistanlı Alman bayrağını, bir hapishane kampının dehşetine nazaran daha çekici bir alternatif olarak görmüştür. Yine de yabancı lejyonerler arasında siyasi olarak motive edilmiş bir gönüllülük ruhunun bulunmadığını söylemek yanlış olur. Belirtmek gerekir ki Almanlar, Sovyetler Birliği'nin milliyet yapısı hakkında çok eksik ve yanlış bilgilere sahip olduklarından Türklere karşı tutumları da oldukça sert olmuştur. Esir Türkleri gören Alman askerleri, Türklerle savaş halinde olmadıklarını ve Türklerle karşılaştıklarına şaşırdıklarını dahi ifade etmişlerdir. Nasyonal Sosyalist propaganda, Sovyetler Birliği halkını ayrım gözetmeksizin *"insanlık dışı"* ve *"vahşi Asyalılar"* olarak tahkir etmiştir. Bu kapsamda görülen Türkistan Türkleri, Alman kamplarında son derece zor koşullar altında yaşam mücadelesi vermiştir. Nazilerin bakış açısına göre esirlerden Moğol özellikleri olanlar, Yahudilerle birlikte *"Bolşevizmin taşıyıcıları"* olarak kabul edilmişlerdir. Bu nedenle Türkistanlı esirler arasında ölüm oranı fazlasıyla yüksek olmuştur. Şüphesiz ki Sovyet savaş esirlerinin kaderinin II. Dünya Savaşı sırasında Avrupa'nın savaş tiyatrolarındaki geleneksel esaret deneyimleri standartlarıyla ölçülemeyeceği ortadadır.

Barbarossa Harekâtı'yla ele geçen çok sayıda savaş esiri ve iki savaş arası dönemin siyasi göçmenlerinin rolü, Alman politikalarını şekillendiren faktörlerdir. Ancak belirleyici an, Doğudaki Yıldırım

Savaşı'nın (Blitzkrieg) başarısızlığı olmuştur. Esasen Almanlar ve Türkistanlılar, Sovyet karşıtlığı temelinde ve pragmatik bir planın parçası dâhilinde bir araya gelmişlerdir. Türkistan Türkleri bir anlamda Almanya'nın anti-Sovyet propagandasının enstrümanı olarak görülmüşlerdir. Bu durum öncelikle bir propaganda ihtiyacı olmasının yanı sıra Almanların yanında aktif bir şekilde savaşa katılmalarını sağlamak için pratik bir zorunluluktu.

Anti-Bolşevizm'in Nazilerin en güçlü argümanı olduğu şüphe götürmese de ırksal ideolojileri ve acımasız sömürü politikaları, itibarlarına ve dolayısıyla Doğu halklarını davalarına kazanma şanslarına zarar vermiştir. Almanlar, Türkleri yalnızca bir araç olarak görerek hem hedeflerin hem de insanların sadık olduğu ve Nasyonal Sosyalizmin temel varsayımlarıyla çelişmediği durumlarda bile iş birlikçilerin amaçlarına veya beyanlarına ilgi duymamışlardır. Diktatörlerin savaş alanında ne Almanlar ne de Sovyetler sertlik ve vahşetten kaçınmayı tercih etmiştir. Ayrıntılı propaganda savaşına rağmen Hitler ve Stalin, halkın kalpleriyle ve zihinleriyle ilgilenmekten çok uzaktı. Bu nedenle de Türkistanlılar, Alman-Sovyet kampı karşısında adeta veba ile kolera arasında seçim yapmak zorunda kalmışlardır.

I. ve II. Dünya Savaşları'ndaki durum genel olarak karşılaştırıldığında Alman siyasetinin ayrıntılı olarak çok net bir şekilde farklılık gösterdiği dikkat çekmektedir. Alman tavrının özelliği, Pantürkist ve Panislamî faktörlere yönelik daha net bir siyasi yönelimi ifade etmektedir. Bir diğer deyişle dikkat çeken yenilik, saf propagandadan savaş esirlerinin askeri kullanımına geçiştir. Yine de her iki vakanın ortak yanı, Alman siyasetçilerin bir çıkmaza tepki vermesi ve Müslümanlara karşı tutumlarının samimiyetsiz olmasıydı. Almanlar için Türkistan'da Bolşevik karşıtı siyasal akımları destekleyerek kaos ve ayaklanma yaratma hedefi kadar İslâm faktörü de oldukça önemli idi. Müslümanların II. Dünya Savaşı'na katılımı, küresel ve yerel faktörlerin bir karışımıyla şekillendi ve bu nedenle ister iş birliğine yol açan ideolojik yakınlıkların bir anlatısı, ister savaş sırasında Müslüman mağduriyetinden biri olsun, tek bir nedensel açıklamaya

indirgenmesi zordu. Nazi ideolojisi, doğası ve pek çok başka nedenden ötürü İslâm'a karşı olumlu bir bakış açısına sahipti. Bu nedenle de Kudüs Başmüftüsü Emin el-Hüseynî başta olmak üzere pek çok dinî şahıs, bu ideolojinin araçları haline getirilmişti.

Almanlar için diğer önemli husus, Türkiye'nin diplomatik açıdan yönlendirilmesi idi. İslâm dininin kullanılması dışında Panturancılık cereyanı da Almanların siyasetinde önemli bir parça olmuştu. Naziler bu yolla Türkiye'nin Mihver saflarında savaşa katılımını ya da hiç olmazsa tarafsızlığını korumayı amaçlıyordu. Türkiye ile akrabalık bağları bulunan Türkistan Türklerini, Türkiye üzerindeki siyasetin bir parçası haline getirmek isteyen Hitler'in ortaya koymuş olduğu çabalar, Turancı çevreler üzerinde belirli bir etki yaratmayı başarmıştı. Bu sayede Türkistanlı savaş esirleri üzerinde kayda değer bir politika değişikliğine gidilmişti. Bununla birlikte Türk Hükümeti, üstün bir gayretle sürdürmeye kararlı olduğu tarafsızlık politikasına zarar verecek aşırı eğilimlerden kaçınmayı bilmişti.

Alman Doğu Bakanlığı ve Wehrmacht, beş Sovyet Türkistan Cumhuriyeti'nin tamamından oluşan bağımsız ve birleşik bir Türkistan'ı savunan göçmenlerle iş birliği yapmıştı. Dışişleri Bakanlığı temsilcileri Türkistan'da uydu devlet kurulmasını hedeflerken Doğu Bakanlığı bu toprağı, gelecekteki Alman sömürgesi olarak tasavvur ediyordu. Bakanlıkların çalışanları arasında bile Sovyetler Birliği'nin Türk halkları hakkında herhangi bir fikir birliği ya da temel bir anlayış izinin bulunmadığı açıktı. Bu nedenle de Nazi devlet aygıtının çeşitli bölümleri arasındaki sürekli rekabet ve çatışma bir türlü çözülememişti. Türkistan politikasının önemli aktörleri olan Doğu Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, OKW ve SS teşkilatı arasında süregelen anlaşmazlıklar, sistemli ve bütüncül bir politikanın uygulanabilirliğini ciddi ölçüde engelledi.

Sürgündeki Türkistan Hükümeti olarak faaliyet gösteren MTBK, Veli Kayyum Han'ın başkanlığı altında Türkistanlıların temsil makamı olarak teşkil edilmişti. MTBK'nın durumunun benzersizliği, Türkistan tarihinde ilk kez, gelecekteki bağımsız Türkistan Hükümeti'nin çekirdeğinin güçlü bir müttefik devletin resmi

desteğiyle de olsa Türkistan dışında bir savaşta teşkil edilmesiydi. MTBK, diğer ulusal komiteler içerisinde ayrıcalıklı bir konuma sahipti. Bunun en önemli nedeni de Türkistan'ın coğrafî açıdan uzaklığı idi. Bu sayede Başkan Veli Kayyum Han ve komite, yürütülen faaliyetlerde geniş ölçüde bir serbestliğe sahip olarak Alman makamlarından ciddi destek gördü. Bununla birlikte MTBK'ya savaşın son zamanlarına kadar bağımsız statü vermekte direnen Alman Hükümeti'nin bağımsız Türkistan kurulması şeklinde bir hedefinin olmadığı da açıktı. Üçüncü Reich'a göre Türk göçmenler ve Türkistan'ın bağımsızlık hayalleri, yalnızca yakın düşmanları olan Sovyetler Birliği'ni zayıflatmanın bir yoluydu.

Rusya'nın işgali için yapılan planlama aslında siyasi yönün dikkate değer bir ihmalini içeriyordu. Sovyetler Birliği halklarının geleceği ve en önemlisi Türkistan'ın mukadderatı meselesi sadece karanlıkta bırakılmadı, aynı zamanda Türkistanlıların siyasi ve askeri iş birliğinin getireceği faydaların da önünü kesti. Almanların savaşa yönelik tutumu ve işgal edilen bölgelerde uyguladıkları siyaset, bağımsızlık beklentileri konusunda şüpheye yer bırakmıyordu. Üçüncü Reich'ın siyasi liderlerinin vermiş oldukları teminat ve vaadler tamamen gerçek dışıydı. Türkistanlılar 1943'ün başlarına kadar propaganda ile gerçekliğin ne kadar uzakta olduğunu öğrenmişlerdi. Sivil yönetimin Ukrayna halkına karşı göstermiş olduğu aşırılıklar Türkistanlıların zihnini Almanlar aleyhine şekillendirmeye yetmişti. Almanlar Sovyetler Birliği'nin sosyal yapısında mevcut olan gerçek anti-Sovyet potansiyeli boşa harcadıkları gibi, kısa bir süre sonra eşzamanlı olmasa da daha net bir etkiyi sert işgal politikalarıyla güçlendirmişlerdi.

Hiç şüphe yok ki Alman Ordusu'nun iç örgütlenmesi azami güç kullanımına izin verecek şekilde düzenlenmişti ve bu da çatışmanın barbarlığına önemli bir katkı yapmıştı. Çoğu zaman askeri sahalardaki yaşamı simgeleyen kaos, kafa karışıklığı ve bazı eksiklikler, Silahlı Kuvvetlerin olağanüstü güç ve şiddet kullanımını meşrulaştırmak için üst düzey komutanlar tarafından istismar edildi. Neredeyse bir paradoks olarak Sovyetler'in kanunsuz topraklarında

geleneksel savaş kurallarının yıkılması, sıradan askerler için mutlak değerlere bakılmaksızın her türlü faaliyetin hem gerekli hem de arzu edilir olduğunu göstermek amaçlı bir bahane olarak kullanıldı. Fakat Almanların ideolojik güdümlü imha savaşı birçok kişiyi direnişe itmeyi başarmıştı. İlan edilen *Weltanschauungskrieg (ideoloji savaşı)*, Sovyetler Birliği vatandaşları ve özellikle Almanların elinde bulunan Türkistanlı esirler için ölümcül bir gerçeklik haline gelmişti. Tarihçiler bu nedenle ideolojik adanmışlığa odaklanırken yanılmıyorlardı.

Savaşın ilerleyen dönemlerinde cephede yaşanan sıkıntılar arttıkça Almanların Türklere yönelik tutumları da gevşemişti. Doğu'dan gelen Türkistanlı gönüllüler için vatanlarına köprü vazifesi gören gazeteler 15 farklı dilde çıktı. Onların bakımı için hastaneler, sığınma evleri, tatil evleri, Molla okulları kuruldu ve tiyatro ile kütüphaneler açıldı. Tüm bu gayretlerin başarı getirmediğini söylemek yanlıştı. Şüphesiz ki bu çabalar performansı artırmada, birtakım arıza ve kusurları azaltmada başarılı olmuştur. Bununla birlikte Türkistan, coğrafi uzaklığı nedeniyle Alman işgal planlarının doğrudan hedefleri arasında yer almadığından, Türkistan Türkleri geniş hareket serbestisine sahip ve temsil gücü yüksek bir halk olarak dikkat çekmiştir. Diğer taraftan önemli sayıda Türkistanlı aydın ve kanaat önderinin Almanları kurtarıcı olarak görerek Alman propagandasına kapıldıkları da bir gerçektir. Bu tutumda hiç şüphesiz Nasyonal Sosyalist rejimin Sovyet yönetimine kıyasla daha kabul edilebilir olduğu düşüncesi etkin bir rol oynamıştır.

Almanların Doğu politikasındaki tutarsızlıkları ve yanlışları hiç kuşku yok ki Sovyet rejimine fayda sağlamıştır. Almanlar ellerine geçen muazzam nüfus potansiyelini ne askerî açıdan ne de propaganda açısından istedikleri gibi kullanamamışlardır. Naziler, Sovyetler Birliği'nin işgal altındaki bölgelerinde Müslüman birimleri seferber etmek için milliyetçi özlemleri, Stalinizm karşıtı duyguları ve Türkistanlılar arasındaki katıksız sefalet ve çaresizliği bir arada kullandılarsa da Rusya'yı teşkil eden milletlere ve özellikle de Türkistanlılara tatbik edilen esaret ve boyunduruk siyaseti, Hitler nazariyesinin tabii bir sonucu idi. Sovyetler Birliği, en çetin koşullarda

dahi kendisine karşı örgütlenmiş olan bu büyük muhalif hareket ile baş edebilmiş ve savaştan büyük bir zaferle çıkmayı başarmıştı. Bir diğer ifadeyle, Sovyetler Birliği en hassas karnı olan milliyetler meselesi dolayısıyla zor duruma düştüyse de bu durum tek başına yenilgiye uğramaları için bir sebep teşkil etmemişti.

Neticede Alman politikalarının istenen sonucu doğurmadığı ve Nasyonal Sosyalist politikaların Türk halkları tarafından bütünüyle benimsenmediği açıktır. Her şeyden önce Türkistan Türkleri'nin Komünist rejime karşı ihtilalcileştirilme politikası kesin olarak iflas etmiştir. Temelde ırkçı ve sömürgeci Nasyonal Sosyalizm ideolojisi, Türk halklarıyla iş birliğine girmeye hazır değildi. Almanlar, bir ülkeyi fethetmeden önce halkını fethetmek gerektiğinin bilincine varamadıkları gibi Türk halklarının üyelerini sadece politik hedefler doğrultusunda bir enstrüman olarak kullanmak istemişlerdi.

II. Dünya Savaşı'nda Hitler'in yenilgisi, Almanya'nın aktif Türkistan politikasını sona erdirmiştir. Savaşın kaybedilmesiyle birlikte Türkistanlılar için de yeni bir dönem başlamıştır. Türkistan Lejyonu'nun büyük bölümü, nihayetinde Sovyetlerden daha hoşgörülü olması beklenen Anglo-Amerikan kuvvetlerine teslim olmuştur. Ancak Yalta Antlaşması, Avrupa'da bulunan veya yakalanan tüm Sovyet vatandaşlarının Sovyetler Birliği'ne geri gönderilmesini şart koşuyordu. Müttefik devletlerin elindeki pek çok Türkistanlı savaş esiri bu nedenle Sovyetler'e teslim edilmiş ve kaçınılmaz sondan kurtulamamışlardır. Bazı lejyonerler ve ulusal komite üyeleri Türkiye'ye kaçarak oradaki Türkistan göçmen topluluğuna katılmışlardır. Veli Kayyum Han ve Baymirza Hayit gibi önde gelen isimler ise yeni Soğuk Savaş paradigmasından yararlanarak Almanya'da kalmayı ve yaşamayı başarmışlardır. Diğer taraftan kısa süren bir tutukluluktan sonra MTBK'yı yeniden canlandıran Veli Kayyum Han, Türkistan istiklali yolundaki çalışmalarına devam etmiştir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkistan, Sovyetler Birliği'nin kapalı bölgesine dönüşmüştür. Türkistan'ın dünya ekonomik sistemine entegrasyon süreci, Türkistan'daki ulusal devlet oluşumlarının yenilgisi, Sovyet Cumhuriyetleri'nin kurulması, dış ticaret tekeli

ve zorla kolektifleştirmenin yürütülmesi nedeniyle kesintiye uğramıştır. Bu bölge, Slavların ve Türklerin baskın gruplar olduğu, tüm Sovyet uluslarının ve milliyetlerinin adeta birleşme deneyi haline gelmiştir. Ulusların geniş çapta ilan edilmiş kendi kaderini tayin hakkına rağmen merkezi güç, Sovyetler Birliği'nin çöküşüne kadar cumhuriyetlerin hak ve yetkilerini etkin bir şekilde kontrol etmiş ve sınırlandırmıştır. Buna ek olarak, Türkistan'ın Sovyet Cumhuriyetleri bağımsız bir statüye ulaşana kadar dünyadan tamamen izole edilmiştir. Türkistan mücadelesi, milli duyguların hâlen diri kaldığını göstermiş, diğer taraftan da Rusların Sovyet insanı yaratma projesinin göreceli başarılarını ortaya koymuştur. Başından beri ifade ettiğimiz ve Türkistan'ın bağımsızlığı yolunda önemli bir adım olarak değerlendirilebilecek tüm bu süreç, bağımsız Türk Cumhuriyetleri'nin tarihi açısından önemli bir gelişme olarak dikkat çekmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Yayımlanmamış Arşiv Belgeleri

1. Bundesarchiv, Berlin (BArch)

BArch, NS 31/42
BArch, NS 19/2839
BArch, NS 19/3573
BArch, NS 31/27
BArch, NS 31/28
BArch, NS 31/29
BArch, NS 31/30
BArch, NS 31/35
BArch, NS 31/40
BArch, NS 31/42
BArch, NS 31/43
BArch, NS 31/44
BArch, NS 31/45
BArch, NS 31/47
BArch, NS 31/49
BArch, NS 31/60
BArch, NS 31/61
BArch, NS 31/62
BArch, NS 43/40
BArch, NS 7/325
BArch, NS 8/252
BArch, NSD 41/131
BArch, R 4902/9726
BArch, R 55/21372
BArch, R 57/2202
BArch, R 58/305
BArch, R 6/129
BArch, R 6/38
BArch, R 6/583
BArch, R 73/12017
BArch, R 901/59202

2. Bundesarchiv, Digitales Bildarchiv

Bundesarchiv, Bild 101I-187-0203-06A
Bundesarchiv, Bild 101I-267-0124-20A
Bundesarchiv, Bild 101I-295-1558-36A
Bundesarchiv, Bild 101I-295-1560-22
Bundesarchiv, Bild 101I-295-1561-09
Bundesarchiv, Bild 101I-296-1682-04A
Bundesarchiv, Bild 101I-605-1721-03A
Bundesarchiv, Bild 121-1198
Bundesarchiv, Bild 146-1975-081-21
Bundesarchiv, Bild 146-1996-039-11A

3. Politisches Archiv des Auswärtiges Amts, Berlin (PA-AA)

PA-AA: Panturan, R 29900
PA-AA: R 105170, Pol XIII
PA-AA: R 105173
PA-AA: R 105174
PA-AA: R 11125, Russland
PA-AA: R 29778, Türkei

4. Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg im Breisgau (BA-MA)

BA-MA, 26-162/20.
BA-MA, MSG 123/10
BA-MA, MSG 123/30
BA-MA, MSG 123/31
BA-MA, MSG 123/32
BA-MA, MSG 123/33
BA-MA, MSG 123/34
BA-MA, MSG 123/6
BA-MA, MSG 2/1259
BA-MA, MSG 2/4143
BA-MA, MSG 214/8
BA-MA, MSG 241/10
BA-MA, MSG 241/12
BA-MA, MSG 241/13
BA-MA, MSG 241/16
BA-MA, MSG 241/2
BA-MA, MSG 241/21
BA-MA, MSG 241/27
BA-MA, MSG 241/34
BA-MA, MSG 241/39
BA-MA, MSG 241/4
BA-MA, MSG 241/49
BA-MA, MSG 241/51
BA-MA, MSG 241/6
BA-MA, MSG 241/7
BA-MA, MSG 241/8
BA-MA, N 448/11
BA-MA, N 448/12
BA-MA, N 756-242/a
BA-MA, N 756-242/b
BA-MA, RH 11/V/10
BA-MA, RH 11/V/11
BA-MA, RH 11/V/3
BA-MA, RH 11/V/4
BA-MA, RH 11-V/19
BA-MA, RH 11-V/8
BA-MA, RH 11-V/9
BA-MA, RH 12-1/162
BA-MA, RH 12-21/7
BA-MA, RH 19V/108
BA-MA, RH 19V/5
BA-MA, RH 19V/79
BA-MA, RH 2/v. 2621
BA-MA, RH 2/v. 2623
BA-MA, RH 20-2/1445
BA-MA, RH 20-4/404
BA-MA, RH 22/135
BA-MA, RH 22/136
BA-MA, RH 22/32
BA-MA, RH 26/162/16
BA-MA, RH 26-1005/47
BA-MA, RH 26-1005/6
BA-MA, RH 26-12/211
BA-MA, RH 26-12/220
BA-MA, RH 26-12/262
BA-MA, RH 26-12/27
BA-MA, RH 26-12/295
BA-MA, RH 26-12/298
BA-MA, RH 26-12/51
BA-MA, RH 26-12/85
BA-MA, RH 26-12/89
BA-MA, RH 26-162/20
BA-MA, RH 27-18/157
BA-MA, RH 27-18/175
BA-MA, RH 27-18/176
BA-MA, RH 27-18/184
BA-MA, RH 27-18/194
BA-MA, RH 27-18/24
BA-MA, RH 27-18/29
BA-MA, RH 27-18/30
BA-MA, RH 27-18/72
BA-MA, RH 27-18/74
BA-MA, RH 27-18/76
BA-MA, RH 27-18127
BA-MA, RH 5/437
BA-MA, RH 53-23/52
BA-MA, RH 53-23/58
BA-MA, RH 58/103
BA-MA, RH 58/37
BA-MA, RH 58/62
BA-MA, RS 3/39-1
BA-MA, RW 4/v. 759

5. Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin
VI. HA, NI Becker, C. H., Nr. 5576
VI. HA, NI Becker, C. H., Nr. 5618

6. Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz (BPK)
No: 50062127
No: 50061617

7. Archiv des Insitut für Zeitgeschichte, Münih (IfZ)
Die Entstehung des Kommandos der Ostlegionen, ZS 407/1-14
Die Entstehung des Kommandos der Ostlegionen, ZS 407/1-15
Wesentlichste Einsätze der 162. (Turk) Division, ZS 407/1-44
Wie es zu meiner Ernennung zum Kommandeur der Ostlegionen kam., ZS 407/1-54
Wie es zu meiner Ernennung zum Kommandeur der Ostlegionen kam., ZS 407/1-57
Wie es zu meiner Ernennung zum Kommandeur der Ostlegionen kam., ZS 407/1-61
Wie es zu meiner Ernennung zum Kommandeur der Ostlegionen kam., ZS 407/1-62
Wie es zu meiner Ernennung zum Kommandeur der Ostlegionen kam., ZS 407/1-63
Turkvölkische und Kaukaische Verbände im kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege, ZS 407/2-8
Turkvölkische und Kaukaische Verbände im kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege, ZS 407/2-10
Turkvölkische und Kaukaische Verbände im kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege, ZS 407/2-12
Turkvölkische und Kaukaische Verbände im kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege, ZS 407/2-13
Turkvölkische und Kaukaische Verbände im kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege, ZS 407/2-15
Turkvölkische und Kaukaische Verbände im kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege, ZS 407/2-16
Turkvölkische und Kaukaische Verbände im kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege, ZS 407/2-29
Turkvölkische und Kaukaische Verbände im kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege, ZS 407/2-34
Turkvölkische und Kaukaische Verbände im kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege, ZS 407/2-40
Turkvölkische und Kaukaische Verbände im kampf an Deutschlands Seite im Zweiten Weltkriege, ZS 407/2-42
Wie war die Abwehrmässige Betreuung bzw. Überwachung der Freiwilligenvarbände organisiert?, ZS/A 3/03-17
Zu der Buchbesprechung "Freiwilligenverbände" in O-P Nr. 34 nimmt Herr Professor von Mende wie folgt Stellung, ZS 413-3
Zu der Buchbesprechung "Freiwilligenverbände" in O-P Nr. 34 nimmt Herr Professor von Mende wie folgt Stellung, ZS 413-10
Entstehung der ersten Sowjetischen Einheiten aus Einwohnern der U.d.S.S.R., ZS/A-10/3

Entstehung der ersten Sowjetischen Einheiten aus Einwohnern der U.d.S.S.R., ZS/A-10/10
Der Kampf gegen Windmühlenflügel, ZS-407/1-7
Der Kampf gegen Windmühlenflügel, ZS-407/1-11
Das Schicksal der 162. (Turk) Inf. Div., ZS 407/1-4
Führung fremden Volkstumes, ZS 407/1-29
MA 364/1

8. Bibliothek für Zeitgeschichte, Stuttgart (BfZ)
Flugblattpropaganda im 2. Weltkrieg.
Mappe 17: 150 RA
Mappe 32: G.26
Mappe 128: 2656

9. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Ankara (CDAB)
CDAB 30-18-1-2/102-59-10
CDAB, 490-1-0-0/63-240-9
CDAB, 30-18-1-2/95-54-1
CDAB, 30-11-1-0/156-26-17
CDAB, 30-18-1-2/99-63-8
CDAB, 30-10-0-0/235-584-15
CDAB, 30-10-0-0/86-572-1
CDAB, 30-18-1-2/92-86-7

10. National Archives and Records Administration (NARA)
NARA, M1270-Roll 0009, Veli Kayyum Han'ın Sorgulama Dosyası
NARA, M1270-Roll 0023, Gottlob Berger'in Sorgulama Dosyası
NARA, M1270-Roll 0025, Ernst Koestring'in Sorgulama Dosyası
NARA RG 263. Records of the Central Intelligence Agency, 1894-2002. Series: Second Release of Name Files Under the Nazi War Crimes and Japanese Imperial Government Disclosure Acts, ca. 1981-ca. 2002, File Unit: Mende, Gerhard von

11. Imperial War Museum Photograph Archive (IWM)
B. 6267
B. 6266

12. Narodowe Archiwum Cyfrowe (NAC)
3/2/0/-/12466/1
3/2/0/-/1392/1
3/2/0 / - /12886
3/2/0 / - /12470

13. Ullstein Bild
No: 00291579
No: 00291581

Yayımlanmış Arşiv Belgeleri

Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP). Serie D: 1937-1941, Band XIII. 1, Die Kriegsjahre, Sechster Band. Erster Halbband, 23. Juni bis 14. September 1941, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1970, (Doküman No: 125, 298).

Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP). Serie D: 1937-1941, Band XIII. 2, Die Kriegsjahre, Sechster Band. Zweiter Halbband, 15. September bis 11. Dezember 1941, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1970, (Doküman No: 431, 468, 475, 509).

Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP). Serie D: 1937-1941, Band XII. 1, Die Kriegsjahre, Fünfter Band. Erster Halbband, 1 Februar bis 5. April 1941, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1969, (Doküman No: 154).

Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP). Serie E: 1941-1945, Band I, 12. Dezember 1941 bis 28. Februar 1942, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1969, (Doküman No: 189).

Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP). Serie E: 1941-1945, Band VIII, 1. Mai 1944 bis 8. Mai 1945, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1979, (Doküman No: 80-107).

Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP). Serie E: 1941-1945, Band II, 1 März bis 15. Juni 1942, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1972, (Doküman No: 115).

Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945 (ADAP). Serie E: 1941-1945, Band III, 16. Juni bis 30. September 1942, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1974, (Doküman No: 284).

Gazete ve Broşürler

"Freiwillige und Hilfswillige im Osten", *Mitteilungen für die Truppe (MfdT)*, no. 241, Ocak 1943

Action Française, 15 Temmuz 1945

Aftenposten, 14 Temmuz 1942

Allgemeine Heeresmitteilungen, 21 Ekim 1943

Aujourd'hui, 15 Temmuz 1942

Bukarester Tageblatt, 25 Temmuz 1943

Corriere della Sera, 14 Temmuz 1942

Cri du Peuple, 15 Temmuz 1942

Cumhuriyet Gazetesi, 30 Ekim 1941

Cumhuriyet Gazetesi, 31 Mart 1942

Das Reich, Willy Beer, "Menschen des Ostens: Gespräche in der Sowjetunion", 3 Ağustos 1941

Das Schwarze Korps, 28 Ağustos 1941

Der Stürmer, Julius Streicher, "Bolschewismus und Synogoge", no. 36, 1941

Deutsche Zeitung im Ostland, 15 Haziran 1944

Deutsche Zeitung im Ostland, 17 Haziran 1944
Effort, 15 Temmuz 1945
Feldzeitung: Nachrichtenblatt einer Armee im Osten, 16 Haziran 1944
Figaro, 15 Temmuz 1945
Frankfurter Zeitung, 17 Ocak 1942
Gazette de Charleroi, 14 Temmuz 1942
Giornale d'Italia, 15 Temmuz 1942
Journal de Genève, 14 Temmuz 1942
Journal des Débats, 15 Temmuz 1945
Journal, 15 Temmuz 1945
Laatste Nieuws, 14 Temmuz 1942
Laika Balss, 1 Mart 1944
Milli Türkistan, 30 Temmuz 1942
Milliyet Gazetesi, 16 Ekim 1967
Milliyet Gazetesi, 9 Ocak 1991
Mot d'Ordre, 15 Temmuz 1945
Münchner Neueste Nachrichten, 14 Ekim 1942
National Zeitung (Essen), Organ der Nationalsozialistischen Deutschen Arbeiterpartei, 4 Şubat 1942
Neue Ordnung, 9 Temmuz 1944
Nieuwe Rotterdamsche Courant, 14 Temmuz 1942
Nouveau Journal, 14 Temmuz 1942
Oeuvre, 14/15 Temmuz 1942
Pays Réel, 15 Temmuz 1942
Pester Lloyd, 14 Temmuz 1942
Pester Lloyd, 2 Mayıs 1942
Petit Dauphinois, 15 Temmuz 1945
Petit Marseillais, 15 Temmuz 1945
Regime Fascista, 14 Temmuz 1942
Signal, 1 Ağustos 1941
Stampa, 14 Temmuz 1942
Tālavietis, 18 Mart 1944
Tasvir-i Efkâr Gazetesi, 19 Mayıs 1944
Telegraaf, 14 Temmuz 1942
Türkische Post, 22 Mayıs 1944
Türkische Post, 31 Mart 1942
Vatan Gazetesi, 31 Ağustos 1941
Volk en Staat, 15 Temmuz 1942
Vooruit, 14 Temmuz 1942
Völkische Beobachter, 1 Temmuz 1941
Völkische Beobachter, 8 Temmuz 1941
Völkischer Beobachter, 10 Ekim 1941
Völkischer Beobachter, 23 Haziran 1941
Yeni Türkistan, 5 Mayıs 1943
Deutsche Zeitung in Norwegen, 14 Ocak 1944

Pariser Zeitung, 4 Ocak 1944
Münchner Neueste Nachrichten, 30 Haziran 1944
Berliner Nachtausgabe, 22 Kasım 1944
Berliner Montagspost, 23 Kasım 1944
Yeni Türkistan, 1 Ocak 1945
Yeni Türkistan, 4 Ocak 1945
Yeni Türkistan, 25 Ocak 1945
İzvestiya, 29 Eylül 1968

İnternet Kaynakları

Avalon Project
https://avalon.law.yale.edu.
[Erişim Tarihi: 15.08.2020]

Harvard Project on the Soviet Social System
https://library.harvard.edu/collections/hpsss/index.html [Erişim Tarihi: 13.05.2020]
Harvard Project on the Soviet Social System. Schedule B, Vol. 8, Case 221 (interviewer J.R.). Widener Library, Harvard University, s. 2, 13, 38-39.
Harvard Project on the Soviet Social System. Schedule B, Vol. 9, Case 641 (interviewer M.L.). Widener Library, Harvard University, s. 1.
Harvard Project on the Soviet Social System. Schedule B, Vol. 4, Case 188 (interviewer H.D.). Widener Library, Harvard University, s. 6.

Landesarchiv Baden-Württemberg-Staatsarchiv Ludwigsburg
https://www2.landesarchivbw.de/ofs21/olf/struktur.php?bestand=17841&sprungId=7769897&letztesLimit=suchen
[Erişim Tarihi: 06.05.2020]

Lexikon der Wehrmacht
http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Propaganda/Propaganda.htm
http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Orden/tuvaov.html
http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Infanteriedivisionen/162ID-R.htm
Der Osttürkische Waffen-Verband der SS. Lexicon Der Wehrmacht. http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Zusatz/SS/SSOsttuerkei-R.htm
[Erişim Tarihi: 13.06.2020]

Axis History, 162. (Turkistan) Infanterie-Division
https://www.axishistory.com/list-all-categories/150-germany-heer/heer-divisionen/3678-162-turkistan-infanterie-division
[Erişim Tarihi: 20.10.2020]

Atlante delle Stragi Naziste e Fasciste in Italia
http://www.straginazifasciste.it/?page_id=297&ricerca=241&lang=en
[Erişim Tarihi: 20.11.2020]

Diesel Forum
http://diesel.elcat.kg/
[Erişim Tarihi: 11.11.2020]

Zukunft braucht Erinnerung. Das Online-Portal zu den historischen Themen unserer Zeit. Titus Lenk, "Die SS-Mullah-Schule und die Arbeitsgemeinschaft Turkestan in Dresden", 2006.
https://www.zukunft-braucht-erinnerung.de/die-ss-mullah-schule-und-die-arbeitsgemeinschaft-turkestan-in-dresden/
[Erişim Tarihi: 13.09.2020]

Antikvariat
https://antikvariat.ru/
[Erişim Tarihi: 17.11.2020]

Vospominaniia veteranov Velikoi Otechestvennoi voiny (Büyük Vatanseverlik Savaşı Gazilerinin Hatıraları)
https://iremember.ru/
[Erişim Tarihi: 14.05.2020]

In Defense of Communism
http://www.idcommunism.com/2019/12/kyrgyzstan-parliament-attempts-to-restore-nazi-collaborationist-turkestan-legion.html
[Erişim Tarihi: 05.09.2020]

Duinenenmensen Nl
https://duinenenmensen.nl/
[Erişim Tarihi: 15.11.2020]

Reibert Info
https://reibert.info/
[Erişim Tarihi: 15.06.2020]

Feldgrau: The German Armed Forces 1918-1945
https://www.feldgrau.com/ww2-german-foreign-construction-engineer-units/
[Erişim Tarihi: 15.11.2020]

Bastian Brücker, Tapferkeits- und Verdienstauszeichnung für Ostvölker-Die Entstehung
https://www.phalerika.de/tapferkeits-u-verdienstauszeichnung-fuer-ostvoelker
[Erişim Tarihi: 08.09.2020]

OBD Memorial
www.obd-memorial.ru
[Erişim Tarihi: 04.07.2020]

Dokumentationsstelle Dresden
https://www.stsg.de/cms/dokstelle/startseite
[Erişim Tarihi: 15.08.2020]

Russian Anti-Communist Forces in The German War, General CIA Records, 1949 https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000256494.pdf
[Erişim Tarihi: 11.12.2020]

German Wartime Propaganda in The U.S.S.R, General CIA Records, 1949
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP78-02646R000400200001-1.pdf
[Erişim Tarihi: 10.11.2020]

German Intelligence Service (WWII), 1945
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/GERMAN%20INTELLIGENCE%20SERVICE%20%28WWII%29%2C%20%20VOL.%202_0006.pdf
[Erişim Tarihi: 10.11.2020]

Ostruppen Military Blog
https://osttruppen.militaryblog.jp/c29223.html
[Erişim Tarihi: 15.08.2020]

Grupa Rekonstrukcji Historycznej Festung Breslau
http://www.festungbreslau.wroclaw.pl/main.php?target=turk)
[Erişim Tarihi: 13.06.2020]

Veli Kayyum Han ile yapılan 1990 yılına ait röportaj (5 Bölüm)
(I. Kısım) https://www.youtube.com/watch?v=ljq4ngH64wc&list=PLJ3cvcMVFLk-7vwIeFPobRBoOVE-rvXRK
(II. Kısım) https://www.youtube.com/watch?v=4KUUy-V-Yk0&list=PLJ3cvcMVFLk-7vwIeFPobRBoOVE-rvXRK&index=2
(III. Kısım) https://www.youtube.com/watch?v=FQ60Bnd2pKc&list=PLJ3cvcMVFLk-7vwIeFPobRBoOVE-rvXRK&index=3
(IV. Kısım) https://www.youtube.com/watch?v=xnb8ImJfGQM&list=PLJ3cvcMVFLk-7vwIeFPobRBoOVE-rvXRK&index=4
(V. Kısım) https://www.youtube.com/watch?v=Otoc7okm_tg&list=PLJ3cvcMVFLk-7vwIeFPobRBoOVE-rvXRK&index=5
[Erişim Tarihi: 15.08.2020]

Kitaplar ve Makaleler

2. Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar (1939-1944). (2003). ed. Ö. Andaç Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul.

Adams, Jefferson (2009). *Historical Dictionary of German Intelligence*, The Scarecrow Press, Lanham, Maryland.

Adolf Hitler. Reden, Schriften, Anordnungen: Februar 1925 bis Januar 1933, Die Wiedergründung der NSDAP Februar1925-Juni1926 (1992). c. I, der. Institut für Zeitgeschichte, K. G. Saur Verlag, Münih & Londra & New York & Paris.

Alexiev, Alex (1982). *Soviet Nationalities in German Wartime Strategy, 1941-1945*, The Rand Corporation, Santa Monica.

Alexiev, Alexander R. (1988). "Saldırıya Uğrayan Sovyet Ulusları: İkinci Dünya Savaşı'nın Getirdiği Tecrübe", *Stratejik Açıdan Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar*, ed. S. Enders Wimbush, çev. Yuluğ Tekin Kurat, Yeni Forum Yayınları, Ankara, s. 113-131.

Alman Dış İşleri Dairesi Belgeleri: Türkiye'deki Alman Politikası (1941-1943). (1977). çev. Levent Konyar, Havass Yayınları, İstanbul.

Alstadt, Audrey L. (1992). *The Azerbaijani Turks: Power and Identity under Russian Rule*, Hoover Institution Press, California.

Altaylı, Enver (2016). *Ruzi Nazar: CIA'nın Türk Casusu*, Doğan Kitap, İstanbul.

Altımışova, Zuhra (2016). "II. Dünya Savaşı'nda Kırgızistan", *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, yay. haz. Nesrin Sarıahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul, s. 161-175.

Anders, Władysław (1953). *Hitler's Defeat in Russia*, H. Regnery Company, Chicago.

Andican, Ahat (2003). *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Emre Yayınları, İstanbul.

Annaorazov, Jumadurdy (2012). "Turkmenistan During the Second World War", *The Journal of Slavic Military Studies*, 25/1, s. 53-64.

Arad, Yitzhak (1999). *Belzec, Sobibor, Treblinka: The Operation Reinhard Death Camps*, Indiana University Press, Bloomington.

Armaoğlu, Fahir (1958). "İkinci Dünya Harbinde Türkiye", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 13/2, s. 139-179.

Armaoğlu, Fahir (2020). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Kronik Kitap, İstanbul.

Ataöv, Türkkaya (1965). *Turkish Foreign Policy, 1939-1945*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara.

Aydın, Mustafa (2001). "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye (1939-1945)", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, c. I, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 399-476.

Babakurban, Ziyaeddin (1962). *Dış Türkler ve Türkistan Dâvası*, Doğan Güneş Yayınevi, İstanbul.

Bali, Rıfat N. (2007). "Ordu Komutanı Orgeneral Cemil Cahit Toydemir'in Almanya Gezisi: Hitler ile Görüşme", *Toplumsal Tarih*, 165, s. 38-42.

Bankier, David (2006). *Secret Intelligence and the Holocaust: Collected Essays from the Colloquium at the City University of New York Graduate Center*, Enigma Books, New York.

Barıt, Sevgi (2018). *Türkistanlı Veli Kayyum Han (1904-1993) Hayatı ve Fikirleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Bartov, Omer (1986). *The Eastern Front, 1941-45: German Troops and the Barbarisation of Warfare*, Palgrave Macmillan, New York.

Bartov, Omer (1992). *Hitler's Army: Soldiers, Nazis, and War in the Third Reich*, Oxford University Press, New York & Oxford.

Baur, Hans (1974). *Dünyanın Kaderi Benim Ellerimde İdi (Hitler'in Pilotunun Hatıraları)*, çev. Refik Özdek, Yağmur Yayınevi, İstanbul.

Bek, Aleksandr A. (2018). *Moskova Önlerinde: Volokolamsk Şosesi*, çev. Naime Yılmaer, Yordam Kitap, İstanbul.

Benn, David Wedgwood (2006). "On comparing Nazism and Stalinism", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs)*, 82/1, s. 189-194.

Berkhoff, Karel C. (2012). *Motherland in Danger: Soviet Propaganda During World War II*, Harvard University Press, Cambridge & Londra.

Bernwald, Zvonimir (2012). *Muslime in der Waffen-SS: Erinnerungen an die Bosnische Division Handžar (1943-1945)*, Ares Verlag, Graz.

Beyda, Oleg; Petrov, Igor (2018). "The Soviet Union", *Joining Hitler's Crusade: European Nations and the Invasion of the Soviet Union, 1941*, ed. David Stahel, Cambridge University Press, Cambridge, s. 369-425.

Birstein, Vadim J. (2013). *Smersh: Stalin's Secret Weapon*, Biteback Publishing, Londra.

Bishop, Chris (2015). *SS: Hitler's Foreign Divisions: Foreign Volunteers in the Waffen-SS, 1940-45*, Amber Books, Londra.

Bishop, Chris; Warner, Adam (2005). *German Insignia of World War II*, Grange Books, Rochester.

Bougarel, Xavier; Korb, Alexander; Petke, Stefan; Zaugg, Franziska (2017). "Muslim SS units in the Balkans and the Soviet Union", *The Waffen-SS: A European History*, ed. Jochen Böhler, Robert Gerwarth, Oxford University Press, Oxford, s. 252-283.

Böhler, Jochen; Gerwarth, Robert (2017). "Non-Germans in the Waffen-SS: An Introduction", *The Waffen-SS: A European History*, ed. Jochen Böhler, Robert Gerwarth, Oxford University Press, Oxford, s. 1-15.

Brandenberger, David (2011). *Propaganda State in Crisis: Soviet Ideology, Indoctrination, and Terror under Stalin, 1927-1941*, Yale University Press, New Haven & Londra.

Bräutigam, Otto (1954). *Überblick über die besetzten Ostgebiete während des 2. Weltkrieges*, Institut für Besatzungsfragen, Tübingen.

Buchbender, Ortwin (1978). *Das tönende Erz: Deutsche Propaganda gegen die Rote Armee im Zweiten Weltkrieg*, Seewald Verlag, Stuttgart.

Budnitskii, Oleg (2014). "The Great Patriotic War and Soviet Society: Defeatism, 1941-42", *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 15/4, s. 767-797.

Carell, Paul (1973). *Barbarossa Harekâtı 1941-1945. Alman Sovyet Savaşı*, c. I, çev. Hüsnü Erentok, Sinan Yayınları, İstanbul.

Carmack, Roberto J. (2014). "History and Hero-Making: Patriotic Narratives and the Sovietization of Kazakh Front-line Propaganda, 1941-1945", *Central Asian Survey*, 33/1, s. 95-112.

Caroe, Sir Olaf (t.y.). *Sovyet İmparatorluğu Sömürülen Milletler*, c. 2, çev: Zerhan Yüksel, Tercüman Yayınları, İstanbul.

Cihangir, Erol (1999). "Dr. Baymirza Hayit'in Hayat Hikâyesi", *Dr. Baymirza Hayit Armağanı*, haz. Rasim Ekşi, Erol Cihangir, Turan Kültür Vakfı & Hoca Ahmed Yesevî Vakfı, İstanbul, s. 27-104.

Conti, G. Maurizio; Cavalloni, Maurizio; Centenari, Alessandro (2009). *Deutsche Truppen in Italien. Band 2: La Repubblica Sociale Italiana - R.S.I. e la "Turkistan Division"*, Tipo Lito Farnese, Piacenza.

Cordier, Bruno De (2010). "The Fedayeen of the Reich: Muslims, Islam and Collaborationism During World War II", *China and Eurasia Forum Quarterly*, 8/1, s. 23-46.

Crane, Stephen Lee (1999). *Survivor from an Unknown War*, Diane Publishing, Upland.

Curran, Susan L.; Ponomareff, Dmitry (1982). *Managing the Ethnic Factor in the Russian and Soviet Armed Forces: An Historical Overview*, The Rand Corporation, Santa Monica.

Cwiklinski, Sebastian (2000). "Die Panturkismus-Politik der SS: Angehörige Sowjetischer Turkvölker als Objekte und Subjekte der SS-Politik", *Fremdeinsätze. Afrikaner und Asiaten in Europäischen Kriegen, 1914-1945*, ed. Gerhard Höpp, Brigitte Reinwald, Verlag Das Arabische Buch, Berlin, s. 149-166.

Cwiklinski, Sebastian (2002). *Wolgatataren im Deutschland des Zweiten Weltkriegs: Deutsche Ostpolitik und Tatarischer Nationalismus*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin.

Çağatay, Tahir (1959). *Türkistan Kurtuluş Hareketi ile İlgili Olaylardan Sahneler*, Yaş Türkistan Yayını, İstanbul.

Çelik, Latif (2015). *II. Dünya Savaşında Almanya Saflarında Savaşan "Türkistan Lejyon Ordusu"*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Çokayoğlu, Mustafa (2006). "Türkistan ve Buhara mı? Yoksa Doğrudan Doğruya Türkistan mı?", *"Yaş Türkistan"dan Seçilmiş Makaleler*, Ayaz-Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 135-136.

Dadabaev, Timur (2016). *Identity and Memory in Post-Soviet Central Asia: Uzbekistan's Soviet Past*, Routledge Taylor & Francis Group, Londra & New York.

Dağcı, Cengiz (1998). *Hatıralarda Cengiz Dağcı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Dağcı, Cengiz (2016). *Korkunç Yıllar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Dağcı, Cengiz (2016). *Yurdunu Kaybeden Adam*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Dallin, Alexander (1981). *German Rule in Russia, 1941-1945: A Study of Occupation Policies*, Palgrave, New York.

Der Untermensch (1942). haz. SS-Hauptamt/Schulungsamt, Nordland Verlag, Berlin.

Deringil, Selim (2015). *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Dossena, Paolo A. (2015). *Hitler's Turkestani Soldiers: A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*, Helion & Company, Solihull.

Dunn, Walter Scott (1994). *Hitler's Nemesis: The Red Army, 1930-1945*, Praeger, Westport, CT.

Edele, Mark (1999). "The World of the Soldier Hero according to Soviet Wartime Posters", *Jahrbücher Für Geschichte Osteuropas*, 47/1, s. 89-108.

Edele, Mark (2014). "Learning from the Enemy?: Entangling Histories of the German-Soviet War, 1941-1945", *Totalitarian Dictatorship: New Histories*, ed. Daniela Baratieri, Mark Edele, Giuseppe Finaldi, Routledge Taylor & Francis Group, New York & Londra, s. 190-211.

Edele, Mark (2017). *Stalin's Defectors: How Red Army Soldiers became Hitler's Collaborators, 1941-1945*, Oxford University Press, Oxford.

Elliott, Mark R. (1982). *Pawns of Yalta: Soviet Refugees and America's Role in Their Repatriation*, University of Illinois Press, Urbana & Chicago & Londra.

Enstad, Johannes Due (2018). *Soviet Russians under Nazi Occupation: Fragile Loyalties in World War II*, Cambridge University Press, Cambridge.

Epstein, Julius (1971). "Die Zwangsrepatriierung von antikommunistischen Kriegsgefangenen in die Sowjetunion", *Politische Studien*, 196, s. 149-156.

Erkilet, H. Emir (1943). *Şark Cebhesinde Gördüklerim*, Hilmi Kitabevi, İstanbul.

Erkman, Faris (1943). *En Büyük Tehlike: Millî Türk Dâvasına Aykırı Bir Cereyanın İçyüzü*, Ak-Ün Matbaası, İstanbul.

Erol, Mehmet Seyfettin; Amirbek, Aidarbek; Gürseler, Ceren (2016). "II. Dünya Savaşı ve Özbekistan", *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, yay. haz. Nesrin Sarıahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul, s. 177-199.

Erol, Mehmet Seyfettin; Gürseler, Ceren; Ydyrys, Kanat (2016). "II. Dünya Savaşı ve Türkmenistan", *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, yay. haz. Nesrin Sarıahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul, s. 201-219.

Ertürk, Cabbar (1956). *Anayurtta Unutulan Türklük*, Yeni Erciyes Yayınları, Kayseri.

Ertürk, Cabbar (2005). *Kızılordu'dan Kafkas Milli Lejyonuna Bir Türk'ün II. Dünya Harbi Hatıraları*, Turan Yayıncılık, İstanbul.

Ferrari, Tommaso (2016). "Per una cartografa delle zone libere in Emilia-Romagna", *Il paradosso dello Stato nello Stato. Realtà e rappresentazione delle zone libere partigiane in Emilia Romagna*, ed. Roberta Mira, Toni Rovatti, Bradypus Editore, Bologna, s. 57-72.

Fischer, Bernd J. (1999). *Albania at War, 1939-1945*, Purdue University Press, West Lafayette, Indiana.

Fischer, George (1951). "World War II: Vlasov and Hitler", *Russian Emigré Politics*, ed. George Fischer, Free Russia Fund, New York, s. 51-57.

Fischer, George (1952). *Soviet Opposition to Stalin: A Case Study in World War II*, Harvard University Press, Cambridge.

Florin, Moritz (2016). "Becoming Soviet through War: The Kyrgyz and the Great Fatherland War", *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 17/3, s. 495-516.

Förster, Jürgen (1998). "Operation Barbarossa as a War of Conquest and Annihilation", Germany and The Second World War, c. IV-The Attack on the Soviet Union, ed. Horst Boog, Jürgen Förster, Joachim Hoffmann, Ernst Klink, Rolf-Dieter Müller, Gerd R. Ueberschär, Clarendon Press, Oxford, s. 481-521.

Franzolin, João Arthur Ciciliato (2017). *Die Wehrmacht: Die Offizielle Illustrierte Propagandazeitschrift der Deutschen Wehrmacht für das In- und Ausland (1936-1944)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Europa-Universität Flensburg, Flensburg.

Für die Lebenden-der Toten gedenken. Ein internationales Gemeinschaftsprojekt zur Erforschung des Schicksals sowjetischer und deutscher Kriegsgefangener und Internierter (2003). Stiftung Sächsische Gedenkstätten, Dresden.

Gedenkbuch verstorbener Sowjetischer Kriegsgefangener. Friedhof Hammelburg Bayern (2002). Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e. V. Kassel.

Gehlen, Reinhard (1971). *Der Dienst: Erinnerungen 1942-1971*, v. Hase & Koehler Verlag, Mainz & Wiesbaden.

General Vlasov: Istoriya Predatelstva (2015). ed. A. N. Artizov, c. I-II, Rosspen (Rossiiskaia Politicheskaia Entciklopediia), Moskova.

Gerede, Hüsrev (1994). *Harp İçinde Almanya (1939-1942)*, ABC Ajansı Yayınları, İstanbul.

German Foreign Office Documents: German Policy in Turkey, 1941-1943 (1948). Foreign Languages Publishing House, Moskova.

Gilyazov, Iskander (2000). "Die Muslime Rußlands in Deutschland während der Weltkriege als Subjekte und Objekte der Großmachtpolitik", *Fremdeinsätze. Afrikaner und Asiaten in Europäischen Kriegen, 1914-1945*, ed. Gerhard Höpp, Brigitte Reinwald, Verlag Das Arabische Buch, Berlin, s. 143-148.

Gilyazov, Iskander (1996). "Pantyurkizm, Panturanizm i Germaniya", *Etnograficheskoe Obozrenie*, 2, s. 92-103.

Glasneck, Johannes (1976). *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, çev. Arif Gelen, Onur Yayınları, Ankara.

Goebbels, Joseph (1968). *Savaş Notları*, Millî Hareket Yayınları, İstanbul.

Gompert, David C.; Binnendijk, Hans; Lin, Bonny (2014). "Hitler's Decision to Invade the USSR, 1941", *Blinders, Blunders, and Wars: What America and China Can Learn*, RAND Corporation, Santa Monica, s. 81-92.

Gorinov, Mikhail M. (2000). "Muscovites Moods, 22 June 1941 to May 1942", *The People's War: Responses to World War II in the Soviet Union*, ed. Robert Thurston, Bernd Bonwetsch, University of Illinois Press, Urbana & Chicago, s. 108-134.

Gökalp, Ziya (1976). *Türkçülüğün Esasları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Götting, Hans H. (1990). *Die 2./N 236: Beiträge zur Geschichte der Funkkompanie der 162. Infanterie-Division (Turk) 1943-1945*, Röddensen.

Gruchmann, Lothar (1983). "Blutschutzgesetz und Justiz. Zu Entstehung und Auswirkung des Nürnberger Gesetzes vom 15. September 1935", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte (VfZ)*, 31/3, s. 418-442.

Guderian, Heinz (2017). *Bir Askerin Anıları*, çev. İhsan Gürkan, Kastaş Yayınevi, İstanbul.

Guides to German Records Microfilmed at Alexandria, Va, No: 68. Records of German Field Commands: Divisions (141st-187th), Part VIII (1974). National Archives and Records Service, Washington.

Günther, Hans F. K. (1939). *Rassenkunde des Deutschen Volkes*, J. F. Lehmans Verlag, Münih.

Günther, Hans F. K. (1970). *The Racial Elements of European History*, Kennikat Press, Port Washington, N.Y.

Gürsel, Halûk F. (1968). *Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri*, Ak Yayınları, İstanbul.

Haffner, Sebastian (2019). *Hitler Üzerine Notlar*, çev. Hulki Demirel, İletişim Yayınları, İstanbul.

Hale, Christopher (2003). *Himmler's Crusade: The Nazi Expedition to Find the Origins of the Aryan Race*, John Wiley and Sons, Hoboken, N.J.

Hale, Christopher (2011). *Hitler's Foreign Executioners: Europe's Dirty Secret*, The History Press, Stroud, Gloucestershire.

Hale, William (2013). *Turkish Foreign Policy since 1774*, Routledge Taylor & Francis Group, New York.

Handbook on USSR Military Forces, Chapter IV, Semi-Military Organizations. 15 March 1946 (1946). U. S. War Department, Washington, TM 30-430 IV-10.

Haritonow, Alexander; Müller, Klaus-Dieter (2010). "Die Gesamtzahl Sowjetischer Kriegsgefangener-Eine weiterhin ungelöste Frage", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte (VfZ)*, 58/3, s. 393-401.

Hart, Basil Liddell (2016). *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*, çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Hartmann, Christian (2009). *Wehrmacht im Ostkrieg: Front und Militärisches Hinterland 1941/42*, R. Oldenbourg Verlag, Münih.

Hartmann, Theodor (1970). *Wehrmacht Divisional Signs, 1938-1945*, Almark Publishing Co., Londra.

Hasenclever, Jörn (2010). *Wehrmacht und Besatzungspolitik in der Sowjetunion: Die Befehlshaber der rückwärtigen Heeresgebiete 1941-1943*, Ferdinand Schoeningh, Paderborn.

Hastings, Stephen (1994). *The Drums of Memory: An Autobiography*, Leo Cooper, Londra.

Hayit, Baymirza (1987). *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslâmın Bazı Meseleleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

Hayit, Baymirza (2004). *Milli Türkistan Hürriyet Dâvası: "Milli Türkistan" Mecmuasında Bildirilgan Fikirler*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Heilbrunn, Otto (1957). *The Soviet Secret Services*, George Allen & Unwin Ltd., Londra.

Heimbach, Marfa (2001). *Die Entwicklung der Islamischen Gemeinschaft in Deutschland seit 1961*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin.

Heine, Peter (2000). "Die Mullah-Kurse der Waffen-SS", *Fremdeinsätze. Afrikaner und Asiaten in Europäischen Kriegen, 1914-1945*, ed. Gerhard Höpp, Brigitte Reinwald, Verlag Das Arabische Buch, Berlin, s. 181-188.

Hıdıraliyev, Darhan (2001). *Mustafa Çokay, Hayatı, Faaliyetleri ve Fikirleri*, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara.

Hills, Denis Cecil (1975). *The White Pumpkin*, Allen & Unwin, Londra.

Himmler, Heinrich (1974). *Geheimreden 1933 bis 1945 und andere Ansprachen*, Propyläen Verlag, Frankfurt.

Hitler Kitabı: Hitler'in İki Özel Yaverinin Sorgulanmasıyla Stalin İçin Hazırlanan Gizli Dosya (2015). ed. Henrik Eberle, Matthias Uhl, çev. Mustafa Tüzel, NTV Yayınları, İstanbul.

Hitler, Adolf (1943). *Mein Kampf*, Zentralverlag der NSDAP-Franz Eher Verlag, Münih.

Hitler's Table Talks, 1941-1944: His Private Conversations (2000). ed. Hugh R. Trevor-Roper, Enigma Books, New York.

Hitlerin Türk Dostları: II. Dünya Savaşındaki Gizli Belgeler ve Yazışmalar (2006). der. Mehmet Ali Yalçın, Düş Yayınları, İstanbul.

Hitlers Politisches Testament: Die Bormann Diktate vom Februar und April 1945; mit einem Essay von Hugh R. Trevor-Roper und einem Nachwort von André François-Poncet (1981). Albrecht Knaus Verlag, Hamburg.

Hoffmann, Hilmar (1996). *The Triumph of Propaganda: Film and National Socialism, 1933-1945*, Berghahn Books, Providence & Oxford.

Hoffmann, Joachim (1981). *Die Ostlegionen, 1941-1943: Turkotataren, Kaukasier und Wolgafinnen im deutschen Heer*, Verlag Rombach, Freiburg.

Hoffmann, Joachim (1991). *Kaukasien 1942/43: Das Deutsche Heer und die Orientvölker der Sowjetunion*, Rombach Verlag, Freiburg.

Hoffmann, Joachim (1998). "The Conduct of The War Through Soviet Eyes", *Germany and The Second World War*, c. IV-The Attack on the Soviet Union, ed. Horst Boog, Jürgen Förster, Joachim Hoffmann, Ernst Klink, Rolf-Dieter Müller, Gerd R. Ueberschär, Clarendon Press, Oxford, s. 833-940.

Hoffmann, Peter (2003). *Stauffenberg: A Family History, 1905-1944*, McGill-Queen's University Press, Montreal.

Homze, Edward L. (1967). *Foreign Labor in Nazi Germany*, Princeton University Press, Princeton, NJ.

Hostler, Charles W. (1958). "The Turks and Soviet Central Asia", *Middle East Journal*, 12/3, s. 261-269.

Hostler, Charles Warren (1976). *Türkler ve Sovyetler: Türklerin Bugünün Dünyasında Tarihsel Durumu ve Politik Önemi*, çev. Mithat San, Şanal Matbaası, Ankara.

Howell, Edgar M. (1956). *The Soviet Partisan Movement, 1941-1944*, U.S. Department of the Army, Washington.

Humburg, Martin (1998). *Das Gesicht des Krieges: Feldpostbriefe von Wehrmachtssoldaten aus der Sowjetunion, 1941-1944*, Westdeutscher Verlag, Opladen & Wiesbaden.

Hürter, Johannes (2007). *Hitlers Heerführer: Die Deutschen Oberbefehlshaber im Krieg Gegen die Sowjetunion, 1941/42*, R. Oldenbourg Verlag, Münih.

İkram Han, Hüseyin (1999). *Bir Türkistanlının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları*, Bedir Yayınevi, İstanbul.

İlter, Zeki (2003). *Bir Ömür Boyu Askerlik (1919-1972)*, Kastaş Yayınları, İstanbul.

Jacobsen, Hans-Adolf (1989). *1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı*, çev. İbrahim Ulus, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

Jarausch, Konrad H. (2011). *Reluctant Accomplice: A Wehrmacht Soldier's Letters from the Eastern Front*, Princeton University Press, Princeton & Oxford.

Johnson, Ian (2010). *A Mosque in Munich: Nazis, the CIA, and the Muslim Brotherhood in the West*, Houghton Mifflin Harcourt, Boston & New York.

Jukov, Georgiy K. (2002). *Kitle Savaşının Ustası Mareşal Jukov*, çev. İhsan Gürkan, Kastaş Yayınevi, İstanbul.

Karatay, Neşe Sarısoy (2011). *Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasında Türkler*, Sinemis Yayınları, Ankara.

Kasimov, Erkin (2010). *TEMA: Turkestanskiye Voyennoplenniye vo Vremya Vtoroy Mirovoy Voyni*, Andizhanskiy Gosudarstvenniy Universitet, Andican.

Kay, Alex J. (2006). *Exploitation, Resettlement, Mass Murder: Political and Economic Planning for German Occupation Policy in the Soviet Union, 1940-1941*, Berghahn Books, New York & Oxford.

Kay, Alex J.; Stahel, David (2018). "Reconceiving Criminality in the German Army on the Eastern Front, 1941-1942", *Mass Violence in Nazi-occupied Europe*, ed. Alex J. Kay, David Stahel, Indiana University Press, Indiana, s. 173-194.

Keller, Rolf (2005). "Das Deutsch-Russische Forschungsprojekt: Sowjetische Kriegsgefangene, 1941-1945. Ziele, Inhalte, erste Ergebnisse", *Kriegsgefangene des II. Weltkrieges: Gefangennahme-Lagerleben-Rückkehr*, ed. Günter Bischof, Stefan Karner, Barbara Stelzl-Marx, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, Münih, s. 459-474.

Kellmann, Klaus (2019). *Dimensionen der Mittäterschaft: Die europäische Kollaboration mit dem Dritten Reich*, Böhlau Verlag, Viyana.

Kellogg, Michael (2005). *The Russian roots of Nazism: white émigrés and the making of National Socialism, 1917-1945*, Cambridge University Press, Cambridge.

Kern, Erich (1949). *Büyük Sarhoşluk: 1941-1945 Alman-Rus Seferi*, çev. Şevket Dilmaç, İnkılâp Kitabevi, Ankara.

Kershaw, Ian (2009). *Hitler 1936-1945: Nemesis*, çev. Yavuz Alogan, İthaki Yayınları, İstanbul.

Kesselring, Albert (1954). *Kesselring: A Soldier's Record*, William Morrow & Company, New York.

Khalid, Adeeb (2007). *Islam after Communism: Religion and Politics in Central Asia*, University of California Press, Berkeley & Los Angeles & Londra.

Kılıç, Sezen (2010). *Türk Basını'nda Hitler Almanya'sı (1933-1945)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

Kirschenbaum, Lisa A. (2000). "Our City, Our Hearths, Our Families: Local Loyalties and Private Life in Soviet World War II Propaganda", *Slavic Review*, 59/4, s. 825-847.

Kleines Wörterbuch für den Gefechtsdienst Deutsch-Turkestanisch (1943). Gedruckt in der Reichsdruckerei, Berlin.

Koch, H. W. (1983). "Hitler's Programme and the Genesis of Operation Barbarossa", *The Historical Journal*, 26/4, s. 891-920.

Koçak, Cemil (2007). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, c. 2, İletişim Yayınları, İstanbul.

Koçar, Abdülhamit (2010). *Esaretten Hürriyete Bir Türkistanlının Hatıraları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

Koçar, Çağatay (2006). "İki Ateş Arasında Türkistan Lejyonu", *Tarih ve Düşünce*, 67, s. 33-41.

Koenen, Gerd (2005). *Der Russland-Komplex: Die Deutschen und Der Osten, 1900-1945*, C.H. Beck Verlag, Münih.

Kopanski, Ataullah Bogdan (1995). *Sabres of Two Easts: An Untold History of Muslims in Eastern Europe, Their Friends and Foes*, Institute of Policy Studies, Islamabad.

Kopp, Volker (2008). *Besetzt: Sowjetische Besatzungspolitik in Deutschland*, be.bra Verlag, Berlin.

Korkmazcan, Nezihe Selcen (2018). *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Krieger, Viktor (2006). "Patriots or Traitors? The Soviet Government and the German Russians After the Attack on the USSR by National Socialist Germany", *Russian-German Special Relations in the Twentieth Century: A Closed Chapter?*, ed. Karl Schlögel, Berg Publishers, Oxford & New York, s. 133-163.

Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtsführungsstab) 1940-1945 (1965). c. I, ed. Percy Ernst Schramm, Bernard & Graefe Verlag Für Wehrwesen, Frankfurt am Main.

Kuhlmann-Smirnov, Anne (2005). *Stiller als Wasser, tiefer als Gras: zur Migrationsgeschichte der russischen Displaced Persons in Deutschland nach dem Zweiten Weltkrieg*, Forschungsstelle Osteuropa an der Universität Bremen, Bremen.

Landau, Jacob M. (1999). *Pantürkizm*, çev. Mesut Akın, Sarmal Yayınevi, İstanbul.

Law Reports of Trials of War Criminals (1949). haz. United Nations War Crimes Commission, c. XII, The German High Command Trial, Published for the United Nations War Crimes Commission by His Majesty's Stationery Office, Londra.

Lein, Cornelia (2017). *Turkestanische Visionen und die Mullahschule Dresden*, GRIN Verlag, Norderstedt.

Linz, Susan J. (1984). *World War II and Soviet Economic Growth, 1940-1953*, Bureau of Economic and Business Research (BEBR), Illinois.

Littlejohn, David (1987). *Foreign Legions of the Third Reich: Poland, the Ukraine, Bulgaria, Romania, free India, Estonia, Latvia, Lithuania, Finland and Russia*, c. 4, James Bender Publishing, San Jose.

Longerich, Peter (1987). *Propagandisten im Krieg: Die Presseabteilung des Auswärtigen Amtes unter Ribbentrop*, R. Oldenbourg Verlag, Münih.

Longerich, Peter (2012). *Heinrich Himmler*, Oxford University Press, New York.

Lumans, Valdis O. (1993). *Himmler's Auxiliaries: The Volksdeutsche Mittelstelle and the German National Minorities of Europe, 1933-1945*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill & Londra.

Lumsden, Robin (2001). *Medals and Decorations of Hitler's Germany*, Airlife Publishing Ltd, Shrewsbury.

MacKenzie, Simon P. (1994). "The Treatment of Prisoners of War in World War II", *The Journal of Modern History*, 66/3, s. 487-520.

Macksey, Kenneth John (2017). *II. Dünya Savaşı'nda Askeri Hatalar*, çev. M. Tanju Akad, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Manstein, Erich von (1962). *Kaybedilen Zaferler*, K. K. K. İstanbul Askerî Basımevi, İstanbul.

Mariani, Ermanno (2006). *Piacenza Liberata*, Edizioni Pontegobbo, Bobbio.

Mattar, Philip (1988). *The Mufti of Jerusalem: Al-Hajj Amin al-Husayni and the Palestinian National Movement*, Columbia University Press, New York.

Mazower, Mark (2014). *Hitler İmparatorluğu: İşgal Avrupa'sında Nazi Yönetimi*, çev. Yavuz Alogan, Alfa Tarih, İstanbul.

McNab, Chris (2016). *Hitler'in Ordusu: Nazi Savaş Makinesinin Tarihi (1939-1945)*, çev. Okan Doğan, Timaş Yayınları, İstanbul.

McNab, Chris (2019). *SS Teşkilatı: Hitler'in Elit Ordusu (1939-1945)*, çev. Barbaros Uzunköprü, Timaş Yayınları, İstanbul.

Mendikulova, Gulnara; Nadezhuk, Evgeniya; Akatayeva, Aliya (2019). "New Documents on Kazakhs in the European Resistance Movements During World War II", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, 15/29, s. 205-226.

Mineau, André (2012). *SS Thinking and the Holocaust*, Rodopi, Amsterdam & New York.

Mitcham, Samuel W. (1985). *Hitler's Legions: The German Army Order of Battle, World War II*, Stein and Day Publishers, New York.

Mitcham, Samuel W. (2007). *German Order of Battle: 1st-290th Infantry Divisions in World War II*, Stackpole Books, Mechanicsburg, PA.

Molotov, Vyacheslav Mikhaylovich (1942). *The Molotov Paper on Nazi Atrocities*, The American Council on Soviet Relations, New York.

Molotov, Vyacheslav Mikhaylovich (1942). *We shall not forgive! The Horrors of the German Invasion in Documents and Photographs*, Foreign Languages Publishing House, Moskova.

Motadel, David (2015). *İslam ve Naziler*, çev. Ahmet Fethi Yıldırım, Alfa Yayınları, İstanbul.

Möckelmann, Reiner (2019). *Franz von Papen: Hitler'in Türkiye Büyükelçisi*, çev. Selma Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul.

Mulligan, Timothy (1988). *The Politics of Illusion and Empire: German Occupation Policy in the Soviet Union, 1942-1943*, Praeger, New York.

Muñoz, Antonio J. (2001). *The East Came West: Muslim, Hindu and Buddhist Volunteers in the German Armed Forces, 1941-1945*, Axis Europa Books, Bayside.

Muñoz, Antonio J. (2007). *Hitler's Muslims: Muslim Volunteers in Hitler's Armies, 1941-1945*, Europa Books, Bayside.

Muñoz, Antonio J. (2009). *Army Group South: Rear Area Security and the Holocaust, 1941-1943*, Academic Publishing Group, New York.

Murphy, David Thomas (2014). "Hitler's Geostrategist?: The Myth of Karl Haushofer and the Institut für Geopolitik", *The Historian*, 76/1, s. 1-25.

Musagalieva, Araylım (2016). "II. Dünya Savaşı'nda Kazaklar ve Kazakistan", *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, yay. haz. Nesrin Sarıahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul, s. 139-159.

Mühlen, Patrik von zur (1984). *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında: İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halklarının Milliyetçiliği*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Mavi Yayınlar, Ankara.

Müller, Rolf-Dieter (1998). "The Failure of The Economic Blitzkrieg Strategy", *Germany and The Second World War*, c. IV-The Attack on the Soviet Union, ed. Horst Boog, Jürgen Förster, Joachim Hoffmann, Ernst Klink, Rolf-Dieter Müller, Gerd R. Ueberschär, Clarendon Press, Oxford, s. 1081-1188.

Müller, Rolf-Dieter (2012). *The Unknown Eastern Front: The Wehrmacht and Hitler's Foreign Soldiers*, I. B. Tauris, Londra & New York.

Müller, Rolf-Dieter (2017). *Reinhard Gehlen. Geheimdienstchef im Hintergrund der Bonner Republik: Die Biografie (Band 1: 1902-1950)*, Ch. Links Verlag, Berlin.

Nazi Conspiracy and Aggression (NCA). (1946). c. I-III-IV-VII, United States Government Printing Office, Washington.

Nazi Conspiracy And Aggression (NCA). (1947). Supplement A, United States Government Printing Office, Washington.

Neitzel, Sönke; Welzer, Harald (2012). *Soldaten: On Fighting, Killing and Dying. The Secret World War II Transcripts of German POWs*, Alfred A. Knopf, New York.

Neulen, Hans Werner (1992). *An Deutscher Seite: Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS*, Universitas Verlag, Münih.

Newland, Samuel J. (1991). *Cossacks in the German Army 1941-1945*, Frank Cass, Londra.

Nove, Alec (1992). *An Economic History of the USSR, 1917-1991*, Penguin Books, Londra.

O'Connor, Steven; Gutmann, Martin (2016). "Under a Foreign Flag: Integrating Foreign Units and Personnel in the British and German Armed Forces, 1940-1945", *Journal of Modern European History*, 14/3, s. 321-341.

Oğuz, Burhan (2007). *Yüzyıllar Boyunca Alman Gerçeği ve Türkler*, Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, İstanbul.

Osterloh, Jörg (1996). *Sowjetische Kriegsgefangene 1941-1945 im Spiegel Nationaler und Internationaler Untersuchungen: Forschungsüberblick und Bibliographie*, Hannah-Arendt-Institut für Totalitarismusforschung, Dresden.

Otto, Reinhard; Keller, Rolf; Nagel, Jens (2008). "Sowjetische Kriegsgefangene in Deutschem Gewahrsam 1941-1945. Zahlen und Dimensionen", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte (VfZ)*, 56/4, s. 557-602.

Önder, Zehra (2010). *II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, çev. Leyla Uslu, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Özay, Ahmet (2011). "Son Türkistanlı Veli Kayyum Han", *Turán-İlim ve Medeniyet Dergisi*, 13, s. IX-XIV.

Özcan, Ömer (2003). "Millî Türkistan Birlik Komitesinin 1. Kongresi", *21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği-Muzaffer Özdağ'a Armağan*, I. Cilt, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, s. 107-116.

Özdoğan, Günay Göksu (2015). *Turan'dan Bozkurt'a: Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)*, çev. İsmail Kaplan, İletişim Yayınları, İstanbul.

Özgüldür, Yavuz (1993). *Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

Papen, Franz von (1952). *Memoirs*, André Deutsch, Londra.

Parrish, Michael (1996). *The Lesser Terror: Soviet State Security, 1939-1953*, Praeger, Westport, CT.

Pfeifer, Justin T. (2014). *The Soviet Union through German Eyes: Wehrmacht Identity, Nazi Propaganda, and the Eastern Front War, 1941-1945*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), The University of Toledo, Toledo.

Pinkus, Oscar (2005). *The War Aims and Strategies of Adolf Hitler*, McFarland & Company, Jefferson, N.C.

Pleshakov, Constantine (2005). *Stalin's Folly: The Tragic First Ten Days of World War II on the Eastern Front*, Houghton Mifflin Company, Boston & New York.

Pohl, Dieter (2009). *Die Herrschaft der Wehrmacht: Deutsche Militärbesatzung und einheimische Bevölkerung in der Sowjetunion 1941-1944*, R. Oldenbourg Verlag, Münih.

Pohl, Michaela (2002). "It Cannot Be that Our Graves Will Be Here: The Survival of Chechen and Ingush Deportees in Kazakhstan, 1944-1957", *Journal of Genocide Research*, 4/3, s. 401-430.

Ramazan, Musa (1997). *Bir Kafkas Göçmeninin Anıları*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul.

Ready, J. Lee (1987). *The Forgotten Axis: Germany's Partners and Foreign Volunteers in World War II*, McFarland & Company, Jefferson, N. C.

Reese, Roger R. (2000). *The Soviet Military Experience: A History of the Soviet Army, 1917-1991*, Routledge Taylor & Francis Group, Londra & New York.

Reese, Roger R. (2007). "Motivations to Serve: The Soviet Soldier in the Second World War", *The Journal of Slavic Military Studies*, 20/2, s. 263-282.

Reitlinger, Gerald (1960). *The House Built on Sand: The Conflicts of German Policy in Russia, 1939-1945*, Weidenfeld & Nicolson, Londra.

Rich, Norman (1992). *Hitler's War Aims: Ideology, the Nazi State, and the Course of Expansion*, W. W. Norton & Company, New York & Londra.

Rikmenspoel, Marc J. (2004). *Waffen-SS Encyclopedia*, The Aberjona Press, Bedford.

Rollin, Michael William (1968). *Third Reich's Relations with the Turkish Republic 1933-1944*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), University of Montana, Montana, Missoula.

Rosenberg, Alfred (1949). *Memoirs of Alfred Rosenberg*, Ziff-Davis Publishing Company, Chicago & New York.

Rotarmisten in Deutscher Hand. Dokumente zu Gefangenschaft, Repatriierung und Rehabilitierung Sowjetischer Soldaten des Zweiten Weltkrieges (2012). ed. Rüdiger Overmans, Andreas Hilger, Pavel Polian, Schöningh Verlag, Paderborn & Münih & Viyana.

Rutkiewicz, Jan (1995). "Legion Turkiestański w Wehrmachcie, 1942-1945", *Archeologia Wojskowa*, 1/6, s. 4-9.

Rywkin, Michael (1975). *Asya'daki Rusya*, çev. Behzat Tanç, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

Sadıkova, Bahıt (2002). *Istoriya Turkestanskogo Legiona v Dokumentah*, Kaynar, Almatı.

Sadykov, Nuraddin (2016). "Milli Turkistan Journal's Ideological Approach", *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 7/1, s. 86-90.

Sakal, Halil Burak (2013). *Başka Bir Dünya Savaşı: İkinci Dünya Savaşı Sırasında Almanya Tarafında Savaşan Türkistanlılar, 1941-1945*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Saray, Mehmet (2014). *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Schechter, Brandon (2012). "The People's Instructions: Indigenizing The Great Patriotic War Among Non-Russians", *Ab Imperio*, 3, s. 109-133.

Schellenberg, Walter (1971). *Hitler's Secret Service: Memoirs of Walter Schellenberg*, Pyramid Books, New York.

Schmuhl, Hans-Walter (1999). "Vergessene Opfer Die Wehrmacht und die Massenmorde an psychisch Kranken, geistig Behinderten und Zigeunern", *Wehrmacht und Vernichtungspolitik: Militär im Nationalsozialistischen System*, ed. Karl Heinrich Pohl, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, s. 115-139.

Schulte, Theo J. (1989). *The German Army and Nazi Policies in Occupied Russia*, Berg Publishers, Oxford.

Seidler, Franz Wilhelm (1999). *Die Kollaboration 1939-1945: Zeitgeschichtliche Dokumentation in Biographien*, Herbig, Münih.

Senger und Etterlin, Frido von (1963). *Neither Fear Nor Hope: The Wartime Career of General Frido Von Senger und Etterlin, Defender of Cassino*, Macdonald, Londra.

Seydi, Süleyman (2006). *Zor Yıllar 1939-1945: 2. Dünya Savaşı'nda Türkiye'de İngiliz-Alman Propaganda ve İstihbarat Savaşı*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.

Shaw, Charles David (2015). *Making Ivan-Uzbek: War, Friendship of the Peoples, and the Creation of Soviet Uzbekistan, 1941-1945*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), University of California, Berkeley.

Shepherd, Ben (2004). *War in the Wild East: The German Army and Soviet Partisans*, Harvard University Press, Cambridge & Londra.

Shin, Boram (2015). "Red Army Propaganda for Uzbek Soldiers and Localised Soviet Internationalism During World War II", *The Soviet and Post-Soviet Review*, 42/1, s. 39-63.

Shirer, William (1970). *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü*, c. I-II-III, çev. Rasih Güran, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul.

Singer, Kurt (1972). *İkinci Dünya Harbinde Casuslar ve Hainler*, çev. Cemil Cahit Cem, Baskan Yayınları, İstanbul.

Smith, Woodruff D. (1986). *The Ideological Origins of Nazi Imperialism*, Oxford University Press, New York & Oxford.

Sokolov, Boris Vadimovich (1996). "The Cost of War: Human Losses for the USSR and Germany, 1939-1945", *The Journal of Slavic Military Studies*, 9/1, s. 152-193.

Sovyet Ordusu, Sovyet Savaş Tarihi, Askerlik Bilimi-Doktrini-Sanatı-Stratejisi (1978). ed. S. S. Lototski, çev. Nahit Tören, Sorun Yayınları, İstanbul.

Soujetische und Deutsche Kriegsgefangene in den Jahren des Zweiten Weltkrieges, (2004). Stiftung Sächsische Gedenkstätten, Dresden & Minsk.

Speer, Albert (1970). *Inside the Third Reich*, The Macmillan Company, New York.

Stahel, David (2009). *Operation Barbarossa and Germany's Defeat in the East*, Cambridge University Press, Cambridge.

Stemenko, Sergey Matveeviç (2006). *İkinci Dünya Harbi'nde Rus Genelkurmay Başkanlığı Karargâhı*, Kastaş Yayınevi, İstanbul.

Stenzel, Thilo (1998). *Das Rußlandbild des kleinen Mannes: Gesellschaftliche Prägung und Fremdwahrnehmung in Feldpostbriefen aus dem Ostfeldzug (1941-1944/45)*, Osteuropa-Institut München, Münih.

Stephan, Robert W. (2004). *Stalin's Secret War: Soviet Counterintelligence against the Nazis, 1941-1945*, University Press of Kansas, Kansas.

Stolfi, R. H. S. (1992). *Hitler's Panzers East: World War II Reinterpreted*, University of Oklahoma Press, Norman.

Stone, Norman (2019). *İkinci Dünya Savaşı*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, Ketebe Yayınları, İstanbul.

Streim, Alfred (1981). *Die Behandlung Sowjetischer Kriegsgefangener im Fall Barbarossa*, C.F. Müller, Heidelberg & Karlsruhe.

Streit, Christian (1997). *Keine Kameraden: Die Wehrmacht und die Sowjetischen Kriegsgefangenen 1941-1945*, J.H.W. Dietz, Bonn.

Suvorov, Viktor (1982). *Inside the Soviet Army*, Macmillan Publishing Co. Inc., New York.

Temir, Ahmet (1998). *60 Yıl Almanya (1936-1996) Bir Yabancının Gözü ile Geziler-Araştırmalar-Hatıralar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Tessin, Georg (1973). *Verbände und Truppen der Deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939-1945*, Siebenter Band: Die Landstreitkräfte 131-200, Biblio Verlag, Osnabrück.

Tessin, Georg (1977). *Verbände und Truppen der Deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939-194*, Erster Band: Die Waffengattungen-Gesamtübersicht, Biblio Verlag, Osnabrück.

The Collected Essays, Journalism and Letters of George Orwell: In Front of Your Nose, 1945-1950 (1968). ed. Sonia Orwell, Ian Angus, Secker & Warburg, Londra.

The Memoirs of Field-Marshal Keitel (2010). haz. Walter Görlitz, Focal Point Publications, Windsor.

The Secret Conferences of Dr. Goebbels: The Nazi Propaganda War, 1939-43 (1970). haz. Willi A. Boelcke, E.P. Dutton, New York.

Thomas, David (1987). "Foreign Armies East and German Military Intelligence in Russia 1941-45", *Journal of Contemporary History*, 22/2, s. 261-301.

Thomas, Nigel (2020). *Hitler's Eastern Legions, 1942-45*, Bloomsbury Publishing, Oxford.

Thorwald, Jürgen (1952). *Wen sie verderben Wollen: Bericht des grossen Verrats*, Steingrüben Verlag, Stuttgart.

Thorwald, Jürgen (1975). *The Illusion: Soviet Soldiers in Hitler's Army*, Harcourt, Brace & Jovanovich, New York.

Tolstoy, Nikolai (2013). *Victims of Yalta: The Secret Betrayal of the Allies, 1944-1947*, Open Road Media, New York.

Tomas, Nigel; Jurado, Carlos Caballero (1992). *Wehrmacht Auxiliary Forces*, Osprey Publishing, Oxford.

Torma, Franziska (2011). *Turkestan-Expeditionen. Zur Kulturgeschichte Deutscher Forschungsreisen nach Mittelasien (1890-1930)*, Transcript Verlag, Bielefeld.

Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, 14 November 1945-1 October 1946. (1948). c. XXII-XXVII, International Military Tribunal, Nuremberg.

Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, 14 November 1945-1 October 1946. (1949). c. XXXVIII-XXXIX, International Military Tribunal, Nuremberg.

Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, 14 November 1945-1 October 1946. (1947). c. XXVI, International Military Tribunal, Nuremberg.

Trials of War Criminals Before the Nuernberg Military Tribunals Under Control Council Law No. 10. (October 1946-April 1949). (1952). c. XIII-VIII, US Government Printing Office, Washington.

Trials of War Criminals Before the Nuernberg Military Tribunals Under Control Council Law No. 10. (October 1946-April 1949). (1952). c. XIII, US Government Printing Office, Washington (Doküman No: NO-1880).

Trials of War Criminals Before the Nuernberg Military Tribunals Under Control Council Law No. 10. (October 1946-April 1949). (1952). c. VIII, US Government Printing Office, Washington (Doküman No: NI-13551).

Trigg, Jonathan (2008). *Hitler's Jihadis: Muslim Volunteers of the SS (Hitler's Legions)*, The History Press, Brimscombe Port.

Turkestan: Wehrgeographischer Überblick. (1943). hg. von Deutsche Feldpost, Berlin.

Türkistanî, Zuhriddin Mirza Abid (2013). *Türkistan İstiklâl Yolunda Hicret Yılları*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul.

Tüzün, Süleyman (2005). *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Dış Türkler Tartışmaları (1939-1945)*, Fakülte Kitabevi, Isparta.

Umbreit, Hans (2003). "German Rule in the Occupied Territories, 1942-1945", *Germany and The Second World War*, c. 5/II-Organization and Mobilization in the German Sphere of Power: War Administration, Economy, and Manpower Resources, 1942-1944/5, ed. Bernhard R. Kroener, Rolf-Dieter Müller, Hans Umbreit, Clarendon Press, Oxford, s. 5-291.

Uziel, Daniel (2010). "Propaganda, Kriegsberichterstattung und die Wehrmacht. Stellenwert und Funktion der Propagandatruppen im NS-Staat", *Die Kamera als Waffe: Propagandabilder des Zweiten Weltkrieges*, ed. Rainer Rother, Judith Prokasky, Edition Text+Kritik, Münih, s. 13-36.

Uzunel, Nurgül (2012). *Avrupa Muhaceretindeki Türkistan Basını: Milli Türkistan Dergisi (1942-1975)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Ülküsal, Müstecip (1976). *İkinci Dünya Savaşında 1941-1942 Berlin Hâtıraları ve Kırım'ın Kurtuluş Dâvası*, Emel Yayını, İstanbul.

Ülküsal, Müstecip (1999). *Kırım Yolunda Bir Ömür: Hatıralar*, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, Ankara.

Koningsveld, Pieter Sjoerd van (2008). "The Training of Imams by the Third Reich", *The Study of Religion and the Training of Muslim Clergy in Europe: Academic and Religious Freedom in the 21st Century*, ed. Willem B. Drees, Pieter Sjoerd van Koningsveld, Leiden University Press, Leiden, s. 333-368.

Warlimont, Walter (1991). *Inside Hitler's Headquarters 1939-1945*, Presidio Press, Novato, California.

Wedrac, Stefan (2014). "Lo scioglimento della Dieta provinciale di Trieste nel 1915", *Qualestoria. Rivista di storia contemporanea*, 42/1-2, s. 187-203.

Wegner, Bernd (2010). *Hitlers Politische Soldaten: Die Waffen-SS, 1933-1945*, Ferdinand Schöningh Verlag, Paderborn.

Weinberg, Gerhard L. (1980). *The Foreign Policy of Hitler's Germany: Starting World War II, 1937-1939*, Humanities Press, New Jersey.

Weinberg, Gerhard L. (1995). *Germany, Hitler, and World War II: Essays in Modern German And World History*, Cambridge University Press, Cambridge.

Weingartner, James (1996). "War against Subhumans: Comparisons between the German War against the Soviet Union and the American War against Japan, 1941-1945." *The Historian*, 58/3, s. 557-573.

Weisband, Edward (1974). *İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası*, çev. M. Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, İstanbul.

Welch, David (2002). *The Third Reich: Politics and Propaganda*, Routledge Taylor & Francis Group, New York & Londra.

Werth, Alexander (1965). *Russland im Krieg, 1941-1945*, Buchclub Ex Libris, Zürih.

Wezel, Katja (2016). *Geschichte als Politikum: Lettland und die Aufarbeitung nach der Diktatur*, Berliner Wissenschafts-Verlag, Berlin.

Williamson, Gordon (2002). *German Security and Police Soldier 1939-45*, Osprey Publishing, Londra.

Wittman, Robert K.; Kinney, David (2018). *Şeytan'ın Günlüğü: Alfred Rosenberg ve Üçüncü Reich'ın Çalınan Sırları*, çev. Mert Doğruer, Epsilon Yayınevi, İstanbul.

Yesmagambetov, Köşim (2015). *Mustafa Çokay: Türkistan Bağımsızlık Mücadelesine Adanmış Bir Ömür*, çev. Vecihi Sefa Fuat Hekimoğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Yilmaz, Harun (2012). "History Writing as Agitation and Propaganda: The Kazakh History Book of 1943", *Central Asian Survey*, 31/4, s. 409-423.

Zaloga, Steven J. (1984). *The Red Army of the Great Patriotic War 1941-45*, Osprey Publishing, Oxford.

Zeithain: Gedenkbuch Sowjetischer Kriegsgefangener (2005). c. I-II, Stiftung Sächsische Gedenkstätten & Volksbuch Deutsche Kriegsgräberfürsorge, Dresden.

Zhanbosynova, Albina (2019). "Turkestan Legions of the Third Reich: Recruitment Mechanism And Application System (based on regional archival materials)", *Otan Tarïxi Ğılımï Jwrnal*, 1/85, s. 116-133.

Zuehlke, Mark (2006). *The Gothic Line: Canada's Month of Hell in World War II Italy*, Douglas & McIntyre, Vancouver.

EKLER

Ek 1: Alman saflarına katılan Gönüllü Lejyonerlerin yemin metni:

"Ich schwöre bei Gott diesen heiligen Eid, daß ich im Kampf gegen den Bolschewismus dem obersten Befehlshaber der deutschen Wehrmacht, Adolf Hitler, unbedingten Gehorsam leisten und als tapferer Soldat bereit sein will, jederzeit für diesen Eid mein Leben einzusetzen."

"Bolşevizme karşı mücadelede Alman Silahlı Kuvvetlerinin en yüksek komutanı Adolf Hitler'e itaat edeceğime ve cesur bir asker olarak her an canımı bu yemin için vermeye hazır olacağıma dair Tanrı'ya yemin ederim."[1]

1 H. W. Neulen, *An Deutscher Seite: Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS*, s. 395; Katja Wezel, *Geschichte als Politikum: Lettland und die Aufarbeitung nach der Diktatur*, Berlin 2016, s. 241.

Ek 2: Sürgündeki Türkistan Hükümeti'nin Devlet Marşı.[2]

Özbek Türkçesi ile:

GÖZEL TÜRKİSTAN
Gözel Türkistan senge ne boldi
Sebeb vaqtsız güllerin soldi
Ej güllerin soldi
Cemenler berbad, quşlar hem ferjad
Hemmesi mezlüm, bolmasmidir şad
Ej bolmasmidir şad
Bilmen ne üçün quşlar ucmaz baqcalarında
Ej baqcalarında (2 qajta)
Birliğimizin tebrenmes taqi
Umidimiznin sonmas ciraqı
Ej sonmas ciraqı
Birleş ey xalqım kelgandir caqi
Bezelsin endi Türkistan baqi
Ej Türkistan baqi
Qozqal xalqım jeter şunça çebru-çafalar
Ej çebru-çafalar (2 qajta)
Al bajraqinni qalbim ojqansin
Qulliq esaret barcasi jansin

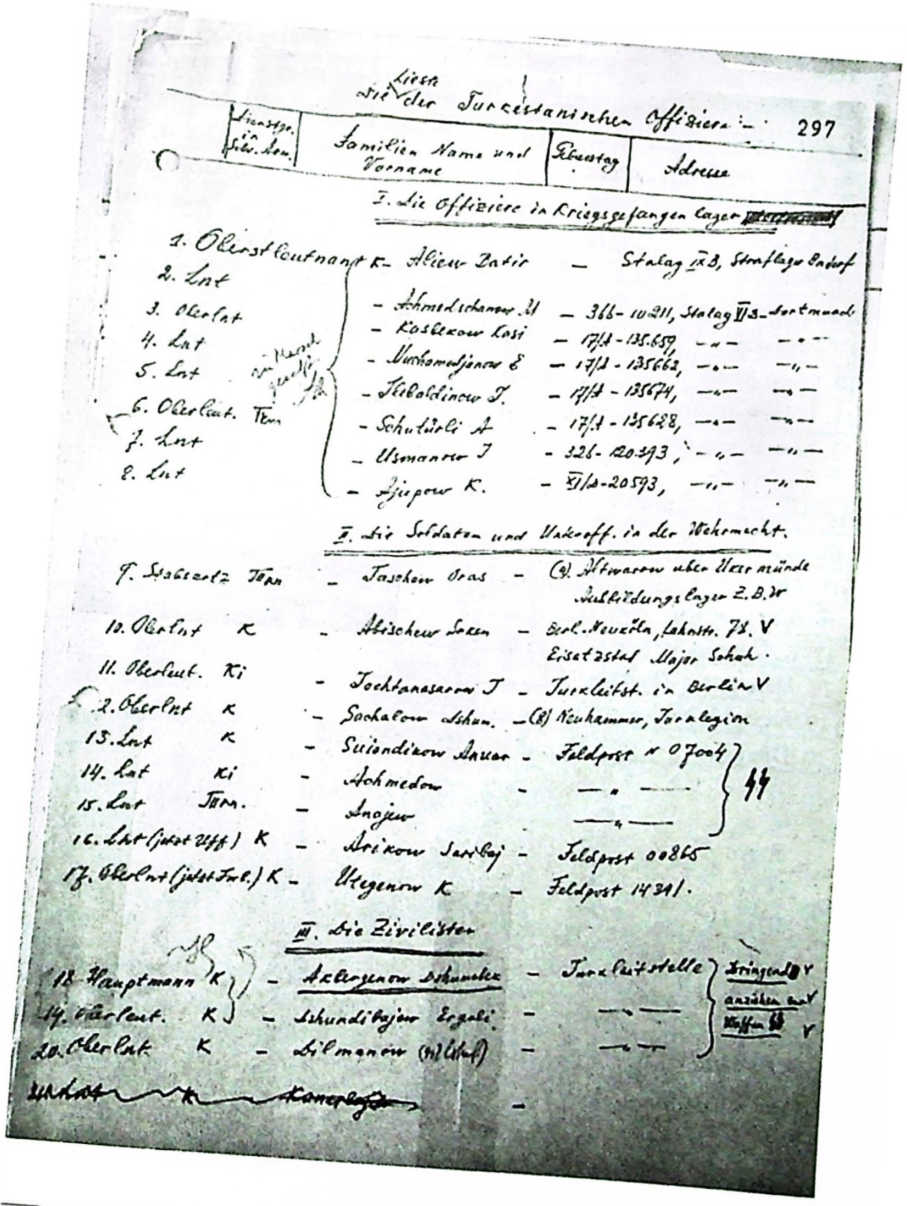
Qur jeni devlet javlar örtensin
Ösib Türkistan qaddin kötersin
Ej qaddin kötersin!
Jajrab, jaşnab öz vetenin gül baqları da
Ej gül baqları da (2 qajta)

Türkiye Türkçesi ile:

GÜZEL TÜRKİSTAN
Güzel Türkistan sana ne oldu
Neden vakitsiz güllerin soldu
Ey güllerin soldu.
Çimenler berbat, kuşlar hem feryat
Hepsi mazlum olmaz mıdır şad
Ey olmaz mıdır şad.
Bilmem niçin kuşlar uçmaz bahçelerinde
Ey bahçelerinde.
Birliğimizin sarsılmaz dağı
Ümidimizin sönmez çırağı
Ey sönmez çırağı.
Birleş ey halkım vakti geldi
Süslensin şimdi Türkistan bağı
Ey Türkistan bağı.
Uyan halkım yeter şunca cebir cefalar
Ey cebir cefalar
Al bayrağını kalbim uyansın
Kulluk, esaret hepisi yansın
Ey hepisi yansın
Kur yeni devlet düşman utansın
Büyüyüp Türkistan kıymetin artsın
Ey kıymetin artsın.
Gülüp oynayıp öz vatan bağlarında
Ey gül bağlarında.

2 Viyana'da toplanan Büyük Kongre'de Özbek milli mücadele şairi Çolpan'ın (Abdülhamit Süleyman) "Güzel Fergana" şiiri "Güzel Türkistan" olarak değiştirilip bütün lejyonerlerin isteği ile Türkistan'ın devlet marşı olarak kabul edilmiştir. H. İkram Han, *Bir Türkistanlının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları*, s. 133-135.

Ek 2: Alman saflarında görev yapan Türkistanlı subay, astsubay ve sivillerden bir kısmının listesi.[3]

Liste der Turkestanischen Offiziere — 297

Dienstgr. in früh. Armee	Familien Name und Vorname	Ehrentag	Adresse

I. Die Offiziere in Kriegsgefangen Lager

1. Oberstleutnant K – Alicew Zatir – Stalag IX B, Straflager Bad
2. Lut
3. Oberlut
4. Lut
5. Lut
6. Oberlut. Tkm
7. Lut
8. Lut

- Ahmedschanow M – 366-10211, Stalag VI B – Lortmund
- Koskarow Kasi – 17/1-135659, — — —
- Nurkamaljanow E – 17/1-135662, — — —
- Jildaldinow J. – 17/1-135674, — — —
- Schukurli A – 17/1-135628, — — —
- Usmanow J – 326-120393, — — —
- Ajupow K. – 17/1-20593, — — —

II. Die Soldaten und Unteroff. in der Wehrmacht.

9. Stabsfeldw Tkm – Taschow Oras – (?) Atwarow über Uzer münde Ausbildungslager 2.B.W
10. Oberlut K – Atischew Sosen – Div. Neuötz, Infant. Rgt. 78. V Ersatzstab Major Schak.
11. Oberleut. Ki – Tschtanasarow T – Turkleitst. in Berlin V
12. Oberlut K – Sachalow Nihm. – (?) Neuhammer, Ers. Regim
13. Lut K – Sultandirow Anwar – Feldpost n 07004
14. Lut Ki – Achmedow – — — — SS
15. Lut Tkm. – Anajew – — — —
16. Lut (jetzt Hptm) K – Arikow Sarkaj – Feldpost 00865
17. Oberlut (jetzt Fuhl.) K – Utegenow K – Feldpost 14341.

III. Die Zivilisten

18. Hauptmann K – Aklegenow Schunker – Turkleitstelle – Irrtümlich V angeben
19. Oberlut. K – Schundibajew Ergali – — — — — V
20. Oberlut K – Dilmanow (?) Ubuf – — — — — V

Unterlt K Kanenplatz –

3 BA-MA, RS 3/39-1.

İsim	Rütbe	Adres
1. Aliev Batir	Yarbay	Stalag IX, Badorf
2. M. Ahmedşamov	Teğmen	Stalag VI, Dortmund
3. Kasi Kasbekov	Üsteğmen	Stalag VI, Dortmund
4. E. Muhammedcanov	Teğmen	Stalag VI, Dortmund
5. T. Tilebaldinov	Teğmen	Stalag VI, Dortmund
6. A. Şuturli	Yarbay	Stalag VI, Dortmund
7. J. Usmanov	Teğmen	Stalag VI, Dortmund
8. K. Eyüpov	Teğmen	Stalag VI, Dortmund
9. Oras Taşov	Sağlık memuru	Ausbildungslager Z.B.W.
10. Saken Abişev	Üsteğmen	Berlin Neuköln
11. T. Toktanazarov	Üsteğmen	Turkleitstelle, Berlin
12. Ashum Sakkalov	Üsteğmen	Neuhammer, Türk Lejyonu
13. Anuer Suiendikov	Teğmen	Posta Servisi 07004
14. Ahmedov	Teğmen	Posta Servisi 07004
15. Anayev	Teğmen	Posta Servisi 07004
16. Sarıbay Arikov	Teğmen	Posta Servisi 00865
17. K. Ütgenov	Üsteğmen	Posta Servisi 14391
18. Akbergenov Zhumabek (?)	Yüzbaşı	Turkleitstelle
19. Ergali Ishundibayev (?)	Üsteğmen	Turkleitstelle
20. Dilmenov	Üsteğmen	Turkleitstelle

Ek 3: Aralık 1942 itibariyle Doğu Birliklerindeki SSCB milletleri.[4]

Etnik Topluluk	Sayılar
Ruslar (Ukraynalılar ve Beyaz Ruslar dâhil)	310.000
Estonyalılar	10.000
Letonyalılar	104.000
Litvanyalılar	36.800
Kırım Tatarları	10.000
Kalmuklar	5.000
Kuzey Kafkasyalılar	15.000
Gürcüler	19.000
Ermeniler	7.000
Azerbaycanlılar	36.500
Türkistanlılar (Volga Tatarları, Kazaklar, Türkmenler ve Tacikler)	**20.550**
Toplam:	573.850

Ek 4: Wehrmacht'ta görev yapan Türk askerlerinin aylık maaş cetveli.[5]

Rütbe	Bekar		Evli	
	RM (Reichsmark)	Ruble	RM (Reichsmark)	Ruble
Gönüllü	60	600	90	900
Onbaşı	75	750	105	1050
Başçavuş	105	1050	145	1450
Astsubay	140	1400	205	2050
Teğmen	210	2100	270	2700
Üsteğmen	230	2300	290	2900
Yüzbaşı	340	3400	430	4300
Binbaşı	400	4000	520	5200
Yarbay	490	4900	630	6300
Albay	620	6200	800	8000
Tümgeneral	760	7600	990	9900
Korgeneral	900	9000	1170	11700
General	1110	11100	1450	14500

4 M. R. Elliott, *Pawns of Yalta: Soviet Refugees and America's Role in Their Repatriation*, s. 15.

5 Ayrıca 16 yaşına kadar her çocuk için 18 RM=180 ruble aylık çocuk ödeneği verilmektedir. BA, MA, MSG 241/16; BA-MA, RH 11-V/8.; BA-MA, RH 58/62.

Ek 5: Alman esareti altında bulunan Sovyet esirlerinin sayısını gösteren tablo.[6]

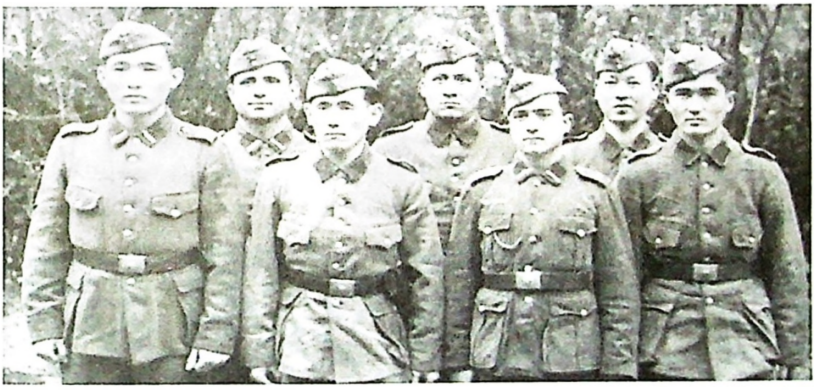
Yıl	Ay	Toplam Sovyet Esir Sayısı	OKW ve OKH Alanlarındaki Toplam Esir Sayısı	OKW Bölgesindeki Toplam Esir Sayısı	Reich Dâhilindeki Toplam Esir Sayısı
1941	XII	3.350.000	1.592.000	1.053.000	390.000
1942	I	-	1.163.209	713.315	318.000
	II	-	1.020.531	671.341	310.600
	III	-	976.458	652.212	292.441
	IV	-	979.378	643.237	312.022
	V	-	1.014.559	682.564	337.689
	VI	3.107.456	1.187.803	742.952	359.400
	VII	4.369.930	1.233.365	882.336	376.458
	VIII	4.716.903	1.515.095	913.886	456.970
	IX	-	1.675.626	1.057.867	572.515
	X	-	-	1.118 011	602 705
	XI	-	-	1.099 568	713.325
	XII	-	-	1.064.165	636.219
1943	I	5.003.697	1.501.145	1.045.609	643.168
	II	-	-	1.036.512	640.948
	III	-	-	935.132	669.575
	IV	-	-	893.627	650.970
	V	5.105.616	1.054.820	853.500	634.942
	VI	-	-	840.421	636.165
	VII	5.412.142	-	-	-
	VIII	5.478.191	-	807.603	623.999
	IX	5.502.947	-	812.663	644.552
	X	5.519.971	-	-	-
	XI	5.548.973	-	-	-
	XII	5.572.872	-	766.314	695.153
1944	I	-	-	819.978	722.844
	II	5.637.482	-	846.164	739.153
	III	-	-	-	-
	IV	-	-	878.461	764.590
	V	-	-	-	767.184
	VI	-	-	875.753	770.906
	VII	5.691.749	-	873.964	774.130
	VIII	-	-	-	-
	IX	-	-	905.864	832.872
	X	-	-	911.990	845.788
	XI	-	-	929.100	864.733
	XII	-	-	931.807	868.321
1945	I	-	930.087	-	856.804
	II	5.734.528	-	-	-

6 Tablo, Christian Streit'ın ortaya koyduğu verilere dayanılarak tarafımca oluşturulmuştur. Bkz. C. Streit, *Keine Kameraden: Die Wehrmacht und die Sowjetischen Kriegsgefangenen 1941-1945*, s. 245.

Ek 6: 1941-1945 yılları arasında Wehrmacht ve Waffen-SS'de görev yapan SSCB Müslümanlarının sayıları.[7]

Etnik Köken	Yaklaşık Asker Sayısı	
	Wehrmacht	Waffen-SS
Türkistanlılar: Özbek, Kazak, Türkmen, Kırgız [Tacik ve Uygurlar dâhil]	178.000	2.000
Azerbaycanlılar	24.000-34.000	1.000
Kırım Tatarları	12.000-17.000	2.400
Volga-Ural Tatarları	38.000	2.000
Kuzey Kafkasyalılar	27.000-29.000	600

Ek 7: Türkistan Lejyonu'na mensup bir grup asker. (1943-Kuzey Fransa, Tionville)[8]

7 Kaynaklardan elde edilen veriler ışığında tarafımca oluşturulan tablo. Alman ordusundan SS saflarına transfer edilen birimler ve milliyet kategorilerine ilişkin adlandırmalardaki bazı yanlışlık ve eksiklikler nedeniyle kaynaklardaki verilerde çelişkiler bulunmaktadır. Müslüman halklar için oluşturulmuş birimlerdeki tüm askerlerin Müslüman olmadığının altını çizmek gerekir. Bu birimlerdeki kıdemli subayların ve teknik kadroların büyük bir kısmı ya Reich'lı Alman ya da Volksdeutsche (etnik Almanlar) veyahut bazı durumlarda yabancı lejyonda görev yapmış Almanlardandı. Birimlerin coğrafi ve etnik tabanı da homojen olarak Müslüman değildi. Bazı Müslüman Lejyonlarda Hristiyan Lejyonerler olduğu gibi bunun tam tersi de geçerliydi.

8 782. Piyade taburuna bağlı Türkistanlı askerlerin Hollanda menşeli modifiye edilmiş saha kıyafetleri giydikleri görülmektedir. Kasım 1942 tarihli üniforma düzenlemelerinin açık mavi çizgili ve mavi-yeşil yakalı yamaları dikkat çekmektedir. Bundesarchiv, Bild 1011-295-1560-22 / Fotoğraf: Karl Müller

Ek 8: Türkistan Lejyonu'na mensup askerler satranç oynuyor. (1943-Normandiya, Fransa)[9]

Ek 9: Türkistanlı gönüllü askerlerin dans gösterisi. (1943-Kuzey Fransa)[10]

9 Bundesarchiv, Bild 101I-295-1561-09 / Fotoğraf: Karl Müller

10 Bundesarchiv, Bild 101I-295-1558-36A / Fotoğraf: Karl Müller

Ek 10: Feldmareşal Rommel (ortada) ve Türkistan taburuna mensup bir subay (solda) Atlantik duvarında. (16 Ocak 1944-Kuzey Fransa)[11]

Ek 11: Alman Propaganda dergisi Signal'den Türkistan Lejyoneri Alimkhanov'u gösteren bir fotoğraf. (1943)[12]

11 Türkistanlı subayın kol armasındaki *"Biz Alla Bilen"* ifadesi dikkat çekmektedir. Bundesarchiv, Bild 1011-296-1682-04A / Fotoğraf: Müller

12 http://www.festungbreslau.wroclaw.pl/main.php?target=turk

Ek 12: Türkistan Tümeninden bir Onbaşı.[13]

Ek 13: Bir grup Türkistan Askeri. (1944-Faedis-Udine/İtalya)[14]

13 Sivil atkı ve Doğu halklarına verilen 2. Sınıf Gümüş Madalya dikkat çekmektedir. P. A. Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers: A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*, s. 377.

14 P. A. Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers: A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*, s. 161.

Ek 14: İtalyan Partizanlarına katılan Türk askerleri.[15]

Ek 15: Doğu Birlikleri Generali Ernst August Köstring, Türkistan Lejyonu'na mensup bir Astsubay ile konuşuyor.[16]

15 23 Kasım 1944-15 Ocak 1945 tarihleri arasında İtalya Piacenza Vilâyeti'ndeki Büyük Kış Operasyonu sırasında önemli miktarda Türkmen asker, Partizanlara katıldı. Partizanlar; sivil, Alman, İtalyan veya İngiliz üniformalarının bir karışımını kullandılar. Gerillalara ihtiyaç duydukları malzemeleri sağlayan Müttefik güçler tarafından havadan malzemeler de atıldı. Farklı grupları ayırt etmek için genellikle çeşitli renklerde eşarplar ve özel göğüs yamaları kullanılmıştı. Fotoğrafın en solundaki Türkmen askeri, Çavuşa eşdeğer bir rütbe nişanına sahip İtalyan üniforması giyerken, sağdaki üç Türkmen, ikisi muhtemel İtalyan yapımı olan İngiliz üniformaları giymektedir. Askerler ele geçirilmiş tabancalar ve havadan atılan çok sayıda İngiliz yapımı hafif makineli silah olan Sten ile donatılmışlardır. Askerlerden üç tanesinin tokalı Alman kemeri taktığı dikkat çekmektedir. P. A. Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers: A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*, s. 397.

16 Joachim Hoffmann arşivi.

Ek 16: General Hellmich, Türkistan Lejyonu'nu teftiş ediyor.[17]

Ek 17: 162. Türkistan Tümeni'nin askeri orkestrası ve Tümen bayrağı.[18]

17 https://reibert.info/

18 Türkistan Lejyon bayrağının ilk versiyonu. Üst köşede Kartal ve Gamalı Haç amblemi dikkat çekmektedir. https://reibert.info/

Ek 18: Doğu cephesi'nde Sovyetler'e karşı savaşan beyaz kamuflajlı bir Türk askeri. (Mart 1943)[19]

Ek 19: Türkistan Lejyonu bayrağı ve Nazi Almanyası bayrağı önünde poz veren Türkistanlı askerler.[20]

Ek 20: Tümgeneral Oscar von Niedermayer ve Genelkurmay Başkanlığı Teşkilat Dairesi Başkanı Binbaşı Claus von Stauffenberg Türk Tümeninde.[21]

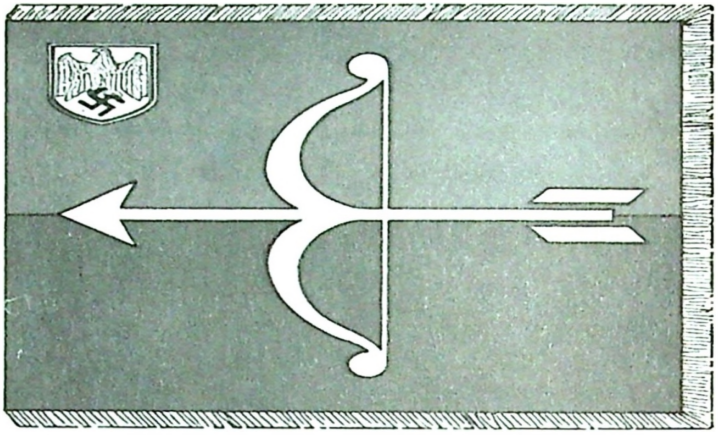

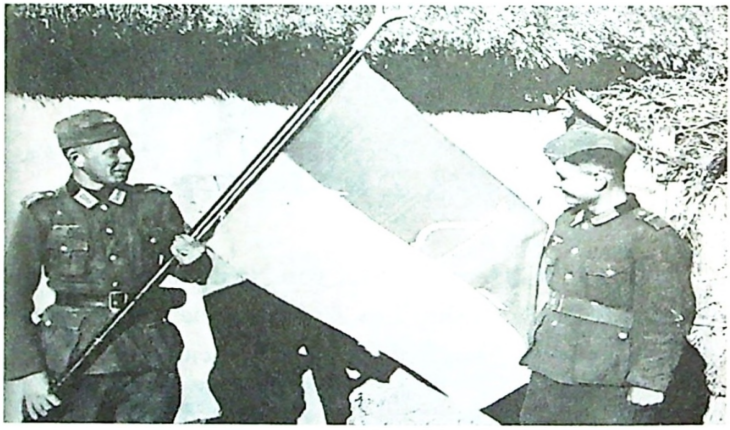
19 No: 50062127, Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz (BPK)

20 In Defense of Communism. http://www.idcommunism.com/2019/12/kyrgyzstan-parliament-attempts-to-restore-nazi-collaborationist-turkestan-legion.html

21 R.-D. Müller, *Reinhard Gehlen. Geheimdienstchef im Hintergrund der Bonner Republik: Die Biografie (Band 1: 1902-1950)*, s. 280.

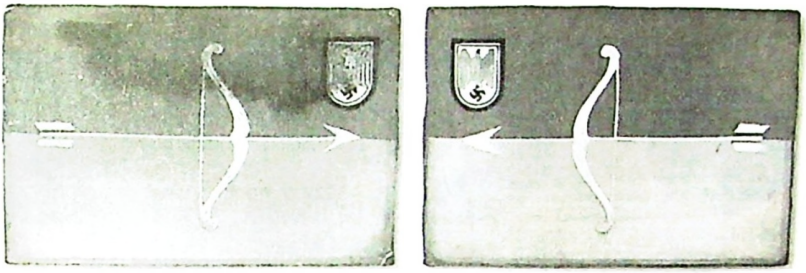
Ek 21: Türkistan Lejyonu Bayrağı'nın iki farklı versiyonu.[22]

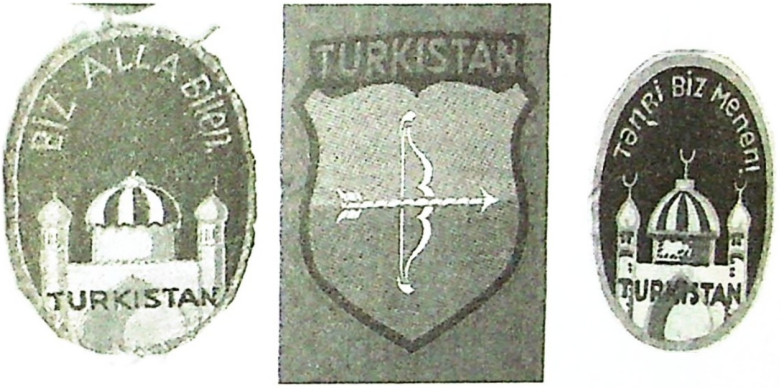

22 İkinci versiyondaki bayrağın üç serbest kenarı gümüşle bezenmiş ve yatay olarak iki eşit alana bölünmüştür. Üstte ahududu kırmızısı, altta açık mavi renk bulunmaktadır. Gümüş işlemeli kumaşın üzerinde, dikine yerleştirilmiş ve bayrak direğine doğru yönlendirilmiş bir ok ile geniş ve gerilmemiş bir yay yer alır. 290 cm uzunluğundaki siyah ahşap bayrak direği ikiye bölünmüş ve pirinç bir manşon ile bağlanmıştır. Basit bir gümüş ucu vardır. Buna gümüş püsküllü kırmızı ve mavi ulusal renklerde iki bandrol eklenmektedir. Bez kumaş, 12 gümüş çivi ve bir örgü ile direğe tutturulmuştur. Muhtemel pirinç olan bayrak ucu mızrak şeklindedir. Uçsuz direk uzunluğu yaklaşık 2.10 cm, ucun uzunluğu yaklaşık 30 cm ve bayrağın genişliği ise yaklaşık 75 cm'dir.

Ek 22: Türkistan Lejyonu bayrağının zarar görmüş bir örneği.[23]

Ek 23: Türkistan Lejyonu tarafından kullanılan üç farklı kol arması.[24]

23 Bayrağın ilk versiyonu. UNIFORMES N°275 MAR/AVR 2011.

24 Soldan sağa; 1942 sonbaharındaki ilk tasarım (10×6.5 cm), 1943 sonlarındaki ikinci tasarım (8×6 cm), 1944 yılındaki üçüncü tasarım. İlk tasarım Özbek ve Türkmen askerler için, Üçüncü tasarım ise Kazak ve Kırgız askerler için oluşturulmuştur. Ortadaki tasarım Türkistan bölgesinin geleneksel askeri bayrağına dayanan açık gök mavisi ve kırmızı renkli iki arka planda yay ve ok'un yer aldığı tasarımdır. Bu kol ambleminin şekli ovaldir ve aynı zamanda Mustafa Çokayoğlu tarafından gündeme getirilen ve Türkistan Milli Birliği'nin 1939 Kongresi'nde onaylanan bayrağın aynısıdır. Tek farkı Pantürkizm'i çağrıştırdığı gerekçesiyle çıkarılan ay yıldız yerine yay ve ok motifinin yer almış olmasıdır. Tasarımın üzerinde ise sadece "Türkistan" yazısına yer verilmiştir. BA-MA, MSG 241/6.

Ek 24: Türkistan Lejyonu'nun kullandığı şapka rozeti, omuz işareti ve 162. Türkistan Piyade Tümeni'nin araç işareti.[25]

Şapka rozeti
(mavi/kırmızı)

Omuz işareti (kenarları mavi/kırmızı)

Araç işareti. Mavi okun üstünde kırmızı 'T' harfi işli.
Bu işaret 1944 Haziran'ından sonra kullanılmadı.

25 D. Littlejohn, *Foreign legions of the Third Reich: Poland, the Ukraine, Bulgaria, Romania, free India, Estonia, Latvia, Lithuania, Finland and Russia*, s. 268.

Ek 25: Türkistanlı askerler tarafından taşınan Soldbuch (Yevmiye Defteri) örnekleri.[26]

26 Askerin maaş kaydı ve kimlik olarak kullanılmıştır. Evrak, askerin fiziksel özellikleri, aile detayları, yaş ve kişisel kayıtlarının yanı sıra mevcut saha birimi, verilen silah ve teçhizat, alınan askeri ödüller, hastanede yatış ve aşılar gibi detaylı bilgileri de ihtiva ediyordu. P. A. Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers: A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*, s. 366-368; Yeni maaş defterleri (yeşil kapaklı) Alman birimlerinde görevlendirilen gönüllüler dâhil olmak üzere önceki kimlik defterlerinin yerini alacak şekilde veriliyordu. Etnik gruplar dikkate alınarak 8 farklı basım planlanmıştı. Bu etnik gruplar arasında yedinci sırada Türkmen, Özbek, Kazak, Kırgız, Karakalpak ve Taciklerin bulunduğu Türkistanlılar bulunmaktaydı. BA-MA, MSG 241/16.

Soldbuch

zugleich Personalausweis

№

Dienstgrad

Familienname

Vorname

Erkennungs-marke:

Blutgruppe:

Geb.

Nationalität:

Beruf:

ƏSKERİ
XİZMATÇİLARNİN
DƏFTƏRCƏSİ

SOLDBUCH

Türkistan Legioni
Turkestanische Legion

Adamnin sifati

Boy: qurulişi

Üzünün tüpü: Saçının türü: közünün türü

Saqall, murtl türü

Ajriqca belgisi:

Özünün imzasi

2 və 3 betdəkilərin doğri olduğunu və dəftərcə egasının, qollul tasdiqlayiram:

Vaqt:

alkərij bölüm

polk rütbə

bölüm komandiri

Personalbeschreibung

Größe: 160 cm Gestalt: mittel

Gesicht: oval Haar: schwarz.

Bart: ✗ Augen: braun

Besonders Kennzeichen: ✗

Eigenhändige Unterschrift

Die Richtigkeit der Angaben auf Seiten 2 und 3 und der eigenhändigen Unterschrift des Inhabers bescheinigt:

Datum: 10.6.1944

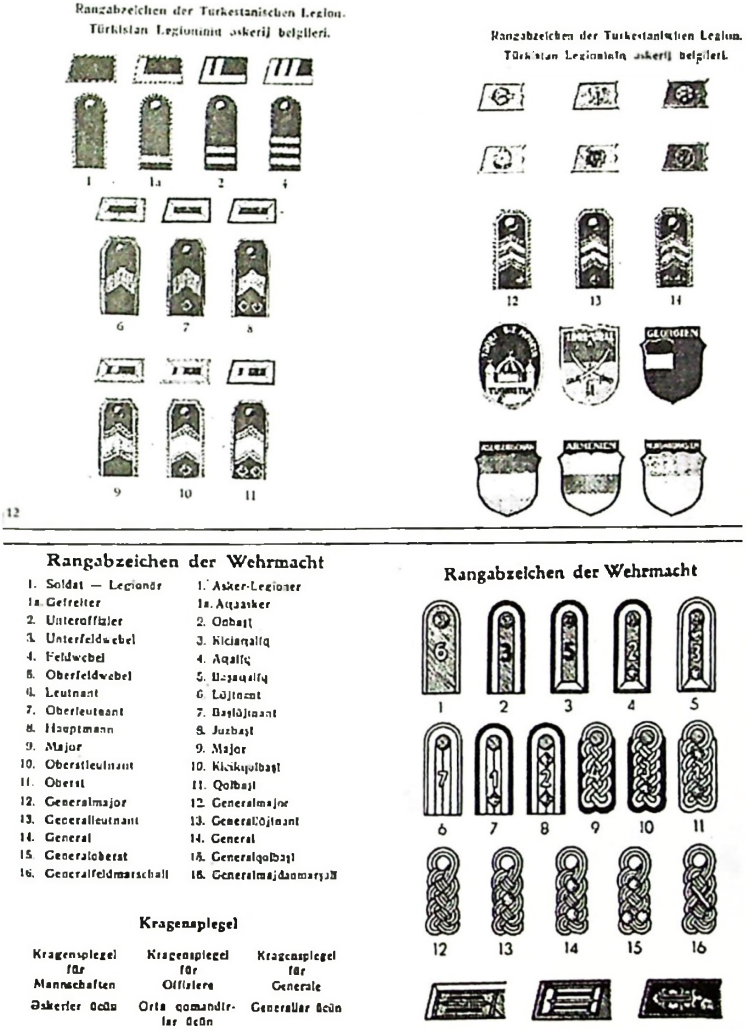
Ausfertigender Truppenteil, Dienststelle

3./Turkest. Inf. Batl. 791

Eigenhändige Unterschrift, Dienstgrad und Dienststellung des Vorgesetzten

Gefr. u. Komp.-Führ.

Ek 26: Türkistan Lejyonu amblemi, rütbeleri ve Alman ordusundaki eşdeğerleri.[27]

27 Bir Yevmiye Defteri'nden alınan bu görselde sağ en altta gösterilen Wehrmacht rütbeleri şu şekildedir: 1. Er rütbesi, 2-5 Astsubay rütbeleri, 6-16 Subay ve General rütbeleri. Omuz apoletlerinin altında Alman ordusunun kullandığı üç tip yaka işareti (Er ve Astsubaylar, Subaylar ve Generaller) bulunmaktadır. P. A. Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers: A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*, s. 370.

Ek 27: Osttürkischer Waffen-Verband der SS (Doğu Türk Silahlı SS Birliği)'e ait kol bandı ve yaka işaretleri.[28]

28 Kol bandı normalde SS muadillerinde olduğu gibi siyah bir taban bezi yerine yeşil bir kumaş üzerine dokunmuştur. Kol bandının üretimine dair bilgiler olmasına rağmen kullanımına dair görsel bir materyale rastlanmamıştır. Waffen-SS Komutanı Oskar Dirlewanger'in emri altındaki askerler bir el bombasının üzerine yerleştirilmiş çarpraz tüfeklerin bulunduğu özel bir yaka işaretine sahipti. En alttaki savaş kalkanlı hançer modeli ise sadece tasarım olarak kalmış, uygulamaya geçmemiştir. BA-MA, N 756-242/b.

Ek 28: 156. Bau-Bataillon (156. Türk İnşaat Taburu) mensubu bir askerin künyesi.[29]

29 Askerin ölümü halinde künyenin üst yarısı cesetle kalırken, diğer yarısı birlik komutanına verilirdi. P. A. Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers: A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*, s. 369.

Ek 29: MTBK Başkanı Veli Kayyum Han.[30]

30 http://diesel.elcat.kg/

Ek 30: Wehrmacht Personeli için Türkistan'ı tanıtım amaçlı hazırlanan kitapçıktaki Türkistan haritaları.[31]

31 BA-MA, RH 5/437. *Turkestan: Wehrgeographischer Überblick*, Berlin 1943.

Ek 31: SS Doğu Türk Silahlı Birliği Komutanı Harun el-Reşid Bey.[32]

Ek 32: 5 Mayıs 1943 tarihli Türkistan Lejyonu'nun haftalık gazetesi: Yeni Türkistan.[33]

Yeni Türkistan

Türkistan Leşionnıŋ həptəlik gəzetasi

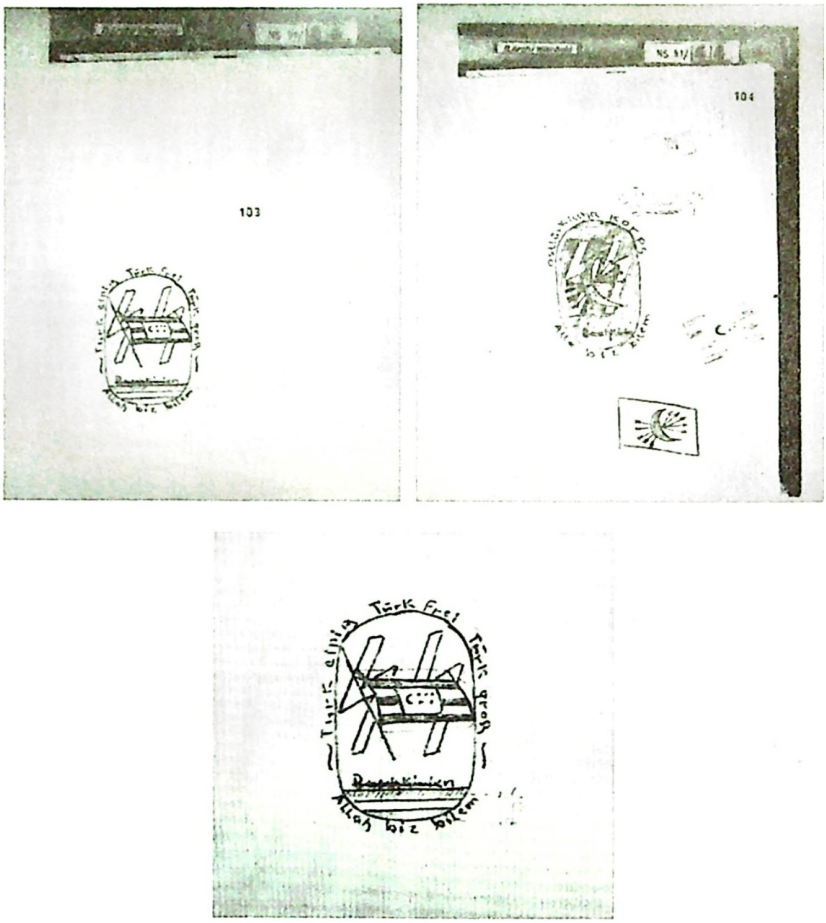
Türkistanlılar! Birləşiŋiz, küräşiŋiz, jurtqa bariŋiz!
Siznıŋ üjiŋiz, tuoıulqan jeriŋiz Türkistandir!

Biznıŋ jeŋilməs joliniz

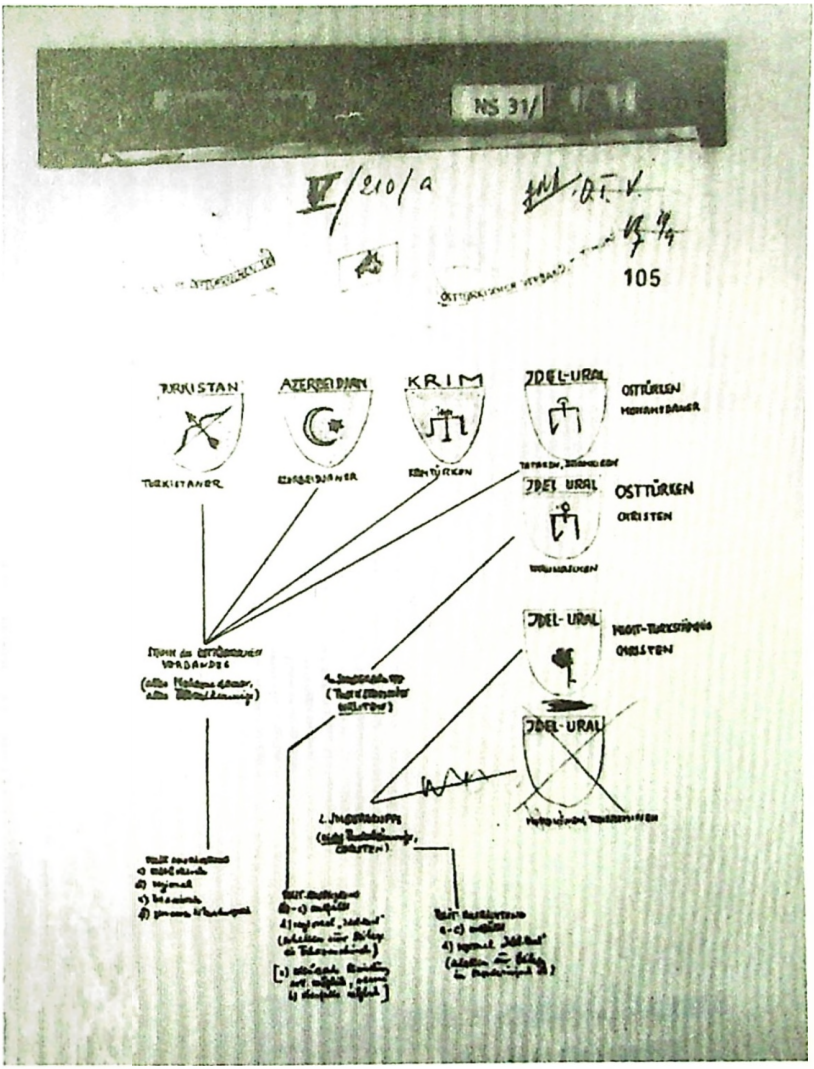
32 Kişisel Fotoğraf Arşivi

33 MTBK Başkanı Veli Kayyum Han'ın attığı gazete manşetinde *"Türkistanlılar! Birleşiniz, savaşınız, yurda gidiniz! Sizin eviniz, doğduğunuz yer Türkistandır!"* ifadesine yer verilmiştir. Sol sütundaki bölüm: *"Yazımızın anlamını netleştirmek için liderimiz Veli Kayum Han'ın sözlerini hatırlamanın zamanı geldi. Tek istediğimiz, bu çalkantılı zamanda siyasi, askeri ve bilimsel güçleri bir araya getirmek. Yani bölünmez ve birleşik, büyük bir Türkistan'ın yaratılmasına hazırlanmak. Büyük dostumuz Alman halkı ve hükümeti Türkistan halkını tanıdı. Başında Veli Kayum Han'ın olduğu Türkistan Milli Birlik Komitesi Türkistanlılar'ın gayreti ile yaratıldı."*

Ek 33: Türkistan Birlikleri ve diğer Türk grupları için SS tarafından hazırlanan arma ve bayrak eskizleri.[34]

34 103. Sayfadaki çizimde SS armasını çevreleyen "Türk einig, Türk frei, Türk groß" (Türk birdir, Türk hürdür, Türk uludur) ifadeleri görülmektedir. Armanın alt tarafında ise "Baschkirten" (Başkurtlar) ve "Allah biz bilen" yazmaktadır. Sayfa 104'deki SS armasının üzerinde "Osttürkisches Korps" (Doğu Türk Birlikleri) ibaresi ve alt kısmında "Baschkirten" (Başkurtlar) ile "Alla(h) biz bilen" ifadeleri yer almaktadır. Sayfanın altında ise bir hilal ve beş tane okun yer aldığı bayrak çizimi bulunmaktadır. Sayfa 105'de ise aralarında Türkistanlıların da bulunduğu Azerbaycan, Kırım ve İdil-Ural Türkleri, Doğu Türk Birlikleri Ailesi olarak gruplandırılmıştır. BArch, NS 31/44.

NS 31/
105
TURKISTAN
AZERBEIDJAN
KRIM
IDEL-URAL
OSTTÜRKEN
IDEL URAL
OSTTÜRKEN
IDEL-URAL
IDEL-URAL

TÜRKİSTAN LEJYONU

Türkistan yani Orta Asya, jeopolitik konumu, verimli toprakları, zengin hammadde yatakları ve insan kaynağıyla tarihin her döneminde önemli bir coğrafya olmuştur. İnsan kaynağının çoğunu oluşturan Türkler, hem Türkistan'da kalanları hem de o bölgeden ayrılanlarıyla tarihin dengesini değiştirmeyi başarmıştır. Coğrafyanın barındırdığı pek çok özellik, Türkistan'ı diğer ulusların hedefi haline getirmiş ve bölgeye özel politikalar geliştirmelerine yol açmıştır.

Hitler'in, "kapısı tekmelendiğinde çökeceğini" iddia ettiği Sovyetler Birliği, Barbarossa Harekâtı'nın ilk evrelerinde kazanılan süratli başarılara rağmen çökmemiş, Alman merkez taarruzu Moskova önlerinde durdurulmuştu. Çözüm için alternatif arayışına giren Almanlar, gözlerini Türkistan'a diktiler. Türkistan hem Almanlara geniş bir asker kaynağı sunacak hem Sovyetler Birliği'nin parçalanmasında diğer uluslara örnek teşkil edecek hem de Türkiye'yi Mihver Bloku'na çekmek için önemli bir koz olacaktı.

42.000'lik mevcuduyla ciddi bir güç olarak Türkistan Lejyonu 13 Ocak 1942'de kuruldu ve 24 Mart 1942'de teşkil yeniden düzenlenerek nihai savaş gücü halini aldı. Sovyetler Birliği'ne karşı Alman saflarında özgürlükleri için savaştıklarını düşünen lejyonerler başta Hitler'in takdirini kazandılarsa da daha sonra yine Hitler, Türkistanlı lejyonerlerin "bağımsızlık savaşçıları" haline gelebilecekleri ve Alman çıkarlarını tehdit edebilecekleri düşüncesiyle lejyonu Batı'ya kaydırdı. Böylelikle Türkistanlı Türkler kendilerini Fransa, Danimarka, İtalya ve hatta Manş Adaları gibi çok farklı yerlerde buldular.

Türkistan Lejyonu: İkinci Dünya Savaşı'nda Alman Saflarında Savaşan Türkler, dünyayı kasıp kavuran bu dev savaşta Alman saflarında özgürlükleri için savaştıklarını düşünen, fakat sükût-u hayale uğrayan Türkistanlı Türklerin yaşadıklarını gözler önüne seriyor.

Kronik
kronikkitap.com kronikkitap
ISBN-13: 978-625-6774-92-6
9 786256 774926